ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 31 (1976)

ΜΕΡΟΣ Β΄ 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1984

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 31 (1976)

ΜΕΡΟΣ Β΄ 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1984

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 57, ΑΘΗΝΑΙ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΙΚ. ΝΙΝΟΥ
ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΥΛΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΩΝ: Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ – Ντ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΑΘΗΝΑ Α.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Π ί ν. 1) ..... Σελ. 1–3

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (Π ί ν. 2-3) ..... » 4–6

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Π ί ν. 4-5) ..... » 7–9

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Προσκτήματα. Ἐπανέκθεση ἀνατολικῆς πτέρυγας. Ἐργαστήριο Συντήρησης (Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 6-9) ..... » 10–13

ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κεντρικά ἐργαστήρια (Φορητές εἰκόνες, Τοιχογραφίες, Ψηφιδωτά). Ἐργασίες ὑπαίθρου (Τοιχογραφίες, Ψηφιδωτά). Προμελέτη ἐργασιῶν. Κτιριακές ἐργασίες. (Π ί ν. 10-26) ..... » 14–20

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Μουσεῖο Κανελλοπούλου. Ἐργασίες συντήρησης ἀρχαίων μνημείων (Ρωμαϊκή Ἀγορά - Ὡρολόγιο Κυρρήστου, Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ). Ἐργασίες συντήρησης ἀκινήτων Πλάκας (Ὁδός Διοσκούρων 11, Ὁδός Διοσκούρων 1, Ὁδός Θρασύλλου 6, Ὁδός Κλεψύδρας 1) (Π ί ν. 27-29) ..... » 21–23

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθήνα (Ὁδός Ἀβραμιώτου 4, Ὁδός Ἀγγέλου Βλάχου 8 καί Μνησικλέους, Ὁδός Ἀγησιλάου-Πλαταιῶν, Ὁδός Ἁγίας Θέκλας καί Πιττάκη, Ὁδός Ἁγίου Μάρκου 20, Ὁδός Ἀθηνᾶς 58, Ὁδός Αἰόλου 72, Ὁδός Αἰσχύλου 10, Ὁδός Ἀναπαύσεως καί Γλαύκου, Ὁδός Ἀκαδημίας 81-83, Ὁδός Ἀριστείδου 5, Ὁδός Βασιλέως Κωνσταντίνου 7, Ὁδός Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2, Ὁδός Βουταδῶν καί Πειραιῶς, Ὁδός Γουέμπστερ-Φράττι, Ὁδός Δαμέου 4-6, Ὁδός Δημοσθένους 82, Ὁδός Δημοφῶντος, Ὁδός Δωριέων καί Τρώων, Ὁδός Ἐλευσινίων καί Λένορμαν, Ὁδός Εὐπόλιδος 8, Ὁδός Εὐριπίδου 90, Ὁδός Εὐρυμέδοντος 3, Ὁδός Ἡρακλειδῶν 19, Πλατεία Θεάτρου 12 καί Διπλάρη, Ὁδός Καλαμιώτου 12, Ὁδός Κανάρη, Ὁδός Κέκροπος, Ὁδός Κεραμεικοῦ 55 καί Μυλλέρου, Ὁδός Κεραμεικοῦ 91, Ὁδός Κερατσινίου 60-64, Ὁδός Κυκλώπων 27, Ὁδός Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 104-106, Ὁδός Μητσαίων 19, Ὁδός Μιαούλη 13 (ἔργα ΟΑΠ), Ὁδός Μυλλέρου 24 (ἔργα ΔΕΗ), Ὁδός Νίκης 30, Ὁδός Ξανθίππης 80, Ὁδός Πλαταιῶν 21, Ὁδός Πλάτωνος 23, Ὁδός Πουλοπούλου καί Δημοφῶντος (χαντάκι ΔΕΗ), Ὁδός Ροβ. Γκάλλι καί Καβαλλότι, Ὁδός Ροβ. Γκάλλι 21, Ὁδός Σαλαμίνος 80, Ὁδός Σαλαμίνος καί Ζωγράφου, Ὁδός Σαρρῆ καί Ἐπικούρου, Ὁδός Σοφοκλέους 41, Ὁδός Σοφοκλέους καί Αἰόλου, Πλατεία Φιλομούσου Ἑταιρείας καί ὁδός Ἁγγ. Γέροντα). Πειραιάς (Ὁδός Ἀφεντούλη 31, Λεωφόρος Βασ. Κωνσταντίνου 95, Ὁδός Γερμανοῦ 10, Ὁδός Δεληγιώργη καί Βασιλέως Γεωργίου Β΄, Ὁδός Εὐπλοίας 38, Ὁδός Ζέας 111-113, Ὁδός Θεάτρου 151-153, Ὁδός Θεάτρου 157, Ὁδός Ἰάσωνος 48-50, Ὁδός Κανάρη 35, Ὁδός Κάνιγγος 17, Ὁδός Καρατζᾶ καί Γρηγορίου Ε΄, Ὁδός Κολοκοτρώνη 110 καί Νοταρᾶ, Ὁδός Κουντουριώτου 135, Ὁδός Κουντουριώτου 165-167, Ὁδός Κωλέττη 4, Ὁδός Κωλέττη 5-7, Ὁδός Λεωσθένους 31, Ὁδός Λόυδ Τζώρτζ 15, Ὁδός Μητρώου καί Λέκκα, Ὁδός Μπουμπουλίνας-Φίλωνος-Νοταρᾶ, Ὁδός Περικλέ-

ους 7, Ὁδός Περικλέους, Σκουζέ καί Βασ. Κωνσταντίνου, Ὁδός Πραξιτέλους 177, Ὁδός Σανταρόζα 5-7, Ὁδός Σερφιώτη 22-24, Ὁδός Σαλαμινομάχων καί Σπ. Τρικούπη, Ὁδός Σπ. Τρικούπη καί Χατζηκυριακοῦ, Ὁδός Χαριλάου Τρικούπη καί Νοταρᾶ, Ὁδός Ὑψηλάντου 174-176, Ὁδός Φίλωνος 19α, Ὁδός Φρεαττύδος καί Ἰωνίδων, Λεωφόρος Χατζηκυριακοῦ 43 καί Κρεββατᾶ). Νέο Ψυχικό (Ὁδός Ἐρνέστου Ἐμπράρ 36). Ἄνω Δάφνη (Πλατεία Ἁγίας Βαρβάρας (ἔργα ΟΑΠ). Καλλιθέα (Ὁδός Κυναιγείρου καί Μεταξᾶ). Μοσχάτο (Γέφυρα Ε.Η.Σ.). Νίκαια- Ἄσπρα Χώματα (Λεωφόρος Θηβῶν 177 καί Κρέσνας). Λούτσα (Ὁδός Λούτσας-Ραφήνας). Ἐλευσίνα (Ὁδός Αἰσχύλου 30 (Ο.Τ. 94), Ὁδός Θηβῶν 57-59 (Ο.Τ. 139), Ὁδός Κίμωνος 5 (Ο.Τ. 68), Ὁδός Περικλέους 19, Ὁδός Ὑγείας 6). Μέγαρα (Ὁδός Ἀριστοφάνους 4, Γυμνάσιο Μεγάρων, Ὁδός Μελετίου Λουκᾶ 28, Ὁδός Μινώας 33, Ὁδός Μινώας 37, Ὁδός Μυκηνῶν 45, Ὁδός Ξενοφῶντος 25 καί Λουκιανοῦ, Ὁδός Σαλαμίνος 88 (Ο.Τ. 68), (Σ χ έ δ. 1-12· Π ί ν. 30-53) ..... Σελ. 24-61

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ἀναστηλωτικές ἐργασίες: Ἀθήνα, Νέα Φιλοθέη, Ἡλιούπολη, Σταυρός, Παιανία, Κορωπί, Λαμπρικά, Συκάμινο Ὡρωποῦ, Τροιζήνα, Σπέτσες, Ὕδρα. Συντήρηση τοιχογραφιῶν: Νομός Ἀττικῆς. Ἀθήνα, Ὅσιος Μελέτιος, Μονή Δαφνίου. Διαμόρφωση χώρων (Π ί ν. 54-55) » 62-63

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

Νομός Κορινθίας: Ἀρχαία Κόρινθος (Οἰκόπεδο Γ. Βλάχου), Σολομός (Τάφος Γκᾶ), Λέχαιο (Ἀγρός Γκρούτση), Κεγχρεές (Οἰκόπεδο Π. Θρεψιάδη, Οἰκόπεδο Ι. Πετούλη, Οἰκόπεδο Ἀθανασοπούλου), Σικυώνα (Χτίρι), Ἐπίδαυρος (Οἰκόπεδο Λεονάρδου) (Π ί ν. 56-58) ... » 64-65
Isthmia (F i g. 1-3; P l. 59-64) ..... » 65-70
Nemea (F i g. 1; P l. 65) ..... » 70-72
Halieis excavations. Final report for the 1976 season ..... » 72-74
Agros. Aspis. Thermes A. Agora ..... » 74-75
Investigations at Franchthi cave (P l. 66) ..... » 75-78

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ-ΑΡΚΑΔΙΑΣ ..... » 79

Sparta, Menelaion (P l. 67) ..... » 79-80

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Ἀνασκαφές στήν Περιστεριά Κυπαρισσίας (Θολωτός τάφος 1, Περίβολος θολωτοῦ τάφου 1, ΜΕ-ΥΕ Ι τάφος, Λιθοσωρός 2, Νότιος θολωτός τάφος, Ὁ «Κύκλος» καί οἱ θολωτοί τάφοι 2 καί 3, Θολωτός τάφος 3, Δυτική Οἰκία, Νοτιοανατολική Οἰκία). Ἔρευνες καί Ἐργασίες στήν Πυλία (Βοϊδοκοιλιά, Τραγάνα, Ὀσμάναγα (Κορυφάσιον), Βορούλια Τραγάνας, Ρούτση (Μυρσινοχώριον) (Π ί ν. 68-72) ..... » 81-87

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Μουσειακές ἐργασίες. Ἀνασκαφικές ἐργασίες: Πάτρα (Ὁδός Καρπενησίου 24, Πλατεία Παντοκράτορος 49, Ὁδός Λόντου 41, Ὁδός Μπουκαούρη 4, Ὁδός Ἁγίου Δημητρίου 88, Ὁδός Γερμανοῦ 166, Ὁδός Πατρῶν-Κλάους, Ὁδός Πεσόντων Ἀστυνομικῶν 7, Ὁδός Ἁγίου Δημητρίου 109, Ὁδός Ἀσημάκη Φωτήλα 75 καί Βασ. Ρούφου, Ὁδός Καρατζᾶ 8, Ψηλαλώνια, Ὁδός Γούναρη 113-117, Ὁδός Χαραλάμπη 22-24, Ὁδός Φιλοποίμενος 30, Ὁδός Φιλοποίμενος 54-66, Ὁδός Βότση 53, Ὁδός Παντανάσσης 24, Ὁδός Πατρέως 84, Ὁδός Ὑψηλάντου 113, Ὁδός Ἁγίου Νικολάου καί Ὑψηλάντου 110, Ὁδός Νοταρᾶ 9, Ὁδός Καλαμογδάρτη 24, Ὁδός Κανακάρη 251-253 καί Κοραῆ, Ὁδός Κορίνθου 395, Ὁδός Παπαφλέσσα 22, Ὁδός Εὐμήλου 8, Ὁδός Σολωμοῦ 16, Ὁδός Πετμεζᾶ 2 καί Ναυαρίνου 23), Νεκροταφεῖα (Ὁδός Κορίνθου 221-223, Ὁδός Κορίνθου καί Πουκεβίλ 17-19, Ὁδός Πατρῶν-Κλάους (πρό τοῦ Νοσοκομείου), Ὁδός Γερβασίου Παρασκευοπούλου 7). Αἴγιο (Ὁδός Κολοκοτρώνη 22, Ὁδός Μ. Μπότσαρη 15, Ὁδός Λυσίου 23, Ὁδός Γρηγορίου Ε΄ καί Στράβωνος). Πρέβεδος (Σ χ έ δ. 1-4· Π ί ν. 73-78) ..... Σελ. 88-97
Πάτρα (Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82, Ὁδός Ἑρμοῦ 89, Ὁδός Παντοκράτορος 75, Ὁδός Ἀσημάκη Φωτήλα 23-25, Ὁδός Χαρ. Τρικούπη 26-28, Ὁδός Ἁγίας Παρασκευῆς καί 3ου Ὀρειβατι-

κοῦ, Ὁδός Κανακάρη 217, Ὁδός Καραϊσκάκη, Ἑρμοῦ καί Ὑψηλάντου, Ὁδός Καραϊσκάκη 113, Ὁδός Νικήτα 39-41, Ὁδός Σισίνη 20, Ὁδός Μπουκαούρη 11, Ὁδός Λόντου 8-10, Ὁδός Λόντου 100-102, Ὁδός Γούναρη 119-121, Ὁδός Γούναρη 69, Ὁδός Γούναρη 57, Ὁδός Μπουμπουλίνας 10 καί Μιαούλη, Σχολεῖα Ἁγίου Γεωργίου Λάγγουρα) (Σ χ έ δ. 1-9· Π ί ν. 79-84) ..... » 97-115

Αἴγιο (Ὁδός Χιλιάρχου Ὀρεινοῦ 11, Ὁδός Κλεομένους Οἰκονόμου 32, Ὁδός Ζωοδόχου Πηγῆς, Καλλιθέα) ..... » 115

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΙΣΤΡΑ

Στερέωση μνημείων-Διαμόρφωση: Μιστρᾶς (Σπίτι «Ξ», Σπίτι «Ο», Σπίτι κάτω ἀπό τήν πύλη τῆς Μονεμβασίας, Κτίριο κάτω ἀπό τούς Ἁγίους Θεοδώρους). Συντήρηση τοιχογραφιῶν: Μιστρᾶς (Ὁδηγήτρια, Παντάνασσα), Γεράκι (Ἅγιος Σώζων, Ἅγιος Ἀθανάσιος, Ἅγιος Νικόλαος (Πύργου) (Π ί ν. 85-89) ..... » 116-118

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ἀνασκαφικές ἔρευνες: Ἀκραιφία, Ἁγία Ἐλεούσα Πυρίου, Τανάγρα (Π ί ν. 90-93) ..... » 119-121

Θήβα (Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη, Οἰκόπεδο Π. Ζουλάμογλου, Οἰκόπεδο Χρ. Λουκοπούλου, Οἰκόπεδο Ε. Παγώνα, Οἰκόπεδο Σ. Κοκκίνη, Οἰκόπεδο Π. Κόρδατζη, Οἰκόπεδο Θ. Δράκου, Οἰκόπεδο Β. Μπαρδώσα, Οἰκόπεδο Μ. Λάνου, Οἰκόπεδο Ν. Παραπούλη, Οἰκόπεδο Στ. Κουκούλη) (Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 94-97) ..... » 121-126

(Οἰκόπεδο Μακρίδη, Οἰκόπεδο Ἀναστασίου, Οἰκόπεδο Δούρου, Οἰκόπεδο Δαλέκου, Οἰκόπεδο Τουρίκη-Μπαρώνα, Οἰκόπεδο Στρογγύλη). Μεσοβούνι Θηβῶν. Ἁλίαρτος ..... » 127-128

Λιθαρές (Π ί ν. 98) ..... » 128-130

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Καταγραφή ἀρχαίων. Ἀνασκαφικές ἔρευνες: Ἐρέτρια (Οἰκόπεδο Δημ. Βλάχου (ΟΤ 257), Οἰκόπεδο Χρ. Παπαθανασίου (ΟΤ 144), Οἰκόπεδο Δημ. Τακίδη (ΟΤ 216), Οἰκόπεδο Παρασκευῆς Μπόλα (ΟΤ 326), Οἰκόπεδο Ἄννας Ψωμᾶ (ΟΤ 353), Οἰκόπεδο Ἐλευθερίας Σαραντινοῦ (ΟΤ 363), Οἰκόπεδο Γεωργ. Συκᾶ (ΟΤ 833), Οἰκόπεδο Σκουμπρῆ (ΟΤ 91), Οἰκόπεδο Νικ. Τουλούμη (ΟΤ 40), Οἰκόπεδο Ἰω. Εὐαγόρα (ΟΤ. 269), Οἰκόπεδο Κωνστ. Πετρογιάννη (ΟΤ 691), Οἰκόπεδο Νίκης Μίχου (ΟΤ 5), Οἰκόπεδο Ἐμμ. Ποδάρα (ΟΤ 118). Ἐπιφανειακές ἔρευνες: Μαλακώντας, Λευκαντί (Οἰκόπεδο Βασ. Στουραΐτη, Οἰκόπεδο Γεωργ. Φιλιππαίου, Οἰκόπεδο Εὐάγγ. Παπακίτσου), Χαλκίδα (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 99-104) ..... » 131-136

Ἀνασκαφικές ἔρευνες: Χαλκίδα (Οἰκόπεδο Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς (συν. Βροντοῦ), Οἰκόπεδο Πνευματικοῦ (περιοχή Γύφτικα), Οἰκόπεδο Γιακουμῆ, Οἰκόπεδο Τσότσου (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Ἰωάννου (ὁδός Κάτω Πανιωνίων), Οἰκόπεδο Μπουκουβάλα (ὁδός Ἀλιβερίου), Οἰκόπεδο Σαφαρίδου (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Παπαστάμου (συν. Βροντοῦ), Οἰκόπεδο Ξανθῆς Πατακέ (ὁδός Καρύστου 39), Οἰκόπεδο Παλαιολόγου (ὁδός Ἐλευθ. Βενιζέλου), Οἰκόπεδο Κοτοπούλη (ὁδός Ληλαντίων), Οἰκόπεδο Κουφαλέξη (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Δημητρίου (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Ἑλ. Μιχελῆ (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Ἀν. Μάμμα (Ἅγιος Στέφανος), Οἰκόπεδο Ἀν. Μαμμῆ (συν. Βροντοῦ), Οἰκόπεδο Κ. Ἀναστασιάδη (Ὁδός Ἀλιβερίου καί Καρύστου), Οἰκόπεδο Χρ. Τσατάνη (ὁδός Ληλαντίων), Οἰκόπεδο Χρ. Ἀραμπατζῆ (ὁδός Πανιωνίων καί Ἁγίου Ἰωάννη), Οἰκόπεδο Γ. Στάμου (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Παν. Τζαφέρου (ὁδός Ἀμαρυνθίων), Οἰκόπεδο Εἰρ. Μήτρου (λόφος Καλλιμάνη), Οἰκόπεδο Ἀγγ. Ζέρβα (Ἐργατικές Κατοικίες), Οἰκόπεδο Εὐαγγ. Κουτσαυλῆ (ὁδός Πανιωνίων καί Ἁγίου Ἰωάννη), Οἰκόπεδο Λιάσκου (Ἐργατικές Κατοικίες), Ἄνω Ποταμιά Κύμης, Μουρτερή, Βρυσάκια. Ἐπισήμανση ἀρχαίων-Τυχαῖα εὑρήματα: Χαλκίδα (πεδίο βολῆς), Μπαριάμ Ἀγά (Ψαχνά), Μίστρος, Τριάδα, Παλιούρας, Ἅγιος Ἀνδρέας (Βασιλικό), Πολιτικά, Φύλλα, Δοκός, Τριάδα, Βατώντας, Ταξιάρχης (Κύμη), Νέος Πύργος Ὠρεῶν. Παραδόσεις ἀρχαίων: Χαλκίδα (Μπούρτζι), Δοκός, Παναγίτσα, Ὠρεοί, Ἁγία Ἐλεούσα (Σ χ έ δ. 1-9· Π ί ν. 105-111) ... » 136-160

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Νομός Φωκίδας: Δελφοί, Γαλαξείδι, Καλλιθέα Δωρίδας, Ἐρατεινή, Ἅγιος Νικόλαος, Κάλλιο.

Νομός Αἰτωλοακαρνανίας: Ναύπακτος, Πλευρώνα, Θέρμος, Ἀστακός, Στράτος, Ἀρσινόη, Τριχόνιο, Ἄκραι, Μεσάριστα, Μεταξάς (Σ χ έ δ. 1-7· Π ί ν. 112-124) ..... » 161-172

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

Μουσειακές ἐργασίες: Μουσεῖο Βόλου. Ἀνασκαφικές ἐργασίες: Διμήνι (Π ί ν. 125) ..... » 173

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ἀνασκαφές: Λάρισα (Ὁδός Παπαφλέσσα 19 (οἰκόπεδο Κωνστ. Κατσίκη), Δέντρα Τυρνάβου, Σουφλί Μαγούλα, Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, Πηνειάδα Τρικάλων, Βλοχός Καρδίτσας. Τυχαῖα εὑρήματα-Περισυλλογή ἀρχαίων: Λάρισα, Ἐλευθέριο Λάρισας, Κραννών (Π ί ν. 126-127) ..... » 174-178

Ἀνασκαφές: Τρίκαλα (Οἰκόπεδο Πυργιώτη), Ἅγιος Γεώργιος Λάρισας (Ἀγρός Βασ. Ζαφειρούλη, Ἀγρός Κωνστ. Νανούλη), Μητρόπολη Καρδίτσας. Περισυλλογές-Παραδόσεις ἀρχαίων: Καλλίθηρα Καρδίτσας, Ἅτραξ, Λάρισα, Παραπόταμος Λάρισας (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 128-131) ..... » 178-185

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΗΣ

Στερεωτικές καί ἀναστηλωτικές ἐργασίες: Νομός Τρικάλων (Μονή Ρουσσάνου, Μονή Μεταμορφώσεως (Μεγάλο Μετέωρο), Φρούριο Τρικάλων). Νομός Λαρίσης (Μονή Ἁγίου Δημητρίου ἤ Παναγίας Στομίου, Ἅγιος Νικόλαος Βαθυρέματος, Μονή Ἁγίου Ἀθανασίου Βαθυρέματος, Παναγία Ἀετολόφου, Ἀρχοντικό Δημ. Σβάρτς στά Ἀμπελάκια, Φρούριο Λάρισας). Νομός Μαγνησίας: Σκιάθος (Μονή Παναγίας τῆς Εἰκονίστριας). Ἐργασίες συντήρησης τοιχογραφιῶν καί ψηφιδωτῶν: Νομός Τρικάλων (Ἅγιος Νικόλαος Κρήνης). Νομός Λαρίσης (Ἀρχοντικό Δημητρίου Σβάρτς στά Ἀμπελάκια, Παναγία Βαθυρέματος, Μονή Ἁγίου Ἀθανασίου Βαθυρέματος, Ναός Παναγίας Πολυδενδρίου Ἁγιᾶς, Ναΐσκος στό Κόκκινο Νερό, Λάρισα). Νομός Μαγνησίας. Ἀνασκαφές: Νομός Λαρίσης (Ναΐσκος στό Κόκκινο Νερό. Ἁγιά). Καταγραφές - Κηρύξεις (Π ί ν. 132-137) ..... » 186-188

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

Καταγραφή μνημείων: Νομός Μαγνησίας: Μηλιές (Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, Μονή Ἁγίου Νικολάου), Ἄλλη Μεριά (Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου), Ξουρίχτι (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου), Πουρί Ζαγορᾶς (Ἅγιος Δημήτριος). Νομός Φθιώτιδος: Ἀταλάντη-Καλαπόδι (Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς, Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου). Ἀνασκαφές: Νέα Ἀγχίαλος (Οἰκόπεδο Μαρίας Καλούδη, Οἰκόπεδο Παν. Μάντση). Συντήρηση τοιχογραφιῶν: Μακρυνίτσα (Ναός Ἁγίων Πάντων), Ἀνακασιά (Οἰκία Κοντοῦ), Ζαγορά (Ναός Ἁγίου Γεωργίου), Κισσός (Ναός Ἁγίας Μαρίνας), Κατηχώρι (Ναός Παναγίας Μεγαλογένη), Ἀνήλιο (Ναός Ἁγίας Τριάδας), Νέα Ἀγχίαλος. Καταγραφή εἰκόνων (Π ί ν. 138-140) ..... » 189-192

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Οἱ ἐργασίες πού ἐκτίθενται πιό κάτω ἔγιναν μέ τήν ἐποπτεία τῆς Διεύθυνσης τοῦ Μουσείου ἀπό τούς προϊστάμενους τῶν τμημάτων καί τό ἐπιστημονικό καί τεχνικό προσωπικό τοῦ Μουσείου: α) Ν. Γιαλούρη, Διευθυντή τοῦ Μουσείου καί Προϊστάμενο τοῦ Τμήματος Γλυπτῶν, β) Β. Φιλιππάκη, Προϊσταμένη τοῦ Τμήματος Ἀγγείων καί Μικροτεχνίας (καί τοῦ ἐργαστηρίου Κεραμεικῆς), γ) Ἰ. Σακελλαράκη, Προϊστάμενο Προϊστορικῆς Συλλογῆς, δ) Π. Καλλιγᾶ, Προϊστάμενο τοῦ Τμήματος (καί τοῦ ἐργαστηρίου) Χαλκῶν.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΓΛΥΠΤΩΝ

Ἔκθεση

Κατά τό 1976 συνεχίστηκε καί ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐργασία ἡ σχετική μέ τήν προσωρινή Ἔκθεση Ἀρχαίας Ἰατρικῆς. Ἔγινε, δηλαδή, ἡ συλλογή τῶν σχετικῶν μέ τό θέμα ἀναγλύφων καί ἀγαλμάτων (συνολ. ἀριθ. 44), τά ὁποῖα καί μεταφέρθηκαν ἀπό τίς ἀποθῆκες στό χῶρο τῆς ἔκθεσης.

Ἐξακολούθησαν παράλληλα οἱ ἐργασίες συντήρησης καί ἐπανέκθεσης τῶν γλυπτῶν.

Ἀποθῆκες

Μετά ἀπό τίς ἀπαραίτητες προκαταρκτικές ἐργασίες στά ἀνάγλυφα, ἔγινε ἡ καταγραφή στό εὑρετήριο τῶν ἀκατάγραφων ἀναθηματικῶν.

Ἄρχισε ἐργασία καταγραφῆς γλυπτῶν τῆς Β΄ Ἐφορείας, πού βρίσκονται στίς ἀποθῆκες καί ἀποτελοῦν δύο ὁμάδες: 1. γλυπτά μέ ἀριθμό Β΄ Ἐφορείας, 2. γλυπτά ἄ.ἀ.

Στή Συλλογή Καραπάνου (ἀποθήκη ἀριθ. Υ31), ἔγινε ἐνημέρωση παλιῶν δελτίων καί διαχωρισμός γνησίων καί κιβδήλων.

Ἐργαστήριο γλυπτῶν

Συνεχίστηκε ἡ συνήθης ἐργασία καθαρισμοῦ, συντήρησης, κατασκευῆς βάσεων, ἐκμαγείων κτλ. σέ μεγάλο ἀριθμό γλυπτῶν (συνολ. ἀριθ. 216), καθώς καί ἡ ἐνημέρωση δελτίων ἀναγλύφων καί ἄλλων γλυπτῶν.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ἔκθεση

Συντηρήθηκαν ἐπί τόπου ὅλα τά ἀγγεῖα τῶν τριῶν πρώτων αἰθουσῶν τῆς Ἔκθεσης τῶν Ἀγγείων (γεωμετρικά, ἀνατολίζοντα, πρωτοαττικά) πού βρίσκονται σέ βάθρα.

Ἀκόμη στήν προσωρινή Ἰατρική Ἔκθεση, πού ἐγκαινιάστηκε τό Σεπτέμβριο τοῦ 1976, ἐκτέθηκαν 28 εἰδώλια συνδεόμενα μέ τήν ἰατρική, ἕνα ἀγγεῖο καί ἡ ὀδοντοστοιχία πού συγκρατεῖται μέ χρυσό σύρμα, ἀπό τάφο τῆς Ἐρέτριας, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἀποθῆκες

Στή συνέχεια τῶν ἐργασιῶν στίς ἀποθῆκες τελείωσε ἡ τακτοποίηση τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων καί τῶν εἰδωλίων. Κρίθηκε ἀπαραίτητο νά γίνει ἡ ταύτιση τῶν εἰδωλίων πού ἀναφέρονται στόν Winter, Die antiken Terrakotten, μέ παλιούς ἀριθμούς μέ τούς ἀριθμούς τῶν εὑρετηρίων τοῦ Μουσείου, ἡ ὁποία καί θά δημοσιευτεῖ.

Ἐκτός ἀπό αὐτό ἔγινε ταύτιση τῶν παλιῶν ἀριθμῶν τῶν εἰδωλίων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῆς Γενικῆς Ἐφορείας καί τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου τῶν ἐτῶν 1884, 1885-91, 1891-97 μέ τούς ἀριθμούς τῶν εὑρετηρίων τοῦ Μουσείου. Ἀκόμη τακτοποιήθηκαν κατά ἐργαστήρια, σχήματα καί ἀριθμούς εὑρετηρίου, τά μελανόμορφα καί ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα τῶν ἀποθηκῶν Υ44 καί Υ43. Ἡ πολύ μεγάλη ὁμάδα ἀγγείων καί εἰδωλίων πού φέρουν ἀριθμούς παλιῶν εὑρετηρίων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἤ τῆς Γενικῆς Ἐφορείας κτλ., χρειάστηκε νά μεταφερθεῖ ἀπό τήν ἀποθήκη Υ14, ὅπου ἐπεκτάθηκε ἡ Συλλογή τῶν Γλυπτῶν, στή Νέα Ἀποθήκη πού δημιουργήθηκε πρόσφατα, δίπλα στίς κατοικίες τῶν φυλάκων. Καί αὐτά τά ἀγγεῖα συντηροῦνται καί τοποθετοῦνται στά ἐρμάρια, κατά ἐργαστήρια καί σχήματα. Ἤδη ἔχουν τακτοποιηθεῖ οἱ μελανόμορφες, ἐρυθρόμορφες καί λευκές λήκυθοι, τά ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, οἱ βοιωτικοί κάνθαροι καί κύλικες, οἱ μελαμβαφεῖς οἰνοχόες, οἱ κορινθιακές οἰνοχόες καί πυξίδες.

Στά πλαίσια τῶν τακτοποιήσεων τῶν ἀποθηκῶν χρειάστηκε νά ἀδειάσει τό μισό τμῆμα τῆς ἀποθήκης Υ15: οἱ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς μεταφέρθηκαν στήν αὐλή, ὅπου τοποθετήθηκαν σέ εἰδικά στεγαζόμενα ντέξιον καί τά ὄστρακα ξεχωρίστηκαν σέ κιβώτια κατά εἴδη καί ἄρχισε ἡ συντήρησή τους.

Ἀκόμη χρειάστηκε ν' ἀδειάσει ἡ ἀποθήκη Υ12, πού βρίσκεται κατά μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ κήπου τοῦ Μουσείου καί ὅπου θά ἐκτεθεῖ ἡ Αἰγυπτιακή Συλλογή.

Ἔτσι μεταφέρθηκαν 40 μεγάλα κιβώτια μέ ἀγγεῖα καί εἰδώλια ἀπό τίς νέες ἀνασκαφές τῆς Ἀκρόπολης στήν ἀποθήκη Υ15, ἀπ' ὅπου σταδιακά συντηροῦνται καί τοποθετοῦνται στήν Ἀποθήκη Ἀκρόπολης στόν τρίτο ὄροφο.

Παραδόθηκαν στό Μουσεῖο Πειραιᾶ καί στήν Γ΄ Ἐφορεία τά εὑρήματα τῆς πρώην Β΄ Ἐφορείας Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, πού στεγάζονταν μέχρι τώρα στό Μουσεῖο, δηλαδή 147 κιβώτια ἀπό τίς ἀνασκαφές Ἀκαδημίας Πλάτωνος 1956, Θορικοῦ, Ἐλευσίνας, Σαλαμίνας καί περιοχῶν Ἀττικῆς καί Πειραιᾶ, δύο ἀμφορεῖς καί μία μικρή πήλινη λάρνακα ἀπό τό Μενίδι.

Τέλος, τό 1976 παραδόθηκαν στό Τμῆμα Ἀγγείων καί καταγράφτηκαν στό Βιβλίο Εἰσαγωγῆς 311 ἀρχαῖα ἀντικείμενα δηλαδή: α) 181 ἀντικείμενα ἀπό τήν Ἐφορεία Ἀρχαιοπωλείων καί Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν, β) 130 πήλινα, γυάλινα καί χρυσά ἀντικείμενα ἀπό τίς ὑποβρύχιες ἔρευνες τοῦ Κουστώ στή θάλασσα τῶν Ἀντικυθήρων.

Καταγράφτηκαν 243 εἰδώλια ἀπό τίς ἀνασκαφές τῶν Λουσῶν Ἀρκαδίας καί συνεχίστηκαν οἱ διάφορες ἐπιστημονικές ἐργασίες (ἀποδελτιώσεις, βιβλιογραφικές ἐνημερώσεις κτλ.).

Παραδόθηκαν στήν Προϊστορική Συλλογή τοῦ Μουσείου 37 σφραγιδόλιθοι, οἱ πιό πολλοί ἀταύτιστοι.

Τέλος, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1976 ἀνατέθηκε στό Διευθυντή τοῦ Μουσείου Ν. Γιαλούρη καί στήν Ἔφορο Συλλογῆς Ἀγγείων Β. Φιλιππάκη ἡ ἔκθεση τοῦ Μουσείου Χίου μέ τήν ἐντολή νά περατωθεῖ τό συντομότερο. Ἦταν λοιπόν ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ἀσχοληθοῦν ἐντατικά στή Χίο κατά τόν Ὀκτώβριο καί Δεκέμβριο, ἐκτός τῶν παραπάνω, καί οἱ περισσότεροι συντηρητές τῶν ἐργαστηρίων ἀγγείων καί χαλκῶν, καθώς καί ἡ ἐπιστημονική βοηθός Α. Μπαλωμένου.

Ἐργαστήριο πηλίνων

Κατά τό 1976 ἔγινε ἀναγκαία ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ἐργαστηρίου, γιατί οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ κτιρίου καί ὁ ἐξοπλισμός ἦταν πρωτόγονοι καί τελείως ἀνεπαρκεῖς. Σάν πρῶτο στάδιο τῆς βελτίωσης τοῦ ἐργαστηρίου μονώθηκε ἡ ταράτσα καί ἔγινε νέα ἠλεκτρική ἐγκατάσταση. Στή συνέχεια ἀγοράστηκαν δύο κλίβανοι γιά τό στέγνωμα τῶν ἀγγείων. Βεβαίως κατά τό διάστημα τῶν ἐργασιῶν δέ διακόπηκε ἡ συντήρηση καί συγκόλληση πήλινων ἀντικειμένων τόσο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὅσο καί ἄλλων μουσείων καί ἐφορειῶν τῆς χώρας (Θηβῶν, Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος καί Ἀττικῆς).

Συνολικά συντηρήθηκαν καί συγκολλήθηκαν 824 ἀγγεῖα, εἰδώλια κτλ. καί 74 κιβώτια μέ ἀγγεῖα, εἰδώλια καί ὄστρακα.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ

1. Ἔγινε ἐλαιοχρωματισμός τῶν τριῶν αἰθουσῶν τῆς ἔκθεσης (νεολιθικῆς, κυκλαδικῆς, μυκηναϊκῆς).

2. Ἀποκλείστηκε ὁ χῶρος τῆς νεολιθικῆς συλλογῆς λόγω ἔναρξης οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν στό ἰσόγειο. Ἡ αἴθουσα χωρίστηκε γιά τό σκοπό αὐτό σέ δύο τμήματα, στό ἕνα τῶν ὁποίων συγκεντρώθηκαν ὅλες οἱ προθῆκες τῆς αἴθουσας μαζί μέ τά ἀρχαῖα τους.

3. Ἔγινε καθαρισμός, συγκόλληση καί συμπλήρωση πολλῶν ἀρχαίων τῆς ἔκθεσης.

Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται ὁ καθαρισμός τοῦ ἀργυροῦ ρυτοῦ τῆς ἐλάφου ἀριθ. 388 (Πίν. 1 β), ἑνός ἀπό τά πολυτιμότερα ἐκθέματα τῆς συλλογῆς, ὄχι μόνο γιατί τοῦτο ἀπέκτησε τήν ἀρχική του λαμπρή μορφή μέ τήν ἀφαίρεση ὄγκων γύψου καί ἑνός σιδερένιου συνδέσμου, ἀλλά ἀκόμα γιά σημαντικές παρατηρήσεις πού ἔγιναν μέ τόν καθαρισμό στήν τεχνική δομή τοῦ ἀγγείου.

Στίς ἀποθῆκες τῶν προϊστορικῶν συλλογῶν, στίς ὁποῖες ἔγινε ἐλαιοχρωματισμός καί τοποθέτηση φωτιστικῶν σωμάτων, συνεχίστηκαν μέ γοργό ρυθμό οἱ ἐργασίες ταξινόμησης. Ταξινομήθηκαν ἔτσι ξεχωριστά τά δημοσιευμένα καί τά ἀδημοσίευτα ὄστρακα τῆς Φυλακωπῆς, συγκεντρώθηκαν σέ ἕνα τμῆμα ὅλα τά χάλκινα ἀγγεῖα, ταξινομήθηκαν μέ ἀριθμητική σειρά τά ἐλεφαντουργήματα καί τά χάλκινα ὅπλα καί ἐργαλεῖα, καθώς καί τά νεολιθικά ἀντικείμενα ἀπό τήν Ὀτζάκι Μαγούλα καί τό Σεῖδι. Συγκεντρώθηκαν στίς ἀποθῆκες τῆς Προϊστορικῆς Συλλογῆς 17 προϊστορικά ἀγγεῖα ἄγνωστης προέλευσης, τρία ἀγγεῖα πού εἶχαν βρεθεῖ στήν Πάτρα καί 31 κιβώτια μέ χιλιάδες ὄστρακα ἀπό τίς Μυκῆνες, τό Διμήνι καί τό Σχηματάρι. Καθαρίστηκαν, συγκολλήθηκαν καί συμπληρώθηκαν ἕξι χάλκινα ξίφη, τά ἐλεφάντινα κομμάτια ἀριθ. 3550, ἡ σφραγίδα ἀριθ. 3223, 70 συνολικά ἀγγεῖα ἀπό τόν Ἅγιο Κοσμᾶ, τόν Κακόβατο, τό Βαφειό καί τό Σχηματάρι καί 18 κιβώτια μέ ἑκατοντάδες ὄστρακα ἀπό τήν Τίρυνθα, τόν Ἅγιο Κοσμᾶ καί τήν Αἴγινα. Ἐπίσης κατασκευάστηκαν 68 ἐκμαγεῖα σφραγιδολίθων.

Καταγράφτηκαν στό εὑρετήριο 89 συνολικά ἀντικείμενα (ἀριθ. 10460-10549) ἀπό τό Σεῖδι, τήν Περαχώρα, τή Θεσσαλία, τίς Μυκῆνες, τήν Πρόσυμνα, τή Σύρο καί τήν Τίρυνθα.

ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Συνεχίστηκε ἡ ταύτιση τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς μέ βάση τούς παλιούς καταλόγους, ἡ ἀναγραφή τῶν ἀριθμῶν πάνω στά ἴδια τά ἀντικείμενα καί ἡ τακτοποίησή τους σέ ράφια κατά ἀριθμητική σειρά. Ταυτίστηκαν ἔτσι 230 ξύλινα καί 598 φαγεντιανά καί πήλινα ἀντικείμενα τῆς Συλλογῆς Ἀλεξάνδρου Ρόστοβιτς.

Μεταφέρθηκαν σέ κατάλληλους χώρους τοῦ ὑπογείου ὅλα τά γλυπτά τῆς συλλογῆς καί ὅλες οἱ μούμιες καί σαρκοφάγοι καί τά ταυτισμένα ἀντικείμενα τῆς Συλλογῆς Δημητρίου, συνολικά 4.500 ἀντικείμενα.

Στό ἐργαστήριο τῆς Συλλογῆς συντηρήθηκαν:

1. Τό κάλυμμα αἰγυπτιακῆς ξύλινης σαρκοφάγου, ἀριθ. 3409 (Πίν. 1 α). Οἱ ἐργασίες συντήρησης ἀκολούθησαν τή συνήθη πορεία τους, δηλαδή στερέωση ξύλου καί προετοιμασία, καθαρισμός καί στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, συναρμολόγηση τεμαχίων καί συμπλήρωση σέ μερικά σημεῖα. 2. Ξύλινη ἑλληνική σαρκοφάγος κλασικῶν χρόνων μέ ἔνδειξη «Αἰγάλεω Ἀττικῆς» ἀ. ἀ. ἀπό τήν ἀνασκαφή Ἰ. Παπαχριστοδούλου στό Μοσχάτο, ἀποτελούμενη ἀπό 85 περίπου μεγάλα κομμάτια καί πολλά μικρότερα. Τό ἐργαστήριο ἀσχολήθηκε μέ τό ἀντικείμενο αὐτό σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 1976 γιατί ἡ συντήρηση καί ἀποκατάστασή του ἦταν ἀρκετά πολύπλοκες. Ἡ στερέωση καί συγκόλληση τῶν τεμαχίων προχώρησε σέ ἱκανοποιητικό βαθμό καί ἔγιναν εἰδικές ἐνισχύσεις στίς θέσεις τῶν συνδέσεων πού κρίθηκαν μειωμένης ἀντοχῆς γιά τή συναρμολόγηση τῶν πλευρῶν. Οἱ ἐργασίες ἀποκατάστασης τῆς σαρκοφάγου θά συνεχιστοῦν καί τήν ἑπόμενη χρονιά. 3. Ἀναθηματικό ἀνάγλυφο ἀριθ. 1391 (Πίν. 1 γ). 4. Μαρμάρινο εἰδώλιο γυναικείας καθιστῆς μορφῆς, ἀριθ. 2134 (Πίν. 1 δ). Καί στά δύο ἀντικείμενα ἄρχισε ἡ μηχανική ἀφαίρεση τῶν πυριτικῶν ἁλάτων. Ἡ συντήρησή τους θά συνεχιστεῖ τό 1977.

Φωτογραφικό τμῆμα

1. Ἔγιναν 3.630 νέες φωτογραφικές λήψεις, ταύτιση καί ἀρχειοθέτηση καί 2.782 ἐκτυπώσεις ἀρνητικῶν.

2. Συνεχίστηκε ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου.

3. Τό φωτογραφικό ἐργαστήριο ἐξοπλίστηκε συμπληρωματικά μέ νέα ὄργανα καί μηχανήματα γιά τήν κάλυψη ὅλων τῶν ἀναγκῶν φωτογράφησης καί ἀντιγράφων τῶν θησαυρῶν τοῦ Μουσείου.

Βιβλιοθήκη

Κατά τό 1976 ἔγινε εἰσαγωγή στή βιβλιοθήκη τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου 420 βιβλίων, ἀπό τά ὁποῖα 270 ἀγοράστηκαν καί 150 προέρχονται ἀπό δωρεές. Ἀκόμη ἔγινε καταγραφή σημαντικοῦ ἀριθμοῦ νέων βιβλίων, ἔλεγχος βιβλίων καί δελτίων, ἀγορά νέων δελτίων καί δελτιοθήκης. Τέλος, ἄρχισε ἡ ἀντιγραφή τῶν παλιῶν δελτίων.

Σχεδιαστήριο

Τή χρονιά αὐτή τό σχεδιαστήριο ἐργάστηκε τόσο γιά τίς ἀνάγκες τοῦ Μουσείου, ὅσο καί γιά τίς ἀνάγκες ἄλλων μουσείων καί ἐφορειῶν τῆς χώρας. Ἔτσι ὁ ζωγράφος Κ. Ἠλιάκης πῆγε στό Ἡράκλειο γιά τή σχεδίαση πήλινου οἰκίσκου ἀπό τίς Ἀρχάνες, στήν Πέλλα γιά τίς τοιχογραφίες τῶν νέων ἀνασκαφῶν, στό Ραμνούντα γιά τήν ἀποτύπωση τῶν ταφικῶν περιβόλων καί στή Σαντορίνη στίς ἀνασκαφές τοῦ Ἀκρωτηρίου. Ἡ ζωγράφος Ἀ. Δριγκοπούλου ἐργάστηκε στήν Ὀλυμπία γιά τή σχεδίαση τῆς χρωματιστῆς σίμης μέ λεοντοκεφαλές καί τίς ἐπεξηγηματικές πινακίδες τοῦ νέου μουσείου καί στή Χίο γιά τή σχεδίαση πέντε ἀνάγλυφων στηλῶν καί δύο ἀρχαιολογικῶν χαρτῶν τοῦ νησιοῦ.

Γιά τό Μουσεῖο σχεδιάστηκαν γιά τή Συλλογή Ἀγγείων ἐννιά ἔγχρωμα ἀναπτύγματα λευκῶν ληκύθων (Δριγκοπούλου). Γιά τή Συλλογή Χαλκῶν τέσσερα ἀσημένια ἀγγεῖα μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀπό τή Γκορίτσα Βόλου, ἡ ἐπιγραφή χάλκινου βοιωτικοῦ λέβητα ἀπό τήν Ἀκρόπολη (Ἠλιάκης) καί ἕνα χάλκινο πινάκιο (Δριγκοπούλου). Γιά τήν Προϊστορική Συλλογή ἡ σχεδιάστρια κ. Δριμούρα συνέχισε καί φέτος τή σχεδίαση παραστάσεων σφραγίδων καί ἀντικειμένων ἀπό ἐλεφαντόδοντο καί ὁ Κ. Ἠλιάκης σχεδίασε τρία πλακίδια καί τό ὑπ' ἀριθ. 2916 ἐλεφάντινο πλακίδιο μέ αἰγυπτιάζουσα παράσταση. Ἀκόμη σχεδιάστηκε μία ξύλινη σαρκοφάγος ἀπό τό Μοσχάτο (Δριμούρα), μία ἐνεπίγραφη στήλη ἀπό τό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο (Δριγκοπούλου) καί γράφτηκαν ἐπεξηγηματικές πινακίδες γιά τήν ἔκθεση Ἰατρικῆς.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Τό Νομισματικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν πλουτίστηκε τό 1976, ὅπως καί τά προηγούμενα χρόνια, μέ νέα ἀξιόλογα προσκτήματα πού προέρχονται ἀπό ἀνασκαφές, τυχαῖα εὑρήματα, δωρέες καί ἀγορές πού πραγματοποιήθηκαν μέ χρήματα τοῦ Κληροδοτήματος Ἀλεξάνδρου Σούτζου.

Ὡς μόνιμο ἐπιστημονικό προσωπικό ὑπηρέτησε, ἐκτός ἀπό τήν ὑπογράφουσα, ὁ Ἐπιμελητής Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννης Τουράτσογλου. Ὡς ἐπιστημονικοί βοηθοί ἀπασχολήθηκαν οἱ ἀρχαιολόγοι Ἠώς Κούλη καί Ἀσημίνα Γαλάνη. Τή φροντίδα τοῦ ἐργαστηρίου εἶχε ὁ Ἀνδρέας Γεωργιάδης, πτυχιοῦχος τοῦ Institute of Archaeology τοῦ Λονδίνου. Ἡ Μαρίνα Πέτρου, πού εἶχε τά προηγούμενα χρόνια τήν εὐθύνη τοῦ ἐργαστηρίου, μετεκπαιδεύεται στό ἴδιο Ἰνσιτοῦτο στόν τομέα τῆς συντήρησης καί τοῦ καθαρισμοῦ τῶν νομισμάτων καί μολυβδοβούλλων, ὅπως καί γενικότερα στή συντήρηση τῶν μετάλλων.

Γιά τήν ἀρτιότερη λειτουργία τοῦ ἐργαστηρίου, κρίθηκε ἀναγκαῖο νά ἀγοραστοῦν τέσσερα ὄργανα πού θά διευκολύνουν σημαντικά τήν ὅλη ἐργασία: α) ἕνας ὀδοντιατρικός τροχός πού βοηθᾶ στό μηχανικό καθαρισμό τῶν νομισμάτων, β) ἕνα ὑδατόλουτρο πού εἶναι χρήσιμο γιά τή συντήρηση τῶν μολυβδοβούλλων, γ) μία συσκευή καταγραφῆς τῆς θερμοκρασίας καί τῆς ὑγρασίας γιά τόν ἔλεγχο τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τῶν αἰθουσῶν ἔκθεσης καί τῶν χώρων φύλαξης τῶν νομισμάτων καί μολυβδοβούλλων, δ) ἕνα ὑγρόμετρο πού δείχνει τήν ὑγρασία σέ μικρότερους χώρους.

Παράλληλα, γιά τήν καλύτερη φύλαξη τῶν μολυβδοβούλλων κατασκευάστηκαν σέ εἰδική παραγγελία δύο μεταλλικά ἐρμάρια μέ συρτάρια ἀπό πλαστική ὕλη (plexiglas), ὥστε νά μήν ἔρχονται αὐτά σέ ἐπαφή μέ ξύλο, πού μπορεῖ νά δημιουργήσει ἀτμούς ὀργανικῶν ὀξέων, πού ἐπηρεάζουν τό μόλυβδο.

Στό Νομισματικό Μουσεῖο γίνεται κάθε χρόνο μιά μεγάλη διακίνηση νομισμάτων πού στέλνουν οἱ διάφορες Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων γιά καθαρισμό, ἀναγνώριση, καταγραφή καί γνωμάτευση τῆς ἀρχαιολογικῆς καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις τῆς τρέχουσας ἐμπορικῆς ἀξίας, προκειμένου νά δοθοῦν οἱ πρέπουσες ἀμοιβές.

Ταυτόχρονα μέ τήν ἐργασία τῆς ταξινόμησης καί καταγραφῆς τῶν νομισματικῶν συνόλων, πραγματοποιήθηκε: α) ἡ τακτοποίηση ἑνός μεγάλου μέρους τοῦ παλιοῦ ἀρχείου τῶν ἐγγράφων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, β) ὁ πλουτισμός μέ ἀρκετά μεγάλο ἀριθμό νέων συγγραμμάτων τῆς βιβλιοθήκης, ὅπως καί ἡ συμπλήρωση τῆς καταγραφῆς καί τῆς ἀποδελτίωσής της.

Ἡ περιγραφή τῶν νέων προσκτημάτων εἶναι ἡ ἀκόλουθη[1]:

Ἀπό ἀνασκαφές

α) Κατά τή διάρκεια τῆς σκαφικῆς ἔρευνας στή βασιλική Ε΄ τῆς Ἀμφιπόλεως βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα[2]: 1. Θεσσαλονίκης, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, βλ. SNG Cop., ἀριθ. 392. 2. Μακεδονικό, ἐποχῆς Καρακάλλα, φθαρμένο. 3. Μικρή χάλκινη ὑποδιαίρεση Μαρκιανοῦ, NNM 148, σ. 62-66, ἀριθ. 313 κ.ἑ.

β) Ἀπό τήν ἀνασκαφή στή βασιλική τοῦ Κρανείου στήν Κόρινθο ἔχουμε 27 χάλκινα νομίσματα[3]: 1. Ἀρχαῖο ἑλληνικό φθαρμένο. 2. Θεοδόσιος Α΄, νομισματοκοπεῖο φθαρμένο, τύπος VOT/X/MVLT/XX. 3-6. Τέσσερα φθαρμένα ὑστερορωμαϊκά. 7-8. Δύο μικρές χάλκινες ὑποδιαιρέσεις Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. μ. Χ. 9. Ἰουστινιανός Α΄, μικρή χάλκινη ὑποδιαίρεση, Adelson-Kustas στό MN 11 (1964), σ. 195, ἀριθ. 355 κ.ἑ. 10. Φόλλις Ἡρακλείου, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς: 613-614 μ.Χ., DOC II, 1, σ. 282, ἀριθ. 79b1-79b4. 11. Φόλλις Λέοντος ΣΓ΄ τοῦ Σοφοῦ, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, τύπος 3, Morrisson II, σ. 555, ἀριθ. 35/CP/AE/14-55, πίν. LXXVI, ἀριθ. 21. 12. Φόλλις Κωνσταντίνου Ζ΄, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, τύπος 5, χρονολογία κοπῆς: 27 Ἰανουαρίου-6 Ἀπριλίου 945, Morrisson II, σ. 576, ἀριθ. 37/CP/AE/55-64, πίν. LXXVIII. 13. Ἀνώνυμο Βυζαντινό ΙΑ΄ αἰ. μ.Χ. (ὁμάδα F), Morrisson II, σ. 592, ἀριθ. 41/CP/AE/123, πίν. LXXXI, ἀριθ. 123. 14-15. Δύο τεταρτηρά, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (τρίτη κοπή), Hendy, σ. 88, ἀριθ. 10 καί 12. 16. Πιθανῶς ἕνα μισό τε ταρτηροῦ Ἀλεξίου Α΄, φθαρμένο. 17. Μισό τεταρτηροῦ Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ, ἀβέβαιου νομισματοκοπείου, Hendy, σ. 121, πίν. 18, ἀριθ. 1-2. 18-19. Δύο λατινικές ἀπομιμήσεις μικροῦ μεγέθους (τύπος Α), νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, Hendy, σ. 198, πίν. 29, ἀριθ. 1-3. 20. Λατινική ἀπομίμηση μεγάλου μεγέθους (τύπος Α), νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, Hendy, σ. 191, πίν. 25, ἀριθ. 6-10. 21-23. Τρία δηνάρια-τορνήσια τοῦ Γουλιέλμου Α΄ Βιλλεαρδουίνου, πού κόπηκαν πρίν ἀπό τό 1250, Schlumberger, σ. 313, πίν. XII, ἀριθ. 7. 24. Ἕνα δηνάριο-τορνήσιο τοῦ Γουλιέλμου Α΄ de la Roche (1280-1287), ὅ.π., σ. 338. 25. Μικρό τορνήσιο τοῦ Agostino Barbarigo (1486-1501), Papadopoli, II, σ. 83, ἀριθ. 64, πίν. XXI, ἀριθ. 6. 26-27. Δύο τελείως φθαρμένα καί σπασμένα.

Εὑρήματα

Ἑλληνικά

α) Ἡ ἀστείρευτη σέ ἀρχαιολογικά εὑρήματα θεσσαλική γῆ μᾶς ἔδωσε το 1968 ἕναν ἀξιόλογο «θησαυρό» πού ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα, πιθανότατα ΒΑ. τῶν Φαρσάλων καί ὄχι μακριά ἀπό τό χωριό Σιτόχωρο, πάνω στούς λό-

1. Ὅπου κρίνεται ἀπαραίτητο ἡ διατήρηση τῶν νομισμάτων σημειώνεται: ΔΑ= διατήρηση ἄριστη, ΔΚ= διατήρηση καλή, ΔΜ= διατήρηση μέτρια Δμ= διατήρηση μετριότατη καί ἐφθ. = φθαρμένο. Οἱ φωτογραφίες τῶν Πίν. 2-3 ἔγιναν στό νεοσύστατο φωτογραφικό ἐργαστήριο τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου ἀπό τό Βασίλη Σοφικίτη, ὁ ὁποῖος ὑπηρετεῖ στό Μουσεῖο.

2. Παραδόθηκαν ἀπό τόν κ. Εὐστ. Στίκα.

3. Παραδόθηκαν ἀπό τόν καθηγητή Δημ. Πάλλα.

φους «Κυνός Κεφαλαί». Τά νομίσματα, ὅλα ἀργυρά, πού ὁ ἀριθμός τους ὑπολογίζεται ὅτι ἀνέρχεται σέ 2.500 τεμάχια περίπου, ἦταν κρυμμένα μέσα σ' ἕνα πήλινο ἀγγεῖο. Τό «εὕρημα» αὐτό δέ διέφυγε δυστυχῶς τήν κακή μοίρα καί τόσων ἄλλων νομισματικῶν «θησαυρῶν» καί διασκορπίστηκε σέ διάφορα κράτη τῆς Εὐρώπης καί τῆς 'Αμερικῆς. 'Από τό ἀρχικό σύνολο διασώθηκαν 703 τεμάχια πού κατασχέθηκαν ἀπό τίς ἀστυνομικές ἀρχές Λάρισας καί Θεσσαλονίκης. Στήν ἀρχή τά 103 νομίσματα κατατέθηκαν στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καί τά 600 στό Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Ἡ σχετική μελέτη γιά τά διασωθέντα 703 νομίσματα δημοσιεύτηκε ἀπό τήν ὑπογράφουσα στήν AE 1970[4]. Μετά ἀπό συνεννόηση μέ τόν ἀξέχαστο φίλο καί συνάδελφο, τότε Ἔφορο Θεσσαλίας, καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δημήτρη Θεοχάρη, τό ὑπουργεῖο δέχτηκε νά μεταφερθοῦν καί νά κατατεθοῦν στό Νομισματικό Μουσεῖο τά 600 νομίσματα ἀπό τό «εὕρημα» τοῦ Σιτόχωρου (;) πού φυλάγονταν στό Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Βλ. ἐκτός ἀπό τήν AE 1970 καί An Inventory of Greek Coin Hoards, New York 1973, ἀριθ. 237.

β) Ὁ ὑφηγητής τῆς 'Οφθαλμολογίας Πέτρος Πρωτονοτάριος πρόσφερε στό Νομισματικό Μουσεῖο ὡς δωρεά 231 χάλκινα μακεδονικά νομίσματα πού βρέθηκαν στή Μακεδονία, μεταξύ Δράμας καί 'Αμφιπόλεως, καί πού πιθανότατα ἀποτελοῦν μέρος μεγαλύτερου «θησαυροῦ»[5].

Παραθέτουμε πιό κάτω τή σύσταση τοῦ «εὑρήματος», πού ἡ μελέτη του θά συντελέσει στήν καλύτερη χρονολόγηση τῶν χάλκινων κοπῶν τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου, ὅπως καί στήν ὀρθότερη ἀπόδοση τῶν τύπων τῶν ἀνώνυμων βασιλικῶν μακεδονικῶν νομισμάτων στήν ἐποχή αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

α) 41 τεμάχια Φιλίππου Β΄, SNG Cop., ἀριθ. 581 κ.ἑ. (ΔΚ-ΔΜ) (Πίν. 2, ἀριθ. 1-3). β) 80 τεμάχια Φιλίππων, 356-350 π.Χ., ὅ.π., ἀριθ. 295 κ.ἑ. (ΔΑ-ΔΜ) (Πίν. 2, ἀριθ. 4-5). γ) 20 τεμάχια 'Αλεξάνδρου Γ΄, τοῦ τύπου: Κεφαλή Ἡρακλῆ μέ λεοντή/*ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* ἀνάμεσα σέ ρόπαλο καί φαρέτρα, ὅ.π., ἀριθ.1034 κ.ἑ.(ΔΚ-ΔΜ)(Πίν. 2, ἀριθ. 8-9). δ) 20 τεμάχια 'Αλεξάνδρου Γ΄, τοῦ τύπου: Κεφαλή Ἡρακλῆ μέ λεοντή/*ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. 'Αετός πάνω σέ κεραυνό πρός τά δεξιά, ὅ.π., ἀριθ. 1021-1025 (ΔΑ-ΔΚ) (Πίν. 2, ἀριθ. 6-7). ε) 28 τεμάχια τοῦ τύπου τῶν ἀνωνύμων μέ τήν κεφαλή τοῦ Ἡρακλῆ στήν πρόσθια ὄψη καί *Β Α* ἀνάμεσα σέ ρόπαλο καί φαρέτρα στόν ὀπισθότυπο, ὅ.π., ἀριθ. 1026-1028 (ΔΑ-ΔΜ) (Πίν. 2, ἀριθ. 10-12). στ) 42 τεμάχια τῆς κατηγορίας τῶν ἀνωνύμων τοῦ τύπου μέ τή μακεδονική ἀσπίδα στήν πρόσθια πλευρά καί τό μακεδονικό κράνος μέ τήν ἐπιγραφή *Β Α* στόν ὀπισθότυπο, ὅ.π., ἀριθ. 1119-1121 (ΔΑ-ΔΜ) (Πίν. 2, ἀριθ. 13-18).

Βυζαντινά

Ὀκτώ σόλιδοι πού χρονολογοῦνται στό β΄ μισό τοῦ ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ. ἀπό τό χωριό τῆς Λακωνίας 'Απιδέα: οἱ ἕξι κόπηκαν κατά τή διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ 'Ιουστίνου Β΄, μεταξύ τῶν ἐτῶν 565 καί 578 μ.Χ. (ΔΚ-ΔΜ). DOC I, σ. 198, ἀριθ. 3, σ. 199, ἀριθ. 4d, 4f, 4g, 4h 1-2 καί W. Hahn II, σ. 91, 1 (off. Δ) (Πίν. 3, ἀριθ. 19-24). Ὁ ἕβδομος χρυσός σόλιδος εἶναι τοῦ Τιβερίου Β΄ καί ἡ χρονολογία κοπῆς του τοποθετεῖται μεταξύ τῶν ἐτῶν 579 καί 582. DOC I, σ. 268, ἀριθ. 4i (ΔΚ) (Πίν. 3, ἀριθ. 25). Ἡ τελευταία χρυσή κοπή ἀνήκει στή βασιλεία τοῦ Μαυρικίου, ὅ.π., σ. 297, ἀριθ. 5e, 583-601 (ΔΚ) (Πίν. 3, ἀριθ. 26).

Χρονολογικά ἡ ἀπόκρυψη τοῦ «εὑρήματος» μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ γύρω στό 601 μ.Χ. ἤ καί λίγο ἀργότερα.

'Από διάφορες προελεύσεις

α) Ὁ καθηγητής τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ν. Μουτσόπουλος παρέδωσε ἕνα σηστέρτιο 'Αδριανοῦ, BMC III, σ. 476, ἀριθ. 1557, πού βρέθηκε στή θέση Πάλλη Λάκα στά Στύρα τῆς Εὐβοιας.

β) 'Από τό Ρέθυμνο τῆς Κρήτης παραδόθηκε ἕνας σηστέρτιος 'Ιουλίας Μαμαίας, BMC VI, σ. 161, ἀριθ. 1490.

γ) 'Από τό Λιμεναρχεῖο Πειραιᾶ παραδόθηκε ἕνα χάλκινο νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν, ἐποχῆς 'Αδριανοῦ (Δμ), J. Svoronos, Numismatique de la Crète Ancienne, σ. 352, ἀριθ. 112, πίν. XXXV, ἀριθ. 22. Τό νόμισμα αὐτό βρέθηκε στά Μάταλα τῆς Κρήτης.

δ) Ἡ 'Εφορεία 'Αρχαιοπωλείων καί 'Ιδιωτικῶν Συλλογῶν παρέδωσε 51 χάλκινα νομίσματα ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὑστερορωμαϊκά, βυζαντινά καί ἐνετικά. Τά περισσότερα ἀπό αὐτά εἶναι φθαρμένα καί προέρχονται ἀπό δύο κατασχέσεις.

ε) 'Από τήν 'Ιορδανία δύο ἀργυρές δραχμές: 1. 'Αντίοχος ΣΤ΄, 145-141 π.Χ. (ΔΜ), βλ. SNG Cop., ἀριθ. 296 (Πίν. 3, ἀριθ. 28), καί 2. Ἄραδος Φοινίκης, 128/127 π.Χ. (ΔΚ), G. Le Rider et H. Seyrig, Objets de la Collection Louis de Clercq στή RN X (1968), σ. 12-14 (Πίν. 3, ἀριθ. 27).

'Από δωρεές

α) Τό πιό ἀξιόλογο ἀπόκτημα τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου τό 1976 εἶναι ἀναμφισβήτητα τό ἀνέκδοτο ἀργυρό τετράδραχμο τοῦ Μιθριδάτου Ε΄ Εὐεργέτου, μιά γενναιόδωρη προσφορά τοῦ κ. Εὐριπίδη Σεφεριάδη. Μέ κάθε λεπτομέρεια τό νόμισμα αὐτό παρουσιάζεται ἀπό τήν ὑπογράφουσα στόν τόμο στή μνήμη τοῦ καθηγητῆ Νικολάου Κοντολέοντος[6]. Στήν πρόσθια πλευρά του εἰκονίζεται τό κεφάλι τοῦ βασιλέως, ἐνῶ στήν πίσω ὄψη εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ* μαζί μέ μιά γυμνή ἀνδρική μορφή πού στέκεται πρός τά ἀριστερά (Πίν. 3, ἀριθ. 29).

β) Γιά τήν ἐπίσης ἀξιόλογη δωρεά τοῦ κ. Πέτρου Πρωτονοταρίου ἔγινε μνεία πιό πάνω.

γ) Ὁ κύριος καί ἡ κυρία Κωνσταντίνου Πλάκα χάρι-

4. Μάντω Οἰκονομίδου, Θησαυρός Νομισμάτων ἐκ Θεσσαλίας, 1968, σ. 11-26.

5. Ὁ δωρητής θά δημοσιεύσει μέ κάθε λεπτομέρεια τό «εὕρημα».

6. Στήλη, 'Αθήνα 1978, σ. 149-153, πίν. 49-51.

σαν ἕνα παλιό οἰκογενειακό κειμήλιο στό Νομισματικό Μουσεῖο, ἕνα γλυπτό λίθο ἀπό χαλκηδόνιο, πού ἀπεικονίζει τόν Πάνα (;) νά κάθεται πρός τά δεξιά πάνω σ' ἕνα βράχο. Χρονολογικά ὁ λίθος εἶναι δυνατό νά τοποθετηθεῖ, μέ ὁρισμένες ὅμως ἐπιφυλάξεις, στά ὕστερα ἑλληνιστικά χρόνια ἤ στά πρώιμα ρωμαϊκά.

δ) Τέλος, μιά εὐγενική προσφορά ἀπό τή Δημαρχία Αἰγίου δύο σύγχρονων ἀργυρῶν μεταλλίων.

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ἡ ὁλοένα καλύτερη ὀργάνωση τοῦ Μουσείου, οἱ τεχνικές ἱκανότητες τοῦ συνεργείου τεχνιτῶν καί κατά συνέπεια ἡ δυνατότητα παροχῆς ἐπιστημονικῆς βοήθειας στούς μελετητές μετέβαλαν τό Μουσεῖο αὐτό σέ κέντρο ἐπιγραφικῶν σπουδῶν. Στά σεμινάρια, πού συνήθως γίνονται ἀπό τούς καθηγητές τῶν ξένων σχολῶν γιά τούς ὑποτρόφους καί τά μέλη τους, ἔχει προστεθεῖ τώρα καί ἡ ξενάγηση ἀπό τήν Ἔφορο ὡς εἰσαγωγικό μάθημα ἐπιγραφικῆς στούς δευτεροετεῖς φοιτητές τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Διάφορες ἐργασίες ἔχουν ἐκπονηθεῖ στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο καί ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τή σχετική μέ τά ψηφίσματα προξενίας του 5ου αἰ. π.Χ., πού ἔγινε ἀπό τόν Καναδό ἐπιγραφολόγο M. Walbank.

Τό 1976 τυχαῖες παρατηρήσεις ἐνεπίγραφων μνημείων μᾶς ὁδήγησαν σέ ταυτίσεις ἐπιγραφῶν, ἀπό τίς ὁποῖες ὁρισμένες δέν προέρχονται ἀπό τήν Ἀττική. Μέ τέσσερις ἀπό αὐτές θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἀφήνοντας κατά μέρος τίς ταυτίσεις ἀττικῶν ἐπιγραφῶν γιά μιά πληρέστερη παρουσίαση.

IG IX 2, 270

Τό ἀρχαϊκό θεσσαλικό ἐπίγραμμα τοῦ Πυριάδα, IG IX 2, 270, θεωρεῖται ἀπό πολλά χρόνια καταστραμμένο (L.H. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, 1961, σ. 98, ἀριθ. 4, πίν. 11. M. Guarducci, Epigrafia Greca I, 1967, σ. 359, εἰκ. 188. Εὐτυχῶς ὅμως εἶχε μεταφερθεῖ στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο σέ πολλά μικρά τεμάχια, πού ἦταν ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα φυλαγμένα σ' ἕνα μικρό κιβώτιο.

Ὁ Otto Kern γράφει στό IG IX 2, 270 ὅτι τό Σεπτέμβρη τοῦ 1899 εἶχε ξαναβρεῖ τό μνημεῖο καί πώς ἦταν σπασμένο σέ ἑπτά ἐνεπίγραφα τεμάχια. Προφανῶς τότε – ἤ λίγο ἀργότερα – τά τεμάχια πού εἶχε διασώσει ὁ Kern μεταφέρθηκαν στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο καί ἔχουν καταγραφεῖ στό Εὑρετήριο ὡς ΕΜ 8937/8, ἀφοῦ ὑπολογίστηκαν σέ περισσότερα ἀπό εἴκοσι θραύσματα. Στόν πρῶτο ἀριθμό ἀνῆκαν τά ἐνεπίγραφα τοῦ μεγαλύτερου τεμαχίου, ὅπως συγκροτήθηκε πρόσφατα ἀπό τό συνεργεῖο τοῦ Μουσείου.

Σήμερα, μετά τή συγκόλληση τῶν τεμαχίων ἀπό φαιό τιτανόλιθο ἔχουμε: 1. μέρος ἀπό τήν ἐνεπίγραφη ὄψη α΄ (Πίν. 4 α), ὅπου ἡ ἀρχή τῶν τριῶν στίχων τοῦ ἐπιγράμματος (ὕψ. ἀπό τήν ἀριστερή πλευρά 0,255 μέχρι 0,275 μ. περίπου στό κέντρο, καί πλ. 0,05 μ.) καί 2. θραύσματα τῆς βάσης ἀνεπίγραφα καί ἀβέβαιης θέσης. Ἀπό τά σωζόμενα τεμάχια δέ φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦταν χαραγμένη σέ δύο συνεχόμενες πλευρές τῆς βάσης.

Μονάχα σ' ἕνα ἀπ' αὐτά (ὕψ. 0,135, πλ. 0,12 καί πάχ. 0,06 μ.) διακρίνεται Α – δηλ. μετά τό γράμμα Α ἔχουμε πιθανότατα τό σκέλος τοῦ Ν – καί νομίζουμε ὅτι ἀνῆκε ἐπίσης στήν ἐνεπίγραφη ὄψη α΄. Πιθανότατα εἶναι τά προτελευταῖα γράμματα τοῦ ἐπιγράμματος. Σήμερα στό μεγαλύτερο τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπου καί ἡ ἀριστερή γωνία, σώζεται:

Μνᾶμ' ἐμ[ὶ Πυριάδα, ὃς οὐκ ἐπί-]
στατο [φ]εῦ [γεν: ἀλ' αὖθε πέρ γᾶς]
τᾶσδε [πολόν ἀριστεύων ἔθ]αν [ε]

Βέβαια εἶναι μικρό μόνο τμῆμα τοῦ ὅλου ἐπιγράμματος, ἀλλά τό μισό περίπου τῆς γνωστῆς ἐνεπίγραφης ὄψης α΄.

Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιγραφῆς βασίστηκε μέχρι σήμερα στό παλιό fac-simile (Kirchoff, Hermes XX (1885), σ. 157), ὅπου, ἐάν κρίνουμε ἀπό τό σωζόμενο τμῆμα στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο, ὁρισμένα γράμματα ἔχουν ἀλλοιωθεῖ, π.χ. τό ἰδιόρρυθμο ὕψιλον τοῦ δεύτερου στίχου στό fac-simile δέ θά ὑπῆρξε ποτέ, γιατί στό ΕΜ 8937, ψηλά στό τέλος τοῦ 2ου στίχου, διακρίνεται τό πάνω ἄκρο τοῦ γράμματος, τό ὁποῖο μοιάζει μέ τό ὕψιλον στό ὄνομα Πυριάδα, ὅπως ἀπεικονίζεται.

Ἡ L.H. Jeffery μετά ἀπό παρατήρηση τῶν γραμμάτων, πού κάναμε μαζί τόν Ἀπρίλη τοῦ 1976, μοῦ ζήτησε νά ἀνακοινώσω, ὅτι ἐφόσον τό *E* του 3ου στίχου εἶναι ὀρθογώνιο (δέν κρέμεται ἡ κάθετος) καί τό *N* ἐξελιγμένο, ἡ χρονολόγηση τῶν σωζόμενων στίχων θά ἦταν πιό σωστή στό β΄ τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καί ὄχι μεταξύ τοῦ 500-480 π.Χ. (βλ. Local Scripts, σ. 99, ἀριθ. 4). Στή χαμένη ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια ὑπῆρχε τό ⊟ καί ⊕, ἀλλά αὐτό δέ μᾶς ξενίζει, γιατί ἡ Θεσσαλία εἶναι συντηρητική ὡς πρός τή γραφή.

Τό δημοσιευμένο fac-simile ἔδινε μέχρι σήμερα τήν ἐντύπωση πώς τά γράμματα εἶναι ἀρχαιότερα, ἀπ' ὅ,τι βλέπουμε πράγματι στό σωζόμενο τμῆμα ΕΜ 8937.

IG IV, 44

Τό Μάη τοῦ 1976 ταύτισα τήν ὡραία στήλη ΕΜ 2035 (Πίν. 4 β), πού εἶχε ἐκτεθεῖ μαζί μέ ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἀττική, μέ τήν IG IV, 44 ἀπό τήν Αἴγινα. Ἡ στήλη ἀπό λευκό μάρμαρο (σωζ. ὕψ. 1,06, πλ. 0,41 καί πάχ. 0,09 μ.), ἔχει τή γνωστή τρίστιχη ἐπιγραφή:

Εὐάμερος
Ἀγνοθέμιδος.
Χαῖρε

καί δύο στεφάνους στό κάτω μέρος. Ὁ ἕνας στέφανος ἀριστερά ἔχει τήν ἐπιγραφή: *Ἡ Βουλή*. Μέσα στόν ἄλλο στέφανο σέ τετράστιχη διάταξη ἔχει χαραχτεῖ μέ προχειρότητα: *ὁ θίασος ὁ Φαιν(ε)μάχου.*

Δέν ἐμοιαζε μέ τά ἀττικά ἐπιτύμβια ἰδιωτῶν, ὅπου εἶναι συνηθέστερες οἱ ἐκφράσεις (σέ ἔμμετρο ἤ πεζό λόγο) μέ μιά βαθύτερη σκέψη γιά τή ζωή καί τό θάνατο ἀπό τό ἁπλό *Χαῖρε*. Κυρίως ὅμως μέ ὁδήγησε στό νά ἀποκλείσω τή στήλη αὐτή ἀπό τίς ἀττικές ἡ ἀναφορά στούς τιμητικούς στεφάνους, πού εἶχαν προσφερθεῖ στό νεκρό. Παρόμοια ἐπιτύμβια μέ τιμητικές ἐπιγραφές θιάσων εἶναι γνωστά ἀπό τήν Τέω (C.I.G. 3101 καί 3112 *Οἱ θίασοι πάντες* καί E. Pottier, Am. Hauvette-Besnault, στό BCH IV (1880), ἀριθ. 21, 164 *ὁ θίασος ὁ [Σι]μαλ[ίων]ος* καί ἀριθ. 35, σ. 175 *ὁ θίασος ὁ Ἀναξιπόλιδος*).

Σήμερα, ἡ στήλη ΕΜ 2035, πού ἦταν κάποτε στό Μου-

σεῖο τῆς Αἴγινας – τό corpus ἀναφέρει ἐπίσης nunc Athenis – εἶναι στήν 6η αἴθουσα μαζί μέ ἄλλα ἐνεπίγραφα μνημεῖα πού προέρχονται ἀπό τήν ἐπαρχία.

IG XII Suppl., σ. 92, 165α

Μία ἀκόμα πλάκα ἐπιτύμβια, πού προέρχεται ἀπό τή Μῆλο καί στό Supplementum τοῦ IG XII (1939) σημειώθηκε ἀπό τόν Hiller von Gaertringen ὅτι εἶχε μεταφερθεῖ σέ μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν, ἐντόπισα στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο ὡς ΕΜ 8151 (Π ί ν. 5 α). Στήν παλιότερη δημοσίευσή της ὁ Th. Preger, AM 19 (1984), σ. 141, τήν ἀναφέρει σάν νά ἦταν ἀττική ἐπιγραφή, ἐνῶ ὁ Ad. Wilhelm σέ ἄρθρο του μέ τόν τίτλο Wandernde Steine στό Neue Beiträge III 36, 20 Ι τήν ἀποδίδει στή Μῆλο.

Ἐπιγραφή ἀπό τήν Ἁλικαρνασσό ΕΜ 198+ΕΜ 12839

Στό δεξί μέρος τοῦ ἐνεπίγραφου τεμαχίου ΕΜ 198, πού εἶχε μεταφερθεῖ κατά τό εὑρετήριό μας «ὑπό Μ. Βογιατζῆ ἐκ τοῦ Φρουρίου Θεαγγελίας (Ἁλικαρνασσοῦ)», ἔχει συγκολληθεῖ μέ τέλεια ἐπαφή νέο ἀδημοσίευτο κομμάτι ΕΜ 12839 (Π ί ν. 5 β). Τό παλιό γνωστό ΕΜ 198 ἔχει δημοσιευτεῖ σέ ἄρθρο τῶν G.E. Bean-J.M. Cook στό BSA L (1955), σ. 108, ἀριθ. 36. Βλ. J. et L. Robert, Bull. 1958, σ. 447, SEG XVI (1959), ἀριθ. 646.

Ὡς γνωστό ἡ προέλευση τῶν ἐπιγραφῶν ἀπό ΕΜ 196-ΕΜ 199 ἔχει ὁδηγήσει σέ πολλά συμπεράσματα – συχνά ἀντιφατικά – σχετικά μέ τήν περιοχή τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, τή θέση τῆς πόλης τῶν Θεαγγέλων καί τή χρονολογία τῆς ἐξάρτησής της ἀπό τήν Ἁλικαρνασσό. Μετά τή δημοσίευση τοῦ ΕΜ 199 ἀπό τόν Ad. Wilhelm (Österr. Jahreshefte XI (1908), σ. 61, ἀριθ. 4) πιστεύεται ὅτι ἡ πόλη Θεάγγελα ἐνσωματώθηκε μέ τήν Ἁλικαρνασσό γύρω στά μέσα μέ τό τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Βλ. Ad. Wilhelm, ὅ.π., σ. 68. L. Robert, Coll. Froehner, 1936, σ. 84-5. Pauly-Wissowa, RE VA 2; λ. Theangela, στ. 1374 (W. Ruge). Der Kleine Pauly V, 1975, στ. 658 (E. Ölshausen).

Τώρα, μέσα στήν ἀμφισβήτηση γιά τήν προέλευση καί τῶν ΕΜ 197, 198 καί 199 ἀπό τά Θεάγγελα (G. E. Bean - J. M. Cook, ὅ.π., σ. 115) ἡ ἀπό τήν Ἁλικαρνασσό ἔρχεται νά προστεθεῖ ἡ πληροφορία ὅτι τό συνεχόμενο τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς ΕΜ 198 προέρχεται πιθανόν ἀπό τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν. Στό εὑρετήριο τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου διαβάζουμε γιά τήν προέλευση τοῦ ΕΜ 12839 ἀπό τήν Ἀθήνα: «ἐδωρήθη ὑπό τοῦ κ. Ἀλ. Φιλαδελφέως, διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τήν 18η Ὀκτωβρίου 1935, ὅπερ πιθανόν νά εἶχεν εὑρεθῇ ἐν τῷ κήπῳ τῆς οἰκίας τοῦ πάππου του Χρ. Ν. Φιλαδελφέως περί τήν Πύλην τῆς Ἀγορᾶς».

Ὁ πάππος τοῦ ἀρχαιολόγου Ἀλέξανδρου Φιλαδελφέως ἦταν ὁ περίφημος λόγιος Χρῖστος Νικολαΐδης Φιλαδελφεύς, πού εἶχε γεννηθεῖ στή Φιλαδέλφεια τῆς Μ. Ἀσίας τό 1808 καί πέθανε στήν Ἀθήνα τό 1892. Ἀφοῦ σπούδασε στή Σμύρνη καί στήν Γκιλφόρδειο Ἀκαδημία στήν Κέρκυρα, ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀθήνα τό 1850 περίπου καί ἵδρυσε ἐκδοτικό οἶκο μέ τυπογραφεῖο κοντά στήν Πύλη τῆς Ἀγορᾶς. Ὅτι ἡ ἰδιοκτησία τῆς οἰκογένειας Φιλαδελφέως βρισκόταν στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἄρεως καί Ποικίλης κοντά στήν Πύλη τῆς Ἀγορᾶς εἶναι γνωστό, γιατί ἀπό ἐκεῖ προέρχεται μικρή σαρκοφάγος μέ ἀνάγλυφη παράσταση στή κύρια ὄψη καί μέ ὁλόγλυφη γυναικεία μορφή ξαπλωμένη στό πάνω μέρος της. Κατά τήν πληροφορία τοῦ ἀρχαιολόγου Ἀλέξανδρου Φιλαδελφέως (Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον μετά χαρωνείου παραστάσεως, ΑΕ 1896, σ. 131 κ.ἑ. πίν. 5) ἡ σαρκοφάγος αὐτή ἤρθε στό φῶς μαζί μέ ἄλλα ἀρχαῖα μέλη μετά ἀπό ἀνασκαφή τοῦ πατέρα του, τό 1881 περίπου, στήν ἰδιοκτησία τους. Ἐκεῖ θά ἦταν ἡ οἰκία τοῦ πάππου Χρ. Ν. Φιλαδελφέως, ὅπου πιθανόν νά βρέθηκε ἡ ΕΜ 198 ἐπιγραφή.

Ἀντίθετα μέ τήν παραπάνω πληροφορία γιά τήν προέλευση τοῦ ΕΜ 12839 πιστεύουμε ὅτι τό ἐνεπίγραφο αὐτό κομμάτι μεταφέρθηκε μαζί μέ τό ΕΜ 198 στήν Ἀθήνα ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, ὅπου ἀνῆκαν καί τά Θεάγγελα. Καί τοῦτο, γιατί: 1) τήν ἐποχή πού ὁ Ad. Wilhelm δημοσίευσε τίς δυό ἐπιγραφές ἀπό τήν ὁμάδα ΕΜ 196-199, πού ἔφερε ὁ Μιχ. Βογιατζῆς στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο (στό Österr. Jahreshefte, ὅ.π., ἐνῶ μιά πρώτη μνεία τοῦ ΕΜ 196 ἔκανε τό 1905 στό ἴδιο περιοδικό), θα σωζόταν ἀκόμα καί ἡ σχετική προφορική μαρτυρία γιά τήν παράδοση αὐτῶν τῶν ἀρχαίων – τό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο ἱδρύθηκε μέ νόμο τό 1885 – καί 2) ὁ Μιχ. Βογιατζῆς εἶχε προφανῶς κάποια σχέση μέ τήν οἰκογένεια Φιλαδελφέως καί ἔτσι ἀπό τήν ἐπιγραφή αὐτή, σπασμένη σέ δυό κομμάτια πρίν νά παραδοθεῖ στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο, τό δεξί κομμάτι ξέμεινε στήν οἰκία Φιλαδελφέως ὥς τό 1935, πού τό δώρησε ὁ ἀρχαιολόγος Ἀλέξ. Φιλαδελφεύς στό Ἐπιγραφικό Μουσεῖο.

Στά τεμάχια ΕΜ 198+12839 (σωζ. ὕψ. 0,13, πλ. 0,36, πάχ. 0,065-0,073 μ., ὕψ. γραμμ. 0,012-0,016 μ.) ἔχουμε τό τέλος μιᾶς ἐπιγραφῆς ἀπό 6 στίχους, πού διασώζει ἀκέραιο τό κάτω μέρος καί τή δεξιά της πλευρά. Τά γράμματα τοῦ 6ου στίχου εἶναι περισσότερο φθαρμένα καί κάπως κοντύτερα, γιατί χαράχτηκαν στό κατώτατο σημεῖο τῆς στήλης. Ἀπό τά γράμματα χρονολογοῦμε τήν ἐπιγραφή στούς πρώτους αὐτοκρατορικούς χρόνους:

[- - - | *νάρια διακόσ*[*ι*]*α τεσσεράκοντ*[*α*]
[- - -]*ς ἐπὶ τὴν βουλὴν ἐνεφάνιζον*
[- - -] *ἀργυρίου εἰς τὰ*[*ς τ*]*ῶν Σεβαστῶν θυσίας*
[*διακοσίων τεσσ*]*εράκοντα δ*[*η*]*ναρίων* vac. 0,11
[- - -]*ιταις τῆς Γερουσίας* vac. 0,095
[- - - *καθ'*] *ἕκαστον ἐν*[*ιαυ*]*τ*[*όν*].

Στίχ. 1-2. [- - *δη*]*νάρια διακόσ*[*ι*] *α τεσσεράκοντα·* τουλάχιστον 240 δηνάρια καθόρισαν [*οἱ εἰσιόντε*]*ς ἐπὶ τὴν βουλὴν* (βλ. ἐπιγραφή Θεαγγέλων Ç. Sahin-H. Engelmann, Inschriften aus dem Museum von Bodrum, Z. Papyr. Epigr. 34(1979), σ. 213-215 *τοὺς εἰσιόντας (προστάτας)*. Τό ρῆμα *ἐνεφάνιζον, ἐνεφάνισαν* συνηθίζεται στίς ἐπιγραφές δημόσιου περιεχομένου στή Μικρά Ἀσία.

Στίχ. 3. [*δωρεὰν*] *ἀργυρίου εἰς τὰς τῶν Σεβαστῶν θυσίας·* δέν ὑπάρχει *σίγμα* στήν ἀρχή τοῦ στίχου, ὅπως στό ἔκτυπο τοῦ G.E. Bean (BSA L (1955), σ. 108, ἀριθ. 36), πού συμπλήρωσε [*δραχμὰ*]*ς ἀργυρίου* χρονολογώντας τό ΕΜ 198 στούς ὕστερους ἑλληνιστικούς χρόνους. Μᾶλλον ἐδῶ

καθορίζεται ἡ δαπάνη γιά τίς θυσίες γενικά τῶν Σεβαστῶν καί, κατά συνέπεια, ἔχουμε ὡς post quem τή θεοποίηση τοῦ Αὐγούστου.

Στίχ. 4. [---*διακοσίων τεσσ|εράκοντα δ[η]ναρίων*· ἀπό τή γενική πτώση ὑποθέτουμε ἐξάρτηση ἀπό τό *ἀργυρίου* τοῦ προηγούμενου στίχου ἤ μᾶλλον ὅτι τό ποσό ἦταν μεγαλύτερο ἀπό 240 δηνάρια, π.χ. [- - - *χιλιάδας διακοσίων τεσσ|εράκοντα δηναρίων*. Πράγματι τό ποσό τῶν 240 δηναρίων, ἀκόμα καί στόν 1 αἰ. μ.Χ., φαίνεται μικρό γιά τή συμμετοχή σέ μιά πλήρη λατρευτική ἐκδήλωση.

Στίχ. 5. [*τοῖς* - - -]ι *ταῖς τῆς Γερουσίας*· ἡ δοτική προϋποθέτει ἕνα ἀπαρέμφατο, ὅπως π.χ. *δοῦναι*, δηλαδή νά παραδοθεῖ στούς ἁρμόδιους τό ποσό τῆς καθοριζόμενης δαπάνης γιά τίς θυσίες τῶν Σεβαστῶν.

Στίχ. 6. [- - - *καθ'*] *ἕκαστον ἐνιαυτόν*· τό παραπάνω ποσό δηναρίων καθορίζεται ὡς ἐτήσια δαπάνη.

Φαίνεται πιθανό ὅτι ἡ ἀποσπασματική ἐπιγραφή ΕΜ 198+ΕΜ 12839 περιέχει τό τέλος ἐπίσημου ἐγγράφου, πού καθόριζε τήν ἀναλογία συμμετοχῆς τῆς Ἁλικαρνασσοῦ στίς δαπάνες γιά τή λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων, σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Αὐγούστου νά πληρώνουν ὅλες οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας καί ὄχι μόνο τό Πέργαμον (E.M. Smallwood, Documents illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero, 1967, ἀριθ. 380, στήλη VIII).

Ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει στήν περίοδο πού τά Θεάγγελα εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στήν Ἁλικαρνασσό. Ὅπως εἶχε συναγάγει ὁ L. Robert (Hellenica VII (1949), σ. 206-238), ἀπό τήν ἐπιγραφή τῶν νεοποιῶν καί μόνο (Inschriften von Didyma, ἀριθ. 148), ἡ Ἁλικαρνασσός εἶχε τό 40/41 μ.Χ. δική της διοίκηση (conventus). Αὐτό ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό τήν ἐπιγραφή Ἐφέσου 3653 (J. Rom. Stud. 1975, σ. 61-91), κατάλογο τῶν πόλεων τῆς Ἀσίας κατά *διοικήσεις* (conventus), ὅπου στή στήλη II, στίχ.12 ἀναφέρεται *ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΙΚΗΣ* (βλ. J. et L. Robert, Bull. 1976, 595, σ. 536).

Τέλος, σχετικά μέ τήν ἀμφισβήτηση τῆς προέλευσης τῶν ἐπιγραφῶν ΕΜ 196-199 ἀπό τά Θεάγγελα, ὅπως προκύπτει ἀπό τό εὑρετήριο τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου, ἡ ἀρχαία αὐτή πόλη χαρακτηρίζεται *Φρούριον Θεαγγελίας*, ἐνῶ ὁ τρόπος γραφῆς (Ἁλικαρν.) χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερα γιά τή δήλωση μιᾶς εὐρύτερης περιφέρειας, ἐπαρχίας καί γενικά περιοχῆς.

Μιά πιθανή ἐκδοχή εἶναι ὅτι ἡ ἀκρόπολη τῶν Θεαγγέλων χαρακτηριζόταν στούς νεότερους χρόνους φρούριο μέσα στήν περιοχή τῆς Ἁλικαρνασσοῦ.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Συνεχίστηκαν καί αὐτό τό ἔτος οἱ ἐργασίες στό Βυζαντινό Μουσεῖο κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ ὑπογράφοντος. Ὡς Ἐπιμελήτρια ἐργάστηκε ἡ Στ. Παπαδάκη-Ökland καί ὡς ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι οἱ Γ. Θεοδωράκη, Χρ. Μπαλτογιάννη, Θ. Χατζηδάκη-Μπαχάρα, Ν. Δημητρακοπούλου καί Ν. Κυριακοπούλου. Ἡ Ν. Πανσελήνου διορίστηκε βοηθός τῆς ἕδρας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στή Σχολή Καλῶν Τεχνῶν καί ἀποχώρησε τό Μάιο. Ἀπό τό Νοέμβριο ἐπαναπροσλήφτηκε ἡ Μ. Μαυροειδῆ.

Ὁ διευθυντής τοῦ Μουσείου πῆρε μέρος στό ΙΕ΄ Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν μέ τήν ἀνακοίνωση: Τοιχογραφίες τῆς Μονῆς Προυσσοῦ. Στό συνέδριο πῆρε μέρος καί ἡ Θ. Χατζηδάκη-Μπαχάρα μέ τήν ἀνακοίνωση: Ἕνα τεχνοτροπικό ρεῦμα στή ζωγραφική τοῦ 11ου αἰ.

Οἱ ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι συνέχισαν τίς ταυτίσεις καί καταγραφές τῶν εἰκόνων, τοιχογραφιῶν, μαρμάρων καί ἀντικειμένων μικροτεχνίας. Στίς ἀποθῆκες τακτοποιήθηκαν 500 εἰκόνες καί στήν αὐλή ἀνανεώθηκαν οἱ ἀριθμοί ταξινόμησης τῶν περισσότερων γλυπτῶν. Τό φωτογραφικό ἀρχεῖο τοῦ Μουσείου συμπληρώθηκε μέ νέες λήψεις μεγάλου ἀριθμοῦ ἀντικειμένων καί μέ τή συστηματική φωτογράφηση 31 κωδίκων.

Τό ἴδιο διάστημα συνεχίστηκαν οἱ γνωματεύσεις γιά τήν ἀρχαιολογική ἀξία εἰκόνων ἰδιωτῶν στό Μουσεῖο, στά τελωνεῖα καί σέ ἰδιωτικές συλλογές.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου πλουτίστηκε μέ 278 συγγράμματα, ἀπό τά ὁποῖα τά 138 προέρχονται ἀπό ἀγορά καί τά 140 ἀπό δωρεά ἤ ἀνταλλαγή μέ ἐκδόσεις τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ἐκτός ἀπό τίς ἐργασίες διαμόρφωσης τῶν αἰθουσῶν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, ἔγιναν ἐπιχρίσματα στίς αἴθουσες γλυπτῶν στό ἰσόγειο τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου. Γιά τό φωτισμό τῆς στοᾶς τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου πρός τή λεωφόρο Βασ. Κωνσταντίνου, τοποθέτηκαν μικροί λαμπτῆρες. Σημαντικές ἀλλαγές ἔγιναν στήν αὐλή μέ τήν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Β. Ζορντοῦ: στρώθηκε μέ μικρόκοκκο χαλίκι ὅλο τό τμῆμα τῆς αὐλῆς πού δέν καλύπτεται μέ πράσινο, τοποθετήθηκαν σχιστόπλακες γύρω ἀπό τόν πλάτανο καί πλίνθοι στά παρτέρια.

Προσκτήματα

Στίς συλλογές τοῦ Μουσείου προστέθηκαν τό 1976 οἱ παρακάτω εἰκόνες:

Ἀπό ἀγορά

1. Εἰκόνα τῆς Γέννησης. Διαστ. 0,525×0,409 μ., ἀριθ. εὐρ. 7345, Τ. 2447. Ἀπό τά σημαντικότερα ἔργα τῆς πρώτης φάσης τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς, χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 15ου αἰ.

2. Μεσαῖο φύλλο τριπτύχου μέ παράσταση Δέησης, 16ου αἰ. Διαστ. 0,185×0,135 μ., ἀριθ. εὐρ. 7346, Τ. 2448.

3. Εἰκόνα τῆς Ἀνάληψης τοῦ Χριστοῦ, 17ου-18ου αἰ. Διαστ. 0,28×0,23 μ., ἀριθ. εὐρ. 7347, Τ. 2449.

Ἀπό κατασχέσεις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων

4. Εἰκόνα δίζωνη μέ τήν Παναγία Ὁδηγήτρια πάνω· στήν κάτω ζώνη τρεῖς μετωπικοί ἅγιοι σέ προτομή: ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Ἅγιος Φανούριος καί ὁ τρίτος τελείως καταστραμμένος. Ἀρχές 19ου αἰ., διαστ. 0,41×0,305 μ., ἀριθ. εὐρ. 7348, Τ. 2450.

5. Εἰκόνα δίζωνη μέ τόν εὐαγγελισμό στήν πάνω ζώνη καί τρεῖς Εὐαγγελιστές, Λουκᾶ, Ματθαῖο καί Μάρκο, στήν κάτω ζώνη, μέ φθορές καί ἐπιζωγραφήσεις. Ἀρχές 19ου αἰ., διαστ. 0,478×0,316 μ., ἀριθ. εὐρ. 7349, Τ. 2451.

6. Εἰκόνα δίζωνη μέ τήν Παναγία Ὁδηγήτρια καί τούς Ἁγίους Κωνσταντῖνο καί Ἑλένη στήν πάνω ζώνη καί κάτω τούς Ἁγίους Γεώργιο καί Δημήτριο ἔφιππους καί ἀντωπούς. Μέσα 19ου αἰ., διαστ. 0,293×0,223 μ., ἀριθ. εὐρ. 7350, Τ. 2452.

7. Εἰκόνα τῆς Ἁγίας Μαρίνας σέ προτομή, ἀρκετά καταστραμμένη. Ἀρχές 18ου αἰ., διαστ. 0,19×0,135 μ., ἀριθ. εὐρ. 7351, Τ. 2453.

8. Εἰκόνα Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, ἔνθρονου μέ ἀνοιχτό Εὐαγγέλιο στά χέρια κάτω ἀπό τοξωτό αὐτόξυλο πλαίσιο. Διαστ. 0,33×0,24 μ., ἀριθ. εὐρ. 7352, Τ. 2454.

Ἀπό δωρεές

9. Εἰκόνα Ἁγίου Ἰωάννη Προδρόμου. Διαστ. 0,95×0,62 μ., ἀριθ. εὐρ. 7353, Τ. 2455. Δωρεά Μ. Ἀγγελοπούλου.

10. Ἐξάπτυχο, ἀριθ. εὐρ. 7354, Τ. 2456 (Πίν. 6 α-β). Δωρεά Μ. Ἀγγελοπούλου.

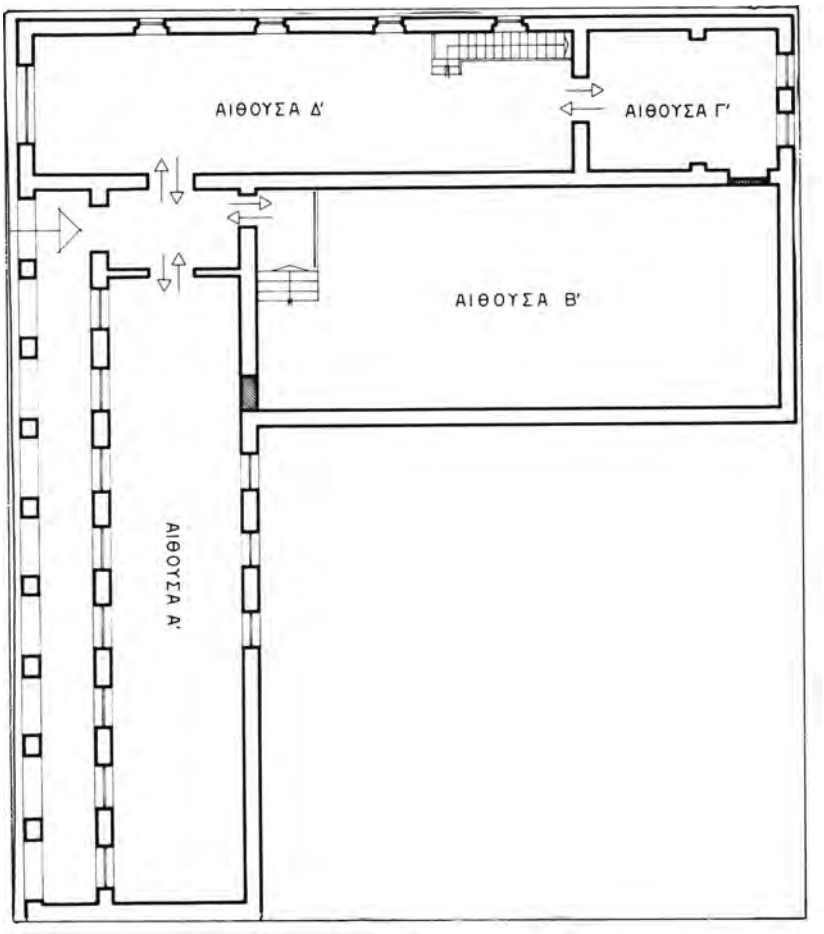
Ἐπανέκθεση ἀνατολικῆς πτέρυγας

Τό σημαντικότερο γεγονός τῆς δραστηριότητας τοῦ μουσείου κατά τό 1976 ἦταν ἡ ἐπανέκθεση τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, τά ἐγκαίνια τῆς ὁποίας συνέπεσαν μέ τό ΙΕ΄ Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή δημιουργήθηκε ἕνας νέος κύκλος ἐργασιῶν γιά τήν ταύτιση καί ἔρευνα τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου, εἰδικότερα τῶν εἰκόνων. Παράλληλα τό ἐργαστήριο συντήρησης τοῦ Μουσείου ἐργάστηκε ἐντατικά καί ἀποτελεσματικά γιά τήν ὅλη ἐμφάνιση τῆς ἐπανέκθεσης.

Οἱ ἐργασίες εἶχαν ἀρχίσει ἀπό τόν Ὀκτώβριο τοῦ προηγούμενου ἔτους καί ἐντάθηκαν αὐτή τή χρονιά.

Στά τέλη τοῦ Αὐγούστου οἱ αἴθουσες ἦταν ἕτοιμες καί τά ἐγκαίνια ἔγιναν στίς 5 Σεπτεμβρίου μέσα στά πλαίσια τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ΙΕ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν πού ἔγινε στήν Ἀθήνα ἀπό 5-11/9/1976.

Στήν ἐπανέκθεση τῆς πτέρυγας, τίς ἐργασίες τῆς ὁποίας ἀνέλαβαν οἱ Στ. Παπαδάκη, Χρ. Μπαλτογιάννη καί Θ. Χατζηδάκη-Μπαχάρα σέ συνεργασία μέ τό ὑπόλοιπο ἐπιστημονικό καί τεχνικό προσωπικό τοῦ Μουσείου καί κάτω ἀπό τή γενική ἐποπτεία τοῦ διευθυντῆ, τηρήθηκε τό πνεῦμα τῆς προηγούμενης ἔκθεσης μέ στόχο τήν προβολή

Σχέδ. 1. Ἀθήνα. Βυζαντινό Μουσεῖο. Διάγραμμα τῶν αἰθουσῶν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, πρίν τή διαμόρφωση γιά τήν ἐπανέκθεση τοῦ 1976.

τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης καί εἰκονογραφίας.

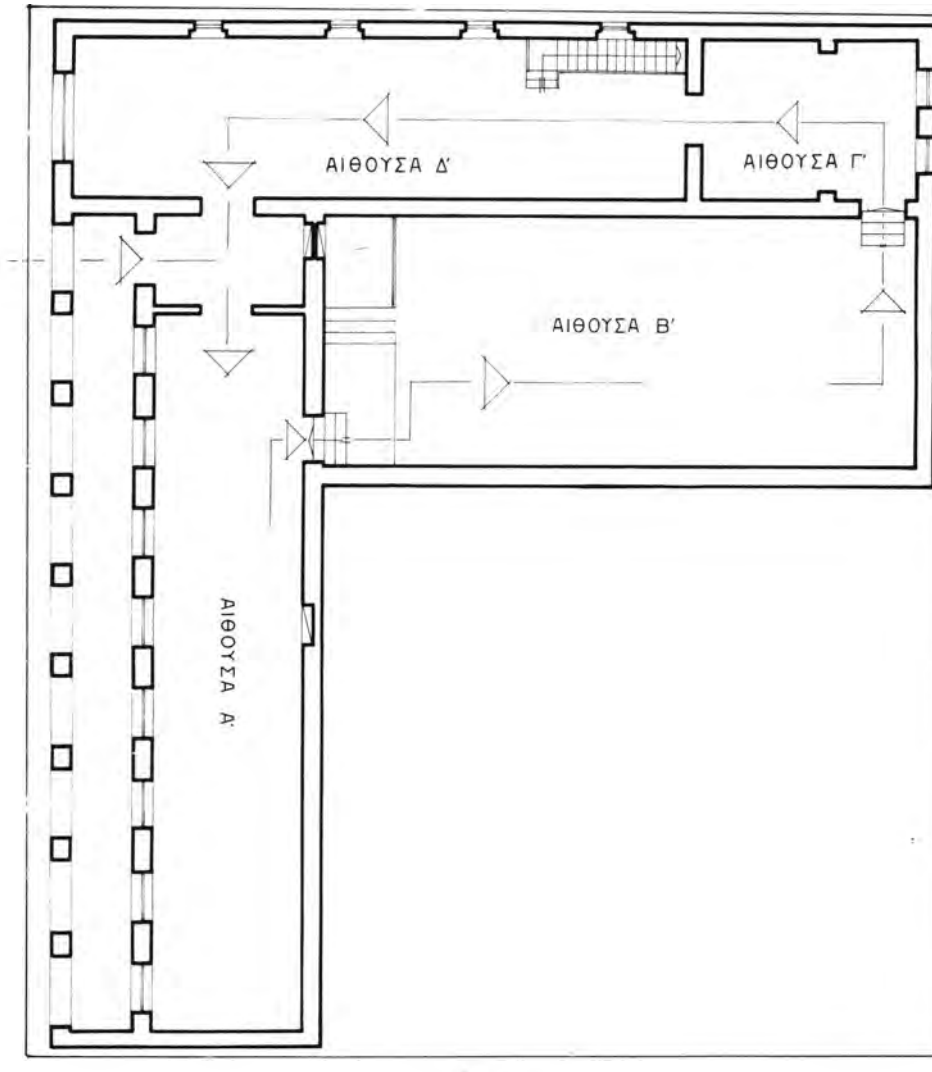
Τήν ὅλη ἐπιμέλεια τῆς ἔκθεσης καί τή φροντίδα γιά τό αἰσθητικό ἀποτέλεσμα εἶχε ὁ Στ. Μπαλτογιάννης.

Γιά νά καταστεῖ δυνατή ἡ ἐπανέκθεση στήν ἀνατολική πτέρυγα χρειάστηκαν ἐκτεταμένες ἐργασίες ἐπισκευῶν, μετατροπῶν καί ἐσωτερικῆς διαρρύθμισης.

Μετατράπηκε σέ βιτρίνα καί ἔκλεισε ἡ μέχρι τότε δίοδος ἐπικοινωνίας τῶν αἰθουσῶν Α΄ καί Β΄. Ἀντ' αὐτῆς ἀνοίχτηκαν δύο νέες θύρες, ἀπό τήν αἴθουσα Α΄ στήν αἴθουσα Β΄ καί ἀπό τήν αἴθουσα Β΄ στήν αἴθουσα Γ΄ ἔτσι, ὥστε νά γίνεται δυνατή ἡ κυκλική περιήγηση τῶν ἐπισκεπτῶν, διαδοχικά σέ κάθε αἴθουσα. Οἱ αἴθουσες Α΄, Γ΄ καί Δ΄ ἠλεκτροφωτίστηκαν μέ τρόπο πού νά ἀνταποκρίνεται στίς νέες ἀνάγκες (Σχέδ. 1-2 · Πίν. 7 α-γ).

Ἔπειτα ἀπό τή διαμόρφωση τῶν χώρων τῆς πτέρυγας, ἔγινε νέα ἐπιλογή καί ἔκθεση τοῦ ὑλικοῦ τῶν εἰκόνων σύμφωνα μέ τά νεότερα πορίσματα τῆς ἔρευνας γιά τήν τέχνη τῆς περιόδου αὐτῆς, ἐνῶ σέ κάθε αἴθουσα συγκεντρώθηκαν εἰκόνες γύρω ἀπό ἕνα διαφορετικό κεντρικό θέμα.

Στήν αἴθουσα Α΄ οἱ εἰκόνες ἔχουν ἐκτεθεῖ κατά εἰκονογραφικούς τύπους ἔτσι, ὥστε νά ἀποτελοῦν ἕναν ὁδηγό γιά τόν ἐπισκέπτη πού θέλει νά παρακολουθήσει παραλλαγές τῶν βασικῶν θεμάτων πού χρησιμοποιεῖ ἡ μεταβυζαντινή εἰκονογραφία. Περιλαμβάνονται ὁ χριστολογικός κύκλος μέ τίς εὐαγγελικές σκηνές, διάφοροι τύποι τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας, καθώς καί σκηνές ἀπό τό βίο τῆς Παναγίας. Ἡ θέση πού κατέχει ἡ κρητική ζωγραφική καί ὁ καθοριστικός της ρόλος στή διαμόρφωση τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης προβάλλεται στήν αἴθουσα Β΄, πού ἔχει ἀφιερωθεῖ στήν ἀνάδειξη τῶν τεχνοτροπικῶν τάσεων πού ἐμφανίζονται ἀπό τή γένεσή της τό 15ο αἰ. ὡς τήν περίοδο τῆς μεγάλης ἀκμῆς κατά τό 16ο ἕως τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Διαφορετικά τεχνοτροπικά ρεύματα ἀντιπροσωπεύονται ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ 15ου αἰ., ἐνῶ ἡ ἀκμή τῶν πιό αὐστηρῶν καί παραδοσιακῶν τάσεων ἀντιπροσωπεύεται στίς εἰκόνες τῶν μεγάλων κρητικῶν ζωγράφων, Γεωργίου Κλόντζα, Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ, Ἀγγέλου καί Ἐμμανουήλ Λαμπάρδου.

Σχέδ. 2. Ἀθήνα. Βυζαντινό Μουσεῖο. Διάγραμμα τῶν αἰθουσῶν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, μετά τή διαμόρφωση γιά τήν ἐπανέκθεση τοῦ 1976.

Στήν Γ΄ αἴθουσα συγκεντρώθηκαν εἰκόνες τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰ., πού φέρουν ἔντονες δυτικές ἐπιδράσεις στήν τέχνη καί τήν εἰκονογραφία τους.

Τέλος, γιά νά τηρηθεῖ μιά ἑνότητα καί νά δοθεῖ μιά συνέχεια στό ἐκτεθειμένο ὑλικό κρίθηκε σκόπιμο νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τήν αἴθουσα Δ΄ οἱ «λαογραφικές» εἰκόνες καί νά ἀφιερωθεῖ ἡ αἴθουσα αὐτή στήν ἔκθεση τῶν ἐνυπόγραφων καθώς καί τῶν χρονολογημένων ἔργων μεταβυζαντινῶν ζωγράφων πού φυλάγονταν στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου. Γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς, παρουσιάστηκαν στήν ἴδια αἴθουσα καί μερικές εἰκόνες πού ἀποτελοῦν δείγματα τῆς τέχνης πού διαμορφώθηκε στήν κεντρική καί βόρεια Ἑλλάδα καθώς καί στή Μικρά Ἀσία κατά τό 17ο καί 18ο αἰ.

Τήν ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τό Μουσεῖο κυκλοφόρησε σύντομο ὁδηγό γιά τίς εἰκόνες τῆς πτέρυγας μέ τίτλο Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν, Ἔκθεση Ἀνατολικῆς πτέρυγας, Σεπτέμβριος 1976.

Ἐργαστήριο συντήρησης

Στά ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου μέ τήν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ Στ. Μπαλτογιάννη ἐργάστηκαν οἱ ἑξῆς: Φλωρεντία Καλαμάρα, Αἰκατερίνη Σταμέλου-Φραγκιάδη, Θάλεια Παπαγεωργίου, Σπύρος Βαρότσης, Εἰρήνη Σταματάκη-Μπαλῆ, Σπύρος Σουρτζῖνος καί ὁ φωτογράφος Γ. Μπαλῆς.

Γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἐπανέκθεσης προσλήφθηκε στό Μουσεῖο ὁ ζωγράφος Ν. Μίνως καί μετακλήθηκε ἀπό τό Κ.Σ.Α. ἡ Α. Πεταλᾶ.

Κατά τό ἔτος αὐτό συντηρήθηκαν συνολικά 127 εἰκόνες,

δύο τμήματα τοιχογραφιῶν καί 39 ἀντικείμενα μικροτεχνίας.

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπανέκθεσης στήν ἀνατολική πτέρυγα συντηρήθηκε ἕνα πλῆθος εἰκόνων ἀπό ἐκεῖνες πού ἦταν ἤδη ἐκτεθειμένες στίς αἴθουσες τῆς πτέρυγας, ἀλλά καί ἀπό νέες εἰκόνες πού βγῆκαν ἀπό τίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς γνωστές κρητικές εἰκόνες τοῦ 16ου αἰ., πού βρίσκονταν ἐκτεθειμένες στή Νέα Αἴθουσα (αἴθουσα Β΄), πέρασαν πάλι ἀπό τά ἐργαστήρια, ὅπου ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση καθώς καί συντήρηση τοῦ ξύλου, ὅπου αὐτό χρειαζόταν. Ἀνάμεσα στίς εἰκόνες αὐτές συντηρήθηκαν καί ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος τοῦ Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ, ἀριθ. Τ. 211, ἡ Παναγία ἡ Καρδιώτισσα τοῦ Ἀγγέλου, ἀριθ. Τ. 1582, ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, ἀριθμ. Τ. 90, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ἀριθ. Τ. 1052, ὁ Προφήτης Ἠλίας, ἀριθ. Τ. 130. Ἀναφέρουμε ἐπίσης ἀπό τίς ἐκτεθειμένες στίς αἴθουσες, τίς παρακάτω εἰκόνες:

Αἴθουσα Α΄ - εἰκονογραφικῶν τύπων

1. Ὁ Χριστός αἴρων τόν σταυρόν, ἀριθ. Τ. 1036. Ἔγινε καθαρισμός καί στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, ξυλουργική συμπλήρωση καί αἰσθητική παρουσίαση.

2. Γέννηση, *χειρ Βίκτωρος*, ἀριθ. Τ. 1668. Ὕστερα ἀπό ἐργαστηριακό ἔλεγχο φάνηκε ὅτι ἡ ὑπογραφή ἦταν πλαστή. Ἔγινε ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων, στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί αἰσθητική παρουσίαση (Πί ν. 8 γ).

3. Μυροφόρες, ἀριθ. Τ. 1723. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

4. Ἀνάληψη, ἀριθ. Τ. 116. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί αἰσθητική παρουσίαση. Ἔγινε ἐπίσης ἐμποτισμός τοῦ ξύλου.

5. Ἔγερση τοῦ Λαζάρου, ἀριθ. Τ. 562. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί αἰσθητική παρουσίαση, καθαρισμός καί ἐμποτισμός τοῦ ξύλου.

6. Παναγία τοῦ Πάθους, ἀριθ. Τ. 287. Ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων, καθώς καί αἰσθητική παρουσίαση (Πί ν. 8 α-β).

Νέα Αἴθουσα - Αἴθουσα Β΄

1. Γέννηση-Βάπτιση, δίζωνη, ἀριθ. Τ. 1589. Ἔγινε ἀφαίρεση τρέσων, παρκετατούρα. συγκόλληση δύο τεμαχίων ξύλου καί κατασκευή ξύλινου τελάρου γιά ὑποστήριγμα. Στερεώθηκε ἐπίσης ἡ ζωγραφική ἐπιφάνεια.

2. Παναγία Ὁδηγήτρια, ἀριθ. Τ. 1298. Ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας.

3. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ἀριθ. Τ. 920. Ἔγινε καθαρισμός, στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

4. Φιλοξενία (ρώσικη), ἀριθ. Τ. 632. Ἔγινε συγκόλληση δύο τεμαχίων ξύλου, παρκετατούρα, ἐμποτισμός τοῦ ξύλου καί ἀφαίρεση ἑνός τρέσου. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων (Πί ν. 9 α).

5. Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ἀριθ. Τ. 1566. Ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

6. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (ρώσικη), ἀριθ. Τ. 2110. Ἔγινε στερέωση καί καθαρισμός τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

7. Ἐπιτάφιος, ἀριθ. Τ. 80. Ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

Αἴθουσα Δ΄

1. Παναγία Βρεφοκρατούσα, ἀριθ. Τ. 67. Ἔγινε καθαρισμός καί ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων, στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

2. Ἅγιοι Τεσσαράκοντα, *χειρ Τζόρτζη Βιδάλε*, ἀριθ. Τ. 320. Ἔγινε καθαρισμός, στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, ἀφαίρεση στοκαρισμάτων καί αἰσθητική παρουσίαση.

3. Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, *χειρ Θεοδώρου Πουλάκη*, ἀριθ. Τ. 383. Ἔγινε στερέωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

4. Κοίμηση τῆς Θεοτόκου *αχοθ΄ χειρ Ἠλιοῦ Μόσχου*, ἀριθ. Τ. 319. Ἔγινε στερέωση, καθαρισμός καί μερική ἀφαίρεση ἐπιζωγραφήσεων.

5. Ἀποτομή τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου, *αχοβ΄ Σπυρίδωνος ἱερέως*, ἀριθ. Τ. 2123. Ἔγινε στερέωση καί καθαρισμός τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας.

6. Ἅγιος Νικόλαος ἔνθρονος, *Θεοδώρου Πουλάκη τοῦ Κρητός*, ἀριθ. Τ. 1281. Ἔγινε καθαρισμός τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας.

7. Ἅγιος Γοβδελαάς μέ σκηνές τοῦ βίου του, *χειρ Φιλοθέου ἱερομονάχου αχξα*, ἀριθ. Τ. 2126. Ἔγινε συγκράτηση τῶν φουσκωμάτων.

8. Εἰκόνα δίζωνη. Πάνω: Παναγία ἔνθρονη μεταξύ δύο ἀγγέλων. Κάτω: τέσσερις ἅγιοι, *1737 Φλεβαρίου 7, χειρ Τομάζου Τζέν*, ἀριθ. Τ. 99. Ἔγινε καθαρισμός, στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

9. Εἰς Ἅδου Κάθοδος, *Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κρητὸς ἀπριλίου ιη αχξγ* (1663), ἀριθ. Τ. 379. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός καί ἀφαίρεση ἐπιζωγραφήσεων, αἰσθητική παρουσίαση καί ἐμποτισμός τοῦ ξύλου.

10. Εὐαγγελισμός, *χειρ Ἠλιοῦ Μόσχου αχοε* (1675), ἀριθ. Τ. 258. Ἔγινε στερέωση ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, καθαρισμός, μερική ἀφαίρεση ἐπιζωγραφήσεων καί αἰσθητική παρουσίαση (Πί ν. 9 β).

11. Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, *χειρ Ἐμμ. Τζάνε αχνθ* (1659), ἀριθ. Τ. 424. Ἔγινε καθαρισμός ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί αἰσθητική παρουσίαση.

Ἐκτός ἀπό τίς εἰκόνες πού ἔχουν ἐκτεθεῖ στίς αἴθουσες, συντηρήθηκαν μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπανέκθεσης καί ἄλλες πού δυστυχῶς δέν ἦταν δυνατόν νά ἐκτεθοῦν λόγω ἔλλειψης χώρου.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στίς ἀρχές τοῦ 1976 ἀνέλαβε τή διεύθυνση τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων ἡ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου. Στό τεχνικό μέρος, τήν εὐθύνη τῶν ἐργασιῶν εἶχαν οἱ ζωγράφοι-συντηρητές Ἀ. Μαργαριτώφ, Φ. Ζαχαρίου, Μ. Ρουσέα-Μπάρμπα, Δ. Βακάλης καί, πρός τό τέλος τοῦ χρόνου, ἡ Ε. Μαχαιροπούλου-Τσεγκῆ (τοιχογραφίες, ξυλόγλυπτα καί εἰκόνες) καί ὁ ἔμπειρος, εἰδικός γιά τά ψηφιδωτά τεχνίτης Χρ. Σκόρδας. Σημειώνεται ἐπίσης ἡ συνεργασία τοῦ ζωγράφου - συντηρητῆ Στ. Μπαλτογιάννη σέ ὀργανωτικά ζητήματα τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως καί σέ θέματα διακίνησης καί ἐργασίας τῶν συντηρητῶν πού αὐτός ἐποπτεύει. Οἱ ἐπιστημονικοί βοηθοί, ἀρχαιολόγοι Οὐρ. Κουζιώρτη - Οἰκονόμου, Ν. Τσελέντη καί, στό τέλος τοῦ χρόνου, ἡ Θ. Λίβα-Ξανθάκη ἀπασχολήθηκαν συστηματικά στή συγκέντρωση, ταξινόμηση, ἐπιστημονική τεκμηρίωση καί ἀρχειοθέτηση τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἐργασιῶν (φωτογραφίες, σχέδια, ἐκθέσεις καί ἡμερολόγια τῶν συντηρητῶν, σύνταξη δελτίων, βιβλιογραφική ἐνημέρωσή τους κ.ἄ.). Οἱ σχεδιαστές Ε. Πισκαρδέλλης καί Σ. Χρονοπούλου ἀπασχολήθηκαν κυρίως στή σχεδίαση εἰκόνων, χώρου καί εὑρημάτων ἀνασκαφῶν τῶν ἐφορειῶν (ἀνασκαφές Ἀγχιάλου, Λέσβου κτλ.). Ὁ πρῶτος πῆρε μέρος ἐπίσης σέ ἔρευνες ἀρχαίων ναυαγίων καί ἀνέλαβε τή σχεδίαση σχετικῶν εὑρημάτων.

Τό προσωπικό αὐξήθηκε σημαντικά τό χρόνο αὐτό μέ εἴκοσι περίπου νέους συντηρητές (διπλωματοῦχοι τῆς ΑΣΚΤ Ἀθηνῶν, τοῦ Ἰνστιτούτου Συντήρησης τῆς Ρώμης καί κυρίως τῆς τ. Σχολῆς Δοξιάδη), μία ἀρχαιολόγο, ἕνα χημικό καί ἕνα διοικητικό ὑπάλληλο. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πρόσληψη, τόν Ὀκτώβριο, τοῦ χημικοῦ-μηχανικοῦ Ν. Μπελογιάννη πραγματοποιήθηκε μέ πίστωση πού διέθεσε τό Ἵδρυμα Ψύχα. Ὁ Ν. Μπελογιάννης συνεργάστηκε μέ τήν Ὁμάδα Ἐργασίας γιά τή συντήρηση τῶν Μνημείων τῆς Ἀκρόπολης. Ἀπασχολήθηκε ἐπίσης στίς ἐργασίες τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως, σέ εἰδικές ἐργαστηριακές ἀναλύσεις, δοκιμές ὑλικῶν κτλ. Χάρη σέ πίστωση πού διέθεσε ἐπίσης τό Ἵδρυμα Ψύχα γιά τήν προώθηση τῶν ἐργασιῶν συντήρησης τοῦ ψηφιδωτοῦ, πραγματοποιήθηκε μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου ἡ ἀποστολή στήν Ἰταλία τοῦ συντηρητῆ Δ. Χρυσόπουλου, διπλωματούχου τῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν τῆς Ρώμης, γιά σπουδές στή συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ στήν ἀντίστοιχη Ἀκαδημία τῆς Ραβέννας.

Τό Σεπτέμβριο ἡ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου ἀπουσίασε σέ δεκαπενθήμερη ἀποστολή στή Ρουμανία, πού πραγματοποιήθηκε στά πλαίσια τῆς συμφωνίας μορφωτικῶν ἀνταλλαγῶν τῶν δύο χωρῶν (ἐπίσκεψη διατηρητέων οἰκιστικῶν συνόλων καί μνημείων, παρακολούθηση ἐργασιῶν ἀναστήλωσης καί συντήρησης, ἐνημέρωση σέ ὑλικά καί μεθόδους συντήρησης).

Στά θέματα πού ἀπασχόλησαν τό Κέντρο Συντηρήσεως, γιά τά ὁποῖα ἔγιναν διοικητικές ἐνέργειες, περιλαμβάνονται τά ἑξῆς: 1. Ἡ συνεργασία μέ τίς Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων καί τούς συντηρητές πού ἑδρεύουν στήν ἐπαρχία (προγραμματισμός καί συντονισμός τῶν ἔργων, ἐπίβλεψη καί συλλογή στοιχείων γιά τίς ἐκτελούμενες ἐργασίες κτλ.). 2. Ἡ ἀναδιάρθρωση τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως, σέ συνάρτηση μέ τήν ὀργάνωση τῶν ἐργαστηρίων του καί τή βελτίωση τῆς ὑπηρεσιακῆς θέσης τῶν συντηρητῶν. 3. Ἡ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου τῶν σπουδῶν συντήρησης, ἡ ἐπιμόρφωση καί ἐνημέρωση τῶν συντηρητῶν στίς νέες μεθόδους καί τά ὑλικά, μέ τήν ὀργάνωση ἀποστολῶν στά εἰδικά ἰνστιτοῦτα καί σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀπό τήν Ὑπηρεσία καί ἄλλους φορεῖς (ὑποτροφίες ΙΚΥ, ἀποστολές στά πλαίσια τῶν μορφωτικῶν ἀνταλλαγῶν τῶν χωρῶν κτλ.). 4. Ἡ μεταστέγαση τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως σέ καταλληλότερο κτίριο καί ἡ ἐξασφάλιση φυλακτικοῦ προσωπικοῦ. 5. Ἵδρυση χημικοῦ καί φωτογραφικοῦ ἐργαστηρίου. 6. Ἡ ἐξασφάλιση χώρου γιά τή διαφύλαξη καί μουσειακή ἔκθεση τῶν ἀποτοιχισμένων τοιχογραφιῶν (κυρίως τῆς Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας καί τῆς Παναγίας Πρεβέντζας). 7. Ὁ πλουτισμός τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως, ἰδίως μέ ἀναφερόμενα στή συντήρηση περιοδικά καί συγγράμματα. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι τά βιβλία αὐξήθηκαν τό χρόνο αὐτό κατά 232 τόμους.

Παραχωρήθηκε στό Κέντρο Συντηρήσεως ἡ χρήση τοῦ ἀπαλλοτριωμένου κτιρίου στήν ὁδό Ἀσωμάτων 23, γιά τή δημιουργία ξενώνα (γιά τούς συντηρητές τῆς ἐπαρχίας πού ἔρχονται γιά ἐνημέρωση, ἐξειδίκευση καί ἐργασία στήν Ἀθήνα) καί ἄρχισε ἡ ἐπισκευή τοῦ κτιρίου. Παράλληλα, ὀργανώθηκε καί λειτούργησε μικρός προσωρινός ξενώνας στό κτίριο τῆς ὁδοῦ Διοσκούρων 6. Συντηρήθηκε τό κτίριο τῆς ὁδοῦ Διοσκούρων 4, ὅπου στεγάζεται τό Κέντρο Συντηρήσεως, καί ἔγιναν ὁρισμένες ἐργασίες στό κτίριο τῆς ὁδοῦ Θόλου 10, πού προορίζεται γιά τήν ἐπέκταση τῶν ἐργαστηρίων.

Θά πρέπει, τέλος, νά ἀναφερθεῖ ἡ συμβολή τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως στήν ὀργάνωση τῆς Ἔκθεσης Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν καί Εἰκόνων πού πραγματοποιήθηκε τό Σεπτέμβριο στήν Ἐθνική Πινακοθήκη Ἀθηνῶν, στά πλαίσια τοῦ ΙΕ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν (συντήρηση, συσκευασία, μεταφορά καί συσκευασία τῶν ἔργων) σέ συνεργασία μέ τίς Ἐφορεῖες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων[1]. Σημειώνεται ἰδιαίτερα ἡ συμβολή τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ Φ. Ζαχαρίου, ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε ἐντατικά μέ τούς συνεργάτες του γιά τή συντήρηση, κατάλληλη παρουσίαση, τοποθέτηση σέ τελάρα καί μεταφορά τῶν ἔργων (περί τά 130 τ.μ. ἀποτοιχισμένες τοιχογραφίες ἀπό τό ναό τῆς Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας, εἰκόνες ἀπό τή Βέροια κ.ἄ.).

1. Βλ. τόν κατάλογο Βυζαντινές Τοιχογραφίες καί Εἰκόνες, Ἀθήνα 1976, ΔΧΑΕ Δ΄-Η΄ (1975-1976), σ. 231 κ.ἑ., πίν. 116-117.

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

Φορητές εἰκόνες

Συντηρήθηκαν 38 εἰκόνες: α) τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Ἀθηνῶν ἐφτά (Πί ν. 10-13), β) τῆς σχολῆς τῶν Εὐελπίδων πέντε, ἀπό τό παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γ) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τῆς Βέροιας25, δ) ἰδιώτη μία. Ἄρχισαν ἐπίσης οἱ ἐργασίες σέ 33 εἰκόνες: α) τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Ἀθηνῶν 12 καί β) τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Κώου 21 (Πί ν. 14 α-β). Οἱ περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Ἀθηνῶν προέρχονται ἀπό τό Μετόχι τῆς Μονῆς Σινᾶ στήν Κωνσταντινούπολη (Γαλατᾶς)[2]. Ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ἔγιναν: στερέωση, ἀπολύμανση, καθαρισμός, συγκόλληση καί ἐνίσχυση τοῦ ξύλου (μέ παρκετατοῦρες καί τρέσα)· στερέωση καί καθαρισμός προετοιμασίας· καθαρισμός ἀφαίρεση ἐπιζωγραφήσεων καί στερέωση τῆς ζωγραφικῆς, νέο βερνίκωμα καί κάλυψη τῶν φθορῶν μέ ὑδρόχρωμα σέ κατάλληλο τόνο. Ἡ τελευταία ἐπέμβαση περιορίστηκε στό ἐλάχιστο, καί συγκεκριμένα στά μέρη μόνο πού τό ἄσπρο γύψωμα τῆς προετοιμασίας διασποῦσε ἐνοχλητικά τή ζωγραφική ἑνότητα. Χρησιμοποιήθηκε γι' αὐτό οὐδέτερος χρωματικός τόνος καί σπανιότερα, ὅπου κρίθηκε σκόπιμο, παραπλήσια τῆς παράστασης χρώματα σέ κατεβασμένο τόνο. Ὅπου ἡ φθορά εἶχε φτάσει ὡς τό ὕφασμα τῆς προετοιμασίας ἤ τό ξύλο, ἔγινε προσεκτικός καθαρισμός καί τά μέρη αὐτά διατηρήθηκαν ὁρατά γιατί «ἔδεναν» μέ τή ζωγραφική ἐπιφάνεια.

Στή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἔγινε φωτογράφηση καί ὅπου χρειαζόταν ἀκτινογράφηση τῶν εἰκόνων (σέ περίπτωση πού ὑπῆρχαν δύο ζωγραφικά ἐπιχρίσματα), καθώς ἐπίσης καί σχεδιαστική ἀποτύπωση ὁρισμένων εἰκόνων μέ σημείωση τῆς ἐπιφάνειας ὅπου ἐκτείνονταν οἱ φθορές τῆς ζωγραφικῆς κτλ. Σέ μία εἰκόνα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, πού παριστάνει τόν Ἅγιο Σπυρίδωνα σέ θρόνο μέ σκηνές ἀπό τά θαύματά του κάτω (διαστ. 0,70×0,42 μ.), χρειάστηκε νά ἀποσπαστεῖ ἡ ζωγραφική ἀπό τό σαθρό ξύλο καί νά ἐπανατοποθετηθεῖ σ' αὐτό μετά τή στερέωσή του[3]. Ἔγινε ἐπίσης ἡ ἀπαραίτητη προετοιμασία γιά τήν ἀπόσπαση τῆς ζωγραφικῆς σέ τρεῖς ἄλλες εἰκόνες πού παριστάνουν: α) τόν Πρόδρομο, διαστ. 0,69×0,54 μ., ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη (καταστραμμένο τό ξύλο), β) τόν Ἅγιο Γεώργιο δρακοντοκτόνο, διαστ. 0,87×0,55 μ., ἀπό τήν Κῶ (παλιότερη παράσταση τῆς Ἁγίας Ματρώνας τῆς Χιοπολίτισσας ὅπως διαπιστώθηκε μέ ἀκτινογράφηση) καί γ) τήν Παναγία Βρεφοκρατούσα στόν τύπο τῆς Ὁδηγήτριας, διαστ. 1,03×0,67 μ., ἀπό τήν Κῶ (παλιότερη ζωγραφική παράσταση). Στήν τελευταία εἰκόνα σώζονται οἱ ἐπιγραφές: *ΔΕΗCΙ / ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ / ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΦΡΑ/ΤCΙ Κ(ΑΙ) ΜΑΡ/ΓΕΤΑC. ΧΕΙΡ ΙΕΡΕΜΙΑ / ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ.* Σέ μία ἀκόμη εἰκόνα τῆς Ἁγίας Ματρώνας, διαστ. 1,04×0,73 μ., ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, μέτριο ἔργο μέ χρονολογία: *ἔν ἔτει ϡωις* διαπιστώθηκε μέ ἀκτινογράφηση ὅτι ὑπάρχει προηγούμενη παράσταση τῆς ἴδιας ἁγίας. Σέ δύο εἰκόνες ἐπίσης τοῦ 19ου αἰ. ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, πού ἔφτασαν κυριολεκτικά διαλυμένες, συναρμολογήθηκαν ὅσο γινόταν καί συγκολλήθηκαν τά πολλά μικρά κομμάτια τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος πού εἶχαν πέσει (ἡ ἐργασία ἔγινε κυρίως ἀπό μαθητευόμενους συντηρητές μέ τήν καθοδήγηση τῶν ζωγράφων-συντηρητῶν). Οἱ δύο εἰκόνες παριστάνουν ἀντίστοιχα τήν Παναγία Βρεφοκρατούσα σέ θρόνο, μέ ἱεράρχες γύρω, διαστ. 0,77×0,69 μ., καί τόν Ἅγιο Νικόλαο σέ θρόνο, μέ σκηνές τοῦ βίου του, διαστ. 0,71×0,42 μ.

Σημειώνονται συνοπτικά ὅσες ἀπό τίς εἰκόνες σώζουν ἐπιγραφές γιά τό χρόνο κατασκευῆς, τό ζωγράφο καί τούς ἀφιερωτές, γιά τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν οἱ ἐνδείξεις αὐτές:

1. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἔνθρονος, (διαστ. 1,13×0,90×0,04 μ., ἀπό τό Σιναϊτικό Μετόχι Κωνσταντινουπόλεως). Στό κάτω μέρος τῆς εἰκόνας ἡ ἐπιγραφή: *ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΑΘΑ[ΝΑCΙΟΥ . . . . ΙΕΡΟΜΟΝ]ΑΧΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗCΙΟΥ ΚΟΥΛΙΔΑ . Ā.Ψ̄.Ā.Η̄./ . . μαρτίου.*

2. Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων, ἔνθρονος (διαστ. 1,16×0,88×0,03 μ., ἀπό τό Σιναϊτικό Μετόχι Κωνσταντινουπόλεως). Δεξιά κάτω ἡ ἐπιγραφή: *ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ/ ἀναστασίου ἱερομονάχου / ἔδειξε ταύτην χεὶρ / Γαβριὴλ ἱερομονά/χου Ναξιαίου / ϡψλθ / ἰουνίου*[4] (Πί ν. 14 γ-δ).

3. Ἡ Δέηση (Τρίμορφο) μέ ἔνθρονο τό Χριστό (διαστ. 0,36×0,30×0,025 μ., Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν). Στήν κάτω πλευρά τοῦ πλαισίου ἡ ἐπιγραφή: *1762 ΔΕΙC(ΙC) ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ CΙΝΑΝΗ C[Υ]Ν ΤΗC CΥΜΒΙΑC Κ(ΑΙ) ΤΕΚΝΩΝ.*

4. Ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη, σέ ὄρθια στάση, μέ κλαδί φοίνικα στό δεξί καί σταυρό μέ τόν Ἐσταυρωμένο στό ἀριστερό χέρι της (διαστ. 0,78×0,28×0,023 μ., Σιναϊτικό Μετόχι Καΐρου). Δεξιά κάτω: *1779 / ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ / Θ(Ε)ΟΥ ΑΠΟΓΙΑΝΝΗ / CΥΜΒΥΑC Κ(ΑΙ) / ΤΕΚΝΩΝ.*

5. Σύνθετη εἰκόνα ὕμνου τῆς Παναγίας (διαστ. 0,65×0,49 ×0,026 μ., Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν). Δεξιά κάτω οἱ ἐπιγραφές: *ΑΩS ἐν Βουκουρεστίῳ. παρὰ Νικολάου του ἐξ. . .* Ἐπιγραφή στό ξύλο τῆς εἰκόνας πίσω: *ἀφιεροῦται ἡ παροῦσα εἰκὼν ἐν τῷ / Μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ. 1810* (Πί ν. 15 α).

6. Ἡ Ἄμπελος μέ Δέηση (διαστ. 0,684×0,62×0,03 μ., Σιναϊτικό Μετόχι Κωνσταντινουπόλεως). Κάτω: *1808 Μαΐου Χ.* (Πί ν. 15 β).

7. Ὁ Ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ἔνθρονος, μέ ἔντεκα σκηνές τοῦ βίου του σέ ἐπάλληλους ὀρθογώνιους πίνακες πλάγια καί στό κάτω μέρος τῆς εἰκόνας (διαστ. 0,70×0,52 ×0,02 μ., Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν). Στή μέση, κάτω ἀπό

2. Μεταφέρθηκαν στήν Ἀθήνα ἀπό τόν Ἐπίτροπο τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ Πανοσ. Ἀρχιμανδρίτη κ. Νεκτ. Τσολίδη. Βλ. ΑΑΑ IX (1977), σ. 153.

3. Ἡ ἀπόσπαση ἔγινε ἀπό τό ζωγράφο-συντηρητή Α. Μαργαριτώφ.

4. Πρόκειται πιθανότατα γιά τόν ἴδιο ζωγράφο Γαβριήλ ἀπό τή Νάξο πού ὑπέγραψε ὡς ἱεροδιάκονος τό 1710 μία εἰκόνα τῆς Ρίζας τοῦ Ἰεσσαί (Φ. Πιομπίνου, Ἕλληνες ἁγιογράφοι μέχρι το 1821. Ἀθήνα 1979, σ. 46).

τήν κεντρική παράσταση τοῦ ἁγίου, ἐπιγραφή σέ ταινία: *Γόνυ κλίνω σοι τῷ ἐμῷ ὁμωνύμῳ, ὃς εὐλαβῶς σου, τεῦξα σεπτὴν Εἰκόνα / τῷ Ἱεράθλῳ, ἱ[ε]ράρχης ἡρακλείας, ὅπως ἔχω σε, εἰς Θεὸν θερμὸν πρέσβυν.* Πιό κάτω δεξιά: *αωκζ Χειρ Μητρ[ο]φάνους.*

8. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, σέ ὄρθια στάση, μέ ρομφαία καί εἰλητό (διαστ. 0,85×0,44×0,05 μ., τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων). Κάτω ἀριστερά: *ΧΕΙΡ / ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΚΟΡΔΙΛΗ / α.χ.μ.*[5] (Πίν. 16 α-β).

9. Ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων (διαστ. 0,66× 0,58 × 0,025 μ., τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων). Ἀριστερά ἀπό τό θρόνο τῆς Παναγίας, κάτω: *ΧΕΙΡ ΖΗCΙ/ΜΑ. ΙΕΡΩ/ΜΟΝΑΧΟΥ/ ΜΑΥΡΟΜ/Α/ΤΗ/ ΕΝ ΕΤΕΙ / αχκθ.* Δεξιά ἀπό τό θρόνο: *ΜΝΗΣΤΙΤΗ / Κ(ΥΡΙ)Ε ΜΙΝΟ/ΔΟΡΑ ΜΟΝΑ/ΧΥ*[6].

10. Δίζωνη εἰκόνα μέ τήν Παναγία Βρεφοκρατούσα σέ θρόνο καί τούς ἀποστόλους Πέτρο καί Παῦλο, ἐπάνω, τούς Ἁγίους Νικόλαο, Σπυρίδωνα καί Χαράλαμπο, κάτω (διαστ. 0,52×0,41×0,017 μ., τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων). Πλάι στή βάση τοῦ θρόνου τῆς Παναγίας ἀριστερά: *ΧΕΙΡ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ: ΑΨΓ*[7].

11. Ὁ Ἅγιος Μερκούριος, ἔφιππος πρός τά δεξιά, μπήγει τό δόρυ στό στῆθος τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη (διαστ. 0,88 × 0,66 μ., τοῦ Μουσείου Βεροίας). Ὡραία εἰκόνα τοῦ 15ου αἰ. Ἀριστερά κάτω ἡ ἐπιγραφή: *ὁ(έη)σις τοῦ δούλ(ου) τοῦ / θ(εο)ῦ Μανόηλ κ(αὶ) ἠοῦ μηχά[ηλ] / κ(αὶ) τῶν τέ[κνων] αὐτοῦ ἀμήν*[8] (Πίν. 16 γ).

12. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα μέ παράσταση τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορα σέ κάθε ὄψη, ἔργα τοῦ 14ου αἰ. καί τοῦ 1656 ἀντίστοιχα (διαστ. 0,93×0,60 μ., τοῦ Μουσείου Βεροίας). Ἐπιγραφή στή μία ὄψη: *ΔΕΥCΙ ΤΗC ΔΟΥ/ΛΗC ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΔΟΥΚΕΝΑ. ΕΠΙ ΕΤΟΥC / ΖΡΞΔ (1656)*[9].

13. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (διαστ. 0,99×0,66 μ., ἀπό τήν Κῶ), ἔργο τοῦ 16ου-17ου αἰ. Στό κάτω μέρος: *ΔΕΥCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ / ΧΑ. . . . .*

14. Βημόθυρα, μέ τούς Ἁγίους Νικόλαο καί Ἀθανάσιο, ἀντίστοιχα, καί ἐπάνω παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Παναγίας (διαστ. φύλλων 1,35 × 0,476 καί 1,427 × 0,49 μ., ἀπό τήν Κῶ) ἔργο τοῦ 17ου αἰ. Ἐπιγραφές στόν Εὐαγγελισμό, ἀριστερά τοῦ ἀγγέλου στό ἔδαφος: *ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛ(ΟΥ) ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ Π/ ΑΛΕΞΙΟΥ·* δεξιά τῆς Παναγίας: *ΧΕΙΡ ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΕΡΕΩC* (Πίν. 17 α-β).

15. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος, μέ ἕξι σκηνές τοῦ βίου του στά πλάγια (διαστ. 0,457×0,40×0,03 μ., ἀπό τήν Κῶ). Ἐπιγραφή στήν κάτω πλευρά τοῦ γραπτοῦ πλαισίου: *ΕΚ ΘΛΙΨΕΩΝ ΦΥΛΑΤΤΕ CΑΙC ΠΡΕCΒΕΙΑΙC,* καί στήν ἄκρη: *1670* (ἡ χρονολογία ἄν καί μέ ἄλλο χέρι γραμμένη, ἀντιστοιχεῖ στήν κατασκευή τῆς εἰκόνας) (Πίν. 17 γ).

16. Ἡ Κοίμηση τῆς Παναγίας (διαστ. 1,16×0,775×0,03 μ., ἀπό τήν Κῶ). Ὡραία εἰκόνα κρητικῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰ. ἤ ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. μέ ἐπιζωγραφήσεις χρονολογημένες μέ ἐπιγραφή στό 1831 (Πίν. 18 α-β).

17. Ἡ Κοίμηση τῆς Παναγίας (διαστ.0,78 × 0,54 × 0,034 μ., ἀπό τήν Κῶ), ἔργο ἐπίσης κρητικοῦ ζωγράφου τῶν ἰδιων μέ τήν προηγουμένη χρόνων. Ἐπιγραφή κάτω δεξιά: *ΔΕΗCΙC ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΜΑΓΔΑΛΗΝΗC / Κ(ΑΙ) ΤΗC ΘΥΓΑΤΡΟC ΑΥΤΗC ΠΕΛΑΓΙΑC / ΤΩΝ Μ[οναχῶν;]* (Πίν. 18 γ-δ).

Τοιχογραφίες

Ἔγιναν ἐργασίες σέ ἀποτοιχισμένες τοιχογραφίες ἀπό τή Θήρα, τή Δῆλο, τήν Κόρινθο, τή Θήβα, τήν Ἀντίκυρα καί τήν Εὐρυτανία.

1. Τοιχογραφίες Θήρας (ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ Ἀκρωτηρίου). Μέ τήν ἐποπτεία ἐπιτροπῆς καί μέ τήν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ Α. Μαργαριτώφ συνεχίστηκε συστηματικά ἡ λεπτή καί ἐπίπονη ἐργασία γιά τόν καθαρισμό καί τή στερέωση, τήν κατάταξη, ταύτιση, σύνθεση καί συγκόλληση τῶν μικρῶν, συχνά ἐλάχιστων σέ μέγεθος τμημάτων ζωγραφικοῦ διακόσμου, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀπό τήν ἀνασκαφή. Συμπληρώθηκαν δύο συνθέσεις μέ παράσταση γυναικείων μορφῶν καί καλαμοειδῶν. Ἐρευνήθηκαν τά ζωγραφικά κονιάματα σέ πολλούς ἄλλους δίσκους καί πραγματοποιήθηκε ἡ ταύτιση καί συγκόλληση ὁρισμένων ἀπ' αὐτά, πού μεταφέρθηκαν σέ νέους ξύλινους δίσκους. Παράλληλη ἐργασία ἔγινε στά ἐργαστήρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ὅπου φιλοξενεῖται ἀκόμη μέρος ἀπό τίς τοιχογραφίες αὐτές τῆς Θήρας (Πίν. 19 α-β).

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, μέ τήν προοπτική σύστασης ἑνός τμήματος γιά τήν κατασκευή ἀντιγράφων, ἔγιναν πειραματικά δύο ἀντίγραφα ἀπό τοιχογραφίες τῆς Θήρας (γυναικεῖες μορφές). Τήν ἐργασία αὐτή, πού ἔγινε σέ τοιχογραφία ἐπίσης, πραγματοποίησαν μέ ἐξαιρετική ἐπιτυχία οἱ ζωγράφοι-συντηρητές Α. Κωνσταντινίδης καί Μ. Σκουλούδη-Μπονάτσου (Πίν. 20 α-β). Ἕνα τρίτο ἀντίγραφο ἀπό τίς ἀναφερόμενες πιό κάτω τοιχογραφίες τῆς Κορίνθου ἄρχισε ὁ ζωγράφος-συντηρητής Σ. Τζανετάκης.

2. Τοιχογραφίες ἑλληνιστικοῦ βωμοῦ ἀπό τή Δῆλο[10]. Συνεχίστηκε κατά διαστήματα ἡ δύσκολη ἐργασία γιά τόν ἀποχωρισμό τῶν λεπτῶν ζωγραφικῶν ἐπιχρισμάτων πού κοσμοῦσαν σέ ἐπάλληλα στρώματα τό βωμό (Πίν. 20 γ), ὁ καθαρισμός τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας καί ἡ μεταφορά τῶν τοιχογραφιῶν σέ ἐλαφρά τελάρα ἀπό ἀλουμίνιο. Ἡ ἐργασία συνεχίζεται.

3. Τοιχογραφίες ἀπό ταφικό ὑπόγειο τῆς Κορίνθου (θέση Μύλος τοῦ Χελιώτη)[11]. Συνεχίστηκε ὁ ἔλεγχος καί ὁ καθαρισμός στίς ἀκμές τῶν τοιχογραφιῶν, ἡ ταύτιση καί ἡ συγκόλληση τῶν τμημάτων πού ἀπαρτίζουν μεγαλύτερες ζωγραφικές συνθέσεις, ἡ τμηματική ἀφαίρεση τῶν κονι-

5. ΑΑΑ, ὅ.π., σ. 156 κ.ἑ., εἰκ. 5.
6. Ὅ.π., σ. 158 κ.ἑ., εἰκ. 6.
7. Ὅ.π., σ. 159 κ.ἑ., εἰκ. 7.
8. Βλ. τόν κατάλογο Βυζαντινές Τοιχογραφίες καί Εἰκόνες, σ. 76, ἀριθ. 969
9. Ὅ.π., σ. 75, ἀριθ. 91.
10. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 12.
11. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 122. ΠΑΕ 1969, σ. 121 κ.ἑ. πίν. 137-143. CA 24 (1975), σ. 9 κ.ἑ. εἰκ. 15-21.

αμάτων στήν πίσω πλευρά καί στή συνέχεια ή μεταφορά τῆς ζωγραφικῆς σέ τελάρα, ἀφοῦ ἔγιναν τά ἀπαραίτητα νέα κονιάματα, καί ὁ καθαρισμός τῶν τοιχογραφιῶν. Τά στερεοποιημένα ἄλατα κάνουν ἰδιαίτερα δύσκολο τόν καθαρισμό τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Ἡ ἐργασία συνεχίζεται.

4. Τοιχογραφίες ἀπό τό μυκηναϊκό τάφο στό Μεγάλο Καστέλλι Θηβῶν[12]. Ἡ ἀποτοίχιση τμημάτων ζωγραφικοῦ διακόσμου πού σώζονταν στό ταφικό μνημεῖο κρίθηκε ἀναγκαία ἀπό τίς δυσοίωνες γιά τή διατήρησή τους συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στόν τάφο. Ἡ ἀποτοίχιση ἔγινε ἀπό τόν ἔμπειρο συντηρητή Στ. Παπαγεωργίου. Οἱ τοιχογραφίες μεταφέρθηκαν στό Κέντρο Συντηρήσεως, ὅπου ἄρχισε ἡ ἐπεξεργασία τους μέ καθαρισμό τοῦ ὑλικοῦ ἀπό τήν πίσω πλευρά.

5. Τοιχογραφίες ἀπό τό ναό τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα στήν Ἀντίκυρα[13]. Πραγματοποιήθηκε ἡ μεταφορά τῶν μεταβυζαντινῶν αὐτῶν τοιχογραφιῶν στό ἐργαστήριο καί ἄρχισε ἡ ἐπεξεργασία τῶν τμημάτων, μέ ἀφαίρεση τοῦ προστατευτικοῦ ὑφάσματος πού εἶχε κολληθεῖ στήν ἐπιφάνειά τους κατά τήν ἀποτοίχιση καί μέ συστηματικό καθαρισμό τῆς ζωγραφικῆς.

6. Τοιχογραφίες ἀπό τό ναό τῆς Ἐπισκοπῆς στήν Εὐρυτανία[14]. Συντηρήθηκαν τοιχογραφίες ἀπό τά τρία ἐπάλληλα στρώματα ζωγραφικῆς τοῦ ναοῦ, συνολικῆς ἐπιφάνειας καθώς σημειώθηκε 130 μ.² περίπου. Οἱ τοιχογραφίες τοποθετήθηκαν σέ καναβάτσο μέ εἰδική ἐπίστρωση ἀμμοκονιάματος καί στή συνέχεια μεταφέρθηκαν σέ τελάρα ἀπό ξύλο καί ἀλουμίνιο. Ἀφαιρέθηκαν μέ μηχανικό καθαρισμό τά κρυσταλλικά ἄλατα ἀπό τή ζωγραφική ἐπιφάνεια καί ἔγινε φιξάρισμα γιά τή στερέωση τοῦ χρώματος καί τήν ἐνίσχυση τῆς ἔντασής του. Τά ἀναφερόμενα στοιχεῖα προέρχονται ἀπό ἔκθεση τοῦ ζωγράφου συντηρητῆ Φ. Ζαχαρίου.

Ψηφιδωτά

Πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες σέ δύο ψηφιδωτά ἐμβλήματα δαπέδου, μέ παραστάσεις θαλασσίου βυθοῦ, πού προέρχονται ἀπό τήν Casa Romana τῆς Κῶ καί ἀπό οἰκόπεδο ἀνασκαφῆς τῆς Ρόδου (οἰκόπεδο Συνεταιρισμοῦ Καταστηματαρχῶν). Οἱ ἐργασίες ἔγιναν ἀπό τόν εἰδικό συντηρητή ψηφιδωτῶν Χρ. Σκόρδα. Καί τά δύο ψηφιδωτά παρουσίαζαν κατά μέρη ρωγμές καί μετακινήσεις ψηφίδων.

1. Ψηφιδωτό τῆς Κῶ (Πίν. 21 α). Ἀφαιρέθηκε τό ὑπόστρωμα ἀπό τσιμέντο πού ὑπῆρχε ἀπό παλιά συντήρηση[15], καθαρίστηκε προσεκτικά ἡ πίσω πλευρά ἀπό σαθρά ὑπολείμματα κονιάματος καί ἡ ψηφιδωτή ἐπιφάνεια ἀπό ἐπικαλύψεις τσιμέντου, ἰδίως στίς ἄκρες, καί φανερώθηκαν μικρά τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ πού εἶχαν χαθεῖ στό κονίαμα. Κατασκευάστηκε νέο ὑπόστρωμα κονιάματος ἀπό κορασάνι· τό ψηφιδωτό μεταφέρθηκε σέ τελάρο· στερεώθηκαν οἱ ψηφίδες καί καθαρίστηκε ἡ ἐπιφάνειά τους ἀπό τά ἄλατα καί τίς ἄλλες ἐπίθετες ὕλες. Στό ὁρατό ἀνάμεσά τους κονίαμα τῆς προετοιμασίας, ὅπου δέ σώζεται τό ψηφιδωτό, δόθηκε οὐδέτερος χρωματικός τόνος πού «δένει» τή ζωγραφική σύνθεση. Μέ εἰσήγηση τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως, γιά τήν ὁποία ζητήθηκε ἡ γνώμη ἐπίσης τοῦ ἄλλοτε ζωγράφου-συντηρητῆ τῆς Ὑπηρεσίας Ἰ. Κολέφα, ἀποφασίστηκε ἡ τοποθέτηση τοῦ ὡραίου ψηφιδωτοῦ στό Μουσεῖο τῆς Κῶ καί ἡ κατασκευή ψηφιδωτοῦ ἀντιγράφου πού θά τεθεῖ στήν ἀρχική θέση πού εἶχε τό ἔμβλημα σέ αἴθουσα τῆς Casa Romana. Αὐτό, γιά νά μήν ὑπάρξει μελλοντικά κίνδυνος βλάβης τοῦ πρωτοτύπου ἀπό τίς πιέσεις ἰδίως πού ἀσκοῦν οἱ πλάκες δαπέδου στόν ἀρχικό του χῶρο[16]. Ἔγιναν ἀπό τό Χρ. Σκόρδα οἱ προκαταρκτικές ἐργασίες (σχεδίαση, συλλογή καί κοπή ψηφίδων) γιά τήν κατασκευή τοῦ ἀντιγράφου πού θά φιλοτεχνήσει ὁ ἴδιος.

2. Ψηφιδωτό Ρόδου. Ἀφαιρέθηκε τό παλιό τελάρο καί τό ὑπόστρωμα ἀπό ὀπλισμένο τσιμέντο. Ἔγινε συστηματικός καθαρισμός τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπό τήν πίσω πλευρά, τακτοποίηση τῶν μετακινημένων ψηφίδων, κατασκευή κονιάματος ἀπό κορασάνι καί μεταφορά τοῦ ψηφιδωτοῦ σέ νέο, ἀνοξείδωτο τελάρο. Ἄρχισε ὁ καθαρισμός τῆς ψηφιδωτῆς ἐπιφάνειας ἀπό τά πολλά κρυσταλλικά ἄλατα. Ἡ ἐργασία συνεχίζεται (Πίν. 21 β).

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Ὅπως κάθε χρόνο, οἱ συντηρητές πού ἀπασχολοῦνται στό Κέντρο Συντηρήσεως ἐνίσχυσαν τά μόνιμα συνεργεῖα τῶν Ἐφορειῶν Κλασικῶν καί Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ὅπου καί ὅταν χρειάζονταν. Ἀνέλαβαν ἐπίσης αὐτοί, κυρίως τούς θερινούς μῆνες, τή συνέχιση προηγούμενων καί τήν ἐκτέλεση νέων ἐργασιῶν συντήρησης σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα τῶν Ἐφορειῶν, σέ τοιχογραφίες πού κοσμοῦν ἐκκλησίες καί ἄλλα μνημεῖα, σέ τοιχογραφίες καί ψηφιδωτά πού ὑπάρχουν σέ χώρους ἀνασκαφῆς. Τήν ἐποπτεία τῶν ἐργασιῶν, στό σύνολο, εἶχαν οἱ ζωγράφοι-συντηρητές Α. Μαργαριτώφ, Φ. Ζαχαρίου, Στ. Μπαλτογιάννης, Μ. Ρουσέα-Μπάρμπα, γιά τίς τοιχογραφίες, καί γιά τά ψηφιδωτά ὁ Χρ. Σκόρδας. Στήν ἔκθεση αὐτή περιλαμβάνονται μόνο οἱ ἐργασίες πού πραγματοποίησε ἀπευθείας ἤ στίς ὁποῖες εἶχε ἄμεση συμβολή τό Κέντρο Συντηρήσεως, ἀφοῦ οἱ ὑπόλοιπες ἐργασίες θά ἐκτεθοῦν μέ λεπτομέρειες σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ τόμου, στίς ἐκθέσεις

12. ΑΑΑ IV (1971), σ. 161. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ., Πίν. 254-255.

13. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 230, Πίν. 271 β καί ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 245.

14. Γιά τό βυζαντινό ναό τῆς Ἐπισκοπῆς, χαμένο στά νερά τῆς τεχνητῆς λίμνης στά Κρεμαστά, καί γιά τή ζωγραφική του βλ. Μ. Χατζηδάκη, στόν κατάλογο Βυζαντινές Τοιχογραφίες καί Εἰκόνες, σ. 27 κ.ἑ., ἀριθ. 3β-43γ, πίν. II-XVI καί 2-18 καί σ. 16, ὅπου ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

15. Κατά τήν προηγούμενη αὐτή συντήρηση εἶχε διατηρηθεῖ τό ἀρχικό κονίαμα ἀπό κορασάνι σέ πάχος 0,01 μ. καί εἶχε προστεθεῖ ὑπόστρωμα ἀπό τσιμέντο ὀπλισμένο μέ σιδερένιες βέργες τῶν 5 χιλ.

16. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πίεση τῶν μαρμάρινων πλακῶν τοῦ δαπέδου εἶχε ἀσκηθεῖ σέ σημεῖο πού σέ μέρη ρωγμῶν τοῦ ψηφιδωτοῦ οἱ συμπιεσμένες ψηφίδες εἶχαν καλύψει ἡ μία τήν ἄλλη. Κατά τή συντήρηση, οἱ ψηφίδες αὐτές ἐπαναφέρθηκαν στήν ἀρχική θέση τους.

τῶν οἰκείων Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων πού εἶχαν τήν ἄμεση ἐπίβλεψη καθώς καί τήν οἰκονομική διαχείριση τῶν ἔργων[17].

Τοιχογραφίες

1. Μονή Μυρτιᾶς στήν Τριχωνίδα Αἰτωλίας[18]. Ὁ ζωγράφος-συντηρητής Δ. Βακάλης συνέταξε προμελέτη γιά τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν πού σώζονται στό μικρό καθολικό τῆς βυζαντινῆς μονῆς. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές συγκροτοῦν ἕνα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον σύνολο. Προέρχονται, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπό ἀλλεπάλληλες φάσεις ζωγράφησης τοῦ μνημείου. Στό σημερινό Ἱερό, πού ἀντιστοιχεῖ στό παλιό καθολικό τῆς μονῆς, σώζονται τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας, ἀπό τό 12ο-13ο αἰ.[19]. Τόν ὑπόλοιπο χῶρο του κοσμοῦν τοιχογραφίες τοῦ ζωγράφου Ξένου Διγενῆ ἀπό τό Μουχλί τῆς Πελοποννήσου, ἔργα τοῦ 1491[20]. Τό σταυρικό μέ τροῦλο κυρίως ναό κοσμοῦν τοιχογραφίες τοῦ ἔτους 1539[21], πού ἀποδίδονται στόν ἐκ Θηβῶν τῆς Βοιωτίας Φράγγο Κατελάνο καί οἱ ὁποῖες, σέ ἀντίθετη περίπτωση, συνδέονται ἀσφαλῶς μέ τή λεγόμενη σχολή τῶν Θηβῶν[22]. Νεότερες τοιχογραφίες κοσμοῦν τό νάρθηκα.

Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς, ἰδίως αὐτές στό Ἱερό καί τόν κυρίως ναό, διαπιστώθηκε ὅτι ἔχουν ὑποστεῖ ἀρκετές ζημιές ἀπό τήν ἐπήρεια τοῦ χρόνου καί τή συνεχή λειτουργική χρήση τοῦ χώρου, καί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό συντήρηση καί καθαρισμό (Πίν. 21 γ-22 γ). Ὕστερα ἀπό συνεννόηση μέ τήν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν, τό Κέντρο Συντηρήσεως ἀνέλαβε τίς ἐργασίες. Μέ τήν ἐποπτεία καί ἐργασία τοῦ κ. Βακάλη ἔγινε προληπτική στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ καί δειγματα καθαρισμοῦ σε τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ (Πίν. 22 δ). Ἡ ἐργασία θ' ἀρχίσει συστηματικά τό 1977.

2. Μονή Βλαχέρνας στή Βλαχέρνα τῆς Ἄρτας[23]. Ὕστερα ἀπό συνεννόηση μέ τήν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων τό Κέντρο Συντηρήσεως ἀνέλαβε τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατά τή διάρκεια κτιριακῶν ἐργασιῶν στό βυζαντινό καθολικό τῆς μονῆς καί τήν ἀποκάλυψη αὐτῶν πού σκεπάζονται ἀκόμη ἀπό τά νεότερα ἀσβεστοκονιάματα[24]. Μέ τήν ἄμεση ἐποπτεία, καθοδήγηση καί ἐργασία τῆς ζωγράφου-συντηρήτριας Μ. Ρουσέα-Μπάρμπα πραγματοποιήθηκε ἡ στερέωση καί ὁ καθαρισμός μέρους τοῦ διακόσμου στόν κυρίως ναό (νοτιοδυτικό καί βορειοδυτικό πλάγιο διαμέρισμα) (Πίν. 23-24 γ) καί στό νάρθηκα (νότιο μέρος) (Πίν. 25 α, 26 α), καθώς ἐπίσης καί ἡ ἀποκάλυψη ἀπό τά ἀσβεστοκονιάματα τμημάτων ζωγραφικῆς πού συμπλήρωναν τίς συνθέσεις στίς ὁποῖες ἔγινε ἡ ἐπέμβαση. Σημαντικές δυσκολίες παρουσίασε ἡ στερέωση καί ὁ καθαρισμός τῶν τοιχογραφιῶν στά σημεῖα πού ἦταν ἀποφλοιωμένο τό χρῶμα, κι ἀκόμη περισσότερο ὅπου εἶχαν μείνει μικρά κομμάτια ἀσβέστη ἐπάνω. Σέ πρώτη φάση ἔγινε ἡ στερέωση τοῦ χρώματος καί στή συνέχεια ὁ μηχανικός καθαρισμός τῶν ἀσβεστωμάτων καί στερέωση μέ φιξάρισμα στά σημεῖα πού τριβόταν ἡ ἐπιφάνεια, σέ δεύτερη φάση ἡ στερέωση σέ βάθος τοῦ ἐπιχρίσματος μέ πρεσσάρισμα κτλ. Μέ χημικό καθαρισμό ἀφαιρέθηκαν οἱ ἐπίθετες ὕλες, οἱ ὀξειδώσεις καί τά ἅλατα. Ἡ ἀποφλοίωση τοῦ χρώματος ὀφειλόταν κυρίως στό ὅτι τά τελειώματα τῆς ζωγραφικῆς (φωτίσματα, διακοσμητικά στοιχεῖα κ.ἄ.) ἔχουν γίνει σέ στεγνό σοβά (secco), μέ συνδετικό τοῦ χρώματος στήν περίπτωση αὐτή κάποιο διάλυμα ἀσβέστη ἤ κόλλα. Ἔγινε δειγματοληψία ὑλικῶν, ἁλάτων καί χρώματος γιά ἐργαστηριακή ἐξέταση. Τά τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν πού ἀποκαλύφθηκαν, συγκρατήθηκαν στίς ἄκρες μέ προληπτικό στοκάρισμα, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκαν τά νεότερα ἀσβεστώματα γύρω ὡς τήν προετοιμασία, πού δίνει καθαρή καί εὐάρεστη χρωματικά ἐπιφάνεια. Καθώς παρατηρήθηκε, σέ νεότερους χρόνους καί πρίν καλυφθοῦν τά τοιχώματα μέ ἀλλεπάλληλα στρώματα ἀσβέστη, ὅταν ὑπῆρχαν ἤδη μεγάλες φθορές στίς παλιές τοιχογραφίες, εἶχε γίνει κάποια προετοιμασία (καί ὡς αὐτή ἔφτασε ὁ προαναφερόμενος καθαρισμός τῶν ἀσβεστωμάτων) πιθανότατα γιά νέα ζωγράφηση τῆς ἐκκλησίας. Οἱ παλιές τοιχογραφίες εἶχαν χτυπηθεῖ γιά τό σκοπό αὐτό (ματσακονιές) καί εἶχε γίνει σοβάς προετοιμασίας μέ κάποιο χόρτο, ἴσως ἄχυρο μέσα, πού γέμισε τά κενά

17. Σημειώνονται συνοπτικά οἱ ἐργασίες πού πραγματοποίησαν οἱ συντηρητές τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως σέ τοιχογραφίες τῶν ναῶν στό Γεράκι (Ἁγίου Σώζοντος, Ἁγίου Ἀθανασίου, Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Χρισοστόμου, Ἁγίου Νικολάου τοῦ Πύργου, Εὐαγγελίστριας, Ἁγίου Νικολάου, Ἁγίου Θεοδώρου στά Χαλάσματα, Ζωοδόχου Πηγῆς στό Κάστρο, Ἁγίας Παρασκευῆς καί Ἁγίου Δημητρίου), τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Ἀγγελόκαστρο, τοῦ παρεκκλησίου στό βόρειο πύργο τῆς Ἀκροναυπλίας, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Αὐλωνάρι Εὐβοίας, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στήν Ἱστιαία, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στή Σκύρο, τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στά Τζιφάτα Κεφαλληνίας, τοῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου στή Ζαγορά, τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου στόν Κιθαιρώνα, ναῶν τῶν Κυθήρων (τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στό Λειβάδι, τοῦ Ἁγίου Νίκωνος, τοῦ Ἁγίου Μύρωνος καί τῆς Παναγίας στό Κάστρο τῆς Χώρας), τοῦ ναοῦ τῆς Παντάνασσας στό Μιστρά, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στά Παλατίτσια τῆς Βέροιας, τῆς τράπεζας στή Μονή Χελανδαρίου στό Ἅγιον Ὄρος (σέ συνεργασία Ἑλλήνων καί Γιουγκοσλάβων συντηρητῶν) κ.ἄ. στή συντήρηση ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς οἰκίας Γ. Σβάρτς στά Ἀμπελάκια, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στή Ν. Ἀγχίαλο, ἀρχαίου κτίσματος στή Μαμουσιά Αἰγιαλείας, ὑπόγειου κτίσματος σέ χῶρο ἀνασκαφῆς τῶν Πατρῶν (οἰκόπεδο Σπυροπούλου)· στή συντήρηση τοιχογραφιῶν καί εἰκόνων τοῦ Μουσείου Ζακύνθου· στόν καθαρισμό καί τή στερέωση τοῦ ξυλόγλυπτου τέμπλου στό ναό τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τῆς Λευκάδας κ.ἄ.

18. Γιά τή μονή καί τό ζωγραφικό διάκοσμο βλ. ΑΒΜΕ Θ' (1961), σ. 74 κ.ἑ.

19. Ὅ.π., πίν. 1, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 330, Πίν. 240.

20. ΑΒΜΕ, ὅ.π., πίν. 2-9.

21. Ὅ.π., πίν. 10-13.

22. Μ. Χατζηδάκη, Ἡ μεταβυζαντινή τέχνη (1453-1700) καί ἡ ἀκτινοβολία της, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ι, σ. 425, Γ. Γούναρη, οἱ τοιχογραφίες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί τῆς Παναγίας Ρασιώτισσας στήν Καστοριά, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 149.

23. Γιά τή μονή βλ. ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 3 κ.ἑ. καί σ. 180, Π.Λ. Βοκοτοπούλου, Ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική εἰς τήν Δυτικήν Στερεάν Ἑλλάδα καί τήν Ἤπειρον, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 20 κ.ἑ.

24. ΑΑΑ VIII (1975), σ. 208 κ.ἑ., εἰκ. 1-5. Mirtali Achimastou-Potamianou, The Byzantine wall paintings of Vlacherna Monastery (area of Arta), στά Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athènes 1976, II, Athènes 1981, σ. 1. κ.ἑ.

καί ὑπερκάλυψε σέ πλεῖστα σημεῖα τήν παλιά ζωγραφική. Παρατηρήθηκε ἐπίσης, πώς οἱ τοιχογραφίες εἶναι ζωγραφισμένες σέ λεπτό καί σκληρό κονίαμα, πάχ. 0,003-0,004 μ. στρωμένο σέ χοντρόκοκκο σοβά μέ ἄνισο πάχος, ἀνάλογα μέ τήν κατασκευή τοῦ τοίχου. Σέ ὁρισμένα σημεῖα παρατηρήθηκαν οἱ στρώσεις τοῦ κονιάματος σύμφωνα μέ τίς ἡμέρες τῆς ἐργασίας, μέ φορά ἀπό πάνω πρός τά κάτω, ὅπως γιά παράδειγμα στήν παράσταση τῆς Προσευχῆς (νοτιοδυτικό διαμέρισμα τοῦ κυρίως ναοῦ) καί τῆς Ἀπιστίας τοῦ Θωμᾶ (βορειοδυτικό διαμέρισμα). Οἱ παρατηρήσεις αὐτές καί ὅσα σημειώθηκαν γιά τίς ἐργασίες προέρχονται ἀπό σχετική ἔκθεση τῆς κ. Ρουσέα.

Μέ τήν εὐκαιρία τῶν ἐργασιῶν συντήρησης, ἀνατέθηκε στό σχεδιαστή Ε. Πισκαρδέλλη ἡ σχεδιαστική ἀποτύπωση τοῦ κτιρίου, ἐργασία πού ἔγινε κατά μεγάλο μέρος τό χρονο αὐτό. Ἔγιναν τέλος συνεννοήσεις μέ τήν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ σημαντικοῦ προβλήματος ὑγρασίας πού παρουσιάζει τό μνημεῖο, ἡ καταπολέμηση τῆς ὁποίας θά ἀποτελέσει ἀπαραίτητη προϋπόθεση καί γιά τή συνέχιση τῶν ἐργασιῶν συντήρησης, μάλιστα ἀπό ἕνα σημεῖο καί ὕστερα. Ὅπως ἔχει ἤδη ἀνακοινωθεῖ[25] οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἐξαιρετική ποιότητα καί τή μνημειακή ἀντίληψη τῆς ζωγραφικῆς, καθώς καί σπουδαῖο εἰκονογραφικό ἐνδιαφέρον, ἰδίως ἡ σπάνια ἱστορική σύνθεση πού κοσμεῖ ἀψίδωμα τοῦ νάρθηκα μέ θέμα τή λιτάνευση τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας στήν Κωνσταντινούπολη (Πίν. 25 α-26 α). Οἱ τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ καί τοῦ Ἱεροῦ ἀνήκουν στήν ἀρχική φάση ζωγράφησης τοῦ μνημείου, μετά τήν τελική ἀρχιτεκτονική διαμόρφωσή του, καί μποροῦν νά χρονολογηθοῦν περί τά μέσα τοῦ 13ου αἰ. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα, πού ἀποτελεῖ νεότερη προσθήκη, πρέπει νά ἔγιναν πενήντα χρόνια ἀργότερα.

Ψηφιδωτά

Ὁ ὑπεύθυνος γιά τά ψηφιδωτά συντηρητής Χρ. Σκόρδας πραγματοποίησε μέ εἰδικευμένους συνεργάτες τίς ἀκόλουθες ἐργασίες, πού σημειώνονται ἐδῶ σύντομα γιά τήν προσωπική συμμετοχή του στά ἔργα:

1. Ἀθήνα: α) Συντήρηση τῶν ἐντοίχιων ψηφιδωτῶν τῆς μονῆς Δαφνίου (Πίν. 26 β-γ). β) Συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς Μέδουσας στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο (συνεχίζεται). γ) Συντήρηση ψηφιδωτοῦ δαπέδου στό προαύλιο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. δ) Συντήρηση ψηφιδωτοῦ ἀπό τά Μέγαρα στίς ἀποθῆκες τῆς Ἐφορείας Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν. ε) Ἀπόσπαση ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς τῆς Πλατείας Θεάτρου.

2. Χαλκίδα: Ἀπόσπαση ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς (οἰκόπεδο τοῦ 10ου-12ου Δημοτικοῦ σχολείου).

3. Κορινθία: Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου (οἰκόπεδο Σπ. Μαρινοῦ).

4. Ἄρτα: Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς (οἰκόπεδο Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου).

5. Θεσσαλία: α) Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς στή Λάρισα (οἰκόπεδο Κατσίγρα). β) Προστασία ψηφιδωτοῦ δαπέδου στό Ἀσκληπιεῖο Τρίκκης.

6. Κρήτη: α) Ἀπόσπαση τμήματος ψηφιδωτοῦ ἀπό τή βίλα τοῦ Διονύσου στήν Κνωσό, συντήρηση καί ἐπανατοποθέτησή του. β) Συντήρηση ψηφιδωτοῦ δαπέδου στή Μητρόπολη Μεσσαρᾶ. γ) Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό τήν παλαιοχριστιανική βασιλική Ἁλμυρίδας.

7. Κῶς: α) Ἀπόσπαση ἀπό τήν Casa Romana τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐμβλήματος μέ παράσταση θαλάσσιου βυθοῦ, γιά τό ὁποῖο ἔγινε λόγος, καί μεταφορά του στό Κέντρο Συντηρήσεως. β) Ἀπόσπαση ἀπό ἄλλο χῶρο τῆς Casa Romana (μικρό αἴθριο) ψηφιδωτοῦ δαπέδου μέ παράσταση τίγρης, συντήρηση καί ἐπανατοποθέτηση στήν ἀρχική του θέση. γ) Ἀπόσπαση ἀπό ἄλλο αἴθριο τῆς Casa Romana ψηφιδωτοῦ δαπέδου μέ παράσταση τίγρης πού κατασπαράζει ἔλαφι, συντήρηση καί ἐπανατοποθέτησή του. δ) Ἀπόσπαση ἀπό χῶρο νυμφαίου ψηφιδωτοῦ δαπέδου μέ παράσταση τῆς Ἁρπαγῆς τῆς Εὐρώπης, συντήρηση καί ἐπανατοποθέτησή του. ε) Ἀπόσπαση ψηφιδωτῶν δαπέδων πού παριστάνουν χορευτές, κυνήγι, ψαρά ἀπό τήν ἀρχαία Ἀγορά. στ) Ἐπανατοποθέτηση στήν ἀρχική θέση του ἀποσπασμένου ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καί συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ.

8. Ρόδος: α) Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς (οἰκόπεδο Καμπουροπούλου). β) Ἀπόσπαση ψηφιδωτοῦ δαπέδου μέ παράσταση τοῦ Βελλερεφόντη πού σκοτώνει τή Χίμαιρα, ἀπό χῶρο ἀνασκαφῆς (οἰκόπεδο Γυμνασίου Θηλέων). γ) Συντήρηση ψηφιδωτοῦ δαπέδου σέ χῶρο ἀνασκαφῆς τῆς ὁδοῦ Χειμάρρας κ.ἀ. Γιά ὅλες τίς ἐργασίες αὐτές ἔγιναν προμελέτες, σχέδια κτλ.

ΠΡΟΜΕΛΕΤΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Α΄. Ὁ ζωγράφος-συντηρητής Α. Μαργαριτώφ ἐξέτασε κατά ὑπηρεσιακές μετακινήσεις τήν κατάσταση τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τῶν ἑξῆς ναῶν καί κοσμικῶν κτισμάτων καί συνέταξε προμελέτη ἐργασιῶν γιά τή συντήρησή τους: 1. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στό Βαθύρεμα Ἀγιᾶς. 2. Τοῦ «Κρυφοῦ Σχολειοῦ» στή Μακρυνίτσα (ναός Ἁγίων Πάντων καί Ἁγίου Νικολάου). 3. Τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδας στό Ἀνήλιο Πηλίου. 4. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στό Καλαπόδι Ἀταλάντης. 5. Τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς στό ἴδιο μέρος. 6. Τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, στό ἴδιο μέρος. 7. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Μακρυχώρι Εὐβοίας. 8. Ναῶν τῶν Κυθήρων. 9. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στά Ἀμπελάκια. 10. Τῆς οἰκίας Γ. Σβάρτς στά Ἀμπελάκια. 11. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοινοβίου Ἁγιᾶς. 12. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἁγιᾶς. 13. Τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς. 14. Τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στό Ξουρίχτι Πηλίου. 15. Τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στήν Ἁγιά. 16. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στήν περιοχή τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Ζαγορᾶς. 17. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ζα-

γορᾶς. 18. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στήν περιοχή Ἁγίου Δημητρίου στό Πήλιο. 19. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μηλεῶν Πηλίου. 20. Τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, στό ἴδιο μέρος. 21. Τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν, στήν περιοχή τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Ζαγορᾶς. 22. Τῶν τοιχογραφιῶν πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Ν. Ἀγχιάλου.

Β΄. Ὁ ὑπεύθυνος γιά τά ψηφιδωτά συντηρητής Χρ. Σκόρδας συνέταξε προμελέτη γιά τή συντήρηση, ἀπόσπαση κτλ. ψηφιδωτῶν τῶν ἑξῆς μνημείων καί χώρων: 1. Τῆς μονῆς τοῦ Λατόμου στή Θεσσαλονίκη. 2. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα) στή Θεσσαλονίκη. 3. Τῆς Ἀχειροποιήτου στή Θεσσαλονίκη. 4. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στή Θεσσαλονίκη. 5. Χώρου ἀνασκαφῆς στήν ἀρχαία Σικυώνα (ἀγρός Ι. Κόλλια). 6. Χώρων ἀνασκαφῆς τῆς Ἀμφιπόλεως (παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Α΄ καί ρωμαϊκῆς ἔπαυλης). 7. Χώρου ἀνασκαφῆς Ρόδου (οἰκόπεδο Γυμνασίου Θηλέων). 8. Χώρου τοῦ Παλαιόκαστρου Αἰγείρας. 9. Χώρου ἀνασκαφῆς Μυτιλήνης (οἰκόπεδο κοντά στή Μητρόπολη). 10. Χώρου ἀνασκαφῆς Ἐρέτριας (οἰκόπεδο Βλάχου). 11. Τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ὀλύνθου. 12. Τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἐληᾶς στή Χαλκιδική. 13. Τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων στό Ἅγιον Ὄρος (συντήρηση μαρμαροθετημένου δαπέδου τοῦ καθολικοῦ) κ.ἄ.

ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κτίριο τῆς ὁδοῦ Διοσκούρων 4

Ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες: 1. Ἐπισκευή καί σεσημαντικό μέρος ἀνακατασκευή τῆς στέγης τοῦ κτιρίου. 2. Ἀνανέωση ἐπιχρισμάτων στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό. 3. Ἐλαιοχρωματισμός κουφωμάτων. Συντήρηση τῶν ξύλινων δαπέδων στόν ὄροφο 4. Στεγανοποίηση ἀνοιγμάτων στό ὑπόγειο. 5. Ἐπισκευή ὑδραυλικῆς ἐγκατάστασης. 6. Διαρρύθμιση ξυλουργείου κ.ἄ.

Κτίριο τῆς ὁδοῦ Θόλου 10

Στό ἐπίσης παλιό αὐτό νεοκλασικό κτίριο τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα ἀσφαλείας στά ἀνοίγματα τοῦ ὑπογείου καί τοῦ πρώτου ὀρόφου. Ἔγιναν ἐπίσης ἐπέκταση τοῦ ὑπογείου πρός τήν αὐλή, μέ κατασκευή τοιχώματος, ἐπιχρίσματα στό ὑπόγειο καί βάψιμο τῶν τοίχων στό ἐσωτερικό τῶν ὀρόφων, ἀπομάκρυνση ἄχρηστων ὑλικῶν ἀπό προηγούμενες ἐργασίες κ.ἄ.

Κτίρια τῆς ὁδοῦ Διοσκούρων 6

Ἐπισκευάστηκε κτίσμα ἀποθήκης (ἀνακατασκευή τῆς στέγης, στεγανοποίηση θεμελίου, κατασκευή ἐπιχρισμάτων, κατασκευή θύρας καί παραθύρου), καθώς ἐπίσης καί χῶρος στό ἰσόγειο τοῦ παράπλευρου κτιρίου, πού χρησιμοποιήθηκε ὡς ξενώνας (κατασκευή ξύλινου δαπέδου καί μικροεπισκευές στούς τοίχους).

Κτίριο τῆς ὁδοῦ Ἀσωμάτων 23

Ἄρχισε ἡ ἐπισκευή τοῦ παλιοῦ κτιρίου. Ἔγινε καθαρισμός τῶν χώρων στό ἐσωτερικό, μεταφορά ἄχρηστων ὑλικῶν καί ἄρχισε ἡ ἐπισκευή τῆς φθαρμένης στέγης.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Σ' ὅλο τό διάστημα τοῦ 1976 συνεχίστηκαν στήν περιοχή τῆς ἁρμοδιότητας τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀκροπόλεως οἱ ἐργασίες ὅπως περιγράφτηκαν στήν ἔκθεση τοῦ 1975 (βλ. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 12 κ.ἑ.). Στόν τομέα τῆς συντήρησης τῶν μνημείων ἐργασίες ἔγιναν μόνο ἔξω ἀπό τήν Ἀκρόπολη καί συγκεκριμένα στή Ρωμαϊκή Ἀγορά καί τή Βιβλιοθήκη τοῦ Ἁδριανοῦ, καθώς ἡ εὐθύνη γιά τή συντήρηση τῶν μνημείων Ἀκροπόλεως εἶναι ἐπιμερισμένη ἀπό τό 1975 στήν «Ὁμάδα Ἐργασίας γιά τή συντήρηση τῶν μνημείων Ἀκροπόλεως». Ἡ Ὁμάδα ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τό Ἐρέχθειο, ὅπου οἱ ἐπιπτώσεις ἀπό τή χρήση κυρίως τῶν μεγάλων σιδερένιων στοιχείων τῆς ἀναστήλωσης τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα (τά μικρά εἶχαν κατά τό πλεῖστον ἀφαιρεθεῖ κατά τίς συντηρητικές ἐργασίες τῆς Ἐφορείας σέ προηγούμενα χρόνια), ὅσο καί ἡ προϊοῦσα φθορά τῆς ἐπιφάνειας πολλῶν τμημάτων του καί ἰδιαίτερα τῶν γλυπτῶν, κατ' ἐξοχήν δέ τῶν Καρυάτιδων, ἀπαιτοῦσαν τή συγκέντρωση τῶν περισσότερων δυνάμεων τῆς Ὁμάδας Ἐργασίας. Ἔτσι τά εἰδικά συνεργεῖα ἄρχισαν λεπτομερέστατη ἀποτύπωση τοῦ μνημείου σέ πολύ μεγάλη κλίμακα (1:20), τή μελέτη τῆς στατικῆς του κατάστασης καί τῶν προβλημάτων πού παρουσιάζει καί τή λεπτομερειακή ἐξέταση τῶν χημικῶν ἀλλοιώσεων πού παρουσιάζονται σέ διάφορα σημεῖα τοῦ κτιρίου, ἰδιαίτερα στίς Καρυάτιδες. Ἡ κατάσταση τῶν ἐπιφανειῶν τῶν Καρυάτιδων διαπιστώθηκε ὅτι ἦταν ἰδιαίτερα ἀνησυχητική καί κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νά παρθοῦν δραστικά μέτρα γιά τή σωτηρία τους ἀπό τή ραγδαία παραμόρφωσή τους. Γιά τήν ἀποτροπή τῆς φθορᾶς πού προκαλεῖ ἡ βροχή κατασκευάστηκε ξύλινο στέγαστρο. Ἀλλά ἡ προστασία πού ἐξασφαλίζει τό στέγαστρο οὔτε ἀπόλυτη εἶναι οὔτε, κάθε ἄλλο, καλαίσθητη, καί μόνο σάν προσωρινό μέτρο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ. Πολύ πιό ἀποτελεσματική θά εἶναι, ἀλλά ἐξίσου σχεδόν ἀκαλαίσθητη, ἡ προστασία τους μέ σύστημα ἐπί τόπου κλιματισμοῦ καί παροχῆς οὐδέτερου ἀερίου λ.χ. ἀζώτου.

Τό μέτρο πάνως αὐτό μελετᾶται ὡς ἐνδιάμεση λύση, μέχρι νά ἐφαρμοστεῖ ἡ ὁριστική λύση (ὁριστική τουλάχιστον κάτω ἀπό τίς σημερινές συνθῆκες), πού εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση καί ἡ μεταφορά τους στό Μουσεῖο καί ἡ ἀντικατάστασή τους μέ ἀντίγραφα. Ἡ λύση αὐτή ἔθεσε φυσικά μέ τή σειρά της ἕνα πλῆθος ἄλλων προβλημάτων πού ἐπίσης ἄρχισαν νά μελετοῦνται. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί τό πρόβλημα τῆς κατασκευῆς ἐκμαγείων πού θά ἔπρεπε νά παρθοῦν ἀπό τίς ἤδη πολύ τραυματισμένες ἐπιφάνειες. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, πού ἀπαιτοῦσε ἐξαιρετικές ἱκανότητες καί τή μέγιστη δυνατή προσοχή, καθώς καί αὐξημένο αἴσθημα εὐθύνης, ἄρχισε μέ τήν ἔγκριση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τό καλοκαίρι καί συνεχίστηκε μέχρι τό τέλος τοῦ ἔτους μέ μεγάλη ἐπιτυχία ἀπό τό γλύπτη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Στ. Τριάντη καί τόν ἐκμαγέα Γ. Μαλαματίνη.

Παρόμοια προβλήματα ἄρχισαν νά μελετοῦνται καί στόν Παρθενώνα, ἰδιαίτερα στή δυτική του πλευρά καί στή ζωφόρο πού εἶναι στή θέση της. Διαπιστώθηκε ἀκόμη ὅτι τά τρία γλυπτά πού ἀπόμειναν στή θέση τους στό δυτικό ἀέτωμα (τό σύμπλεγμα Κέκροπος καί θυγατέρας του, καθώς καί ἡ Καλλιρρόη) ὑπέφεραν πολύ ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ θείου τῆς ἀτμόσφαιρας σέ συνδυασμό μέ τή βροχή καί κρίθηκε σκόπιμη ἡ μεταφορά τους στό Μουσεῖο Ἀκροπόλεως καί ἡ ἀντικατάστασή τους μέ ἀντίγραφα πού παραγγέλθηκαν στό Βρετανικό Μουσεῖο, ὅπου ὑπῆρχαν μῆτρες ἀπό παλιά. Τό Ἀρχαιολογικό Συμβούλιο ἐνέκρινε τήν πρόταση τῆς Ὁμάδας καί τά πρωτότυπα μεταφέρθηκαν κατά τούς τελευταίους μῆνες τοῦ ἔτους στό Μουσεῖο· τή θέση τους πῆραν τά ἀπό συνθετική ὕλη ἀντίγραφα πού ἔστειλε τό Βρετανικό Μουσεῖο (πρός τό ὁποῖο ἐκφράζονται καί ἀπό ἐδῶ θερμές εὐχαριστίες).

Παράλληλα μέ τήν Ὁμάδα Ἐργασίας, ἀνατέθηκαν μελέτες γιά εἰδικότερα θέματα σέ ἄλλους καθηγητές τοῦ ΕΜΠ (ὅπως ἡ ἀποτύπωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως στόν καθηγητή τοῦ ΕΜΠ Ἰ. Μπαντέκα) καί σέ ἐπιστημονικά Ἰνστιτοῦτα (ὅπως τῆς γεωλογικῆς σύστασης τῆς Ἀκροπόλεως στό ΙΓΜΕ).

Σέ πολλές ἀπό τίς παραπάνω ἐργασίες βοηθός μου ὑπῆρξε ἡ ἀρχαιολογική γραμματεύς τῆς Ἐφορείας Μ. Μπρούσκαρη, ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε εἰδικότερα μέ τίς ἑξῆς ἐργασίες πού ἔγιναν ἔξω ἀπό τήν Ἀκρόπολη: (Α) Συντηρητικές ἐργασίες τοῦ «παραδοσιακοῦ» πιά τρόπου στή Ρωμαϊκή Ἀγορά καί στή Βιβλιοθήκη τοῦ Ἁδριανοῦ. (Β) Συντηρητικές ἐργασίες σέ ἀκίνητα τῆς Πλάκας πού ἀνήκουν στό κράτος καί πού παρουσιάζουν ἀρχιτεκτονικό «χρῶμα» (Γ). Ἐπανεκθετικές ἐργασίες στό Μουσεῖο Κανελλοπούλου, οἱ ὁποῖες καί ὁλοκληρώθηκαν τό καλοκαίρι. Ἐκθέσεις γιά τίς ἐργασίες αὐτές δίνει ἡ ἴδια παρακάτω σέ ξεχωριστό κεφάλαιο.

Ἀναφέρω ἀκόμη ὅτι στό τέλος τοῦ 1976 πλακοστρώθηκε τό τελευταῖο τμῆμα τῆς πρόσβασης τῆς Ἀκροπόλεως πρίν ἀπό τήν πύλη Beulé, πού δέν εἶχε γίνει, ὅταν, πρίν ἀρκετά χρόνια, πλακοστρώθηκαν οἱ δρόμοι κάτω ἀπό τήν Ἀκρόπολη καί στήν περιοχή της μέ σχέδια καί ἐπιμέλεια τοῦ ἀείμνηστου καί τόσο προικισμένου ἀρχιτέκτονα Πικιώνη.

Πρίν κλείσω τήν ἔκθεση αὐτή θέλω νά ἀναφέρω μερικά ἀπό τά πιό ἀξιοσημείωτα εὑρήματα τοῦ 1976.

Ἔκπληξη προκάλεσε ἡ ἀνεύρεση πάνω στήν ἴδια τήν Ἀκρόπολη, στά βόρεια τοῦ Παρθενώνα (μπροστά στόν τρίτο κίονα ἀπό τά βορειοδυτικά, σέ ἀπόσταση 5 μ. περίπου ἀπό τό κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ) καί μέσα σέ ἐλάχιστο χῶμα, ἑνός ἐπιτυμβίου τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πού εἶναι ἐλλιπές πάνω καί κάτω (ὕψ. 0,472, πλ. 0,385, πάχ. 0,084 μ.) (ἀριθ. εὑρ. Ἀκρ. 13360) (Πίν. 27 α) καί πού

παριστάνει μία σκηνή δεξίωσης: δεξιά είναι ένας καθιστός άντρας πού δεξιώνεται πρός τά άριστερά μιά όρθια, κακά διατηρημένη μορφή πού φαίνεται πώς είναι έπίσης άντρας. Τό έπιτύμβιο δέν έχει βέβαια σχέση μέ τήν Άκρόπολη καί άνήκει μᾶλλον στά άρχαῖα πού συγκεντρώνονται άπό τήν κάτω πόλη στό βράχο γιά φύλαξη στά πρῶτα χρόνια τοῦ έλεύθερου βίου, είναι ὅμως άπορίας ἄξιο πῶς ξέφυγε τήν προσοχή ὅταν ὀργανωνόταν τό Μουσεῖο καί ἔμεινε θαμμένο σέ τόσο μικρό βάθος σέ τόσο πολυσύχναστο μέρος.

Άπό τήν Άκρόπολη προέρχονται, άντίθετα, μερικά άρχιτεκτονικά κομμάτια πού βρέθηκαν στούς νοτιοανατολικούς πρόποδές της τό φθινόπωρο κατά τή διάρκεια τῆς άπομάκρυνσης μπάζων πού είχαν άπορριφθεῖ σέ παλιότερους χρόνους άπό τό βράχο. Είναι: α) ένα κομμάτι μαρμάρινης παραετίδος σίμης τοῦ «άρχαίου ναοῦ», τοῦ ἴδιου τύπου μέ τό άπεικονιζόμενο στό ΑΜ 1935/6, πίν. 20, άριθ. 2, μήκ. 0,16, πλ. 0,105, ὕψ. 0,082 μ. (άριθ. εύρ. Άκρ. 13362) (Π ί ν. 27 β). β) Ένα κομμάτι άπό πωρόλιθο (πλ. 0,17, ὕψ. 0,175, πάχ. 0,075 μ.), κοσμημένο μέ έλαφρότατα άνάγλυφο πλοχμό, προερχόμενο, ὅπως ἄλλα παρόμοια κομμάτια (σήμερα στήν άποθήκη τοῦ Μουσείου Άκροπόλεως) άπό τούς τοίχους του «άρχαίου ναοῦ» (άριθ. εύρ. 13365) (Π ί ν. 28 α). γ) Ένα κομμάτι πήλινης ζωγραφιστῆς έπαετίδος σίμης μέ έρυθρόμορφη διακόσμηση, τοῦ τύπου XX τοῦ Buschor (Tondächer der Akropolis), μήκ. 0,165, ὕψ. 0,117, πάχ. 0,07 μ. (άριθ. εύρ. Άκρ. 13363) (Π ί ν. 28 β).

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Μουσεῖο Κανελλοπούλου

Συνεχίστηκαν καί τελείωσαν οί έκθετικές έργασίες. Τό μουσεῖο ἔλαβε τήν τελική του μορφή, άφοῦ ὅλες οί αἴθουσες «ντύθηκαν» μέ τίς προθῆκες τους πού συμπεριέλαβαν τά έκθέματα. Συγχρόνως διαμορφώθηκαν διάφοροι χῶροι, ὅπως π.χ. ή αὐλή ὅπου έκτέθηκαν κομμάτια άπό έπιτύμβια, ένῶ ένας πάγκος καί μιά βρύση συντελοῦν στό ξεκούρασμα τοῦ έπισκέπτη. Στό ὑπόγειο πάλι ένας μικρός χῶρος άμέσως έμπρός άπό τή σκάλα πού όδηγεῖ σ' αὐτό κοσμήθηκε μέ μιά ζωγραφιστή κασέλα καί μέ εἰκόνες στούς τοίχους τῶν άρχῶν τοῦ αἰώνα, λαϊκῆς σύλληψης καί έκτέλεσης (Π ί ν. 29). Κεντήματα, ρόκες κτλ. συμπληρώνουν τό μικρό τοῦτο χῶρο δίνοντας ένα «σπιτικό» χαρακτήρα. Στίς 7 Ἰουλίου ἔγιναν τά έγκαίνια τοῦ μουσείου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Τή χρονιά αὐτή οί έργασίες γιά τή συντήρηση τῶν μνημείων περιορίστηκαν (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 28-29) στή Ρωμαϊκή Άγορά, καί συγκεκριμμένα στό ὡρολόγιο τοῦ Κυρρήστου καί στή Βιβλιοθήκη τοῦ Άδριανοῦ.

Ρωμαϊκή Άγορά-Ὡρολόγιο Κυρρήστου

Στέγη: Ή στέγη δημιουργοῦσε τό ἔξῆς πρόβλημα: Κάτω άπό τίς μαρμάρινες πλάκες τῆς στέγης περνᾶ μία μεγάλη σιδηροδοκός. Δύσκολο νά καθοριστεῖ τό μῆκος της μά περισσότερο τό βάρος πού αὐτή κρατεῖ. Βέβαια τό σίδερο είχε δημιουργήσει ἰσχυρές ρωγμές καί ὀρθό θά ἦταν νά άφαιρεθεῖ καί νά άντικατασταθεῖ μέ νέο άπό ὀρείχαλκο. Γιά τό σκοπό αὐτό ζητήθηκε ή γνώμη μηχανικῶν τῆς Ὁμάδας Έργασίας γιά νά άποφανθοῦν σχετικά μέ τή δυνατότητα άφαίρεσής της μά άκόμη καί μέ τόν τρόπο τῆς έπιχείρησης. Τελικά, έπειδή ή άφαίρεσή της ἦταν πολύ έπικίνδυνη, βάφτηκε ἴσα ἴσα γιά νά ἐξουδετερωθεῖ ὅσο γινόταν ή ζημιά άπό τήν ὀξείδωση. Στή συνέχεια: α) άντικαταστάθηκαν ὅλοι οί παλιοί σιδερένιοι ἔνδεσμοι μέ νέους, άκριβῶς τῶν ἴδιων διαστάσεων μέ τούς παλιούς, β) άφαιρέθηκαν μέ προσοχή τά κεραμίδια πού καβαλοῦσαν τούς άρμούς τῶν μαρμάρινων στρωτήρων, γιά νά άντικατασταθεῖ τό παλιό τσιμέντο μέ νέο καί ὕστερα τοποθετήθηκαν καί πάλι στή θέση τους.

Τό γεῖσο ἦταν άπίστευτα σαθρό. Βαθιές ρωγμές είχαν καταστήσει έτοιμόρροπα πολλά κομμάτια. Στή βορειοδυτική γωνία π.χ. ένα μεγάλο κομμάτι, μήκ. 0,80 μ., είχε κυριολεκτικά «πεταχτεῖ» άπό τή θέση του. Μέ ἰδιαίτερη έπιδεξιότητα άπομακρύνθηκαν τά έτοιμόρροπα κομμάτια, καθαρίστηκαν άπό τή σκόνη καί άπό τίς λειχῆνες καί προσεκτικά τοποθετήθηκαν πάλι στή θέση τους. Συγχρόνως έπισκευάστηκε ὁλόκληρη ή έπιφάνειά τους καί συγκολλήθηκαν ἄπειρα μικρότερα κομμάτια.

Ζωφόρος: Ή ζωφόρος δέν παρουσίαζε μεγάλες ζημιές. Ἔγιναν καί ἐδῶ οί συνηθισμένες συντηρητικές έργασίες, δηλαδή στερέωση τῆς έπιφάνειας μέ ἀραιωμένη λιθόκολλα, κλείσιμο τῶν ρωγμῶν μέ λιθόκολλα καί άντικατάσταση τοῦ παλιοῦ τσιμέντου μέ καινούργιο.

Τοῖχος: Ή κατάστασή του δέν ἦταν ἰδιαίτερα κακή. Ἔγιναν άπλά «μερεμετίσματα».

Βιβλιοθήκη τοῦ Άδριανοῦ

Οί συντηρητικές έργασίες περιορίστηκαν, στή νότια παραστάδα τῆς δυτικῆς εἰσόδου, τῆς ὁποίας ή κατάστασή ἦταν ἰδιαίτερα άνησυχητική. Ἐκτός τοῦ ὅτι οί μαρμαρόπλινθοι πού τήν άποτελοῦσαν ἦταν σέ πολλά κομμάτια, καί ή έπιφάνειά τους, ἰδιαίτερα σαθρή, παρουσίαζε καί ἰσχυρή άπόκλιση άπό τόν τοῖχο τῆς βιβλιοθήκης. Χρειάστηκε λοιπόν νά θεραπευθεῖ καί ή ἴδια ή παραστάδα καί ή θέση της σέ σχέση μέ τόν παρακείμενο τοῖχο. Ἔτσι: 1. Διαλύθηκε ή παραστάδα στά κομμάτια πού τήν άποτελοῦσαν. Πρέπει ἴσως νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι χρειάστηκε προηγουμένως νά κατεδαφιστοῦν νεότεροι τοῖχοι πού άκουμποῦσαν στήν άνατολική ὄψη τοῦ τοίχου τῆς Βιβλιοθήκης. Στή συνέχεια τά κομμάτια τοποθετήθηκαν στή σωστή τους θέση, γιατί μερικά ἦταν σέ τυχαία μεταξύ τους σχέση, άφοῦ προηγουμένως συμπληρώθηκαν έκεῖνοι οί δόμοι πού είχαν χαθεῖ. Άφοῦ ὁλόκληρη ή παραστάδα έτοιμάστηκε, τοποθετήθηκε (μέ τή βοήθεια ἰσχυρῶν ὀρειχάλκινων γόμφων) στή σωστή της θέση κολλητά στόν τοῖχο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΛΑΚΑΣ

Οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν ἀκινήτων τῆς Πλάκας πού ἀνήκουν στήν Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία συνεχίστηκαν καί συγκεκριμένα:

Ὁδός Διοσκούρων 11

Πρόκειται γιά ἕνα γραφικό σπίτι μέ ἰσόγειο καί ὄροφο πού βλέπει στήν Ἀρχαία Ἀγορά. Τό ἴδιο τό σπίτι ἦταν κατερειπωμένο, ἐνῶ διάφορα προσκτίσματα παραποιοῦσαν τήν ἀρχική του μορφή. Ἡ πρώτη δουλειά ἦταν νά ἀφαιρεθοῦν οἱ μισογκρεμισμένοι σοβάδες γιά νά φανεῖ ἡ πραγματική κατάσταση τοῦ κτιρίου. Ἔτσι διαπιστώθηκε πώς ὁ ὄροφος ἦταν ἀπό «μπαγδατί» πού σέ πολλά σημεῖα μάλιστα εἶχε βαθιές ρωγμές. Γιά τό λόγο αὐτό «τυλίχτηκε» ὁλόκληρος ὁ ἐπάνω ὄροφος μέ ἰσχυρό συρματόπλεγμα. Στή συνέχεια ἀφαιρέθηκαν ὅλα τά προσκτίσματα καί ἀκόμη τό μικρό ξύλινο «χαγιάτι» (πού εἶχε σαπίσει) καί ἀντικαταστάθηκε μέ καινούριο ἀκριβῶς ὅμοιο, στή μορφή καί τίς διαστάσεις, τοῦ παλιοῦ. Μέ γερούς τώρα τοίχους ἄρχισε ἡ ἐπισκευή τῆς στέγης. Τό «κούτελο», ἄκρη ἄκρη, ἐκεῖ ὅπου ἀκουμποῦν τά κεραμίδια, ἀλλοῦ εἶχε σαπίσει, ἀλλοῦ εἶχε καταρρεύσει. Ἀντικαταστάθηκε μέ καινούριο. Ἀφοῦ τελείωσαν οἱ ἐξωτερικές ἐργασίες καί τό κτίριο στερεώθηκε ἄρχισε ἡ ἐπισκευή τοῦ ἐσωτερικοῦ του. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀλλάχτηκαν ὅλα τά πατώματα (σανίδια σαπισμένα ἀπό τήν πολυκαιρία) μέ καινούρια, βάφτηκαν οἱ τοῖχοι. Ἐπίσης χτίστηκε μιά μάντρα βορεινά καί δυτικά τοῦ σπιτιοῦ καί μπαζώθηκε ὁ χῶρος τῆς αὐλῆς μέ προοπτική πλακόστρωσής της.

Ὁδός Διοσκούρων 1

Συνεχίστηκε ἡ ἐπισκευή τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ, πού εἶχε ἀρχίσει τό 1973. Πρόκειται γιά ἕνα σημαντικό σπίτι τῆς ὀθωνικῆς ἐποχῆς μέ λιγοστά μπαλκόνια καί συμπαγεῖς τοίχους. Τά πάμπολα ὅμως προσκτίσματα εἶχαν ἀλλοιώσει σημαντικά τήν ὄψη τοῦ σπιτιοῦ καί μέ δυσκολία ἀνακάλυπτε κανείς τή γνήσια ἀρχιτεκτονική μορφή του. Τό 1973 εἶχε ἐπισκευαστεῖ τό δυτικό του τμῆμα καθώς καί ὁλόκληρο τό ἰσόγειο. Τώρα ἀποφασίστηκε νά ἐπισκευαστεῖ ὁ ὄροφος καί μάλιστα τό βορειοανατολικό τμῆμα. Ἡ κατάσταση ἦταν παραπάνω ἀπό ἀπελπιστική, οἱ τοῖχοι ὁλότελα σαθροί. Ἡ στέγη εἶχε γκρεμιστεῖ στό ἐσωτερικό, ἡ σκάλα ἦταν καί αὐτή μισογκρεμισμένη.

Πρῶτα στερεώθηκαν οἱ τοῖχοι «ποντιλιάροντάς» τους. Ἐπειδή ὁ παλιός τοῖχος (βορεινός) ἦταν πλινθόχτιστος καί οἱ πλίνθοι μέ κανένα πιά τρόπο δέ θά ἄντεχαν νά κρατήσουν τή στέγη, ἀποφασίστηκε νά ἀντικατασταθεῖ μέ τσιμεντόλιθους. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολη καί ἐπικίνδυνη. Ἀκολούθησε ἡ ἐπισκευή, ἤ μᾶλλον νέα κατασκευή τῆς στέγης. Ἀφαιρέθηκαν τέλος ὅλα τά ξύλινα, τσίγκινα κτλ. προσκτίσματα, καθαρίστηκε ἡ αὐλή καί χτίστηκε, μέ τόν ἴδιο, χαρακτηριστικό τῶν σπιτιῶν τῆς Πλάκας, τρόπο, ἕνας μαντρότοιχος στή βορεινή μεριά πού βλέπει πρός τή Ρωμαϊκή Ἀγορά.

Ὁδός Θρασύλλου 6

Τό σπίτι αὐτό εἶναι ἰσόγειο καί βλέπει σέ μιά μικρή ἐσωτερική αὐλή. Ἐδῶ πρόκειται νά στεγαστοῦν τά ἐκμαγεῖα τῶν Καρυάτιδων πού θά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν πρωτότυπων μέ ἀντίγραφα. Τό σπίτι, ἕνα φτωχόσπιτο στήν οὐσία, ἦταν ἀπό χρόνια ἐγκαταλειμμένο, καί γι' αὐτό οἱ ἀνάγκες του ἦταν μεγάλες. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀφαιρέθηκε ὁλόκληρη ἡ στέγη, τοποθετήθηκαν νέα δοκάρια, καί πάνω σ' αὐτά πάτησε ἡ καινούρια στέγη πού δυστυχῶς γιά πρώτη φορά (ἄς ἐλπίσουμε καί γιά τελευταία) ἦταν ἀπό ἐλενίτ. Ἀκολούθησαν ἄλλες ἐπισκευές ὅπως ἡ ἀντικατάσταση τῶν παλιῶν καί σάπιων θυρῶν μέ νέες, τῆς ἴδιας μέ τίς παλιές μορφῆς. Τέλος ἔγιναν ὅπως πάντα τά ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων.

Ὁδός Κλεψύδρας 1

Ἰσόγειο, χωρίς ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικό ἐνδιαφέρον σπίτι, πού βρίσκεται στό βορειοανατολικό ἄκρο τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Ἕνα δωμάτιο, τό βορεινό, αὐτό πού βλέπει στή Ρωμαϊκή Ἀγορά, ἦταν ἕτοιμο νά καταρρεύσει. Γιά τό σκοπό αὐτό τοποθετήθηκε ἕνα chainage πού περνοῦσε κάτω ἀπό τό βορεινό παράθυρο τῆς ὁδοῦ Κλεψύδρας καί ἔδενε μέ τόν παρακείμενο πρός τή Ρωμαϊκή Ἀγορά τοῖχο.

Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κύριο ἔργο τῆς Ἐφορείας γιά τό ἔτος 1976 ὑπῆρξε ἡ παρακολούθηση τῶν πάσης φύσεως σκαφικῶν ἐργασιῶν. Ἡ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε μέ μικρά συνεργεῖα εἰδικευμένων ἐργατῶν, πού ἐπέβλεπαν οἱ πτυχιοῦχοι τῆς Ἀρχαιολογίας Μ. Χατζιώτη, Ν. Προκοπίου, Μ. Ζαφειροπούλου, Δ. Πέννα, Ε. Ξυλᾶ, Αἰκ. Κάντα, Φ. Καρίνου, Εὐ. Ἰωαννιδάκη, Β. Ροζάκη, Δ. Κυριακοῦ, Μ. Πετριτάκη, Ἑλ. Φωκᾶ καί Ἑλ. Κονσολάκη, καί μέ ἀρχιεργάτες τούς Γ. Βασιλειάδη, Χρ. Βασιλικιά, Θ. Κοττή καί Δ. Βάνα.

Τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού ἤρθαν στό φῶς σχεδιάστηκαν, φωτογραφήθηκαν καί ἐντάχθηκαν στά γενικά τοπογραφικά διαγράμματα. Ἡ ἀποτύπωση ἔγινε ἀπό τούς ἀρχιτέκτονες Εὐ. Κωνσταντινίδη καί Κ. Γκιζελή, ἀπό τήν σχεδιάστρια Κ. Περιβολαροπούλου καί ἀπό τήν ἀρχαιολόγο-σχεδιάστρια Ἔλση Σπαθάρη. Οἱ φωτογραφίες ἔγιναν ἀπό τούς ἀρχαιολόγους καί τό φωτογράφο Δ. Τελάλη. Τά ἀντικείμενα πού ἤρθαν στό φῶς μεταφέρθηκαν στά μουσεῖα καί στίς ἀποθῆκες τῆς Ἐφορείας, συγκολλήθηκαν ἀπό συνεργεῖο τεχνιτῶν μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ Δ. Κουτελιέρη, ἐνῶ συνεχίστηκε ἡ καταγραφή τῶν ἀρχαιοτήτων ἀπό ἀρχαιολόγους τῆς Ἐφορείας.

Στήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν οἱ ἀνασκαφικές ἔρευνες εἶχαν σημαντικά ἀποτελέσματα. Τμήματα τῆς ὀχύρωσης ἀνασκάφτηκαν σέ οἰκόπεδο στή συμβολή τῶν ὁδῶν Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2, σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Νίκης 30 καί στήν ὁδό Εὐριπίδου 90, ὅπου βρέθηκε καί συστάδα τάφων.

Τμήματα ἀρχαίων ὁδῶν καί συστάδες ἀρχαίων τάφων βρέθηκαν σέ διάφορα σημεῖα. Κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πρός τόν Κολωνό ἀνασκάφτηκαν τάφοι στήν ὁδό Κεραμεικοῦ 55 καί Μυλλέρου, στήν ὁδό Μυλλέρου 24 καί στήν ὁδό Ξανθίππης 80. Σέ γνωστό νεκροταφεῖο, πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τίς Ἀχαρνικές Πύλες μέ τίς Ἀχαρνές, ἀνήκει συστάδα τάφων πού ἀνασκάφτηκε σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Εὐπόλιδος 8. Τμῆμα νεκροταφείου δυτικά τῆς ὁδοῦ πού ξεκινᾶ ἀπό τήν Ἱερή Πύλη καί κατευθύνεται στήν Ἀκαδημεία Πλάτωνος, ἀνασκάφτηκε σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Εὐρυμέδοντος 3. Σέ οἰκόπεδα στίς ὁδούς Σαλαμίνος 80, Σαλαμίνος καί Ζωγράφου καί Πλάτωνος 23 ἀνασκάφτηκαν τμήματα τοῦ νεκροταφείου πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πρός Ἀκαδημεία.

Στρώσεις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πού συνέδεε τήν Ἱερά Πύλη μέ τήν Ἀκαδημεία βρέθηκαν στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Δαμέου 4-6, Κερατσινίου 60-64 καί Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 104-106. Σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ἡρακλειδῶν 19 ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τῆς ὁδοῦ πού κατευθυνόταν στίς Πειραϊκές Πύλες καί ὑπολείμματα ἐργαστηρίου τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Τμήματα τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τό Δίπυλο μέ τήν Ἀκαδημεία ἀποκαλύφθηκαν σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Πλάτωνος 21.

Σέ μεγάλο ἀριθμό οἰκοπέδων τοῦ Πειραιᾶ ἀποκαλύφθηκαν ὑπολείμματα ἀρχαίων λατομείων, ὅπως στίς ὁδούς Γερμανοῦ 10, Θεάτρου 151-153, Θεάτρου 157, Κανάρη 35, Κάνιγγος 17, Καρατζᾶ καί Γρηγορίου Ε΄, Κολοκοτρώνη 110 καί Νοταρᾶ, Κουντουριώτου 135, Σανταρόζα 5-7, Σαλαμινομάχων καί Σπυρ. Τρικούπη, Σπυρ. Τρικούπη καί Λεωφ. Χατζηκυριακοῦ, Χαριλάου Τρικούπη καί Νοταρᾶ, Χατζηκυριακοῦ 43 καί Κρεββατᾶ. Σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Ἰάσωνος 48-50 ἀποκαλύφθηκε τμῆμα στωικοῦ κτίσματος, πού ταυτίζεται πιθανῶς μέ μιά ἀπό τίς πέντε στοές τοῦ Ἐμπορίου, τή νοτιότερη.

Στό Μοσχάτο βρέθηκε τμῆμα τοῦ νότιου σκέλους τῶν Μακρῶν Τειχῶν.

Στήν Ἐλευσίνα ἀποκαλύφθηκαν ὁδοστρώματα ἀρχαίας ὁδοῦ σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Αἰσχύλου 30. Σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Κίμωνος 5 ἀνασκάφτηκε τμῆμα ὑδρόμυλου.

Στά Μέγαρα ἀνασκάφτηκε σημαντική ὑπόγεια κατασκευή στήν ὁδό Μελετίου Λουκᾶ 28. Λείψανα τῆς εὐθείας ὁδοῦ πού κατευθυνόταν στίς πύλες τοῦ τείχους στά νότια τῆς πόλης βρέθηκε σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Μινώας 33.

Ἀ θ ή ν α

Ὁδός Ἀβραμιώτου 4

Στό οἰκόπεδο Ταμπακίδη, διαστ. 9,50×34 μ., βρέθηκαν σκόρπια λείψανα ἀγωγῶν φρεάτων καί ἀποθηκευτικῶν πίθων.

Σέ ἀπόσταση 4,80 μ., ἀπό τή νοτιοανατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε ἕνα φρέαρ, λαξευμένο στήν κιμηλιά τῆς ὁποίας ἡ στάθμη βρισκόταν 2,70 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος. Εἶχε διάμετρο 2, βάθος 1 μ. καί λίθινη ἐπένδυση. Στά δυτικά του σωζόταν τμῆμα τοίχου, μήκ. 1,20 μ., ἀπό ἀργολιθοδομή, ὁ ὁποῖος ἐδραζόταν στήν κιμηλιά.

Σέ ἀπόσταση 4 μ. ἀπό τό πρῶτο πηγάδι βρέθηκε δεύτερο, διαμ. 0,60 μ., καί σέ ἀπόσταση 5 μ. βρέθηκε καί τρίτο, διαμ. 2 μ. Ἦταν λαξευμένα στήν κιμηλιά καί εἶχαν καταστραφεῖ. Σέ ἀπόσταση 1,50 μ. ἀπό τό τρίτο πηγάδι βρέθηκε ἀγωγός καί σέ ἀπόσταση 3,50 μ. στή νοτιοδυτική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου δεύτερος· ὁ ἕνας, διαστ. 0,40×0,60 μ., ἦταν κατασκευασμένος μέ πήλινες καμπύλες κεραμίδες καί ὁ ἄλλος, διαστ. 0,85×0,50 μ., μέ ἐπίπεδες· καί οἱ δύο καλύπτονταν μέ λίθινες πλάκες.

Μετά τό δεύτερο πηγάδι, σέ ἀπόσταση 3-4 μ., βρέθηκε τμῆμα τοίχου, μήκ. 1,85, πλ. 1, ὕψ. 1,75 μ., ὁ ὁποῖος ἦταν χτισμένος μέ λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα καί ἐδραζόταν ἐπάνω σέ παλιότερο τοῖχο. Στά δυτικά του βρέθηκαν μικρά τματα δύο ἀγῶν καί λείψανα ἑνός ἀκόμη τοίχου. Οἱ δύο ἀγωγοί ἦταν κατασκευασμένοι ἀπό πήλινα σώματα σχήματος πί, διαστ. 0,17×0,22 καί 0,43×0,39 μ., καί ἐδράζονταν στήν κιμηλιά. Ὁ τοῖχος

πατοῦσε ἐπάνω στόν ἕναν ἀγωγό καί ἦταν χτισμένος μέ πέτρες καί ἀσβεστοκονίαμα.

Ἀκόμη δυτικότερα βρέθηκε τέταρτο πηγάδι, λαξευμένο μέσα στήν κιμηλιά, διαμ. 1,35 καί βάθ. 2 μ. Σέ μικρή ἀπόσταση στά δυτικά του σωζόταν τοῖχος, σέ μῆκος 4,40, πλάτος 0,65, ὕψος 0,50 μ., πού ἦταν χτισμένος μέ λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα.

Σέ ἀπόσταση 2,50 μ. ἀπό τόν τελευταῖο τοῖχο, κοντά στή βορειοανατολική μεσοτοιχία, διατηροῦνταν τά λείψανα δύο σιρῶν, χτισμένων ἀπό λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα, μέ ἐσωτερική ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα· ὁ ἕνας εἶχε διάμετρο 1, ὕψος 2,30 μ. καί ὁ ἄλλος διάμετρο 1,10, ὕψος 1,45 μ. Καί οἱ δύο εἶχαν θεμελιωθεῖ στήν κιμηλιά.

Κοντά στό τελευταῖο πηγάδι βρέθηκε μαρμάρινο κεφάλι νέου, ὕψ. 0,17 μ., τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου· τό πρόσωπό του κάτω ἀπό τά μάτια εἶναι χτυπημένο (Πίν. 30 α). Μέσα στίς ἐπιχώσεις βρέθηκαν ἀκόμη ἕνα κομμάτι γείσου μέ γεισίποδες, μήκ. 0,40, πλ. 0,22, ὕψ. 0,20 μ., ἕνα βυζαντινό κιονόκρανο μέ συμφυή ἄβακα, ὕψ. 0,42 μ., μέ ἀνάγλυφα φύλλα καλαμιοῦ καί στή βάση του ρομβοειδή σχέδια καί ἕνας βυζαντινός ἀμφικιονίσκος.

Ὁδός Ἀγγέλου Βλάχου 8 καί Μνησικλέους

Στό οἰκόπεδο Μπεραλᾶ, διαστ. 14,20×21 μ., ἀνασκάφτηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα καί τάφοι τῶν βυζαντινῶν κυρίως χρόνων (Πίν 30 γ).

Τοῖχος, μέ κατευθυνση Β.-Ν., σώζ. μήκ. 9 μ., εἶναι προγενέστερος τῶν ὑπόλοιπων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων. Ἦταν κατασκευασμένος μέ λίθους, πλίνθους καί λάσπη, εἶχε πάχος 0,65 μ., ἐδραζόταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 4,80 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,90 μ.

Μετά τήν καταστροφή τοῦ κτίσματος στό ὁποῖο ἀνῆκε ὁ τοῖχος πού περιγράψαμε, ὁ χῶρος χρησιμοποιήθηκε ὡς νεκροταφεῖο. Βρέθηκαν ἑφτά τάφοι τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου. Οἱ τέσσερις ἦταν κιβωτιόσχημοι, καμαροσκέπαστοι, χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί στρώσεις ἀπό πλίνθους, οἱ διαστάσεις τους κυμαίνονταν ἀπό 2,20×1, ὕψ. 0,80, ὡς 1,10×0,54, ὕψ. 0,35 μ. Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ἦταν λακκοειδεῖς, διαστ. 1,70×0,60 μ., καί καλύπτονταν μέ κεραμίδες καμπύλες. Οἱ τάφοι ἦταν ἀκτέριστοι, γι' αὐτό καί ἡ χρονολόγησή τους δέν εἶναι βέβαιη. Σέ μεταγενέστερη οἰκοδομική περίοδο ἀνήκει κτίσμα, τοῦ ὁποίου σώζονται τρεῖς τοῖχοι κάθετοι μεταξύ τους, πού ὁρίζουν δύο χώρους, σωζ. διαστ. 3,20×2,50 καί 5,50×2,50 μ. Ἡ κατασκευή τους εἶναι ἴδια μέ τόν τοῖχο πού περιγράψαμε, ἐδράζονται ὅμως ψηλότερα, σέ βάθος 3,90 μ., καί διατηροῦνται σέ ὕψος 0,65 μ.

Ἀκόμη μεταγενέστεροι εἶναι πέντε ἀποθηκευτικοί πίθοι πού βρέθηκαν μισοκαταστραμμένοι· ἐδράζονταν ἐπάνω στούς τάφους στά μετεγενέστερά τους κτίσματα καί σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 3,80 μ. περίπου. Οἱ τέσσερις ἦταν χτιστοί μέ λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα καί ἐσωτερικά εἶχαν ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα· ὁ ἕνας ἦταν πήλινος καί εἶχε ἐξωτερικά ἐνίσχυση ἀπό χτιστή κατασκευή.

Τό σημαντικότερο ἀπό τά ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στίς ἐπιχώσεις ἦταν μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη, σωζ. ὕψ. 0,79, πλ. 0,51 (Πίν. 30 β). Λείπει τό πάνω μέρος τῆς στήλης καί τό κεφάλι τοῦ νεκροῦ.

Βρέθηκαν ἐπίσης θραύσματα ἀπό ἀρχιτεκτονικά μέλη καί γλυπτά τῆς ὑστερορωμαϊκῆς καί τῆς βυζαντινῆς περιόδου, τμήματα πινακίων, κυπέλλων, φρουτοδοχείων μέ ἐφύαλωση καί ἕνα χάλκινο νόμισμα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν.

Ὁδός Ἀγησιλάου-Πλαταιῶν (χαντάκι ΔΕΗ)

Σέ χαντάκι, πού ἄνοιξε ἡ ΔΕΗ κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἀγησιλάου, βρέθηκε ἡ γωνία κτίσματος πρόχειρης κατασκευῆς θεμελιωμένου ἐπάνω σέ ἐπιχώσεις. Ὁ ἕνας τοῖχος του σωζόταν σέ μῆκος 1,20 μ. καί ὁ ἄλλος σέ μῆκος 0,70 μ. Εἶχαν πάχος 0,40 μ., ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λαξευτούς πωρόλιθους καί ἐδράζονταν σέ βάθος 1,40-2,70 μ. Τά λείψανα ἀπέχουν 2,10 μ. ἀπό τό δυτικό ὅριο τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν.

Ὁδός Ἁγίας Θέκλας καί Πιττάκη

Στό διαμπερές οἰκόπεδο Ν. Δήμα, διαστ. 14,50×16 μ., βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα καί τάφος τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου.

Ὁ τάφος βρέθηκε σέ ἀπόσταση 1,10 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Θέκλας καί 6,50 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου. Ἦταν κιβωτιόσχημος, διαστ. 0,85×0,60 μ., μέ ἐπένδυση ἀπό σχιστολιθικές πλάκες· στόν πυθμένα του βρέθηκαν ἐλάχιστα ὀστά καί μία πρόχους τριφυλλόστομη, ὕψ. 0,15 μ., μέ διακόσμηση ὀδοντωτῆς γραμμῆς στό λαιμό καί ταινιῶν στόν ὦμο καί τήν κοιλιά.

Τοῖχος τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, χτισμένος μέ λαξευτούς πωρόλιθους καί μικρούς ἀργούς λίθους στά μεταξύ τους κενά, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., βρέθηκε σέ ἀπόσταση 3,40 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου. Σωζόταν σέ μῆκος 8,50 μ. καί συνεχιζόταν πέρα ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Πιττάκη. Ἐδραζόταν στήν κιμηλιά, εἶχε πάχος 0,50 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος ἑνός δόμου. Κάθετος πωρόλιθος, ὑπόλοιπο ἑνός διαχωριστικοῦ τοίχου, βρέθηκε σέ ἀπόσταση 6 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Πιττάκη.

Στά βόρεια τῶν τοίχων πού περιγράψαμε σώζονταν ἕνα φρέαρ μέ χτιστό στόμιο, διαμ. 1,35 μ., χτιστός ἀποθηκευτικός πίθος, διαμ. 0,55 μ., κατασκευασμένος μέ λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα καί ὑπολείμματα δύο ἀκόμη ἀποθηκευτικῶν πίθων.

Στή νότια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν μέσα στίς ἐπιχώσεις δύο ἀγγεῖα τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου, ἕνα ἀλάβαστρο, ὕψ. 0,06 μ., μέ διακόσμηση βράχων, τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α1 περιόδου, καί μία κύλικα, ὕψ. 0,089 μ., καστανοβαφής, τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.

Ὁδός Ἁγίου Μάρκου 20

Στό οἰκόπεδο τῶν ἀδελφῶν Σαραντοπούλου, διαστ. 12,75×21,85 μ., βρέθηκαν λίγα ἀρχιτεκτονικά λείψανα,

πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἑλληνιστική περίοδο ὡς τή ρωμαϊκή.

Δύο τοῖχοι, πού τέμνονται κάθετα μεταξύ τους, βρέθηκαν σέ ἀπόσταση 2,50 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία καί 5,50 μ. ἀπό τήν ἀνατολική. Ὁ ἕνας ἔχει κατεύθυνση Β.-Ν. καί σώζεται σέ μῆκος 2 μ. καί ὁ ἄλλος σέ μῆκος 0,60 μ. Εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, ἔχουν πάχος 0,45 καί 0,35 μ., ἑδράζονται στήν κιμηλιά σέ βάθος 1,75 μ. καί διατηροῦνται σέ ὕψος 0,30 μ. Στά δυτικά τοῦ μεγαλύτερου τοίχου σώζεται τμῆμα δαπέδου, διαστ. 3,50×3,40 μ., ἀπό μικρό χρωματιστό χαλίκι καί κονίαμα, πάχ. 0,04 μ., καί σχηματίζει πατούρα στίς παρυφές του, πλ. 0,90 μ. Ἔχει τή συνηθισμένη μορφή τῶν δαπέδων τῶν ἀνδρώνων. Ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις καί ἡ στάθμη του βρίσκεται σέ βάθος 1,35 μ. ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου. Εἶναι πιθανό τά λείψανα τοῦ τοίχου, πού ἔχει κατεύθυνση Β.-Ν., νά ἀποτελοῦν τήν ὑποθεμελίωση τῆς ἀνατολικῆς του πλευρᾶς. Κάτω ἀπ' τό δάπεδο βρέθηκαν δύο χάλκινα ἀθηναϊκά νομίσματα τοῦ 3ου καί τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Τῆς πρώιμης ρωμαϊκῆς περιόδου εἶναι ὁ τοῖχος πού χτίστηκε ἐπάνω στό δάπεδο καί στόν τοῖχο πού περιγράφτηκε. Ἔχει κατεύθυνση Α.-Δ., σώζεται σέ μῆκος 2,80 μ. καί ἔχει πάχος 0,55-0,60 μ. Ἡ ὑποθεμελιωσή του εἶναι χτισμένη μέ ἀργούς λίθους καί ἀραιό κονίαμα καί ἡ ἀνωδομή του μέ λαξευτούς λίθους.

Παρόμοιος τοῖχος, σωζ. μήκ. 3,40 μ., μέ κατεύθυνση Α.-Δ., βρέθηκε στήν ἀνατολική μεσοτοιχία.

Τή δυτική γωνία τοῦ δαπέδου κατέστρεψε πήλινος πίθος, διαμ. 1,50 μ., μέ χτιστή ἐξωτερική ἐπένδυση, πού τοποθετήθηκε ἐκεῖ μεταγενέστερα.

Στά ἀνατολικά τοῦ δαπέδου καί τῶν τοίχων βρέθηκε ἀπιόσχημη δεξαμενή λαξευμένη μέσα στήν κιμηλιά, διαμ. 2,50 καί ὕψ. 3,80 μ. Ἐσωτερικά εἶχε ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα. Στίς πλευρές της σέ βάθος 2,50 μ. εἶχαν ἀνοιχτεῖ ἕνας ἀγωγός πρός Ν. καί ἕνας πρός Β. ἐλλειψοειδοῦς τομῆς.

Μέσα στίς ἐπιχώσεις βρέθηκαν θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, λύχνοι, ἀγνύθες, ἐνσφράγιστες λαβές, χάλκινο νόμισμα ἀθηναϊκό 3ου αἰ. π.Χ., ἄλλο 1ου αἰ. π.Χ., ἕνα Σεβήρων τέλους 2ου αἰ. μ.Χ. καί ἕνα Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς (138-161 μ.Χ.).

Ὁδός Ἀθηνᾶς 58

Δύο ἐπιτύμβιοι μαρμάρινοι κιονίσκοι βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας ΔΕΕΓΑ «Ἡ Ἐθνική».

Τοῦ ἑνός κιονίσκου σωζόταν τό ἐπάνω τμῆμα, ὕψ. 0,42, διαμ. 0,27 μ. Κάτω ἀπό τόν πλαστικό δακτύλιο ἡ ἐπιγραφή: *ΕΥΚΛΕΙΑ/ΕΡΜΟΚΛΕΟΥΣ/ΑΜΑΞΑΝΙΕΩ[Σ]/ΘΥΓΑΤΗ[Ρ]ΙΑΡΙΣΤΑΓΟΡ[ΟΥ]ΙΚΗΦΙΣΙΕ[ΩΣ]ΙΓΥ[ΝΗ]* (Πίν. 31 α).

Τοῦ δεύτερου κιονίσκου, ὕψ. 0,80, διαμ. 0,30 μ., ἡ ἐπιγραφή εἶναι πολύ φθαρμένη, διατηροῦνται μόνο λίγα γράμματα σέ τρεῖς στίχους: - - - *Η*- - /- - - *Υ*- - - /- - - *Σ*.

Ὁδός Αἰόλου 72

Στό οἰκόπεδο αὐτό, διαστ. 20×62,30 μ., βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι ταφοι τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου.

Ὁ τάφος Ι ἦταν ὀρθογώνιο ὄρυγμα στήν κιμηλιά, διαστ. 2×0,70, ὕψ. 0,43 μ. Ὁ πυθμένας του βρισκόταν σέ βάθος 3,40 μ. ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Ἡ μία μακριά πλευρά διέσωζε τήν ἐπένδυσή της ἀπό σχιστολιθικές πλάκες. Στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου βρέθηκε τό διαλυμένο κρανίο τοῦ νεκροῦ καί τά ὀστά τῶν δακτύλων. Τά κτερίσματά του ἦταν: ψευδόστομος ἀμφορέας, ὕψ. 0,24 μ., μέ ἐπάλληλες γραμμές καί ταινίες ἀπό καστανό βερνίκι στό σῶμα καί ὁμόκεντρα ἡμικύκλια μέ γραμμίδια στό ἐξωτερικό ἡμικύκλιο στόν ὦμο. Σταμνίσκος, ὕψ. 0,095 μ., μέ διακόσμηση διπλῆς κυματιστῆς γραμμῆς στήν κοιλιά καί γραμμίδια στόν ὦμο μεταξύ τῆς ταινίας τοῦ λαιμοῦ καί τοῦ πάνω μέρους τοῦ σώματος μέ ἐρυθρωπό βερνίκι. Φλάσκη, ὕψ. 0,13 μ. Στή μία ὄψη διακόσμηση (Πίν. 31 β), μέ δίσκο ὁλόβαφο στό κέντρο, γραμμίδια καί παχιές ταινίες. Στήν ἄλλη ὄψη δίσκος μέ πλέγμα. Ἀμφορίσκος, ὕψ. 0,105 μ., μέ ὁλόβαφο λαιμό καί χεῖλος, τρίγωνα μέ πλέγμα στόν ὦμο καί διπλές γραμμές στήν κοιλιά καί στή βάση μέ καστανό βερνίκι (Πίν. 31 γ). Σκύφος, ὕψ. 0,095 μ., ἐρυθροβαφής. Κέρνος πού ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερις ἀμφορίσκους ἑνωμένους μέ μία ψηλή λαβή. Ἔχουν ὁλόβαφο λαιμό καί γιά διακόσμηση τοῦ κορμοῦ δικτυωτό πλέγμα, ὕψ. 0,08 μ., ὕψ. μέ τή λαβή 0,16 μ. Σταμνίσκος, ὕψ. 0,065 μ., τεφρός, χονδροειδής. Ἀγγεῖο σφαιρικό ἐλλιπές, ὕψ. 0,065 μ., μελανό, μέ ἐγχάρακτες ἐνάλληλες γωνίες. Προχοΐσκη ἐλλιπής, ὕψ. 0,08 μ., μελανή, χονδροειδής. Πέντε χάλκινα δαχτυλίδια καί θραύσματα ἀπό περόνες.

Ὅπως καί ὁ προηγούμενος, ἔτσι καί ὁ τάφος ΙΙ, ἦταν ἕνα ὀρθογώνιο λάξευμα στήν κιμηλιά, διαστ. 1,90×0,54, ὑψ. 0,54 μ., ἀλλά σ' αὐτόν διατηροῦνταν οἱ σχιστολιθικές πλάκες καί στίς τέσσερίς του πλευρές, ὅπως καί οἱ πλάκες τοῦ καλύμματος. Στόν πυθμένα του βρέθηκαν τά διαλυμένα ὀστά ἑνός νεκροῦ καί τά ἑξῆς κτερίσματα: σταμνίσκος ἀκέραιος, ὕψ. 0,13 μ., μέ κυματιστή γραμμή στήν κοιλιά, ταινία στό πάνω καί στό κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ καί ὁλόβαφο λαιμό μέ καστανό βερνίκι. Λήκυθος μέ κυλινδρικό κορμό, ὕψ. 0,165 μ. (Πίν. 31 δ), μέ ὁμόκεντρους κύκλους γύρω ἀπό ὁλόβαφο ὀφθαλμό, μέ γραμμίδια μεταξύ τῶν ὁριζόντιων λαβῶν, ἐπάλληλες γραμμές καί ταινίες στό σῶμα, γραμμές στόν ὦμο καί ὁλόβαφο λαιμό καί χεῖλος. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ὕψ. 0,185 μ., μέ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια γύρω ἀπό μία στιγμή στόν ὦμο, παχιές ταινίες καί γραμμές γύρω ἀπό τόν κορμό. Ληκύθιο, ὕψ. 0,12 μ., μέ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια καί στιγμές στό ἐξωτερικό ἡμικύκλιο τοῦ ὤμου, γραμμές καί ταινίες γύρω ἀπό τό σῶμα. Κομμάτια ἀπό σιδερένια καρφιά, μήκ. 0,04 καί 0,15 μ. Τμήματα χάλκινων δαχτυλιδιῶν καί δύο χάλκινες πόρπες σέ κομμάτια.

Στίς ἐπιχώσεις βρέθηκαν: ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ὕψ. 0,21 μ., μέ διακόσμηση ὁμόκεντρων ἡμικυκλίων γύρω ἀπό ὁλόβαφο ὀφθαλμό καί στιγμές στό ἐξωτερικό ἡμικύκλιο στόν ὦμο, λεπτές καί παχιές γραμμές γύρω ἀπό τό σῶμα. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ὕψ. 0,20 μ., μέ διακόσμηση ὁμόκεντρων ἡμικυκλίων γύρω ἀπό ὀφθαλμό ὁλόβαφο καί ὁμάδες γραμμῶν καί ταινιῶν γύρω ἀπό τό σῶ-

μα. Μεγάλο κομμάτι ἀπό πρόχου χονδροειδή, ὕψ. 0,16 μ.

Ὁδός Αἰσχύλου 10

Στίς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου Μ. Στασινοπούλου, βρέθηκε ἕνας μαρμάρινος ἐπιτύμβιος κιονίσκος σέ βάθος 3 μ.

Ὁ κιονίσκος, ὕψ. 0,61, διαμ. 0,25 μ., εἶχε χαραγμένο τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ: *ΟΝΗΣΙΜΟΣ/ΕΦΕΣΙΟΣ* (Π ί ν. 31 ε).

Ὁδός Ἀναπαύσεως καί Γλαύκου

Σέ οἰκόπεδο, διαστ. 20,80×23,50×1×25 μ., βρέθηκαν λίγα ἀρχετεκτονικά λείψανα κοντά στήν ἀνατολική μεσοτοιχία.

Ἕνας τοῖχος, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σωζόταν σέ μῆκος 12,50 μ., ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, εἶχε πάχος 0,90 μ., ἐδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,80 μ. Στή βόρεια ἄκρη του βρέθηκαν δύο τοῖχοι, πού ἀποτελοῦσαν τή δυτική γωνία ἑνός ὀρθογώνιου χώρου, σωζ. διαστ. 2,50×1,80 μ. Ἦσαν χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους καί ἀργούς λίθους.

Κοντά στή βορειοανατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε μικρό τμῆμα ἀγωγοῦ ἀπό πήλινα σώματα.

Ὁδός Ἀκαδημίας 81-83 (ἔργα ΟΑΠ)

Στό χαντάκι πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ ἐντοπίστηκε ἀρχαῖος τάφος. Βρέθηκε σέ βάθος 1,50 μ., ἦταν κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,80×0,58, ὕψ. 1,10 μ., καί ἦταν κατασκευασμένος ἀπό λίθινες πλάκες, ἀλλά εἶχε συληθεῖ ἀπό παλιά.

Ὁδός Ἀριστείδου 5

Σέ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας ΔΕΗ βρέθηκε ἀρχαῖο φρέαρ. Εἶχε λαξευτεῖ στήν κιμηλιά καί εἶχε διάμετρο 1,15 μ. Ὁ πυθμένας του βρέθηκε σέ βάθος 14,40 μ. Στίς παρειές του εἶχαν ἀνοιχτεῖ τριγωνικές ἐσοχές. Μέσα στίς ἐπιχώσεις τοῦ φρέατος βρέθηκαν μερικά ἐνδιαφέροντα γλυπτά:

Μαρμάρινο ἀγαλμάτιο ἔνθρονης γυναικείας θεότητας ἀκέφαλης, σωζ. ὕψ. 0,35, μήκ. 0,215 καί πλ. 0,273 μ., τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου (Π ί ν. 32 α). Ἡ θεά ἐπάνω ἀπό τό χειριδωτό, πτυχωτό ποδῆρες ἱμάτιο φορεῖ πέπλο μέ ἀπόπτυγμα, πού τίς δύο ἄκρες του συγκρατεῖ μέ τά χέρια της καί τό ὁποῖο εἶναι γεμάτο καρπούς. Στά πόδια της φορεῖ σανδάλια καί πατεῖ σέ ὑποπόδιο. Τό ἐρεισίνωτο τοῦ θρόνου ἔχει ἐπίστεψη μέ κυμάτιο. Τό ἀγαλμάτιο στηρίζεται σέ βάθρο, μέ γλυπτή παράσταση γυμνοῦ ἄντρα ἀριστερά, λέοντα καί ταύρου ἀντιμέτωπων στή μέση καί ἵππου στά δεξιά.

Μαρμάρινη προτομή νέας γυναίκας μέ συμφυή τή βάση της, ὕψ. 0,52 μ., τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Τό ἔνδυμα ἀποδίδεται μέ ἐγχάραξη, τά μαλλιά εἶναι χωρισμένα στή μέση, χτενισμένα σέ λεπτούς κυματιστούς βοστρύχους καί ἐπάνω τους πέφτει τό ἐπίβλημα. Τό πρόσωπο εἶναι σαρκῶδες.

Μαρμάρινο ἀγαλμάτιο γυμνοῦ καθιστοῦ ἄντρα, σωζ. ὕψ. 0,20 μ. Λείπουν τό κεφάλι, τά χέρια ἀπό τή μέση τῶν βραχιόνων καί τό πόδια ἀπό τά γόνατα.

Ἀρχαϊστικό γλυπτό τρίμορφης Ἑκάτης, ὕψ. 0,30 μ. Γύρω ἀπό ἕναν κεντρικό πυρήνα εἰκονίζονται οἱ τρεῖς μορφές τῆς Ἑκάτης, μέ χιτώνα καί ἱμάτιο, πού πατοῦν σέ λεπτή τρίπλευρη βάση.

Ἐπίσης βρέθηκαν δύο λύχνοι τοῦ 5ου καί τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. (ὁ ἕνας, μήκ. 0,135 μ. (Π ί ν. 32 β), μέ προτομή Φαύστας, καί ὁ ἄλλος, μήκ. 0,135 μ., μέ τό μονόγραμμα τοῦ Κωνσταντίνου στό δίσκο), καθώς καί τμῆμα μαρμάρινου περιρραντηρίου, σωζ. ὕψ. 0,35 μ.,μέ ραβδώσεις, καί μαρμάρινη λεκανίδα.

Ὁδός Βασιλέως Κωνσταντίνου 7

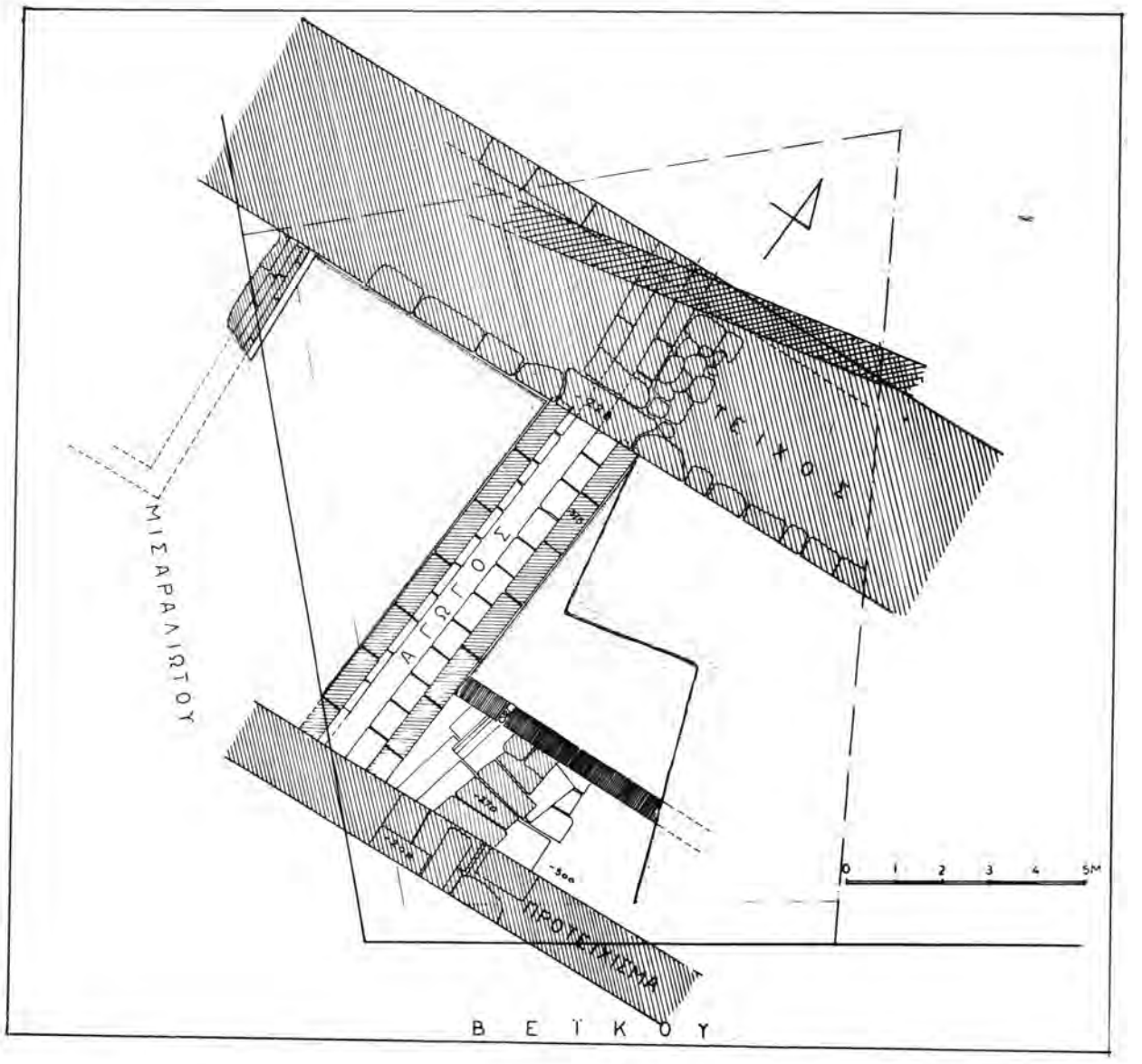
Σέ οἰκόπεδο, διαστ. 23×20×31 μ., βρέθηκε μόνο μία δεξαμενή τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Εἶχε σχῆμα τετράπλευρο, διαστ. 1,70×4,25×2,40×4 μ. Οἱ τοῖχοι της ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί κονίαμα, εἶχαν πάχος 0,35-0,50 μ. καί ἐδράζονταν ἐπάνω στό φυσικό ἔδαφος, σέ βάθος 3 μ. Ἐσωτερικά ἔφερε ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα· τμῆμα τῆς νοτιοανατολικῆς καί νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς εἶχαν καταστραφεῖ. Στή νότια πλευρά της εἶχε κατασκευαστεῖ μικρό πρόσκτισμα, διαστ. 0,40×0,60 μ.

Ὁδός Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2

Σημαντικό τμῆμα τῆς ὀχύρωσης βρέθηκε στό οἰκόπεδο Παπαδημητρίου, διαστ 9,80×15 μ. (Π ί ν. 32 γ).

Το τεῖχος διέσχιζε λοξά το οἰκόπεδο, μέ κατεύθυνση Α.-Δ. μέχρι μῆκος 14,50 μ. Στό σημεῖο αὐτό τό τεῖχος ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπό δύο περιβόλους καί ὁ μεταξύ τους κενός χῶρος ἔχει γεμιστεῖ μέ πέτρες, χῶμα καί λατύπη. Στόν τρόπο κτισίματος τῶν περιβόλων διακρίνονται δύο οἰκοδομικές περίοδοι. Ἡ κατώτερη στρώση τῶν περιβόλων διέσωζε τήν προγενέστερη φάση τῆς κατασκευῆς τους μέ λαξευτούς λίθους κατά τό πολυγωνικό σύστημα τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἤ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τό μεγαλύτερο μέρος, ὅμως, τῶν περιβόλων εἶναι χτισμένο σύμφωνα μέ τό ἀκανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τό συνολικό πάχος τοῦ τείχους φτάνει τά 4 μ. Ἐδράζεται πάνω στήν κιμηλιά σέ βάθος 4,50 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 1,40 μ. (Σ χ έ δ. 1).

Κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Μισαραλιώτου βρέθηκε τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἑνός ἀπό τούς πύργους τοῦ τείχους. Ἦταν χτισμένος μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους, κατά τό ἰσόδομο σύστημα, ἐδραζόταν στήν κιμηλιά, σωζόταν σέ ὕψος τεσσάρων δόμων καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 2,50 μ. Σέ ἀπόσταση 6,20 μ. ἀπο τον πυργο βρεθηκε ἀγωγός, ὁ ὁποῖος διασχίζει το τεῖχος. Παρουσιάζει μνημειώδη κατασκευή, πού θυμίζει τήν πυλίδα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς Μεσσήνης. Καλύπτεται μέ τριγωνικό ἐκφορικό τόξο ἀπό τρεῖς στρώσεις λιθοπλίνθων μέ καμπύλα τοιχώματα (Π ί ν. 33 α), ἔχει ἄνοιγμα 1,25, ὕψος 1,07 μ. καί στίς παρειές του εἶχαν ἀνοιχτεῖ τόρμοι γιά τήν τοποθέτηση προφανῶς κιγκλιδώματος, σέ ἀπόσταση 0,40 μ. ἀπό τή νότια πλευρά τοῦ τείχους· στόν πυθμένα του τό πλάτος περιοριζόταν σέ 0,46 μ. Οἱ παρειές τοῦ ἀγωγοῦ στό χῶρο μεταξύ τοῦ τείχους καί τοῦ προτειχίσματος ἦταν χτισμένες μέ λαξευτούς πωρολίθους κατά τό ἰσόδομο σύστημα καί στό ἐσωτερικό

Σχέδ. 1. Ἀθήνα. Ὁδός Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς

τοῦ ἀγωγοῦ σχηματιζόταν αὔλακα, πλ. 0,46, ὕψ. 0,35 μ. Ἕνα τμῆμα τῆς αὔλακας καλυπτόταν μέ 16 ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς, ὕψ. 0,84-1,02 μ., πού τοποθετήθηκαν ἐκεῖ τήν ἑλληνιστική περίοδο (Π ί ν. 33 β). Ἀπό τήν ἐπιφανειακή κάλυψη τοῦ ἀγωγοῦ δέ βρέθηκαν λείψανα.

Δεύτερος ἀγωγός, μέ τήν ἴδια σχεδόν κατεύθυνση, σωζόταν σέ μικρή ἀπόσταση ἀνατολικά τοῦ μνημειώδους ἀγωγοῦ. Οἱ παρειές του ἦταν κατασκευασμένες μέ λαξευτούς πωρολίθους καί ἀρχιτεκτονικά μέλη σέ δεύτερη χρήση καί καλύπτονταν μέ τό ἴδιο ὑλικό. Εἶχε διαστάσεις 0,58×0,50 μ., σωζόταν σέ μῆκος 2,50 μ. καί ἐδραζόταν σέ ἀντηρίδα τοῦ προτειχίσματος. Καί οἱ δύο ἀγωγοί διαπερνοῦσαν τό προτείχισμα καί χύνονταν στήν τάφρο.

Ἐπάνω ἀπό τούς ἀγωγούς περνοῦσε ὁ δρόμος τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, τοῦ ὁποίου διατηροῦνταν πέντε στρώσεις, συνολ. πάχ. 1,55 μ. (Π ί ν. 33 γ). Ἐπάνω στό δρόμο χτίστηκε τοῖχος μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός τό τεῖχος καί σέ ἀπόσταση 5,70 ἀπό αὐτό, μέ οἰκοδομικό ὑλικό σέ δεύτερη χρήση.

Τό προτείχισμα βρέθηκε σέ ἀπόσταση 8,50 μ. ἀπό τό τεῖχος καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 6,20 μ. Ἦταν χτισμένο μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους, κατά τό ἰσόδομο σύστημα, εἶχε πάχος 1,50 μ., ἐδραζόταν σέ λάξευμα τῆς κιμηλιᾶς καί διατηροῦνταν σέ ὕψος ἕξι δόμων, ὕψ. 2,60 μ.

Στίς ἐπιχώσεις τῆς ἀνασκαφῆς βρέθηκαν ὄστρακα ἀγγείων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου κυρίως. Τό σημαντικότερο ἀντικείμενο ἦταν θραῦσμα ἀνάγλυφης πλάκας, ἀναθηματικῆς πιθανῶς, διαστ. 0,16×0,17 μ., μέ παράσταση πεπλοφόρου πρός τά δεξιά.

Ὁδός Βουταδῶν καί Πειραιῶς (χάνδακας ΔΕΗ)

Κοντά στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Πειραιῶς καί Βουταδῶν, μέσα σέ χαντάκι πού ἀνοιξε ἡ ΔΕΗ βρέθηκαν δύο ἐπιτύμβιοι μαρμάρινοι κονίσκοι.

Ὁ ἕνας, ὕψ. 0,76, διαμ. 0,25 μ. (Π ί ν. 34 α), ἔχει χαραγμένο τό ὄνομα τῆς νεκρῆς: *ΣΥΝΕΤΗ/ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ/ΜΙΛΗΣΙΑ*.

Ὁ δεύτρος, ὕψ. 0,48, διαμ. 0,32 μ., σώζεται μερικῶς καί ἔχει χαραγμένο τό ὄνομα τῆς νεκρῆς: *ΧΡΩΤΑΡΙΟΝ-/ΣΥΝΤΡΟΦΟΥ/ΣΙΚΙΩΝΙΑ*.

Ὁδός Γουέμπστερ-Φράττι

Στό οἰκόπεδο Στρατουδάκη, διαστ. 8,20×11,20 μ., βρέθηκαν τμήματα δύο δωματίων ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος.

Στή δυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκαν μερικῶς δύο δωμάτια, σωζ. διαστ. 4,50×3,50 μ. καί 4×2,80 μ. Οἱ τοῖχοι τους ἦταν χτισμένοι μέ λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα, εἶχαν πάχος 0,65 μ. καί ἐδράζονταν στήν κιμηλιά, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη βρέθηκε 1,50 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου, καί διατηροῦνται σέ ὕψος 0,54 μ. Ἐσωτερικά εἶχαν ἐπένδυση ἀσβεστοκονιάματος. Τό δάπεδο τοῦ μεγαλύτερου δωματίου δέ διατηροῦνταν. Τό δάπεδο τοῦ δεύτερου δωματίου καλυπτόταν μέ ψηφιδωτό τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη βρισκόταν σέ βάθος 1,35 μ. Τό ψηφιδωτό (Π ί ν. 34 β) ἦταν ἀπό λίθινες ψηφίδες. Ἄσπρες ψηφίδες εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά τό βάθος τοῦ σχεδίου καί τό πλαίσιο, ἐνῶ μέ μαῦρες ψηφίδες εἶχαν σχεδιαστεῖ ρόμβοι.

Ὁδός Δαμέου 4-6

Στό οἰκόπεδο Δερπανοπούλου βρέθηκαν στρώσεις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πού συνέδεε τήν Ἱερά Πύλη μέ τήν Ἀκαδημεία. Ἡ ὁδός αὐτή ἔχει ἀνασκαφτεῖ μέχρι τώρα σέ πολλά σημεῖα της καί εἶχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., παράλληλη μέ τήν ὁδό πού ξεκινοῦσε ἀπό τό Δίπυλο, τό πλάτος της ὅμως ἦταν μικρό. Οἱ στρώσεις τῆς ὁδοῦ διατηροῦνταν σέ κακή κατάσταση. Ξεχώρισαν πέντε στρώσεις, συνολ. πάχ. 1,50 μ., πού ἄρχιζαν σέ βάθος 1,80 μ. ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ σύγχρονου ἐδάφους. Ἡ κατώτερη στρώση ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις, πάχ. 1,10 μ. Ἡ κιμηλιά βρέθηκε σέ βάθος 4,50-5 μ.

Ἡ στρωματογραφία ἀπέδειξε ὅτι τή ρωμαϊκή περίοδο ὁ ἀρχαῖος δρόμος εἶχε καταστραφεῖ στό σημεῖο αὐτό ὡς τό κατώτερο ὁδόστρωμά του.

Ὁδός Δημοσθένους 82

Στό οἰκόπεδο Καραγιαννόπουλου, διαστ. 9,20×26,20 μ., ἀνασκάφτηκε τμῆμα ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος. Ἡ θέση τοῦ οἰκοπέδου βρίσκεται στά ἀνατολικά ὅρια τῆς Ἀκαδημείας (Π ί ν. 34 γ).

Ἀπό τό κτίσμα σώζονται τρεῖς τοῖχοι, κάθετοι μεταξύ τους, καί μία ἀψίδα. Ἡ ὑποθεμελίωση ἦταν χτισμένη μέ ἀργούς λίθους καί κονίαμα, στήν ἀνωδομή τῶν τοίχων εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ καί ὀπτόπλινθοι καί σπασμένα κεραμίδια. Ἡ στάθμη ἔδρασης βρισκόταν σέ βάθος 2 μ. καί ἀποτελοῦνταν ἀπό τό φυσικό σκληρό χαλικωτό ἔδαφος.

Οἱ δύο τοῖχοι πού τέμνονται κάθετα μεταξύ τους, σχηματίζουν ἕνα χῶρο, σωζ. διαστ. 3×5,90 μ. Τό δάπεδό του ἀπό σπασμένα κεραμίδια, λιθαράκια καί ἀσβεστοκονίαμα βρίσκεται 0,96 μ. βαθύτερα ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Τμῆμα μεταγενέστερου διαχωριστικοῦ τοίχου ἀπό ὀπτοπλίνθους σώζεται στό ἐσωτερικό τοῦ χώρου πού περιγράψαμε. Ἐπίσης σώζεται καί ἕνας μεταγενέστερος χτιστός μικρός πίθος, διαμ. 1,20 μ., ὁ ὁποῖος ἔχει κατασκευαστεῖ μέ πέτρες, σπασμένα κεραμίδια καί ἀσβέστη καί ἐδράζεται στό φυσικό ἔδαφος.

Ὁ τρίτος τοῖχος τοῦ κτίσματος τέμνει κάθετα τό χῶρο πού περιγράψαμε στά νότια καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5,80 μ. Στά δυτικά του εἶχε κατασκευαστεῖ ἀψίδα, διαστ. 2,70×1,30 μ.

Ὁδός Δημοφῶντος

Σέ χαντάκι πού ἀνοίχτηκε ἀπό τή ΔΕΗ βρέθηκαν δύο τάφοι κιβωτιόσχημοι τῆς πρώιμης ρωμαϊκῆς περιόδου, σέ ἀπόσταση 10,60 μ. ἀπό τήν ὁδό Κυκλώπων.

Εἶναι κατασκευασμένοι μέ λαξευτές μαρμάρινες πλάκες καί ἐδράζονται ἐπάνω στήν κιμηλιά σέ βάθος 1 μ. Οἱ τάφοι ἀνασκάφτηκαν μερικῶς. Ὁ ἕνας περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί μία πήλινη δακρυδόχο, ὠοειδή· ὁ δεύτερος περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ μόνο.

Ὁδός Δωριέων καί Τρώων

Στό οἰκόπεδο Παπάζογλου βρέθηκαν μέσα στίς ἐπιχώσεις τρεῖς ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι.

Ὁ ἕνας εἶναι ἀκέραιος, ἔχει ὕψος 0,58, διάμετρο 0,16 μ. καί φέρει ἐπιγραφή: *ΕΥΤΥΧΙΣ/ΧΡΗΣΤΗ* (Π ί ν. 34 δ). Ὁ δεύτερος κιονίσκος σώζεται σέ ὕψος 0,46, ἔχει διάμετρο 0,30 μ. καί φέρει ἐπιγραφή: *ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ/ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΥ/ΟΤΡΥΝΕΕΥΣ*. Ὁ τρίτος κιονίσκος ἔχει ὕψος 0,76 καί διάμετρο 0,27 μ.

Ὁδός Ἐλευσινίων καί Λένορμαν

Στήν αὐλή ἀκατοίκητου κτίσματος βρίσκονταν δύο μαρμάρινοι ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι, τούς ὁποίους μετέφερε ὑπάλληλος τῆς Ἐφορείας μας στίς ἀποθῆκες τῆς ὁδοῦ Ἄρεως 3.

Ὁ ἕνας κιονίσκος, ὕψ. 0,62, διαμ. 0,22 μ., ἔχει χαραγμένο τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ: *ΕΠΙΤΥΝΧΑΝΩΝ/ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΟΥ/ ΜΙΛΗΣΙΟΣ*. Ὁ δεύτερος κιονίσκος, ὕψ. 0,81, διαμ. 0,29 μ., σώζει τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὀνόματος τῆς νεκρῆς: ... *ΔΕΙΑ/ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ/ΟΗΘΕΝ*.

Θά προέρχονται πιθανῶς ἀπό τό νεκροταφεῖο πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τῆς Ἥριες Πύλες μέ τόν Κολωνό.

Ὁδός Εὐπόλιδος 8

Στό οἰκόπεδο Σταθάτου, διαστ. 23,10×19,25 μ., βρέθηκαν τρεῖς τάφοι τοῦ νεκροταφείου, πού ἀναπτύχθηκε κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τίς Ἀχαρνικές Πύλες μέ τίς Ἀχαρνές (βλ. Σοφοκλέους καί Αἰόλου, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 115-121). Συστάδες τάφων τοῦ ἴδιου νεκροταφείου ἔχουν βρεθεῖ: στό οἰκόπεδο τῶν ὁδῶν Λυκούργου καί Αἰόλου (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 120-123), στό οἰκόπεδο τῶν ὁδῶν Ἀπελλοῦ-Εὐπόλιδος καί Λυκούργου (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 39), σέ χαντάκι τῆς ΥΔΡΕΞ στήν ὁδό Αἰόλου (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 33-35) καί στό οἰκόπεδο ἀδελφῶν Λαμπροπούλου, στήν ὁδό Λυκούργου (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 35-36).

Ὁ τάφος Ι ἦταν σαρκοφάγος μαρμάρινη, διαστ. 2,05×0,70, ὕψ. 0,62 μ., μέ ἀετωματικό κάλυμμα, πού ἐδραζόταν σέ βάθος 4,20 μ. καί βρέθηκε συλημένη. Ἀνῆκε σέ ταφικό περίβολο, τοῦ ὁποίου σωζόταν ἡ κύρια πλευρά, ἡ βόρεια, σέ μῆκος 5,80 μ., καί ἡ δυτική σέ μῆκος 1,40 μ. Ἦταν χτισμένος μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους, ἐδραζόταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 3,90 μ., εἶχε πλάτος 0,50 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος ἑνός δόμου.

Ὁ τάφος ΙΙ λακκοειδής, εἶχε πλάτος 0,45 μ., σωζόταν σέ μῆκος 1,05 μ. καί καλυπτόταν μέ κεραμίδες· στόν πυθμένα του, σέ βάθος 3,40 μ., βρέθηκαν τά διαλυμένα ὀστά ἑνός νεκροῦ.

Ἀνάμεσα στόν τάφο ΙΙ καί τήν ἀνατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν τά ὑπολείμματα πυρᾶς, πού εἶχε συντελεστεῖ μέσα σέ λακκοειδή τάφο (ΙΙΙ), σωζ. μήκ. 0,75, πλ. 0,70, ὕψ. 0,25 μ. Ἡ στάθμη τοῦ πυθμένα του βρέθηκε σέ βάθος 3,50 μ.

Σέ ἀπόσταση 1 μ. σχεδόν στά νότια τῶν τάφων ΙΙ-ΙΙΙ, σώζονταν τά λείψανα ἀρχαίου δρόμου, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 1,60 μ., τοῦ ὁποίου διατηροῦνταν 13 στρώσεις, συνολ. πάχ. 1,38 μ.

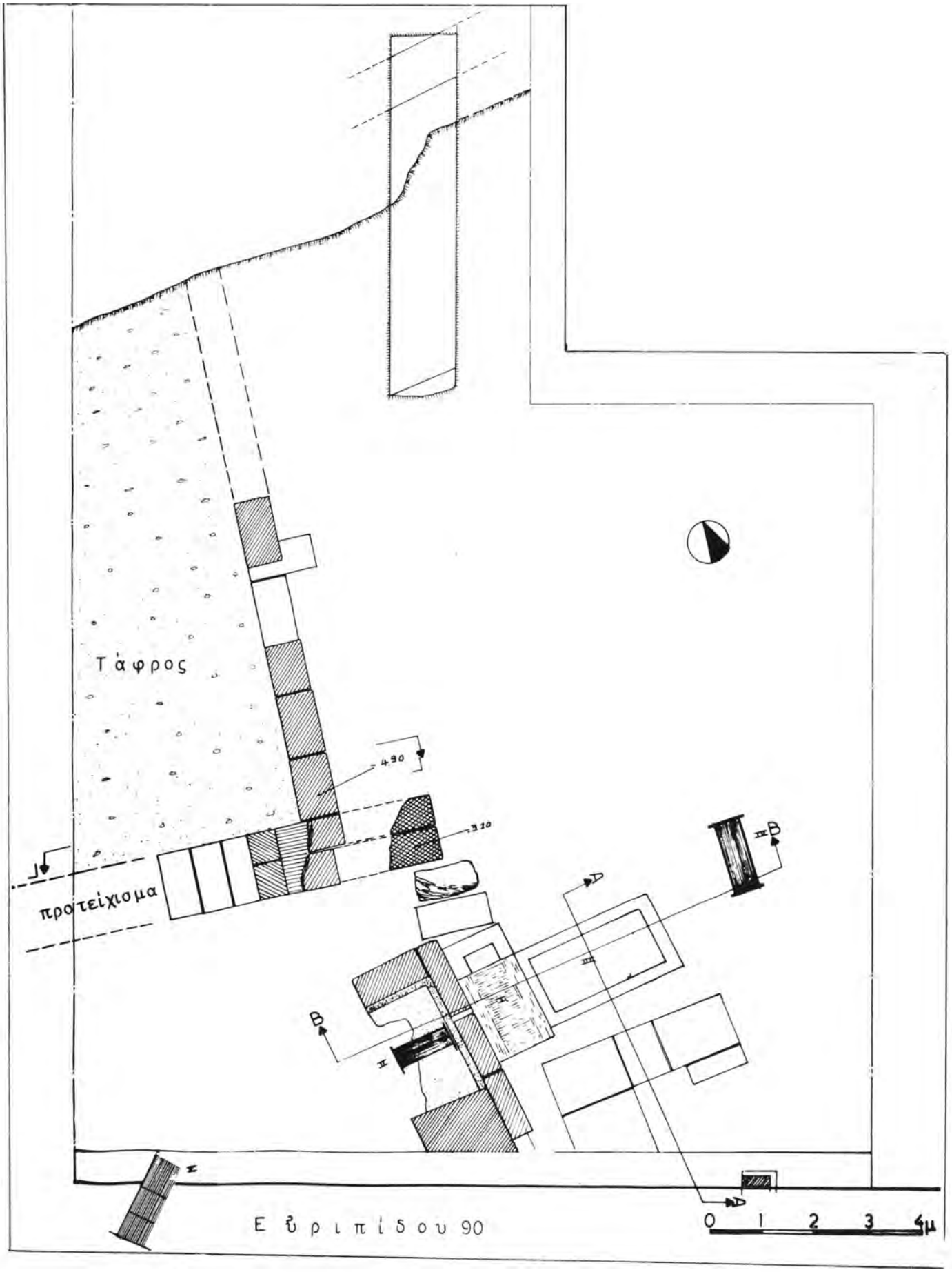
Στά βόρεια τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, σέ ἀπόσταση 3,50 μ. ἀπό αὐτόν, κοντά στή βόρεια μεσοτοιχία, βρέθηκε μικρό τμῆμα ἀγωγοῦ κατασκευασμένου ἀπό πήλινα καμπύλα σώματα· ἡ στάθμη ἔδρασης τοῦ ἀγωγοῦ ἦταν 5 μ. βαθύτερα τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους.

Ἀπό τό χῶρο τῆς πυρᾶς προέρχονται θραύσματα ἀγγείων τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., τῶν ὁποίων ἡ μελέτη καί ἡ δημοσίευση παραχωρήθηκε στή Μαίρη Ζαφειροπούλου, καθώς καί μελαμβαφή ἀγγεῖα τῆς κλασικῆς καί ὑστεροκλασικῆς περιόδου: πυξίδα μέ τό κάλυμμά της, ὕψ. 0,09 μ., τοῦ πλούσιου ρυθμοῦ, μέ ἐρυθρόμορφη παράσταση τοῦ μύθου τοῦ Ἐριχθόνιου, ὅπου δίπλα στά εἰκονιζόμενα πρόσωπα τοῦ κυλίνδρου τοῦ καλύμματος, ἀναγράφονται καί τά ὀνόματά τους: *ΠΥΛΙΟΣ, ΧΡΥΣΗΙΣ, ΕΥΝΟΗ, ΦΥΛΟ....ΝΟΗ, ΕΡΜΗΣ, ΝΙΚΗ, ΝΥΣΗΙΣ, ΚΕΚΡΟΨ, ΗΡΣΗ, ΠΑΝΔΡΟΣΟΣ, ΑΓΛΑΥΡΟΣ, ΑΘΗΝΑ, ΒΑΣΙΛΕΙΑ* (Π ί ν. 35 α), καί στίς μορφές τοῦ δίσκου τού καλύμματος τά ὀνόματα: *ΚΕΚΡΟΨ, ΒΑΣΙΛΗ, ΣΩΤΗΡΙΑ, ΑΘΗΝΑ* καί *ΕΡΥΧΘ[ΟΝΙΟΣ]*. Πυξίδα, ὕψ. 0,11 μ., μέ μυθολογική σκηνή στόν κύλινδρο τοῦ καλύμματος (Π ί ν. 35 β) καί στό δίσκο του θεούς. Λεκανίδα μέ τό κάλυμμά της, ὕψ. 0,11 μ., μέ γυναῖκες πού παίζουν μουσικά ὄργανα (λύρα, δίαυλο, ἅρπα) καί ἀνάμεσά τους ἀνθέμια (Π ί ν. 35 γ). Λεκανίδα μέ τό κάλυμμά της, μέ σκηνή προετοιμασίας γάμου. Λεκανίδα, ὕψ. 0,08 μ., μέ διακόσμηση ροδάκων. Μελαμβαφές θήλαστρο, ὕψ. 0,055 μ. Πινάκιο μέ ὁμόκεντρους μελανούς κύκλους, διαμ. 0,19 μ. Κύαθος μελαμβαφής, ὕψ. 0,041 μ. Ληκύθιο μελαμβαφές, χωρίς λαιμό, σωζ. ὕψ. 0,05 μ. Πυξίδα χωρίς κάλυμμα, ὕψ. 0,045 μ., μελαμβαφής. Κάλυμμα πυξίδας ἄβαφο, ὕψ. 0,025 μ.

Μέσα στίς ἐπιχώσεις βρέθηκαν: μαρμάρινη λήκυθος χωρίς χεῖλος καί βάση, σωζ. ὕψ. 0,69 μ., τῆς κλασικῆς περιόδου. Δύο ληκύθια μελαμβαφή, ὕψ. 0,055 καί 0,05 μ. Λύχνος μελαμβαφής. Δακρυδόχο ἄβαφο, ὕψ. 0,08 μ. Μικρογραφικό σφαιρικό ἀγγεῖο, ὕψ. 0,045 μ. Γυάλινο δακρυδόχο, ὕψ. 0,07 μ. Ὄστρακα ἐρυθρόμορφων ἀγγείων, ἀγνύθες, ἐνσφράγιστες λαβές ἀμφορέων καί χάλκινο νόμισμα Ἀθηνῶν τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τέλος, στά θεμέλια τῆς παλιᾶς οἰκοδομῆς εἶχε ἐντοιχιστεῖ ἐπιτύμβιος μαρμάρινος κιονίσκος, ὕψ. 0,36 μ., μέ φθαρμένη ἐπιγραφή: *..ΗΔΙΣ/...ΜΑΚΕΤΑ*.

Ὁδός Εὐριπίδου 90 (Σ χ έ δ. 2)

Στό οἰκόπεδο Σκούτα-Πηδάκη, διαστ. 15×27,20 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὀχύρωσης καί συστάδα τάφων τῆς ὑστερορωμαϊκῆς καί πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου. Στά δυτικά τοῦ οἰκοπέδου ἡ συνέχεια τῆς ὀχύρωσης ἔχει βρεθεῖ: στήν ὁδό Σαχτούρη καί Εὐριπίδου (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 58), στήν ὁδό Διπύλου 11 (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 41) σέ χαντάκι τῆς ΔΕΗ στήν ὁδό Διπύλου καί Λεωκορίου (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά σ. 41), ὅπου βρέθηκαν οἱ Ἥριες Πύλες, καί Διπύλου καί

Σχέδ. 2. Ἀθήνα. Ὁδός Εὐριπίδου 90. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἁγ. Ἀσωμάτων. Στά ἀνατολικά τῆς ἀνασκαφῆς ἡ ὀχύρωση βρέθηκε σέ πολλές θέσεις: Σαπφοῦς 7-9, Σαπφοῦς 5 (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 70), Σαπφοῦς καί Μενάνδρου (ΠΑΕ 1950, σ. 72, εἰκ. 6), Θεάτρου, Σοφοκλέους 1 καί Σωκράτους (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά σ. 78) καί Αἰόλου καί Σοφοκλέους (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 115), ὅπου βρέθηκαν οἱ Ἀχαρνικές Πύλες.

Σέ ἀπόσταση 5,50 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή βρέθηκε τό προτείχισμα, τό ὁποῖο μέ κατεύθυνση Α.-Δ. ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5 μ. Ἦταν χτισμένο μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους, εἶχε πάχος 1,25 μ., ἐδραζόταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 7 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 3,80 μ. (10 δόμων).

Ἡ τάφρος ἐκτεινόταν στά βόρεια τοῦ προτειχίσματος καί εἶχε πλάτος 10,20 καί βάθος 5 μ. Μέσα στό χῶρο τῆς τάφρου εἶχε κατασκευαστεῖ κατά πλάτος ἀνάλημμα, μέ κατεύθυνση κάθετη πρός τό προτείχισμα καί σχημάτιζε μ' αὐτό ὀρθή γωνία. Τό ἀνάλημμα θά συγκρατοῦσε τίς ὠθήσεις δρόμου, πού διέσχιζε τήν τάφρο καί θά ὁδηγοῦσε σέ πύλη τοῦ τείχους, ἄγνωστη μέχρι τώρα καί τῆς ὁποίας τήν ὕπαρξη εἴχαμε ἤδη ἐπισημάνει κατά τό παρελθόν (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 70). Τό ἀνάλημμα παρουσίαζε τήν ἴδια κατασκευή μέ τό προτείχισμα, σωζόταν σέ ὕψος ἐννέα δόμων καί ἐδραζόταν σέ βάθος 9,25 μ.

Στά νότια τοῦ προτειχίσματος (Πίν. 36 α) εἶχε κατασκευαστεῖ τή ρωμαϊκή περίοδο δεξαμενή, διαστ. 2×4 μ., τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς καί λαξευτούς λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα, εἶχαν πάχος 0,40-0,60 μ., ἐδράζονταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 3,90 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 1,05 μ. Τά τοιχώματά της εἶχαν ἐπιχριστεῖ μέ ὑδραυλικό κονίαμα.

Ἀνασκάφτηκαν ἐπίσης πέντε τάφοι. Οἱ δύο ἦταν κιβωτιόσχημοι (Ι καί ΙΙΙ), χτισμένοι μέ ἀργούς καί λαξευτούς λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα. Ὁ τάφος Ι, διαστ. 2,40×1,20, ὕψ. 1,15 μ., εἶχε καμαροειδή κάλυψη καί περιεῖχε τά κρανία ἑφτά νεκρῶν, ὀστά καί τέσσερις πρόχους, ὕψ. 0,145-0,10 μ., τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. Ὁ τάφος ΙΙΙ, διαστ. 2,80×1,55, ὕψ. 1,30 μ., περιεῖχε ὀστά περισσότερων νεκρῶν, μιά πρόχου ὕψ. 0,10 μ., τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης εἶχε παρεισφρύσει ἕνα χάλκινο εἰκοσανούμμιο τοῦ Ἰουστίνου Β΄ (568-578). Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ἦταν λακκοειδεῖς, ἀνοιγμένοι μέσα στίς ἐπιχώσεις, διαστ. 1,40×0,50, ὕψ. 0,40 μ., καί καλύπτονταν μέ κεραμίδες· ὁ καθένας ἀπό αὐτούς περιεῖχε τά διαλυμένα ὀστά ἑνός νεκροῦ.

Μαζί μέ ὄστρακα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, πού βρέθηκαν μέσα στήν τάφρο, βρέθηκε καί ἕνας κάνθαρος μελαμβαφής, ὕψ. 0,115 μ., τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ὑπολείμματα ρωμαϊκῆς κατασκευῆς, σχήματος ὀρθογώνιου, διαστ. 3,60×2,35, ὕψ. 0,55 μ., βρέθηκαν κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή. Γιά τό χτίσιμό της εἶχε χρησιμοποιηθεῖ παλιότερο οἰκοδομικό ὑλικό, ὅπως ἕνα μαρμάρινο κατώφλι καί ἕνα κομμάτι γείσου· ἐδραζόταν στήν κιμηλιά, σέ βάθος 2,65 μ.

Ὁδός Εὐρυμέδοντος 3

Στό οἰκόπεδο Κυρίτση, διαστ. 17,60×12,30 μ., ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἀποκάλυψε συστάδα τάφων, πού ἀνήκουν στό νεκροταφεῖο δυτικά τῆς ὁδοῦ πού ξεκινᾶ ἀπό τήν Ἱερά Πύλη καί κατευθύνεται στήν Ἀκαδημεία Πλάτωνος.

Ἀνασκάφτηκαν συνολικά 11 τάφοι, ἀπό τούς ὁποίους οἱ ἑφτά χρονολογοῦνται στόν 5ο αἰ. π.Χ. καί οἱ τέσσερις πού ἀποτελοῦν ἕνα συγκρότημα ἀνήκουν στήν ὑστερορωμαϊκή περίοδο.

Τάφος Ι. Πήλινη λάρνακα μισοκαταστραμμένη, κεραμοσκεπής· περιεῖχε τά διαλυμένα ὀστά ἑνός παιδιοῦ καί τρία ἀγγεῖα τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: τό κάτω μισό μελαμβαφοῦς λεκανίδας, ὕψ. 0,083 μ., μελαμβαφή ὅλπη, ἐλλιπή στό χεῖλος, ὕψ. 0,097 μ., καί λήκυθο λευκοῦ βάθους, ὕψ. 0,115 μ., μέ μελανόμορφα ὅρθια ἀνθέμια.

Τάφος ΙΙ. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,55 μ., κεραμοσκεπής· περιεῖχε 24 ἀγγεῖα τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: 13 λευκές ληκύθους μέ ἐξίτηλη διακόσμηση, ὕψ. 0,15-0,29 μ., πέντε ληκύθους μέ μελανόμορφο διάκοσμο ἀνθεμίων, ὕψ. 0,19-0,20 μ., τέσσερις ληκύθους μέ μελανόχρωμη διακόσμηση κλαδιοῦ κισσοῦ, ὕψ. 0,19 καί 0,16 μ., χοῦ ἐρυθρόμορφη, ὕψ. 0,095 μ., μέ ἀπεικόνιση παιδιοῦ (Πίν. 36 β), κοτύλη μελαμβαφή, ὕψ. 0,07 μ., καί κομμάτια πήλινης προτομῆς.

Τάφος ΙΙΙ. Πήλινη λάρνακα, μισοκαταστραμμένη, κεραμοσκεπής. Περιεῖχε μία πυξίδα μέ τό κάλυμμά της, ἄβαφη ἐξωτερικά καί μελαμβαφή ἐσωτερικά, μέ ἀνάγλυφους ὁμόκεντρους κύκλους στό κάλυμμά της (Πίν. 36 γ).

Τάφος ΙV. Λακκοειδής. Ἀποκαλύφθηκε μερικῶς. Καλυπτόταν μέ κεραμίδες.

Τάφος V. Λακκοειδής. Ἀποκαλύφθηκε μερικῶς. Καλυπτόταν μέ κεραμίδες καί πατοῦσε σέ προγενέστερη πυρά.

Τάφος VI Λακκοειδής. Ἀποκαλύφθηκε μερικῶς. Καλυπτόταν μέ κεραμίδες.

Τάφος XI. Ταφή σέ πίθο, τοῦ ὁποίου διατηροῦνταν μόνο ὁ πυθμένας, πού περιεῖχε τέσσερα ἀγγεῖα τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου: ἐρυθρόμορφο ἀρυβαλλόσχημο ληκύθιο, ὕψ. 0,14 μ., μέ παράσταση γυναίκας πρός τά δεξιά, πού κρατάει μέ τό ἀριστερό χέρι κιβώτιο (Πίν. 36 δ)· ἐρυθρόμορφο ἀρύβαλλόσχημο ληκύθιο, ἐλλιπές στό λαιμό, μέ παράσταση φτερωτῆς γυναικείας μορφῆς πρός τά δεξιά, στό ἔδαφος βλαστόσπειρα· τρίτο ληκύθιο ἐλλιπές, μέ ζητόσχημες γραμμές στήν ταινία τοῦ ὤμου· τέταρτο ληκύθιο μελαμβαφές, ὕψ. 0,11 μ.· κομμάτια χάλκινης βελόνας.

Στόν ἴδιο χῶρο βρέθηκε ἀκόμα ταφικό συγκρότημα τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου. Εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιο, διαστ. 5,70×3,20 μ., καί ἀποτελοῦνταν ἀπό τέσσερις τάφους (VII-VIII-IX-X), διαστ. 0,70×2,15 μ. ὁ καθένας (Πίν. 36 ε). Ἡ βάση του, ὕψ. 0,50 μ., ἦταν χτισμένη μέ ἀργούς λίθους, σπασμένα κεραμίδια καί ἀσβεστοκονίαμα, ἐνῶ οἱ πλευρές τῶν τάφων, πάχ. 0,50 μ., ἦταν χτισμένες μέ ὀπτοπλίνθους σέ ἐπάλληλες στρώσεις.

Ὁδός Ἡρακλειδῶν 19

Στό οἰκόπεδο Ἰ. Στρουμπῆ, διαστ. 10,80×14,20 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τῆς ὁδοῦ πού κατευθυνόταν στίς

Πειραϊκές Πύλες καί ὑπολείμματα ἐργαστηρίων τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου (Π ί ν. 37 α). Τμήματα τῆς ἴδιας ὁδοῦ ἔχουν ἀνασκαφτεῖ στά οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Ἡρακλειδῶν 15-17 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 64), Ἡρακλειδῶν 21-23 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 86) καί Ἡρακλειδῶν 11-13 (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 21).

Ἡ ὁδός ἔχει κατεύθυνση Α.-Δ. καί σώζεται σέ πλάτος 3 μ. περίπου ἀντί γιά 4,50 μ., πού ἦταν τό ἀρχικό πλάτος της ὅπως γνωρίζουμε ἀπό τό παρακείμενο οἰκόπεδο, ὅπου βρέθηκαν καί τά δύο ἀναλήμματά της. Ἐδῶ βρέθηκε μόνο τό νότιο ἀνάλημμα, τό ὁποῖο ἦταν κατασκευασμένο μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους, εἶχε πάχος 0,50 μ. καί ἑδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 4,20 μ. Σέ ἀπόσταση 1,50 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Ἀκταίου ὑπάρχει ἀγωγός, ὁ ὁποῖος διαπερνοῦσε τό ἀνάλημμα καί κατέληγε μέσα στό χῶρο τῆς ὁδοῦ σέ μία πήλινη λεκάνη· στό σημεῖο αὐτό τό ἀνάλημμα εἶχε ἐπισκευαστεῖ. Ὁ ἀγωγός ἀποτελοῦνταν ἀπό τή συνένωση πήλινων στελεχῶν, σχήματος πί. εἶχε διαστάσεις 0,15 ×0,20 μ. καί ἑδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος. Δεύτερος ἀγωγός παρόμοιος διαπερνοῦσε τό ἀνάλημμα, σέ ἀπόσταση 5,80 μ. ἀνατολικότερα τοῦ προηγούμενου, καί ἑδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,60 μ. Ἀπό τήν ἀρχαία ὁδό διατηρεῖται μικρό μόνο τμῆμα, διαστ. 2,50×2 μ. Στήν ἀνατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου ἡ ὁδός διατηρεῖται σέ πάχος 4 μ. σχεδόν (14 ὁδοστρώματα πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ὑστεροκλασική περίοδο ἕως τούς βυζαντινούς χρόνους).

Σέ ἀπόσταση 2 ἕως 3,80 μ. ἀπό τό ἀνάλημμα, μέσα στό χῶρο τοῦ δρόμου, κατασκευάστηκαν μετά τή μερική ἀχρήστευσή του τρεῖς τοῖχοι μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός τό ἀνάλημμα καί παράλληλοι μεταξύ τους. Καί οἱ τρεῖς ἔχουν χτιστεῖ στούς ρωμαϊκούς καί ὑστερορωμαϊκούς χρόνους μέ ἀργούς λίθους, κομμάτια πλίνθων καί κονίαμα, τό πάχος τους κυμαίνεται ἀπό 0,45-0,80 μ. καί ἑδράζονται στό φυσικό ἔδαφος, ὅπως καί τό ἀνάλημμα. Μεταγενέστερος ἀπό τούς τρεῖς εἶναι ὁ βορειότερος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει σέ συγκρότημα ἐργαστηρίων· οἱ δύο ἄλλοι τοῖχοι δέ συνδέονται μέ ἄλλα ἀρχιτεκτονικά λείψανα. Τό συγκρότημα τῶν ἐργαστηριακῶν ἐγκαταστάσεων παρουσιάζει δύο κύριες οἰκοδομικές περιόδους. Στήν προγενέστερη ἀνήκουν δύο χῶροι. Ὁ ἕνας ἔχει πλάτος 5 καί μῆκος 2,50-3 μ. Τό δάπεδό του βρίσκεται σέ βάθος 2,60 μ. ἀπό τή στάθμη τῆς σύγχρονης ὁδοῦ καί εἶναι στρωμένο μέ κονίαμα· κάτω ἀπό τό δάπεδο περνοῦσαν ἀγωγοί, ἀπό τούς ὁποίους σώθηκαν μερικά κομμάτια σκόρπια. Ἐπίσης ἐπάνω στό δάπεδο σωζόταν λιθόχτιστη κατασκευή σχήματος ὀρθογωνίου, διαστ. 1,20×1,50 μ., ἀπ' ὅπου ξεκινοῦσαν δύο ἄλλοι· οἱ ἀγωγοί εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό πήλινα στελέχη, σχήματος πί. Πίσω ἀπό τή λιθόχτιστη κατασκευή, σέ ἄλλο χῶρο, ὁ ὁποῖος δέν ἀποκαλύφθηκε, σωζόταν τμῆμα ἀγωγοῦ καί κυκλικό βαθούλωμα χτιστό μέ πέτρες. Στά δυτικά τοῦ χώρου, πού περιγράψαμε, σωζόταν τμῆμα δαπέδου, διαστ. 1×2,50 μ. πού ἀνῆκε σέ τρίτο χῶρο.

Μετά τήν ἐπιχωμάτωση τῶν τριῶν χώρων πού περιγράψαμε, ἡ ἴδια ἔκταση περίπου ξαναχρησιμοποιεῖται στούς ὑστερορωμαϊκούς χρόνους. Ἀπό αὐτή τή φάση διατηροῦνται μερικῶς δύο χῶροι, διαστ. 4,60×2,80 καί 2,20×2,50 μ. Ὁ μεγαλύτερος ἀπό τούς δύο εἶναι στρωμένος μέ πήλινες ψηφίδες. Τό δάπεδο τοῦ δεύτερου χώρου δέ σωζόταν. Στή φάση αὐτή ἕνας ἀγωγός ἐνσωματώνεται στούς δύο μακρούς τοίχους, πού εἶχαν κατασκευαστεῖ στό χῶρο τοῦ ἀρχαίου δρόμου· ἔχει μῆκος 1,10, πλάτος 0,015 μ., ἀπέχει 2,60 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Ἀκταίου, ἀποτελεῖται ἀπό πήλινα στελέχη σχήματος πί καί χυνόταν σέ ἀγωγό βαθύτερα τοποθετημένο, μέ κάθετη κατεύθυνση πρός αὐτόν· ὁ δεύτερος αὐτός ἀγωγός ἀποτελεῖται ἀπό πήλινα στελέχη τομῆς ἡμιελλειψοειδοῦς, πλ. 0,55 μ., καί σώζεται σέ μῆκος 2 μ.

Ἐπάνω στό δάπεδο τῶν πήλινων ψηφίδων, πού ἡ στάθμη του βρισκόταν 1,60 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς ὁδοῦ Ἀκταίου, εἶχαν ἐπιστρωθεῖ πήλινες πλάκες σέ μιά ἔκταση 2,80×2 μ., καί ἐπάνω τους εἶχαν κατασκευαστεῖ διαδοχικά δύο πήλινοι κυκλικοί δακτύλιοι, διαμ. 1,55 καί 1,25 μ. (Π ί ν. 37 β)· στόν πυθμένα τῶν κυκλικῶν αὐτῶν κατασκευῶν βρέθηκαν ὑπολείμματα ἀπό καμένα χώματα.

Μέσα στίς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τμῆμα ἀνάγλυφης στήλης, σωζ. ὕψ. 0,40, σωζ. πλ. 0,20 μ., μέ παράσταση νέου, πού σώζεται ἀπό τή μέση καί πάνω, καί ἵππου, πού σώζεται μέρος τοῦ κεφαλιοῦ του· ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι τοῦ νέου δάφνινο στεφάνι καί στή στενή πλευρά τῆς στήλης κλάδος φοίνικα (Π ί ν. 37 γ). Ἐπίσης βρέθηκαν ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα, πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ὑστεροκλασική περίοδο μέχρι τούς ὑστερορωμαϊκούς χρόνους.

Πλατεία Θεάτρου 12 καί Διπλάρη

Στό οἰκόπεδο Καλλιάνη, διαστ. 7×26 μ., ἀνασκάφτηκε τμῆμα ρωμαϊκῆς οἰκίας τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., τῆς ὁποίας ἡ πρός Δ. συνέχεια εἶχε ἐρευνηθεῖ παλιότερα στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Θεάτρου 6-8 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 92).

Ἀποκαλύφθηκε ἕνα δωμάτιο, διαστ. 5,10×4,30 μ., στρωμένο μέ ψηφιδωτό δάπεδο. Οἱ τοῖχοι του ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους μικρούς καί μεγάλους, κεραμίδια καί ἀσβεστοκονίαμα, εἶχαν πάχος 0,60-1,10 μ., ἑδράζονταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 1,58 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,74 μ. Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ δωματίου διατηροῦνταν τρεῖς βαθμίδες καθόδου σ' αὐτό· οἱ δύο ἦταν κατασκευασμένες ἀπό λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα καί ἡ τρίτη ἦταν μαρμάρινη, διαστ. 1,50×0,45, ὕψ. 0,20 μ. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου βρισκόταν 1,50 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος. Τό ψηφιδωτό εἶναι κατασκευασμένο ἀπό λίθινες χρωματιστές ψηφίδες· τό σχέδιό του εἶναι γεωμετρικό καί παρουσιάζει σύνδεση ρόμβων σέ τετράφυλλα καί μεταξύ τους τετράγωνα, διακοσμημένα μέ τετράφυλλα, φολίδες, κόμβους Ἡρακλέους, ζατρίκιο κτλ., ἐνῶ οἱ ρόμβοι περιέχουν ἐλλειψοειδή σχέδια· ὁλόκληρη ἡ σύνθεση περιβάλλεται ἀπό ταινία φολιδωτή (Π ί ν. 38 α).

Τμῆμα δεύτερου δωματίου, σωζ. πλ. 1,50 μ., ἀποκαλύφθηκε στά δυτικά τοῦ δωματίου, πού περιγράψαμε· τό μῆκος του εἶναι τό ἴδιο μέ τό μῆκος τοῦ πρώτου δωματίου. Τό δάπεδό του εἶναι στρωμένο μέ μαρμαροθέτημα, πού σχηματίζει ἑξάφυλλους ρόδακες ἀπό μαῦρα ἑξαγωνικά πλακάκια καί λευκά τετράγωνα.

Ὁδός Καλαμιώτου 12

Ὑπολείμματα ὑδραυλικῆς ἐγκατάστασης βρέθηκαν στήν ἔρευνα πού ἔγινε στό οἰκόπεδο Δ. Γώγου, διαστ. 11,20×22,40 μ.

Δεξαμενή ἀπιόσχημη, διαμ. 4, ὕψ. 4,20 μ., εἶχε ἀνοιχτεῖ στήν κιμηλιά, πού ἡ στάθμη της βρισκόταν 0,45 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Σέ βάθος 0,45 μ. ἀπό τό στόμιό της ἀνοιγόταν ἀγωγός μέ κατεύθυνση Α.-Δ., ὕψ. 0,75, πλ. 0,45, μήκ. 2,30 μ., ὁ ὁποῖος συνέδεε τή δεξαμενή μέ φρέαρ. Τό φρέαρ. διαμ. 0,75, βάθ. 4,45 μ., εἶχε λαξευτές τριγωνικές ἐσοχές στίς παρειές του. Σέ βάθος 3,30 μ. ἀπό τό στόμιό του ἀνοίγονταν στίς παρειές του δύο ἀκόμη ἀγωγοί, διαστ. 0,70×0,50 μ. καί 1×0,55 μ., τῶν ὁποίων τό μῆκος δέ διαπιστώθηκε. Τό συγκρότημα τῆς δεξαμενῆς, τοῦ φρέατος καί τῶν ἀγωγῶν πού περιγράψαμε, εἶχε ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα.

Στή νοτιοανατολική μεσοτοιχία βρέθηκε ἕνα μικρό τμῆμα ὑστερορωμαϊκοῦ τοίχου, πλ. 0,51 μ., χτισμένου μέ λαξευτούς καί ἀργούς λίθους καί πλίνθους, πού συνδέονται μέ κονίαμα.

Μέσα στίς ἐπιχώσεις τῆς δεξαμενῆς βρέθηκε ὡραία εἰκονιστική κεφαλή ὥριμου ἄνδρα, ἀγένειου. Σπασμένη ἡ μύτη καί τό πηγούνι. Τά μαλλιά του, σέ μικρούς πυκνούς βοστρύχους, ξεκινοῦν ἀπό τό θόλο τοῦ κρανίου καί πέφτουν στό μέτωπο. Δύο βαθιές ρυτίδες αὐλακώνουν τό μέτωπο. Τά μάτια εἶναι μικρά καί κουρασμένα, ἡ ἴριδα ξεχωρίζει ἀπό τό ἄσπρο τοῦ ματιοῦ μέ ἐγχάραξη καί στή θέση τῆς κόρης ὑπάρχει μικρή κοιλότητα, ὅπως συνηθίζουν οἱ καλλιτέχνες τόν 3ο αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 38 β). Θυμίζει μεταλλικό πρότυπο. Στή δεξαμενή βρέθηκαν ἀκόμη μαρμάρινο ὀρθογώνιο σταθμίο, διαστ. 0,16×0,085×0,075 μ., μέ δύο ἡμισφαιρικές ἀπολήξεις· τέσσερις πρόχοι ἄβαφες, ὕψ. 0,28, 0,225, 0,21 καί 0,07 μ., τοῦ 6ου-7ου αἰ. μ.Χ.· ἕνας ἀμφορέας ἄβαφος, ὕψ. 0,325 μ. καί κομμάτι ἀπό ἀκροκέραμο ἀνθεμωτό τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου. Στίς ἐπιχώσεις βρέθηκε τμῆμα μηροῦ μαρμάρινου, ὕψ. 0,16 μ., τμῆμα ἀρράβδωτου κίονα, σωζ. ὕψ. 0,55 μ., καί πεσσίσκος μαρμάρινος, ὕψ. 0,70 μ.

Ὁδός Κανάρη (ἔργα ΔΕΗ)

Σέ χαντάκι πού ἄνοιξε ἡ ΔΕΗ βρέθηκαν ὑπολείμματα δύο ρωμαϊκῶν τάφων σέ ἀπόσταση 7 μ. ἀπό τήν ὁδό Ἀκαδημίας.

Ὁ πρῶτος τάφος ἦταν χτιστός κιβωτιόσχημος· διατηροῦνταν μόνο ἡ ἀνατολική του πλευρά, μήκ. 1,55 μ., ἡ ὁποία ἐδραζόταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 1,85 μ. Κοντά της ἦταν πεσμένο ἕνα μαρμάρινο ἀετωματικό κάλυμμα τάφου, διαστ. 1,45×0,70 μ. Ἀνατολικά τοῦ τάφου αὐτοῦ βρέθηκε μέσα σέ κυκλικό ὄρυγμα τῆς κιμηλιᾶς ἕνα σφαιρικό ἄωτο ἀγγεῖο, ὕψ. 0,214 μ., τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., πού θά χρησιμοποιήθηκε ὡς ὀστεοδόχο. Γύρω του βρέθηκαν ὀστά, γυάλινο δακρυδόχο, σωζ. ὕψ. 0,10 μ., τμῆμα χάλκινου πλακιδίου, σωζ. μήκ. 0,12 μ., τμῆμα ἀπό ἄβαφο πῶμα καί κομβίο δακτυλιόσχημο.

Ὁδός Κέκροπος (ἔργα ΟΑΠ)

Σέ χαντάκι πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ βρέθηκαν δύο ἀρχαῖοι πίθοι σέ ἀπόσταση 7,50-10,50 μ. ἀπό τήν ὁδό Θουκυδίδου.

Ὁ ἕνας ἦταν πήλινος καί εἶχε μέγ. διάμετρο 0,65, διάμετρο χείλους 0,35 καί ὕψος 1,20 μ. Ὁ δεύτερος ἦταν χτιστός μέ λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα, μέ ἐσωτερική ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα, εἶχε διάμετρο 1,20 μ. καί σωζόταν σέ ὕψος 0,50 μ.· καί οἱ δύο πίθοι ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 2,10 μ.

Ὁδός Κεραμεικοῦ 55 καί Μυλλέρου (ἔργα ΟΑΠ)

Σέ χαντάκι πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ βρέθηκαν τέσσερις τάφοι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., πού ἀνήκουν στό νεκροταφεῖο πού ἀναπτύχθηκε στίς δύο πλευρές τῆς ὁδοῦ, πού συνέδεε τίς Ἥριες Πύλες μέ τόν Κολωνό· τμήματά του ἔχουν ἀνασκαφτεῖ σέ πολλά σημεῖα τά τελευταῖα χρόνια (βλ. ΑΕ 1973, σ. 93-105, γενικά ἀνασκαφές ὁδῶν Ἁλικαρνασσοῦ-Λένορμαν ΑΔ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 83, Πέτρας-Παλαμηδίου, ὅ.π., σ. 91), Μαραθῶνος 10-12, (ὅ.π., σ. 133), Β. Μπενάκη 8-10 (ὅ.π., σ. 85, 127), Ἀχιλλέως 4, Μεγ. Ἀλεξάνδρου καί Κολωνοῦ (ὅ.π., σ. 123), Ἀγησιλάου-Μυλλέρου-Κεραμεικοῦ καί Μαραθῶνος (ὅ.π., σ. 112). Μυλλέρου 17 (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 27), Καλογήρου Σαμουήλ, ἔργα ΟΑΠ, (ὅ.π. σ. 21), Κεραμεικοῦ (ἔργα ΔΕΗ ὅ.π., σ. 23).

Οἱ ἀρχαῖοι τάφοι ἐντοπίστηκαν κοντά στή διασταύρωση τῆς ὁδοῦ Κεραμεικοῦ μέ τήν ὁδό Μυλλέρου, ἦταν ὅμως καταστραμμένοι στό μεγαλύτερο μέρος τους. Οἱ τάφοι ΙΙ καί ΙΙΙ ἦταν λακκοειδεῖς, ἀνοιγμένοι μέσα στίς ἐπιχώσεις, σέ βάθος 1,08 μ., καί καλύπτονταν μέ κεραμίδες, ἀπό τίς ὁποῖες σώζονταν μόνο μικρά κομμάτια. Ὁ καθαρισμός τοῦ τάφου ΙΙ ἀπέδωσε ἕνα καρφί σιδερένιο, μήκ. 0,05 μ., καί ἕνα μελαμβαφές ἀρυβαλλόσχημο ληκύθιο, ὕψ. 0,04 μ. Στό χῶρο πού καταλάμβανε ὁ τάφος ΙΙΙ βρέθηκε μόνο τό κάτω μέρος πυξίδας μελαμβαφοῦς. Γιά τίς ἄλλες δύο ταφές εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ λάρνακες πήλινες (Ι καί IV), ἀπό τίς ὁποῖες σώζονταν μόνο κομμάτια· ἡ πρώτη ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1 μ. καί ἡ δεύτερη ἐπάνω στήν κιμηλιά σέ βάθος 1,50 μ.

Ἡ λάρνακα Ι περιεῖχε μιά πυξίδα κυλινδρική μέ τό κάλυμμά της, ὕψ. 0,08 μ., μέ ἐρυθρόμορφη διακόσμηση φύλλων στόν κύλινδρο τοῦ καλύμματος καί ἐνάλληλες γωνίες στό δίσκο του, καί ἕνα ὀστέινο περίαπτο, μήκ. 0,05 μ.

Ἡ λάρνακα ΙΙ, σωζ. μήκ. 0,40, πλ. 0,25, ὕψ. 0,38 μ., σωζόταν σέ καλύτερη κατάσταση καί περιεῖχε ἀρυβαλλόσχημο ληκύθιο μέ ἐρυθρόμορφη παράσταση γυναίκας πρός ἀριστερά πού κρατάει ταινία καί ἕνα φιαλίδιο μελαμβαφές, διαμ. 0,04 μ.

Μέσα στίς ἐπιχώσεις τοῦ χαντακιοῦ βρέθηκαν μερικά

ἀγγεῖα ἀκόμα, τά ὁποῖα θά προέρχονταν πιθανῶς ἀπό τούς τάφους πού περιγράψαμε παραπάνω ἤ καί ἀπό γειτονικούς τάφους: λευκή λήκυθος χωρίς βάση καί λαβή, σωζ. ὕψ. 0,21 μ. Λήκυθος χωρίς λαιμό καί λαβή, σωζ. ὕψ. 0,12 μ., μέ μελανόχρωμη διακόσμηση κλαδιοῦ ἀπό κισσό. Ληκύθιο μελαμβαφές χωρίς λαιμό καί λαβή, ὕψ. 0,045 μ. Μελαμβαφής λεκανίδα μέ τό κάλυμμά της, ὕψ. 0,05 μ. Ἀμφορίσκος μελαμβαφής χωρίς λαιμό, ὕψ. 0,06 μ.

Ὁδός Κεραμεικοῦ 91

Στό οἰκόπεδο Γιαννάτου, διαστ. 9×15 μ., ἀνασκάφτηκε τμῆμα περιβόλου, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στά βορειοανατολικά τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τό Δίπυλο μέ τήν Ἀκαδημεία καί θά ἦταν δυνατό νά ἀποτελοῦσε μέρος ταφικοῦ περιβόλου.

Ὁ περίβολος, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., ἦταν χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, εἶχε πάχος 1,10 μ., ἐδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 4 μ., διατηροῦνταν σέ ὕψος δύο δόμων καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5,80 μ. Ἀπό τήν κατασκευή του χρονολογεῖται στήν ὑστεροκλασική περίοδο (Πί ν. 38 γ).

Στούς ὑστερορωμαϊκούς χρόνους κατασκευάζεται ἐπάνω στό διατηρημένο τμῆμα του ἄλλος τοῖχος μέ τήν ἴδια κατεύθυνση, ὁ ὁποῖος χτίζεται μέ ἀργούς λίθους καί κονίαμα, ἔχει πάχος 0,50 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 0,80 μ.

Ὁδός Κερατσινίου 60-64

Στό οἰκόπεδο Σακελλαρίδη, διαστ. 28×13,20 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, πού συνέδεε τήν Ἱερά Πύλη μέ τήν Ἀκαδημεία.

Ἡ ὁδός εἶχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. καί ἀποκαλύφθηκε σέ πλάτος 4,80 μ. Ἐπίσης ἀποκαλύφθηκε τό ἀνατολικό ἀνάλημμά της σέ ἀπόσταση 5,80 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Προνοίας, σέ ὅλο τό πλάτος τοῦ οἰκοπέδου. Τό ἀνάλημμα ἦταν χτισμένο μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους καί ἐδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 1,20 μ. ἀπό τή σημερινή στάθμη τοῦ ἐδάφους. Ἀπό τήν ὁδό διατηροῦνταν ἕξι ὁδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1,20 μ. Ἡ χρονολόγηση τῶν στρωμάτων δέν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ.

Ὁδός Κυκλώπων 27

Στό οἰκόπεδο Μποζιάκη, διαστ. 22,10×9 μ., βρέθηκαν τά λείψανα κτίσματος τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἀπό τό ὁποῖο διατηροῦνταν δύο δεξαμενές, τμῆμα τοίχου στά βόρειά τους καί τμήματα δύο ἀγωγῶν.

Ἡ μία δεξαμενή ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιο, διαστ. 1,50×1,80 μ. καί ἡ δεύτερη σώζεται μερικῶς. Οἱ τοῖχοι τῆς πρώτης, πάχ. 0,45 μ., ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη· στή βορειοδυτική γωνία της ὑπῆρχε ἀγωγός πήλινος, πού θά ἐπικοινωνοῦσε μέ τό λίθινο ἀγωγό. Οἱ τοῖχοι τῆς δεξαμενῆς ἐδράζονταν σέ βάθος 1,70 μ. καί ἡ στάθμη τοῦ πυθμένα της βρισκόταν 0,95 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος.

Στά βορειοδυτικά τῆς δεξαμενῆς σωζόταν ἀγωγός χτιστός, μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.· οἱ πλευρές του εἶναι κατασκευασμένες μέ ἀργούς λίθους καί κονίαμα καί ἐσωτερικά φέρει ἐπίχρισμα. Σώζεται σέ μῆκος 9,50 μ., ἔχει διαστάσεις 0,50×0,45 μ. καί ἡ στάθμη τοῦ πυθμένα του βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τή στάθμη τῆς δεξαμενῆς.

Δεύτερος ἀγωγός μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός τόν προηγούμενο σωζόταν σέ μῆκος 4,60 μ. Ἦταν κατασκευασμένος μέ πήλινα σώματα τομῆς σχήματος πί, εἶχε διαστάσεις 0,30×0,30 μ. καί ὁ πυθμένας βρισκόταν 1,50 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους.

Ὁδός Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 104-106

Στό οἰκόπεδο Μπαλάσκα, διαστ. 18,50×15 μ., βρέθηκε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πού συνέδεε τήν Ἱερά Πύλη μέ τήν Ἀκαδημεία τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ἀρχαία ὁδός μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. σωζόταν μόνο σέ μῆκος 1 μ. κοντά στή βορειοδυτική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου. Τό πλάτος της στή θέση αὐτή καθορίζεται ἀπό τά δύο ἀναλήμματά της σέ 3,50-4,50 μ. Τό βορειοανατολικό ἀνάλημμα ἐδράζεται σέ ἀρχαῖο ὁδόστρωμα σέ βάθος 2,50 μ. ἀπό τή στάθμη τῆς ὁδοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ τό νοτιοδυτικό ἀνάλημμα ἐδράζεται βαθύτερα σέ ἐπιχώσεις καί παρουσιάζει δύο κατασκευαστικές περιόδους· τό προγενέστερο ἀνάλημμα εἶναι λεπτότερο, πάχ. 0,65 μ., καί ἐδράζεται σέ βάθος 4 μ., τό μεταγενέστερο, πάχ. 1 μ., ἐδράζεται σέ βάθος 3,70 μ. Καί τά δύο ἀναλήμματα εἶναι χτισμένα μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη καί χρονολογοῦνται στήν ὑστεροκλασική καί ἑλληνιστική περίοδο. Ἡ ὁδός διατηροῦνταν σέ πάχος πέντε ὁδοστρωμάτων, συνολ. ὕψ. 1,70 μ. Μεταξύ τῶν δύο ἀναλημμάτων κάτω ἀπό τό προγενέστερο ὁδόστρωμα περνοῦσε ἀγωγός μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ἦταν λαξευμένος στήν κιμηλιά, εἶχε πλάτος 0,80 καί ὕψος 1,10 μ.

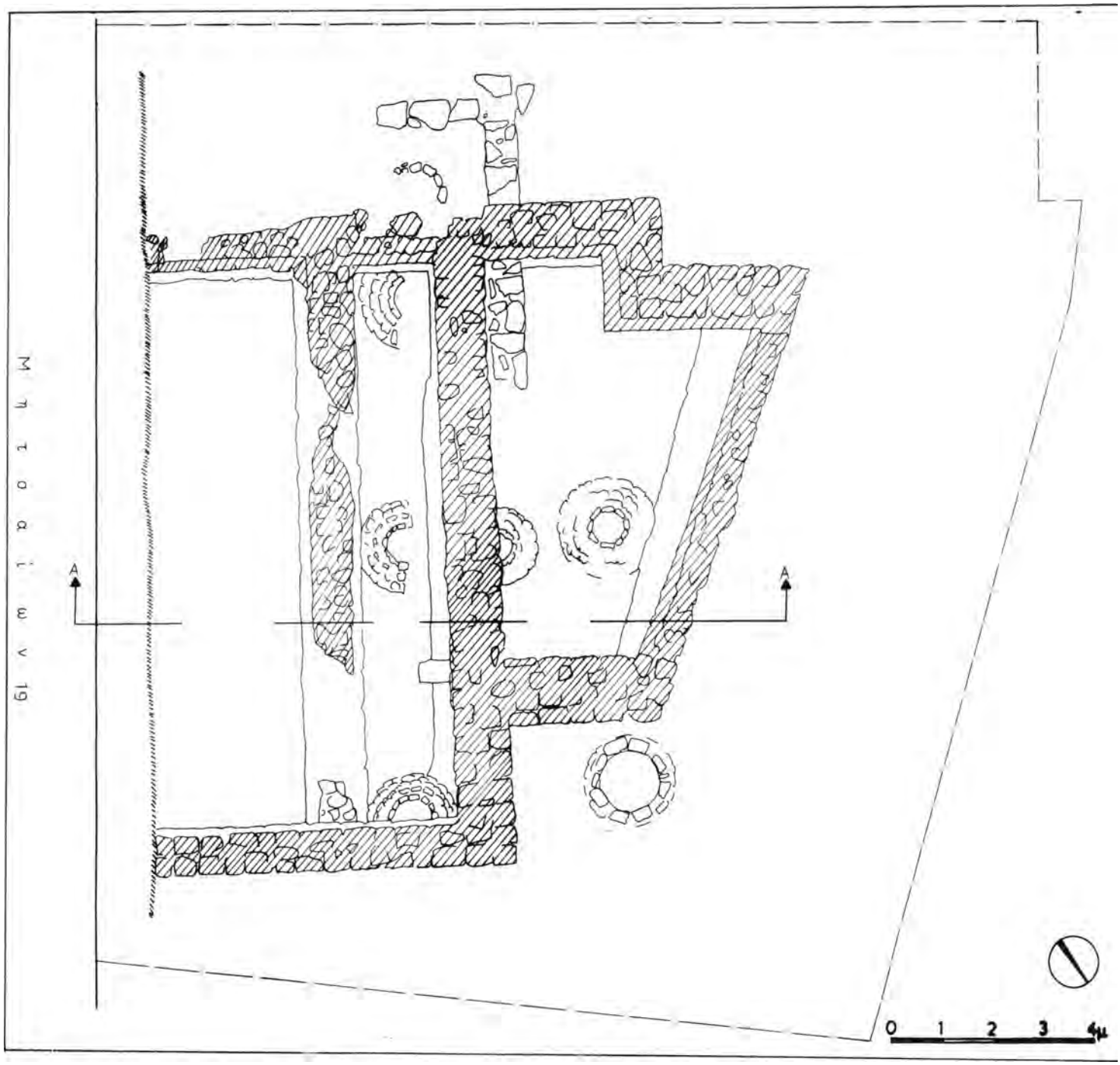
Σέ ἀπόσταση 0,75 μ. ἀπό τό βορειοανατολικό ἀνάλημμα τῆς ὁδοῦ βρέθηκε λακκοειδής τάφος καταστραμμένος, τοῦ ὁποίου ὁ πυθμένας ἦταν ἡ κιμηλιά.

Ὁδός Μητσαίων 19 (Σχέδ. 3)

Στό οἰκόπεδο Θ. Σβορώνου, διαστ. 18,30×17,60 μ., ἀνασκάφτηκαν τμῆμα κτίσματος τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου καί ἑφτά χτιστοί πίθοι τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου.

Οἱ πίθοι ἦταν χτισμένοι μέ μικρούς ἀκατέργαστους λίθους, σπασμένα κεραμίδια καί ἀσβεστοκονίαμα, ἐδράζονταν στήν κιμηλιά, τό ὕψος τους κυμαινόταν ἀπό 1,50-2 μ. καί ἡ διάμετρός τους ἀπό 0,60-1 μ. Τήν ἐποχή πού θά χρησιμοποιοῦνταν τό σῶμα τους θά ἦταν μέσα στίς ἐπιχώσεις μέχρι τό ὕψος τοῦ ὤμου ἤ τοῦ χείλους. Οἱ τρεῖς ἀπό αὐτούς καταστράφηκαν, ὅταν κατασκευάστηκε τό νεότερο κτίσμα.

Τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος ἀνασκάφτηκαν τρεῖς χῶροι. Ἕνας ἑξαγωνικός, διαστ. 2,30×7,80×2,60×6,80 μ., τοῦ ὁποίου οἱ δύο πλευρές σχημάτιζαν ἔσοχή, διαστ. 1,50×2,80 μ. Οἱ διαστάσεις τῶν δύο ὀρθογώνιων χώρων ἦταν τοῦ ἑνός 10,80×1,90 μ. καί τοῦ ἄλλου τό πλάτος 10,80 μ. καί τό σωζόμενο μῆκος 3 μ. Ἡ τοιχοποιία ἦταν χυτή ἀπό λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ τοῖχοι εἶχαν πάχος 1 μ., ἀλλά τό τμῆμα τῆς ὑποθεμελίωσης ἦταν παχύτερο, ἐδραζόταν ἐπάνω στήν κιμηλιά σέ

Σχέδ. 3. Ἀθήνα. Ὁδός Μητσαίων 19. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

βάθος 4 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 1,50-2 μ.

Ὁδός Μιαούλη 13 (ἔργα ΟΑΠ)

Σέ χαντάκι πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ, ἔξω ἀπό τήν ἰδιοκτησία ἀριθ. 13, βρέθηκε τμῆμα μιᾶς ὑστερορωμαϊκῆς δεξαμενῆς, σωζ. διαστ. 0,67×0,59 μ. Οἱ τοῖχοι της ἦταν χτισμένοι μέ ὀπτόπλινθους, ἀργούς λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα, ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,25 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,45 μ. Ἐσωτερικά ἔφερε ἐπένδυση ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Μέσα στίς ἐπιχώσεις βρέθηκε τμῆμα μαρμάρου, σωζ. μήκ. 0,45, ὕψ. 0,17 πλ., 0,20 μ., μέ τήν ἐπιγραφή ..... *ΩΝΤΙ...../.....ΕΡΑΑΡΕΤ...../.....ΕΝ*....

Ὁδός Μυλλέρου 24 (ἔργα ΔΕΗ)

Σέ χαντάκι, πού ἄνοιξε ἡ ΔΕΗ βρέθηκε συστάδα ἀρχαίων τάφων πού ἀνήκουν στό ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο ἔξω ἀπό τίς Ἥριες Πύλες (βλ. παραπάνω, σ. 34). Βρέθηκαν τέσσερις τάφοι λακκοειδεῖς· στόν ἕνα μόνο (IV) διαπιστώθηκε καῦση.

Ὁ τάφος Ι, διαστ. 1,70×0,50 μ., καλυπτόταν μέ κεραμίδες καί περιεῖχε τά διαλυμένα ὀστά ἑνός νεκροῦ· ὁ πυθμένας του βρέθηκε σέ βάθος 1,03 μ. Σέ μικρή ἀπόσταση βρέθηκαν συγκεντρωμένες πέντε λήκυθοι τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πού πιστεύουμε ὅτι θά προέρχονται ἀπό δεύτερο παρόμοιο τάφο. Καί οἱ πέντε διακοσμοῦνταν μέ μελανόχρωμα κλαδιά κισσοῦ· ἡ μία μόνο ἦταν ὁλόκληρη, ἀπό τίς ἄλλες ἔλειπε τό χεῖλος (ὕψ. 0,14-0,18 μ.). Ὁ τάφος ΙΙΙ, διαστ. 1,60×0,50 μ., περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί καλυπτόταν μέ καμπύλα πήλινα σώματα, ἀπό αὐτά πού χρησιμοποιοῦνταν στίς ἐσωτερικές ἐπενδύσεις τῶν πηγαδιῶν. Ὁ τάφος IV, ὅπου διαπιστώθηκε ἡ πυρά, εἶχε διαστάσεις 1,96×0,60 καί ὕψος 0,30 μ. Ἀπό τά ὄστρακα, πού βρέθηκαν μέσα στήν πυρά, συγκολλήθηκαν τρεῖς λευκές λήκυθοι τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ μία, ὕψ. 0,185 μ., εἰκονίζει ἱματιοφόρο ἄντρα μέ ραβδί, δίπλα σέ ἐπιτύμβια στήλη ἀετωματική, πού στηρίζεται σέ βάθρο τριῶν βαθμίδων (Πίν. 39 α). Στή δεύτερη λήκυθο, ὕψ. 0,19 μ., παριστάνεται μία γυναίκα, πού προσκομίζει κίστη στά ἀριστερά ἑνός τύμβου. Ἀπό τήν παράσταση τῆς τρίτης ληκύθου, ὕψ. 0,20 μ., διακρίνεται μέρος μόνο μιᾶς μορφῆς.

Κοντά στόν τάφο Ι βρέθηκαν ἐρυθρόχρωμο ἀρυβαλλόσχημο ληκύθιο, χωρίς λαιμό, σωζ. ὕψ. 0,05 μ., καί τό κάτω μέρος ἀλάβαστρου λίθινου, σωζ. ὕψ. 0,14 μ. Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τόν τάφο ΙΙΙ βρέθηκε ἕνα ἀρυβαλλόσχημο ληκύθιο, ὕψ. 0,095 μ., μέ ἐρυθρόμορφο ἀνθέμιο, τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στίς ἐπιχώσεις βρέθηκαν ἀκόμη δύο ἀγγεῖα: μία ἐλλιπής λήκυθος, τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., σωζ. ὕψ. 0,085 μ., μέ ἐρυθρόμορφη παράσταση γυναίκας πού βαδίζει πρός τά δεξιά, ἐνῶ στρέφει πίσω της, καί ἕνα δακρυδόχο ἀτρακτόσχημο, σωζ. ὕψ. 0,12 μ., τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου

Ὁδός Νίκης 30 (Σχέδ. 4)

Τμῆμα τοῦ προτειχίσματος καί τῆς τάφρου ἀποκαλύφθηκαν στό διαμπερές οἰκόπεδο Δ. Δωρῆ, διαστ. 11,80 × 20 μ. (Πίν. 39 β).

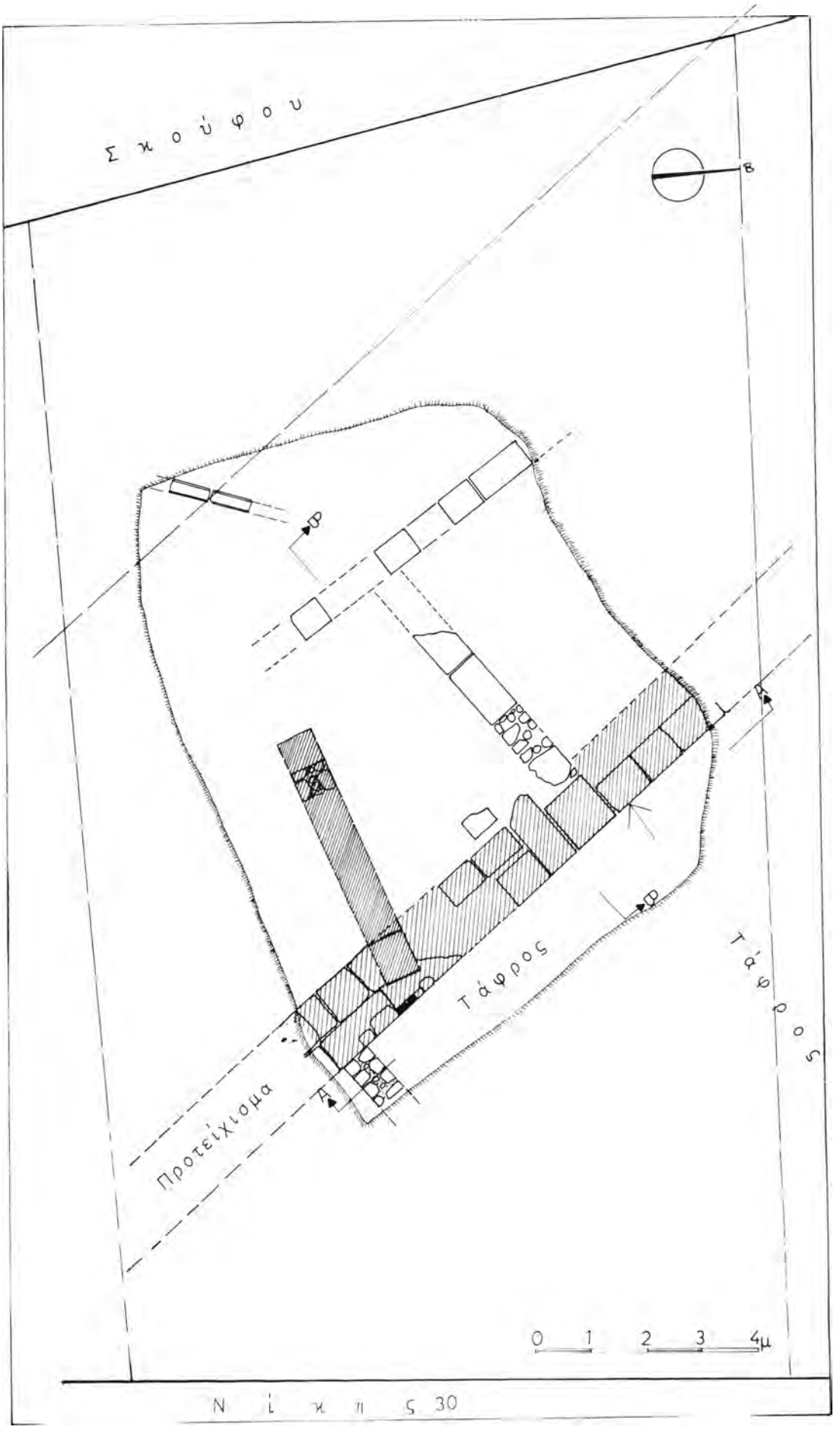
Ἡ συνέχεια τῆς ὀχύρωσης ἀνατολικά τῆς θέσης αὐτῆς βρέθηκε στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Νίκης 27 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 77), σέ χαντάκι τοῦ ΟΑΠ στήν ὁδό Νίκης (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 46, Σχέδ. 16) καί σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Λαμάχου 3 (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 52), ἐνῶ δυτικά τοῦ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Νίκης 30 ἡ συνέχεια τῆς ὀχύρωσης ἔχει βρεθεῖ σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Βουλῆς-Ἀπόλλωνος-Σκούφου (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 93), σέ χαντάκι στήν ὁδό Βουλῆς-Ἀπόλλωνος (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 66), στό οἰκόπεδο τοῦ ΟΔΕΠ, Μητροπόλεως - Πεντέλης - Ἀπόλλωνος (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 22-26) καί στά οἰκόπεδα Μητροπόλεως - Πεντέλης - Πετράκη (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 36), Βουλῆς-Πετράκη (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 66), Βουλῆς 7 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 38, Σχέδ. 16), Κολοκοτρώνη 7 (δ.π., σ. 65).

Τό προτείχισμα, μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., διασχίζει λοξά τό οἰκόπεδο καί ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 9 μ. Τό προτείχισμα ἦταν χτισμένο ἀρχικά στά μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μέ λαξευτούς κροκαλοπαγεῖς λίθους κατά τό ἰσόδομο σύστημα, ἔχει πάχος 1,20 μ. καί σώζεται σέ ὕψος πέντε δόμων. Στήν κατασκευή του ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καί οἰκοδομικό ὑλικό ἀπό ἄλλα οἰκοδομήματα καί σέ μεταγενέστερες ἐπισκευές του ἔγινε χρήση καί πλίνθων ἀκόμη. Γιά τήν ἔδρασή του ἡ κιμηλιά λαξεύτηκε πρός τήν πλευρά τῆς τάφρου μέχρι βάθος 1,60 μ. ἀπό τή στάθμη της, ἡ ὁποία στό οἰκόπεδο αὐτό κυμαίνεται ἀπό 2,60-3,50 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Ἡ τάφρος ἀνατολικά τοῦ προτειχίσματος ἐρευνήθηκε σέ πλάτος 4 μ. σχεδόν· τό συνολικό πλάτος τῆς τάφρου γνωρίζουμε ὅτι φτάνει συνήθως τά 9,50 μ. Τό βάθος της ἐδῶ ἦταν σχεδόν 5 μ. Ἡ ἐπίχωση τῆς τάφρου παρουσίασε τήν ἴδια σύνθεση, πού γνωρίζουμε καί ἀπό ἄλλες ἀνασκαφές: διαλυμένες ὀργανικές οὐσίες, οἰκοδομικό ὑλικό καί σπασμένα ἀγγεῖα, πού χρονολογοῦνται μέχρι καί τόν 1ο αἰ. μ.Χ., πού καταστράφηκε ἡ ὀχύρωση τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν. Λείψανα τοῦ τείχους, τό ὁποῖο θά περνοῦσε σέ ἀπόσταση 9 μ. δυτικά τοῦ προτειχίσματος δέ διατηροῦνταν. Δύο στρώσεις τῆς ὁδοῦ μεταξύ τοῦ τείχους καί τοῦ προτειχίσματος σώζονταν κοντά στή βόρεια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου.

Ἀπό τά μεταγενέστερα κτίσματα πού κατασκευάστηκαν στό χῶρο μεταξύ τείχους καί προτειχίσματος σώζονταν λίγα ἀρχιτεκτονικά λείψανα μόνο. Δύο τοῖχοι κάθετοι μεταξύ τους, μήκ. 4 καί 5, πλ. 0,60 μ., ἦταν χτισμένοι μέ τό οἰκοδομικό ὑλικό τῆς ὀχύρωσης, σπασμένα κεραμίδια καί ἀσβεστοκονίαμα καί ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις. Τρίτος τοῖχος, μήκ. 4,70 μ., παρουσίαζε τήν ἴδια κατασκευή. Τμῆμα ἑνός ἀκόμη τοίχου, μήκ. 1 μ., σωζόταν στό χῶρο τῆς τάφρου καί ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, πλίνθους καί ἀσβεστοκονίαμα. Μικρό τμῆμα πήλινου ἀγωγοῦ, μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 1,60 μ., σωζόταν στή θέση τοῦ τείχους κοντά στή νότια μεσοτοιχία.

Ὁδός Ξανθίππης 80

Στό οἰκόπεδο βρέθηκαν δύο λακκοειδεῖς τάφοι καί ἕνα

Σχέδ. 4. Ἀθήνα. Ὁδός Νίκης 30. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

κομμάτι ἐπιτύμβιας μαρμάρινης στήλης, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πού ἀνήκουν στό νεκροταφεῖο τοῦ Κολωνοῦ. Καί οἱ δύο τάφοι βρέθηκαν κοντά στήν ἀνατολική μεσοτοιχία. Ὁ ἕνας εἶχε ἀνοιχτεῖ στήν κιμηλιά, ἀλλά ἦταν καταστραμμένος καί κενός· γιά κάλυμμά του εἶχε κεραμίδες. Καί ὁ δεύτερος τάφος εἶχε ἀνοιχτεῖ στήν κιμηλιά· στόν πυθμένα του σώζονταν τά λείψανα της πυρᾶς τοῦ νεκροῦ. Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς βρισκόταν ἀπό 1,50 ἕως 1,40 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος.

Στίς ἐπιχώσεις βρέθηκε τό πάνω τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης (Πί ν. 39 γ), σωζ. ὕψ. 0,82, πλ. 0,51 μ., μέ δύο ἀνάγλυφους διπλούς ρόδακες καί χαραγμένα τά ὀνόματα δύο νεκρῶν· ἐπάνω ἀπό τούς ρόδακες σώζεται ἡ ἐπιγραφή: *- - ΟΜ - - -/ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟ [ΥΣ]/ΕΚ ΚΟΛΩΝΟ[Υ]* καί κάτω ἀπό τούς ρόδακες: *ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΗΣ/ ΑΡΙΣΤΟΛΟΧΟΥ/ΕΚ ΚΟΛΩΝΟΥ.*

Ὁδός Πλαταιῶν 21 (Σχέδ. 5)

Στό οἰκόπεδο, διαστ. 13,80×17 μ., βρέθηκε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πού συνέδεε τό Δίπυλο μέ τήν Ἀκαδημεία τοῦ Πλάτωνα καί δύο τάφοι (Πί ν. 39 δ). Ἡ ὁδός πού εἶχε πλάτος 40 μ. βρέθηκε σέ πολλές θέσεις. Τό δυτικό της ὅριο ἔχει βρεθεῖ στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν 41 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 135) καί στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν 43 καί Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 28). Ἡ ἀρχαία ὁδός διέσχιζε τό οἰκόπεδο μέ κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 13 καί πλάτος 11 μ. Ἡ συνέχειά της ἀνατολικά ἐκτείνεται κάτω ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν καί τό ἀνατολικό της ὅριο βρίσκεται σέ ἀπόσταση 12-14 μ. ἀπό τήν ἀνατολική οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν ἀνάλογα μέ τή θέση τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ ὁδός διατηρεῖται σέ ἕξι ὁδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1,45 μ. Τή διέσχιζαν τέσσερις ἀγωγοί. Οἱ δύο ἀπό αὐτούς ἔχουν κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ὁ ἕνας ἐδράζεται ἐπάνω στήν κιμηλιά, σέ βάθος 6 μ. καί ὁ ἄλλος ἐπάνω σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 4,30 μ. Εἶναι κατασκευασμένοι μέ πήλινα στελέχη καμπύλα καί εἶναι σύγχρονοι μέ τό παλιότερο ὁδόστρωμα. Οἱ ἄλλοι δύο ἀγωγοί ἔχουν κατεύθυνση Α.-Δ. καί ἐδράζονται στό τέταρτο ὁδόστρωμα. Ὁ ἕνας εἶναι κατασκευασμένος ἀπό πήλινα στελέχη, ἐνῶ ὁ ἄλλος μέ ἐπίπεδες πλάκες. Τά δύο κατώτερα ὁδοστρώματα χρησιμοποιοῦνταν στήν κλασική καί ὑστεροκλασική περίοδο, τά ἑπόμενα τρία χρονολογοῦνται στήν ἑλληνιστική περίοδο καί μέσα στό ἕκτο ὁδόστρωμα βρέθηκαν ἀρκετά ρωμαϊκά ὄστρακα.

Τό δυτικό ἀνάλημμα τῆς ὁδοῦ διατηρεῖται σέ μῆκος 7 μ. καί ὕψος 0,95 μ.· εἶναι χτισμένο μέ μικρούς καί μεγάλους ἀργούς λίθους συνδεόμενους μέ λάσπη, ἔχει πάχος 0,45 μ. ἐδράζεται σέ βάθος 3 μ. στό τρίτο ὁδόστρωμα καί χρονολογεῖται στήν ἑλληνιστική περίοδο. Στά ΝΑ. τοῦ ἀναλήμματος βρέθηκε τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου, σχήματος ὀρθογωνίου, χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, πάχ. 1,40 μ. Ἐδράζεται στήν κιμηλιά σέ βάθος 5 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος πέντε δόμων (2,50 μ.). Τό βορειοδυτικό σκέλος του ἔχει μῆκος 5 μ. καί τό βορειοανατολικό ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 7 μ. Χρονολογεῖται στήν ὑστεροκλασική περίοδο. Σέ ἀπόσταση 5,80 μ. ἀπό τό βορειοανατολικό σκέλος τοῦ περιβόλου βρέθηκε τάφος κιβωτιόσχημος, διαστ. 0,80×1,90, ὕψ. 1 μ. Στίς ἐπιχώσεις του βρέθηκαν λίγα σκόρπια ὀστά, δύο ἀτρακτόσχημες δακρυδόχοι, ὕψ. 0,17 μ., μία σιδερένια στλεγγίδα σπασμένη καί ψήγματα χρυσοῦ. Ἕνας δεύτερος τάφος βρέθηκε σέ ἀπόσταση 0,30 μ. ἀπό τό ἀνάλημμα τοῦ δρόμου· ἦταν λακκοειδής, διαστ. 1,65×0,50 μ., περιεῖχε τό σκελετό ἑνός νεκροῦ καί καλυπτόταν μέ πήλινες στρωτῆρες κεραμίδες κορινθιακές.

Κάτω ἀπό τόν ἀγωγό, πού τέμνει τό ἀνάλημμα τοῦ δρόμου, βρέθηκε ἕνα χάλκινο νόμισμα φθαρμένο Σαλαμίνας, 339-318 π.Χ. Στίς ἐπιχώσεις τοῦ δρόμου βρέθηκε ἀκόμη ἕνα χάλκινο νόμισμα Ἀθηνῶν, 3ου αἰ. π.Χ. Στίς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν ἕνα νόμισμα χάλκινο τοῦ 30 π.Χ. καί ἕνα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., τρεῖς πυραμιδοειδεῖς ἀγνύθες, μία κωνική καί μία ἀρτόσχημη.

Ὁδός Πλάτωνος 23

Στό οἰκόπεδο Δ. Παυλῆ, διαστ. 22×10,30 μ., ἀνασκάφτηκε συστάδα ἀρχαίων τάφων στά βορειοανατολικά τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τό Δίπυλο μέ τήν Ἀκαδημεία.

Βρέθηκαν συνολικά ὀχτώ τάφοι (Πί ν. 40 α) τῆς ἑλληνιστικῆς κυρίως περιόδου. Ἀπό αὐτούς οἱ τρεῖς (1-3) ἐρευνήθηκαν μερικῶς, γιατί ἦταν πολύ κοντά στή νοτιοανατολική μεσοτοιχία του οἰκοπέδου· ὁ 1 ἦταν λακκοειδής, κεραμοσκεπής καί οἱ 2-3 πήλινες λάρνακες παιδικῶν ταφῶν. Ἀπό τούς ὑπόλοιπους πέντε οἱ τρεῖς (6-8) ἦταν κιβωτιόσχημοι, χτιστοί μέ λαξευτούς πωρολίθους, ἐδράζονταν στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 4,20 μ., καλύπτονταν μέ μονολιθικούς μαρμαρόλιθους καί ἐπάνω τους εἶχαν ἱδρυθεῖ βάθρα, ἀπό τά ὁποῖα σώζονταν τμήματα μόνο. Δύο τάφοι (4-5) ἦταν λακκοειδεῖς καί καλύπτονταν μέ πήλινα καμπύλα σώματα, προερχόμενα ἀπό δακτυλίους φρεάτων. Ἐλάχιστα ἦταν τά ἀντικείμενα πού βρέθηκαν κατά τόν καθαρισμό καί τήν ἔρευνα τῶν τάφων:

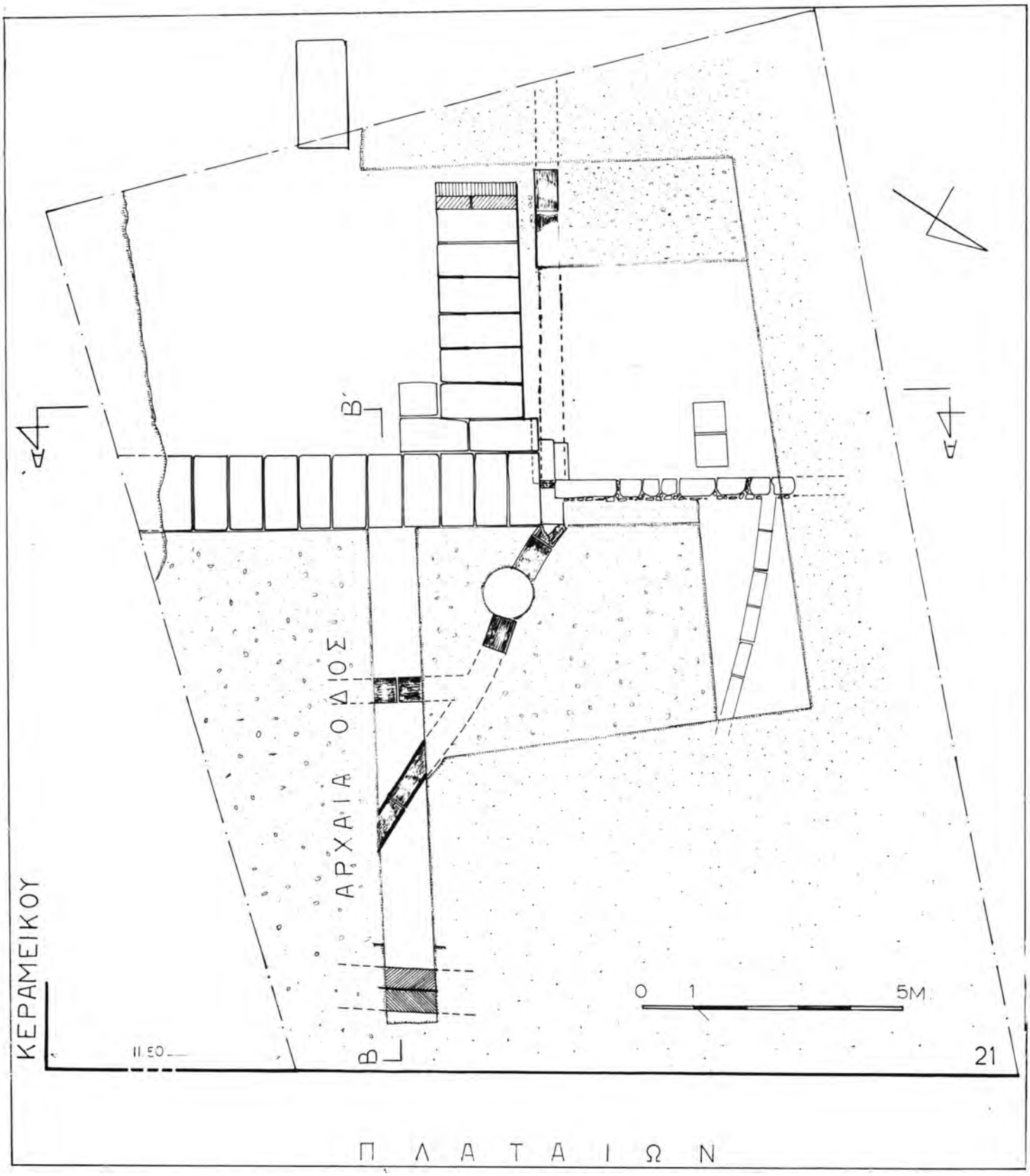
Τάφος 4, διαστ. 2,35×1 μ. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί ἕνα σιδερένιο κρίκο.

Τάφος 5, διαστ. 2,35×1,05 μ. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί λίγα σπασμένα σιδερένια καρφιά.

Τάφος 6, διαστ. 1,90× 0,70 μ. Εἶχε κοινή μέ τόν τάφο 7 τή μία μακριά πλευρά του. Στόν πυθμένα του βρέθηκε ὁ σκελετός ἑνός νεκροῦ, λίγα σιδερένια καρφιά καί σιδερένιοι κρίκοι. Ἐπάνω στό κάλυμμά του διατηροῦνταν τέσσερις στρώσεις πωρολίθων, ὑπόλοιπο ἀπό τό βάθρο τῶν ἐπιτύμβιων μνημείων, πού ἐπεκτεινόταν καί στόν τάφο 7.

Τάφος 7, διαστ. 1,90×0,70 μ. Στό ἐσωτερικό του βρέθηκε ἡ τέφρα ἑνός νεκροῦ καί στόν πυθμένα του τά διαλυμένα ὀστά ἑνός ἄλλου, χάλκινο κάτοπτρο, διαμ. 0,17 μ., χρυσή δανάκη μέ παράσταση κουκουβάγιας, δύο χάλκινοι ἤλοι καί δύο χάλκινες λαβές.

Τάφος 8, διαστ. 1,80×0,45 μ. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί λίγα κομμάτια ἀπό καρφιά. Γύρω ἀπό τόν τάφο βρέθηκαν μερικοί λαξευτοί πωρόλιθοι, πού θά ἀποτελοῦσαν μέρος βάθρου γιά τήν τοποθέτηση ἐπιτύμβιων

Σχέδ. 5. Ἀθήνα. Ὁδός Πλαταιῶν 21. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

μνημείων. Κατά τόν καθαρισμό τους (στά δυτικά) βρέθηκε χάλκινο νόμισμα μέ τήν Ἀθηνᾶ Πρόμαχο, τοῦ 150-140 π.Χ.

Ὁδός Πουλοπούλου καί Δημοφῶντος (χαντάκι ΔΕΗ)

Στή διασταύρωση τῶν δύο ὁδῶν βρέθηκε ἕνας τάφος, ὁ ὁποῖος ἐντάσσεται στό νεκροταφεῖο πού ἀναπτύχθηκε κοντά στίς Πειραϊκές Πύλες καί κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ πού ὁδηγοῦσε σ' αὐτές.

Συγκεκριμένα σέ βάθος 2,05 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Πουλοπούλου βρέθηκε ὀρθογώνια μαρμάρινη θήκη μέ τό κάλυμμά της, πού περιεῖχε μαρμάρινη ὀστεοδόχο κάλπη μέ πῶμα, ὕψ. 0,40, διαμ. βάσεως 0,145, διαμ. ὤμου 0,135 μ. Μέσα στήν κάλπη βρέθηκαν: ἕνα ζευγάρι ἐνώτια ἀπό χρυσό φύλλο ἀπό τό ὁποῖο κρεμόταν ἀχάτης ἡμισφαιρικός, χρυσό δαχτυλίδι μέ σφενδόνη ἀπό κορναλίνη μέ σκαλιστά φύλλα, χρυσή δανάκη μέ κουκουβάγια, ψῆφος ἀπό ὑαλόμαζα, χρυσές ψηφίδες καί χρυσό στέλεχος.

Ὁδός Ροβ. Γκάλλι καί Καβαλλότι (Σχέδ. 6)

Τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού βρέθηκαν στό οἰκόπεδο Θ. Χατζηθεοδώρου, διαστ. 14,25×14×10,60×16,60 μ., εἶναι τά ὑπολείμματα ἑλληνιστικῶν κτισμάτων, πού ὑπέστησαν καταστροφές καί μετατροπές μέχρι καί τούς ρωμαϊκούς χρόνους, γι' αὐτό καί δέ συνθέτουν τήν κάτοψη ἑνός συγκεκριμένου κτίσματος.

Στήν ἀνατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σωζόταν ἡ δυτική γωνία ἑνός δωματίου τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, σωζ. διαστ. 3,80×1,35 μ. Οἱ τοῖχοι του ἦταν χτισμένοι μέ μικρές ἀκατέργαστες πέτρες, συνδεόμενες μέ κονίαμα, εἶχαν πάχος 0,60 μ. καί ἐδράζονταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 2,30 μ. Ὑπολείμματα δύο τοίχων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, μήκ. 0,50 καί 1,20 μ., βρέθηκαν κάτω ἀπό τό ρωμαϊκό δωμάτιο· ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους. Δυτικότερα βρέθηκε ἀγωγός, σωζ. μήκ. 1,80 μ., μέ κατεύθυνση Β.-Ν. Σώζονταν δύο λίθινα σώματα, πλ. 0,30, μήκ. 0,90 καί ὕψ. 0,25 μ., μέ αὔλακα στήν ἐπιφάνειά τους. Δεύτερος ἀγωγός βρέθηκε δυτικότερα ἀκόμη· εἶχε κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 3,30 μ., ἦταν κατασκευασμένος ἀπό πήλινα σώματα καμαροειδή, ἀνοίγματος 0,45 μ., πού εἶχαν τοποθετηθεῖ σέ ρηχό λάξευμα τῆς κιμηλιᾶς.

Στά νότια τοῦ δεύτερου ἀγωγοῦ βρέθηκαν δύο πηγάδια, ἀνοιγμένα στήν κιμηλιά, διαμ. 1,30 καί 1 μ.

Δυτικά τῶν περιγραφέντων λειψάνων στό κέντρο περίπου τοῦ οἰκοπέδου σωζόταν τοῖχος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Εἶχε κατεύθυνση Β.-Ν. καί σωζόταν σέ μῆκος 4,50 μ., ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, σπασμένα κεραμίδια καί ἀσβεστοκονίαμα, εἶχε πάχος 0,60 μ. καί ἐδραζόταν στήν κιμηλιά. Κοντά του σώζονταν τρεῖς καμπύλες κεραμίδες ἀπό ἀγωγό, πού χρησιμοποιήθηκαν μετά τήν καταστροφή του σέ τάφο.

Ὁ τοῖχος πού βρέθηκε ἀκόμη δυτικότερα, πάλι μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 7,80 μ., εἶχε κατασκευαστεῖ ἀρχικά στήν ἑλληνιστική περίοδο μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη, μεταγενέστερα ὅμως στούς ρωμαϊκούς χρόνους ἐπισκευάζεται καί χρησιμοποιοῦνται στήν κατασκευή του λαξευτοί πωρόλιθοι, κεραμίδια καί κονίαμα.

Σέ μικρή ἀπόσταση πρός τά δυτικά βρέθηκε ἀγωγός, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 6,60 μ. Ἀποτελοῦνταν ἀπό πήλινα καμαροειδή σώματα, πού ἦταν ἑνωμένα ἀνά δύο, ὥστε ἡ τομή τοῦ ἀγωγοῦ νά σχηματίζει ἔλλειψη καί ἦταν τοποθετημένος μέσα σέ αὐλάκι πού εἶχε ἀνοιχτεῖ στήν κιμηλιά. Ἐγκάρσια πρός αὐτόν περνοῦσε τοῖχος μεταγενέστερος σέ ἀπόσταση 3,60 μ. ἀπό τό νότιο σωζόμενο ἄκρο του· ἦταν χτισμένος μέ οἰκοδομικό ὑλικό σέ δεύτερη χρήση καί στό χῶρο τοῦ ἀγωγοῦ σχημάτιζε πί. Στό βόρειο ἄκρο τοῦ ἀγωγοῦ χυνόταν ἄλλος ἀγωγός, σωζ. μήκ. 1,80 μ., παρόμοιας κατασκευῆς, ἐδραζόμενος σέ ψηλότερο ἐπίπεδο καί μέ κάθετη πρός αὐτόν κατεύθυνση· ἡ συνέχειά του πρός Δ. εἶχε καταστραφεῖ, θά ἐξυπηρετοῦσε ὅμως τό κτίσμα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, πού βρισκόταν πρός Δ. καί τοῦ ὁποίου σωζόταν μόνο τοῖχος, μήκ. 2,50 μ., ἀκανόνιστης τραπεζιόσχημης κατασκευῆς (Πίν. 40 β).

Στόν ἴδιο ἀγωγό χύνονταν καί τά νερά τῆς ὑστερορωμαϊκῆς δεξαμενῆς πού βρισκόταν στή βορειοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σωζ. διαστ. 3,30×4,20 μ. Οἱ πλευρές της ἦταν χτισμένες μέ ἀργούς λίθους καί ἀσβεστοκονίαμα, ἐδραζόταν στήν κιμηλιά καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 1,20 μ. Ἐσωτερικά ἔφερε ἐπίχρισμα ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα. Ἡ σύνδεσή της μέ τόν ἀγωγό πού ἀναφέραμε πρίν, γινόταν μέ ἕνα μικρό πήλινο ἀγωγό σχήματος πί, σωζ. μήκ. 0,60 μ.

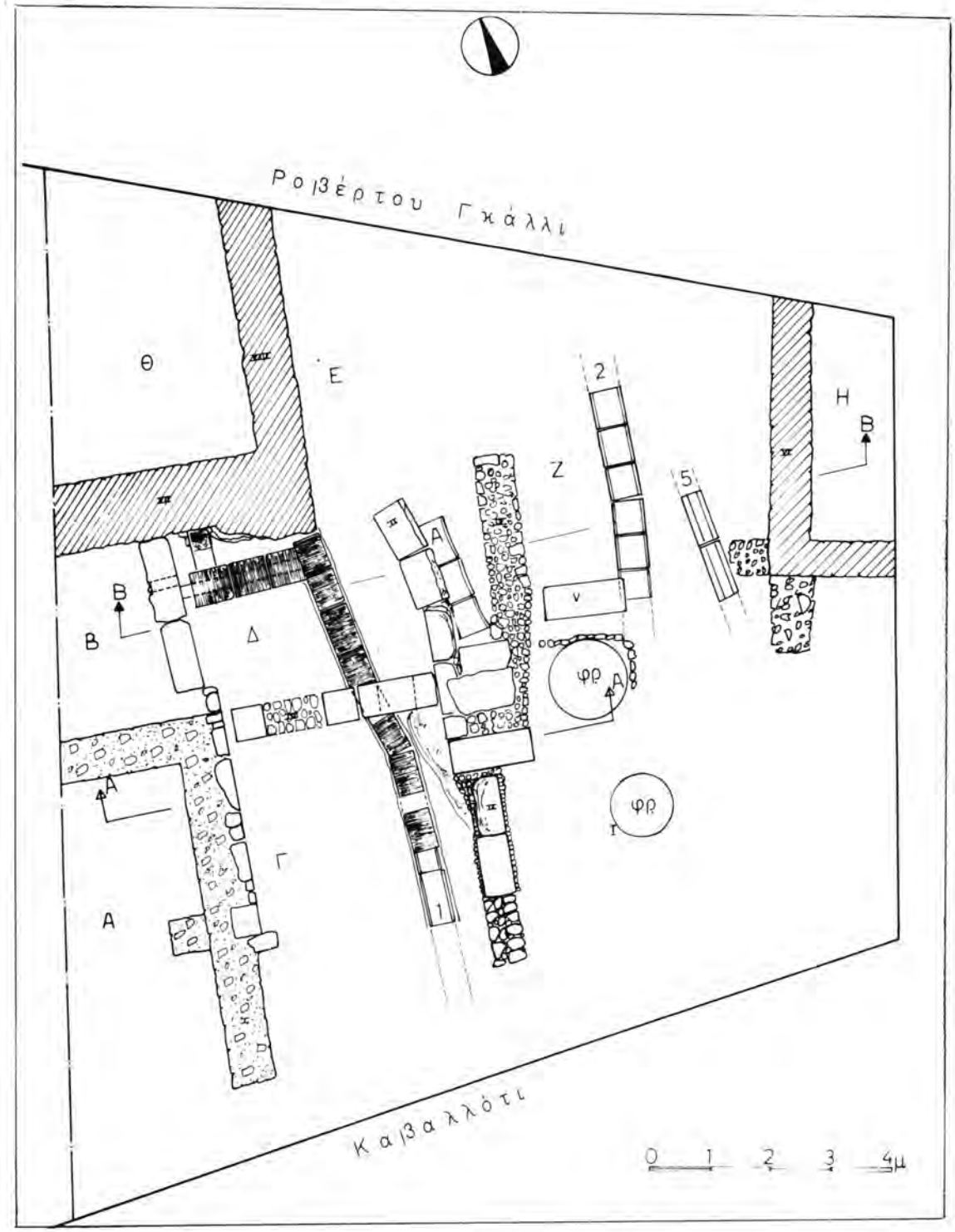
Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου σωζόταν ἡ βορειοανατολική γωνία κτίσματος, διαστ. 2×6 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχική κατασκευή ἀνάγεται στούς ἑλληνιστικούς χρόνους καί ἡ τελευταία χρήση του στούς ρωμαϊκούς. Ἔτσι οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0,65 μ., ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων καί ἀσβεστοκονίαμα, ἐνῶ ἡ ἐξωτερική ὄψη τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου διατηροῦσε τήν ἀκανόνιστη τραπεζιόσχημη ἀρχική κατασκευή τους.

Ἀπό τίς ἐπιχώσεις συλλέχτηκαν θραύσματα ἀγγείων, πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἑλληνιστική περίοδο ὡς τούς ὑστερορωμαϊκούς χρόνους καί ἀνήκουν σέ πινάκια, λύχνους, φιάλες, κυάθια, σκύφους καί μαγειρικά σκεύη· ἐπίσης βρέθηκαν ἐνσφράγιστες λαβές ἀμφορέων, ἀγνύθες, μικρές κυλινδρικές βάσεις ἀγγείων καί χάλκινο νόμισμα ἀθηναϊκό τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Ὁδός Ροβ. Γκάλλι 21

Στό οἰκόπεδο Κ. Σταυροπούλου, διαστ. 7,35×2,90 μ., ἀνασκάφτηκε τμῆμα ὑστερορωμαϊκοῦ λουτροῦ.

Κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τμῆμα κυκλικῆς αἴθουσας, τῆς ὁποίας ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται σέ 5 μ. καί τμῆμα ἡμικυκλικῆς κόγχης; διαστ. 1×2,50 μ., στά νότια τῆς μεγάλης αἴθουσας. Ἡ ὑποθεμελίωση τοῦ κτίσματος καί οἱ τοῖχοι του ἦταν κατασκευασμένοι μέ χυτή τοιχοποιία ἀπό σπασμένα κεραμίδια, μικρές ἀκατέργαστες πέτρες καί ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ ὑποθεμελίωση, ὕψ. 2,50 μ., ἐδραζόταν ἐπάνω στήν κιμηλιά σέ βάθος 3 μ., ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ροβ.

Σχέδ. 6. Ἀθήνα. Ὁδός Ροβέρτου Γκάλλι καί Καβαλλότι. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Γκάλλι καί οί τοῖχοι τοῦ λουτροῦ διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,70 μ.

Ὁ τοῖχος, πού περιέβαλλε τήν αἴθουσα, εἶχε πάχος 2,50 μ. καί στή βάση του ἦταν διπλός, ὥστε ἀνάμεσα στά δύο σκέλη του πού ἀπεῖχαν μεταξύ τους 1,10 μ. νά διέρχεται ἀγωγός. Ὁ ἀγωγός σωζόταν σέ δύο σημεῖα, οἱ πλευρές του εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό πήλινες κεραμίδες, πού ἑδράζονταν ἐπάνω στήν ὑποθεμελίωση τοῦ κτιρίου, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε καί τόν πυθμένα του. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἀγωγοῦ ἦταν 0,40×0,40 μ. Διακλάδωση τοῦ ἀγωγοῦ πρός τήν κυκλική αἴθουσα βρέθηκε σέ ἕνα σημεῖο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου της. Οἱ παρειές τῆς κόγχης ἐσωτερικά διατηροῦσαν τμήματα πλακῶν ὀρθομαρμάρωσης, ἐνῶ ἀγωγός διέτρεχε τήν καμπύλη τοῦ τόξου.

Ἀποχετευτικός ἀγωγός εἶχε ἐνσωματωθεῖ στήν ὑποθεμελίωση τοῦ κτίσματος, σέ βάθος 2,50 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ· ἦταν κατασκευασμένος μέ καμπύλες κεραμίδες, εἶχε διαστάσεις 0,40×0,40 μ., σωζόταν σέ μῆκος 1 μ. καί μέ κατεύθυνση Β.-Ν. ἀπέληγε σέ ἄλλο ἀγωγό, κάθετο πρός αὐτόν. Ὁ ἀγωγός αὐτός ἦταν τοποθετημένος σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἐπάνω στήν κιμηλιά, σέ βάθος 3 μ., ἦταν κατασκευασμένος μέ πήλινες καμπύλες κεραμίδες καί εἶχε διαστάσεις 0,45×0,70 μ. Στό δεύτερο αὐτό ἀγωγό ἀπέληγε τρίτος ἀγωγός παρόμοιας κατασκευῆς ἀλλά μέ κατεύθυνση Β.-Ν. καί ψηλότερη στάθμη.

Στά νότια τοῦ δεύτερου ἀγωγοῦ σώζονταν τά λείψανα δύο ὀρθογώνιων χώρων, σωζ. διαστ. 1,60×1,30 μ. καί 5,30×0,60 μ., οἱ ὁποῖοι θά χρησίμευαν ὡς δεξαμενές. Οἱ τοῖχοι τους, παρόμοιας κατασκευῆς πρός τά περιγραφέντα ἀρχιτεκτονικά λείψανα, ἑδράζονταν ἐπάνω στήν κιμηλιά καί σώζονταν σέ ὕψος 1,20 μ.

Τά λίγα θραύσματα ἀγγείων, πού συλλέξαμε ἀπό τίς ἐπιχώσεις, χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἑλληνιστική περίοδο μέχρι καί τούς ὕστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ὁδός Σαλαμίνος 80

Στό οἰκόπεδο Παπαγεωργίου, διαστ. 9,50×14,60 μ., ἀνασκάφτηκε ὑστερορωμαϊκό ταφικό συγκρότημα (Πίν. 40 γ). Ἀνῆκε στό νεκροταφεῖο πού ἀναπτύχθηκε ἀνατολικά τῆς ὁδοῦ πρός τήν Ἀκαδημεία.

Εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιο, διαστ. 4×3,35 μ., τό δάπεδό του ἦταν χτισμένο μέ χυτή τοιχοποιία, ὕψ. 0,50 μ., καί ἑδραζόταν ἐπάνω στήν κιμηλιά, σέ βάθος 3,90 μ. ἀπό τό σημερινό ἔδαφος. Ἐπάνω στή βάση πού περιγράψαμε, εἶχαν κατασκευαστεῖ μέ ἐπάλληλες στρώσεις πλίνθων δύο τάφοι, διαστ. 0,90×2,20 μ. ὁ καθένας. Οἱ τάφοι εἶχαν τελείως καταστραφεῖ.

Ὁδός Σαλαμίνος καί Ζωγράφου

Στό οἰκόπεδο Ἀγγελίδου-Στεφανούρη, διαστ. 11,70×25 μ., ἀνασκάφτηκε συστάδα τάφων (Πίν. 41 α) τῆς ὑστεροελληνιστικῆς καί τῆς πρώιμης ρωμαϊκῆς περιόδου, πού ἀνήκουν στό νεκροταφεῖο στά βορειονατολικά τῆς ὁδοῦ πού συνέδεε τό Δίπυλο μέ τήν Ἀκαδημεία.

Καί οἱ πέντε τάφοι πού βρέθηκαν ἐδῶ ἦταν κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι μέ λίθινες πλάκες· ἡ στάθμη τοῦ πυθμένα τῶν τέσσερων τάφων βρισκόταν 3,40 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ σύγχρονου ἐδάφους καί τοῦ ἑνός 4,80 μ. καί οἱ διαστάσεις τους ἦταν 2,20×0,50 μ. Τό περιεχόμενό τους ἦταν φτωχό.

Τάφος 1. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ, κομμάτια ἀπό χάλκινο ἀγγεῖο, σπασμένα σιδερένια καρφιά καί κρίκους, θραύσματα ἀπό σκύφο καί οἰνοχόη, τρεῖς δακρυδόχους ἀπιόσχημες, ὕψ. 0,092 μ., καί χρυσό δαχτυλίδι μέ παράσταση γυμνοῦ ἄντρα μπροστά σέ κιονίσκο (Πίν. 41 β).

Τάφος 2. Μαζί μέ τό σκελετό τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν λίγα φύλλα χρυσοῦ καί μιά χρυσή δανάκη μέ παράσταση κουκουβάγιας καί τήν ἐπιγραφή: *ΤΑΘΕ.*

Τάφος 3. Ἀνάμεσα στά διαλυμένα ὀστά τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν μία σιδερένια στλεγγίδα, μήκ. 0,24 μ., λίγα χρυσά φύλλα καί ἕξι δακρυδόχοι ἀτρακτόσχημες, ὕψ. 0,13-0,17 μ.

Τάφος 4. Περιεῖχε μία δακρυδόχη ἀτρακτόσχημη, ὕψ. 0,14 μ., καί λίγα χρυσά φύλλα.

Τάφος 5. Κοντά στό δεξί χέρι τοῦ νεκροῦ βρέθηκε χρυσό στεφάνι (Πίν. 41 γ), μερικά χρυσά φύλλα, λίγα σιδερένια καί χάλκινα καρφιά καί μία δανάκη μέ παράσταση κουκουβάγιας.

Μεταξύ τῶν τάφων 3 καί 4 βρέθηκαν δύο κομμάτια ἐνεπίγραφου κιονίσκου.

Ὁδός Σαρρῆ καί Ἐπικούρου

Λείψανα δύο ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου βρέθηκαν στό οἰκόπεδο Κασούλα, διαστ. 18,50×27,30 μ.

Καί οἱ δύο ἀγωγοί εἶχαν κατεύθυνση Α.-Δ., καί σέ τομή σχημάτιζαν ἔλλειψη, διαστ. 0,85×0,35 καί 0,70×0,45 μ. Ἦταν κατασκευασμένοι ἀπό πήλινα καμαροειδή σώματα συνενωμένα καί στό σημεῖο τῆς ἕνωσής τους στερεώνονταν μέ πλίνθους· ἑδράζονταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 4,10 μ. Ὁ ἕνας ἀγωγός βρέθηκε σέ τρία σημεῖα, ἀλλά τή διαδρομή του τήν παρακολουθήσαμε σέ ὅλο τό μῆκος τοῦ οἰκοπέδου, ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀνατολική μεσοτοιχία ὡς τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Ἐπικούρου. Τοῦ δεύτερου ἀγωγοῦ βρέθηκε μόνο μικρό τμῆμα κάτω ἀπό τήν ἀνατολική μεσοτοιχία, κοντά στόν πρῶτο ἀγωγό, πού ἀπεῖχε 3μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Σαρρῆ.

Δύο σπασμένοι πήλινοι ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς βρέθηκαν ἐπάνω στό δεύτερο ἀγωγό. Ἀπό τίς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου συλλέξαμε ἀρχιτεκτονικά μαρμάρινα μέλη: βάση ἰωνικοῦ κίονα, ὕψ. 0,18, διαμ. 0,335 μ., ἐπίκρανο βυζαντινό, ὕψ. 0,23, πλ. 0,175 μ., μέ γλυπτό φυτικό διάκοσμο, τμῆμα γείσου, ὕψ. 0,295, μήκ. 0,375 μ., τμῆμα ἐπιστυλίου, ὕψ. 0,12, μήκ. 0,24 μ.

Ὁδός Σοφοκλέους 41

Στό οἰκόπεδο Βλαχανδρέα, διαστ. 28×16,10 μ., ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα περιορίστηκε σέ μικρό χῶρο κοντά στήν ἀνατολική μεσοτοιχία, γιατί στήν ὑπόλοιπη ἔκταση τά ὑπόγεια τῆς παλιᾶς οἰκοδομῆς εἶχαν θεμελιωθεῖ βαθύτερα ἀπό τή στάθμη τῆς κιμηλιᾶς.

Βρέθηκαν μόνο τρεῖς λαξευτοί κροκαλοπαγεῖς λίθοι ἐπάνω στήν κιμηλιά. Οἱ δύο ἀπέχουν 2,70 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή καί ὁ τρίτος βρέθηκε σέ ἀπόσταση 7 μ. ἀπό τούς προηγούμενους. Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς στό χῶρο βρισκόταν 3,20 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου.

Ὁδός Σοφοκλέους καί Αἰόλου

Σέ συμπληρωματική ἔρευνα πού ἔγινε στό οἰκόπεδο τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδας, ὅπου τό ἔτος 1974 εἶχε ἀνασκαφτεῖ σημαντικό τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὀχύρωσης (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 115-120), βρέθηκε ἀκόμα ἕνας ἀγωγός μέ κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., πού περνοῦσε κάτω ἀπό τήν ὁδό πού διέσχιζε τήν τάφρο. Εἶχε ἀνοιχτεῖ μέσα στήν κιμηλιά σέ σχῆμα ὀρθογώνιο, διαστ. 0,80×0,47 μ.

Στήν ἴδια περιοχή βρέθηκαν καί τρία μαρμάρινα ἐπιτύμβια μνημεῖα: μαρμάρινη λήκυθος, χωρίς λαιμό καί βάση, σωζ. ὕψ. 0,82 μ., μέ ζωγραφιστή ταινία μαιάνδρου χαμηλά στόν κορμό καί ζωγραφιστά ἀνθέμια στόν ὦμο, τῆς κλασικῆς περιόδου (Πίν. 41 δ). Μαρμάρινη λήκυθος, χωρίς λαιμό καί βάση, σωζ. ὕψ. 0,48 μ., μέ ραβδωτό κορμό καί πλοχμό ἀνάγλυφο στόν ὦμο, τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου. Μαρμάρινος κιονίσκος, ὕψ. 0,534, διαμ. 0,18 μ., μέ τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ κάτω ἀπό τόν πλαστικό δακτύλιο: *ΑΦΡΟΔΙΣΙΟΣ/ΧΡΗΣΤΟΣ*.

Πλατεία Φιλομούσου Ἑταιρείας καί ὁδός Ἁγγ. Γέροντα

Μέσα σέ φρεάτιο, πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ στήν Πλατεία Φιλομούσου Ἑταιρείας, σέ ἀπόσταση 3 μ. ἀπό τήν ὁδό Ἁγγ. Γέροντα, βρέθηκε πήλινος πίθος. Σωζόταν σέ ὕψος 0,78 μ., εἶχε μέγ. διάμετρο 0,78 μ. καί ἐδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 2,42 μ.

Πειραιάς

Ὁδός Ἀφεντούλη 31

Σέ οἰκόπεδο, διαστ. 15,20×15 μ., βρέθηκαν τρία πηγάδια κοντά στή νοτιοανατολική μεσοτοιχία. Ἦταν λαξευμένα στήν κιμηλιά, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη βρισκόταν 1,70 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος. Εἶχαν διάμετρο 1, 1,05 καί 0,84 μ. καί ἐρευνήθηκαν μέχρι βάθος 2 μ.

Λεωφόρος Βασ. Κωνσταντίνου 95

Στό οἰκόπεδο αὐτό ἡ κιμηλιά βρέθηκε σέ βάθος 2,70 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Στήν ἐπιφάνειά της σώζονταν λαξεύσεις. Σέ ἀπόσταση 2,90 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή καί μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός αὐτή εἶχε ἀνοιχτεῖ μία αὔλακα, μήκ. 4,35, πλ. 0,35, βάθ. 0,38 μ. Στή βορειοανατολική της ἄκρη ξεκινοῦσε δεύτερη αὔλακα κάθετη πρός αὐτή, πλ. 0,50, βάθ. 0,50 μ., ἡ ὁποία σωζόταν σέ μῆκος 2 μ.

Ὁδός Γερμανοῦ 10

Τό βραχῶδες ἔδαφος τοῦ οἰκοπέδου, διαστ. 19,70×13,50 μ., εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στήν ἀρχαιότητα γιά λατομεῖο ἐξόρυξης πωρολίθου.

Ἡ στάθμη τοῦ βράχου στό οἰκόπεδο στό ψηλότερο σημεῖο βρισκόταν 0,45 μ. πάνω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου. Διατηροῦνταν οἱ αὔλακες ἐξόρυξης τριῶν πωρολίθων, διαστ. 1,21×0,74, 1,40×0,96 καί 1,20×0,50 μ. Οἱ αὔλακες εἶχαν πλάτος 0,12-0,15 μ. Ἡ ἐργασία τῆς ἐξόρυξης προχωροῦσε βαθμιδωτά, κατά στρώσεις, ὕψ. 0,40 μ.

Ὁδός Δεληγιώργη καί Βασιλέως Γεωργίου Β΄

Στό οἰκόπεδο Γράου, διαστ. 17×10,80 μ., ἀποκαλύφθηκαν τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα ἑνός ὀρθογώνιου κτίσματος, κατασκευασμένου μέ λαξευτούς πωρολίθους, πού ἀπό τόν τρόπο κατασκευῆς του χρονολογεῖται στήν κλασική περίοδο. Ἡ μία πλευρά του ἔχει μῆκος 8,40 μ. καί ἡ ἄλλη σώζεται σέ μῆκος 2,35 μ. Ἐδράζεται στό φυσικό βραχῶδες ἔδαφος σέ δύο ἐπίπεδα, σέ βάθος 2,70 καί 3,70 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Δεληγιώργη. Στό ψηλότερό του σημεῖο διατηρεῖται στό ὕψος τῶν τριῶν δόμων. Μέρος τοῦ κτίσματος θά ἐκτεινόταν καί πέρα ἀπό τή βορειοδυτική μεσοτοιχία, δίπλα στήν ὁποία βρέθηκαν καί τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού περιγράψαμε.

Κοντά στή βορειοανατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε πωρόλιθος καί τμῆμα μαρμάρινου ἀγωγοῦ μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., πού ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 0,50 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Δεληγιώργη.

Ὁδός Εὐπλοίας 38

Βρέθηκε μόνο ἕνα πηγάδι σέ ἀπόσταση 2,30 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία καί 6,80 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή. Ἦταν λαξευμένο στήν κιμηλιά, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη βρισκόταν στό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου, εἶχε διάμετρο 0,80 μ. καί τό στόμιό του ἦταν χτιστό μέ λίθους· ἐσωτερικά εἶχε ἐπένδυση ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα καί στίς παρειές του εἶχαν ἀνοιχτεῖ τριγωνικές ἐσοχές.

Ὁδός Ζέας 111-113

Βρέθηκαν ὑπολείμματα ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων. Σέ ἀπόσταση 3,70 μ. ἀπό τή βορειονατολική μεσοτοιχία καί 2,80 μ. ἀπό τή νοτιοανατολική βρέθηκε τμῆμα ἀπιόσχημης δεξαμενῆς ἀνοιγμένης μέσα στήν κιμηλιά, διαμ. 3,10, σωζ. ὕψ. 1,80 μ. Στήν ἀνατολική παρειά της εἶχε ἀνοιχτεῖ σήραγγα, πλ. 1,35, ὕψ. 1,74 μ., μέ καμαρόσχημη ὀροφή. Ὑπολείμματα δεύτερης σήραγγας βρέθηκαν σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τή δεξαμενή.

Σέ ἀπόσταση 4 μ. ἀπό τή νοτιοανατολική μεσοτοιχία βρέθηκε δεύτερη δεξαμενή καταστραμμένη σέ μεγάλο μέρος της· εἶχε διάμετρο 3,60 μ. Κοντά στή δεύτερη δεξαμενή βρέθηκε φρέαρ, διαμ. 1 μ., σέ ἀπόσταση 1,35 μ. ἀπό τή βορειοανατολική μεσοτοιχία καί 5 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή. Τρίτη δεξαμενή μέ φρέαρ, διαμ. 0,70, ὕψ. 2 μ., βρέθηκε στή βόρεια γωνία τοῦ οἰκοπέδου.

Ὁδός Θεάτρου 151-153

Στό οἰκόπεδο Παπαγγελῆ καί Ζησίμου, διαστ. 16×15,80 μ., σώζονταν τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα δύο κτισμάτων, διαφορετικῆς κατασκευῆς τό καθένα, καί τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου.

Προγενέστερο ήταν τό κτίσμα πού βρέθηκε κοντά στή νοτιοδυτική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου. Ἀποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων πού ἦταν χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,55 μ., καί στήν προέκταση τοῦ μεγαλύτερου τοίχου δύο ἀκόμη πωρόλιθοι. Ὁ ἕνας τοῖχος εἶχε μῆκος 8 μ. καί ὁ δεύτερος ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5,50 μ. Τό κτίσμα ἑδραζόταν σέ ἐπιχώσεις στήν ἴδια στάθμη μέ τό δρόμο καί στό ὕψος τοῦ ἑνός δόμου.

Τό δεύτερο κτίσμα βρέθηκε στή βορειοανατολική μεσοτοιχία. Ἀπό τούς χώρους του ἀποκαλύφθηκαν μόνο δύο μερικῶς. Ἡ μία πλευρά τοῦ ἑνός χώρου εἶχε πλάτος 3,50 μ. καί ἡ δεύτερη πλευρά ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 3,70 μ. Ὁ δεύτερος χῶρος εἶχε πλάτος 4,90 μ. καί ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 4 μ. Οἱ τοῖχοι ἦταν κατασκευασμένοι ἀπό λαξευτούς λίθους σέ δεύτερη χρήση καί ἀργούς λίθους καί εἶχαν πάχος 0,55 μ. Ὁ νοτιοδυτικός τοῖχος τοῦ κτίσματος ἑδράζεται βαθύτερα ἀπό τά 5 μ. Ὁ βορειοδυτικός τοῖχος καί ὁ μεσαῖος ἑδράζονταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 2,10 μ., ἐνῶ ὡς βορειοανατολικός τοῖχος τοῦ κτίσματος χρησίμευε ἡ παρειά τοῦ βράχου, πού εἶχε λαξευτεῖ κάθετα, ὅταν ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λατομεῖο. Κοντά στό βορειοδυτικό τοῖχο του βρέθηκε μεταγενέστερο πηγάδι, διαμ. 0,55 μ. τοῦ ὁποίου τό στόμιο ἦταν κατασκευασμένο μέ λίθους. Στά βορειοδυτικά τοῦ ἴδιου τοίχου εἶχε προστεθεῖ ἕνας καμπύλος τοῖχος ἀπό ἀργολιθοδομή, σωζ. μήκ. 2,20 μ.

Ἀπό τό ἀρχαῖο λατομεῖο διατηρεῖται μικρό μόνο τμῆμα στή βορειοανατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ λαξεύσεις γιά τήν ἐξόρυξη πωρολίθων ἄρχιζαν ἀπό τή στάθμη τοῦ δρόμου καί ἔφταναν μέχρι βάθος 3,65 μ. διακρίνονταν τέσσερις βαθμίδες ἐξόρυξης, ὕψ. 0,40-0,60 μ., καί τά μεγαλύτερα ὁριζόντια αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη εἶχαν μῆκος 1,80, 2,40 καί 2,35 μ. Ἡ δυτική παρειά τοῦ λατομείου εἶχε λαξευτεῖ μέχρι βάθος 5 μ.

Ὁδός Θεάτρου 157

Σημαντικό τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου βρέθηκε στό οἰκόπεδο Δελῆ, διαστ. 18×14 μ.

Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς, ἐκεῖ πού διατηρεῖται ψηλότερα, βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τό σύγχρονο δρόμο, ἐνῶ στά σημεῖα πού ἡ λατόμευση ἔχει προχωρήσει στό μεγαλύτερο βάθος, ἡ ἐπιφάνεια τῆς κιμηλιᾶς βρίσκεται 2 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Ἡ ἐργασία ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Στό χῶρο αὐτῆς τῆς ἀνασκαφῆς ἡ ἐξόρυξη προχώρησε σέ βάθος τεσσάρων βαθμίδων. Μεγάλα αὐλάκια καί μικρά, μήκ. 5,50-0,90 μ., ἔχουν ἀνοιχτεῖ ἐπάνω σέ ὅλα τά ὁριζόντια ἐπίπεδα τοῦ βράχου· τό πλάτος τους ποικίλλει ἀπό 0,015-0,02 μ. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη ξεχωρίζουν καλά καί στίς κάθετες ἐπιφάνειες τοῦ βράχου. Σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ λατομείου ξεχωρίζει κανείς πωρολίθους ἕτοιμους γιά ἐξόρυξη ἤ τά ἴχνη τῶν ἐξορυχθέντων, διαστ. 1,45×0,65 ἤ 0,90×1,20 μ.

Ὁδός Ἰάσωνος 48-50

Στό οἰκόπεδο Ἐπιτροπούλου καί Χατζηπαχούλη, διαστ. 16 ×18,30 μ., ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἔφερε στό φῶς τμῆμα στωικοῦ κτίσματος, πού ταυτίζεται πιθανῶς μέ τή μία ἀπό τίς πέντε στοές τοῦ Ἐμπορίου, τή νοτιότερη (Πί ν. 42 α).

Τό οἰκόδομημα ἔχει κατεύθυνση Β.-Ν. καί θά εἶχε πρόσοψη στά δυτικά. Ἐδῶ ἀποκαλύφθηκε τμῆμα μόνο, μήκ. 9 μ. Τό συνολικό πλάτος του δέν ἀποκαλύφθηκε σ' αὐτό τό οἰκόπεδο, γνωρίζουμε ὅμως ὅτι ἔφτανε τά 15,50 μ. Τό πλάτος του ἐδῶ εἶναι 9,60 μ. Ὁ ἀνατολικός τοῖχος ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 9,50 μ.· εἶναι χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,60 μ., σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα καί διατηρεῖται σέ ὕψος τριῶν δόμων· ἡ ὑποθεμελίωσή του εἶναι κατασκευασμένη ἀπό ἀργολιθοδομή, ὕψ. 1,30 μ., καί ἑδράζεται στήν κιμηλιά. Ἡ στάθμη ἕδρασης βρισκόταν 5,35 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἰάσωνος. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σωζόμενου δαπέδου βρίσκεται σέ βάθος 3,20 μ. Δύο παράλληλες σειρές πεσσῶν διαιροῦν τό κτίσμα, ἐνῶ ταυτόχρονα θά στήριζαν τή στέγη του. Οἱ πεσσοί εἶναι κατασκευασμένοι μέ λαξευτούς λίθους, διαστ. 0,65×0,50, 0,85×0,65, 0,75×0,65 καί 0,65×0,65 μ., ἡ ὑποθεμελίωσή τους ἦταν πλατύτερη, εἶχε ὕψος 1,50 μ. καί ἑδραζόταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 4,50 μ. (Πί ν. 42 β). Ἡ πρώτη σειρά τῶν πεσσῶν ἀπέχει ἀπό τόν ἀνατολικό τοῖχο τῆς στοᾶς 4,28 μ., ἡ δεύτερη σειρά τῶν πεσσῶν ἀπό τήν πρώτη ἀπέχει 3,14 μ. καί μεταξύ τους οἱ πεσσοί ἀπέχουν 3,10 μ. Οἱ πεσσοί τῆς δεύτερης σειρᾶς συνδέονται μεταξύ τους μέ τοῖχο ἀπό ἀργολιθοδομή καί μέ παρόμοιο τοῖχο συνδέεται ὁ τρίτος πεσσός τῆς πρώτης σειρᾶς μέ τόν ἀντίστοιχό του πεσσό τῆς δεύτερης· ἐπίσης ἀπό τόν πρῶτο πεσσό τῆς δεύτερης σειρᾶς ξεκινάει ἕνας παρόμοιος τοῖχος, μέ κατεύθυνση πρός τά δυτικά. Σέ ἐπαφή μέ τόν ἀνατολικό τοῖχο τῆς στοᾶς σχηματίζεται ὀρθογώνιος χῶρος, πού ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μερικῶς ἡ μία πλευρά του ἔχει πλάτος 1,45 μ. καί ἡ ἄλλη ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 2,10 μ. καί συνεχίζεται μέσα στό ἄσκαφτο, πέρα ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή. Ὅλοι οἱ διαχωριστικοί τοῖχοι, πού ἀναφέραμε ἕως τώρα, ἔχουν κατασκευαστεῖ σέ μεταγενέστερη χρήση τοῦ στωικοῦ χώρου. Στό δάπεδο τῆς στοᾶς βρέθηκε στρώση πυρᾶς καί σίδερου, συνολ. πάχ. 0,40 μ. Στά ἀνατολικά τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου σώζονταν πήλινος ὀρθογώνιος λουτήρας, διαστ. 1,15×0,50 μ., καί ὁ πυθμένας πήλινου ἀγγείου, διαμ. 0,55, ὕψ. 0,33 μ., τά ὁποῖα θά χρησίμευαν στό ἐργαστήριο μετάλλου πού εἶχε διαμορφωθεῖ ἐκεῖ, ὅπως συμπεραίνεται καί ἀπό τά ὑπολείμματα σίδερου καί ἄλλων ὑλικῶν πού βρέθηκαν.

Στά νότια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων πού περιγράψαμε σωζόταν τμῆμα λατομείου πωρολίθου. Διατηροῦνται τέσσερις βαθμίδες ἐξόρυξης, ὕψ. 0,40-0,80, συνολ. ὕψ. 2,20 μ. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη ἀρχίζουν ἀπό βάθος 3 μ., ἔχουν μῆκος ἀπό 4,60-1 μ., τό πλάτος τους ἀρχίζει ἀπό 0,015 καί φτάνει 0,025 μ.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου στή νότια γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρισκόταν σχεδόν στό ὕψος τοῦ δρόμου. Στό χῶρο, πού σχηματίζεται μεταξύ τῶν δύο μεσοτοιχιῶν τοῦ οἰκοπέδου καί τοῦ λατομείου, εἶχαν λαξευτεῖ μέσα στό βράχο τρεῖς σπηλαιοειδεῖς κοιλότητες, διαστ. 2,70 ×

3,40, ὕψ. 1,95 μ. ἡ μία, 2,85×4,55, ὕψ. 1,72 μ. ἡ δεύτερη καί 3,45×1,52, ὕψ. 1,70 μ. ἡ τρίτη. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου τους βρισκόταν 2,70 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἰάσωνος. Ἡ εἴσοδος στά σπήλαια αὐτά βρισκόταν στή βόρεια πλευρά. Ἀνάμεσα στά δύο σπήλαια εἶχε ἀνοιχτεῖ στό βράχο ἕνα πηγάδι, διαμ. 0,80 μ.

Ὁδός Κανάρη 35

Στό οἰκόπεδο Μηνᾶ Λειβαδιώτη, διαστ. 9,50×5,50 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου.

Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς, ἐκεῖ πού διατηρεῖται ψηλότερα, βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τό σύγχρονο δρόμο, ἐνῶ στά σημεῖα πού ἡ λάξευση ἔχει προχωρήσει στό μεγαλύτερο βάθος, ἡ ἐπιφάνεια τῆς κιμηλιᾶς βρίσκεται 2 μ. χαμηλότερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Ἡ ἐργασία ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Ἐδῶ διατηρήθηκαν 3 βαθμίδες.

Στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου σχηματίζεται ὀρθογώνιος χῶρος, διαστ. 4,90×4,50, βαθ. 2 μ., ἀπό ὅπου εἶχαν ἐξορυχθεῖ πωρόλιθοι. Μεγάλα αὐλάκια καί μικρά, μήκ. 3-0,50 μ., ἔχουν ἀνοιχτεῖ σέ ὅλα τά ὁριζόντια ἐπίπεδα τοῦ βράχου. Τό πλάτος τους ποικίλλει ἀπό 0,015-0,02 μ. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη ξεχωρίζουν καλά καί στίς κάθετες ἐπιφάνειες τοῦ βράχου. Στό χῶρο λατόμευσης ξεχωρίζουν πωρόλιθοι γιά ἐξόρυξη, διαστ. 1,40×0,55, 1,10×0,55 μ.

Ὁδός Κάνιγγος 17

Στό οἰκόπεδο Ἁγγ. Εὐσταθίου, διαστ. 32,75×33,50 μ., ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἀποκάλυψε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου.

Τό καλύτερο σωζόμενο τμῆμα τοῦ ἀρχαίου λατομείου βρέθηκε κοντά στή νοτιοανατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου (Πίν. 43 α). Ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ λατομείου προχωροῦσε κατά βαθμίδες. Ἐδῶ διατηροῦνταν ἕξι βαθμίδες ἐξόρυξης, ὕψ. 0,50-0,80 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀνώτατης βαθμίδας βρισκόταν 0,50 μ. ψηλότερα ἀπό τή στάθμη τοῦ δρόμου, ἐνῶ στά σημεῖα, πού ἡ λάξευση ἔχει προχωρήσει στό μεγαλύτερο βάθος, ἡ ἐπιφάνεια τῆς κιμηλιᾶς βρίσκεται 2,60 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου. Σέ μερικά σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἐπιφάνεια τῆς κιμηλιᾶς βρίσκεται 2 μ. ψηλότερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου.

Μεγάλα αὐλάκια καί μικρά, μήκ. 2,50-0,45 μ., ἔχουν ἀνοιχτεῖ σέ ὅλα τά ὁριζόντια ἐπίπεδα τοῦ βράχου· τό πλάτος τους ποικίλλει ἀπό 0,015-0,02 μ. Κατά μῆκος τῆς νοτιοανατολικῆς μεσοτοιχίας ξεχωρίζει κανείς πωρολίθους ἕτοιμους γιά ἐξόρυξη ἤ τίς αὐλακες ἐξόρυξής τους, διαστ. 1,60×0,45 καί 0,95×0,45 μ.

Ὁδός Καρατζᾶ καί Γρηγορίου Ε΄

Στό οἰκόπεδο Κορωναίου, διαστ. 19,30×16,60 μ., ἀνασκάφτηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου πού ἐκτείνεται στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ οἰκοπέδου.

Ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ λατομείου προχωροῦσε κατά βαθμίδες. Διατηροῦνταν πέντε βαθμίδες ἐξόρυξης, ὕψ. 0,45-1 μ. Ἡ στάθμη τῆς ἀνώτατης βαθμίδας βρισκόταν στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τή στάθμη τοῦ δρόμου, ἐνῶ στά σημεῖα, πού ἡ λάξευση εἶχε προχωρήσει στό μεγαλύτερο βάθος, ἡ ἐπιφάνεια τῆς κιμηλιᾶς βρισκόταν 3,10 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου.

Αὐλάκια, μήκ. 3-0,80 μ., ἔχουν ἀνοιχτεῖ σέ ὅλα τά ὁριζόντια ἐπίπεδα τοῦ βράχου· τό πλάτος τους ποικίλλει ἀπό 0,015-0,02 μ. Δύο πωρόλιθοι ἕτοιμοι γιά ἐξόρυξη ἔχουν διαστάσεις 1,30×0,70 καί 0,95 ×1,55 μ.

Ὁδός Κολοκοτρώνη 110 καί Νοταρᾶ

Στό οἰκόπεδο Τσαλίκη, διαστ. 22,50×30 μ., βρέθηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου. Ὁ χῶρος τοῦ λατομείου καταλαμβάνει ἔκταση 12×13 μ., κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη καί στή βορινή μεσοτοιχία.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου βρισκόταν 0,50 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη, ἐνῶ ἡ λατόμευση ἔχει φτάσει σέ βάθος 3 μ. Ὅπως καί στίς ἄλλες περιπτώσεις λατομείων ἡ ἐργασία τῆς ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Διακρίνονται τέσσερις βαθμίδες ἐξόρυξης. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ποικίλλουν σέ μῆκος ἀπό 3,20-0,55 μ. καί ἔχουν πλάτος 0,015-0,02 μ. Παρόμοια αὐλάκια ξεχωρίζουν καί στίς κάθετες ἐπιφάνειες τοῦ βράχου. Οἱ διαστάσεις ἐξορυχθέντων πωρολίθων ἤ ἕτοιμων γιά ἐξόρυξη ἦταν 1,35×0,55 καί 1,10×0,85 μ.

Μέσα στό χῶρο τοῦ λατομείου βρέθηκαν τρία πηγάδια, λαξευμένα στό βράχο, διαμ. 0,70, 0,70 καί 1,20 μ.

Στή βορινή μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου διακρινόταν τοῖχος κτίσματος κατασκευασμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους. Εἶχε τήν ἴδια κατεύθυνση μέ τή μεσοτοιχία καί σωζόταν σέ δύο τμήματα, μήκ. 5,80 καί 2 μ. Τό μεγαλύτερο τμῆμα ἑδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,90 μ. καί τό μικρότερο ἑδραζόταν καί πάλι σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,15 μ.

Ὁδός Κουντουριώτου 135

Στό οἰκόπεδο Ἄρη Βαλασάκη, διαστ. 10,50×15,65 μ. σωζόταν τμῆμα ἀρχαίου λατομείου ἐξόρυξης πωρολίθου (Πίν. 43 β).

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου, ἐκεῖ πού διατηροῦνταν ψηλότερα, βρισκόταν στό ἴδιο σχεδόν ἐπίπεδο μέ τή στάθμη τοῦ δρόμου, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου, πού ἔφερε τίς λαξεύσεις, βρισκόταν 3 μ. βαθύτερα.

Ὅπως καί ἀλλοῦ ἔτσι καί ἐδῶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ λατομείου προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40 μ. Ἐδῶ διατηροῦνταν μόνο δύο βαθμίδες ἐξόρυξης. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ποίκιλλαν σέ μῆκος ἀπό 2-0,80 μ. καί εἶχαν πλάτος ἀπό 0,015-0,02 μ. Οἱ διαστάσεις πωρολίθων γιά ἐξόρυξη ἦταν 1,50×0,75 μ.

Στό κέντρο τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε μέσα σέ ἕνα λάξευμα γέμισμα ἀπό ἀργούς λίθους, μήκ. 2,20, πλ. 1 μ.

Ὁδός Κουντουριώτου 165-167

Στό οἰκόπεδο Β. Χατζησαββαόγλου, διαστ. 16×15 μ.,

ἀποκαλύφθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα κτίσματος τῆς κλασικῆς περιόδου.

Τά σωζόμενα ἀρχαῖα βρέθηκαν στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου καί ἦταν τέσσερις τοῖχοι χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, οἱ ὁποῖοι τέμνονται κάθετα μεταξύ τους καί σχηματίζουν τέσσερις χώρους μισοκαταστραμμένους. Ὁ μεγαλύτερος χῶρος θά ἦταν πιθανῶς ὑπαίθριος καί οἱ διαστάσεις πού ἀποκαλύφθηκαν εἶναι 7,30×3,30 μ. Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς διατηροῦνται μερικῶς καί ἔχουν διαστάσεις 3,30×2,80, 4,80×2,20 καί 3,30×1 μ. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος, πάχ. 0,50-0,55 μ., ἐδράζονται στήν κιμηλιά σέ βάθος 4,10 μ. καί διατηροῦνται σέ ὕψος 1-1,50 μ.

Ὁδός Κωλέττη 4

Ἔξω ἀπό τό οἰκόπεδο, βρέθηκε δεξαμενή μέ φρέαρ σέ ἀπόσταση 2,70 μ. ἀπό τή νοτιοδυτική γωνία του. Ἦταν λαξευμένη στήν κιμηλιά, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη ἦταν στό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου. Τό φρέαρ εἶχε διάμετρο 1 καί ὕψος 1,20 μ. καί ἡ δεξαμενή εἶχε ὕψος 2,30 καί διάμετρο 3,50 μ.

Ὁδός Κωλέττη 5-7

Σέ οἰκόπεδο βρέθηκε λατομεῖο πωρολίθου. Ἡ στάθμη τοῦ βραχώδους ἐδάφους ἦταν στό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου. Σέ ἀπόσταση 2,10 μ. ἀπό τή νοτιοδυτική μεσοτοιχία καί 2,30 μ. ἀπό τή νοτιοανατολική ὁ πωρόλιθος εἶχε λαξευτεῖ σέ μῆκος 3,10 καί βάθος 0,45 μ.

Ὁδός Λεωσθένους 31

Σέ οἰκόπεδο βρέθηκαν δύο λαξευτοί πωρόλιθοι κάτω ἀπό τή νοτιοανατολική μεσοτοιχία, οἱ ὁποῖοι πιθανῶς ἀνήκουν σέ ἀρχαῖο κτίσμα· ἐδράζονταν στήν κιμηλιά, πού βρίσκεται στό ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου δρόμου.

Ὁδός Λόυδ Τζώρτζ 15

Στό οἰκόπεδο Παρασκευᾶ Ἀνδρεάκου, βρέθηκαν τά λείψανα τοίχου τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, μέ κατεύθυνση Β.-Α., πού σωζόταν σέ μῆκος 7 μ. Ἦταν χτισμένος μέ μεγάλους λαξευτούς λίθους καί μικρούς ἀκατέργαστους στά μεταξύ τους κενά, εἶχε πάχος 0,50 μ., ἐδραζόταν στήν κιμηλιά σέ βάθος 1 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 1,37 μ.

Ὁδός Μητρώου καί Λέκκα

Στό οἰκόπεδο Π. Μανάκου καί Γ. Παπαζαχαρόπουλου, διαστ. 14,30×16,50 μ., ἀνασκάφτηκε κτίσμα τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς περιόδου (Π ί ν. 43 γ).

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος ἦταν κατασκευασμένοι μέ λαξευτούς πολυγωνικούς καί ὀρθογώνιους πωρολίθους καί μικρούς ἀργούς λίθους στά μεταξύ τους κενά, σύμφωνα μέ τό ἀκανόνιστο πολυγωνικό σύστημα· ἔχουν πλάτος 0,50 μ., ἐδράζονται στό μαλακό βράχο, σέ βάθος 4,80 μ., καί διατηροῦνται σέ ὕψος 1,50 μ. Σέ πολλά σημεῖα οἱ τοῖχοι ἔχουν ἐπισκευαστεῖ, ἤ ἔχουν ὑποστεῖ μικρές μετατροπές, ἔτσι δέν εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε τήν ἀρχική κάτοψη τοῦ κτίσματος.

Τό τμῆμα τοῦ κτίσματος πού ἀποκαλύφθηκε, στήν τελευταία του χρήση ἀποτελοῦνταν ἀπό ἑπτά χώρους, ἀπό τούς ὁποίους οἱ δύο μόνο σώζονται ἐπαρκῶς, εἶναι συνεχόμενοι καί ἔχουν διαστάσεις 4,40×5 καί 2,40×4,20 μ. Ἡ εἴσοδος καί τῶν δύο φαίνεται ὅτι θά ἦταν στά ἀνατολικά. Ὁ τρίτος χῶρος ἔχει πλάτος 5,60 μ. καί σώζεται σέ μῆκος 4 μ. Ὁ τέταρτος εἶναι παράγωνος καί ἔχει πλάτος 5,20 μ. καί μῆκος 4 μ. Τῶν ὑπόλοιπων τριῶν τά ὅρια εἶναι ἀσαφή, γιατί μεγάλο μέρος τους ἔχει καταστραφεῖ, ἔτσι δέν εἴμαστε βέβαιοι ἄν εἶναι μόνο τρεῖς ὁπωσδήποτε ἡ μία διάστασή τους εἶναι ἀπό δυτικά πρός τά ἀνατολικά στή σειρά 1,10, 1,80 καί 2,90 μ. Ὁλόκληρο τό κτίριο εἶναι παράγωνο καί συνεχίζεται στά βόρεια.

Ὁδός Μπουμπουλίνας - Φίλωνος - Νοταρᾶ

Στό οἰκόπεδο Ἀγ. Μελετόπουλου, διαστ. 18×31,50 μ., βρέθηκαν λείψανα ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων καί τμῆμα τοίχου.

Σέ ἀπόσταση 8,50 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Μπουμπουλίνας καί 6,90 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Νοταρᾶ σωζόταν ὁ πυθμένας ἀπιόσχημης δεξαμενῆς, διαμ. 1,55 μ. Ἐπίσης στή βόρεια γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε σήραγγα, μήκ. 5,70 καί πλ. 0,95 μ., ἡ ὁποία, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., κατέληγε σέ δεξαμενή πού βρισκόταν κάτω ἀπό τή μεσοτοιχία.

Λείψανα τοίχου βρέθηκαν στό μέσο περίπου της βορειοανατολικῆς μεσοτοιχίας, σωζ. μήκ. 4 μ.· ἦταν χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,65 μ., καί ἐδραζόταν στήν κιμηλιά.

Ὁδός Περικλέους 7

Στό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Περικλέους 7, ἰδιοκτησίας Ε. Λαιμοῦ, διαστ. 10,20×16,50 μ., βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν κλασική περίοδο μέχρι τήν ὕστερη ρωμαϊκή (Π ί ν. 44 α).

Στήν προγενέστερη οἰκοδομική περίοδο χρονολογεῖται κτίσμα, κατασκευασμένο μέ λαξευτούς πωρολίθους κατά τό ἰσόδομο σύστημα, ἀπό τό ὁποῖο σώζονταν μερικῶς τέσσερις τοῖχοι, πού τέμνονται κάθετα μεταξύ τους καί σχηματίζουν τέσσερις χώρους. Ὁ ἕνας τοῖχος, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 8,80 μ. Δεύτερος τοῖχος στά ἀνατολικά του, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., σώζεται σέ μῆκος 6,50 μ., δύο ἄλλοι τοῖχοι, μέ τήν ἴδια κατεύθυνση στά δυτικά τοῦ πρώτου τοίχου, ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ὁ πρῶτος σέ μῆκος 2 μ. καί ὁ δεύτερος σέ μῆκος 2,50 μ. Οἱ τοῖχοι τοῦ κλασικοῦ κτίσματος διατηροῦνται σέ ὕψος ἑνός ἕως τριῶν δόμων καί ἐδράζονται στήν κιμηλιά σέ βάθος 2 μ. (Π ί ν. 44 β).

Σέ μεταγενέστερη ἐπισκευή τοῦ κτιρίου, στήν ἑλληνιστική περίοδο, ἀνήκει τοῖχος ἀπό ἀργολιθοδομή, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., κάθετος πρός τό μεγάλο τοῖχο, ὁ ὁποῖος ἀπέχει 2,50 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου· σώζεται σέ δύο τμήματα, συνολ. μήκ. 3,50 μ.

Στήν ὑστερορωμαϊκή περίοδο κατασκευάζονται δύο τάφοι στό ἐσωτερικό τοῦ ἑνός χώρου τοῦ κτίσματος πού περιγράψαμε καί μάλιστα στή νοτιοδυτική γωνία του. Ἡ

μία πλευρά τοῦ κτιρίου χρησιμεύει γιά στενή πλευρά τῶν δύο τάφων καί ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ κτιρίου γιά μακριά πλευρά τοῦ ἑνός τάφου. Οἱ ἄλλες πλευρές τους ἦταν χτισμένες μέ ἀργούς λίθους, ὀπτοπλίνθους καί κονίαμα· τό δάπεδο τοῦ ἑνός ἦταν στρωμένο μέ ὀπτοπλίνθους. Οἱ διαστάσεις τῶν τάφων ἦταν 2×0,70, ὕψ. 0,65 μ. Ὁ ἕνας τάφος περιεῖχε ἕνα σκελετό καί ὁ δεύτερος δύο σκελετούς καί ἕνα γυάλινο ἀγγεῖο.

Στά δυτικά τῶν τάφων μέσα στό δεύτερο χῶρο τοῦ κλασικοῦ κτίσματος βρέθηκε κυκλική κατασκευή, διαμ. 1,40, βάθ. 0,20 μ., τῆς ὁποίας τή χρήση ἀγνοοῦμε.

Τμήματα δαπέδου ἀπό μεταγενέστερη χρήση τοῦ χώρου σώζονταν σέ δύο σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου, κοντά στή νότια μεσοτοιχία καί κοντά στή βορειοανατολική γωνία του. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου βρισκόταν 1 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Περικλέους.

Ὁδός Περικλέους, Σκουζέ καί Βασ. Κωνσταντίνου

Σέ οἰκόπεδο, διαστ. 30×17 μ., βρέθηκαν λίγα ἀρχιτεκτονικά λείψανα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, πού ἀποτελοῦν τή νότια γωνία ἑνός κτίσματος. Στήν κατασκευή του ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παλιότερο οἰκοδομικό ὑλικό καί μικροί ἀργοί λίθοι, πού συνδέονται μεταξύ τους μέ λάσπη. Ἡ μία πλευρά του ἔχει σώζ. μῆκος 1,40 ἡ ἄλλη 3,20 μ. καί ἑδράζονται στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 1,85 μ.

Ὁδός Πραξιτέλους 177

Σέ οἰκόπεδο, διαστ. 10×14,80 μ., βρέθηκε τοῖχος τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου καί δίπλα του ἕνα πηγάδι. Ὁ τοῖχος εἶχε κατεύθυνση Α.-Δ., ἦταν χτισμένος μέ λαξευτούς λίθους, εἶχε πάχος 0,45 μ., σωζόταν σέ μῆκος 5,60 μ. καί ἑδραζόταν στό φυσικό ἔδαφος, πού βρισκόταν στή στάθμη τοῦ δρόμου.

Τό πηγάδι εἶχε ἀνοιχτεῖ στά βόρεια τοῦ τοίχου καί τό στόμιό του, διαμ. 0,65 μ., βρισκόταν 1 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου.

Ὁδός Σανταρόζα 5-7

Στό οἰκόπεδο Μουζακίτη, διαστ. 23×14 μ., σωζόταν τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου.

Στό βορειοδυτικό μισό τοῦ οἰκοπέδου ἡ στάθμη τοῦ πωρολίθου βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τό δρόμο, μόνο σέ περιορισμένη ἔκταση βρίσκεται 1 μ. ψηλότερα. Ἡ λατόμευση ἔχει φτάσει σέ βάθος 2,20 μ. Ἡ ἐργασία ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Διακρίνονται πέντε βαθμίδες ἐξόρυξης. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ἔχουν μῆκος 3-0,50 μ. καί πλάτος 0,015-0,02 μ. Οἱ διαστάσεις τῶν πωρολίθων γιά ἐξόρυξη ἦταν 1,50×0,75 καί 1,20×0,55 μ.

Ὁδός Σερφιώτη 22-24

Σέ οἰκόπεδο βρέθηκε πηγάδι, διαμ. 1 μ., σέ ἀπόσταση 3,30 μ. ἀπό τή νοτιοδυτική μεσοτοιχία καί 6 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή. Τό στόμιό του ἦταν στήν ἴδια στάθμη μέ τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου. Ἡ ἐπίχωσή του ἦταν μεταγενέστερη.

Ὁδός Σαλαμινομαχων καί Σπ. Τρικούπη

Στό οἰκόπεδο Ἀλ. Ἀλεξανδρίδη, διαστ. 14×18,20 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου βρισκόταν 2,80 μ. ψηλότερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου. Ἡ λατόμευση ἔχει φτάσει σέ βάθος 0,55 μ. Ἡ ἐργασία τῆς ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Διακρίνονται πέντε βαθμίδες ἐξόρυξης. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ποικίλλουν σέ μῆκος, ἀπό 4-0,55 μ., καί ἔχουν πλάτος 0,015-0,02 μ. Οἱ διαστάσεις τῶν πωρολίθων πού εἶχαν ἐξορυχθεῖ ὑπολογίζονται ἀπό τά ἴχνη τους ἐπάνω στό βράχο· ὁ μεγαλύτερος ἀπό αὐτούς ἔχει διαστάσεις 1,60×0,63 μ.

Κοντά στή νοτιοδυτική μεσοτοιχία, ἐπάνω σέ βαθμίδα διαστ. 1,10×0,40 μ., ἑδραζόταν τοῖχος ἀργολιθοδομῆς, ἀντίστοιχου μήκους.

Ὁδός Σπ. Τρικούπη καί Χατζηκυριακοῦ

Στό οἰκόπεδο Κούκιαρη, διαστ. 15×7 μ., βρέθηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, ἐκεῖ πού διατηρεῖται ψηλότερα, βρισκόταν 1 μ. κάτω ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου καί στό ἐπίπεδο, πού ἡ λατόμευση εἶχε προχωρήσει βαθύτερα, ἡ στάθμη τοῦ πωρολίθου ἀπεῖχε 4,20 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου.

Ἡ ἐργασία τῆς ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Οἱ αὔλακες ἐξόρυξης εἶχαν πλάτος 0,15-0,20 μ. Οἱ διαστάσεις τῶν πωρολίθων ἦταν 1,56×0,80 καί 1,60×1 μ.

Σέ ἀπόσταση 1,20 μ. ἀπό τή βορειοανατολική μεσοτοιχία καί 8,50 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Σπ.Τρικούπη εἶχε ἀνοιχτεῖ στό βράχο ἕνα πηγάδι, διαμ. 0,84 μ., καί γύρω του εἶχε λαξευτεῖ ὀρθογώνιο πλαίσιο γιά τήν τοποθέτηση κινητοῦ στομίου.

Στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε ἕνα δεύτερο πηγάδι, διαμ. 0,53 μ., μέ χτιστές παρειές.

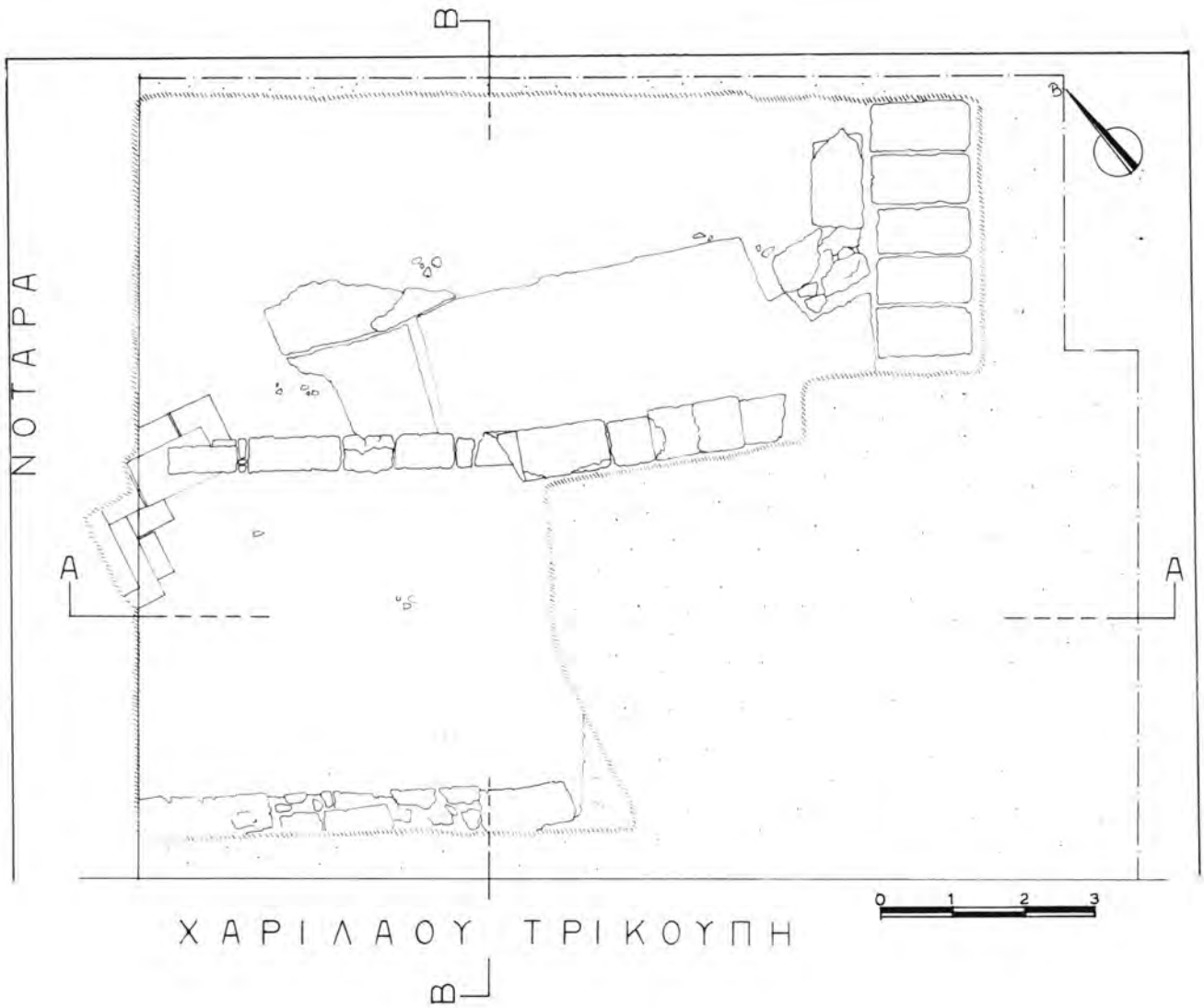
Ὁδός Χαριλάου Τρικούπη καί Νοταρᾶ (Σχέδ. 7)

Στό οἰκόπεδο Χαραλ. Ἀντιόχου, διαστ. 11×13,50 μ., ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου λατομείου πωρολίθου καί ἀρχιτεκτονικά λείψανα κτίσματος τό ὁποῖο κατασκευάστηκε, ὅταν πλέον ὁ χῶρος ἔπαυσε νά χρησιμοποιεῖται ὡς λατομεῖο.

Οἱ λαξεύσεις γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ξεχωρίζουν καλά σέ δύο σημεῖα. Τό ἕνα ἔχει ἔκταση 4,95×5,80 μ. καί ἡ ἐπιφάνειά του βρίσκεται 4,24 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου καί τό δεύτερο, διαστ. 7,55×2,35 μ., βρίσκεται σέ βάθος 3,55 μ.

Κοντά στήν ἀνατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου σωζόταν τοῖχος τῆς κλασικῆς περιόδου, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 4, πάχ. 1,30 μ., χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, ὁ ὁποῖος ἑδραζόταν στό μαλακό βράχο σέ βάθος 5 μ.

Μεταγενέστερος εἶναι ὁ τοῖχος, πού ἔχει κάθετη κατεύθυνση πρός αὐτόν πού περιγράψαμε καί παρουσιάζει δύο

Σχέδ. 7. Πειραιάς. Ὁδός Χαρ. Τρικούπη καί Νοταρᾶ. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

οἰκοδομικές περιόδους. Εἶναι χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους κατά τό ἰσόδομο σύστημα μέχρι μῆκος 4 μ., ἐνῶ τμῆμα του, μήκ. 5 μ., εἶναι χτισμένο μέ λαξευτούς πωρολίθους καί μικρούς ἀργούς λίθους στά μεταξύ τους κενά καί ὁ ἀκραῖος δυτικός του πωρόλιθος πατάει ἐπάνω στή γωνία προγενέστερου βαθμιδωτοῦ κτίσματος. Ἴχνη κονιάματος καί κεραμιδιῶν σέ τμῆμα του, μήκ. 1,35 μ., ὑποδηλώνουν τήν ἐπαναχρησιμοποίησή του στή ρωμαϊκή περίοδο.

Στή ρωμαϊκή περίοδο ἐπίσης κατασκευάστηκε τοῖχος, σωζ. μήκ. 6 μ., πού βρέθηκε κάτω ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Εἶναι χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, κεραμίδια, οἰκοδομικό ὑλικό σέ δεύτερη χρήση καί κονίαμα, ἔχει πάχος 0,60 μ. καί ἐδράζεται ἐπάνω στό μωλακό βράχο σέ βάθος 4,20 μ.

Ὁδός Ὑψηλάντου 174-176

Στό οἰκόπεδο Ἀτσαλῆ-Πετράκη-Παῦδα, διαστ. 26,35×15,65 μ., βρέθηκε τοῖχος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, σωζ. μήκ. 16 μ., κατά μῆκος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Ἦταν χτισμένος μέ μεγάλους λαξευτούς λίθους καί λίγους μικρούς ἀκατέργαστους στά μεταξύ τους κενά, εἶχε πάχος 1,10 μ., ἐδραζόταν ἐπάνω στήν κιμηλιά, σέ βάθος 0,80 μ., καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,80 μ.· σέ ἀπόσταση 1,50 μ. ἀπό τό νοτιοδυτικό ἄκρο του ἕνα ὀρθογώνιο

ἄνοιγμα χρησίμευε ὡς ἀγωγός. Δύο λαξευτοί πωρόλιθοι στό νοτιοδυτικό σωζόμενο ἄκρο του ἀποτελοῦσαν διαχωριστικό τοῖχο, σωζ. μήκ. 2,20 μ. Στή νοτιοδυτική μεσοτοιχία βρέθηκαν τά λείψανα καί ἄλλου τοίχου.

Ὁδός Φίλωνος 19α (Σχέδ. 8)

Στό οἰκόπεδο Ι. Κανάλε, διαστ. 7,50×15 μ., βρέθηκε ἐνδιαφέρον τμῆμα ὑδραυλικῆς ἐγκατάστασης (Πίν. 45 α).

Ἀγωγός, λαξευμένος στήν κιμηλιά, σχήματος ὀρθογωνίου, διαστ. 0,45×0,75 μ., διέσχιζε τό οἰκόπεδο μέ κατεύθυνση Α.-Δ., ἀκολουθώντας πορεία ὀφιοειδή, ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀνατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου. Σέ δύο σημεῖα τοῦ ἀγωγοῦ, σέ ἀπόσταση 3,10 καί 7,20 μ. ἀπό τήν ἀνατολική μεσοτοιχία, εἶχαν ἀνοιχτεῖ δύο φρεάτια κυκλικά, διαμ. 0,70 μ. Ὁ ἀγωγός καλυπτόταν μέ λίθινες πλάκες. Σέ ἀπόσταση 2,90 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή βρέθηκε ἀπιόσχημη δεξαμενή μέ φρέαρ, διαμ. 0,90, βάθ. 2,50 μ. Οἱ πυθμένες τῆς δεξαμενῆς καί τῶν φρεάτων δέ βρέθηκαν.

Τμῆμα τοίχου, σωζ. μήκ. 1,90 μ., μέ κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., βρέθηκε κοντά στήν ἀνατολική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου· ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους καί ἀσβεστοκονία, εἶχε πάχος 0,50 μ., ἐδραζόταν στήν κιμηλιά καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,22 μ.

Ὁδός Φρεαττύδος καί Ἰωνίδων

Στό οἰκόπεδο Καραμηνᾶ, διαστ. 28,80×19,90 μ., σώζονταν λίγα ἀρχιτεκτονικά λείψανα, χρονολογούμενα στόν 4ο αἰ. π.Χ. (Πίν. 45 β).

Στό δυτικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν τμήματα δύο δωματίων παραλλήλων μεταξύ τους, διαστ. 4,50×1,50 καί 4,50×2,50 μ. Τό στενότερο θά ἦταν διάδρομος, μέ εἴσοδο ἀπό Β., ὅπου βρέθηκε καί μαρμάρινο κατώφλι. Στό δεύτερο δωμάτιο σώζονταν τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό χαλίκι ποταμίσιο. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἦταν χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους καί οἰκοδομικό ὑλικό σέ δεύτερη χρήση, εἶχαν πάχος 0,50-0,55 μ. καί ἐδράζονταν στό φυσικό βραχῶδες ἔδαφος, σέ βάθος 1,55 μ.

Στά ἀνατολικά τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων πού περιγράψαμε, βρέθηκε τμῆμα ἑνός κτίσματος, μήκ. 4,10, σωζ. πλ. 0,90 μ., πού ἡ τοιχοποιία του εἶναι διαφορετική ἀπό τοῦ προηγουμένου καί μοιάζει γιά μεταγενέστερη. Οἱ τοῖχοι του ἔχουν πάχος 0,35 μ. καί εἶναι χτισμένοι μέ πολυγωνικούς καί ἀργούς λίθους.

Ἀνάμεσα στά ἐρείπια τῶν δύο κτισμάτων σωζόταν τμῆμα ἑνός τοίχου προγενέστερου, σωζ. μήκ. 2 μ., καί πηγάδι, διαμ. 0,80 μ., μέ χτιστό περιχείλωμα. Ἀκόμη ἕνα πηγάδι βρέθηκε στά ἀνατολικά τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων πού περιγράφτηκαν.

Λεωφόρος Χατζηκυριακοῦ 43 καί Κρεββατᾶ

Στό οἰκόπεδο Παναγ. Διαβολίτση, διαστ. 16,75×13,90 μ., βρέθηκαν δύο κωδωνόσχημες δεξαμενές καί τμῆμα λατομείου πωρόλιθου.

Οἱ δεξαμενές βρέθηκαν ἡ μία κοντά στήν ἄλλη στή νότια μεσοτοιχία, λαξευμένες μέσα στήν κιμηλιά, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἐκεῖ διετηρεῖτο σέ βάθος 0,50 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Κρεββατᾶ. Ἡ δεξαμενή πού διατηρεῖται καλύτερα, εἶχε φρεάτιο, διαμ. 1, ὕψ. 0,50 μ., καί κορμό, διαμ. 4 καί ὕψ. 4 μ.

Τό λατομεῖο ἐκτείνεται στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου, ἐκεῖ πού διετηρεῖτο ψηλότερα, βρισκόταν 1,20 μ. ψηλότερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Κρεββατᾶ, ἐνῶ ἡ λατόμευση ἔχει φτάσει σέ βάθος 0,50 μ. Ἡ ἐργασία τῆς ἐξόρυξης προχωροῦσε κατά βαθμίδες, ὕψ. 0,40-0,60 μ. Ξεχωρίζουν τέσσερις βαθμίδες ἐξόρυξης. Τά αὐλάκια γιά τήν ἐξόρυξη τῶν πωρολίθων ποικίλλουν σέ μῆκος ἀπό 3-0,55 μ. καί ἔχουν πλάτος ἀπό 0,015-0,020 μ. Παρόμοια αὐλάκια φαίνονται καί στίς κάθετες ἐπιφάνειες τοῦ βράχου. Οἱ διαστάσεις ἐξορυχθέντων πωρολίθων, ἤ ἑτοίμων γιά ἐξόρυξη, ἦταν ἀπό 0,77×1,30-1,40×1,70 μ.

Κοντά στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ οἰκοπέδου καί κατά μῆκος τῆς ἀνατολικῆς μεσοτοιχίας σωζόταν τοῖχος ἀπό ἀργολιθοδομή, μήκ. 3, πλ. 0,40 μ., ὁ ὁποῖος ἐδραζόταν σέ ἐπίχωση, πάχ. 0,50 μ., στήν ἴδια στάθμη μέ τό δρόμο.

Νέο Ψυχικό

Ὁδός Ἐρνέστου Ἐμπράρ 36

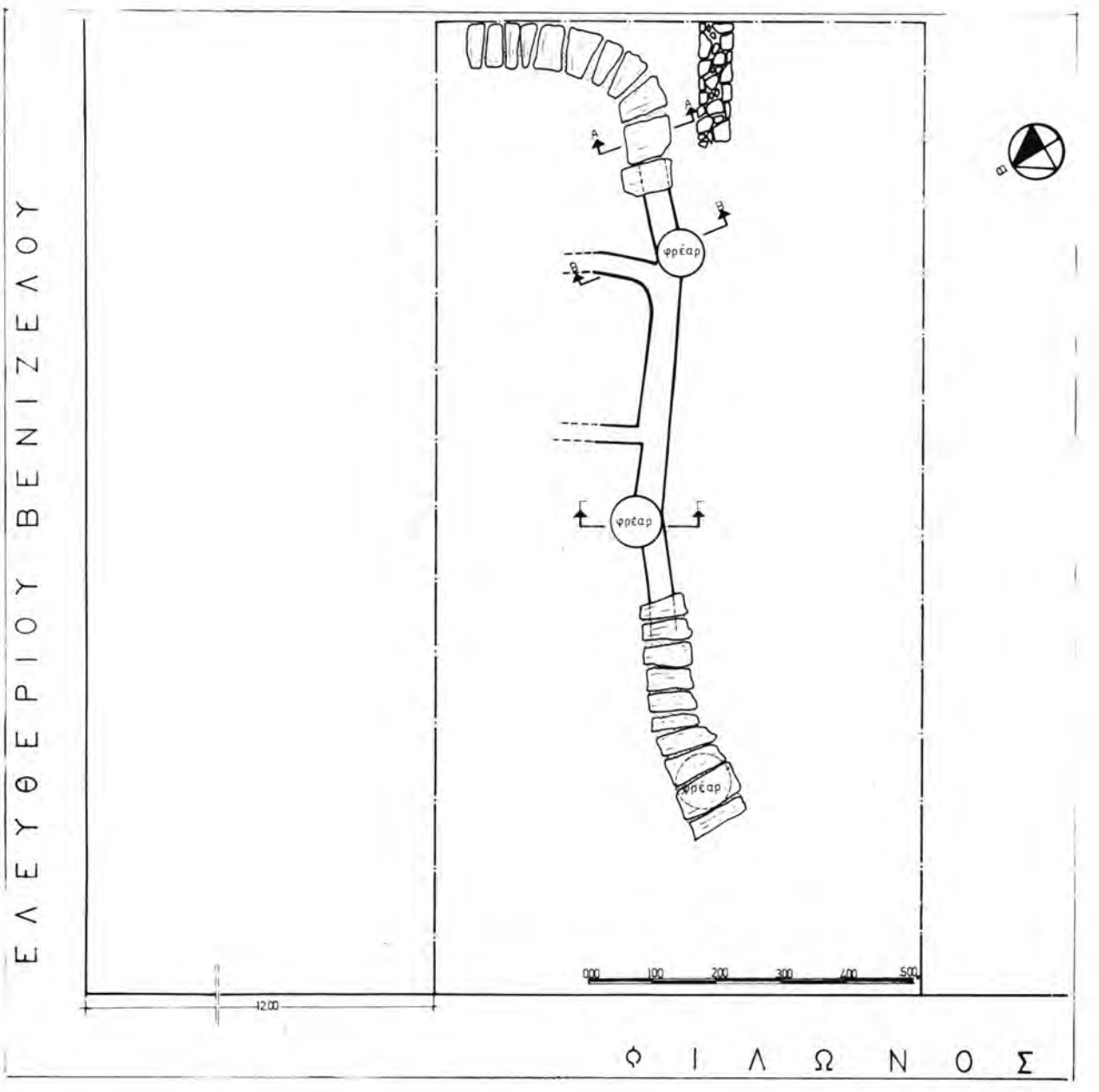
Μέ τή διάνοιξη πεδίλων στό οἰκόπεδο Χαριτωνίδη γιά τή στερέωση ὑπάρχουσας οἰκοδομῆς βρέθηκε τάφος κιβωτιόσχημος, λαξευμένος στό φυσικό ἔδαφος. Εἶχε πλάτος 0,70 καί σωζ. μήκ. 1,90 μ. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί δύο ἄβαφα ἀγγεῖα: μία λήκυθο, ὕψ. 0,145 μ., μέ ἔντυπους κύκλους στόν ὦμο, καί μία πρόχου, ὕψ. 0,12 μ. Καλυπτόταν ἀπό δύο λίθινες πλάκες.

Ἄνω Δάφνη

Πλατεία Ἁγίας Βαρβάρας (ἔργα ΟΑΠ)

Σέ χαντάκι πού ἄνοιξε ὁ ΟΑΠ ἐμπρός ἀπό τήν πλατεία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Βαρβάρας βρέθηκαν πέντε τάφοι τοῦ α΄ τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Οἱ δύο ἦταν λακκοειδεῖς (ΙΙ καί IV), ἀνοιγμένοι στήν κιμηλιά καί καλύπτονταν μέ κεραμίδες. Ὁ τάφος ΙΙ, διαστ. 0,50×0,25, ὕψ. 0,22 μ., ἦταν κενός. Ὁ τάφος IV σωζόταν μερικῶς καί περιεῖχε μία λήκυθο, ὕψ. 0,135 μ., μέ μελανόγραφα ὄρθια ἀνθέμια.

Οἱ τάφοι Ι καί ΙΙΙ ἦταν πήλινες λάρνακες πού ἐδράζονταν στήν κιμηλιά. Ἡ λάρνακα Ι, διαστ. 0,86×0,40, ὕψ. 0,17 μ., ἦταν κενή, κοντά της ὅμως βρέθηκαν ληκύθιο μελανόμορφο, ὕψ. 0,11 μ., μέ παράσταση καθιστῆς γυναίκας μεταξύ δύο ὀφθαλμῶν· ληκύθιο, ὕψ. 0,125 μ., μέ μελανόχρωμη διακόσμηση ὄρθιων ἀνθεμίων· μελαμβαφή ὄλπη, ὕψ. 0,13 μ., καί μελαμβαφή οἰνοχόη, ὕψ. 0,11 μ. Ἡ λάρνακα ΙΙΙ, διαστ. 0,67×0,27, ὕψ. 0,11 μ., περιεῖχε τό κρανίο τοῦ νεκροῦ, μελαμβαφή κοτύλη, ὕψ. 0,045 μ., καί ἡμισφαιρική μελαμβαφή πυξίδα χωρίς κάλυμμα, ὕψ. 0,055 μ.

Σχέδ. 8. Πειραιάς. Ὁδός Φίλωνος 19α. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Σέ λάξευμα τῆς κιμηλιᾶς βρέθηκε ταφικός ὀξυπύθμενος ἀμφορέας, σωζ. ὕψ. 0,71 μ., πού περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ· στή βάση τοῦ λαιμοῦ σώζονταν τά γράμματα ....*ANT*.....

Καλλιθέα

Ὁδός Κυναιγείρου καί Μεταξᾶ

Στό οἰκόπεδο Εὐστ. Ἐγγάρχου ἀποκαλύφθηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος σέ ἀπόσταση 0,75 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή καί 3 μ. ἀπό τή δυτική μεσοτοιχία.

Ἡ σαρκοφάγος ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1 μ., εἶχε διαστάσεις 2,16×0,81 μ., καί καλυπτόταν μέ ἀετωματικό κάλυμμα· στόν πυθμένα της βρέθηκαν ἐλάχιστα ὀστά καί λαβή μελαμβαφοῦς ἀγγείου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πιθανῶς.

Μοσχάτο

Γέφυρα Ε.Η.Σ. (ἐργασίες Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων)

Κατά τή διάρκεια ἐργασιῶν γιά τήν κατασκευή βάθρου τῆς νέας γέφυρας τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου βρέθηκε τμῆμα τοῦ νότιου σκέλους τῶν μακρῶν τειχῶν (Σχέδ. 9-10 · Πίν. 46 α). Ἔχει κατεύθυνση Α.-Δ. καί ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 11,20 μ. Εἶναι χτισμένο μέ λαξευτούς ὀρθογώνιους πωρολίθους, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, ἔχει πλάτος 4,50 καί 5,30 μ. στό ὕψος τοῦ πρώτου δόμου. Σώζεται σέ ὕψος 1,65 μ. (τριῶν δόμων) καί ἐδράζεται ἐπάνω στό φυσικό μαλακό βράχο, σέ βάθος 4,40 μ. Σέ ἀπόσταση 0,90 μ. ἀπό τό ἀνατολικό ὅριο τοῦ σκάμματος τό τεῖχος σχηματίζει κατά πλάτος αὔλακα, πλ. 0,60, ὕψ. 0,50 μ., ἡ ὁποία ἔχει διαμορφωθεῖ μέ τέτοια τοποθέτηση τῶν πωρολίθων, ὥστε στό χῶρο αὐτό νά δημιουργεῖται κενό κατάλληλο γιά νά χρησιμεύσει ὡς ἀγωγός.

Νίκαια-Ἄσπρα Χώματα

Λεωφόρος Θηβῶν 177 καί Κρέσνας

Στό οἰκόπεδο Χρ. Διονέλη, διαστ. 11,30×12,70 μ., βρέθηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος, πού ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 3,20 μ.· εἶχε διαστάσεις 1,20×0,90 μ. καί καλύπτόταν μέ μαρμάρινες πλάκες. Στόν πυθμένα της βρέθηκε ὁ σκελετός μιᾶς γυναίκας μέ τά κτερίσματά της τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐρυθρόμορφη κυλινδρική πυξίδα μέ τό κάλυμμά της, ὕψ. 0,064 μ., μέ σκηνή προετοιμασίας γάμου στόν κύλινδρο τοῦ καλύμματος καί ἀπεικόνιση γυναικείου κεφαλιοῦ κατά κρόταφο στό δίσκο τοῦ καλύμματος, ὁ ὁποῖος ἔχει στό κέντρο του χάλκινη λαβή, σχήματος κρίκου. Ἀλαβάστρινο ληκύθιο ἐλλιπές, σωζ. ὕψ. 0,068 μ. Μελαμβαφές σφονδύλιο, ὕψ. 0,03 μ. Δύο χάλκινες περόνες, σωζ. μήκ. 0,152 καί 0,158 μ. Χάλκινο κάτοπτρο, διαμ. 0,175 μ., μέ λαβή, μήκ. 0,04 μ., μέ ἀνάγλυφο ἀνθέμιο στήν ἕνωση τῆς λαβῆς μέ τό δίσκο.

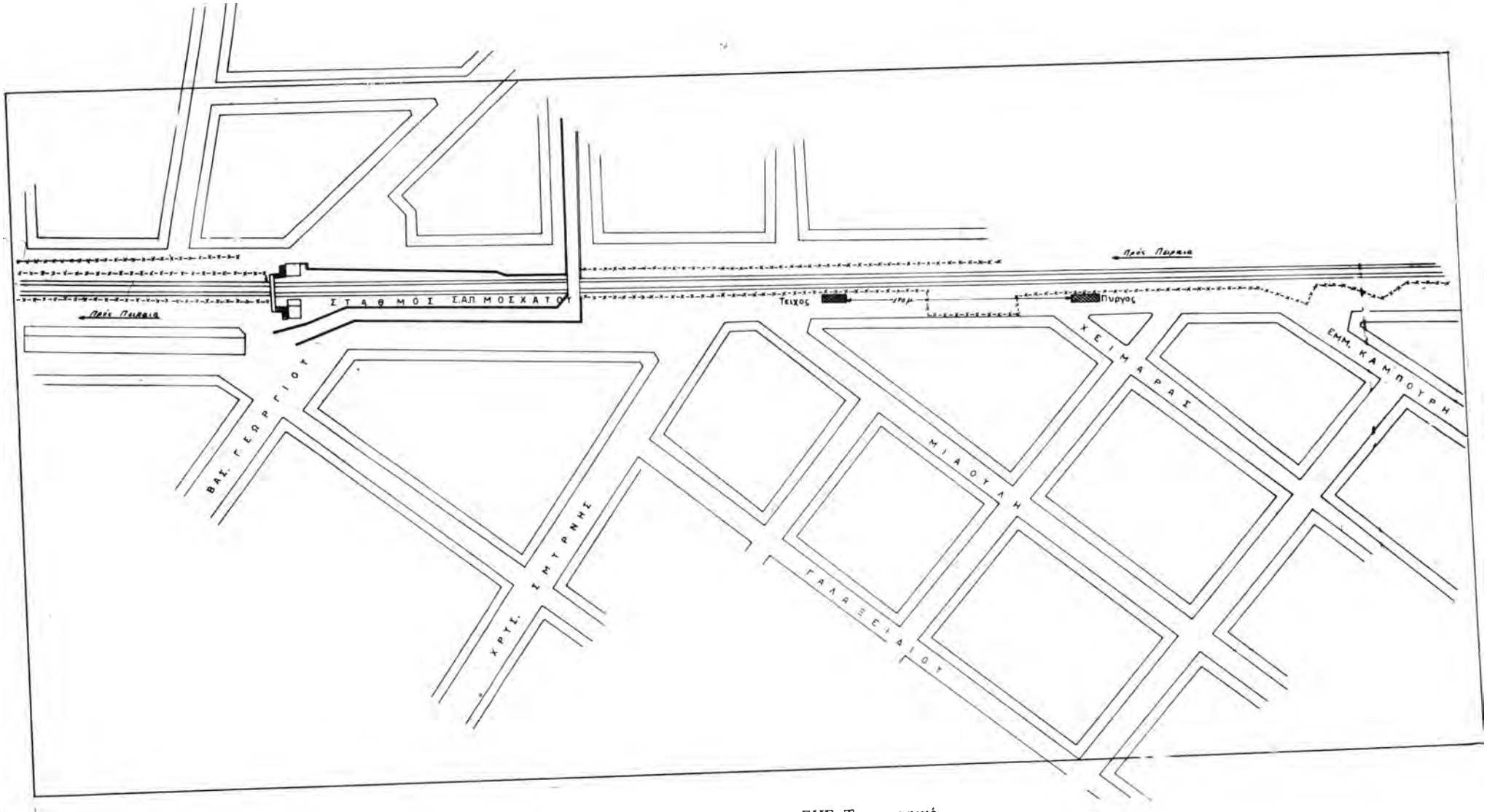
Λούτσα

Ὁδός Λούτσας–Ραφήνας

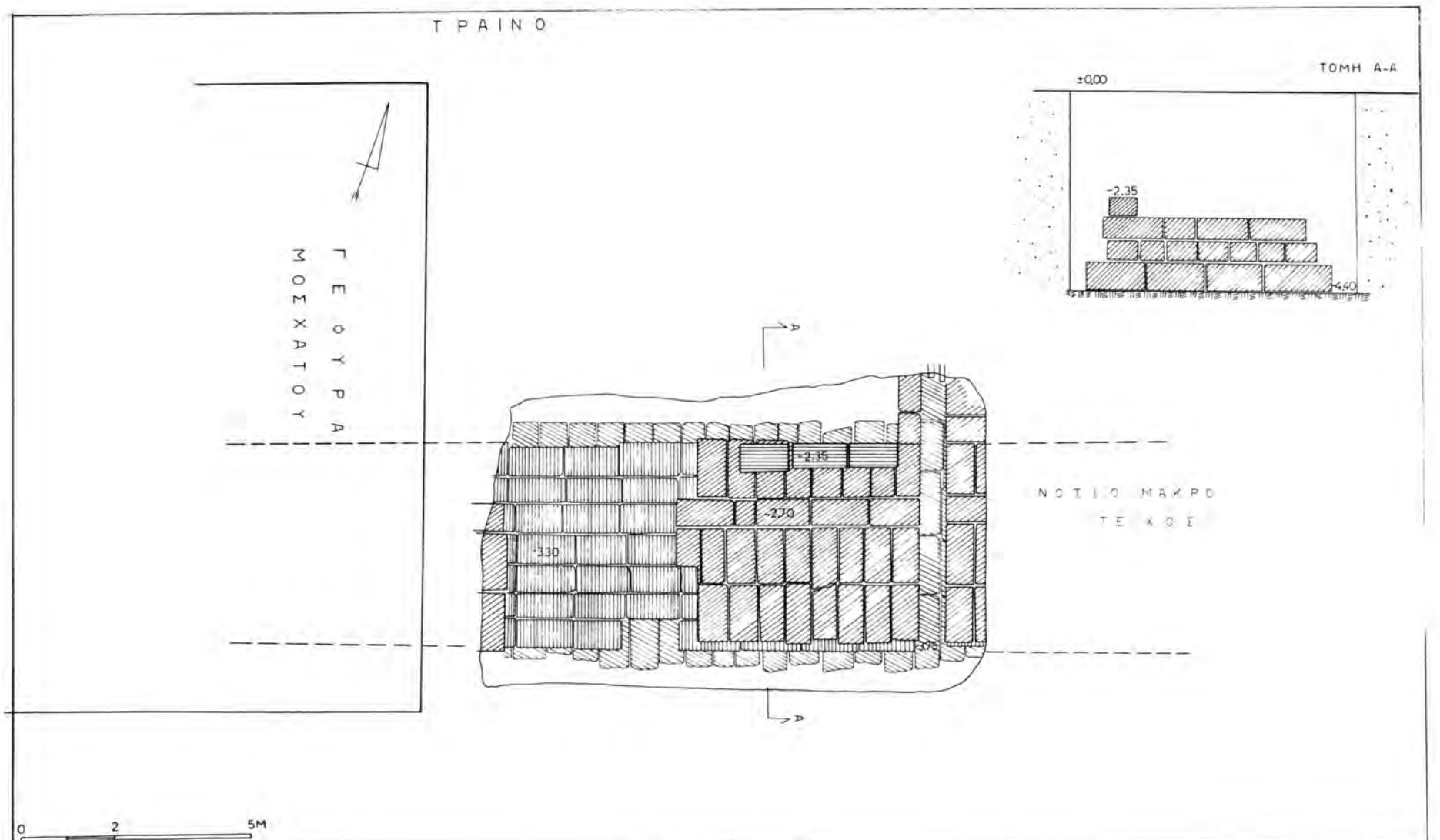
Στό οἰκόπεδο ἀδελφῶν Πασσᾶ, διαστ. 40×23,50 μ., πού βρίσκεται σέ ἀπόσταση 40 μ. νότια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος, ἀποκαλύφθηκαν ἀρχετεκτονικά λείψανα τῆς κλασικῆς καί ὑστεροκλασικῆς περιόδου (Πίν. 46 β), πού σχετίζονται μέ τό ἀρχαῖο ἱερό, μέ τά ἀρχετεκτονικά λείψανα πού ἀνασκάφτηκαν στά ἀνατολικά (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 151), μέ τά λείψανα κτίσματος, πού ἀνασκάφτηκε τόν προηγούμενο χρόνο (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 37) καί μέ τά λείψανα ἑνός ἱεροῦ πού βρέθηκε στά νότια σέ ἀπόσταση 200 μ. περίπου κατά μῆκος τῆς παραλίας.

Σέ ἀπόσταση 4 μ. ἀπό τό ἀνατολικό ὅριο τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκε κτίσμα ὀρθογώνιο, διαστ. 4×7 μ., πού διαιρεῖται σέ δύο χώρους καί θυμίζει διάταξη προπυλαίων. Εἶναι χτισμένο μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,60 μ., σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα καί ἐδράζεται ἐπάνω στό φυσικό ἔδαφος, σέ βάθος 2,05 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ σύγχρονου δρόμου. Καθένας ἀπό τούς δύο χώρους ἔχει διαστάσεις 3,20×4 μ. Διατηρεῖται σέ ὕψος δύο δόμων (Πίν. 47 α-β). Τό κτίσμα παρουσιάζει δύο οἰκοδομικές περιόδους, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ παλιότερη πιστεύουμε ὅτι χρονολογεῖται στόν 5ο αἰ. π.Χ. Στή δεύτερη οἰκοδομική περίοδο ὀφείλονται οἱ λαξεύσεις ὑποδοχῶν γιά ἀναθηματικές στῆλες, πού ἔχουν ἀνοιχτεῖ στήν ἐπάνω ὁριζόντια ἐπιφάνεια τῶν πωρολίθων τοῦ δεύτερου δόμου, καθώς καί οἱ ἐγκοπές καί οἱ τόρμοι στό ἐσωτερικό διαχωριστικό θεμέλιο διπλοῦ κατωφλίου γιά τή στερέωση τῶν ὅλμων τρίφυλλης θύρας. Ἀπό τά ὄστρακα πού βρέθηκαν, χρονολογοῦμε τίς μετασκευές αὐτές στήν ἑλληνιστική περίοδο. Οἱ ζητοειδεῖς σύνδεσμοι τῶν πωρολίθων τοῦ δεύτερου δόμου καί τά ἴχνη τῶν μοχλοβοθρίων στήν ὁριζόντια ἐπιφάνειά τους ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος στήν πρώτη του φάση εἶχαν ἀνωδομή. Σέ μερικές ἀπό τίς ὑποδοχές τῆς δεύτερης φάσης, πού ἀνοίχτηκαν γιά τήν ἔνθεση τῶν ἀναθηματικῶν στηλῶν, σωζόταν τό μολύβι γιά τή στερέωση. Δύο δάπεδα, τό ἕνα σέ βάθος 1,85 μ. καί τό δεύτερο σέ βάθος 1,60 μ., ἀντιστοιχοῦν στίς δύο χρήσεις τοῦ κτίσματος. Ὅταν τό κτίσμα καταστράφηκε, ἐπάνω στά ἐρείπιά του περνοῦσαν τροχοφόρα τῶν ὁποίων οἱ τροχοί ἄφησαν τά ἴχνη τους στούς πωρολίθους τῶν στενῶν πλευρῶν καί τοῦ κεντρικοῦ κατωφλίου.

Στά νοτιοανατολικά τοῦ κτίσματος πού περιγράφτηκε βρέθηκε τμῆμα τοίχου, μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 4 μ., στά βορειοδυτικά εἶχε καταστραφεῖ μέ τήν ἀνέγερση τοῦ κτίσματος πού ἀναφέραμε καί πρός τά νοτιοανατολικά συνεχίζεται μέσα στό ἄσκαφτο. Εἶναι χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα καί διατηρεῖται στό ὕψος τοῦ ἑνός δόμου. Ἴχνη μοχλοβοθρίων, γιά τήν τοποθέτηση καί ἄλλου δόμου, διατηροῦνται στήν ἐπιφάνεια τῶν πωρολίθων. Σέ ἀπόσταση 3 μ. στά νότιά του βρέθηκαν μερικοί πωρόλιθοι, πού θά ἀποτελοῦσαν δεύτερο τοῖχο, μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός αὐτόν. Στά νότια τοῦ κτίσματος βρέθηκαν σκόρπια ἀρχιτεκτονικά μέλη καί ἐλάχιστα ἀρχιτεκτονικά λείψανα μεταγενέστερου οἰκοδομήματος. Δεύτερο ὀρθογώνιο κτίσμα διατηρεῖται δυτικά τοῦ πρώτου (Πίν. 48 α). Εἶναι χτισμένο μέ λαξευτούς πωρολίθους,

Σχέδ. 9. Μοσχάτο. Γέφυρα ΕΗΣ. Τοπογραφικό.

Σχέδ. 10. Μοσχάτο. Γέφυρα ΕΗΣ. Τό νότιο σκέλος τῶν Μακρῶν Τειχῶν

ἔχει διαστάσεις 3,80×5,40 μ. καί διατηρεῖται στό ὕψος τοῦ πρώτου δόμου. Ἴχνη μοχλοβοθρίων διατηροῦν μερικοί ἀπό τούς πωρολίθους του.

Στά νοτιοδυτικά τοῦ δεύτερου ὀρθογώνιου κτίσματος καί σέ ἀπόσταση 4 μ. ἀπό αὐτό σώζεται κατώφλι ἀπό πωρολίθους, συνολ. μήκ. 3 μ. Δυτικότερα ἀποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων κτίσματος ἀπό ἀργολιθοδομή· ὁ ἕνας τοῖχος, μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σώζεται σέ μῆκος 5,50 μ., ὁ δεύτερος τοῖχος, μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σώζεται σέ μῆκος 1 μ. Ἀκόμη δυτικότερα βρέθηκαν τμήματα δύο τοίχων κτίσματος, ἴδιας κατασκευῆς μέ τό προηγούμενο καί μέ τόν ἴδιο προσανατολισμό· ὁ τοῖχος, πού ἔχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σώζεται σέ μῆκος 4,50 μ. καί ὁ τοῖχος, πού ἔχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σώζεται σέ μῆκος 0,60 μ. Στά βόρεια αὐτῶν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, καί σέ ἀπόσταση 1 μ. σχεδόν, ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνιο κτίσμα, διαστ. 3,60×2,90 μ., τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι παρουσιάζουν δύο οἰκοδομικές φάσεις (Πίν. 48 β). Τήν προγενέστερη φάση ἀντιπροσωπεύει ὁ βορειοανατολικός τοῖχος τοῦ κτίσματος, ὁ ὁποῖος εἶναι κατασκευασμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,50-0,55 μ.· οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς τοῖχοι σώζονται μερικῶς καί εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη, ὅπως καί οἱ τοῖχοι τῶν δύο ἄλλων κτισμάτων πού περιγράψαμε προηγουμένως.

Κοντά στή βόρεια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου, στό μέσο περίπου, βρέθηκε τοῖχος μέ κατεύθυνση Β.-Ν., χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους, πλ. 0,50-0,55 μ., σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα. Ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 7 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος ἑνός δόμου. Τά μοχλοβόθρια πού σώζονται στήν ὁριζόντια ἐπιφάνεια τῶν πωρολίθων, ἀποδεικνύουν τήν ὕπαρξη ἀνωδομῆς. Δεύτερος τοῖχος, κάθετος πρός αὐτόν, σώζεται σέ μῆκος 3,50 μ.· ἀπό ἕναν τρίτο τοῖχο, κάθετο πρός τό δεύτερο καί παράλληλο πρός τόν πρῶτο, σώζεται μόνο ἕνας λαξευτός πωρόλιθος. Ἕνα κομμάτι τοίχου ἀπό ἀργολιθοδομή, σωζ. μήκ. 2,20 μ., τέμνει λοξά τό δεύτερο τοῖχο τοῦ κτίσματος (Πίν. 48 γ).

Δυο πωρόλιθοι καί κομμάτια ἀπό δύο ἄλλους, πού ἀνήκουν σέ τοῖχο ἄλλου κτίσματος, βρέθηκαν στά δυτικά τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων πού περιγράψαμε παραπάνω.

Σχεδόν ὅλα τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού σώζονται στό οἰκόπεδο αὐτό ἐδράζονται στό φυσικό ἔδαφος, σέ βάθος 2,20-2 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ σύγχρονου δρόμου.

Σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν αὐλάκια, βάθ. 0,50 μ., παράλληλα μεταξύ τους, πού θά εἶχαν ἀνοιχτεῖ γιά τό ὄργωμά του.

Ἐλευσίνα

Ὁδός Αἰσχύλου 30 (Ο.Τ. 91)

Στό οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Γκιόκα, διαστ. 25×46,85 μ., ἀποκαλύφθηκε ἀρχαία ὁδός (Πίν. 49 α).

Ἡ ὁδός, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 28 μ. Εἶχε πλάτος 3,50-4 μ. Διατηροῦνταν καί τά δύο ἀναλήμματά της τά ὁποῖα ἦταν κατασκευασμένα μέ ἀργούς λίθους καί εἶχαν πάχος 0,45-0,50 μ. τό βόρειο ἀνάλημμα ἐδραζόταν σέ βάθος 2 μ. καί τό νότιο σέ βάθος 1,10 μ. Ἀπό τά ὁδοστρώματά της διατηρεῖται ἕνα μόνο καί ἡ στάθμη του βρίσκεται 1,30 μ. βαθύτερα ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος, δηλαδή βαθύτερα καί ἀπό τή στάθμη ἐδράσης τοῦ νότιου ἀναλήμματος, τό ὁποῖο φαίνεται κατασκευάστηκε μεταγενέστερα.

Στά νότια τοῦ νότιου ἀναλήμματος σώζονταν τά ὑπολείμματα ὀκτώ τοίχων πρόχειρης κατασκευῆς. Στό χῶρο τῆς ὁδοῦ βρέθηκε ἕνα μόνο τμῆμα τοίχου.

Ὁδός Θηβῶν 57-59 (Ο.Τ. 139)

Ἐρευνήθηκε τό νότιο μισό τοῦ οἰκοπέδου Παπαϊωάννου, διαστ. 25×10 μ., ὅπου καί βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Τό βόρειο μισό τοῦ οἰκοπέδου εἶχε ἀνασκαφεῖ κατά τό παρελθόν.

Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τή νότια μεσοτοιχία βρέθηκε τοῖχος, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 6,80 μ. Ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, θραύσματα πλίνθων καί κονίαμα, εἶχε πάχος 0,45 μ., ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 2,50 μ. καί διετηρεῖτο σέ ὕψος 1,40 μ. Δύο κάθετοι τοῖχοι στά δυτικά σχημάτιζαν χῶρο τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρά ἔχει μῆκος 1,20 μ. καί ἡ ἄλλη ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 1 μ. Στά ἀνατολικά τοῦ τοίχου πού ἀναφέραμε ἀρχικά σχηματίζεται χῶρος ὀρθογώνιος, διαστ. 0,55×1 μ. (Πίν. 49 β).

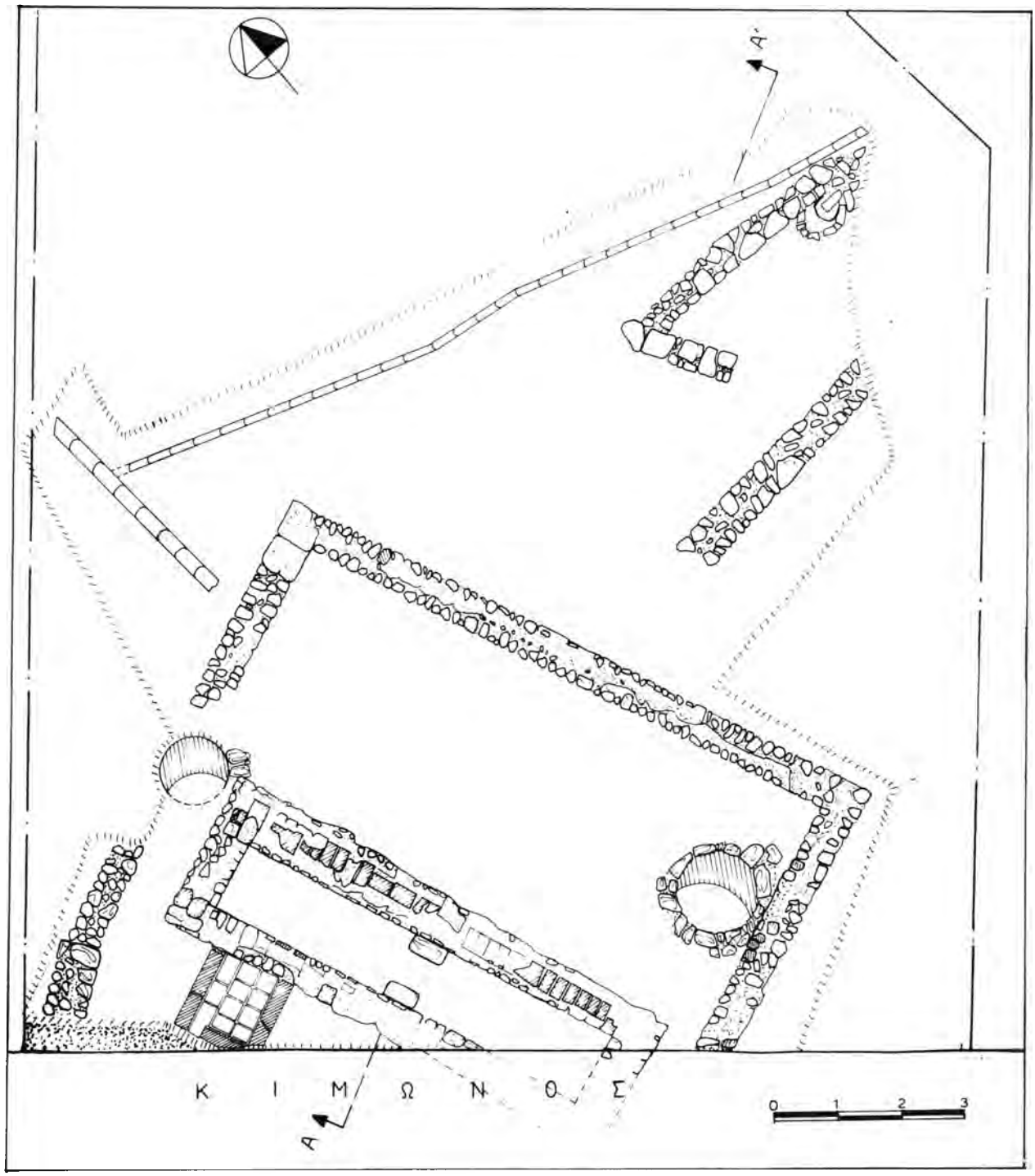
Λίγο βορειότερα καί σέ ἀπόσταση 15 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή σωζόταν τοῖχος, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 4,80 μ. Ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, θραύσματα πλίνθων καί κονίαμα, ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 3 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 2,40 μ.· στά νότιά του σωζόταν τμῆμα δαπέδου, τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη βρισκόταν 3 μ. βαθύτερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου καί τμῆμα κλίμακας πέντε βαθμίδων.

Πρός Β. τοῦ τοίχου πού περιγράψαμε σχηματιζόταν χῶρος, σωζ. διαστ. 2,05×1,60, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦταν παρόμοιας κατασκευῆς μέ αὐτούς πού περιγράψαμε. Στά δυτικά τοῦ χώρου σώζονταν τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, σέ βάθος 0,80 μ., ἐνῶ στά δυτικά τμῆμα πλακόστρωτου, σέ βάθος 1,80 μ., καί ὑπολείμματα τοίχων.

Ὁδός Κίμωνος 5 (Ο.Τ. 68)

Στό οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Φίλη, διαστ. 15,50×25,80 μ., ἀποκαλύφθηκε ὑδρόμυλος τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου (Σχέδ. 11).

Κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Κίμωνος σωζόταν τό μεγαλύτερο μέρος ὀρθογώνιας δεξαμενῆς, διαστ. 6,60×1,10 μ., πού προοριζόταν γιά τή λειτουργία τοῦ ὑδρόμυλου. Οἱ πλευρές του, πάχ. 0,60 μ., ἦταν χτισμένες μέ λίθους, πλίνθους καί κονίαμα καί εἶχαν ἐνίσχυση μιᾶς ζώνης πλίνθων σέ ἐπάλληλες στρώσεις· ἐδράζονταν σέ βάθος 3,40 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 2,70 μ. Στό μέσο σχεδόν κάθε μιᾶς ἀπό τίς δύο μακριές πλευρές, σέ ἀπόσταση 3,10 μ. ἀπό τή βόρεια στενή πλευρά, εἶχαν τοποθετηθεῖ σέ ὄρθια θέση ἀπό ἕνας ἀσβεστολιθικός δόμος, ὕψ. 1,35, μήκ. 0,60, πλ. 0,25 μ., γιά τή στήριξη τοῦ τροχοῦ τοῦ

Σχέδ. 11. Ἐλευσίνα. Ὁδός Κίμωνος 5. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

μύλου, γιά τή λειτουργία τοῦ ὁποίου θά διοχετευόταν ἄφθονο νερό μέσα στό χῶρο τῆς δεξαμενῆς (Π ί ν. 49 γ).

Στά δυτικά τῆς δεξαμενῆς, σέ ἀπόσταση 1 μ. ἀπό τή βορειοδυτική γωνία της καί σέ ἐπαφή μέ τή δυτική πλευρά της, βρέθηκε μικρή ὀρθογώνια κατασκευή, διαστ. 1,20×1 μ., στρωμένη μέ πήλινες πλάκες, τῶν ὁποίων ἡ στάθμη βρισκόταν 0,83 μ. χαμηλότερα ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ σύγχρονου ἐδάφους· τό πλαίσιό της ἀποτελοῦνταν ἐπίσης ἀπό πήλινες πλάκες.

Ἡ δεξαμενή περιβαλλόταν ἀπό ὀρθογώνιο περίβολο, τοῦ ὁποίου ἀποκαλύφθηκαν οἱ τρεῖς πλευρές. Ἡ μία εἶχε μῆκος 9,30 μ. καί ἡ ἄλλη σωζόταν σέ μῆκος 7,30 μ. καί παρουσίαζε ἕνα ἄνοιγμα 2,50 μ., πού μπορεῖ νά χρησίμευε καί ὡς εἴσοδος. Οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου, πλ. 0,60 μ., ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί κονίαμα, ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 1,10 μ., καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,55 μ. Μέσα στόν περίβολο αὐτό εἶχε ἀνοιχτεῖ ἕνα πηγάδι κοντά στή νοτιοανατολική πλευρά· τό στόμιο τοῦ πηγαδιοῦ, διαμ. 1,30 μ., ἦταν χτισμένο μέ πέτρες.

Ὑδραγωγός πήλινος, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., ἀποτελούμενος ἀπό κυλινδρικά στελέχη, πλ. 0,30 μ., σωζόταν σέ μῆκος 3,80 μ., κατευθυνόταν πρός τόν ὑδρόμυλο καί ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 0,90 μ.

Δεύτερος πήλινος ἀγωγός μέ κατεύθυνση Α.-Δ., προγενέστερος τοῦ ἀγωγοῦ πού περιγράψαμε, ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 13,50 μ. Ἀποτελοῦνταν ἀπό κυλινδρικά στελέχη, πλ. 0,15 μ., πού ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 1,40 μ.

Ὑπολείμματα δύο τοίχων, πού τέμνονται μεταξύ τους, σωζ. μήκ. 4,50 καί 1 μ., καί ἑνός τρίτου, σωζ. μήκ. 4 μ., ἐδράζονταν σέ βάθος 1,80 μ.· ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη καί εἶχαν πάχος 0,50 μ.

Ἐπάνω ἀπό τούς δύο ἀγωγούς καί τούς τρεῖς τοίχους πού περιγράψαμε, περνοῦσε δρόμος μέ κατεύθυνση Α.-Δ. Τό πλάτος του ἀποκαλύφθηκε μέχρι 5,20 μ. καί ἀπό τά ὁδοστρώματά του σώζονταν ἑπτά, συνολ. πάχ. 0,80 μ.

Ὁδός Περικλέους 19

Στό οἰκόπεδο Γκίνη, διαστ. 11,90×10,10 μ., ἀνασκάφτηκε συστάδα ἀρχαίων τάφων.

Συνολικά ἐρευνήθηκαν 8 τάφοι. Στούς 5 (I, II, III, IV καί V) εἶχαν γίνει ἐνταφιασμοί καί στούς 3 (VI, VII καί VIII) εἶχαν συντελεστεῖ καύσεις. Γιά 3 ταφές (I, II καί V) εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ σαρκοφάγοι ἀπό κογχυλιάτη λίθο, διαστ. 1,90×0,60 μ. ἤ 1,80×0,55 μ., μία ταφή ἔγινε σέ κιβωτιόσχημο τάφο (III) καί μία σέ λακκοειδή (IV) μέ κάλυμμα ἀπό κεραμίδια. Ἡ στάθμη τῶν τάφων κυμαινόταν ἀπό 1,20-1,80 μ. Ἀντικείμενα βρέθηκαν μόνο μέσα σέ τρεῖς τάφους.

Τάφος I. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ, χάλκινο κάτοπτρο, διαμ. 0,135 μ., δύο πήλινα δισκάρια (Π ί ν. 50 α-β), διαμ. 0,048 μ., μέ ἀνάγλυφη ἀπεικόνιση γοργονείου, καί ἄωτο, ἀπιόσχημο ἀγγεῖο, ὕψ. 0,105 μ., μέ λευκό ἐπίχρισμα τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου.

Τάφος II. Περιεῖχε τά διαλυμένα ὀστά τριῶν νεκρῶν καί 14 ἀγγεῖα πού χρονολογοῦνται ἀπό τά μέσα μέχρι τό τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: ἀλάβαστρο, ὕψ. 0,133 μ.· λευκή λήκυθο, ὕψ. 0,335 μ., μέ ἐξίτηλη παράσταση· δεύτερη παρόμοια, ὕψ. 0,33 μ.· ἐρυθρόμορφη λήκυθο, ὕψ. 0,185 μ., μέ παράσταση Νίκης, πού κρατάει ταινία ἤ στεφάνι μπροστά σέ βωμό· ἐρυθρόμορφη λήκυθο ἀρυβαλλόσχημη, ὕψ. 0,11 μ., μέ παράσταση γυναίκας, πού στέκεται μπροστά σέ καλάθι (Π ί ν. 50 γ)· ἐρυθρόμορφη λήκυθο ἀρυβαλλόσχημη, ὕψ. 0,105 μ., μέ παράσταση Νίκης, πού κρατάει κίστη μπροστά σέ βωμό (Π ί ν. 50 ε)· ἀρυβαλλόσχημη λήκυθο, ὕψ. 0,14 μ., μέ ἐρυθρόμορφη παράσταση γυναίκας, πού κρατάει κίστη (Π ί ν. 50 δ)· δύο ἀρυβαλλόσχημα ληκύθια, ὕψ. 0,105 καί 0,08 μ., μέ ἐρυθρόμορφο ἀνθέμιο· μελαμβαφές φιαλίδιο, διαμ. 0,07 μ.· μελανόμορφη λήκυθο, ὕψ. 0,165 μ., μέ παράσταση ἅρματος· μελανόμορφη λήκυθο, ὕψ. 0,13 μ., μέ παράσταση τεθρίππου· μελανόμορφη λήκυθο ἐλλιπή, σωζ. ὕψ. 0,14 μ., μέ φθαρμένη παράσταση· λήκυθο, ὕψ. 0,11 μ., μέ μελανόχρωμα ἀνθέμια· σιδερένια στλεγγίδα, μήκ. 0,173 μ.

Τάφος V. Περιεῖχε τά ὀστά ἑνός νεκροῦ καί μία μελαμβαφή φιάλη ὀμφαλωτή, διαμ. 0,165 μ., τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου.

Κοντά στόν τάφο II βρέθηκαν δύο ἀρυβαλλόσχημα ληκύθια, μελαμβαφή, ἐλλιπή, μέ ἔντυπες αὐλακώσεις καί χάλκινη κάλπη σπασμένη. Στά νότια τῶν τάφων I καί III ἀποκαλύφθηκε τοῖχος, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 4,50 μ. Ἦταν χτισμένος μέ κροκαλοπαγεῖς λίθους λαξευτούς, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα· εἶχε πάχος 1,45 μ., διατηροῦνταν σέ ὕψος ἑνός δόμου, ἐδραζόταν σέ βάθος 0,80 στό φυσικό ἔδαφος καί ἦταν μεταγενέστερος τοῦ τάφου I.

Στή βορειοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν δύο μικρά τμήματα τοίχων ἀπό ἀργολιθοδομή, ὑπολείμματα πιθανῶς περιβόλων ταφικῶν, ὅπως καί ὁ προηγούμενος.

Ὁδός Ὑγείας 6

Στό οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας ΟΤΕ, διαστ. 9,30×10,80 μ., ἀποκαλύφθηκαν λιγοστά ἀρχιτεκτονικά λείψανα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

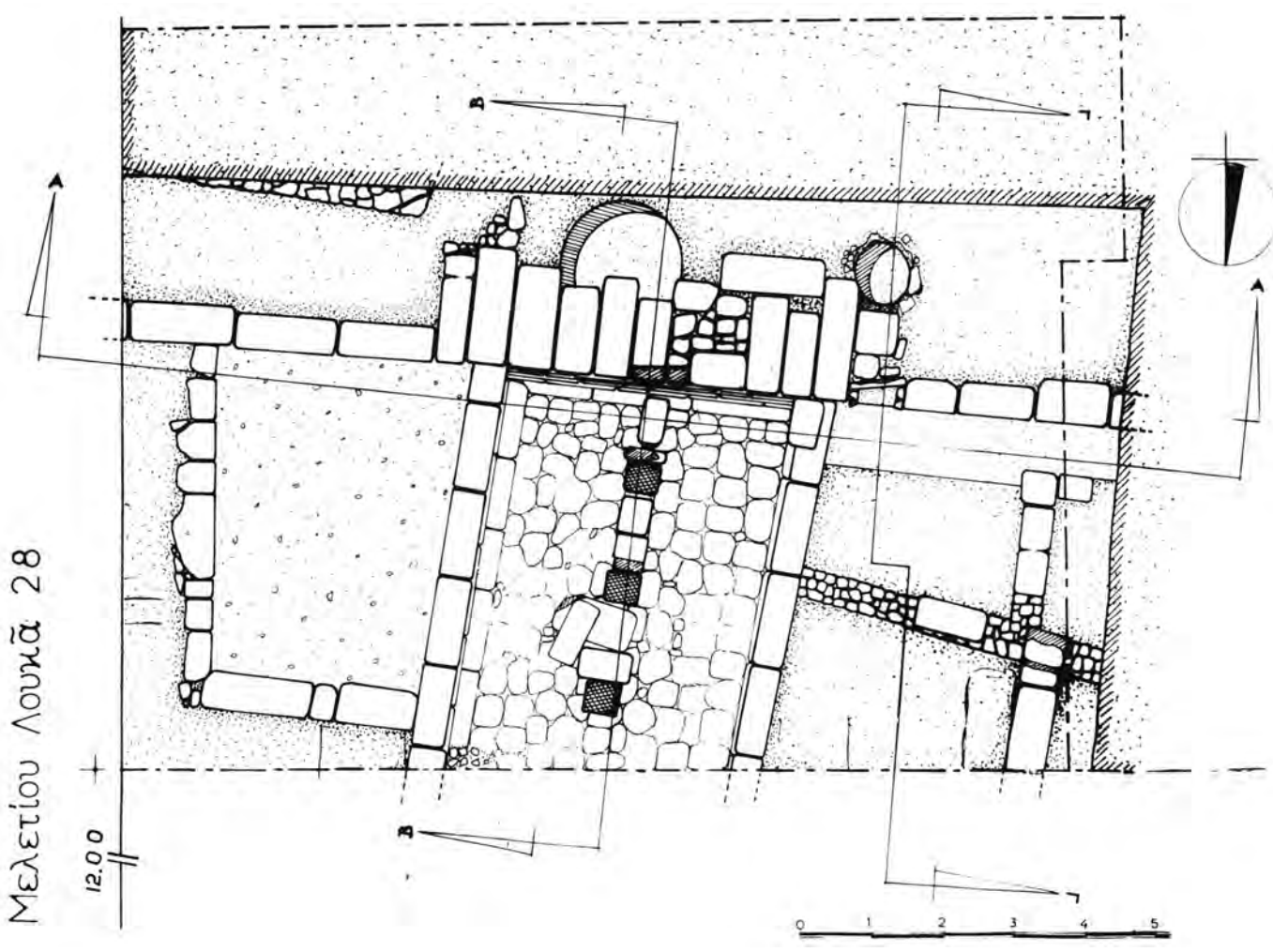
Κοντά στή δυτική μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου, σώζονταν τρεῖς τοῖχοι, στό ὕψος τῆς ὑποθεμελίωσης, σωζ. μήκ. 5, 1,50 καί 2,90 μ., πού τέμνονταν κάθετα μεταξύ τους καί σχημάτιζαν ἕναν ἐπιμήκη χῶρο, πλ. 1,10, σωζ. μήκ. 3 μ., τόν ὁποῖο διέτρεχε ἀγωγός πήλινος, πού στηριζόταν ἀπό λεπτά τοιχάρια. Οἱ τοῖχοι ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη, ἐδράζονταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 2,90 μ. καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 1,15 μ.· ὁ ἀγωγός, πλ. 0,15 μ., σχήματος ἀναστραμμένου πῖ, ἐδραζόταν σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 2,20 μ.

Μ έ γ α ρ α

Ὁδός Ἀριστοφάνους 4

Στό οἰκόπεδο Γεωργ. Σάλτα, διαστ. 9,10×16,80 μ., ἀποκαλύφθηκαν τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα κτίσματος τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου (Π ί ν. 51 α).

Σέ ἀπόσταση 4 μ. ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή βρέθηκε τοῖχος μέ κατεύθυνση παράλληλη πρός τήν οἰκοδομική

Σχέδ. 12. Μέγαρα. Ὁδός Μελετίου Λουκᾶ 28. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

γραμμή· εἶναι χτισμένος μέ λαξευτούς πωρολίθους στό τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς καί μέ ἀργούς λίθους στό τμῆμα τῆς ὑποθεμελίωσης, ἑδράζεται στό φυσικό βραχῶδες ἔδαφος σέ βάθος 3,50 μ., διατηρεῖται σέ ὕψος 1,50 μ. καί ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 5 μ. Ἕνας δεύτερος τοῖχος, μέ κατεύθυνση κάθετη πρός τόν προηγούμενο, ἀποκαθίσταται σέ μῆκος 9 μ. ἀφοῦ παρουσιάζει δύο κενά: τμῆμα του μόνο ἑδράζεται στό ἴδιο βάθος μέ τόν προηγούμενο, ἐνῶ τό μεγαλύτερο τμῆμα του ἑδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,80 μ. καί εἶναι χτισμένο μέ ἀργούς λίθους καί λίγους λαξευτούς πωρολίθους. Τρεῖς ἀκόμη τοῖχοι, μέ κατεύθυνση κάθετη πρός τόν προηγούμενο, ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 2,30 μ. καί εἶναι παράλληλοι μέ τόν ἀρχικό τοῖχο πού περιγράψαμε. Ὁ πρῶτος ἀπέχει 0,30 μ. ἀπό αὐτόν, ὁ δεύτερος 2,70 μ. καί ὁ τρίτος 4,30 μ.· οἱ δύο πρῶτοι εἶναι μᾶλλον μεταγενέστεροι καί εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, στόν τρίτο ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ λαξευτοί πωρόλιθοι κυρίως καί λίγοι ἀργοί λίθοι. Καί οἱ τρεῖς τοῖχοι ἑδράζονται σέ ἐπιχώσεις, σέ βάθος 1,80 μ. Τό πάχος ὅλων τῶν τοίχων κυμαίνεται ἀπό 0,60-0,70 μ.

Γυμνάσιο Μεγάρων

Στό χῶρο τοῦ προαυλίου τοῦ Γυμνασίου Μεγάρων, στά βόρεια τοῦ κτιρίου τῶν αἰθουσῶν διδασκαλίας, ἐρευνήθηκε χῶρος ἐκτάσεως 115 τ.μ. προοριζόμενος γιά τήν ἀνέγερση νέων κτιρίων.

Τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα, πού ἀποκαλύφθηκαν, χρονολογοῦνται ἀπό τήν ὑστεροκλασική περίοδο μέχρι καί τούς ρωμαϊκούς χρόνους (Πίν. 51 β). Στούς ὑστεροκλασικούς χρόνους ἔχει κατασκευαστεῖ ὀρθογώνιο κτίσμα, θεμελιωμένο στό φυσικό ἔδαφος, σέ βάθος 5,50 μ. ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, μέσα σέ ὀρθογώνιο

ὄρυγμα. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 7×4 μ. περίπου. Εἶναι χτισμένο μέ ὀρθογώνιους πωρολίθους κατά τό ἰσόδομο σύστημα καί σέ μερικά σημεῖα ἔχει ἐπισκευαστεῖ. Οἱ πλευρές του διατηροῦνται σέ ὕψος 2,65 μ. Ἐσωτερικά, στή νότια πλευρά του διατηρεῖται λίθινη κλίμακα πέντε βαθμίδων. Θυμίζει τά ὑπόγεια κτίσματα, πού βρίσκονται συνήθως στά Μέγαρα. Ἐξωτερικά, τοῖχος, μέ κατεύθυνση νοτιοανατολική, ἀκουμπάει στή νότια πλευρά του, σώζεται σέ μῆκος 2,50 μ. καί ἐδράζεται σέ βάθος 3,20 μ.

Σέ μεταγενέστερη οἰκοδομική περίοδο ἀνήκει κτίσμα, τοῦ ὁποίου σώζονται οἱ τρεῖς πλευρές, σέ σχῆμα Π. Οἱ τοῖχοι του ἀπό ἀργολιθοδομή ἐδράζονται σέ βάθος 3,20 μ., διατηροῦνται σέ ὕψος 1,10 μ. καί παρουσιάζουν σέ ὁρισμένα σημεῖα τους ἐπισκευές. Ὁ βορειοανατολικός διατηρεῖται σέ μῆκος 6 μ., ὁ νοτιοανατολικός σέ μῆκος 4 μ., ὁ βορειοδυτικός σέ μῆκος 5,30 μ.

Ἀκόμη μεταγενέστερος φαίνεται ὁ τοῖχος πού βρίσκεται στά ἀνατολικά τοῦ παραπάνω κτίσματος. Εἶναι καί αὐτός ἀπό ἀργολιθοδομή, σώζεται σέ μῆκος 4,80 καί ἐδράζεται σέ βάθος 2,50 μ.

Στή γωνία τῆς ἀνασκαφῆς, σέ βάθος 3,20 μ., σώζεται δεξαμενή, διαστ. 1,50×1,05 μ. Οἱ πλευρές της εἶναι κατασκευασμένες μέ μικρούς λίθους, κεραμίδια καί κονίαμα. Τό δάπεδό της εἶναι στρωμένο μέ πήλινες πλάκες καί οἱ πλευρές της καλύπτονται μέ κονίαμα. Πίσω ἀπό τή δεξαμενή βρέθηκε τμῆμα πιθαριοῦ ἀποθηκευτικοῦ, διαμ. 1,20, σωζ. ὕψ. 0,70 μ. Πηγάδι, διαμ. 0,65 μ., μέ περιχείλωμα πέτρινο, σχήματος ὀρθογωνίου, διαστ. 1,40×1,40 μ., βρέθηκε ἀνατολικά τοῦ κτίσματος.

Ὁδός Μελετίου Λουκᾶ 28 (Σ χ έ δ. 12)

Στό οἰκόπεδο Κ. Τσίγκρη, διαστ. 10,20×13,80 μ., ἀνασκάφτηκε ἀρχαῖο κτίσμα μέ ὑπόγειους χώρους καλῆς διατήρησης, τῆς ὑστεροκλασικῆς περιόδου (Π ί ν. 52 α). Παρόμοια κτίσματα μέ ὑπόγειους χώρους ἔχουν βρεθεῖ σέ πολλά σημεῖα τῆς πόλεως καί ἀποτελοῦν μία ἰδιομορφία τοπική, θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς, πού εἶναι πιθανό νά ἔχει τίς ρίζες της στήν προϊστορική περίοδο καί νά ἀπηχεῖ παλιές θρησκευτικές συνήθειες.

Τό ἀρχαῖο κτίσμα συνεχίζεται στά παρακείμενα οἰκόπεδα καί πέρα ἀπό τήν οἰκοδομική γραμμή τοῦ οἰκοπέδου.

Τοῦ κτιρίου ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ τρεῖς χῶροι, ἀπό τούς ὁποίους ὁ κεντρικός εἶναι καί ὁ ἀρχαιότερος. Ἄν καί ἡ βόρεια πλευρά του δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ γιατί βρίσκεται στόν ἄσκαφτο χῶρο, μποροῦμε νά ὑπολογίσουμε τίς ἐσωτερικές διαστάσεις του σέ 4,10×5,60 μ., ἀπό τήν ἐσωτερική του διαρρύθμιση μέ τρεῖς πεσσούς πού ἀπέχουν ἴδια μεταξύ τους. Τό σωζόμενο ὕψος τῶν τοίχων ποικίλλει· ὁ ἀνατολικός διατηρεῖται σέ ὕψος 2,10, ὁ δυτικός σέ 2,70 καί ὁ νότιος σέ 3 μ. Καί οἱ τρεῖς εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα καί ἐδράζονται ἐπάνω στό μαλακό βράχο, σέ βάθος 4,30 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Μελ. Λουκᾶ. Τό δάπεδο εἶναι πλακόστρωτο καί οἱ πεσσοί μονολιθικοί. Συγκρίνοντας μέ ἄλλες παρόμοιες κατασκευές συμπεραίνουμε ὅτι ὁ χῶρος αὐτός ἦταν ὑπόγειος καί εἶχε κατασκευαστεῖ μέσα σέ ὄρυγμα, πού ἀνοίχτηκε γι' αὐτό τό σκοπό μέσα στό φυσικό ἔδαφος· ἦταν προσιτός μέ κλίμακα, πού θά βρισκόταν στόν ἄσκαφτο χῶρο στή βορινή πλευρά του, ἐκτός ἐάν ἡ κλίμακα ἦταν κινητή. Οἱ τρεῖς πεσσοί, ὕψ. 2,50 μ. ὁ καθένας, βρέθηκαν στή θέση τους καί ἀπεῖχαν μεταξύ τους 1,15 μ. Ὅπως διαπιστώθηκε τά μεταξύ τους ἀνοίγματα κλείστηκαν σέ μεταγενέστερη ἐπισκευή μέ λαξευτούς πωρολίθους, πού τοποθετήθηκαν ἐκεῖ ὡς θωράκια.

Στά δυτικά τοῦ χώρου πού περιγράψαμε, σχηματίζεται ἕνας δεύτερος παρόμοιος, ὁ ὁποῖος πάλι δέν ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρος, ἀλλά σέ μῆκος 5 καί πλάτος 4 μ. Στό ἐσωτερικό του ὑπολείμματα 3 τοίχων πρόχειρης κατασκευῆς, πού θεμελιώνονται σέ ἐπιχώσεις, ἀποδεικνύουν μεταγενέστερες μετατροπές του στήν ἑλληνιστική περίοδο (Π ί ν. 52 α). Στήν ἴδια περίοδο μετασκευῆς ἐπισκευάστηκε καί ἡ νότια πλευρά του.

Τρίτος χῶρος ἀνασκάφτηκε στά ἀνατολικά τοῦ χώρου πού περιγράψαμε ἀρχικά. Ἔχει διαστάσεις 3,20×4,60 μ. καί πιστεύουμε ὅτι κατασκευάστηκε στήν περίοδο μετασκευῆς τοῦ κτιρίου, στούς ἑλληνιστικούς χρόνους. Οἱ τρεῖς τοῖχοι του ἐδράζονται ἐπάνω σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 2,90 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τοῦ σύγχρονου ὁρόμου καί εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους ἐπιμελημένης ἐργασίας. Ὁ ἀνατολικός τοῖχος διατηρεῖται σέ ὕψος 1,60, ὁ βόρειος 1,73 καί ὁ νότιος 1,80 μ. Ὑπολείμματα πλακόστρωτου βρέθηκαν σέ βάθος 1,60 μ.

Στά νότια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων πού περιγράψαμε, ἀνασκάφτηκε φρέαρ, διαμ. 0,80 μ., τό ὁποῖο ἐρευνήθηκε σέ βάθος 2,40 μ. Ἐσωτερικά εἶχε ἐπένδυση κονιάματος καί σέ ἀποστάσεις μηνοειδεῖς ἐντομές γιά τήν κάθοδο.

Τά ὄστρακα καί τά ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στίς ἐπιχώσεις χρονολογοῦνται ἀπό τήν ὑστεροκλασική περίοδο μέχρι τό τέλος τῆς ἑλληνιστικῆς καί τά σημαντικότερα ἀπό αὐτά εἶναι κομμάτια ἀπό πήλινα εἰδώλια γυναικείας θεότητας, κομμάτια ἀπό ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, ἀπό μελαμβαφή καί λίγα νομίσματα. Κομμάτια ἀπό μαγειρικά σκεύη βρέθηκαν στόν ἀνατολικότερο ἀπό τούς χώρους. Κομμάτι ἀπό πώρινο ναΐσκο βρέθηκε ἐντοιχισμένο στό νότιο τοῖχο τοῦ δυτικοῦ δωματίου.

Ὁδός Μινώας 33

Στό οἰκόπεδο Γ. Μπέη βρέθηκαν λείψανα τῆς «εὐθείας» ὁδοῦ, πού κατευθυνόταν στίς πύλες τοῦ τείχους στά νότια τῆς πόλης καί συνέδεε τήν πόλη τῶν Μεγάρων μέ τό νότιο λιμάνι της. Βρέθηκαν ἀκόμη τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα δύο κτισμάτων (Π ί ν. 52 β).

Ἡ ὁδός διέσχιζε τό οἰκόπεδο μέ κατεύθυνση Β.-Ν. Τό πλάτος της, ὁ ἀριθμός τῶν ὁδοστρωμάτων καί τό συνολικό πάχος της δέν εἶναι γνωστά στή θέση αὐτή. Σώζονται τρία ὁδοστρώματα, ἡ στάθμη τοῦ ἀνώτερου βρίσκεται σέ βάθος 1,60 μ. καί τοῦ κατώτερου σέ βάθος 2,50 μ. Ἀπό τήν παλιότερη φάση τῆς ὁδοῦ σώζεται τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματός της. Εἶναι κατασκευασμένο ἀπό ἀργούς λίθους, ἔχει πάχος 0,50, σώζεται σέ μῆκος 1,40,

ὕψος 0,40 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 2,20 μ. Ἡ πρός Β. συνέχεια τοῦ ἀναλήμματος καταστράφηκε μέ τήν κατασκευή τετράπλευρου κτίσματος πού βρίσκεται στή βορειοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου καί θά περιγράψουμε παρακάτω. Τό πλάτος τοῦ δρόμου σέ αὐτή τή φάση σώζεται ἕως 4 μ., τό ἀνατολικό του ὅριο ἔχει καταστραφεῖ ἀπό ἕνα ὀρθογώνιο ἰσοδομικό κτίσμα. Τήν ἴδια κατεύθυνση μέ τό ἀνάλημμα εἶχε ἀγωγός λίθινος, τοποθετημένος ἐπάνω στό δεύτερο ὁδόστρωμα, σέ ἀπόσταση 0,60 μ. ἀπό τό ἀνάλημμα. Ἦταν κατασκευασμένος ἀπό λαξευτούς λίθους, πλ. 0,65, ὕψ. 0,30 μ., μέ αὐλακα στό μέσο τους, τῶν ὁποίων τό μῆκος ποίκιλλε ἀπό 0,70-0,45 μ. Κατά μῆκος τοῦ δρόμου περνοῦσε πήλινος ἀγωγός, πού εἶχε κλίση πρός τά νότια. Σέ μῆκος 3 μ. ἀποτελοῦνταν ἀπό κυλινδρικά πήλινα στελέχη, διαμ. 0,25, μήκ. 1-0,80 μ., ἐδραζόταν σέ βάθος 2,10 μ. ἐπάνω στό πρῶτο ὁδόστρωμα καί ἀπέληγε σέ ὀρθογώνιο φρεάτιο καθαρισμοῦ ἀπό κογχυλιάτη λίθο, ἐπενδυμένο μέ κονίαμα, διαστ. 0,40×0,63 μ. Παρόμοιο φρεάτιο καθαρισμοῦ βρέθηκε στό νότιο ὅριο τῆς ἀνασκαφῆς μεταξύ τοῦ λίθινου ἀγωγοῦ καί τοῦ ἀναλήμματος, σέ βάθος 2,20 μ. Ἀπό τό φρεάτιο τοῦ πήλινου ἀγωγοῦ ξεκινοῦσαν δύο ἀγωγοί, μέ κατεύθυνση πάλι πρός τά νότια, μήκ. 2,50 μ. Καί τά δύο αὐτά σκέλη ἦταν κατασκευασμένα ἀπό πήλινα στελέχη κυλινδρικά, διαμ. 0,18 μ., καί ἐδράζονταν σέ κάπως χαμηλότερη στάθμη. Κάτω ἀπό τό ἀνατολικό σκέλος βρέθηκε προγενέστερος ἀγωγός ἀποτελούμενος ἀπό πήλινα στελέχη καί αὐτός, διαμ. 0,15 μ. Ὅλα τά στελέχη τῶν ἀγωγῶν εἶχαν στήν ὁριζόντια ἐπιφανειά τους ἐλλειψοειδή ἀνοίγματα γιά καθαρισμό.

Τό κτίσμα πού ἀποκαλύφθηκε στή βορειοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου ἔχει διαστάσεις 1,50×3,10 μ. Οἱ τοῖχοι του ἔχουν πάχος 0,80-0,55 μ. καί εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς καί λαξευτούς λίθους σέ δεύτερη χρήση, ἐδράζονται στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 3,40 μ. καί διατηροῦνται σέ ὕψος 1,50 μ.

Τό δεύτερο κτίσμα ἀποκαλύφθηκε μερικῶς σέ μῆκος 3,50 καί πλ. 2,90 μ. Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0,45 μ., εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, ἐδράζονται στήν κιμηλιά, σέ βάθος 4,60 μ., καί διατηροῦνται σέ ὕψος 2,20 μ.· στούς ἁρμούς σώζεται ἐπίχρισμα πού ὑποδηλώνει τήν ἀνάγκη στεγανοποίησης τοῦ χώρου, ὥστε νά εἶναι δυνατή ἡ χρησιμοποίησή του ὡς δεξαμενῆς. Στά βόρεια τῆς δεξαμενῆς βρέθηκε τμῆμα τοίχου ἀπό ἀργολιθοδομή, σωζ. μήκ. 2, πάχ. 0,70 μ., μέ κατεύθυνση Α.-Δ. πού ἐδράζεται σέ βάθος 2,40 μ.

Κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τοῦ οἰκοπέδου καί σέ ἀπόσταση 5,20 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία του σωζόταν κυκλικός ἀποθέτης, διαμ. 0,50, βάθ. 1,70 μ., χτισμένος μέ ἀργούς λίθους, τοῦ ὁποίου τό χεῖλος βρισκόταν 2 μ. βαθύτερα ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Μινώας.

Ὁδός Μινώας 37

Στό οἰκόπεδο Ἀγαμ. Μαρινάκη βρέθηκε μεγάλη ποσότητα σπασμένων ἀγγείων κοντά στή βόρεια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου καί σέ βάθος 0,50-2,50 μ. ἀπό τή σύγχρονη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους.

Ὁδός Μυκηνῶν 45

Στό οἰκόπεδο Κωνστ. Βόρδου, διαστ. 15×7,70 μ., βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα, τά ὁποῖα ἀνήκουν σέ κτίσματα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου καί τῶν πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐπειδή ὅμως ἔχουν ὑποστεῖ ἀλλεπάλληλες μετατροπές καί προσθῆκες ἡ εἰκόνα τήν ὁποία συνθέτουν δέν εἶναι ἡ κάτοψη ἑνός συγκεκριμένου κτίσματος (Πί ν. 53 α-β).

Τά προγενέστερα ἀρχιτεκτονικά λείψανα εἶναι τά ὑπολείμματα δύο τοίχων (16-17) πού βρέθηκαν στό κέντρο τοῦ οἰκοπέδου καί τά ὑπολείμματα δύο ἄλλων (18-19) στό μέσο τῆς ἀνατολικῆς μεσοτοιχίας. Οἱ τοῖχοι 16-17 εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, ἔχουν πλάτος 0,35 μ., σώζονται σέ ὕψος 0,80 μ. καί ἐδράζονται στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 3,50 μ. Ὁ 16 σώζεται σέ μῆκος 1,80 καί ὁ 17 σέ μῆκος 1,50 μ. Οἱ τοῖχοι 18-19 εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς λίθους καί ἀργούς λίθους στά ἐνδιάμεσά τους, ἔχουν πλάτος 0,50 μ., διατηροῦνται σέ ὕψος 2,40 μ., ἐδράζονται στό φυσικό ἔδαφος σέ βάθος 3,50 μ. καί ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 0,50 μ.

Ὁ τοῖχος 4 εἶναι μεταγενέστερος τῶν τοίχων 16-17 καί πατάει ἐπάνω τους. Εἶναι χτισμένος μέ λαξευτούς καί ἀργούς λίθους, σώζεται σέ μῆκος 5,50 μ., ἔχει πλάτος 0,50 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 1,50 μ. Σύγχρονός του καί τῆς ἴδιας κατασκευῆς εἶναι καί ὁ τοῖχος 5, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 5 μ. Ὁ τοῖχος 6 εἶναι προγενέστερος καί εἶναι χτισμένος μέ μεγάλους λαξευτούς καί μικρούς ἀργούς λίθους στά μεταξύ τους κενά, ἔχει πάχος 0,40 μ., σώζεται σέ μῆκος 3,10 μ., ἐδράζεται σέ βάθος 2,80 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 1,50 μ. Μεταγενέστεροί του εἶναι οἱ τοῖχοι 7 καί 8 καί εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους· ὁ πρῶτος ἔχει πάχος 0,50 μ., διατηρεῖται σέ μῆκος 3,30, ὕψος 0,50 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,70 μ.· ὁ δεύτερος ἔχει πάχος 0,40 μ., ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 1 μ., σώζεται σέ ὕψος 0,20 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,40 μ.

Ὁ τοῖχος 12 εἶναι μεταγενέστερος τῶν τοίχων 18-19 καί μεταγενέστερος τοῦ 4, ἂν καί συνδέεται μέ αὐτόν. Εἶναι κατασκευασμένος μέ ἀργούς λίθους, ἔχει πλάτος 0,45 μ.,σωζόμενο ὕψος 0,60 μ., σωζόμενο μῆκος 3,50 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,80 μ. Τμήματα δύο λίθινων ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, πού συνδέονται μέ αὐτόν μέ τμήματα πήλινων ἀγγείων, ὑποδηλώνουν καί τή στάθμη τοῦ δαπέδου στό χῶρο αὐτό σέ βάθος 1,30 μ.

Στά βόρεια τῶν τοίχων 12, 18 καί 19 βρίσκονται οἱ τοῖχοι 13, 14 καί 15. Ὁ 15 εἶναι ὁ προγενέστερος καί ὁ 14 εἶναι παλιότερος τοῦ 13· καί οἱ τρεῖς εἶναι κατασκευασμένοι μέ ἀργούς λίθους καί θραύσματα ὀπτοπλίνθων καί κεραμίδων, γι' αὐτό καί τούς χρονολογοῦμε στή ρωμαϊκή περίοδο. Ὁ 15 ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 0,50 μ., ἔχει πάχος 0,55 μ., σώζεται σέ ὕψος 1,50 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 2,80 μ. Ὁ τοῖχος 14 ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 2,40 μ., ἔχει πάχος 0,50 μ., σώζεται σέ ὕψος 1 μ. καί ἐδράζεται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,80 μ. Ὁ

τοῖχος 13 ἀποκαθίσταται σέ μῆκος 4,50 μ., ἔχει πάχος 0,55 μ., ἑδράζεται σέ ἐπιχώσεις καί στόν τοῖχο 14 καί σώζεται σέ ὕψος 0,40 μ. Στά νότια τοῦ τοίχου 13 καί δίπλα του βρέθηκαν τά ὑπολείμματα πήλινου πιθαριοῦ, διαμ. 0,80 μ.

Στά βόρεια τοῦ τοίχου 15 βρίσκεται ὁ τοῖχος ΙΙ, πού χρονολογεῖται καί αὐτός στή ρωμαϊκή περίοδο. Εἶναι χτισμένος μέ ἀργούς καί μεγάλους λαξευτούς λίθους σέ δεύτερη χρήση καί κεραμίδια, ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 4,50 μ., ἔχει πάχος 0,50 μ., ἑδράζεται στό ἴδιο βάθος μέ τόν 13 καί διατηρεῖται σέ ὕψος 1,20 μ.

Οἱ τοῖχοι 10 καί 2, πού σχηματίζουν γωνία, εἶναι μεταγενέστεροι τῶν 11 καί 13 καί στήν κατασκευή τους ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παλιότερο οἰκοδομικό ὑλικό, ἀργοί λίθοι καί κεραμίδια. Ὁ τοῖχος 10 ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 6 μ. καί ὁ τοῖχος 2 σώζεται σέ μῆκος 2,80 μ.· ἔχουν πάχος 0,50 μ., ἑδράζονται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,75 μ. καί διατηροῦνται σέ ὕψος 1 μ. Στόν ἐσωτερικό χῶρο πού σχηματίζεται βρέθηκαν δύο σαρκοφάγοι ἀπό παλιότερη χρήση καί δύο κομμάτια ἀπό τά καλύμματά τους. Ἕνα μικρό κομμάτι τοίχου, σωζ. μήκ. 0,80 μ., πού εἶναι κάθετο στόν τοῖχο 10 εἶναι μεταγενέστερο.

Ὁ τοῖχος 1 κατέστρεψε τόν τοῖχο 2. Εἶναι κτισμένος μέ τά ἴδια ὑλικά πού εἶναι χτισμένοι καί οἱ τοῖχοι 2 καί 10, ἀλλά ἑδράζεται λίγο ψηλότερα ἀπό αὐτούς. Σώζεται σέ μῆκος 8,20 μ., ἔχει πάχος 0,50 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 1 μ. Ἕνας δεύτερος τοῖχος (1α), σωζ. μήκ. 0,80 μ., κάθετος στόν προηγούμενο, εἶναι σύγχρονός του.

Νεότερος ὅλων εἶναι ὁ τοῖχος 3, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀνασκάφτηκε μόνο σέ μῆκος 5 μ.

Ὁδός Ξενοφῶντος 25 καί Λουκιανοῦ

Στό οἰκόπεδο Ἐλευθ. Παπαμελέτη, διαστ. 5×8,30 μ., βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά λείψανα κτισμάτων τῆς ὑστεροκλασικῆς καί ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Τά ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού ἀποκαλύφθηκαν δέ συνθέτουν τήν κάτοψη ἑνός συγκεκριμένου κτίσματος, ἀλλά εἶναι ὑπολείμματα κτισμάτων, πού κατασκευάστηκαν σέ τέσσερις οἰκοδομικές περιόδους.

Στήν προγενέστερη φάση κατατάσσονται τέσσερις τοῖχοι (3, 6, 7 καί 8) χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, πάχ. 0,45 μ., πού ἑδράζονται στήν κιμηλιά σέ βάθος 2,30 μ. Ὁ τοῖχος 3, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., κοντά στήν οἰκοδομική γραμμή τῆς ὁδοῦ Λουκιανοῦ, σώζεται σέ μῆκος 2,50 μ. Ὁ τοῖχος 6, μέ κατεύθυνση Α.-Δ., σέ ἀπόσταση 1,50-2,50 μ. ἀπό τή νότια μεσοτοιχία, σώζεται σέ μῆκος 4 μ. Οἱ τοῖχοι 7 καί 8 τέμνονται κάθετα μεταξύ τους καί σώζονται ὁ πρῶτος σέ μῆκος 1,20 μ. καί ὁ δεύτερος σέ μῆκος 1,10 μ. Σέ μιά δεύτερη οἰκοδομική περίοδο ἀνήκουν δύο τοῖχοι (1 καί 5), οἱ ὁποῖοι εἶναι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους, ἔχουν πάχος 0,45 μ. καί ἑδράζονται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,45 μ. Ὁ πρῶτος μέ κατεύθυνση Α.-Δ. σώζεται σέ μῆκος 3,50 μ. καί πατάει στόν τοῖχο 7, ἐνῶ ὁ δεύτερος, μέ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σώζεται σέ μῆκος 3,20 μ. καί πατάει στόν τοῖχο 3.

Δύο τοῖχοι (2 καί 9) κάθετοι μεταξύ τους, καλῆς κατασκευῆς, εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς καί ἀργούς λίθους, ἔχουν πάχος 0,55 μ. καί ἑδράζονται ἐπάνω στά ἐρείπια τῶν τοίχων 3, 5 καί 8 καί σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 1,10 μ.

Δύο τοῖχοι ἀπό ἀργολιθοδομή, πάχ. 0,45 μ., εἶναι κάθετοι μεταξύ τους (4 καί 10). Ὁ πρῶτος, μέ κατεύθυνση Α.-Δ. ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ μῆκος 4 καί ὁ δεύτερος, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., σέ μῆκος 4,80 μ.· καί οἱ δύο ἑδράζονται σέ ἐπιχώσεις σέ βάθος 0,80 μ. καί ὁ 10 στά ἐρείπια τοῦ τοίχου 6.

Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε μία σαρκοφάγος ἀπό πωρόλιθο, διαστ. 1,70×0,50 μ. Ἑδραζόταν στήν κιμηλιά, σέ βάθος 2,30 μ., καί καλυπτόταν μέ δύο πλακοειδεῖς λίθους καί μικρούς ἀργούς. Περιεῖχε τά διαλυμένα ὀστά δύο νεκρῶν καί ἕναν ἀρύβαλλο.

Ὁδός Σαλαμίνος 88 (Ο.Τ. 273)

Στό οἰκόπεδο Βασ. καί Δημ. Μενιδιάτη, διαστ. 8×8,50 μ., σώζονταν λίγα ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού δέ σχηματίζουν μία συγκεκριμένη κάτοψη κτίσματος καί χρονολογοῦνται ἀπό τήν ὑστεροκλασική μέχρι τή ρωμαϊκή περίοδο.

Στήν προγενέστερη οἰκοδομική περίοδο ἀνήκει τοῖχος, μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 8 μ., καί ἕνας δεύτερος τοῖχος κάθετος πρός αὐτόν στά ἀνατολικά του, μήκ. 1,50 μ. Εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς πωρολίθους, σύμφωνα μέ τό ἰσόδομο σύστημα, ἔχουν πάχος 0,50 μ., ἑδράζονται στό βραχῶδες ἔδαφος, σέ βάθος 2 μ., καί διατηροῦνται σέ ὕψος δύο δόμων.

Στά ἀνατολικά τοῦ τοίχου, πού ἔχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σέ ἐπαφή μέ αὐτόν καί κοντά στή βόρεια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου, βρέθηκε ἡ βόρεια γωνία ἑνός χώρου, τοῦ ὁποίου ὁ δυτικός τοῖχος σώζοταν σέ μῆκος 2,40 μ. καί ὁ βόρειος τοῖχος ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 2,40 μ. Ἦταν χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί θραύσματα κεραμιδιῶν καί εἶχαν πάχος 0,50 μ.· ἑδράζονταν στό βραχῶδες ἔδαφος καί διατηροῦνταν σέ ὕψος 0,60 μ. Ψηφιδωτό δάπεδο σωζόταν στά βόρεια τοῦ χώρου πού περιγράψαμε καί σέ ἐπαφή μέ αὐτόν, σέ βάθος 1,20 μ., καί θά ἀνῆκε σέ δεύτερο χῶρο τοῦ ἴδιου κτιρίου, τό ὁποῖο πιστεύουμε ὅτι χρονολογεῖται στήν πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Δεύτερο ψηφιδωτό δάπεδο, πού βρέθηκε 0,25 μ. ἐπάνω ἀπό αὐτό πού περιγράψαμε, εἶναι καί μεταγενέστερό του.

Στή ρωμαϊκή περίοδο χρονολογεῖται δάπεδο δεξαμενῆς ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα καί ἡ ὑποθεμελίωσή της, πού σωζόταν σέ μικρή ἀπόσταση νοτιότερα ἀπό τά ἄλλα δύο δάπεδα πού περιγράψαμε προηγουμένως.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ἀθήνα

Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος στήν Πλάκα

Συνεχίστηκαν καί ὁλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες στερέωσης πού ἄρχισαν τόν περασμένο χρόνο. Συμπληρώθηκε ἡ ἀνακατασκευή καί ἡ κεράμωση ὅλης τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, ἔγιναν ἁρμολογήματα σέ ὅλους τούς τοίχους καί ἐπισκευή κουφωμάτων.

Μονή Ἁγίων Ἀναργύρων στήν Πλάκα (Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου)

Ἔγινε μέ ὁδηγίες τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καθαρισμός, στερέωση καί ἀποκατάσταση τῶν διώροφων κελιῶν πρός Β. τοῦ καθολικοῦ.

Ἀρχοντικό Πολυγνώτου 2

Ἔγιναν οἱ κατ' ἔτος ἀπαραίτητες ἐργασίες στό κτίριο καί διευθετήθηκε καί ἐπισκευάστηκε μικρή ἀποθήκη στήν αὐλή.

Ἅγιος Θωμᾶς

Κατασκευάστηκε γιά τήν προστασία τοῦ ἀνασκαμμένου ναοῦ ἀναλημματικός τοῖχος στό νότιο τμῆμα τοῦ χώρου.

Μονή Δαφνίου

Ἔγιναν ἐργασίες στεγανοποίησης τῆς στέγης τοῦ νάρθηκα, ὅπως ἐπίσης καί τῆς τοιχοδομίας τοῦ βορειοανατολικοῦ παρεκκλησίου.

Νέα Φιλοθέη

Εἰσόδια Θεοτόκου

Ἔγιναν ἐργασίες στερέωσης, στεγάνωση τῆς ὑποθεμελίωσης (Πίν. 54 α) καί ἐπισκευή τῆς στέγης (κατασκευή περιμετρικοῦ σενάζ, τοποθέτηση ἀσφαλτόπανου, ἀνακεράμωση). Ἐπίσης ἔγινε ἐπισκευή τῆς τοιχοδομίας στήν πρόσοψη (ἔμφραξη ρωγμῶν κτλ.). Ἐσωτερικά στίς καμάρες ἔγινε ἔμφραξη τῶν ρωγμῶν καί ἐπανακατασκευάστηκε τό πεζούλι. Τήν ἐπίβλεψη τῶν ἐργασιῶν εἶχε ἡ Μ. Λάζαρη.

Ἡλιούπολη

Ἅγιος Γεώργιος (στό κτῆμα Καμπάνη)

Ἔγιναν στερεωτικές ἐργασίες στή στέγη τοῦ καμαροσκεποῦς ναΐσκου μέ τήν κατασκευή περιμετρικῆς δοκοῦ (σενάζ) ἀπό ὁπλισμένο σκυρόδεμα καί πλέγμα στήν καμάρα, ἡ ὁποία προηγουμένως καθαρίστηκε ἀπό διάφορα περιττά μπάζα καί ἁρμολογήθηκε. Τέλος, ἔγινε ἐπανατοποθέτηση τῶν κεραμιδιῶν, ἀφοῦ ἀντικαταστάθηκαν ὅσα ἦταν φθαρμένα.

Σταυρός

Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος στή θέση «Γούπι» (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 118)

Βάσει ἐγκεκριμένης μελέτης καί μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτέκτονα τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως Ι. Δημακόπουλου, πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές ἐργασίες στόν ἐρειπωμένο βυζαντινό ναό καί συγκεκριμένα:

(α) Συμπλήρωση τῆς καταστραμμένης τοιχοποιίας στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ βόρειου τοίχου, πού εἶχε καταρρεύσει, ἀπό τό ὑπάρχον οἰκοδομικό ὑλικό. (β) Ἁρμολόγημα στό χτιστό «πεζούλι» κατά μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ. (γ) Στερέωση καί ἀνακατασκευή τυφλῆς κόγχης στό νότιο τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἐσωνάρθηκα. (δ) Περισυλλογή καί τακτοποίηση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἀπό τόν ἐρειπωμένο ναό, προκειμένου νά χρησιμοποιηθεῖ στίς ἐργασίες στερέωσης.

Παιανία

Ἁγία Παρασκευή (Χ. Μπούρας, Α. Καλογεροπούλου, Ρ. Ἀνδρεάδη, Ἐκκλησίες τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνα 1970, σ. 234)

Ἔγιναν ἐργασίες στερέωσης καί ἀποκατάστασης τῆς στέγης τοῦ ναοῦ. Ἀφαιρέθηκαν νεωτερικά κεραμίδια, ἀντικαταστάθηκαν ἄλλα φθαρμένα καί ἐπισκευάστηκε ἡ ξυλοκατασκευή τῆς στέγης (Πίν. 54 β).

Κορωπί

Ἅγιος Ἀθανάσιος (ὅ.π., σ. 235)

Ἔγινε καθαρισμός τῆς δίριχτης κεραμοσκεποῦς στέγης, ἀντικατάσταση τῶν φθαρμένων κεραμιδιῶν, καθαρισμός καί διαμόρφωση τοῦ γύρω ἀπό τό ναό χώρου (Πίν. 54 γ).

Λαμπρικά

Ἅγιος Λουκᾶς (ὅ.π., σ. 86)

Καθαιρέθηκαν κακότεχνα ἐπιχρίσματα τσιμέντου στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, πού εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό τίς μοναχές τῆς Ἁγίας Τριάδας χωρίς τήν ἄδεια τῆς Ὑπηρεσίας. Στή συνέχεια ἔγινε ἐπανακατασκευή τῶν ἐπιχρισμάτων. Ἡ ἐπίβλεψη τῶν ἐργασιῶν ἔγινε ἀπό τήν ἀρχαιολόγο Ἑλ. Γκίνη-Τσοφοπούλου.

Συκάμινο Ὠρωποῦ (βλ. Ὀρλάνδος, ΔΧΑΕ 4 (1927), σ. 44-45)

Μέ συνεργεῖο εἰδικευμένων τεχνικῶν τῆς Ἐφορείας ἔγινε καθαρισμός καί στερέωση στίς στέγες τῶν ναῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα καί Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Γροιζήνα

Μονή Ἁγίου Δημητρίου Δαμαλᾶ

Μέ συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας ἔγινε τακτοποίηση τῶν κε-

ραμιδιῶν στή στέγη τοῦ καθολικοῦ καί καθαρισμός ἀπό τά οἰκοδομικά ὑλικά. Ἔγιναν ἐπίσης μικρῆς ἔκτασης στερεωτικές ἐργασίες στήν πτέρυγα τῶν κελιῶν.

Τίς ἐργασίες ἐπέβλεψε ἡ ἀρχαιολόγος Νίκη Μιχάλου-Ἀλεβίζου.

Σπέτσες

Μουσεῖο Σπετσῶν

Σύμφωνα μέ μελέτη τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἔγινε ἠλεκτρική ἐγκατάσταση στό κτίριο.

Ὕδρα

Κάστρο

Μέ ντόπιους εἰδικευμένους τεχνίτες ἔγινε ἐπισκευή τμήματος τοῦ προστατευτικοῦ τείχους.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ἀθήνα

Ἐργαστήρια Ἐφορείας

Στό ἐργαστήριο τῆς Ἐφορείας στήν ὁδό Πολυγνώτου 2 ἔγινε καθαρισμός, συντήρηση καί αἰσθητική παρουσίαση ἀποτοιχισμένων τοιχογραφιῶν ἀπό τούς ναούς τῆς Νάξου (συνεργεῖο Μπαλτογιάννη – ἐργάστηκαν οἱ Μιχαηλίδη, Κρασαγάκης, Γραμματίκα, Μπιλμέζη), Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας (συνεργεῖο Ζαχαρίου – ἐργάστηκαν οἱ Κουταβούλης, Θωμᾶς, Πορτάλιος), Κυθήρων (Βάρδας-Μιχαλαριᾶς κ.ἄ.). Ἐπίσης στερεώθηκαν καί καθαρίστηκαν 8 εἰκόνες ἀπό τήν Ἀμοργό, 2 ἀπό τήν Αἴγινα, 15 ἀπό τή Μυτιλήνη.

Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος στήν Πλάκα

Ἔγινε ἀποκάλυψη, συντήρηση, καθαρισμός, αἰσθητική παρουσίαση λειψάνων τοιχογραφιῶν στό χῶρο τοῦ Ἱεροῦ (κεντρική ἁψίδα καί καμάρα καί πρόθεση). Συνεργεῖο Παπαγεωργίου (ἐργάστηκαν οἱ Μ. Τότση, Ι. Βασιλάρας) (Πίν. 55 α-β).

Ὅσιος Μελέτιος

Ἔγινε καθαρισμός καί στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν στό νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ. Ἐργάστηκαν οἱ Π. Ἀλιφραγκῆς καί Χρ. Μιχαλαριάς (Πίν. 55 γ-δ).

Μονή Δαφνίου

Ἔγινε καθαρισμός καί συντήρηση ψηφιδωτῶν (Κολέφας, Σκόρδας, Μπούνδρος).

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

Ἔγινε διαμόρφωση στά ἑξῆς μνημεῖα: Μονή Δαφνίου, βασιλική Ἰλισοῦ, Ὁμορφη Ἐκκλησιά στό Γαλάτσι, Ὅσιος Λουκᾶς, παλαιοχριστιανική βασιλική Αἴγινας, Μεταμόρφωση Κορωπίου, Παναγία Βαραμπᾶ Μαρκόπουλου Μεσογαίας, Ταξιάρχης Δάγλα, Ἅγιος Πέτρος-Ἅγιος Γεώργιος στά Καλύβια Κουβαρᾶ, Ἅγιος Ἀθανάσιος Παιανίας, Μουσεῖο Σπετσῶν, Μονή Ἀστερίου.

ΕΛ. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Ἀρχαία Κόρινθος

Οἰκόπεδο Γ. Βλάχου

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή πού ἄρχισε τό 1975 στή δυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου. Ἀποκαλύφθηκε ἕνας ἰσχυρότατος ἀναλημματικός τοῖχος πού εἶναι γεμάτος ἀπό σπονδύλους κιόνων κλασικοῦ ἤ ἑλληνιστικοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος. Κατά διαστήματα ὁ τοῖχος χωρίζεται ἀπό ἀράβδωτες συμπαγεῖς κολόνες καί παρουσιάζει ἐπιμελέστερο χτίσιμο στά ἀνώτερα τμήματά του καί ἀμελέστερο στά κατώτερα.

Ὁ τοῖχος, πού ἡ χρησιμότητά του εἶναι ἄγνωστη, φαίνεται ὅτι ἔχει καταπατήσει ἄλλο ρωμαϊκό κτίσμα (ἴσως τμῆμα θερμῶν), πού στό σημεῖο αὐτό ἐμφανίζεται ὡς ἀγωγός μέ πολύ μεγάλη κλίση. Ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά τοῦ ἀγωγοῦ ἐμφανίζεται ἄλλο ἐπίπεδο στρωμένο μέ μεγάλες πλάκες καί στό βορειότερο ἄκρο του ἐμφανίζεται μεγάλο ἄνδηρο. Πρός τό ἀνατολικότερο σημεῖο ὁ χῶρος ἐμφανίζει παχύ στρῶμα, 1 μ., μέ κομμάτια τοιχογραφιῶν πού διασώζουν ὡραῖα χρώματα καί σέ ὁρισμένα σημεῖα ἐπισημαίνονται διακοσμήσεις μέ φυτικά θέματα. Σέ βαθύτατα στρώματα (7 μ. βάθος) ἔχει ἐπισημανθεῖ στρῶμα κλασικό.

Ἡ ανασκαφή γιά νά ὁλοκληρωθεῖ χρειάζεται τουλάχιστον τρεῖς ἀνασκαφικές περιόδους.

Σολομός

Τάφος Γκᾶ

Σέ χῶρο ἀμμοληψίας κοντά στό χωριό στή θέση Γκᾶ, ἀποκαλύφθηκε πώρινη σαρκοφάγος πού καλυπτόταν ἀπό πώρινο κάλυμμα. Βρέθηκαν δύο σκελετοί καί 19 πρώιμα κορινθιακά ἀγγεῖα, καθώς καί μία ὡραιότατη χάλκινη φιάλη.

Λέχαιο

Ἀγρός Γκρούτση

Στόν ἀγρό βρέθηκε τμῆμα μεγάλου ὑστερορωμαϊκοῦ συγκροτήματος (πιθανότατα στοά μέ ἐσωτερικά ἐργαστήρια) πού ἡ ὁλοκληρωμένη ἀνασκαφή του ἐκκρεμεῖ ἀκόμη.

Συγκεκριμένα βρέθηκαν δύο παράλληλοι τοῖχοι μέ κατεύθυνση Α.-Δ., πού παρουσιάζουν καλή σχετικά τοιχοδομία καί περιέχουν ἐνσωματωμένα παλιότερα ἀρχιτεκτονικά τεμάχια. Πηγάδια καί μικροί χῶροι στό ἐσωτερικό τοῦ δεύτερου τοίχου δίνουν τήν ἐντύπωση ἐργαστηρίων. Τά κινητά εὑρήματα εἶναι νομίσματα, τεμάχια γυάλινων ἀγγείων καί κεραμική, πού χρονολογοῦν τό συγκρότημα στόν 1ο-2ο αἰ. μ.Χ. (Πίν. 56 α-β). Σύντομα θά ἐπιχειρηθεῖ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς.

Κεγχρεές

Οἰκόπεδο Π. Θρεψιάδη

Στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται σέ ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπό τόν ἀρχαιολογικό χῶρο τῶν Κεγχρεῶν καί χωρίζεται ἀπό αὐτόν μόνο ἀπό τή νέα ἐθνική ὁδό Κορίνθου-Ἐπιδαύρου, βρέθηκε μεγαλοπρεπέστατο κτιριακό συγκρότημα τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (4ος-6ος αἰ. μ.Χ.). Ἡ χρονολόγηση καθορίστηκε ἀπό τή χαρακτηριστική κεραμική καί τά πολλά στόμια, καθώς καί τίς βάσεις γυάλινων ἀγγείων πού βρέθηκαν. Ἡ λειτουργικότητα τοῦ οἰκοδομήματος, πού εἶναι ἀπό τά μεγαλοπρεπέστερα τῆς περιόδου αὐτῆς, πρέπει νά ὁριστεῖ ὡς δημόσιου διοικητικοῦ κτιρίου (τελωνείου;).

Ἡ διάταξη τῶν χώρων εἶναι ἡ παρακάτω: γύρω ἀπό αἴθριο, μέ τέσσερις κίονες στίς μακριές πλευρές καί ἕνα στή στενή ἀνασκαμμένη, ἀναπτύσσονται ὁκτώ δωμάτια, πού θά πρέπει νά ὑποτεθεῖ ὅτι θά ἦταν δέκα ἄν ἦταν δυνατό νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφή τοῦ τμήματος πού βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐθνική ὁδό (Πίν. 56 γ).

Στά δύο ἀπό τά δωμάτια αὐτά ὑπῆρχαν σαφή τά ἀποτυπώματα τῶν βάσεων ἀμφορέων, πού φαίνεται ὅτι ἀποθηκεύονταν ἐκεῖ γιά νά φορτωθοῦν στά πλοῖα. Ἡ εἴσοδος τοῦ κτιρίου βρίσκεται στή νοτιοδυτική πλευρά καί ἀντικρίζει ἕναν εὐρύχωρο διάδρομο πού διασχίζει ὅλο τό πλάτος τοῦ κτιρίου. Ἀπό τό διάδρομο αὐτό, μετά τό πρῶτο δωμάτιο ἀριστερά, βεβαιώνεται ἡ ἀρχή σκάλας πού ὁδηγοῦσε σέ δεύτερο ὄροφο (Πίν. 56 δ).

Ἡ καταστροφή τοῦ συγκροτήματος ἔγινε ἀπό σεισμό καί φωτιά καί ἦταν πραγματικά ἐντυπωσιακή ἡ εἰκόνα πού παρουσίασε ἡ ἀνασκαφή μέ τό στρῶμα καταστροφῆς. Τά τοιχώματα τῶν ἀμφορέων παρουσιάζουν τή χαρακτηριστική χτενισμένη ἐπιφάνεια (combing) (βλ. Athenian Agora, V, Πίν. 28-29).

Νομίσματα βρέθηκαν μερικά πού συμφωνοῦν μέ τή χρονολόγηση. Ὑπάρχει πιθανότητα νά εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καί ἀπό χριστιανούς, γιατί σ' ἕνα κιονόκρανο ὑπάρχει σταυρός ἀλλά ὁ διοικητικός χαρακτήρας τοῦ κτιρίου εἶναι σαφής καί ἀδιαφιλονίκητος.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου Θρεψιάδη θά δοθεῖ σέ ἰδιαίτερο ἄρθρο.

Οἰκόπεδο Ι. Πετούλη

Στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στό ὕψωμα πάνω ἀπό τό λιμάνι στή θέση «Κόκκινα Κιβούρια», βρέθηκε κλασικό καί ἑλληνιστικό νεκροταφεῖο.

Συνολικά ἀνασκάφτηκαν 84 τάφοι καί ἕνα ταφικό μνημεῖο μέ τρεῖς τάφους ἐσωτερικά καί δυό κόγχες σέ κάθε του πλευρά. Οἱ τύποι τῶν τάφων εἶναι ἡ λαξευτοί στό μαλακό φυσικό βράχο ἤ φτιαγμένοι ἀπό στρωτῆρες ἤ ἀπό πώρινες λάρνακες. Πολλοί ἀπό τούς τάφους εἶναι συλημένοι ἴσως ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα. Ἀπό τά εὑρήματα ὁπωσδήποτε βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι τό νεκρο-

ταφεῖο ἦταν σέ συνεχή χρήση ἀπό τόν 5ο μέχρι καί τόν 3ο αἰ. π.Χ. Ἐνδεικτικά δίνουμε φωτογραφίες ἀντικειμένων (Πίν. 57 α-δ) (θά ἀκολουθήσει ἰδιαίτερη δημοσίευση).

Οἰκόπεδο Ἀθανασόπουλου

Στό οἰκόπεδο, πού ἀπέχει 150 μ. περίπου ἀπό τόν ἀρχαιολογικό χῶρο καί τό οἰκόπεδο Π. Θρεψιάδη, βρέθηκαν τέσσερις τάφοι 4ου-5ου αἰ. μ.Χ. Ὁ πρῶτος, συλημένος, ἔδωσε πέντε λυχνάρια στήν ἐξωτερική βορειοδυτική γωνία του. Ὁ δεύτερος, πού καλυπτόταν ἀπό πέτρες, ἔδωσε δύο ἀγγεῖα. Ὁ τρίτος ἔδωσε τρία ἀγγεῖα καί ὁ τέταρτος ἦταν συλημένος. Τά ἀγγεῖα καί τά λυχνάρια εἶναι ὅλα χαρακτηριστικά τοῦ 4ου καί 5ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 57 ε-ζ).

Σικυώνα

Χτίρι

Στήν πεδιάδα τοῦ Βασιλικοῦ καί στίς θέσεις Χτίρι, Κοκκινιά, Ζόζερη ἔχει ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπό τό 1966 ἡ κλασική Σικυώνα (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 166). Τόν Ἰούνιο τοῦ 1976 ἐντοπίστηκε τό κλασικό νεκροταφεῖο τῆς πόλης μέ ἐπάλληλες φάσεις χρήσης τοῦ 5ου καί τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἀφορμή γιά τόν ἐντοπισμό του ἔδωσε ἔργο ὕδρευσης τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ Τραγάνα. Τό νεκροταφεῖο μέ πολλές στῆλες κατά χώρα (Πίν. 58 α) βαίνει παράλληλα πρός τόν ἀγροτικό δρόμο Βασιλικοῦ-Τραγάνας καί προφανῶς καί κάτω ἀπ' αὐτόν, καθώς ἐπίσης καί στούς γειτονικούς ἀγρούς.

Κατά τήν ἀνασκαφική περίοδο τοῦ 1976 ἀνασκάφτηκαν συνολικά σέ μιά τομή 12 τάφοι λαρνακοειδεῖς κιβωτιόσχημοι ἤ λαξευτοί στό ἔδαφος καί πολλές πυρές.

Ἐνδεικτικά δίνονται φωτογραφίες τύπων εἰδωλίων πού βρέθηκαν καί πού ἀποτελοῦν καί τά πιό ἐνδιαφέροντα εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 58 β-δ). Ἡ ἔρευνα θά συνεχιστεῖ τίς ἑπόμενες χρονιές.

Ὡς ἐπιστημονικοί βοηθοί ἐργάστηκαν στίς παραπάνω ἀνασκαφές οἱ πτυχιοῦχοι ἀρχαιολόγοι Ἐλισάβετ Χατζηπούλιου, Παναγιώτα Μαρκέλλου καί Ἑλένη Παναγιωτούλη. Παράλληλα μέ τήν ἀνασκαφική δραστηριότητα μεγάλη σημασία δόθηκε καί στήν ὀργάνωση τῆς μουσειακῆς ἀποθήκης Ἀρχαίας Κορίνθου. Ἀφοῦ διαμορφώθηκε στοιχειώδης χῶρος ἐργασίας, δημιουργήθηκε φωτογραφικό ἀρχεῖο τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κορινθίας καί ἔγινε συστηματική καταγραφή πολλῶν ἀντικειμένων καί σχετικός καθαρισμός καί τακτοποίηση τῶν εὑρημάτων.

Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ-ΒΟΤΣΗ

Ἐπίδαυρος

Οἰκόπεδο Λεονάρδου

Βρίσκεται στά δυτικά ὅρια τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ἐπιδαύρου, στούς πρόποδες τοῦ λόφου Καταράχη.

Ἐρευνήθηκαν 13 κιβωτιόσχημοι τάφοι. Βρέθηκαν ὅλοι συλημένοι. Οἱ περισσότεροι εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ πολλές φορές.

Στόν τάφο 1 βρέθηκαν τέσσερις νεκροί σέ ἐπάλληλες ταφές. Ὁ τάφος ἦταν ὀρθογώνιος, μήκ. 2 καί πλ. 0,70 μ., λαξευμένος στό μαλακό φυσικό βράχο καί σκεπαζόταν μέ δύο κανονικές ὀρθογώνιες λαξευμένες πλάκες. Ἀνάμεσα στά διαταραγμένα χώματα βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, ἐλάσματα καί κρίκοι, χάλκινη τσιμπίδα καί βαλσαμάριο, τμῆμα πήλινου εἰδωλίου, ἀμφορίσκος καί χάλκινος καθρέπτης.

Ὁ τάφος 2 ἦταν σκαμμένος σέ ἕναν ἁπλό λάκκο σκεπασμένο μέ δύο λαξευμένες πλάκες. Στήν ἐπίχωσή του βρέθηκε μία μελαμβαφής λεκανίδα.

Ὁ τάφος 3 ἦταν ἕνας ἁπλός λάκκος σκεπασμένος μέ κεραμίδια. Ἀπό τά κτερίσματα βρέθηκε ἕνα χάλκινο νόμισμα.

Ὁ τάφος 4 ἦταν κιβωτιόσχημος, σκαμμένος σ' ἕναν ἁπλό λάκκο, πού σκεπαζόταν μέ κεραμίδια. Βρέθηκαν μόνο τά ὀστά τοῦ νεκροῦ.

Ὁ τάφος 5 ἦταν ἕνας ἁπλός λάκκος σκαμμένος στό χῶμα, πού σκεπαζόταν μέ ἀσβεστολιθικές πλάκες. Βρέθηκαν δύο ἐπάλληλες ταφές. Ἀπό τά κτερίσματα σώθηκαν μικρό ἀγγεῖο, χάλκινο νόμισμα, σφραγισμένη δακτυλιδόπετρα καί πήλινος λύχνος μέ χάλκινους κρίκους.

Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι ἦταν καταστραμμένοι καί δέ βρέθηκαν κτερίσματα. Στήν ἐπίχωση πού σκέπαζε τούς τάφους βρέθηκαν ὄστρακα ἑλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν ἀγγείων, λύχνοι καί μία δανάκη.

Οἱ τάφοι 6 καί 7 βρέθηκαν διαταραγμένοι. Βρέθηκαν τά ὀστά μόνο τῶν νεκρῶν.

Στόν τάφο 8 βρέθηκαν τμήματα εἰδωλίου καί σιδερένια στλεγγίδα.

Στόν τάφο 13 βρέθηκαν ἕνας σκύφος καί μία λεκανίδα.

Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε μέ τή βοήθεια τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἑλένης Παλαιολόγου καί Χρήστου Πιτεροῦ. Μετά τή συμπλήρωση καθαρισμοῦ τῶν εὑρημάτων θά ἀκολουθήσει πλήρης δημοσίευση.

ΑΓΛ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΟΥ-ΑΡΓΥΡΗ

ISTHMIA

Work this year was restricted to the Roman Bath about 150 m. north of the temple of Poseidon (Fig. 1). Investigation of the area began in 1970 and continued in 1972. The campaign in 1976 lasted from March 22 to May 14; reduced operations continued to July 1. Depth of fill over the floor of the building ranged from 0.50 m. to 2.40 m.; the average depth was 1.75 m. In all some 1.043 cubic meters of earth were removed. About one third of the building is now cleared to floor level.

Excavations were conducted under the auspices of the American School of Classical Studies and in collaboration with the Greek Archaeological Service and Mrs. Evangelia Protonotariou-Deilaki, Ephor of the Argolid and the Corinthia. To the officers of the School and to Mrs. Deilaki my special thanks are due.

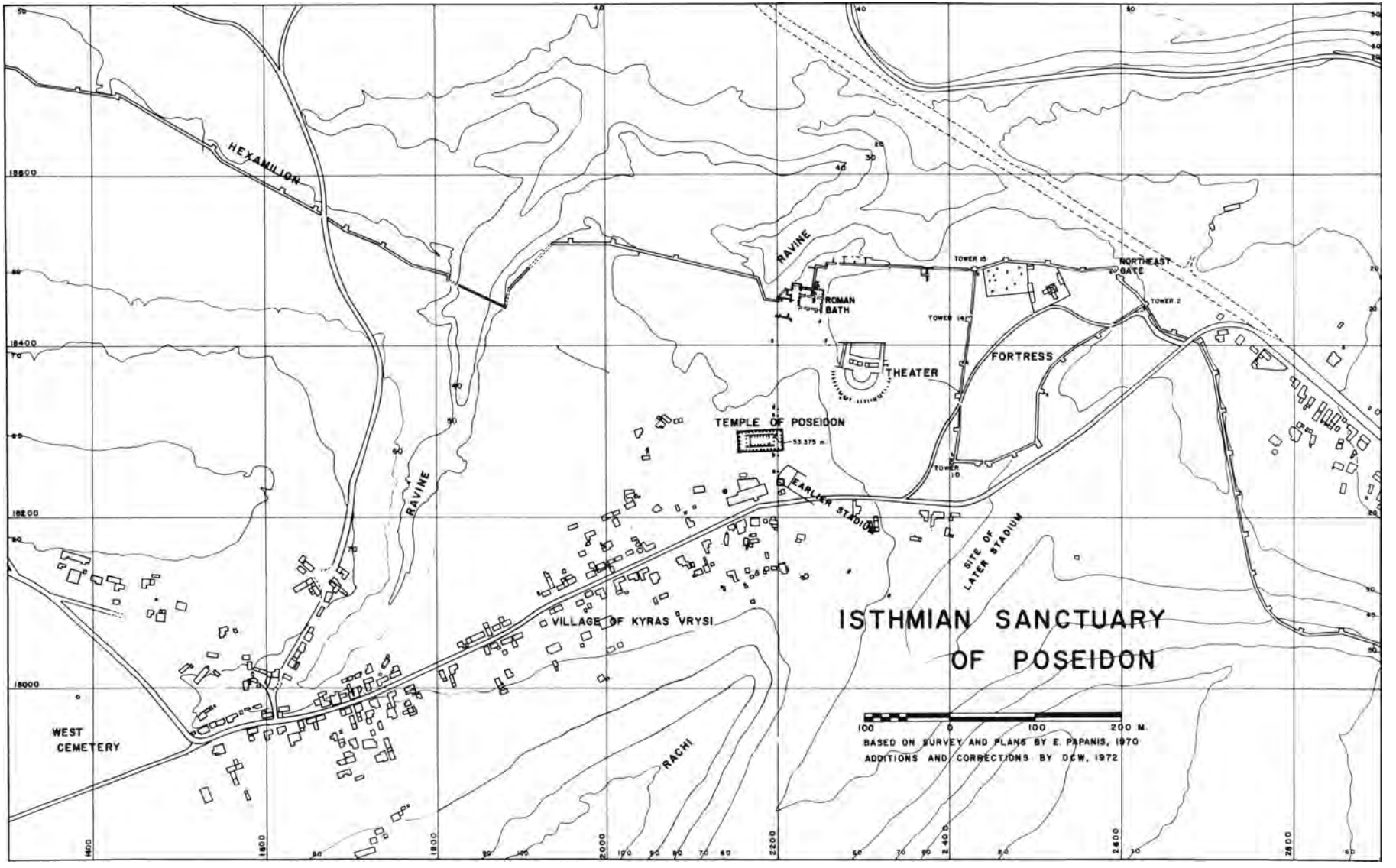

Fig. 1. Isthmia. Site plan of the Sanctuary of Poseidon.

The members of the staff were Maria Cassimatis of the University of Queensland, Marie Farnsworth of New York, Dan McCaslin and Mrs. McCaslin of the University of California at Santa Barbara, Jeanne Marty Peppers of the University of Pennsylvania, Marjeta Šašel of the University of Ljubljana and the British School at Athens, and Margaret MacVeagh Thorne of Cambridge (Mass.). Patricia Conner of the University of Arizona was draftsman; Kenneth W. Schaar of Cornell was architect; and Emile Serafis of Athens was photographer. Aerial photographs from a captive balloon were made by J. Wilson and Eleanor Myers of the Whittlesley Foundation. Yannis Perras was responsible for cleaning finds; Panayota Xenogeorgi was secretary to the Excavations; and Demetrios Papayoannou was foreman.

By the end of the campaign of 1972 only a small part of the two northeasternmost rooms of the Bath (Rooms I and II) had been cleared to floor level. Large blocks of wall, toppled by earthquake, were still in place as they had fallen: in Room I sections of horizontal wall and in Room II a pair of arches with underwall and overwall. The arches were engaged, forming niches the depth of which was about 0.60 m., with 0.30 m. of the thickness of the arch imbedded between underwall and overwall. The overwall had a row of openings which faced the Great Hall (Room VI) where the wall was standing. This destruction debris was studied and removed at the beginning of the 1976 campaign, and trenches were continued southward. The southeast and southwest corners of the building were plotted conjecturally and located in fact. The Bath lies within a rectangle 45.40 × 51.50 m. (Fig. 2).

Six of the northernmost rooms of the Bath are now cleared, or almost cleared, to floor level: Room I at the northeast, II next towards the west, III the square foyer to bathing-rooms to north (IV) and to west (V), and VI the Great Hall of the building contiguous to I and II towards the south. A strip about 1 m. wide along the southern side of Room III remains to be cleared (Fig. 2; Pl. 59 a).

The Hexamilion arrives at the Bath at the party wall between Rooms I and II, there turns westward incorporating the north wall of the building to the northwest corner of Room IV (Fig. 2; Pl. 59 b). There it turns toward the south and in a manner at the moment not exactly clear runs a diagonal past the northwest corner of Room V to its departure westward from the westernmost of the northern corners of the building (Fig. 2; Pl. 60 a).

Much of the east wall of Room I has been robbed out (Pl. 59 b). The north wall has a doorway through to the unexcavated area beyond. The party wall between I and II apparently has a doorway at its north end, now blocked by Hexamilion construction. The third doorway in Room I gives on to the Great Hall to the south. The floor of the room is paved with largish white marble tesserae with oblong finished face.

Plain marble tesserae also pave the floor of Room II (Pl. 59 a), which communicates with its neighbor to the west and with the Great Hall to the south. In Room II the walls are lined with bench foundations *ca.* 0.60 m. wide (masked on the north by Hexamilion construction) and decorated with a hard plaster surface (parts preserved on the west wall) divided into panels by deeply grooved lines in triplet made by snapping a twisted cord into wet plaster. A panel on the west wall had a floral pattern; the incised outline of a lanceolate leaf and part of an enclosing circle are preserved with a faintness impossible to photograph.

At the southwest corner of Room II two subfloor channels meet (Pl. 59 a, 60 b). Both are heavy construction, in part more or less polygonal stone and in part brick and mortar. The cover slabs are reused. The east-west channel runs to a basin in the southwest corner of Room I. In the channel's western end three skeletons were found; the present opening (Pl. 60 b) had been partially stopped by a channel cover-block placed on end over the opening. The north-south channel runs from the corner southward across the west end of Room VI into unexcavated parts. There are basins in both western corners of Room VI. The side walls of the channels are stuccoed in the neighborhood of the corner where the channels meet, elsewhere not. A drain-line (Pl. 60 c) from the northern bathing-room (IV) runs under the doorway between II and III and once emptied into the channel system at the corner; one section of terracotta pipe remains *in situ* in the drain-line. This drain-line cuts through a basin in the northwest corner of Room III and is itself cut by the mouth of an egg-shaped cistern or shaft (incompletely excavated) built immediately west of the angle between east-west and north-south channels. A circular hole, some 0.20 m. in diameter, is cut through the west channel wall to connect cistern and channels. From the channel corner a trench runs in a northerly direction across the floor of Room II. It had been cut through the finished floor of the room, a lead pipe-line laid, the trench refilled, and the floor repaved. The lead pipe-line comes in from the north. Its northern preserved end was revealed in 1972 by the exterior northeast corner of Room IV. Where the pipe crosses the line of the north wall of the Bath, the wall is broken and rebuilt with Hexamilion type masonry. The Hexamilion of course overlies the lead water-line. A similar trench, presumably for a water-line was cut along the north side of Room VI and ended at the basin in the north-west corner of the room. No pipe was ever laid in the trench. Indeed, a part of the earth from its digging lay on the floor of Room VI south of the trench. Ultimately the trench was filled with destruction debris when the building finally collapsed.

The Great Hall of the Bath, Room VI, contiguous to I and II, is about 24.40 long by 11.70 m. wide (Fig. 3). The north and south walls, about 1.60 m. thick, are exceptionally heavy. There are two doorways in the northern wall and one in the western. There are three doorways in the southern wall, none on axis with the two doorways of the north wall.

The northeastern and the southeastern doorways are

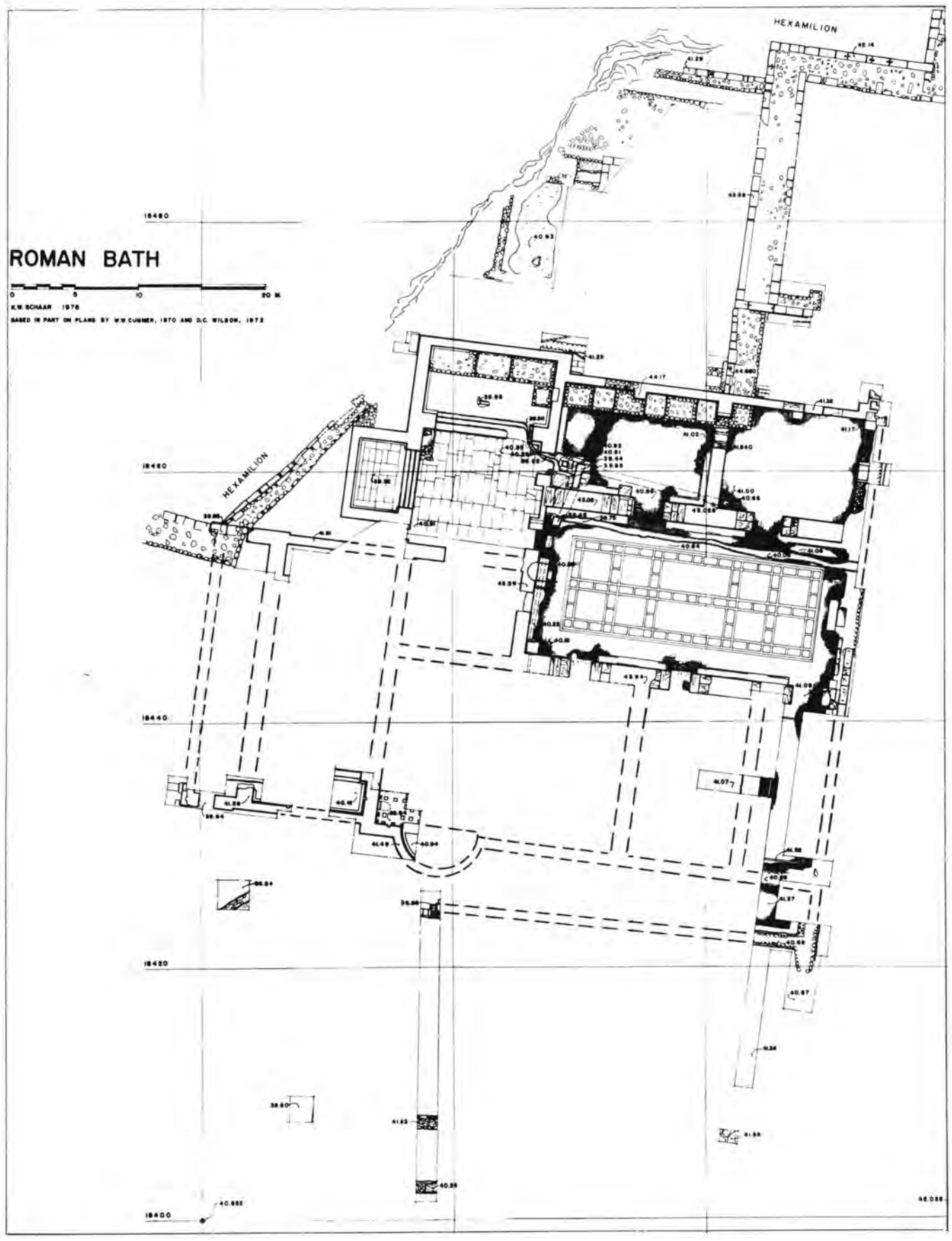

Fig. 2. Isthmia. The Roman Bath at the end of the 1976 campaign. Dashed lines give details of the plan for which evidence exists in parts of the building not yet completely excavated.

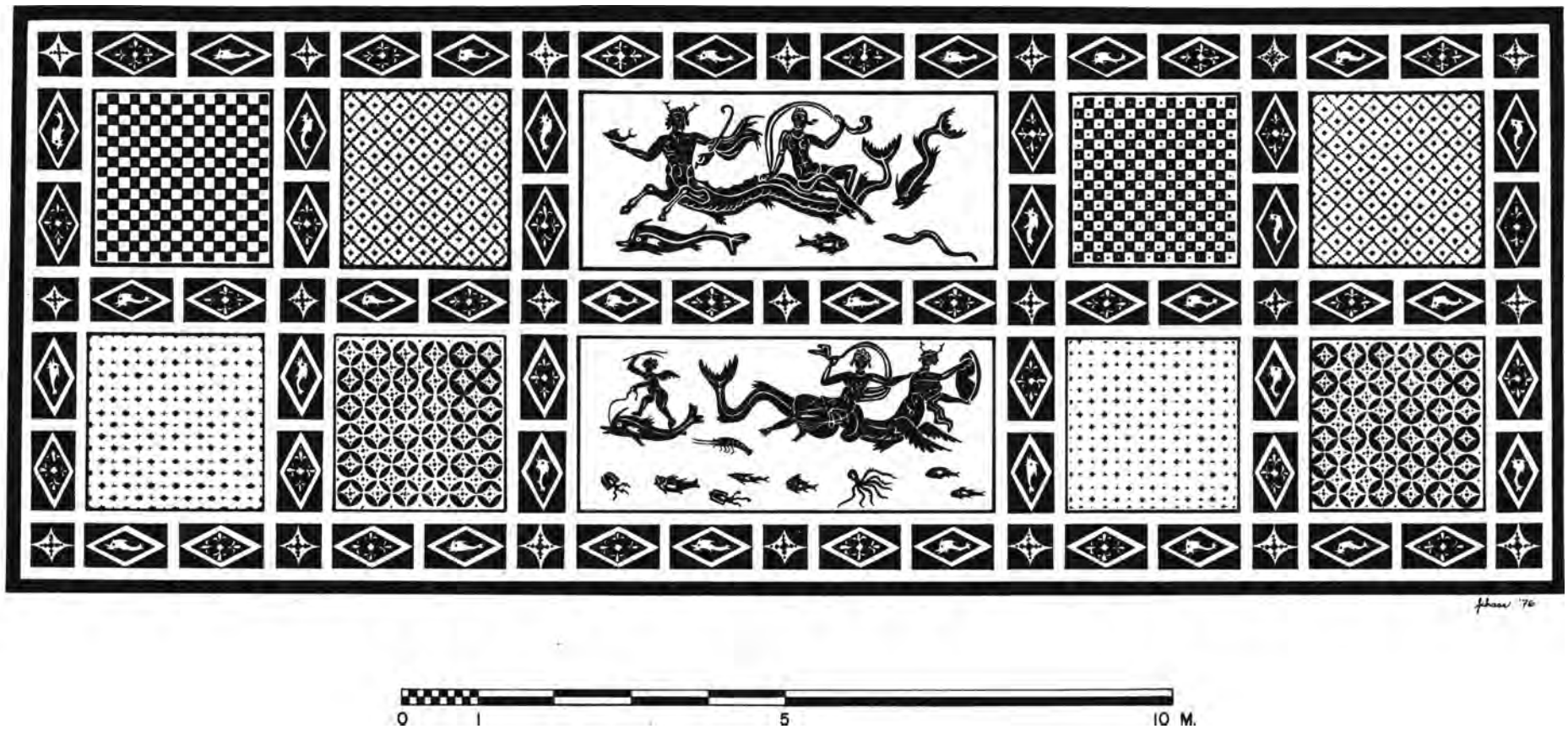

Fig. 3. Isthmia. The Great Hall mosaic.

each about 2.30 m. wide, the others are about 1.60 m. A blocked opening of the lesser width in the southern part of the west wall (Fig. 3) was doubtless never a doorway, for its sill lies 0.30 m. above the floor of Room VI. At east and west ends of the room are partially preserved pedestals. That at the east is about 2.40 m. wide and is centered on the long axis of the room. That at the west is *ca.* 2.65 m. wide and its center is sited about 0.63 m. north of the east-west axis of the room. Behind the western pedestal is a niche with a diameter of about 1.50 m. and a depth of about 0.70 m. Fragments of over life-size statues were found at both ends of the room: fingers, feet, drapery, a gorgoneion like those in customary use on Roman cuirassed statues. These presumably belong to the statues which once stood on the bases. Benches line the northern and southern walls of the room except for the westernmost section of the south wall. A bench was also placed along the west wall south of the pedestal. On west and south walls the scheme of decoration for the stuccoed surface is attested: rectangular panels with countersunk frames about 0.10 m. wide and 0.02 m. deep. Apparently large rectangular panels and small oblong panels alternated. The width of a preserved oblong panel is 0.39 m. The preserved width of an incomplete rectangular panel is 1.66 m.

The edges of the floor of the Hall are paved, like the floors of Rooms I and II, with plain white marble tesserae of random shape and the greater part of the floor is covered with an exceptionally well-preserved black-and-white-style mosaic 20.20 long by 7.80 m. wide (Fig. 3). The east-west axis of the mosaic lies on the east-west axis of the Hall. The marble-chip tesserae are small, all faces rough except one. The finished face is squarish, about 12 to 15 mm. in greatest dimension. The whole composition is framed by a black border 0.15 to 0.20 m. wide. Within this black border the composition divides into three equal parts which are themselves divided into smaller units. The whole and each part is framed by a figured border with floral patterns and dolphins. All dolphins swim either north or west except for one eccentric who swims south. One fleur-de-lis of the floral patterns is incomplete.

The eastern and western (Pl. 61 a) thirds are each composed of four square panels of pattern-work: two floret squares (one latticed), one checker (the eastern with each square dotted, Pl. 61 b, 62, 63), and one reversing-pattern which is now white lunate-lobed diamonds with black dot-cross centers the whole in intersecting circles and then a black amygdaloid quatrefoil with black dot-cross separators in rank and file.

The central third has two rectangular panels of figure-work. Nereids ride tritons. Eros drives a dolphin. Other dolphins swim or leap. There is an eel, a lobster, two squid and octopus (seven tentacles), various fish (Pl. 62-63). One triton carries a shield in outstretched hands, a latter-day allusion to "The Armor of Achilles", the subject of one of the earliest of extant Greek figured mosaics (in the Villa of Good Fortune at Olynthus, late 5th or early 4th cent. B.C.). The Isthmia mosaic finds a close parallel in the seathiasus mosaic of the Baths of Neptune at Ostia (first half of 2nd cent. A.C.).

The southeast doorway of the Great Hall opens into a corridor about 5.60 wide and 13.70 m. long. This room and its neighbor to the south were not excavated, but some details were revealed by exploratory trenches. The corridor-room too had benches along the walls. Its floor is paved with the plain white mosaic in larger tesserae, but into this pavement was set a long rectangle of small black tesserae like the outermost black border of the mosaic in the Great Hall. The size of this rectangle is about 3.50×11.70 m. Across the robbed-out south wall of the corridor-room lies the east end of a southernmost room of the Bath. Its width is about 3.50 m. and the floor again is paved with the plain white mosaic. Its southeast corner (all blocks robbed) seems to be the southeast corner of the building.

The hypocaust rooms in the southwest quarter of the Bath, excavated by Oscar Broneer in 1954 (*Hesperia* XXIV (1955), pp. 123-124), were cleared of debris. The excavation of the eastern room was extended slightly to reveal an apse on its southern side. Plans, section, and photographs of the exceptionally well-preserved system were made (Pl. 64 a-b). Immediately west of the hypocaust rooms lies a narrow room about 3.40 m. wide. Its southeast corner lines with a corner to the north by the Hexamilion departure and its western wall lines with what seems to be the terminal block of this most westerly of the Bath's northern corners. It would appear that by the hypocaust we have the southwest corner of the building.

PAUL A. CLEMENT

NEMEA

Excavations at Nemea in 1976 were concentrated in the southern half of the Sanctuary of Zeus (Fig. 1) and in the Stadium (Pl. 65).

Near the southeast corner of the Temple of Zeus a small cemetery of early Christian date was uncovered just beyond the line of debris fallen from the temple. Nearby two foundations of early Hellenistic date came to light. One of these is a base of rectangular shape which may well have supported a sculptural group, for many fragments of bronze statues were found in the area. The other foundation is heavily constructed and fairly large with an irregular "T" shape. Its original purpose has not been determined, but the depth of its foundations indicates a heavy superstructure. Deeper probes in this area revealed stratified fill extending back to the early 6th cent. B.C. and two lower layers of Late Helladic III date. This chronological gap, which has been noted elsewhere at Nemea in previous years, provides further evidence for a lack of continued habitation during the Geometric period, and the resumption of activity in the early 6th cent. may reinforce the

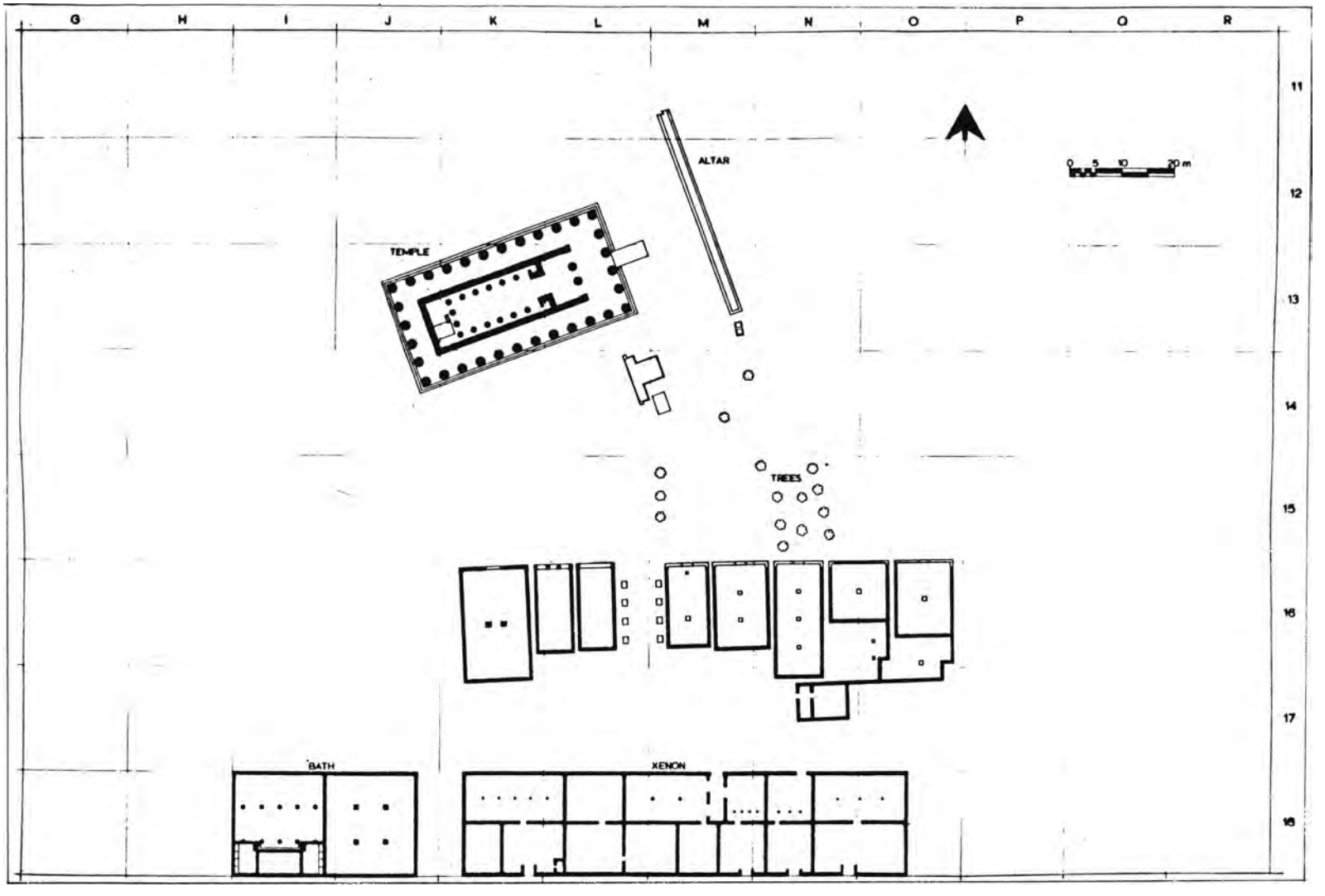

Fig. 1. Nemea. Plan of the Sanctuary of Zeus. South side.

traditional date of 573 B.C. for the founding of the Panhellenic festival at Nemea.

Further to the south large parts of a broad open plateia were uncovered. The hard beaten earth surface of this plateia, dated to the last quarter of the 4th cent. B.C., was found to have been pierced in several places by holes filled with decomposed organic material. These may be remains of the grove of cypress trees which Pausanias (II.15.3) saw around the Temple of Zeus. Tests in various areas through the surface of the plateia yielded a ubiquitous layer of the second half of the 5th cent. B.C. which contained burnt and broken building blocks together with significant quantities of iron spear points and bronze arrow heads. This would suggest that a violent conflict, not attested in extant sources, took place within the Sanctuary.

The plateia has been found to have been bordered on the south by a line of at least nine buildings (F i g. 1). All of these buildings share the same basic orientation and face out across the plateia toward the Temple of Zeus, and all were constructed within the first quarter of the 5th cent. B.C. Their sizes vary in width from 7.50 to 13 m. and in length from 11.50 to 22 m. which makes them, on average, about twice the size of the treasuries at Olympia whose general characteristics and situation they recall. These buildings are provisionally being called "oikoi" and epigraphic evidence exists which suggests that one of them was constructed by the Rhodians, another by the Epidaurians. The two easternmost in this row of "oikoi" were found to connect architecturally with one another, and with the "dining establishment" discovered during 1974 in Section N 17. The architectural plan of the complex thus created is not easily paralleled.

These same two easternmost structures were taken over, probably in the third quarter of the 5th cent. B.C., by a bronze sculptors' workshop. A furnace, several casting pits, many tools, and many fragments of terracotta moulds for a life-size bronze statue attest to the activity in this area. Future excavations and work in the laboratory may produce a more complete picture of the sculptors' work.

By the end of the 1976 season about one-third of the total extent of the race course in the stadium had been exposed (P l. 65). The full width of the starting line at the south end of the track has been uncovered and the stone water channel was found to continue along both east and west sides of the race course. Interesting details included the foundations for the judges' stand along the east side of the track and markers for the first and second hundred feet along the race course. These markers indicate a Nemean foot of 0.296 m. North of the starting line and west of the center of the track a large square block was found embedded in the ancient running surface. This block contains a socket for a turning post used in the dolichos race. Some chronological evidence was found to support a date in the last quarter of the 4th cent. B.C. for the construction of the stadium.

STEPHEN G. MILLER

HALIEIS EXCAVATIONS

Final report for the 1976 season

During the months from May through July 1976 supplementary excavations were conducted at Halieis on behalf of the Greek Archaeological Service of the 4th Ephoria under the supervision of Mrs. E.Deilaki, Ephoros of the 4th Ephoria, Nauplion. We very gratefully acknowledge the cooperation and generosity of both the Archaeological Service and Mrs. Deilaki, which made this essential work possible. We, furthermore, are thankful for the good offices of the American School of Classical Studies and its Director. The staff consisted mostly of experienced members with Dr. Thomas D. Boyd serving as Assistant Director, Professor Reginald Heron as Photographic Supervisor and Steve Koob as Restorer. Dr. and Mrs. J. Dengate brought their great experience at the site to the fore and continued research particularly on the mint. Work concentrated, as in previous years, on fields 24 and 27 of the Archaeological Zone Halieis, both touching against the citywall at the NE. and the SE. stretches respectively *ADelt* 30 (1975): Chronika, pp. 64-73).

Southeast Gate (Field 27): At the gate, the outlet of Avenue C eastwards to the cemetery to the east of Halieis, the large, previously unearthed drain at the gate's SW. side was further cleaned. It cuts underneath the city wall at foundation level as part of the overall gate, and is designed to discharge the waters rushing down Street 1 from the Acropolis. The inside of the slabcovered drain, whose width, *ca.* 0.80 to *ca.* 0.90 m. (towards the outside), would have been sufficient to allow attackers to gain entry, and was secured by means of a metal grid, anchored to the bottom and at the top slabs of the drain. This grid, whose lead fastening sockets were still *in situ*, was set obliquely so that it leaned toward the street. Additional safeguards seem to have been added in the form of a large stone, rolled before this grid at the outside, though this stone may have been set there at a later time.

The outer end of the drain has not been reached, since it disappears under a modern road. It is to be assumed, however, that it discharges several meters out into the apron to bring the water as far away from the city wall as possible, just as with the similar drain near the Mint.

To the NE. side of the Southeast Gate the full extent of the ramp which lead to the top of the city wall was laid bare and found to measure approximately 10 m. long. Except for the various sized rubble stone of the base-packing, no further evidence for the construction of the ramp was found. The ascent will most likely have been in the form of wooden stairs rather than a solid earth ramp.

Mint (Field 24): Additional excavations around the central pillar of the Mint Building (formerly "House Pi": *Hesperia* 38 (1969), p. 316, fig. 2:C) revealed a layer of sand and pebbles, found also in other parts of the building. This stratum, which extended downwards for some depth, covered a deposit of Late Archaic/Early Classical pottery,

mixed with animal bones, Lakonian and Corinthian roof tiles as well as with marine shells. This assortment of finds indicates some sort of dump, possibly connected with rites performed at this spot. The particular location of the Mint – backed against the city wall – within the overall plan of Halieis is in itself unusual enough to seek a reason for the placement of this building defying the otherwise practical rules of the general layout. The finds from the lower level (level C) seem, in fact, to indicate that the Mint area has a long history as a public – or sacred – place, deriving from earlier periods. A similar stratigraphy and find inventory as that around the central pillar comes from the NW. corner of the building, where its NW. wall joins against the inner face of the city wall. Due to the high ground water level, however, which hampered excavations, only a minimal amount of Late Archaic/Early Classical pottery was found, but enough to attest to a situation quite similar to that around the Mint's center.

As in other sections of the Mint, earlier building activities were evidenced through a rubble wall-foundation, belonging most likely to the first half of the 4th cent. (level B). The western end of the foundation was cut off by the outer NW. foundation wall. In the Mint at present we have not determined whether these wall foundations might have carried partition walls inside the Mint during its use as Halieis' coinage place or whether they were simply razed at the latest floor-level. With the likelihood that other offices and institutions, e.g. an armoury, might have been housed in this building, preference is given to the first explanation.

The setting of the Mint against the city wall during the later 4th cent. occurred after the construction of the city wall. The walls of the Mint do not bond into the city wall, but rather, simple stones cut to fit into the gap, are set between the two meeting walls, displaying the diversity of standards and quality of construction customary at Halieis. Such an assured late construction of the Mint coincides well with the rather short time for which the coin-production is attested during the late Classical period.

Insula B-C/3-4: Excavations continued in the courtyard of House 2 (Street 4) which distinguishes itself through a small interior two-columned courtyard. This courtyard's network of drains bespeaks earlier building activities, belonging most likely to the first half of the 4th cent. The exact purpose of all drains remains as yet unexplained. At least one of them, constructed rather crudely from roughly broken limestone conglomerate slabs, fed during the period of level B into an open reservoir, most likely rectangular in overall shape, though the exact measurements could not be determined. This reservoir was abandoned with the construction taking place during the rebuilding of the city after the mid-4th cent. destruction (level B/A interface) and its SE. part was filled in with loose dirt and rubble, while its NW. part was extended downwards to accomodate a large, well-designed cistern. The type of earlier reservoir, which may have been covered by wooden boards on top, is known from at least two other examples, both of which were located in the open courtyard and were subsequently replaced by a well. The lining of these pits consisted of large ashlar conglomerate blocks while bedrock formed the bottom. It appears as though the SW. wall of the reservoir in House 2 (Street 4) was at least partially reused to form the foundation for the peristyle; additional foundation was laid in line to support the pillars at either end.

The cistern itself was dug through a crevice in the underlying bedrock and was constructed in bottle shape, featuring a fairly short, sharply angled lower portion, joining into the wide, high shaft equipped with two pairs of superimposed footholes on the NE.-SW axis. The scoop-basin, slightly off center from the shaft provided facility for cleaning. Within the rubble fill of the cistern a Doric capital was found, the second one belonging to the courtyard peristyle, attesting once more to the large clean-up effort undertaken in vain by the last inhabitants of Halieis after its destruction around 300 B.C. (end of level A). A pilaster capital from the same source as well as some parts of the architrave now allow for the reconstruction of the full colonnade.

Two more drains were uncovered in the front courtyard of the house, opening onto Street 4, but again the exact purpose and the type of the discharge is uncertain. Both drains were constructed similarly to those in the inner courtyard, but were also covered with small, roughly broken limestone slabs. These slabs lay even with the level of the latest courtyard, indicating the likely use, if not construction, of these two drains during the last phase, i.e. level A of the town. Drain no. 1, closer to the NE. partition wall of House 2 lead approximately from S.-SE. to N.-NW., while drain no. 2 emerging under the S. wall of the entrance courtyard and apparently originating in the central part of the house, pointed more duly N.-S. Both drains finally abutted the foundation separating the house from street no. 5. The coverslabs of both drains were still partially *in situ,* though the interiors had more or less silted up. Drain no. 2 may have been an overflow of the interior reservoir, leading water towards the street. Drain no. 2 started at the NE. end of the entrance area where a raised plaster platform is a token for industrial activity of kind. The exact discharge of the drains, however, remains a mystery since both end against the foundation of the house at Street 4. At this point the course consists of rubble-stone rather than the usual limestone ashlar. The overall explanation of the drains awaits further detailed research and analysis of the soil from the area and an overall analysis of the finds.

During the course of the season more wells were uncovered, making it more apparent that practically each individual dwelling unit at least in the NE. Quarters must have had its own water supply. One of these wells was located in the SE. corner of the entrance to House 1 at Street 5, insula B-C/4-5. The well-head consisted in this case of a halved pithos, carefully covered with two rather small conglomerate slabs. The well – no more than 50 m. away from the modern shoreline – showed an earthdug, roundish and un-

lined shaft. This technique seems to have been the general rule; only in a very few cases has any trace of plaster lining been discovered in the well's entrance.

A second well, this one in insula B-C/3-4 House 5 (Street 3) was excavated *ca.* 4.25 m. below the present level (i.e. 1.38 m. below sea level). Here an originally rectangular upper pit, covered by a fitted large slab of fine conglomerate with a fairly small bailing hole, was continued downwards as a round shaft. This well, like the cistern in the reservoir House 2, Street 4 in the same insula, was dug as a replacement to a large open reservoir, lying directly SE. of the well. Within this reservoir, bedrock lies at 1.86 m. above sea level, some 3 m. higher than the immediately adjacent well. The well-diggers at Halieis must have been aware of the existence of a number of major water veins, one of which runs through insula B-C/3-4 into insula B-C/4-5 on towards the sea. At least five wells have been recorded which feed from the deep fissure, where the limestone either has been washed away or has eroded to such a point that digging was greatly facilitated by the existing natural circumstances.

Further testing underneath roads proved again the absence of architectural features of any period underneath these throughways. Consistently the roads are filled with a dense metalling, overlying a fine layer of gravel which in turn lies on the red sterile soil which underlies most of the site at varying depths.

As a result of the summer campaign of 1976, the hypothesis that Halieis was laid out on a regular orthogonal grid already during the period of level C, ending at *ca.* 460 B.C. in a destruction, has to be entertained as one of great likelihood. The major shortcoming for its confirmation comes from the fact that relatively little overall could be tested and then only in the NE. Quarters of the town, leaving the possibility for a different explanation in the NW. half of Halieis.

WOLF RUDOLPH

ARGOS

Aspis

Sur l'Aspis Gilles Touchais a poursuivi, au mois de mai, dans le secteur S.-E., le dégagement des constructions HM. On peut désormais distinguer deux phases architecturales, qui appartiennent toutes deux à la seconde moitié de l'Helladique Moyen. La plus récente est représentée par un grand bâtiment très allongé, en partie réutilisé à la fin du IVe s. av. J.-C., date probable de l'édification du rempart polygonal; la plus ancienne par plusieurs maisons, partiellement fouillées, dont l'une semble de plan absidal. Sous le sol de l'une d'elles, on a trouvé trois tombes à fosse, où le mort avait été disposé en position contractée.

Quelques sondages ont été effectués, à la fin du mois d'août, au Nord de l'acropole, à l'intérieur du périmètre de l'enceinte primitive supposée par Vollgraff, et toujours hypothétique. Ils ont livré un abondant matériel HM caractérisé par l'absence de Minyen Jaune et la forte proportion de Minyen Rouge. Plusieurs niveaux de sols ont été repérés, mais aucune construction n'est encore apparue dans ce secteur.

Thermes A

Pierre Aupert, qui prépare la publication du bâtiment en collaboration avec René Ginouvès, a effectué quelques sondages à l'intérieur du bâtiment afin de préciser des datations ou de vérifier des hypothèses concernant le premier état du bâtiment. On savait déjà que, dans ce premier état, l'édifice était constitué d'une grande salle à abside et crypte précédée d'une pièce transversale ouvrant sur une grande cour rectangulaire à péristyle. En 1976 on a pu assurer que le sol de cette cour se situait environ 2 m., plus bas que celui de la stoa qui l'entoure et qu'un escalier axial, du côté de la salle absidée, mettait les deux niveaux en communication: dispositif, rare, dont la raison est à expliquer, conjointement du reste, avec la destination de l'ensemble.

Les thermes proprement dits se sont ensuite insérés dans l'espace de cette cour.

Le dégagement de la rue qui longe les thermes au Nord a été poursuivi et presque entièrement exécuté.

Michel Sève a fouillé le puits trouvé sous le sol de la stoa N. en 1973 (carrés AF 57-58; *BCH* 98 (1974), p. 771 et fig. 14, p. 772) et complètement dégagé en 1974. La fouille, rendue difficile par la fragilité des parois, a été poussée jusqu'au fond atteint à 12.30 m. sous la margelle. Le puits est maçonné de pierres sèches à sa partie inférieure sur une hauteur de 1.28 m. Il semble avoir été comblé par l'effondrement de ses parois dans la partie non protégée par la maçonnerie. Il n'a livré de matériel que dans sa partie inférieure. La céramique, constituée essentiellement de cruches en céramique commune de dimensions moyennes, est homogène et ne semble pas postérieure à la première moitié du Ier siècle de notre ère. On a aussi trouvé un vase en bronze affectant la forme d'une casserole et, remployé dans la bordure du puits, un chapiteau de demi-colonne hellénistique.

Agora

Sur le terrain Kraniotis, Denis Feissel a poursuivi la fouille reprise en 1975 (*BCH* 100 (1976), p. 750-753). On a dégagé la partie postérieure de l'édifice prostyle, réduite aux fondations, au Sud du mur de refend qui le divise. Un sondage a permis, là encore, de découvrir la couverture du double égout hellénistique qui passait sous le monument et d'atteindre, plus bas, le fond d'un des canaux. Sous la fondation de pôros du côté O. de l'édifice, les deux couloirs de l'égout débouchaient, à environ 3.5 m. au-dessous du stylobate, sur un bassin dallé. Ce débouché était comblé par un remblai du Bas-Empire où se sont trouvés, outre une abondante céramique, deux fragments de sculpture tardifs. La fondation de pôros vient buter au Sud sur un mur de calcaire E.-O. qui marque à la fois la limite S. de

l'édifice prostyle et celle du bassin dallé. La fouille au Sud de ce mur a permis d'étudier, sur environ 4 m. de hauteur, la stratigraphie à l'extérieur de l'édifice. On a enfin découvert, à cette profondeur, la bouche d'un puits comblé de céramique, en partie classique, dont la fouille sera continuée en 1977.

Patrick Marchetti a redégagé la tholos d'époque impériale et retrouvé, dans des sondages périphériques, de nouveaux éléments de son élévation. Au Sud de ce bâtiment, l'un de ces sondages a mis au jour une tombe monumentale, du IIe siècle ap. J.-C., dont les fondations et la fosse sont conservées. Autour du défunt on a recueilli des vases en céramique et en verre, une médaille en or (placés dans la bouche) et une centaine de feuilles d'or. Aucune inscription n'est encore venue expliquer la présence d'un tel monument au cœur de l'agora.

L'exploration de la zone au Nord du portique a été poursuivie par Marcel Piérart et Jean-Paul Thalmann. Ils ont trouvé de nombreux fragments d'une inscription qui atteste les fonctions hydrauliques du monument carré mis au jour en 1974-1975 et confirme l'hypothèse de P. Aupert et R. Ginouvès qui y voyaient un nymphée. Parallèlement à la colonnade du portique, on a dégagé un entablement de briques (épistyle sur arcades) qui a remplacé, à époque impériale, l'architrave et la frise classiques.

ECOLE FRANÇAISE D'ATHENES

INVESTIGATIONS AT FRANCHTHI CAVE

A seventh season of excavation and study at Franchthi Cave in the Eparchy of Hermione (Argolidos) was carried out in a campaign of some two one-half months during the summer of 1976. As in the past, the fieldwork was conducted by Indiana University under the sponsorship of the American School of Classical Studies in Athens and the Greek Archaeological Service[1].

Our program during the past season consisted of three major components: (1) continued excavation in the Palaeolithic levels at the base of Pit H-1:B in the cave itself, (2) further excavation in selected grid squares in the habitation areas outside the cave ("Paralia") and (3) miscellaneous investigations and study at the site or with material from the site now housed in the Archaeological Museum at Nauplion. The following will be an attempt to summarize individually the preliminary results of these activities.

Investigations in the Cave. Excavation in the cave was confined to the Upper Palaeolithic deposit at the base of the deep sounding (Quadrant B, 1.45×1.30 m.) in Pit H-1[2]. Upon reaching a depth of *ca.* 9.70 m. (*ca.* 2.60 MASL), we were disappointed to encounter an enormous block from roof collapse and a cemented layer which prohibited further excavation by normal techniques. Attempts to penetrate this mass with the judicious use of explosives under the supervision of an expert proved to be of no avail, and we were forced to terminate our work at that point.

In spite of this unfortunate turn of events, these excavations produced valuable new evidence for correlating the stratigraphy of the two major Palaeolithic sequences in the cave. Most notable in this respect is a distinctive stratum of ash up to 0.05-0.06 m. thick first recognized near the base of the deep sounding in F/A:So. Balk in 1974 and observed this season at a depth of *ca.* 9.30 m. (*ca.*3 MASL) in H1:B. Preliminary analyses conducted by Professor W. R. Farrand at the University of Michigan indicate that this ash is in fact volcanic tephra and may be associated with a known eruption on the Italian island of Ischia. The latter has been dated to *ca.* 25.000 B.C., and radiocarbon dates from stratigraphically superposed strata at Franchthi do not contradict this date[3]. The tephra stratum is closely associated with massive breakdown from the roof and a context which is not rich in cultural remains, but it is overlain by a rather deep deposit of red clay containing typical Final Palaeolithic industries[4]. Apart from its obvious contribution to the relative and absolute dating of the earlier Palaeolithic levels at the site, the distribution of the tephra promises to be of importance in evaluating the extent of wind-derived sedimentation in the cave and the nature of the cave opening at the time of deposition.

1. Support for this season's work was again provided by the Indiana University Foundation (E. A. Schrader Endowment), for which we continue to be most grateful. We should also like to express our gratitude to the Ephor of Antiquities, Mrs. Evangelia Protonotariou-Deïlaki, and her staff in Nauplion; Dr. Ioannis Bornovas, Director of the Geological Institute in Athens; Dr. Stathis Kosionides and his colleagues in the Tandem Accelerator Laboratory, Nuilear Research Center (Demokritos), Athens; and to the Director, Dr. J. R. McCredie, and his staff at the American School for their assistance and encouragement on numerous occasions throughout the summer.

Some six weeks (14 June-23 July) of the overall season (31 May-15 August) were devoted to excavation while the remaining time was given over to study in our quarters at Koilada and at the Archaeological Museum in Nauplion. The full staff for these operations – excluding 4-9 workmen and about 10 boys and girls from Koilada who were engaged in the sorting of water-sieved residues – consisted of the following: Ms. Betsy Anfield, Mr. Robert Anfield, Ms. Heather Chepko, Dr. and Mrs. F. A. Cooper, Dr. James Dengate, Dr. Steven Diamant, Ms. Susan Duhon, Ms. Judy Durrick, Dr. Gregory Elftman, Dr. William R. Farrand, Mr. Michael Fotiadis, Ms. Julie Hansen, Mrs. Kathryn Jacobsen, Mr. Mark Jacobsen, Mr. Donald Keller, Mr. Stephen Koob, Mr. Priscilla Murray, Dr. and Mrs. Wil Myers, Ms. Carolyn Olson, Mr. and Mrs. Sebastian Payne, Dr. Catherine Perlès, Mr. Curtis Runnels, Mrs. Marguerite Schaeffer, Dr. Zoe Theoharis, Dr. David Van Horn, Dr. K. D. Vitelli, Ms. Nancy Whitney, Mr. Jere Wickens, Mr. T. J. Wilkinson, and Ms. Louisa Willcox. The director wishes to record herewith his sincere appreciation to all members of the staff for their continued dedication to the project.

2. It should be noted that, as work progressed in these very difficult levels of prehistoric roof collapse, the area of excavation gradually extended into the adjacent quadrant (A). Therefore the maximum area ultimately reached the dimensions of 1.30×1.75 (+) m.

3. Cf. D. Richardson and D. Ninkovich, Use of K_2O, Rb, Zr, and Y versus SiO_2 in Volcanic Ash Layers of the Eastern Mediterranean to Trace Their Source, *Geological Society of America Bulletin* 87 (1976), pp. 110-116.

4. *Hesperia* 42 (1973), pp. 72-76; *Scientific American* 234 (1976), pp.76-80.

Professor Farrand spent most of the past season collecting series of sediment samples from the two deep stratigraphic sequences at the site (F/A and H-1:B). These samples will be analyzed at the University of Michigan, and preliminary results should be available before the end of 1977. The results of these analyses, when combined with the results of the paleontological studies of other members of our staff, should be of considerable value in reconstructing the climatic and environmental history of the site[5].

Radiocarbon Dates. The following is a series of previously unpublished radiocarbon dates from the cave. The processing of the samples (collected during the 1974 season) was done at the Radiocarbon Laboratory at the University of Pennsylvania, and we wish to take this opportunity to thank Dr. Elizabeth K. Ralph and her colleagues for their continued generosity and efficiency in dealing with our material.

Lab. No.	*Context*	*Date B.C. (5568)*
P-2227	F/A 195 S, Lower Mesolithic	7480 ± 160
P-2228*	F/A 195 S, Lower Mesolithic**	7110 ± 110
P-2229	F/A 197 S, Lower Mesolithic	7260 ± 110
P-2230	F/A 197 S, Lower Mesolithic**	7330 ± 110
P-2231	F/A 204 S, Upper Palaeolithic (late)	8310 ± 110
P-2232***	F/A 207 S, Upper Palaeolithic (late)	8890 ± 510
P-2233	H-1:B 191-192 Upper Palaeolithic (early)	19530 ± 350
P-2234	F/F-1 (W. Scarp), Middle Neolithic	4880 ± 60
P-2235	F/F-1 (W. Scarp), Middle to Late Neolithic (transitional)	4800 ± 80

* This sample received NaOH pre-treatment.

* * Samples collected by flotation (cf. *JFA* 1 (1974), pp. 303-304).

*** This sample "was counted in a small 1-liter counter and hence has larger uncertainty" (R.R.).

These, then, bring to a total of 57 the number of radiocarbon determinations from our site. Apart from the slight reversal of the Mesolithic dates, the overall results are consistent and within the range of expectations. The Palaeolithic date from H-1:B (P-2233) relates very nicely to the published date from H-1:A (I-6140)[6].

Paralia (P l. 66 a). Excavation during the 1976 season was largely confined to areas already investigated in past season[7]. Additional clearing was undertaken in grid squares Q5 and P5; the balk between Q5 and P5 was completely removed; a small (2×2m.) square was opened in the northwest corner of L5; and a small rectangle (2×3 m.) was also opened to the south of and contiguous with the southwest corner of square Q5 ("Q/R Balk"). Although the total area of excavation is still very small (slightly over 110 m.²), good progress has been made toward an understanding of the nature and chronological sequence of the occupation of this part of the site.

Whereas most of the stone-built structures exposed in previous season seem to have served as terrace or retaining walls, two structures came to light this season whose form and probable function appear to be quite different from the rest. One is a small rectangular edifice (P l. 66 b) uncovered in square P5. Although its full plan is partially obscured by the unexcavated balk to the west, its exposed external dimensions are *ca.* 1.50×1.75 m. Its stone socles seem to have supported a super-structure of pisé, and the occupational debris within the structure belongs to a time of intense building activity on Paralia (late EN or early MN in terms of the general ceramic sequence). Whether this small structure was an independent unit or part of a larger complex (represented also by the less well preserved wall, b in P l. 66 b) is still not clear, but it is important because it is one of our best indications of settled human habitation on this part of the site. The other wall (P l. 66 b) seems to have been built at about the same time, but it is rather more puzzling because so little of it has been exposed. Yet its unusual size (*ca.* 1 m. thick), construction and orientation suggest that it may have served a purpose different from most of the other walls on the site.

It is clear that we have at least two major phases of building on Paralia, but it is equally apparent that there was considerable renovation and repair during the overall period of building activity (Early and Middle Neolithic). As indicated in previous reports, we seem to have an hiatus during the late fifth and early fourth millennia (in uncalibrated radiocarbon years) on this part of the site[8]. Although human activity was resumed in the later fourth millennium, there is no evidence to indicate that any structural features can be associated with this occupation. Indeed, Final Neolithic activity is largely confined to the northern sector of Paralia where (in grid square L5) several pits have been recognized and partially excavated. The contents of these pits and the associated deposits have suggested to us the existence of an "industrial" area (possibly even an open-air potter's quarter), but further study of the finds and the results of soils analyses now in progress will be necessary before a more reliable interpretation of these remains can be advanced. It might be concluded that, in spite of the still many unanswered questions, our understanding of the nature of human occupation on Paralia is much clearer after

5. Professor Farrand will be discussing various problems related to the sedimentology of the site in a paper entitled, "Sedimentology of Final Paleolithic and Neolithic Deposits in Franchthi Cave (Peloponnese, Greece)", at the forthcoming INQUA Congress in Birmingham, England.

6. *Hesperia* 42 (1973), pp. 86.

7. See the sketch plan of grid squares in *ADelt* 29 (1973-1974): Chronika, p. 280, Fig. 2.

8. *Ibid,* pp. 276-282. It is necessary to point out, however, that we have as yet *no* radiocarbon dates from contexts on Paralia. Therefore the approximate dates given above are based upon the chronology established for the cave itself.

the past season's excavations. These remains are of considerable importance not only for the reconstruction of the history and physical development of the site as a whole (i.e. including the cave), but they represent – in the sophistication of their workmanship and adaptation to a specialized environment – a rare glimpse of the earlier Neolithic architecture of southern Greece.

Several field studies were undertaken simultaneously with the excavations on Paralia during the past season. Most notable of these were stratigraphic and soils studies carried out by Ms. Carolyn Olson and Mr. T. J. Wilkinson. Ms. Olson collected suites of soil samples from five different stratigraphic sequences for analyses to be made in the geology laboratories of Indiana University during the calendar year, 1977. These analyses, complementing the work of Professor Farrand with the cave sediments, are designed to provide a scientific description of the Paralia stratigraphy as well as to answer specific questions of interpretation raised by the excavations. In addition to these geological studies, the topographic plan of the site was completed by Professor F. A. Cooper with the aid of a series of excellent balloon photographs made by Professor J. W. Myers. The aerial photographic coverage also included the entire southern flank of Franchthi headland, where post-Neolithic remains have been recognized at several locations through surface reconnaissance.

Continuing Studies. Included here is a brief summary of the activities of specialists engaged in the study of excavated materials either in our storage quarters at Koilada or in the Archaeological Museum at Nauplion.

The paleontological remains were largely studied in Koilada where they had been sorted from the water-separated residues by village children under the supervision of Dr. Zoe Theoharis. Mr. Sebastian Payne has spent much of the past two study seasons identifying and analyzing microfaunal remains (particularly rodents) collected from the smaller fractions of the residues. The results of these analyses promise to be an extremely valuable source of information (in fact quite possibly more sensitive indicators than the larger fauna) about environmental change at the site. At the same time, Ms. Nancy Whitney of the University of Pennsylvania has begun an intensive study of the vast quantity of landsnail shells found in our excavations. Ms. Whitney has identified at least six different species from those contexts which she has examined in detail. The most abundant species by far is that provisionally identified as *Helix aspersa* which appears by the thousands in the "midden" near the top of the Palaeolithic deposit in H-I:A-B[9] and continues to be common throughout the subsequent Mesolithic levels there. Although of potential value as a source of dietary information, there is reason to believe that the results of further analysis of this large body of material will serve as another independent bit of evidence contributing to our understanding of late Pleistocene and early Holocene climate change.

Probably the most spectacular new results coming from the past two study seasons have been provided by Ms. Julie Hansen of the University of Minnesota who is working with the carbonized plant remains under the direction of Dr. Jane Renfrew. Among the preliminary identification of a wide variety of plants from all phases of the stratigraphic sequence of the cave, the most notable discovery was that of substantial quantities of carbonized cereal spikelets from Palaeolithic and Mesolithic deposits. The cereals in question are oats (*Avena* sp.) and barley (probably *Hordeum spontaneum*) and, although the latter are generally less well preserved, both appear to be wild forms (P l. 66 c-d). The importance of this discovery for the question of the origins of agriculture, not only in Greece but in the whole E. Mediterranean, can not be stressed too much. As the first traces of cereals in pre-Neolithic contexts from anywhere in the Greek peninsula, these finds clearly will require careful reconsideration of the circumstances which led to the beginning of plant cultivation in southern Greece[10]. At the same time, however, it must be borne in mind that some of the principal domesticates in the Neolithic at Franchthi (e.g. emmer wheat and sheep/goat) have yet to be found in the Mesolithic levels. The problem is clearly very complex, and further comment would be premature until Ms. Hansen has completed her indentification of the preserved botanical remains[11].

Study of the artifactual remains has been carried out, as usual, in the storerooms of the Archaeological Museum at Nauplion. Dr. Karen Vitelli has spent portions of the last two study seasons carefully examining the earliest (EN) and the latest (LN, FN) pottery from the site. This very large undertaking has been facilitated by the able assistance of two of Dr. Vitelli's students and our conservator, Mr. Stephen Koob of Indiana University, who has succeeded in mending and restoring a goodly portion of the substantial backlog of fragmentary pottery from previous seasons of excavation. An important finding of these investigations has been the tentative support provided by ceramics for a working hypothesis which had been developed from other data, viz. that the earliest pottery-bearing levels on Paralia pre-date those of the cave and, therefore, that the earliest (aceramic) Neolithic deposit in the cave may be at least partially contemporaneous with the earliest (ceramic) Neolithic levels on Paralia. This hypothesis, however, remains to be supported by radiocarbon dates from suitable contexts on Paralia. Professor Vitelli has submitted a selected group of sherds to Dr. Richard Jones at the Fitch Laboratory of the British School of Archaeology at Athens for analysis of their pastes, paints,

9. *Hesperia* 42 (1973), p. 53, fig. 5.

10. Cf., for example, *Scientific American* 234 (1976), pp. 82-87.

11. Ms. Hansen and Dr. Renfrew are preparing for publication soon a brief report of their preliminary fingings.

slips and/or other surficial applications. The results of these analyses were not available at the time of this writing.

Dr. Catherine Perlès of the University of Paris continued to examine the lithic industries of the site during the study seasons of 1975 and 1976. She has given special attention to the correlation of the two deep sequences from within the cave and has made substantial progress in her typological analyses of the pre-Neolithic industries[12]. At the same time, she has been able to consider certain of the Neolithic industries, among which is that associated with the production of beads and pendants of shell and soft stones. The components of this activity – drills of poor flint or chert and ornaments in various stages of preparation – were found together for the first time in late EN contexts in the excavations of Paralia in 1974[13]. Although an occasional shell ornament has been found in the cave itself, careful examination of the lithic material from all potentially contemporaneous contexts indicates that this activity was confined exclusively to the settlement outside the cave. This, then, represents the first solid bit of evidence bearing upon the question of activity-areas at the site and thereby provides us with a modest but most interesting insight into the daily life of the inhabitants of Franchthi in the Neolithic period.

Finally, Dr. David Van Horn has continued his important investigation of the raw materials used in the chipped stone industries during the last two study seasons. Although good progress has been made in locating probable sources of these raw materials, the decision for relating the raw material from a given source to that of a particular artifact or waste flake from the site itself has rested in large measure upon visual and somewhat subjective criteria[14]. What was needed in order to produce the most reliable identifications, we believed was a more objective technique that was both nondestructive and did not require the shipment of samples abroad. An opportunity for experimenting with such a technique (trace element analysis by x-ray fluorescence) presented itself last summer through contacts developed with members of the Tandem Accelerator Laboratory at the Nuclear Research center (Demokritos) in Athens[15]. Samples of selected flint or chert have now been submitted through the kind offices of the Ephor of Antiquities in Nauplion to be analyzed with the equipment at Demokritos. If the results of these analyses are encouraging, we hope to be able to analyze a larger and more varied series of samples in the future.

BIBLIOGRAPHY

The following is a brief list of publications which have appeared or gone to press since the sixth season of excavation in 1974:

Jacobsen, T. W., New Radiocarbon Dates from Franchthi Cave: a Preliminary Note Regarding Collection of Samples by Means of Flotation, *Journal of Field Archaeology* 1 (1974), pp. 303-304.

Jacobsen, T. W., 17,000 Years of Greek Prehistory, *Scientific American* 234 (1976), pp. 76-87.

Jacobsen, T. W., and D. M. Van Horn, The Franchthi Cave Flint Survey; Some Preliminary Results (1974), *Journal of Field Archaeology* 1 (1974), pp. 305-308.

Payne, Sebastian, Faunal Change at Franchthi Cave from 20,000 to 3,000 B.C., *Archaeozoological Studies* (ed. A. T. Clason) New York/Amsterdam (1975), pp. 120-131.

Perlès, Catherine, Etude préliminaire des industries paléolithiques de la grotte de Franchthi (Argolide, Grèce), U.I.S.P.P., IXème Congrès, Nice (1976) – in press.

Perlès, Catherine, Rapport préliminaire sur les industries lithiques mésolithiques de la grotte de Franchthi (Argolide, Grèce),U.I.S.P.P., IXème Congrès, Nice (1976) – in press.

T. W. JACOBSEN

12. Dr. Perlès has summarized her preliminary results in two papers delivered at the Ninth International Congress of Pre-and Proto-Historic Sciences at Nice in September, 1976. See below.

13. *ADelt* 29 (1973-1974): Chronika, p. 281.

14. *JFA* 1 (1974), pp. 305-308

15. We should like to express our gratitude to our colleague, Professor Mark Greenfield of the Department of Physics at Florida A. and M. University, for introducing us to the staff and facilities at Demokritos.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Σημ. τ. Συντ. Ἡ Ε' Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων δέν κατέθεσε ἔκθεση τῶν Χρονικῶν μέχρι τήν ἐκτύπωση τοῦ παρόντος τόμου τοῦ Α.Δ.

SPARTA, MENELAION

The British School undertook a fourth season of excavation at the Menelaion, Sparta, under the direction of H. W. Catling, assisted by up to fifteen students of the School, and a group of twelve workmen led by Mr. A. Zidianakis (Knossos Foreman).The excavation again enjoyed the help and encouragement of Mr. George Steinhauer, acting Ephor of Antiquities for Arkadia-Lakonia. Digging lasted from 10th May until 12th June, and was concentrated at three points.

The North Hill

Approval was obtained to carry out a limited programme of tests on the plateau immediately north-east of the Menelaion hill, where signs of Bronze Age occupation, as well as traces of a small sanctuary deposit, had been observed in previous years. These tests showed that, although this plateau had been occupied during the Middle and Late Bronze Age, little but virtually unintelligible scraps of buildings had been spared by the very severe erosion to which the hill has been exposed, an erosion more gross in its effects than was the case on the Menelaion hill. The best preserved remains were found on the south edge of the hill. One or two tests were also made on the terrace immediately below the south-west scar of the plateau, where remains of more very poorly preserved Late Bronze Age structures were encountered in every case destroyed to below their floor levels.

At some uncertain date, some of the ruined Bronze Age structures on the south scarp of the North Hill appear to have been incorporated in a kind of enclosure wall, whose erratic course in the area tested cannot be interpreted as a defensive wall. Immediately outside the line of this wall at one point was encountered a large "platform" of deliberately packed rubble, the purpose of which is not yet fully understood.

It is tempting to associate this complex on the south side of the hill with the deposit of votive offerings examined in a small test on the north side, close to a natural spur that marks the highest point of the hill. The votives (almost exclusively miniature two-handled clay vases, with a very few terracotta horse-and-rider figures) lie in a deep wash level below the spur; the deposit has evidently been much diminished by the erosion of the scarp. It seems quite likely that a small rustic shrine once stood on or near the spur (perhaps in the same sort of relationship that the Menelaion itself must originally have had with the conglomerate spur on the Menelaion Hill), but has been totally destroyed by erosion. The miniature vases and terracottas recovered, though very abundant, do not suggest a very long life for the shrine, which may only have been in use during the latter part of the 6th and earlier 5th cent. B.C. It is hoped that further study will give greater precision to these dates.

Preliminary examination of the Bronze Age pottery from the North Hill shows it was first occupied at least as early as the Middle Helladic period, and thus as early as the first occupation recorded on the Menelaion Hill. The Middle Helladic pottery is, again, of local type; neither Grey Minyan nor Matt-Painted wares were noted. The main mass of Mycenaean pottery recovered (all of it, unfortunately, in a very poor state of preservation) appears to be of Mycenaean IIIB2 type, closely similar to material from the large rubbish deposit associated with Mansion III on the Menelaion Hill. One or two fragments may be of Mycenaean IIIA2 type, unrepresented in any of the Mansion deposits. Again, further study of this material should clarify these phases of occupation. Apart from a number of fragments of Mycenaean terracotta figures of standard types, the only small find of any note is the blade of a bronze knife.

The Menelaion Hill: Mycenaean Mansions

Only minor investigations were made in this area, the excavation of which is substantially complete. In Mansion I, the threshold in the doorway between the porch and ante-room of the main megaron was completely exposed by the removal of a late wall and the earth fill on which it had been constructed. Only the foundation course for the threshold remained; the original threshold was presumably wooden. Excavation of a small baulk that had covered part of the south-east sector of the ante-room revealed, on the floor, a finely cut flat poros slab, with a circular cutting at one corner, suggesting it might have been one of a pair set against an engaged column or – possibly – one of four surrounding a free-standing column. It was not *in situ,* and may have fallen from the upper floor.

A small part of the remaining pottery dump north-east of the Mansions was excavated, from which a large quantity of Period III pottery (Mycenaean IIIB2) was recovered. In a small pit dug into this deposit late Archaic-early Classical pottery was found (including miniature vases), the only instance of disturbance of this date so far noted in the east part of the hill.

The Shrine of Menelaos and Helen

Work concentrated at two points: (i) the large cistern found in 1975 immediately north of the Menelaion structure and (ii) the terrace deposits north-east of the shrine, already partly investigated in 1974 and 1975.

Excavation of the cistern could not be completed during the May-June season. A water-level was reached 6 m. from the surface, to be explained by the heavy rains that had fallen in the preceding winter. The work was finished during a brief supplementary season in September. The cistern proved to be a large bottle-shaped cutting, with a saucer-shaped floor, in the natural conglomerate. It was lined with a coating of hydraulic plaster, still in fair preservation. The diameter of the cistern at its mouth is 2 m., 3 m. at the floor. Its lowest point was 8 m. below modern surface. It would have held at capacity at least 30 m.^{3} of water. It was found filled by a homogeneous deposit of soil, rubble, terracotta roof-tiles, limestone and poros building blocks, with a relatively small admixture of pottery (P l. 67 a), terracotta statuettes, lead votives, fragments of bronze and iron. The filling should probably be dated to the end of the 2nd cent. B.C. or the beginning of 1st, to judge from the pottery. It represents the latest datable event to be associated with the life of the sanctuary. Part of the fill, at least, may represent ballast from the upper terrace of the adjacent Menelaion which collapsed soon after the site was abandoned. Of particular interest among the contents of the cistern is a series of poros architectural blocks which have been ascribed by Professor R. A. Tomlinson to a small but monumental building, probably of 6th cent. B.C. date. Part of the façade seems to be preserved, and enough of the pediment for an attempt to be made to reconstruct it on paper. Probably to be attributed to its roof are several fragments of large disc-akroteria, also from the cistern filling. This discovery confirms suspicions aroused in 1975 by the discovery of a number of cut poros blocks that an "Old Menelaion" had existed on the site. The existing Menelaion appears to have been built in the earlier part of the 5th cent. B.C., and the poros building, it must be assumed, was demolished to make way for it. Perhaps parts of it were used in the terrace fill of the new construction, finding their way into the cistern when the terrace party collapsed at the end of the 2nd cent. B.C.

Five complete or fragmentary or lapidary inscriptions were found in the cistern fill, of which the most important, found on the floor, is a small limestone stele, originally surmounted by a bronze figure of some description, dedicated by Euthykrines to Menelaos. This is the first dedication to Menelaos alone yet discovered at the shrine. The inscription may be dated to the late 6th-early 5th cent. B.C.

Further examination of the terrace north-east of the shrine building revealed a succession of fills in a vast pit cut (or weathered) within the conglomerate marl *stereo.* This feature is difficult to account for except as part of a cleaning-up operation within the temenos following – it may be – some major reconstruction, such as the building of the final shrine structure. The tipped fills within this pit contain large quantities of terracotta, iron, lead and bronze votives (P l. 67 c), including some fine (if very fragmentary) Lakonian II and III vases (Pl. 67 b). Among the bronzes, special mention may be made of an excellent orientalising pin-head, of a pendant in the form of a mouse (P l. 67 d) (hollow underneath) and a small attachment (perhaps the knop of a lid) surmounted by the minute figure of a lion *séjant* of fine Archaic style. Later than these is a tiny ivory figure of Nike in flight (the head unfortunately, lost). The large number of fragmentary terracotta statuettes (P l. 67 e) recovered included many scraps of horse-and-rider figures of 6th cent. B.C. type. Of more individual interest is a small grotesque squatting man of a type well represented at the shrine of Artemis Orthia, and a good Daedalic head (P l. 67 f).

During the excavation, Mr. David Smyth continued his stone-for-stone drawing of the standing monument, and has now completed the plan and four elevations. The finished drawings will illustrate Professor R. A. Tomlinson's restudy of the architecture in the final publication.

Summary

It now seems clear that there was no occupation of the Menelaion site between the end of the Late Helladic IIIB period, *ca.* 1200 B.C. and the beginning of cult activity in the last half of the 8th cent. B.C. Though one needs to suppose that its ancient associations were in the minds of those who initiated the cult, it clearly had a different history from the Amyklaeon nearby (where Late Helladic IIIC and Protogeometric material suggest something only a little short of complete continuity for that site).

The shrine flourished from *ca.* 725 B.C. until *ca.* 100 B.C. during which time it was redesigned at least three times. Inscriptions found in 1975 and 1976 between them show conclusively that it was dedicated to Helen and to Menelaos. By extension, then, this is indeed the area of Therapne, an area whose post-Bronze Age occupation seems to have been exclusively religious.

H. W. CATLING

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ

Οἱ ἀνασκαφές Πύλου συνεχίστηκαν στόν ἐπιβλητικό λόφο τῆς Περιστεριᾶς (ΒΑ. τῆς Κυπαρισσίας), ἐπειδή δέν ἦταν δυνατό νά συνεχιστεῖ ἡ ἀνασκαφή τῆς Κουκουνάρας – ἐλλείψει σχετικῶν πιστώσεων δέν ἀπαλλοτριώθηκε ἡ ἔκταση Γουβαλάρη. Στήν Περιστεριά εἶχαν διεξαχθεῖ παλαιότερα ἀνασκαφές τῆς Ἑταιρείας ἀπό τόν Σπ. Μαρινάτο κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 1960-1962, 1964-1965, οἱ ὁποῖες εἶχαν φέρει στό φῶς τό πλουσιότερο κέντρο τῆς Δυτικῆς Πελοποννήσου κατά τήν πρώτη μυκηναϊκή περίοδο, τίς «Μυκῆνες» τῆς Δ. Πελοποννήσου.

Ἡ ἐφετινή ἀνασκαφή εἶχε σαφῶς συμπληρωματικό χαρακτήρα καί συνεχίστηκε στούς ἑξῆς τομεῖς: 1) δυτικά τοῦ θολωτοῦ τάφου 1, 2) στό ἐσωτερικό τοῦ θολωτοῦ τάφου 1, 3) στή νοτιοανατολική οἰκία, 4) στό νοτιοανατολικό τμῆμα τοῦ «Κύκλου», 5) στήν εἴσοδο τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 καί στό νοτιοδυτικό-νότιο τμῆμα τοῦ «Κύκλου». Τέλος, βρέθηκε καί ἀνασκάφηκε καί τέταρτος θολωτός τάφος στά νότια τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς, πού ἀνῆκε στό νεκροταφεῖο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς. Ὁ τάφος αὐτός ὀνομάστηκε νότιος θολωτός Ι τῆς Περιστεριᾶς.

Σέ πρώτη φάση καθαρίστηκαν τά ἀντικείμενα πού περισυνέλεξε ὁ ἐπιστάτης τῆς Περιστεριᾶς κ. Γ. Παναγίτσας ἀπό τό 1965 ὡς τό 1976, πρίν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς. Πρόκειται, κατά τό πλεῖστον, γιά ἐπιφανειακά εὑρήματα, τά ὁποῖα στή συνέχεια συγκολλήθηκαν, μελετήθηκαν, καταγράφηκαν καί φωτογραφήθηκαν. Τά ὑπόλοιπα ἀπό αὐτά προέρχονται ἀπό τά ἀπορριφθέντα χώματα τῶν ἐπιχώσεων τῶν θολωτῶν τάφων 1,2,3 (ὄστρακα ἀμαυρόχρωμων ἀγγείων, πιθαμφορέων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, κυπέλλων Κεφτί, ὄστρακο ἀδριατικῆς κεραμικῆς, τρία τμήματα πήλινων εἰδωλίων ζώων κ.ἄ.), ἀπό τή νοτιοανατολική οἰκία (χάλκινα νομίσματα) κτλ.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα εἶναι τά εὑρήματα τοῦ Γ. Παναγίτσα τό 1970 ἀπό τόν ἀναστηλούμενο θολωτό τάφο 1: σκαραβαῖος ἀπό ἀμέθυστο, λεπίδα ἀπό ὀψιανό, λίθινα σφονδύλια, πέντε σφαιρικές ψῆφοι ἀμεθύστου καί κομμάτια ἀπό τέσσερα, τουλάχιστον, χρυσά ἐλάσματα σέ σχῆμα waz μέ ἔκκρουστη διακόσμηση, ψήγματα χρυσοῦ (κατάλοιπα ἐλασμάτων) καί δύο χρυσά ἐλάσματα, ἀπό τά ὁποῖα τό δεύτερο ἔχει διακόσμηση foliate band καί ρόδακα. Στά χώματα τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 βρέθηκε χρυσό ἔλασμα μέ μορφή γλαυκός σέ ὀπή προσραφῆς στό μέσο τοῦ μετώπου.

Θολωτός τάφος 1

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ταφικοῦ θαλάμου δέν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ λόγω τῆς πτώσεως τῆς θόλου κατά τήν ἀνασκαφική ἔρευνα (1960-65). Τά ἄσκαφα σημεῖα ἦταν δύο: τό βόρειο-βορειοδυτικό ἀπέναντι ἀπό τήν εἴσοδο καί τό νότιο-νοτιοανατολικό. Πρῶτα καθαρίστηκε τό δάπεδο, τό ὁποῖο εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ μέ ὅλα τά κατάλοιπα τῆς ἀναστηλωτικῆς ἐργασίας, καί στή συνέχεια ἐρευνήθηκε ἡ περιφέρεια τοῦ δαπέδου στό βορειοδυτικό τόξο γιά ἀνεύρεση ὀστράκων ἀπό τούς πιθαμφορεῖς ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ τοῦ τάφου. Μέ τήν εὐκαιρία μετρήθηκε καί ἡ διάμετρος τοῦ δαπέδου πού ἀνέρχεται σέ 12,03-12,04 μ.

Ὁ νότιο-νοτιοανατολικός ὄγκος εἶχε θεωρηθεῖ ἀπό τόν Μαρινάτο ὅτι ἀποτελοῦσε βωμό. Εἶχε μέγιστο ὕψος 0,83 μ. Ὁ βόρειο-βορειοδυτικός ὄγκος χωμάτων, καί λίθων, ἦταν ὁ μόνος πού ἐρευνήθηκε φέτος. Εἶχε ὕψος 0,97 μ. καί στά κατώτερα σημεῖα του παρουσίαζε κάποια ἀναμόχλευση. Σέ ὕψος 0,50 μ. ἀπό τό δάπεδο βρέθηκαν δύο μικρά συμπιεσμένα φυλλάρια χρυσοῦ πού θά ἀνῆκαν, ἀναμφισβήτητα, στό μυκηναϊκό στρῶμα τοῦ δαπέδου. Μαζί βρέθηκαν καί ἴχνη ἀπό κάρβουνα, παράλληλα δέ καί μελαμβαφή ὄστρακα μέχρις ἀμέσως ἐπάνω ἀπό τό δάπεδο τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Ἡ ἀναμόχλευση παρατηρήθηκε καί στό μυκηναϊκό στρῶμα. Στά μεταγενέστερα στρώματα, μαζί μέ τά μελαμβαφή ὄστρακα ὑπῆρχε μεγάλος ἀριθμός ὁλοιτρόχων λίθων. Στό ἀρχικό μυκηναϊκό στρῶμα βρέθηκαν πολλά ὄστρακα πιθαμφορέων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, πού ἀνῆκαν, κατά βάση, σέ δύο ἀγγεῖα.

Ἀπό τήν τελική μελέτη τῆς στρωματογραφίας προέκυψε ὅτι ἡ μυκηναϊκή ἐπίχωση τοῦ τάφου στό σημεῖο αὐτό, τουλάχιστον, ἔφθανε σέ ὕψος 0,25 μ. ἀπό τό ἀρχικό δάπεδο. Στό στρῶμα τοῦ δαπέδου βρέθηκαν ὁρισμένα φυλλάρια καί ψήγματα χρυσοῦ.

Μέ τό σκάψιμο σέ βάθος κάτω ἀπό τό δάπεδο, κατά μῆκος τοῦ δυτικοῦ-βορειοδυτικοῦ τόξου τῆς περιφέρειας τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἀρχική ὑπόθεσή μας ὅτι γιά τή θεμελίωση τῆς θόλου εἶχε σκαφτεῖ κυκλικός δακτύλιος, στήν κοίτη τοῦ ὁποίου τοποθετήθηκαν οἱ θεμέλιοι λίθοι τῆς θόλου.

Στό νότιο-νοτιοανατολικό ὄγκο ἀφαιρέθηκε τό ἀνώτερο στρῶμα, πού περιελάμβανε μεταγενέστερα ὄστρακα, ὀστά γνάθου ζώου, κάρβουνο κτλ. Κάτω ἀπό αὐτό φάνηκαν λίθοι, κατά τό πλεῖστον, κανονικά τοποθετημένοι. Ὁ ὄγκος δικαιολογοῦσε ὡς ἕνα σημεῖο τήν ἄποψη τοῦ Μαρινάτου γιά βωμό. Ἡ ἀπουσία, ὅμως, τέφρας ἀπό τό ἀμέσως ἑπόμενο στρῶμα, ἡ ὕπαρξη μεγάλων ποσοτήτων χώματος ἐνδιάμεσα, ὁδηγοῦν στή σκέψη ὅτι πρόκειται γιά μεταγενέστερο κτίσμα.

Ἀπό τή σέ βάθος ἀνασκαφή τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου προέκυψε ὅτι τά παλαιότερα ὄστρακά του ἀνάγονται στίς ἀρχές τῆς δεύτερης μυκηναϊκῆς περιόδου. Ἔτσι, ὁ τάφος πρέπει νά θεωρηθεῖ νεότερος ἀπό τόν 3.

Περίβολος θολωτοῦ τάφου 1

Δύο μεγάλοι λίθοι στά δυτικά τοῦ δρόμου τοῦ θ.τ.1, ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἕνας ἀμυγδαλίτης, ὁράτου μήκους 1 μ. περίπου, ὁδήγησαν στήν ἀνακάλυψη ἑνός λιθοσωροῦ.

Γιά τίς μεγάλες πέτρες τοῦ λιθοσωροῦ καί τίς μικρότερες πλακωτές εἶναι δυνατό νά ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι εἶναι κατάλοιπα τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τοῦ τάφου 1. Ὁ

ἐπιμήκης λιθοσωρός ἐκτείνεται πρός Β. καί κάμπτεται πρός τά ΒΑ.· ἔτσι, δημιουργεῖ ἕνα ἀνθεκτικό ἀντιστήριγμα γιά τά χώματα τοῦ τύμβου, πού ὑπῆρχε γύρω ἀπό τόν τάφο 1: πρόκειται γιά τόν περίβολο τοῦ μεγαλύτερου ταφικοῦ μνημείου τῆς Περιστεριᾶς. Πρόβλημα, ὅμως, ἀποτελεῖ ἡ φύση τοῦ περιβόλου αὐτοῦ. Πρόκειται γιά ἀναλημματικό τοῖχο ἤ γιά ὅριο; Ἤ πρόκειται γιά περίβολο πού ἐκπληρώνει καί τούς δύο αὐτούς σκοπούς; Τήν ἀπάντηση θά δώσει μᾶλλον τό μέλλον, ὅταν θά ἀποκαλυφθεῖ ὁ περίβολος στό σύνολό του (Π ί ν. 68 α).

Τό ἀνασκαμμένο μῆκος τοῦ περιβόλου εἶναι 27,10 μ.

ΜΕ - ΥΕ Ι τάφος

Ἀφορμή γιά τήν ἀνασκαφή τοῦ παλαιοτέρου, ὡς τώρα, τάφου τῆς Περιστεριᾶς ἔδωσε ὁ ἀμυγδαλίτης λίθος πού διακρινόταν στήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Ἀρχικά διαπιστώθηκε ὅτι βορειοδυτικά τοῦ ἀμυγδαλίτη βρέθηκαν σέ ἀταξία τεμάχια ἀνθρώπινων ὀστῶν, πιό πέρα δέ τμῆμα ταινίας ἀπό χρυσό ἔλασμα, ἕνα χάλκινο μονόστομο μαχαιρίδιο, σέ κακή κατάσταση διατηρούμενο, πέντε ψήγματα χρυσοῦ, πέντε τεμάχια χαλκοῦ, δύο κομμάτια ἀργυροῦ μικροαντικειμένου, ὄστρακο πίθου καί διάφορα ὄστρακα. Τά εὑρήματα προέρχονται, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, ἀπό τό νοτιοδυτικό τμῆμα τοῦ τάφου, καί μάλιστα ἀπό τά ἀνώτερα στρώματα, καί ἡ ὕπαρξή τους ἑρμηνεύεται ἀπό τήν ἀναμόχλευση τοῦ σημείου. Ἡ ἔρευνα του νοτιοδυτικοῦ τάφου ἀπέδωσε χάλκινη σμίλη, χρυσή κυλινδρική ψῆφο ἀπό συμπαγή χρυσό, πήλινο σφονδύλιο, κομμάτια χαλκοῦ κ.ἄ.

Στό δυτικό τμῆμα τοῦ τάφου αὐτοῦ σώζονταν μόνο ὁρισμένοι ἀπό τούς λίθους τῶν θεμελίων. Συγκεκριμένα σώζονταν μόνο οἱ λίθοι τῆς βορειοδυτικῆς καί τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας καί ἀπουσίαζαν λίθοι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἴσως λόγω κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους ἤ λόγω καλλιέργειας. Ὁμοίως, βρέθηκαν στή θέση τους καί οἱ λεπτές καλυπτήριες πλάκες τοῦ νοτιοδυτικοῦ τμήματος τοῦ τάφου.

Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό συνίσταται ἀπό συγκεντρωμένα ὀστά ἀνακομιδῶν στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ τάφου καί ἀμέσως βορειότερα. Κοντά τους βρέθηκαν τμήματα δύο χάλκινων ἀγγείων. Οἱ ἀνακομιδές εἶχαν τοποθετηθεῖ πάνω στό ἀπό χαλίκια δάπεδο τοῦ τάφου.

Οἱ λεπτές ἀσβεστολιθικές καλυπτήριες πλάκες τοῦ τάφου εἶχαν πέσει καί βρίσκονταν ἀμέσως πάνω ἀπό τό δάπεδο (Π ί ν. 68 β). Ἀπό τίς πλάκες αὐτές ἀφαιρέθηκαν δύο στό βορειοδυτικό τμῆμα τοῦ τάφου, μέ ἀποτέλεσμα νά βρεθοῦν ἀμέσως ἡ λαβή ἑνός ἀπό τά χάλκινα ἀγγεῖα, μία ὀστέινη περόνη, 22 χρυσοί ρόδακες καί χάλκινο λογχοειδές ἀντικείμενο. Οἱ ρόδακες εἶχαν σχῆμα δισκοειδές ἀπό φύλλο χρυσοῦ μέ συμφυή σωληνίσκο γιά ἀνάρτηση καί μέ ἔκκρουστη διακόσμηση, ἡ ὁποία εἶχε στό κέντρο ὀφθαλμό μέσα σέ στικτό κύκλο καί γύρω ἀπό αὐτόν ἄλλους μικρότερους ἀνάγλυφους ὀφθαλμούς, περιβαλλόμενους ὅμοια ἀπό στικτούς κύκλους (Π ί ν. 69 α). Μαζί μέ τούς 22 ρόδακες βρέθηκαν καί 6 ἀτρακτοειδεῖς ταινίες ἀπό λεπτό ἔλασμα χρυσοῦ (Π ί ν. 69 γ).

Τό τμῆμα τοῦ τάφου πού ἀνασκάφηκε περιελάμβανε τέσσερις ὁμάδες ἀνακομιδῶν. Ὅλα τά ὀστά καί οἱ θόλοι τῶν κρανίων εἶχαν πληγεῖ ἀπό τήν κατάρρευση τοῦ καλυπτήριου συστήματος καί λόγω ἐλλείψεως ἐπιχώσεως μέσα στόν τάφο.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση δύο ὀστράκων ὕστατης ΜΕ ἐποχῆς ἀγγείων, τμήματα τῶν ὁποίων βρέθηκαν καί σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ τάφου. Τό γεγονός αὐτό, μαζί μέ τήν ἀνεύρεση καί ἄλλων χρυσῶν ροδάκων σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ τάφου, ὑποδηλώνει τήν ἀναμόχλευση πού εἶχε ὑποστεῖ ὁ τάφος καί ἡ ὁποία, ὡς ἕνα σημεῖο, μπορεῖ νά ὀφείλεται στήν κατάρρευση τῆς στέγης καί στήν ἄροση τῆς περιοχῆς.

Στίς δυτικές ἀνακομιδές ἀνῆκαν καί δύο χάλκινα ἀγγεῖα πού βρέθηκαν, τό ἕνα μέ λαβές ὑπερυψωμένες καί τό ἄλλο μέ φυλλοσχήμους.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἀνατολικότερα ἐμφάνισε τήν ἴδια εἰκόνα. Φάνηκε, ὅμως, καί τό σχῆμα τοῦ τάφου μέ ὅλες τίς λεπτομέρειές του. Ἐπρόκειτο γιά ἐπιφανειακό ἀβαθή λακκοειδή τάφο, τετραπλεύρου σχήματος μέ στρογγυλεμένες τίς ἐσωτερικές γωνίες, χτισμένο ἀπό πλακωτούς λίθους, ὁ ὁποῖος ἔφερε λεπτές καλυπτήριες πλάκες καί εἶχε δάπεδο γεμάτο ἀπό ποταμίσια καί μή βότσαλα.

Στούς λίθους τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας καί πλευρᾶς διακρίνεται μία μετακίνηση, πού παραλλάσσει τό σχῆμα τοῦ τάφου καί πού ὀφείλεται σέ ὦθηση τῶν λίθων τοῦ περιβόλου. Οἱ λίγες στρώσεις τῶν χρισμένων πλευρικῶν λίθων δείχνουν τό μικρό βάθος τοῦ τάφου πού εἶχε χτιστεῖ ἀμέσως κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια.

Οἱ καλυπτήριες πλάκες τοῦ ἀνατολικοῦ καί τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ τάφου ἦταν σέ παράλληλη διάταξη ἀπό Β. πρός Ν. καί ἀπουσίαζαν ἀπό τό βορειοανατολικό τό νοτιοανατολικό τμῆμα καί ἀπό τή δυτική πλευρά.

Μία ταφή εἶχε τοποθετηθεῖ πάνω στίς κεντρικές καλυπτήριες πλάκες τοῦ τάφου καί σώζονταν ἀπό αὐτήν τό σύνολο τῶν ἄκρων. Ἡ θέση της ὑποδηλώνει μεταγενέστερη ταφή, πού ἔγινε μετά ἀπό τήν κατάρρευση τῶν καλυπτήριων πλακῶν τοῦ τάφου. Ἡ περίοδος αὐτή νοεῖται εἴτε ἡ ὕστατη ΥΕΙ εἴτε ἡ πρώιμος ΥΕ ΙΙ.

Ἀπό τά εὑρήματα πού σημειώθηκαν πάνω στίς καλυπτήριες πλάκες ἀναφέρονται δύο ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμικῆς, ἄλλο ὄστρακο ΜΕ/ΥΕ Ι περιόδου καί ὄστρακο μέ ζεῦγος μαστοειδῶν ἀποφύσεων, χαρακτηριστικό τῆς ΥΕ Ι, τό ἀργότερο, περιόδου. Ἐπίσης αἰχμή βέλους ἀπό πυριτόλιθο.

Ἀντίθετα πρός τίς ἀνακομιδές πού εἶχαν τοποθετηθεῖ κατά μῆκος τῆς δυτικῆς, βόρειας καί ἀνατολικῆς πλευρᾶς, αἰχμές βελῶν βρέθηκαν κατάσπαρτες σέ διάφορα σημεῖα τοῦ τάφου.

Ὡς πρός τόν προορισμό τοῦ τάφου δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται, οὐσιαστικά, γιά ὀστεοφυλακεῖο καί ὄχι γιά τάφο κοινό, ἔστω οἰκογενειακό. Τήν ἐντύπωση αὐτή ἐπιτείνει ἡ ἀνεύρεση (πέρα τοῦ πλήθους τῶν ροδάκων καί τῶν ταινιῶν τῶν τοποθετημένων ἀρχικά μᾶλλον μέσα σέ ξύλινο κυβωτίδιο) καί ἄλλων χρυσῶν

κτερισμάτων μέσα σέ μικρό πήλινο ἀγγεῖο.

Στό βορειοδυτικό τμῆμα τοῦ τάφου καί μέσα στό βοτσαλωτό δάπεδο ἦρθε στό φῶς μικρό δίωτο κανθαροειδές πήλινο ἀγγεῖο, ὕψ. 0,0586 μ., τό ὁποῖο περιεῖχε τέσσερις ἀτρακτοειδεῖς ταινίες ἀπό παχύ χρυσό ἔλασμα μέ ἔκκρουστη διακόσμηση καί δίωτο χρυσό ἀγγεῖο (Πί ν. 69 β,δ).

Τό ἀγγεῖο, δίωτο κανθαροειδές κύπελλο ἤ σκύφος, θυμίζει μινύειο ἤ ἀμυρόχρωμο κατά τήν τεχνική καί μαρτυρεῖ γιά τήν κατοίκηση τοῦ χώρου ἀπό Μυκηναίους, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τά ὅμοια ἀγγεῖα τά προερχόμενα ἀπό τίς Μυκῆνες. Τό κύπελλο κατασκευάστηκε ἀπό ἀρκετά παχύ ἔλασμα, μέ χεῖλος πρός τά ἔξω καί λαβές διακοσμημένες μέ τήν ἔκκρουστη τεχνική.

Εἴκοσι διμερεῖς (κοιλόκυρτοι) κρινοειδεῖς ψῆφοι ἀπό χρυσό βρέθηκαν κατάσπαρτες σέ διάφορα σημεῖα τοῦ δαπέδου. Βρέθηκαν ἀκόμη δύο ψῆφοι ἀπό σάρδιο.

Σ' αὐτό τό σημεῖο διακόπηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ παλαιότερου ἀπό τούς τάφους τῆς Περιστεριᾶς, ἐνῶ στό μεταξύ συντηρήθηκαν τά χάλκινα σκεύη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τάφου.

Τά εὑρήματα τοῦ νέου τάφου ἀνάγονται, ἀκριβῶς, στά τέλη τῆς ΜΕ (καί στίς ἀρχές τῆς πρωτομυκηναϊκῆς) περιόδου. Τά χρυσά ἀντικείμενα πιστοποιοῦν τήν ἀκμή σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ΥΕ Ι περιόδου τοῦ ἐλάχιστα κατά τά λοιπά γνωστοῦ σέ μᾶς πρωτομυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ τῆς Περιστεριᾶς.

Ἡ χρήση τοῦ τάφου διακόπηκε κατά τήν πρώτη ΥΕ περίοδο. Ὡς σύνολο ὁ τάφος εἶναι δυνατό νά θεωρηθεῖ λίγο παλαιότερος ἀπό τήν «Ἀνατολική» οἰκία τῆς Περιστεριᾶς.

Ὁ ΜΕ-ΥΕ Ι τάφος τῆς Περιστεριᾶς χρησιμοποιήθηκε γιά πρῶτες ταφές, ὅπως δείχνει ἡ ἀλλοίωση τοῦ χώματος σέ ὁρισμένα σημεῖα του. Ὡς τήν ἐποχή μας ἔφθασαν μόνο οἱ ἀνακομιδές του δίνοντας ἕνα σημαντικό στοιχεῖο: ὅτι τά πολύτιμα χρυσά κτερίσματα τῶν ταφῶν παρέμεναν στόν τάφο καί μετά τήν ἀνακομιδή τῶν ταφῶν.

Λιθοσωρός 2

Δυτικά καί βορειοδυτικά τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 ἦρθε στό φῶς ἐπιφανειακός λιθοσωρός ἄγνωστης χρήσεως, ὁ ὁποῖος κάλυπτε, μέ τά σημερινά δεδομένα, ἀπό Β. ὡς Ν., ἔκταση 11,40 μ. καί χωριζόταν μέ κενό χῶρο ἀπό τόν περίβολο τοῦ τάφου 1. Οἱ λίθοι του ἦταν κατά βάση ἀργοί ἤ μερικῶς πλακωτοί καί ὁρισμένοι ὁλοίτροχοι.

Στήν οὐσία, ἐπρόκειτο γιά δύο σειρές λίθων, πού βρίσκονταν ἀνάμεσα σέ περισσότερους, καί οἱ ὁποῖοι εἶχαν τοποθετηθεῖ κανονικά πάνω στό ἔδαφος γιά ὑποδήλωση ἄγνωστο ποιᾶς κατασκευῆς.

Δυτικά τοῦ λιθοσωροῦ ἀποκαλύφθηκε τοιχίο-θεμελίωση σέ σχῆμα Π, μέ τίς πλευρές του νά συνεχίζουν πρός ΒΔ. Τό οἰκοδομικό ὑλικό, σ' αὐτή τήν περίπτωση, εἶναι ἀνομοιογενές.

Νότιος θολωτός τάφος

Ἡ ἀνασκαφική δραστηριότητα στράφηκε καί σέ μία ἄλλη περιοχή τοῦ λόφου, τή νότια. Ἀφορμή γι' αὐτό ἔδωσε ἡ ὕπαρξη σωροῦ λίθων σέ κάποιο σημεῖο καί ἡ μαρτυρία τῶν ντόπιων ὅτι σέ μικρό βάθος ὑπῆρχε πλῆθος λίθων. Μετά τή διάνοιξη δύο δοκιμαστικῶν τομῶν, ἦρθε στό φῶς τοξοειδές τοιχίο, τό ὁποῖο διαπιστώθηκε ὅτι συνεχιζόταν καί ὅτι ἀποτελοῦσε τό θεμέλιο θόλου ἐσωτερικῆς διαμέτρου 5,08 μ.

Τά στοιχεῖα πού ἔδωσε ἡ ἀνασκαφή εἶναι: α) ἡ θόλος εἶχε πέσει καί οἱ λίθοι της ἀποτελοῦσαν τήν ἀνώτερη ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου, β) τό θεμέλιο τῆς θόλου ἀποτελοῦνταν ἀπό στρογγυλεμένους λίθους σέ ὁμαλό σχηματισμό, γ) ἄλλοι τύποι λίθων καί ἡ θέση πού βρέθηκαν στήν ἐσωτερική λίθινη ἐπίχωση τοῦ τάφου βεβαιώνουν ὅτι ἐπάνω ἀπό τό θεμέλιο ὑπῆρχαν οἱ συνηθισμένοι πλακωτοί καί ἀπό πάνω τους ἄλλοι ἀμμόλιθοι, πού, σάν ἐλαφρότεροι, εἶχαν ἐπιλεγεῖ γιά τά ἀνώτερα σημεῖα τοῦ τάφου.

Ἡ ποσότητα τῶν λίθων πού βρέθηκαν δέν ἐπιτρέπει τήν ἀνασύσταση πλήρους θόλου. Πιθανότατα, ἡ θόλος συμπληρωνόταν κανονικά καί οἱ ἀνώτεροι λίθοι ἀφαιρέθηκαν, γιατί προεξεῖχαν, γιά οἰκοδομικές ἀνάγκες τῆς περιοχῆς καί, κυρίως, γιά νά διευκολυνθεῖ ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀγροῦ μέσα στόν ὁποῖο βρίσκεται ὁ τάφος.

Ἡ ἐπικάλυψη-στεγανοποίηση τοῦ τάφου πρέπει νά γινόταν μέ στρῶμα μάζας πηλοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀνεύρεση ἐπάνω ἀπό τόν τάφο, ἔξω ἀπό αὐτόν καί ἀνάμεσα στούς πεσμένους λίθους, πλήθους τεμαχίων πηλοῦ.

Ὁ τάφος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιά πρῶτες ταφές καί γιά ἀνακομιδές. Οἱ πρῶτες ταφές εἶχαν μετακινηθεῖ ἀπό τό κέντρο πρός τήν περιφέρεια, ἐνῶ ὁρισμένα κρανία εἶχαν μείνει μετά τήν ἀνακομιδή τῶν ὀστῶν στή θέση τους. Γιά τίς ἀνακομιδές χρησιμοποιήθηκαν καί τρεῖς πίθοι. Οἱ νεότερες ταφές ἔμειναν ἀμετακίνητες στό κέντρο τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου. Πρόκειται γιά δύο γυναικεῖες ταφές πού πλαισιώνουν μία ἀνδρική, καί οἱ τρεῖς ἐκτάδην (Πί ν. 70 α). Τά πρῶτα δείγματα ἀγγείων πού ἐμφανίστηκαν κάλυπταν τό σύνολο τῆς δεύτερης μυκηναϊκῆς περιόδου (15ος αἰ. π.Χ.), ὅπως τό διακοσμημένο μέ κατακόρυφες ταινίες ΥΕ ΙΙΑ ρυτό τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τάφου. Γενικῶς, τά ἀγγεῖα-κτερίσματα βρέθηκαν κατά ὁμάδες, ὅλα θρυμματισμένα κοντά στά τοιχώματα τῆς θόλου. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά ἕνα τετράωτο πιεσμένο ἀγγεῖο μέ τίς δύο λαβές του σέ ὁριζόντια καί τίς δύο ἄλλες σέ κάθετη τοποθέτηση. Σέ ὑψηλότερο σημεῖο βρέθηκε κύπελλο κεφτί μέ πλαστικό δακτύλιο καί εὐρεία βάση, ἀδιακόσμητο.

Μία ἀπό τίς παλιότερες ἀνακομιδές φαίνεται ὅτι συνόδευε μόνωτο κύλικα μέ δύο προχοές. Τό ἀγγεῖο αὐτό ἀνεβάζει τή χρονολόγηση τοῦ τάφου στήν πρώιμη πρώτη μυκηναϊκή περίοδο.

Ἀπό τίς τρεῖς ἐκτάδην ταφές τοῦ κέντρου τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ἡ ὑπ' ἀριθ. 39 εἶχε κτεριστεῖ μέ ἀλάβαστρο τῆς ΥΕ ΙΙΒ φάσεως. Πάνω, ὅμως, ἀπό τά πόδια τοῦ νεκροῦ εἶχαν τοποθετηθεῖ μεταγενέστερα ὁρισμένα ἀγγεῖα: (α) ραμφόστομος πρόχους μέ μαστοειδή ἀπόφυση κάτω ἀπό τή λαβή καί διακόσμηση κατ' ἐνώπιον, β) ὁμοίωμα τρί-

ωτου πιθαμφορέα χωρίς σωζόμενη διακόσμηση, γ)δίωτη κύλικα. Χρονολογοῦνται γύρω στό 1.400 π.Χ. ἤ καί λίγο προηγουμένως.

Ἀπό αὐτά γνωρίζουμε ὅτι καί μετά ἀπό τήν τελευταία ταφή ἔγινε μία κατάθεση ἀγγείων πρός τιμή τοῦ ἤ τῶν προγόνων τῶν κατοίκων τῆς Περιστεριᾶς, ἡ ὁποία εἶχε χάσει πιά τόν παλιό της πλοῦτο καί τό μεγαλεῖο, ὅπως αὐτός δηλωνόταν ἀπό τά παλιότερα ταφικά μνημεῖα.

Ἀπό τά κτερίσματά του ὁ νότιος θολωτός τάφος τῆς Περιστεριᾶς φαίνεται νά εἶναι ἕνας οἰκογενειακός τάφος, πού ἀνῆκε στό νεκροταφεῖο τῆς περιοχῆς.

Ὁ τάφος αὐτός, ὁ ὁποῖος μέ τά ταφικά του ἔθιμα ἀποδεικνύει ὅτι καί ὁ τάφος τοῦ Βαγενᾶ δέν ἦταν ταφικός κύκλος, εἶχε χτισθεῖ σέ χῶρο πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ παλαιότερα.

Ὁ «Κύκλος» καί οἱ θολωτοί τάφοι 2 καί 3

Ὁ λεγόμενος «Κύκλος» εἶχε ἀρχικά χαρακτηρισθεῖ ἀπό τόν Μαρινάτο «πεταλοειδές κτίσμα», ἀλλά τό 1962, καί στή συνέχεια τό 1965, διαπιστώθηκε, ἀκριβέστερα, τό ἡμικυκλικό του σχῆμα. Στίς φετινές ἀνασκαφές ἡ ἔρευνα προχώρησε ἀκόμη περισσότερο: ὁ «Κύκλος» δέν ἦταν παρά μόνο δύο τόξα, τῶν ὁποίων τό διαφορετικό ὑλικό κατασκευῆς δείχνει μᾶλλον καί τή σέ διαφορετικά χρονικά διαστήματα κατασκευή τους.

Στό νοτιοανατολικό σημεῖο τοῦ «Κύκλου» τήν πορεία τῆς ἀνασκαφῆς ἀνέκοψαν διάφορα λιθολογήματα πού ἤρθαν στό φῶς σέ διάφορα ἐπίπεδα (Π ί ν. 70 β). Τά λιθολογήματα αὐτά ἀποκαλύφθηκαν στήν προσπάθειά μας νά διευρύνουμε τό στενό ὄρυγμα πού εἶχε ἀνοιχθεῖ μπροστά ἀπό τόν κύκλο κατά τίς προηγούμενες ἀνασκαφές. Τά λιθολογήματα τοῦ νοτιοανατολικοῦ - νότιου νοτιοανατολικοῦ σημείου, τά ὑπολείμματα πλήθους ἀναστραμμένων κυλίκων καί ἑνός πήλινου εἰδωλίου στό νοτιοδυτικό τμῆμα καί, τέλος, τό οἰκοδόμημα (Δυτική Οἰκία) μπροστά ἀπό τό δυτικό τμῆμα τοῦ «Κύκλου» κατέδειξαν τήν ἀνάγκη τῆς καθολικῆς ἀποχωμάτωσης πού πρέπει νά γίνει, γιά νά ἀπομακρυνθεῖ τό ἀνάχωμα μέ τίς ἐπιχώσεις πού δημιούργησαν οἱ προηγούμενες ἀνασκαφικές περίοδοι στήν Περιστεριά, πάνω σέ μεταγενέστερα ἀπό τόν κύκλο, προφανῶς, κτίσματα.

Τά εὑρήματα πού σημειώθηκαν στό νοτιοανατολικό σημεῖο τοῦ «Κύκλου» εἶναι ἕνας φακοειδής σφραγιδόλιθος ἀπό στεατίτη μέ παράσταση ἐλάφου (Π ί ν. 71 α), τεμάχια πίθων μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ὄστρακα ἀγγείων τῆς τρίτης, κυρίως, μυκηναϊκῆς περιόδου, τεμάχια ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, γυναικεῖο εἰδώλιο καί ζῴδιο.

Ἡ διεύρυνση τοῦ ὀρύγματος μπροστά ἀπό τόν «Κύκλο» συνεχίστηκε σ' ὅλο τό μῆκος του ὡς τή βορειοδυτική ἀπόληξή του. Συγχρόνως ἐπιδιώχθηκε ἡ παρακολούθηση τῆς κατασκευῆς τοῦ «Κύκλου» σ' ὅλο τό μῆκος του, γιά ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ λεγόμενος «Κύκλος» ἤ ἡμικύκλιο ἦταν μύθος καί ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό δύο ἀνεξάρτητα τόξα, πού ἀπέχουν μεταξύτους πολλά μέτρα (Π ί ν. 71 β) καί τά ὁποῖα βρίσκονται πάνω στήν ἴδια περίπου περιφέρεια.

Τό πρῶτο, βορειοδυτικό-νοτιοδυτικό, τμῆμα ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλους κατεργασμένους λίθους στήν ἐξωτερική ὄψη τοῦ τόξου καί ἀπό μικρότερους στήν ἐσωτερική. Ἀντιθέτως, τό νότιο-νοτιοανατολικό τόξο εἶναι κατασκευασμένο ἀπό μικρούς πλακωτούς λίθους. Πέρα ἀπό τά ὑλικά δομῆς, τά δύο τόξα διαφέρουν καί ὡς πρός τήν τεχνική καί ὡς πρός τήν ἐποχή πού κατασκευάστηκε τό καθένα. Ἡ χρονική ἀλληλοδιαδοχή στήν κατασκευή τῶν τόξων εἶναι σύμφωνη καί μέ τή νέα σειρά ἱδρύσεως πού δίνουμε στούς θολωτούς τάφους 3 καί 2. Σύμφωνα μ' αὐτήν, ὁ μικρότερος θολωτός τάφος 3, λόγω τῶν παλαιότερων ὀστράκων τῆς ἐπιχώσεώς του καί τῶν ὑπόλοιπων εὑρημάτων, πρέπει νά θεωρηθεῖ παλαιότερος τοῦ μεγαλυτέρου τάφου 2.

Τό σημαντικό δέ συμπέρασμα μετά ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 εἶναι ὅτι, λόγω τῆς ἀπουσίας τῶν ἀνώτερων τμημάτων τοῦ στομίου καί μάλιστα τῶν ἀνωφλίων, πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι τό νοτιοδυτικό-δυτικό-βορειοδυτικό τόξο, τό ὁποῖο στό δυτικό τμῆμα ἔχει κατασκευαστεῖ πάνω στό στόμιο τοῦ θολωτοῦ τάφου, πρέπει νά ἱδρύθηκε μετά τήν καταστροφή τοῦ θολωτοῦ τάφου 3. Γιατί, ἄν ὁ θολωτός τάφος ὑφίστατο ὅταν ἱδρύθηκε τό τόξο, θά ὑφίστατο καί τό ἀνώτερο τμῆμα τοῦ στομίου.

Θολωτός τάφος 3

Ἡ ἀνασκαφή του εἶχε ἀρχίσει τό 1965 ἀλλά δέν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ (Π ί ν. 71 γ-δ). Στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου ἐρευνήθηκαν ἐφέτος ὁρισμένα σημεῖα μετά ἀπό τήν ἀφαίρεση τῆς σύγχρονης ἐπιχώσεως. Στό δάπεδο τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος βρέθηκαν μικρότατα ψήγματα φυλλαρίων χρυσοῦ σ' ὅλο τό μῆκος του μέσα στή θόλο. Μπροστά ἀπό τό «βωμό» πού εἶχε ἀφεθεῖ στό νοτιοανατολικό τμῆμα τοῦ δαπέδου ἦρθαν στό φῶς τά πρῶτα μικρῶν διαστάσεων ὀστά ζώου καί ἀνθρώπου κατά τή διαπίστωση τοῦ καθηγητῆ E. Breitinger. Τά μικρά αὐτά ὀστά φυσικά δέν ἐπαρκοῦν γιά νά καλύψουν τό κενό κάποιας ταφῆς πού ποτέ δέ βρέθηκε μέσα στόν τάφο. Γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι τό μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ τάφου «ξυρίστηκε» κυριολεκτικά στά τέλη τῆς ΥΕ Ι ἤ κατά τήν πρώιμο ΥΕ ΙΙ περίοδο καί ἀπομακρύνθηκαν τά πάντα ἀπό τό δάπεδο. Τό ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε γιά ταφές ἀποδεικνύεται ἀπό τή διπλή ἀνακομιδή πού βρέθηκε στήν ἐσωτερική πλευρά τοῦ στομίου καί ἀπό τό θησαυρό τῶν χρυσῶν κτερισμάτων μέσα στό βαθύ πεταλοειδές σκάμμα.

Σύμφωνα μέ τά πρόσφατα εὑρήματα, ἡ ἐπίχωση τοῦ νοτιοδυτικοῦ τμήματος τῆς θόλου, πού παρουσιάζει τή μεγαλύτερη κλίση τοῦ κροκαλοπαγοῦς δαπέδου ὡς τα θεμέλια τῆς θολου, ειναι διπλασιο ἀπό ὅ,τι εἶχε ἀρχικά ὑποτεθεῖ, εἶναι δηλ. 0,60 μ. Στηριζόμενοι στήν ἄποψη ὅτι ὁ τάφος «ξυρίστηκε» μετά τήν καταστροφή του στά τέλη τῆς πρωτομυκηναϊκῆς φάσεως, ὅτι δηλ. ἀφαιρέθηκαν ὅλοι οἱ μικροί πλακωτοί λίθοι τῆς θόλου πού εἶχε πέσει γιά νά χρησιμεύσουν ὡς οἰκοδομικό ὑλικό σέ ἄλλα κοσμικά ἤ ταφικά κτίσματα τῆς Περιστεριᾶς, πιστεύουμε ὅτι τό μεγαλύτερο τμῆμα (ΝΔ.-Δ.-ΒΔ.-Β.) τοῦ τάφου καλύφθηκε μέ χώματα καί ὁ δυτικός «Κύκλος» εἶχε πιά ὡς ἐπίπεδο ἑδράσεως τό ἀνώτατο ἐπιφανειακό στρῶμα αὐτῆς τῆς ἐπιχώσεως.

Κατά τίς ἐφετινές ἀνασκαφές βρέθηκε ἡ εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου (Π ί ν. 71 δ) πρός τά δυτικά, ὅπως ἔδειχνε ἡ ὕπαρξη τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος καί παρακολουθήθηκε στά ἐλεύθερα σημεῖα του τό στόμιο τοῦ τάφου, πού εἶχε ἐπικαλυφθεῖ ἀπό τούς λίθους τοῦ βορειοδυτικοῦ-δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», ἐνῶ τό ἤ τά ἀνώφλια δέν ὑπάρχουν πιά. Τό γεγονός αὐτό ἀποτελεῖ τήν τελική ἀπόδειξη ὅτι ὁ τάφος εἶχε ἤδη καταστραφεῖ ὅταν χτίστηκε τό πρῶτο αὐτό τόξο. Ἐπειδή δέ στό ὑλικό τοῦ τόξου αὐτοῦ τοῦ «Κύκλου» χρησιμοποιήθηκαν καί ἀμυγδαλίτες, πρέπει νά διαπιστωθεῖ ἄν αὐτοί προέρχονταν ἀπό τό ἀνώφλι τοῦ τάφου. Ἔτσι ἀβίαστα προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ «Κύκλος» δέν ἦταν ἀναλημματικός τοῖχος γιά τόν τύμβο τῶν τάφων 2 καί 3, καί, βεβαίως, οὐδέποτε ὑπῆρξε κοινός τύμβος πάνω ἀπό ἕναν τάφο ἤδη καταστραμμένο καί πάνω ἀπό ἕναν ὑφιστάμενο.

Ἐπίσης, ἐξάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ἐφόσον τό βορειοδυτικό-δυτικό τμῆμα τοῦ «Κύκλου» χτίστηκε πάνω στό στόμιο ἑνός καταστραμμένου θολωτοῦ τάφου, ὁ «Κύκλος» δέν «περιέβαλλε λακκοειδεῖς τάφους καί παλαιότερους τάφους».

Ἡ ὕπαρξη τοῦ τόξου τοῦ «Κύκλου» μόνο σ' αὐτήν τήν πλευρά τοῦ τάφου, ὅπου διαπιστώθηκε ὅτι ὑπάρχουν σέ μικρή ἀπόσταση κοσμικά κτίρια, ὁδηγεῖ στή σκέψη ὅτι ὁ δυτικός «Κύκλος» χτίστηκε γιά νά δημιουργηθεῖ «ἕν ἄβατον τέμενος», γιά νά διαχωριστοῦν τά κοσμικά κτίρια ἀπό τά ταφικά κτίσματα.

Ἤδη στό σημεῖο στά δυτικά τοῦ στομίου τοῦ τάφου 3 βρέθηκαν, σέ ἀπόσταση 2 μ. περίπου, οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος πού ὀνομάστηκε Δυτική Οἰκία καί πού χρονολογεῖται στήν ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο καί ἴσως λίγο πρίν.

Τό στόμιο τοῦ τάφου ἔχει μεγάλο μῆκος: 3,90 μ. ἡ νότια πλευρά καί 3,70 μ. ἡ βόρεια. Ἡ διαφορά στό μῆκος τῶν δύο πλευρῶν ἐξηγεῖται ἀπό τό ἐπικλινές τοῦ ἐδάφους.

Ἡ πρόσοψη τοῦ στομίου εἶναι ἰδιότυπης κατασκευῆς, γιατί δέ φθάνει ὡς τό δάπεδο τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, δηλ. μέχρι τό φυσικό πέτρωμα τῆς περιοχῆς, τό ὁποῖο παρακολουθεῖται ἀπό τό ἐξωτερικό αὐτό σημεῖο νά ἀποτελεῖ τό δάπεδο καί τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος τοῦ τάφου.

Ἔτσι τό πεταλοειδές σκάμμα ἐμφανίζεται νά ἔχει μῆκος τουλάχιστον 8,40 μ. Στό ἐξωτερικό αὐτό σημεῖο τό βάθος τοῦ σκάμματος βρίσκεται 0,31 μ. βαθύτερα ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ σκάμματος, ἀκριβῶς μεσα ἀπό τόν «Κύκλο» στό σημεῖο τῆς ἀργολιθοδομῆς δηλ. ἡ ὁποία συμπληρώνει τήν περιφέρεια τῆς θόλου.

Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου δίνει τήν εἰκόνα πού εἶναι γνωστή ἀπό τό θολωτό τάφο 2 τοῦ Ρούτση. Οἱ παραστάδες εἶναι χτισμένες μέ πλακωτούς λίθους, εἰδικά δέ ἡ κατώτερη πλάκα πού χρησιμεύει σάν βάση βρίσκεται σέ σημαντικό ὕψος ἀπό τό δάπεδο τοῦ σκάμματος, 0,60 καί 0,65 μ. Ἐπειδή τό σωζόμενο ὕψος τῶν παραστάδων εἶναι μικρό, εἶναι σαφές ὅτι σώθηκαν μόνο τά κατώτερα μέρη τους.

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου δέν εἶχε πλευρές μέ ἐπένδυση, ἀλλά δέν ἦταν δυνατό νά παρακολουθηθεῖ λόγω τῆς ὑπάρξεως τοίχων οἰκοδομήματος, τό ὁποῖο ὀνομάστηκε Δυτική Οἰκία. Ἡ ἀνεύρεση τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου ἐπιβεβαίωσε τήν παλαιότητά του σέ σχέση μέ τούς θολωτούς τάφους.

Θολωτός τάφος 2

Καθαρίστηκε ὁ τάφος. Οἱ καταστροφές τίς ὁποῖες ἔχει ὑποστεῖ τό μνημεῖο ἀπό τήν ἔκθεσή του στίς καιρικές συνθῆκες ἐπιβάλλουν τή στέγασή του. Ἡ ἔρευνα σέ μικρό τμῆμα τῶν χωμάτων πού βρίσκονται μπροστά (νότια) ἀπό τόν τάφο καί προέρχονται ἀπό τίς παλιότερες ἀνασκαφές του ἀπέδειξε ὅτι τό χῶμα χρειάζεται κοσκίνισμα.

Ἐφέτος διαπιστώθηκε τό ἀκριβές αἴτιο τῆς δημιουργίας τοῦ ὀχετοῦ σ' αὐτό τό ταφικό μνημεῖο: ἀπό σημεῖο τοῦ βορειοανατολικοῦ τεταρτοκυκλίου τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ἀναβλύζει νερό γιά μεγάλο χρονικό διάστημα τοῦ ἔτους.

Δυτική Οἰκία

Τό τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος πού ἤρθε στό φῶς ἀντιστοιχεῖ, περίπου, στό πλάτος τοῦ δρόμου τοῦ τάφου 3. Ὁ δρόμος αὐτός ἐπιχώθηκε, πιθανόν, κατά τά τέλη τῆς ΥΕ ΙΙ φάσεως καί ἱδρύθηκε ἡ «Δυτική Οἰκία», ἡ ὁποία ἀνανεώθηκε σέ μεταγενέστερη φάση ὅπως δείχνουν δύο ἐφαπτόμενοι τοῖχοι.

Νοτιοανατολική Οἰκία

Τό 1965 ὁ Μαρινάτος εἶχε βρεῖ πολλούς χώρους δύο κτισμάτων, ἀπό τά ὁποῖα τό παλαιότερο – μία οἰκία τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ φάσεως τό ἀργότερο – βρισκόταν κάτω ἀπό μεταγενέστερο κτίσμα ἀγνώστου προορισμοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (ἐποχῆς τοῦ Νέρωνος).

Ὄγκοι κεραμικῆς, προερχόμενοι ἀπό τήν οἰκία, πού φυλάσσονταν ἔξω ἀπό τό φυλακεῖο τῆς Περιστεριᾶς, ἐρευνήθηκαν ἐν μέρει καί ἔδωσαν σημαντικό ἀριθμό εἰδωλίων καί ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ φάσεως.

Κατά τήν ἔρευνα τοῦ χώρου ἀπομακρύνθηκε ἡ ἐπίχωση τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἀρχικά, καί συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή (Π ί ν. 72 α) στό μυκηναϊκό δωμάτιο 1 (Μ 1), ἄρχισε ἡ ἔρευνα στό ἀνατολικό δωμάτιο (Μ 2) καί ἔγινε ἡ πρώτη γνωριμία μέ τό δωμάτιο Μ 3. Στό μέλλον θά μετακινηθεῖ ἡ ὑπερκείμενη ρωμαϊκή οἰκία μέ εἰδική κατασκευή καί θά ἀνασκαφεῖ τό σύνολον τῆς νοτιοανατολικῆς οἰκίας τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΥΛΙΑ

Μέ τήν προοπτική τῆς δημοσιεύσεως τῶν εὑρημάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Πύλου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πού διενήργησε ὁ ἀείμνηστος Σπυρ. Ν. Μαρινάτος, ἔγιναν τό Σεπτέμβριο τοῦ 1976 οἱ ἀπαραίτητες προκαταρκτικές ἐργασίες.

Ἐπιθυμία τοῦ ὑπογραφομένου, ὅπως ἔχει δηλωθεῖ στήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία καί στό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν, ἦταν νά συμπεριλάβει στόν πρῶτο τόμο τῆς σειρᾶς τῶν ἀνασκαφῶν, πού θά δημοσιευθοῦν, θέσεις πού ἡ ἀνασκαφή τους θεωρεῖται ὅτι γενικά ἔχει ὁλοκληρωθεῖ. Ὡς πρῶτο σύνολο ἐπιλέξαμε τά

Βορούλια Τραγάνας, τήν Τραγάνα (θέση Βιγλίτσα, ὅπου οἱ δύο θολωτοί τάφοι τοῦ Κουρουνιώτη-Μαρινάτου), τό Μυρσινοχώρι (θέση Ρούτση, ὅπου τό ζεῦγος τῶν θολωτῶν τάφων Μαρινάτου) καί τή Βοϊδοκοιλιά (τό λεγόμενο θολωτό τάφο τοῦ Θρασυμήδους).

Σέ μερικές, τουλάχιστον, περιπτώσεις ἦταν γνωστή ἡ ἀνάγκη μικρῆς συμπληρωματικῆς ἀνασκαφῆς γιά νά καταστεῖ ἐφικτή ἡ δημοσίευση πλήρως ἀνασκαμμένων θέσεων ἤ μνημείων. Στά Βορούλια Τραγάνας, λόγου χάρη, δέν ὑπάρχει, βεβαίως, μόνο ἡ γνωστή πρώιμη πρωτομυκηναϊκή ἀποθήκη ἀγγείων, πού πρέπει νά θεωρηθεῖ μεμονωμένο κτίσμα-τμῆμα ἑνός ἐκτεταμένου κτιριακοῦ συγκροτήματος.

Αὐτές οἱ ἀνάγκες μᾶς ἔκαναν νά ζητήσουμε τή διενέργεια τῶν ἀπαραίτητων μικρῆς ἐκτάσεως συμπληρωματικῶν ἀνασκαφῶν καί ἐπειδή δέν ἦταν δυνατή ἡ διεξαγωγή τους τό 1976, ζητήσαμε σέ πρώτη φάση τήν ἀποτύπωση καί φωτογράφηση τοῦ καθενός ἀπό τά μνημεῖα πού μνημονεύθηκαν παραπάνω, μετά, φυσικά, ἀπό τόν ἐπιβαλλόμενο καθαρισμό.

Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1976 φωτογραφήθηκαν καί ἀποτυπώθηκαν οἱ θολωτοί τάφοι τῆς Βοϊδοκοιλιᾶς καί τῆς Τραγάνας. Ἀπό τίς ἐργασίες προέκυψε ὅτι τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Βοϊδοκοιλιᾶς δέν ἔχει συμπληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφή καί ὅτι τῶν δύο θολωτῶν τάφων τῆς Τραγάνας χρειάζεται καθαρισμός μεγάλης ἐκτάσεως.

Βοϊδοκοιλιά (Πίν. 72 β)

Ὁ τάφος ἀνασκάφηκε ἀπό τόν Σπυρ. Μαρινάτο κατά τά ἔτη 1956 καί 1958. Εἶναι ὑπέργειος, χτισμένος πάνω σέ συμπαγή βράχο μέ πολλές σχισμές καί κοιλότητες. Τό 1975, ὅταν τόν ἐπισκέφθηκα, ἀντελήφθηκα τήν ὕπαρξη πίθου, προφανῶς ταφικοῦ, δεξιά τῆς δεξιᾶς παραστάδας καί βρῆκα μπροστά του κομμάτια ἀπό πίθο.

Κατά τήν ἐφετινή ἐργασία, διερευνητικῆς φύσεως, ἔγιναν πολλές νέες μετρήσεις καί ἀποτυπώσεις. Ὡς πρός τή διατήρησή του ὁ τάφος ἐμφανίζεται τριμερής, λόγω τῆς μεγάλης τάφρου πού τόν ἀπέκοψε σέ τρία μέρη, τό ἀνατολικό-νοτιοανατολικό, μέ τή δεξιά πλευρά τοῦ στομίου, τό νοτιοδυτικό μέ τήν ἀριστερή καί τό βορειοδυτικό.

Οἱ μετρήσεις πού ἔγιναν εἶναι προσωρινές γιατί δέν ἔχει ἀκόμα ἀνακαλυφθεῖ – οὔτε στίς πρό εἰκοσαετίας ἀνασκαφές – τό θεμέλιο τῆς θόλου καί τῶν πλευρῶν τοῦ στομίου. Μέ τίς μετρήσεις αὐτές ἡ μέγιστη διάμετρος (ΒΔ.-ΝΑ.) τοῦ θολωτοῦ τάφου ἀνέρχεται σέ 5,03 μ. καί ἡ μικρότερη (ΒΑ.-ΝΔ.) σέ 4,93 μ. Ὁ ταφικός θάλαμος, δηλαδή, εἶναι ἀσύμμετρος, μέ τό δυτικό ἡμικύκλιο μεγαλύτερο τοῦ ἀνατολικοῦ. Τό ἀνώτατο σωζόμενο ὕψος τῆς θόλου (στό ἀνατολικό-νοτιοανατολικό τμῆμα της) ἀνέρχεται σέ 1,95 μ. Οἱ λίθοι πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν κατασκευή τοῦ τάφου ἔχουν διαμορφωθεῖ πλακωτοί, ἀλλά δέν εἶναι τελείως κατεργασμένοι. Χρησιμοποιήθηκαν πολλά λιθάρια καί μικροί πλακωτοί λίθοι ὡς βύσματα μέσα στά κενά πού δημιουργοῦνταν ἀνάμεσα στούς δρόμους.

Στό ὑλικό πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τοῦ τάφου ἐπικρατεῖ ὁ ψαμμίτης, ἐλάχιστα δέ δείγματα ἀσβεστολίθου ἔχουν ἐπισημανθεῖ, κυρίως στό στόμιο.

Ἀπό σχιστοποιημένο πυριτοῦχο ἀσβεστόλιθο ἔχει κατασκευσθεῖ ὁ μικρός κιβιωτόσχημος τάφος στό ἐσωτερικό τοῦ θολωτοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἀνέκτησε τήν ἀρχική του μορφή μετά ἀπό τήν ἐπανατοποθέτηση καί τῆς τέταρτης πλευρικῆς του πλάκας.

Ὁ καθαρισμός τοῦ τάφου ἔγινε μέ βάση τά στοιχεῖα πού παρέχει τό προσωπικό ἡμερολόγιο τοῦ Μαρινάτου καί συγκεκριμένα σταμάτησε στό χαλικόστρωτο δάπεδο πού ἀναφέρεται στή σελίδα 71α. Στό βορειοδυτικό τεταρτοκύκλιο τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, ὅμως, βρήκαμε ὄστρακα ἀγγείου, πού καλύψαμε πάλι, καί στό ἐσωτερικό τμῆμα τοῦ στομίου, πάνω στό ἴδιο δάπεδο, τέσσερις αἰχμές βελῶν, μερικῶς ἤ ὁλικῶς σωζόμενες.

Κατά τόν πρόχειρο καθαρισμό τοῦ «ἀσχηματίστου καί ὑποτυπώδους δρόμου» βρέθηκαν ΠΕ ὄστρακα μέ ἀνάγλυφη κυματοειδή διακόσμηση, ὅμοια τῶν ὁποίων βρίσκονται στήν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου Πύλου, ὅπου εἶχαν μεταφερθεῖ μετά ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ 1958. Εἶναι σαφές ὅτι στό σημεῖο αὐτό διακόπηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1958, ἀφοῦ θεωρήθηκε ὅτι συμπληρώθηκε. Ἀνάλογες παρατηρήσεις ἔγιναν στήν πρόσοψη τοῦ τάφου καί στό ἐσωτερικό τμῆμα τοῦ στομίου. Ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο τό 1956 ἡ ἀνασκαφή δέν προχώρησε σέ μεγαλύτερο βάθος ὀφείλεται, ὅπως δηλώθηκε, στή διαπίστωση ὑπάρξεως στό στρῶμα ἐκεῖνο «δαπέδου», πού ἔφερε στρώση θαλάσσιων χαλικιῶν, τά ὁποῖα θεωρήθηκαν ὅτι ἀποτελοῦσαν εὐτρεπισμό τοῦ δαπέδου. Τό στρῶμα, ὅμως, αὐτό διαπιστώθηκε ὅτι ἦταν ἐπάνω ἀπό τό ἀρχικό δάπεδο, καί ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἐπίχωση μυκηναϊκῶν χρόνων, καί, μάλιστα, τῆς ὕστερης περιόδου χρήσεως τοῦ τάφου, ὅπως δείχνει ἡ ἀνεύρεση πάνω σ' αὐτό 22 αἰχμῶν βελῶν τοῦ τέλους τῆς πρώτης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καί ἑξῆς. Σ' αὐτό τό στρῶμα βρέθηκαν ἐφέτος τέσσερις ἀκόμη αἰχμές βελῶν ἀπό πυριτόλιθο, πού ἀνεβάζουν τόν ἀριθμό τῶν αἰχμῶν πού βρέθηκαν μέσα στό στόμιο καί στό ἐσωτερικό του σέ 26.

Τέλος, διάφορα ὄστρακα ἀγγείων καί τεμάχια πίθων βρέθηκαν στό ἀριστερό τμῆμα τῆς προσόψεως, στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου καί στήν προστατευτική ξερολιθιά πού κατασκευάστηκε πρό εἰκοσαετίας πάνω ἀπό τή θόλο. Ἀνάμεσα στά εὑρήματα περιλαμβάνονται καί τρεῖς μυλόλιθοι, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ὑποδηλώνει τήν ὕπαρξη ἐκεῖ κοντά οἰκισμοῦ πρωτοελλαδικῶν χρόνων.

Τραγάνα

Ἔγινε προκαταρκτικός καθαρισμός τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 Τραγάνας καί ὁρισμένες μετρήσεις. Ἀποκαλύφθηκαν οἱ αὔλακες τοῦ τάφου, μετρήθηκαν καί σχεδιάστηκαν, καθώς καί ἡ περιοχή τοῦ στομίου, καί συγκεντρώθηκαν ποικίλα ὄστρακα μυκηναϊκῶν καί μεταγενέστερων ἀγγείων.

Ὁ ἐπικλινής ἐπί τοῦ φυσικοῦ πετρώματος τοῦ λόφου δρόμος ἔχει μῆκος 9,30 μ. καί διαπιστώθηκε ὅτι λόγω τῆς

μεγάλης κατωφέρειας πού παρουσιάζει, πρέπει νά ἐγκαταλειφθεῖ ἡ παλαιά ἄποψη γιά τή νεκρική ἄμαξα ἤ ἅρμα πού ἔφερνε τό νεκρό στήν τελευταία του κατοικία.

Τό ὕψος τοῦ ἀνώτατου κεντρικοῦ σημείου τοῦ στομίου (συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀνωφλίων) μετρήθηκε 3,70 μ. καί τό ἀνώτατο πλάτος του 1,52 μ.

Ἡ διάμετρος τοῦ θαλάμου τοῦ πρώτου τάφου εἶναι 7,20-7,30 μ. καί τοῦ δευτέρου κυμαίνεται μεταξύ 7,10-7,20 μ. Ὁ πρῶτος τάφος δέ διέθετε τεχνητό τύμβο, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶχε τύμβο περιορισμένου ὕψους. Ἐπειδή τό ἀνώτερο μισό τοῦ πρώτου θολωτοῦ τάφου ἦταν ὑπέργειο, ἡ ἀσφάλεια τῆς θόλου προφανῶς ἐπετυγχάνετο μέ ἐπίστρωση ἀπό πηλό. Κοντά στό ἀνώφλιο καί στό δυτικό τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου τάφου βρέθηκαν ὄστρακα. Ἀνάμεσά τους τμήματα ἀνακτορικοῦ πιθαμφορέα.

Ἀπό τήν κατασκευή τοῦ τάφου 2, ἀπό τά εὑρήματα καί ἀπό τίς μικρότερες διαστάσεις του προκύπτει ὅτι εἶναι παλαιότερος ἀπό τόν τάφο 1.

Τέλος, ζητήθηκε ἡ στέγαση τῶν δύο ταφικῶν μνημείων γιατί εἶναι βέβαιο ὅτι ἄν δέ ληφθοῦν τά ἀπαραίτητα μέτρα προφύλαξής τους, μεγάλο τμῆμα τοῦ δευτέρου τάφου θά καταπέσει.

Ὀσμανάγα (Κορυφάσιον)

Ὁ τάφος καθαρίστηκε πρόχειρα καί φωτογραφήθηκε. Δέν ἀποκλείεται τό σωζόμενο ἀνώτερο τμῆμα τῆς θόλου του νά ἀνάγεται σέ περίοδο ἀνακατασκευῆς τοῦ τάφου, λόγω πιθανῆς συμπτώσεως τῆς θόλου. Σέ αὐτό τό συμπέρασμα ὁδηγεῖ ἡ διαφορά στήν τείχιση.

Βορούλια Τραγάνας

Ἀπό τήν κατάταξη καί τή συγκόλληση τῶν ὑπόλοιπων ὀστράκων τῆς ὕστατης ΜΕ-πρώιμης ΥΕ Ι φάσεως ἀπό τό δωμάτιο-ἀποθήκη τῆς οἰκίας Βορουλίων-Τραγάνας ἀπαρτίσθηκαν δεκάδες ἀγγείων ἀπό τά ὁποῖα 64 πλήρη.

Ἀπό τά συγκολληθέντα ἀγγεῖα προῆλθαν τύποι ἀγγείων γνωστοί καί ὅμοιοι μέ τά ἀγγεῖα τῆς ἴδιας ἀποθήκης πού εἶχαν συγκολληθεῖ ἐπί Μαρινάτου. Ἔτσι, συγκολλήθηκε μεγάλος ἀριθμός χονδροειδῶν ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως πού προορίζονται γιά ἔκχυση ὑγροῦ, κύπελλα Κεφτιού, ἕνα ἀμαυρόχρωμο γεφυρόστομο μέ πρόχυση κ.ἄ.

Ἡ κεραμική τῶν Βορουλίων ἀποτελεῖ ἕναν ἀκόμη κρίκο στήν ἁλυσίδα τῶν μεσσηνιακῶν θέσεων πού δείχνουν τήν ὁμαλή μετάβαση ἀπό τή ΜΕ στήν πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο, καί, μάλιστα, στήν πρωιμότατη φάση της.

Τό κλειστό αὐτό σύνολο τῶν Βορουλίων ἔχει μεγάλη σημασία γιά τήν ἐξέλιξη τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς κεραμικῆς κυρίως λόγω τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν κυπέλλων Κεφτιοῦ.

Ρούτση (Μυρσινοχώριο)

Ἀπό τά ὄστρακα τῶν θολωτῶν τάφων 1 καί 2 Ρούτση πού βρίσκονται στήν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου Χώρας συγκολλήθηκαν διάφορα ἀγγεῖα καί ἐπισημάνθηκαν ὄστρακα πού ἀνήκουν στίς πρώιμες φάσεις τοῦ δεύτερου τάφου. Τά τελευταῖα αὐτά ὄστρακα ἀνήκουν ὅλα σ' εὐμεγέθη κύπελλα Κεφτιού, μερικῶς σωζόμενα, τά ὁποῖα βρέθηκαν μπροστά ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ τάφου. Τό τελευταῖο αὐτό στοιχεῖο ὑποδηλώνει τούς καθαρισμούς τούς ὁποίους ὑπέστη κατά καιρούς τό ταφικό αὐτό μνημεῖο.

Τά κύπελλα αὐτά δέν ἀνήκουν στίς πρωιμότερες ταφές τοῦ τάφου ὅπως μαρτυροῦν τά ξίφη τύπου Α. Ἀνάμεσα στά πρώιμα ἀγγεῖα τοῦ τάφου 2 περιλαμβάνονται δύο ἀμφορεῖς μέ ἐλλειψοειδές στόμιο (3154, 3155), τύπος διαδεδομένος στή Μεσσηνία κατά τήν ΥΕ Ι περίοδο. Ἀπό τήν τελική μελέτη τοῦ κεραμικοῦ ὑλικοῦ τῶν δύο τάφων τοῦ Ρούτση θά διευρυνθοῦν σημαντικά τά χρονολογικά πλαίσια καί τῶν δύο τάφων καί θά ἀποδειχθεῖ καί ἐδῶ ὅτι ὁ δεύτερος καί μικρότερος εἶναι παλαιότερος ἀπό τόν πρῶτο.

Γ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Τίς ἐργασίες τῆς Ἐφορείας τό 1976 διηύθυνε ἕως τό Μάρτιο ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἰφιγένεια Δεκουλάκου, ἐνῶ τόν ὑπόλοιπο χρόνο ὁ Ἐπιμελητής Ἀρχαιοτήτων Ι.Α. Παπαποστόλου.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες καθαρισμοῦ καί συντήρησης, καθώς καί οἱ φωτογραφήσεις καί οἱ καταγραφές ἀρχαίων πού ἀποκαλύπτονται στίς σωστικές ἀνασκαφές. Στό Μουσεῖο Πατρῶν ἔγινε ἔλεγχος καταγραφῆς τῶν ἀγγείων καί τακτοποίηση κατά τόπους καί χρονολογική τάξη. Στίς ἐργασίες αὐτές βοήθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι Κλ. Εὐστρατίου καί Α. Γιώτα. Ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐργαστηρίου ἦταν ὁ τεχνίτης Κ. Παυλάτος.

Παράλληλα, ἔγινε συντήρηση ἀποκολληθέντων ψηφιδωτῶν τῶν Πατρῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Π ά τ ρ α

Ἡ σύντομη περιγραφή τῶν ἀνασκαφικῶν εὑρημάτων τῶν οἰκοπέδων ἀκολουθεῖ τήν καθιερωμένη σειρά μέ ἀρχή τήν περιοχή τοῦ Κάστρου καί τέλος τήν πρός τή θάλασσα περιοχή τῆς κάτω πόλης. Προηγοῦνται τά κτιριακά εὑρήματα καί ἀκολουθοῦν οἱ ἀνασκαφές τάφων στούς χώρους τῶν νεκροταφείων τῆς ἀρχαίας πόλης. Τά πλήρη στοιχεῖα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν βρίσκονται στό ἀρχεῖο τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων. Ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Μ. Πετρόπουλος, Μ. Μηλιτσοπούλου καί Α. Γιώτα.

Ὁδός Καρπενησίου 24

Τά οἰκοδομικά λείψανα (τμήματα τοίχων, ἀγωγῶν) ἀνῆκαν σέ τρεῖς ἐποχές. Στήν τουρκική ἐποχή ἀνήκει ἀγωγός ἀπο πήλινους σωλῆνες, πού τμῆμα του εἶχε παλιοτερα βρεθεῖ καί στήν ὁδό Λόντου 8-10. Στή βυζαντινή καί στή ρωμαϊκή ἐποχή πρέπει νά χρονολογηθοῦν οἱ τοῖχοι.

Βρέθηκε ὁ βυζαντινός ἀμφορέας ἀριθ. 3625 καί θησαυρός 23 νομισμάτων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. στό ὕψος τῶν θεμελίων ρωμαϊκοῦ τοίχου. Τά ὄστρακα χρονολογοῦνται ἀπό τή ρωμαϊκή ἕως τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας.

Πλατεία Παντοκράτορος 49

Στό βορειότερο μέρος τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν θεμέλια τριῶν τοίχων οἰκίας ἀπό κροκαλοπαγεῖς λιθοπλίνθους καί ποταμίσιους λίθους τῆς ὑστεροελληνιστικῆς ἐποχῆς. Σχηματίζονταν τρεῖς χῶροι. Μεταγενέστερα εἶναι τά λείψανα ρωμαϊκῆς κατασκευῆς πρός Ν., συγκεκριμένα μέρος atrium, ὅπου σωζόταν ὑπόλοιπο τῆς δεξαμενῆς μέ μαρμάρινη ἐπένδυση. Διάδρομος μαρμαρόστρωτος, πλαισιωμένος ἀπό χαμηλούς μαρμάρινους πήχεις, περιέβαλλε τή δεξαμενή. Πρός Α. τῆς δεξαμενῆς τό atrium ἦταν στρωμένο μέ λευκό ψηφιδωτό ποικιλμένο μέ ἀκανόνιστες μαρμαρόπλακες, ἐνῶ πρός Δ. ὑπῆρχε opus sectile ἀπό λευκά καί γκρίζα μάρμαρα. Ἡ βόρεια πλευρά ἦταν καταστραμμένη καί ἡ νότια δέν ἀποκαλύφθηκε. Σέ μεταγενέστερη ρωμαϊκή ἐποχή ἀνήκει ὀρθογώνιος χῶρος πάνω ἀπό τά ἑλληνιστικά λείψανα μέ δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες. Οἱ τοῖχοι ἦταν χτισμένοι κατά τό opus quasi reticulatum καί opus mixtum καί εἶχαν δεχτεῖ ἐπισκευές μεταγενέστερες. Σύγχρονο εἶναι καί τό ὑπόλοιπο δαπέδου μέ πήλινες πλάκες πάνω ἀπό τό atrium. Νεότερος εἶναι ἐπίσης καί λάκκος πού κατέστρεψε μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς αὐλῆς αὐτῆς (Π ί ν. 73 α). Μέσα στό λάκκο βρέθηκαν τά χονδροειδή μαγειρικά ἀγγεῖα, πιθανῶς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἀριθ. 2938-2944 (Π ί ν. 73 β), ὁρισμένα ἀπό τά ὁποῖα περιεῖχαν ἀσβέστη. Τάφος κιβωτιόσχημος πού χτίστηκε μετά τήν καταστροφή τοῦ κτιρίου αὐτοῦ εἶχε χρησιμοποιήσει κατώφλιά του. Δύο ἄλλοι τάφοι ἦταν κεραμοσκεπεῖς. Στά μεσαιωνικά τέλος χρόνια ἀνήκουν ὑπόλοιπα πρόχειρων τοίχων καί ἕνα πηγάδι, μέσα στό ὁποῖο βρέθηκαν λείψανα φωτιᾶς καί τό γυάλινο βυζαντινό ποτήρι ἀριθ. 1566. Σέ ἄλλο ἐπίσης μεσαιωνικό λάκκο, ἐπιχρισμένο μέ ἀσβέστη, ὑπῆρχαν λείψανα φωτιᾶς, βυζαντινά καί νεότερα ἀγγεῖα (ἀριθ. 3352-3356) (Π ί ν. 73 γ-δ) καί θησαυρός 59 ἐνετικῶν σολδινιῶν τοῦ 14ου αἰ.

Ὁδός Λόντου 41

Βρέθηκαν ὑπόλοιπα ὑστερορωμαϊκῶν τοίχων, χτιστοί ἀγωγοί καί κεραμοσκεπής χριστιανικός ἀκτέριστος τάφος.

Ὁδός Μπουκαούρη 4

Ἀποκαλύφθηκαν τμήματα δύο ρωμαϊκῶν σπιτιῶν. Τοῦ δυτικοῦ σώζονταν στό οἰκόπεδο δύο τοῖχοι, τοῦ ἀνατολικοῦ ἕξι ὀρθογώνιοι χῶροι. Τά σπίτια χώριζε ἀτραπός πού τή διέσχιζε ὑπόνομος. Ὁ τοῖχος τοῦ ἀνατολικοῦ σπιτιοῦ εἶχε πρός τήν ἀτραπό πρόσθετο κονίαμα στό κάτω μέρος γιά προστασία ἀπό τήν ὑγρασία. Τά ὄστρακα χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἑλληνιστική ἕως καί τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας. Τά ρωμαϊκά ἀνήκουν κυρίως στόν 1ο καί 2ο αἰ. μ.Χ. Ἀπό τήν ἴδια ἀνασκαφή προέρχονται τά τμήματα ἀράβδωτων κιόνων ἀριθ. 1219-1221 καί τό τμῆμα μαρμάρινου ἐπιστυλίου ἀριθ. 1222.

Ὁδός Ἁγίου Δημητρίου 88

Τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Ἕνας ἀκέραιος ὀρθογώνιος χῶρος περιβάλλεται ἀπό τμήματα ἄλλων μικροτέρων. Δάπεδα χαλικόστρωτα, πλακόστρωτα καί ἀπό χυτό ὑλικό βρέθηκαν σέ τρεῖς χώρους, ἐνῶ τέταρτος χῶρος εἶχε ἀλλεπάλληλα δάπεδα ἀπό πήλινες πλάκες πού ἀντιστοιχοῦσαν σέ δύο φάσεις τοῦ κτιρίου.

Ὁδός Γερμανοῦ 166

Βρέθηκαν ἀποσπασματικά ὑπόλοιπα θεμελίων ρωμαϊ-

κῶν καὶ ὑστερορωμαϊκῶν κατασκευῶν (τοῖχοι, δάπεδα) καὶ δύο σκελετοί τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Οἱ νεκροί εἶχαν θαφτεῖ ἀπευθείας στό χῶμα μετά τήν καταστροφή τοῦ κτιρίου. Ὄστρακα ἑλληνιστικά καί ρωμαϊκά, χάλκινα νομίσματα, μετάλλινα μικροαντικείμενα καί δύο μικρογραφικά μελαμβαφή ἀγγεῖα (ἀριθ. 3677-3678) ἀποτελοῦν τά κινητά εὑρήματα.

Ὁδός Πατρῶν-Κλάους

Ἀποκαλύφθηκε γωνία ρωμαϊκοῦ κτιρίου μέ τοίχους κατά τό σύστημα opus quasi reticulatum, πλ. 0,70 μ.

Ὁδός Πεσόντων Ἀστυνομικῶν 7

Λείψανα πιθανῶς κεραμικοῦ κλιβάνου. Ἀπό ὄστρακα συγκολλήθηκε ὁ ἀμφορέας ἀριθ. 3611.

Ὁδός Ἁγίου Δημητρίου 109

Βρέθηκαν ἀσήμαντα λείψανα τοίχων ἀπό τή ρωμαϊκή ἕως καί τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας. Τό τμῆμα τοῦ λιθόστρωτου δρόμου ἀνήκει στή μεσαιωνική ἐποχή ὅπως καί τοῖχος, ἴσως ἀναλημματικός, στά δυτικά τοῦ λιθοστρώτου.

Ὁδός Ἀσημάκη Φωτήλα 75 καί Βασ. Ρούφου

Τμῆμα θεμελίων ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ μέ πολλές μετατκευές καί προσθῆκες πού ἀλλοίωσαν τό ἀρχικό του σχέδιο. Ἀγωγός ἀποχετευτικός κατέληγε σέ βόθρο. Μετά τήν καταστροφή τοῦ κτιρίου χρονολογοῦνται τρεῖς κεραμοσκεπεῖς παιδικές ταφές.

Ὁδός Καρατζᾶ 8

Κατά τήν ἐκσκαφή στήν ὁδό, ἔξω ἀπό τό οἰκόπεδο ἀριθ. 8, βρέθηκε τμῆμα κεντρικοῦ ρωμαϊκοῦ ὑπονόμου πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου τόν προηγούμενο χρόνο.

Ψηλαλώνια

Κατά τήν ἐκσκαφή τοῦ πλακοστρώτου γύρω ἀπό τό συντριβάνι τῆς πλατείας, βρέθηκαν δύο ἀρχιτεκτονικά μέλη, τμῆμα γείσου μέ ἀνθέμια καί θραῦσμα πιθανῶς τραπεζοφόρου.

Ὁδός Γούναρη 113-117

Βρέθηκαν ἀποσπασματικά ὑπόλοιπα τοίχων κτιρίων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Θραύσματα ἀπό μαρμάρινο ἰωνικό γεῖσο ἀριθ. 1233 καί 1234, ἀράβδωτος κίονας ἀριθ. 1236, πώρινος κορινθιακός ἀμφικιονίσκος ἀριθ. 1232 καί μαρμάρινο ἀντίθημα ἀριθ. 1235.

Ὁδός Χαραλάμπη 22-24

Ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ρωμαϊκοῦ δρόμου ἀπό Β. πρός Ν., τόν ὁποῖο διέσχιζε κεντρικός ὑπόνομος. Ὁ δρόμος ἦταν χαλικόστρωτος. Σωζόταν μόνο τοῦ ἀνατολικοῦ παρόδιου κτιρίου ὁ τοῖχος-ὅριο. Τό πλάτος τοῦ δρόμου δέν ἐξακριβώθηκε. Πρός τά δυτικά του σώθηκαν ὑπόλοιπα ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ μέ αὐλή πού εἶχε δεξαμενή καί μικρό τμῆμα ψηφιδωτοῦ. Ὁ ὑπόνομος, μέ ἀπόκλιση 10° ἀπό Β. πρός Α., ἦταν στρωμένος μέ πήλινες κοῖλες κεραμίδες καί εἶχε κάλυψη σαμαρωτή μέ πήλινες κεραμίδες πάνω στίς ὁποῖες στηριζόταν ἡ χτιστή θολωτή στέγασή του. Βρέθηκαν ὄστρακα ἑλληνιστικά καί πρώιμα ρωμαϊκά, ἕως καί τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. τά ὄστρακα ἦταν λίγα. Βρέθηκε ἐπίσης τό κεφάλι πήλινου γυναικείου εἰδωλίου ἀριθ. 3676.

Στήν ὑστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική ἐποχή ἀνήκουν δύο χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι μέ ἐσωτερικό ἐπίχρισμα ὠχρῆς ἀμμοκονίας. Ἦταν στρωμένοι μέ πήλινες διάτρητες πλάκες-ἐσχάρες, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες σχηματίζονταν δύο αὔλακες (Π ί ν. 74 α). Οἱ ἰσχυροί τοῖχοι τῶν τάφων εἶχαν θεμελίωση, βάθ. 0,80 μ. Ἡ ἀνωδομή ἀπό ἀκανόνιστους λίθους καί ὀπτοπλίνθους περιεῖχε ἐντοιχισμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη (ἀριθ. 1207).

Στόν ἕναν τάφο βρέθηκαν συσσωρευμένα ἔντεκα κρανία καί διαλυμένα ὀστά. Στόν ἄλλο μία χάλκινη πόρπη.

Ἀπό τήν ἀνασκαφή προέρχονται τό ἰωνικό κιονόκρανο ἀριθ. 1206 καί τεμάχιο λίθινου φατνώματος ἀριθ. 1218. Ἐπίσης νόμισμα Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.), νόμισμα Πτολεμαίου Γ΄ κοπῆς τοῦ 244 π.Χ. καί μισό τεταρτηρό τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ.

Ὁδός Φιλοποίμενος 30

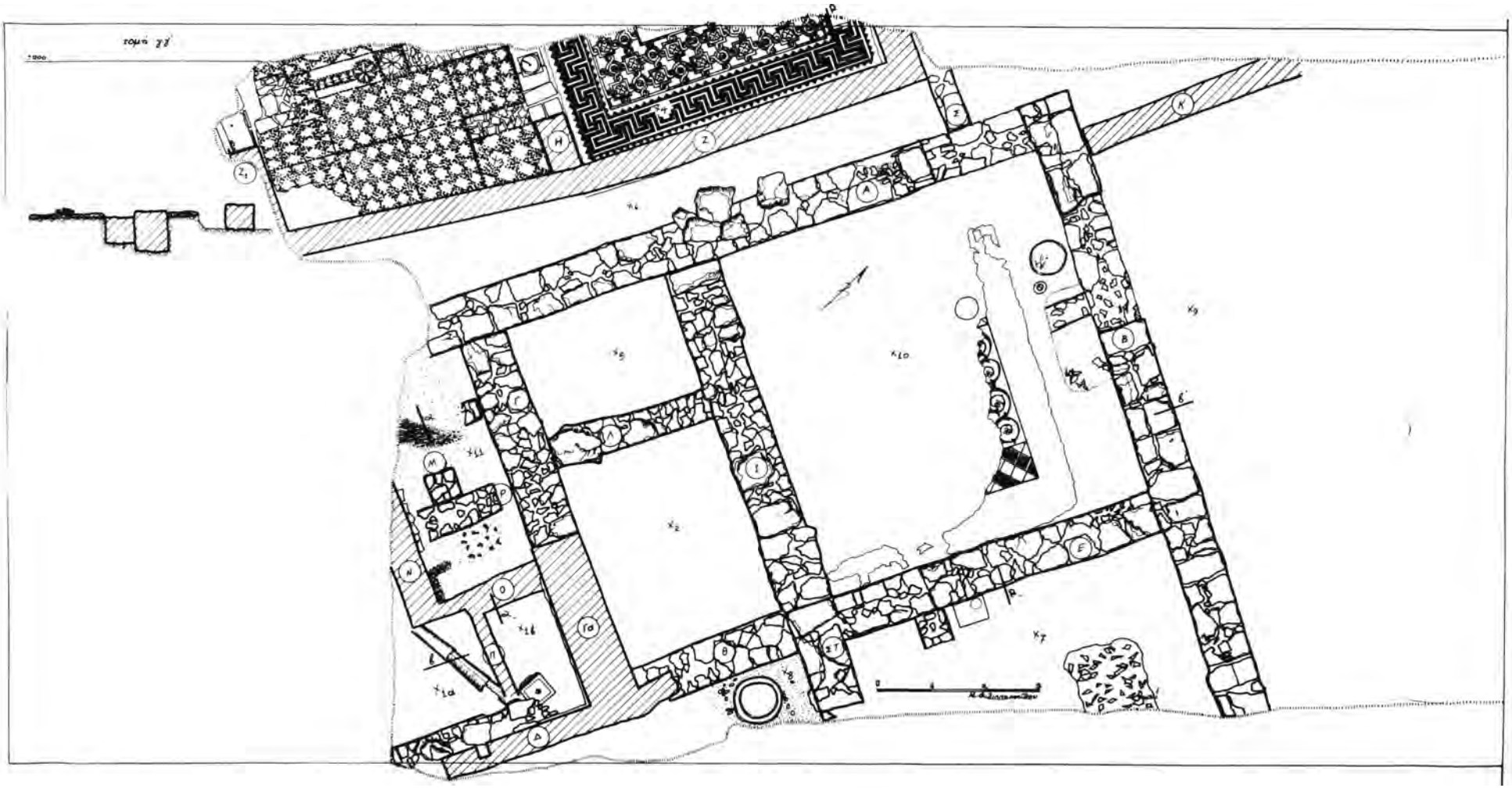
Τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτιρίου, ἀπό τό ὁποῖο σώθηκαν στό οἰκόπεδο τά θεμέλια περισσότερων ὀρθογώνιων χώρων. Σέ δύο βρέθηκαν λείψανα καταστροφῆς, πού περιεῖχαν ὑπόλοιπα λακωνικῆς κεράμωσης καί ὄστρακα τοῦ 2ου καί τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Ὁδός Φιλοποίμενος 54-56 (Σ χ έ δ. 1)

Βρέθηκε τμῆμα κτιρίου, τοῦ ὁποίου ἤρθαν στό φῶς τρεῖς ὁλόκληροι ὀρθογώνιοι χῶροι καί μικρά τμήματα παρακείμενων δωματίων (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 74 β-γ). Οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι στήν ἀνωδομή, πού σώθηκε μέχρι 1 μ., ἀπό μεγάλες ἡμικατεργασμένες λιθοπλίνθους καί τά θεμέλια εἶναι κατασκευασμένα κυρίως μέ ἀργούς λίθους (ὕψ. 0,60-1,40 μ.) (Π ί ν. 74 γ). Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ χ10 εἶχε ἄνοιγμα θύρας, πλ. 2,28 μ., πού στίς παραστάδες ἔσωζε ὑπόλοιπα μαρμάρινης ἐπένδυσης. Ἄλλο θυραῖο ἄνοιγμα ὑπῆρχε στό δυτικό τοῖχο τοῦ ἰδιου χώρου. Τό κτίριο αὐτό πρέπει νά χρονολογηθεῖ στόν 1ο π.Χ.-1ο αἰ. μ.Χ. Κοντά στό βόρειο τοῖχο, πλάι στή θύρα καί σέ βάθος 0,32 μ. ἀπό τήν κορυφή τοῦ θεμελίου βρέθηκε θησαυρός 35 χρυσῶν νομισμάτων τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (τελευταία κοπή τό 47 μ.Χ.).

Σέ ὑστερότερη ἐποχή καί μετά τήν καταστροφή τοῦ κτιρίου, πού πρέπει νά ἔγινε στόν 1ο αἰ. μ.Χ. (βρέθηκαν ὑπόλοιπα τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς του[1]), πιθανῶς μέσα στό 2ο αἰ. μ.Χ. χτίστηκαν τοῖχοι ἀπό ὀπτοπλίνθους, οἱ περισσότεροι πάνω στούς παλιότερους πέτρινους

1. Μεταξύ τῶν εὑρημάτων τοῦ στρώματος αὐτοῦ ὑπάρχουν τέσσερα κυάθια terra sigillata (ἀριθ. 2819-2822) τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 74 ε). Τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. εἶναι καί κρατηρίσκος barbotine (ἀριθ. 3166) πού βρέθηκε σέ δάπεδο κάτω ἀπό τό νεότερο ψηφιδωτό τοῦ πρός Β. χώρου (Π ί ν. 74 δ).

Σχεδ. 1. Πάτρα. Ὁδός Φοιλοποίμενος 54-56. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

τοίχους. Ἀπό τή φάση αὐτή προέρχεται τό ψηφιδωτό πού τμῆμα του βρέθηκε στόν πρός Β. χῶρο 10 καί πηγάδι μέ ἐπένδυση ἀπό διπλά πήλινα δαχτυλίδια. Στήν ἴδια ἐποχή ἀνήκει καί τό ὑπόλοιπο τοῦ κτιρίου πού βρέθηκε στή δυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου. Πρόκειται γιά τμήματα δύο χώρων, πού προφανῶς ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους μέ στωικό ἄνοιγμα· σώζεται κατά χώρα βάση ἑνός στηρίγματος. Πιθανῶς ὑπῆρχαν δύο στηρίγματα. Τό δάπεδο τοῦ πρός Β. χώρου (χ 4) εἶχε ψηφιδωτό μέ σηρικούς τροχούς καί διπλό μαίανδρο (Π ί ν. 75 α), ἐνῶ τοῦ νότιου χώρου ἦταν στρωμένο μέ ψηφιδωτό ἀπό χαλίκια λευκά καί ἐρυθρά πού σχημάτιζαν ρόμβους μέ μαῦρα περιγράμματα. Κατά τόν ἄξονα τῆς στοᾶς τό δάπεδο τοῦ βόρειου χώρου εἶχε κεντρική παράσταση πού δέν ἀποκαλύφθηκε καί τοῦ νότιου χώρου μία λωρίδα μέ μαρμαροθέτημα ἀπό πλάκες διάφορου σχήματος καί χρώματος. Στό μέσο τῆς στοᾶς τοῦ βόρειου τοίχου ἀντιστοιχοῦσε ἄνοιγμα στό νότιο τοῖχο τοῦ ἴδιου δωματίου. Τά ψηφιδωτά ἀποκολλήθηκαν. Μεταξύ τῶν εὑρημάτων συγκαταλέγονται χάλκινη περόνη, σιδερένιο ἐγχειρίδιο, ὀστέινες περόνες καί χάλκινα νομίσματα. Ἐπίσης τά ἀρχιτεκτονικά μέλη ἀριθ. 1393-1396 καί ἡ βάση περιρραντηρίου ἀριθ. 1211. Ἀκέραια σκεύη: τό πινάκιο ἀριθ. 3221 (Π ί ν. 75 β), τό μαγειρικό σκεῦος ἀριθ. 3160, τό ἀτρακτοειδές μυροδοχεῖο, 2ου-1ου αἰ. π.Χ., ἀριθ. 3109 καί τό κυάθιο ἀριθ. 3107.

Ὁδός Βότση 53

Στό δυτικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τοῖχος, μήκ. 10 μ., ὑστερορωμαϊκοῦ κτιρίου, ὁ ὁποῖος ἔβαινε στά λείψανα παλιότερου, τοῦ 2ου ἤ 3ου αἰ. μ.Χ. Σημειώνεται ἡ ἀνεύρεση τῆς κορινθιακῆς ἀρύταινας ἀριθ. 3165 μέ διονυσιακή σκηνή (Π ί ν. 75 γ).

Ὁδός Παντανάσσης 24

Ἀποκαλύφθηκαν ὑπόλοιπα τριῶν σύγχρονων ὑστερορωμαϊκῶν τοίχων καί τμῆμα χαλικόστρωτου δαπέδου. Βρέθηκε μαρμάρινο ἐπίκρανο παραστάδας (ἀριθ. 1212).

Ὁδός Πατρέως 84

Στό νότιο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε πηγάδι μέ ὑπόλοιπα χτιστοῦ περιστομίου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Στό δυτικό τμῆμα βρέθηκε ὑπόλοιπο χτιστοῦ ὑπονόμου στρωμένου μέ πήλινες πλάκες.

Ὁδός Ὑψηλάντου 113

Βρέθηκε ὑπόλοιπο τοίχου ἐποχῆς τουρκοκρατίας.

Ὁδός Ἁγίου Νικολάου καί Ὑψηλάντου 110

Ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τεσσάρων δωματίων κτιρίου βυζαντινῆς ἐποχῆς μέ τοίχους θεμελίων ἀπό ἀργούς λίθους καί δάπεδο χτυπητῆς γῆς μέ λείψανα καταστροφῆς. Βρέθηκε τό ἀγγεῖο ἀριθ. 3213. Λείψανα παλιότερου ρωμαϊκοῦ τοίχου σημειώθηκαν βαθύτερα.

Ὁδός Νοταρᾶ 9

Σέ ἐκσκαφή γιά ἐπέκταση πρός τά βορειοδυτικά τῆς οἰκοδομῆς πού εἶχε ἀνεγερθεῖ τό 1974 (βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 403, 406), βρέθηκε ἡ συνέχεια τριῶν τοίχων. Περισυλλέξαμε χάλκινα νομίσματα, χάλκινα μικροαντικείμενα (ἐφηλίδες, κρίκο, περόνες), ὄστρακα καί ἀκέραια ἀγγεῖα, χρονολογούμενα ἀπό τόν 1ο ἕως τόν 6ο αἰ. μ.Χ., καί τήν πήλινη ἀνθεμωτή ἀκροκέραμο, ἀριθ. 3663.

Ὁδός Καλαμογδάρτη 24

Βρέθηκε τμῆμα πλακόστρωτης ρωμαϊκῆς ὁδοῦ μέ κατεύθυνση ἀπό Α. πρός Δ., δηλαδή πρός τή θάλασσα, καί ἀπόκλιση 40° πρός Β. (Π ί ν. 75 δ). Εἶναι ἀπό τίς δυτικότερες τῆς ἀρχαίας πόλης καί ἀποκαλύπτεται γιά πρώτη φορά. Πλάτος 5,20. Εἶχε πεζοδρόμια, πλ. περί τό 1,10 μ. Στό κατάστρωμα διακρίνονται τρεῖς κύριες καί ἄλλες μικρότερες αὐλακώσεις. Στό βόρειο πεζοδρόμιο βρέθηκε χαραγμένο τό σημεῖο Φ. Τό ὑπόστρωμα τῆς ὁδοῦ παρουσίαζε τίς τρεῖς συνήθεις στρώσεις κυρίως ἀπό χαλίκια καί ἄμμο. Τά ὄστρακα χρονολογοῦν τήν κατασκευή στό 2ο αἰ. μ.Χ.

Τοῦ νότιου παρόδιου κτίσματος βρέθηκαν ὑπόλοιπα τοίχων καί ἕνας ἀκέραιος χῶρος.

Ἡ ὁδός διατηρήθηκε (καταχωμένη) κάτω ἀπό τήν οἰκοδομή.

Βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, χάλκινα μικροαντικείμενα, ὀστέινη περόνη, λυχνάρι τῆς πρώιμης ρωμαιοκρατίας ἀριθ. 3219 καί τμῆμα στήλης πού σώζει ἀριστερά μέρος τοῦ ἡμικίονα ἀριθ. 1376.

Ὁδός Κανακάρη 251-253 καί Κοραῆ

Ἀποκαλύφθηκε μικρό τμῆμα τοίχου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ὁδός Κορίνθου 395

Βρέθηκε χτιστός ἀγωγός μέ ἐσωτερικό ἐπίχρισμα καί κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν.

Ὁδός Παπαφλέσσα 22

Βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ πιό πάνω οἰκοπέδου.

Ὁδός Εὐμήλου 8

Βρέθηκε τοῖχος (Α) μέ πρόσοψη πρός Β., πάχ. 0,55-1,10 μ. Ἦταν χτισμένος κατά τό opus mixtum καί τό opus testaceum. Στό ἐσωτερικό ὑπῆρχε χυτή τοιχοποιία, τά θεμέλια ἦταν ἀπό ἀκατέργαστους ὀγκόλιθους πάνω σέ στρώση ἀπό μικρούς ἀργούς λίθους καί εἶχαν πλάτος 1,70-1,90 καί ὕψος 1,40 μ. Τό ὕψος τοῦ τοίχου πού εἶναι τό ἀρχικό, ἐλαττώνεται βαθμιαῖα πρός Α. Γι' αὐτό μπορεῖ νά εἶναι ἀναλημματικός. Ἐπειδή βρισκόταν πολύ κοντά στήν παραλία, πρός τήν ὁποία βαίνει κάθετα, ἴσως σχετίζεται μέ λιμενική ἐγκατάσταση ἤ ὀχύρωση. Πρός Ν. τοῦ τοίχου αὐτοῦ βρέθηκε τμῆμα κτιρίου, τοῦ ὁποίου σώζονται πέντε χῶροι. Στόν ἕνα βρέθηκε κάτω μέρος πίθου πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἑστία. Περιεῖχε λείψανα πυρᾶς καί ὀστά ζώων. Στά λείψανα καταστροφῆς τοῦ χώρου βρέθηκαν τμῆμα ἰωνικοῦ σπονδύλου ἀριθ. 1217 καί

θραύσματα μαρμάρινων πλακῶν ἀπό ἐπένδυση τοίχου. Σέ ἄλλο χῶρο (7) βρέθηκε τμῆμα ἀπό τό κάτω μέρος προτομῆς ἀριθ. 1216.

Ὁδός Σολωμοῦ 16

Τμῆμα πιθανῶς χαλικόστρωτου δρόμου, πλ. 10 μ., ἀπό Β. πρός Ν. μέ ὑπόνομο. Λείψανα κτιρίου βρέθηκαν κοντά στό δυτικό ὅριό του. Ἀνατολικότερα, ἐπάνω στό χαλικόστρωτο ὑπῆρχε τοῖχος παράλληλος περίπου πρός τόν ὑπόνομο καί πρός τόν ἐξωτερικό τοῖχο τοῦ δυτικοῦ κτιρίου. Εἶναι πιθανῶς μεσαιωνικός. Ἀγωγός ἀποχέτευσης ἀπό τό δυτικό κτίριο ἐκβάλλει στόν ὑπόνομο.

Ὁδός Πετμεζᾶ 2 καί Ναυαρίνου 23 (Σ χ έ δ. 2)

Διαμπερές οἰκόπεδο μέ ἔξοδο καί στούς δύο δρόμους. Ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἐγκατάστασης ληνῶν. Βρέθηκαν πέντε ὁλόκληροι χῶροι καί τμήματα ἄλλων. Σέ τρεῖς ὑπῆρχαν ἰσάριθμοι ληνοί. Τέταρτος, νεότερος, κατασκευάστηκε πάνω σέ ἕναν ἀπό τούς παλιότερους.

Τά δάπεδα τοῦ παλιοῦ ληνοῦ εἶναι στρωμένα μέ παχύ ἀσβεστοκονίαμα, πού περιεῖχε μεγάλα κομμάτια κεραμιδιῶν πάνω σέ στρώση ἀπό ἀργούς λίθους καί ἔφεραν λεπτό ἐπίχρισμα ἀπό γκρίζο ὑδραυλικό κονίαμα. Στίς ἄκρες ἦταν ὑπερυψωμένα ὥστε νά σχηματίζεται χαμηλό χεῖλος (Π ί ν. 76 α).

Τά ὀρθογώνια ὑπολήνια ἦταν ὅμοια χτισμένα καί ἔφεραν στό κέντρο τοῦ πυθμένα τους κοιλότητα. Δύο φορές ἦταν τοποθετημένο μέσα στήν κοιλότητα τό κάτω σῶμα πιθαριοῦ.

Δύο ὑπολήνια εἶχαν χτιστά σκαλοπάτια προφανῶς γιά τόν καθαρισμό τους, ἐνῶ σέ ἄλλο ἡ κοιλότητα κλεινόταν ἀπό στρογγυλή ὀπτόπλινθο. Στό δάπεδο ἑνός ληνοῦ βρέθηκαν σπόροι σταφυλιοῦ. Τό ὑγρό διοχετευόταν ἀπό τό ληνό στό ὑπολήνιο μέ αὐλάκι πού περνοῦσε μέσα ἀπό τόν τοῖχο πού περιέβαλλε τό ὑπολήνιο.

Ὁ νεότερος ληνός ἦταν ποιοτικά κατώτερος ἀπό τούς παλιότερους καί τό ὑπολήνιό του εἶχε ὀρθογώνιο σχῆμα μέ στρογγυλεμένες τίς ἐσωτερικές γωνίες.

Τό συγκρότημα πρέπει νά ἀνήκει στούς πρώτους χρόνους τῆς ρωμαιοκρατίας, ὅπως συνάγεται ἀπό ἀσημένιο νόμισμα τοῦ Βεσπασιανοῦ, πού βρέθηκε πλάι στό θεμέλιο ἑνός τοίχου, καί ὄστρακα ἀρετινά καί πρώιμα ρωμαϊκά. Τόν 3ο αἰ. μ.Χ. εἶχε πάψει νά λειτουργεῖ, γιατί τῆς ἐποχῆς αὐτῆς βρέθηκε τμῆμα νεκροταφείου μέ ἔντεκα κεραμοσκεπεῖς τάφους, πού κατέλαβε μέρος τοῦ κτιρίου. Τά κτερίσματα τῶν τάφων, μεταξύ τῶν ὁποίων καί κορινθιακός ἀνάγλυφος σκύφος (ἀριθ. 2791) (Π ί ν. 76 β) καί τά μικρά ἀγγεῖα ἀριθ. 2798, 2799, 2817, 2818, χρονολογοῦν τό νεκροταφεῖο στό β΄ μισό τοῦ 2ου-α΄ μισό τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ταφικός θάλαμος τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶχε βρεθεῖ στό παραπλεύρως οἰκόπεδο Πετμεζᾶ 3 τό 1972 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 219). Σέ ἄλλο χῶρο τοῦ παλιοῦ συγκροτήματος βρέθηκε πήλινη τεφροδόχος κάλπη μέ ἴχνη πυρᾶς γύρω ἀπό αὐτή. Τό πάνω μισό πίθου, ἀνάστροφα τοποθετημένου, στό ὁποῖο κατέληγε ἀγωγός πήλινος, χρησίμευε πιθανῶς ὡς βόθρος.

Βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, πήλινα ἀγγεῖα, κομμάτι ἀπό μαρμάρινο γλυπτό προφανῶς μέ χαίτη λιονταριοῦ, λυχνάρια (ἀριθ. 2797, 3348), χάλκινα, μολύβδινα καί σιδερένια μικροαντικείμενα, μεταξύ τῶν ὁποίων τμήματα ἀπό σανδάλια.

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

Ὁδός Κορίνθου 221-223 (Σ χ έ δ. 3)

Βρέθηκε τμῆμα τοῦ βόρειου νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλης. Ξεχώρισαν τρεῖς κύριες φάσεις: μία ἑλληνιστική καί δύο ρωμαϊκές.

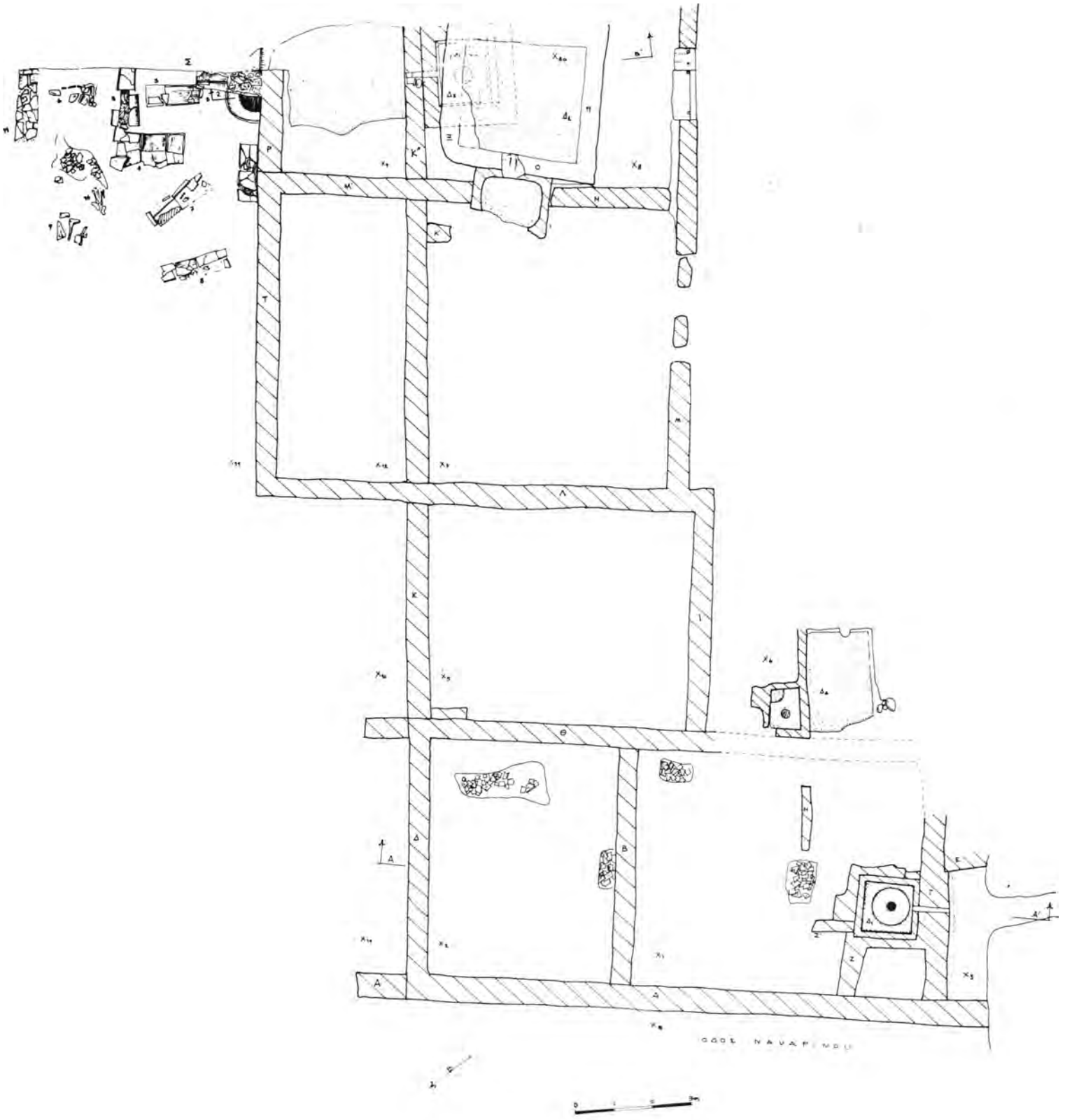
Ἀπό τήν ἑλληνιστική ἐποχή σώθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (31, 32), χτισμένοι μέ πώρινες λιθοπλίνθους πού συνδέονταν μέ πιόσχημους συνδέσμους. Ὁ 32 ἦταν καταστραμμένος ἀπό τά θεμέλια τῆς σύγχρονης νότιας οἰκοδομῆς. Μέσα σ' αὐτόν βρέθηκαν φύλλα χρυσοῦ στεφανιοῦ, τμήματα ἀσημένιου ἀγγείου καί ἐλάχιστα μολυβένια καί χάλκινα ἐλάσματα. Ὁ 31 (Π ί ν. 76 γ) σώθηκε ὁλόκληρος, ἀλλά ἦταν συλημένος. Βρέθηκαν ἐλάχιστα ὀστά, λίγα φύλλα χρυσοῦ στεφανιοῦ, ἕνα ἀσημένιο ἀγγεῖο, χρυσά ἐλασμάτινα ἐξαρτήματα σέ σχῆμα καρποῦ ροιᾶς, χρυσή δανάκη (κακέκτυπο νομίσματος Σικυῶνος 4ου αἰ. π.Χ.), κομμάτια μικρά ἀπό ἄλλο ἀσημένιο ἀγγεῖο καί χρυσές κλωστές, προφανῶς ἀπό τό φόρεμα τοῦ νεκροῦ. Ἐξωτερικά οἱ λιθόπλινθοι τοῦ τάφου, πού προέρχονται ἀπό παλιότερο κτίριο, ἔσωζαν ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα μέ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Στό δυτικό μέρος τῆς κάλυψης τοῦ τάφου βρέθηκε μαρμάρινη συμπαγής κάλπη, στερεωμένη σέ ὑψηλότερη λιθόπλινθο.

Ἀπό τήν ἑλληνιστική ἐποχή προέρχεται καί σωρός ἀπό ἐπιτύμβιες στῆλες, λιθοπλίνθους ἀπό τάφους καί ἄλλες πέτρες. Πιθανῶς πρόκειται γιά καθαρισμό τοῦ χώρου τοῦ νεκροταφείου καί συσσώρευση τοῦ παλιοῦ ὑλικοῦ.

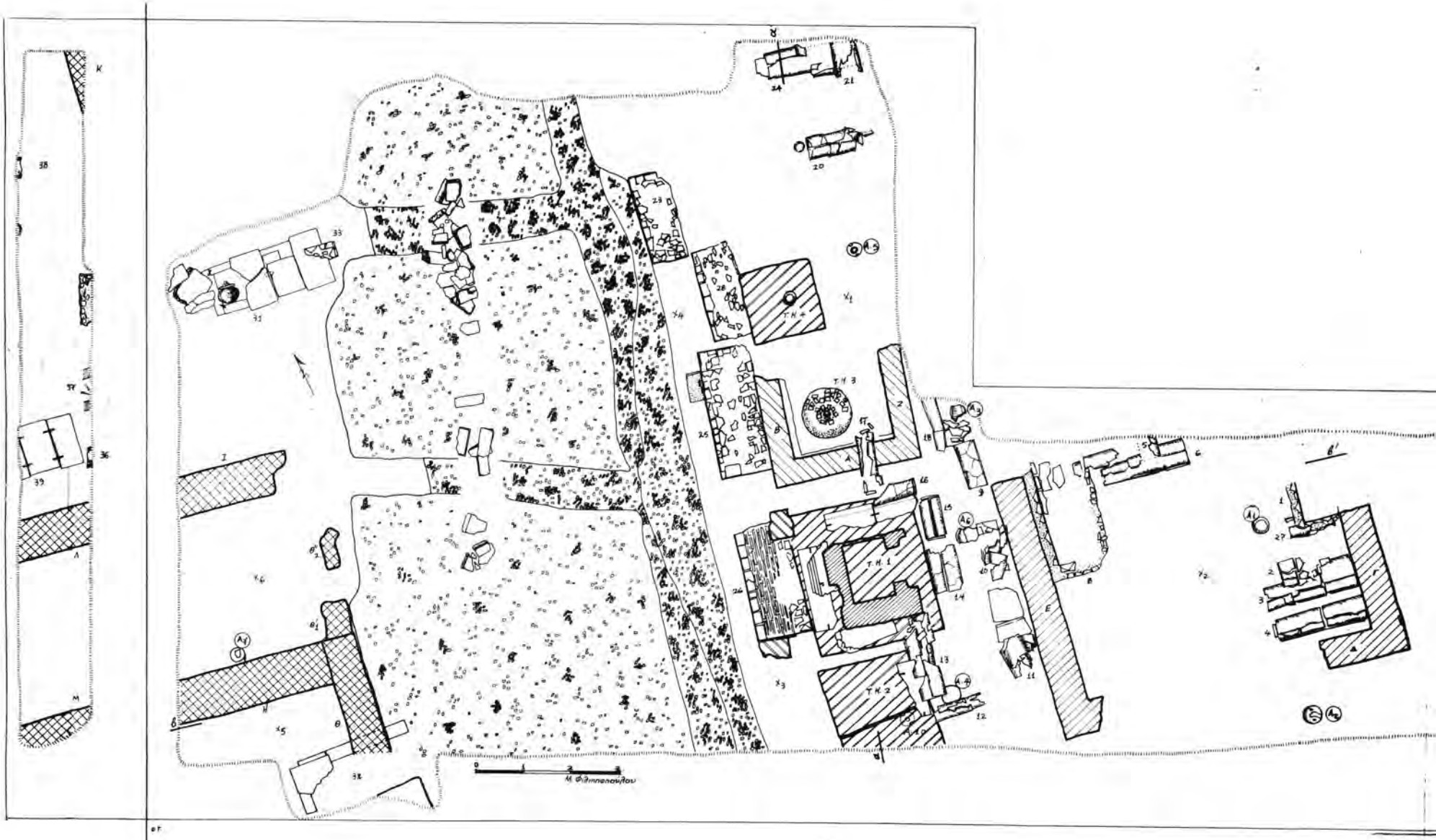
Τό σωρό αὐτό κάλυψε ὁ δρόμος τοῦ νεκροταφείου τῆς πρώτης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πού ἦταν χαλικόστρωτος καί εἶχε κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν. καί ἀπόκλιση 20° ἀπό Β. πρός Α. Τό πλάτος του ἦταν 6 μ. περίπου.

Στήν ἐποχή αὐτή ἀνήκουν τέσσερις χτιστές ὀρθογώνιες κατασκευές στά ἀνατολικά τοῦ δρόμου. Οἱ τρεῖς ἔσωζαν θεμέλιο ἀπό χυτή τοιχοποιία καί τμῆμα λίθινου κρηπιδώματος μέ κυματιοφόρα βάση πάνω ἀπό αὐτό. Στήν κατασκευή 1 (Π ί ν. 76 δ) σώθηκαν ἴχνη μικροῦ ὀρθογώνιου χτιστοῦ θαλάμου μέ εἴσοδο ἀπό Α. Στήν 4 ὑπῆρχε βυθισμένη στό δάπεδο στάμνος καί στή 2 κάτω ἀπό τά θεμέλια δύο μολύβδινα τεφροδόχα ἀγγεῖα. Τῆς 3 βρέθηκε ὁλόκληρη ἡ νότια χτιστή πλευρά της καί τμήματα τῆς δυτικῆς καί ἀνατολικῆς κατά τό opus quasi reticulatum καί στίς γωνίες κατά τό opus testaceum. Πρόκειται γιά περίβολο στό ἐσωτερικό τοῦ ὁποίου βρέθηκε χτιστό τυμβοειδές κατασκεύασμα μέ ἐξωτερικό ἐπίχρισμα ἀπό κουρασάνι (Π ί ν. 77 α). Διάμ. 1, ὕψ. 0,50 μ. Κάλυπτε μολύβδινο τεφροδόχο ἀγγεῖο μέ πῶμα πού βρέθηκε σέ βάθος 0,70 μ.

Στά δυτικά τῶν ταφικῶν κατασκευῶν 1, 3, 4, καί σέ ἐπαφή μέ τή δυτική πλευρά τους βρέθηκαν χτιστοί μέ ὀπτοπλίνθους κιβωτιόσχημοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι (Π ί ν. 76 δ). Ἡ ἐξωτερική καμάρα τοῦ τάφου μπροστά στήν

Σχέδ. 2. Πάτρα. Ὁδός Πετμεζᾶ 2 καί Ναυαρίνου 23. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 3. Πάτρα. Ὁδός Κορίνθου 221-223. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

κατασκευή 3 (Π ί ν. 77 β) στηριζόταν σέ δύο χτιστά τόξα κάτω ἀπό τά ὁποῖα ὑπῆρχαν οἱ κεραμοσκεπεῖς ταφές.

Στά ἀνατολικά σώθηκαν ἴχνη ἀπό χτιστό ὀρθογώνιο περίβολο, κατά μῆκος τῶν πλευρῶν τοῦ ὁποίου καί σέ ἐπαφή μέ αὐτόν ὑπῆρχαν χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Στήν ἴδια φάση, στά δυτικά τοῦ δρόμου, ἀνήκουν ὑπόλοιπα χτιστῶν ὀρθογώνιων ταφικῶν περιβόλων καί κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Στήν τελευταία ὑστερορωμαϊκή ἐποχή (5ος-6ος αἰ.) καί πάνω στά ἐρείπια τῆς προηγούμενης φάσης, ἱδρύεται τό νέο νεκροταφεῖο, πού ἔχει μόνο κεραμοσκεπεῖς τάφους, ἐνῶ παράλληλα ἐπιχώνεται ὁ δρόμος καί χαλικοστρώνεται κατά 1 μ. ψηλότερα. Στό νεκροταφεῖο διαπιστώθηκε καί καύση νεκρῶν. Βρέθηκαν ἐννέα πήλινα ἤ μολύβδινα τεφροδόχα ἀγγεῖα (Π ί ν. 77 γ) ὁρισμένα ἀπό τά ὁποῖα καλύπτονταν μέ ἀναστραμμένο ὀξυπύθμενο ἀμφορέα.

Ἀπό τίς ἑλληνιστικές στῆλες, τρεῖς ἦταν οἱ σπουδαιότερες. Ἡ μία (ἀριθ. 1446), μέ ἀετωματική ἀπόληξη καί ζωγραφιστή ταινία, ἔφερε τήν ἐπιγραφή *ΕΥΦΑΝΗΣ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ*. Σώζονται ἴχνη χρώματος στό ἀέτωμα καί ὑπόλοιπο γραπτῆς ἀνθεμωτῆς διακόσμησης στά ἀκρωτήρια. Κάτω ἀπό τό ἀέτωμα ὑπῆρχαν γραπτοί γεισήποδες (Π ί ν. 78 α). Ἄλλη (ἀριθ. 1452), μέ ἀνθεμωτή ἀπόληξη, ἔφερε δύο γλυπτούς ρόδακες καί γραπτή κόκκινη ταινία. Τρίτη (ἀριθ. 1447) εἶχε ἐπιγραφή *ΤΙΜΑΡΧΙΣ ΤΙΜΟΔΑΜΟΥ* (Π ί ν. 78 β). Ἀπό τήν τελευταία ἔλειπε ἡ ἐπίστεψη. Τμήματα ἄλλων στηλῶν (ἀριθ. 1450) καί 1454 σώζουν μέρος τῆς ζωγραφιστῆς ταινίας.

Βρέθηκε ἐπίσης τό πώρινο ἐπίκρανο μέ ἐπένδυση μαρμαροκονίας (ἀριθ. 1448) καί ἄλλο παρόμοιο (ἀριθ. 1449). Τό πρῶτο σώζει γράμματα μέ ἐρυθρό χρῶμα: *Α Α Ο Α*.

Τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου σώθηκαν θραύσματα μαρμάρινων πλακῶν μέ λατινικές καί ἑλληνικές ἐπιγραφές καί τρεῖς ἐπιτύμβιες στῆλες μονομάχων (ἀριθ. 1380, 1451, 1453).

Μεταξύ τῶν ἄλλων εὑρημάτων πού χρονολογοῦν τούς τάφους, σημειώνουμε χάλκινα νομίσματα, γυάλινα καί πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινα μικροαντικείμενα, ἕνα χρυσό συρμάτινο δαχτυλίδι.

Χτιστός κιβωτιόσχημος τάφος μέ λίθινες καλυπτήριες πλάκες, ἀπό τίς ὁποῖες μία ἦταν τμῆμα ἡμικίονα (ἀριθ. 1372), ἑνωμένες μέ σιδερένιους συνδέσμους, βρέθηκε σέ τομή τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Κορίνθου στά δυτικά τοῦ ταφικοῦ δρόμου. Ἦταν ἀσύλητος καί περιεῖχε ὕπτιο σκελετό μέ τό κρανίο πρός Α. Βρέθηκαν φύλλα χρυσοῦ γύρω στό κεφάλι καί τή μέση (ἀριθ. 1332), ἐνῶ στά ἀριστερά τοῦ σκελετοῦ ἀσημένια ἀγγεῖα καί τρία χάλκινα νομίσματα κοπῆς μεταξύ τοῦ 146 καί 31 π.Χ. (ἀριθ. 1331α, β, γ).

Ὁδός Κορίνθου καί Πουκεβίλ 17-19 (Σ χ έ δ. 4)

Ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοῦ κλασικοῦ, ἑλληνιστικοῦ καί ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου. Τμῆμα τοῦ χαλικόστρωτου ταφικοῦ δρόμου, πλ. 3,80 μ., μέ κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν. καί ἀπόκλιση 20° ἀπό Β. πρός Α., εἶναι προέκταση ἐκείνου πού συναντήσαμε ἤδη στό προηγούμενο οἰκόπεδο καί στά ταφικά συγκροτήματα τῶν ὁδῶν Κορίνθου καί Κανακάρη.

Στά ἀνατολικά τοῦ δρόμου ὑπῆρχαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι πού χρονολογοῦνται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἕως τή ρωμαϊκή ἐποχή καί ὑπολείμματα ρωμαϊκῶν χτιστῶν ταφικῶν περιβόλων, ἐνῶ δυτικά τοῦ δρόμου βρέθηκε τμῆμα ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου περισσότερο ὀργανωμένου ἀπό τό ἀνατολικό. Πρόκειται γιά χτιστό ὀρθογώνιο περίβολο καί τμῆμα ἄλλου πού συνεχιζόταν στή δυτική ὅμορο οἰκοδομή. Οἱ περίβολοι ἦταν χτισμένοι κατά τό opus quasi reticulatum πού ἐναλλασσόταν μέ τό opus testaceum καί ἀλλοῦ μόνο κατά τό opus mixtum. Κάτω ἀπό τόν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ περιβόλου βρέθηκε πλατύς ἰσχυρός ἑλληνιστικός (;) τοῖχος, χτισμένος στίς παρειές μέ μεγάλους ἀργούς λίθους καί ἀρχιτεκτονικά μέλη σέ δεύτερη χρήση, ἐνῶ ἐσωτερικά εἶχε γέμισμα ἀπό μικρότερους ἀργούς λίθους καί λάσπη. Ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 8,40 καί εἶχε πλάτος 1,58 μ.

Μέσα στούς περιβόλους βρέθηκαν κιβωτιόσχημοι καί κεραμοσκεπεῖς τάφοι πού ἀνῆκαν σέ δύο διαφορετικές ἐποχές. Τούς παλιότερους τάφους εἶχε καλύψει παχύ στρῶμα ἀπό κουρασάνι, πάνω στό ὁποῖο χτίστηκαν οἱ νεότεροι.

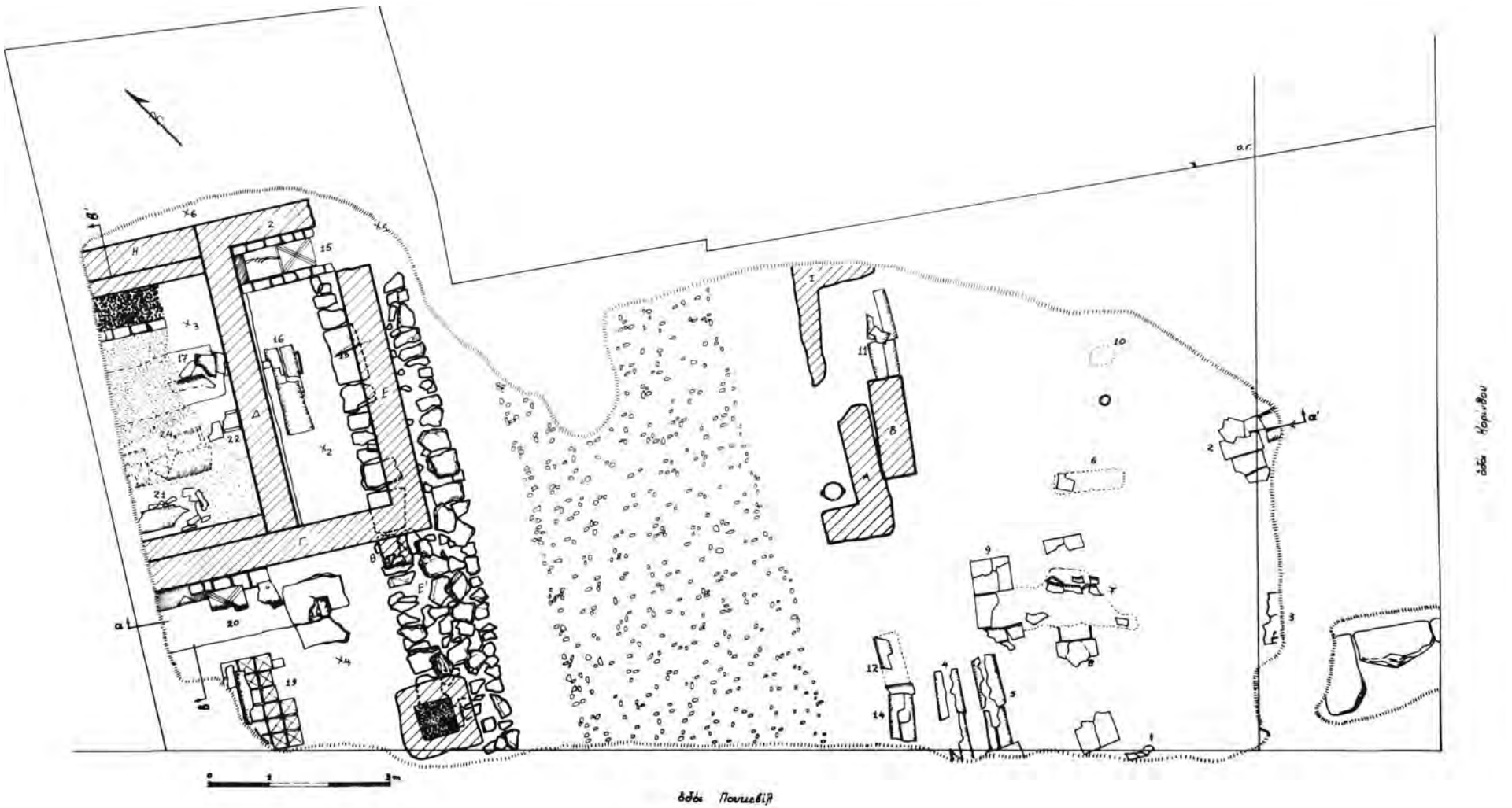
Ἀπό τούς τάφους τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἀξιολογότεροι ἀπό ἄποψη εὑρημάτων ὑπῆρξαν δύο τάφοι: ἕνας (ἀριθ. 8) κεραμοσκεπής (Π ί ν. 78 γ), τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., περιεῖχε γυναικεῖο σκελετό μέ τό κρανίο στά βόρεια. Στό ἀριστερό της χέρι ἡ νεκρή κρατοῦσε χάλκινο καθρέφτη. Ἔφερε χάλκινα πυραμιδοειδή ἐνώτια. Στόν τάφο ὑπῆρχαν τέσσερα ἐρυθρόμορφα ληκύθια (ἀριθ. 2954-2957), ἄβαφο ληκύθιο (ἀριθ. 2968), δύο μικρές πυξίδες μέ ἐξίτηλη βαφή (ἀριθ. 2962, 2963), κάνθαρος μελαμβαφής (ἀριθ. 2959), δύο φιάλες μελαμβαφεῖς (ἀριθ. 2961, 2965), λυχνάρι μελαμβαφές (ἀριθ. 2958), μόνωτο μελαμβαφές κυάθιο (ἀριθ. 2960), μελαμβαφής κρατηρίσκος (ἀριθ. 2967), δύο κυλινδρικές πυξίδες (ἀριθ. 2964, 2966) ἔγχρωμο γυάλινο ἀλάβαστρο (ἀριθ. 1567) καί τέσσερα ἐλεφάντινα ἐπιπεδογλυφικά ὁμοιώματα περιστεριῶν πού τά ράμφη τους σχημάτιζαν κρίκο (ἀριθ. 1433 α, β, γ, δ).

Σέ καύση νεκροῦ βορειότερα ἀπό τόν τάφο αὐτό βρέθηκαν ὑπόλοιπα χρυσῶν φύλλων ἀπό στεφάνι.

Ἀπό ἄλλο τάφο (ἀριθ. 7) τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. προέρχονται δακρυδόχα ληκύθια, κυλινδρική πυξίδα τύπου west slope, τρία χρυσά ἐξαρτήματα περιδεραίου, ψῆφοι πρισματικές γυάλινες καί λίθινες περιδεραίου, καί ἀσημένιο δαχτυλίδι.

Στό δυτικό τμῆμα ἀξιολογότερος ἦταν κιβωτιόσχημος τάφος (ἀριθ. 20) μέ πολλές ἀλλεπάλληλες ταφές. Βρέθηκαν δύο χρυσοί κρίκοι, ἐνώτια, χάλκινο ψέλιο, τρία γυάλινα καί ἕνα πήλινο μυροδοχεῖο καί πήλινη φιάλη ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἄλλος τάφος (ἀριθ. 23), κάτω ἀπό τόν ἑλληνιστικό τοῖχο, ἔσωζε τό κρανίο καί τμῆμα ἀπό τό στῆθος σκελετοῦ. Βρέθηκε ὑπόλοιπο στεφανιοῦ ἀπό ἐπίχρυσα φύλλα καί καρπούς, στερεωμένα σέ χάλκινο στέλεχος.

Σχέδ. 4. Πάτρα. Ὁδός Κορίνθου καί Πουκεβίλ 17-19. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Στή μαρμάρινη πλάκα ἀριθ. 1455 (Π ί ν. 78 δ), κάλυμμα μικροῦ παιδικοῦ λακκοειδοῦς τάφου, ὑπῆρχε ἡ ἐπιγραφή:

C. CLODIUS
URBANUS
A. II. D. XXXX

Τά εὑρήματα ἀπό τούς ἄλλους τάφους ἦταν πήλινα καί γυάλινα ἀγγεῖα, χάλκινα νομίσματα καί μικροαντικείμενα. Σέ μία τεφροδόχο πήλινη κάλπη βρέθηκαν ὀκτώ μαῦρες καί κυανές γυάλινες ψῆφοι.

Ἀπό τήν ἀνασκαφή ἐπίσης προέρχονται δύο θραύσματα λατινικῶν ἐπιγραφῶν, ἐνῶ στόν ἑλληνιστικό τοῖχο βρέθηκαν ἐντοιχισμένες δύο βάσεις ἐπιτύμβιων στηλῶν. Ἐντοιχισμένη ἦταν καί ἡ ἐπιτύμβια πλάκα ἀριθ. 1358 (0,92×0,50×0,20 μ.) μέ τήν ἐπιγραφή:

ΨΑΜΩΝΙΟΣ
ΘΡΑΣΥΜΑΧ
ΟΥ ΒΟΥΡΙΟΣ

Ὁδός Πατρῶν-Κλάους (πρό τοῦ Νοσοκομείου)

Μέσα σέ ὄρυγμα κατά μῆκος τοῦ δρόμου βρέθηκαν τμήματα ταφικῶν κτισμάτων. Ἀξιολογότερα εἶναι:

1) Τμῆμα θαλάμου τοῦ ὁποίου σωζόταν ὁλόκληρη πλευρά καί μικρά μέρη ἄλλων δύο. Στούς τοίχους ὑπῆρχαν κόγχες τετράγωνες καλυπτόμενες μέ καμάρα, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν ἐντοιχισμένα ἀγγεῖα (ὀστεοφυλάκια). Ἀργότερα ὁ θάλαμος μεταρρυθμίστηκε μέ προσθήκη τοίχου, ὥστε νά σχηματιστεῖ κιβωτιόσχημος τάφος. Τό ἔδαφος ἐπιχρίστηκε. Βρέθηκαν ἕξι-ἑπτά σκελετοί, γυάλινο μυροδοχεῖο, λυχνάρι καί πήλινο θυμιατήριο.

2) Τμῆμα μεγάλου ταφικοῦ κτίσματος μέ λίθινο βαθμιδωτό καί κυματιοφόρο κρηπίδωμα. Στό ἐσωτερικό χυτό ὑλικό τοῦ κτίσματος ὑπῆρχε κρύπτη πού περιεῖχε τεφροδόχο μολυβένιο ἀγγεῖο.

Ὁδός Γερβασίου Παρασκευοπούλου 7

Ἀποκαλύφθηκε χτιστός κιβωτιόσχημος ὑστερορωμαϊκός τάφος, πού περιεῖχε δαχτυλίδι καί πόρπη σιδερένια.

Α ἴ γ ι ο

Ὁδός Κολοκοτρώνη 22

Ἀποκαλύφθηκαν ὀκτώ ταφικοί πίθοι γεωμετρικῆς ἐποχῆς σχεδόν ἀκέριστοι. Βρέθηκαν μόνο τρεῖς χάλκινοι κρίκοι, ἐπίμηκες σιδερένιο ἀντικείμενο, καθώς καί δύο ὑστερογεωμετρικά ἀγγεῖα (σκύφος τῆς ὁμάδας τῆς Θάψου καί πυξίδα μέ ἔντυπη διακόσμηση). Βρέθηκαν ἐπίσης λείψανα οἰκοδομικά ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τρεῖς τοῖχοι ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἕνας ἦταν κατασκευασμένος ἀπό κανονικές μεγάλες λιθοπλίνθους, συνδεόμενες μέ «πελεκίνους» συνδέσμους.

Ὁδός Μ. Μπότσαρη 15

Βρέθηκαν γεωμετρικοί ταφικοί πίθοι ὅμοιοι μέ τούς πίθους τοῦ προηγούμενου οἰκοπέδου. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στούς κλασικούς καί μεταγενέστερους χρόνους ἀφαιρέθηκαν τά πάνω μέρη τῆς κοιλιᾶς τῶν πίθων γιά νά ξαναχρησιμοποιηθοῦν ὡς τάφοι.

Ὁδός Λυσίου 23

Ἀποκαλύφθηκαν τμήματα οἰκιῶν. Σέ χῶρο τῆς μιᾶς βρέθηκαν πήλινος καί χτιστός λουτήρας. Ὁ δεύτερος περιεῖχε ἐντοιχισμένο λαιμό ἀμφορέα γιά τήν ἐκροή τῶν νερῶν. Τό δάπεδο τοῦ χώρου ἦταν στρωμένο μέ κεραμίδια κολυμβητά σέ ἀσβεστοκονίαμα. Τό κτίριο αὐτό πρέπει νά εἶναι ὑστεροελληνιστικό, πού ἐπισκεύαστηκε καί χρησιμοποιήθηκε καί στή ρωμαϊκή ἐποχή.

Ὁδός Γρηγορίου Ε΄ καί Στράβωνος

Ἀποκαλύφθηκε τμῆμα χτιστοῦ ὑπονόμου μέ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ὁ πυθμένας ἦταν στρωμένος μέ πήλινες πλάκες πού ἔφεραν ἐπίχρισμα ὑδραυλικό.

Π ρ έ β ε δ ο ς

α) Βρέθηκε ἀρχαῖο πηγάδι κοντά στήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας στήν ἐθνική ὁδό. Εἶχε τά τοιχώματα ντυμένα μέ πέτρες μέχρι βάθος 0,70 μ. Ἐπιχώθηκε στήν ἀρχαιότητα καί περιεῖχε ὄστρακα ἑλληνιστικά καί ρωμαϊκά.

β) Ἀπό τόν περίβολο τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας ἀποτοιχίστηκε ἀσβεστολιθική ἐπιτύμβια ἑλληνιστική στήλη τοῦ τύπου μέ κορινθιακούς ἡμικίονες. Μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Πατρῶν.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

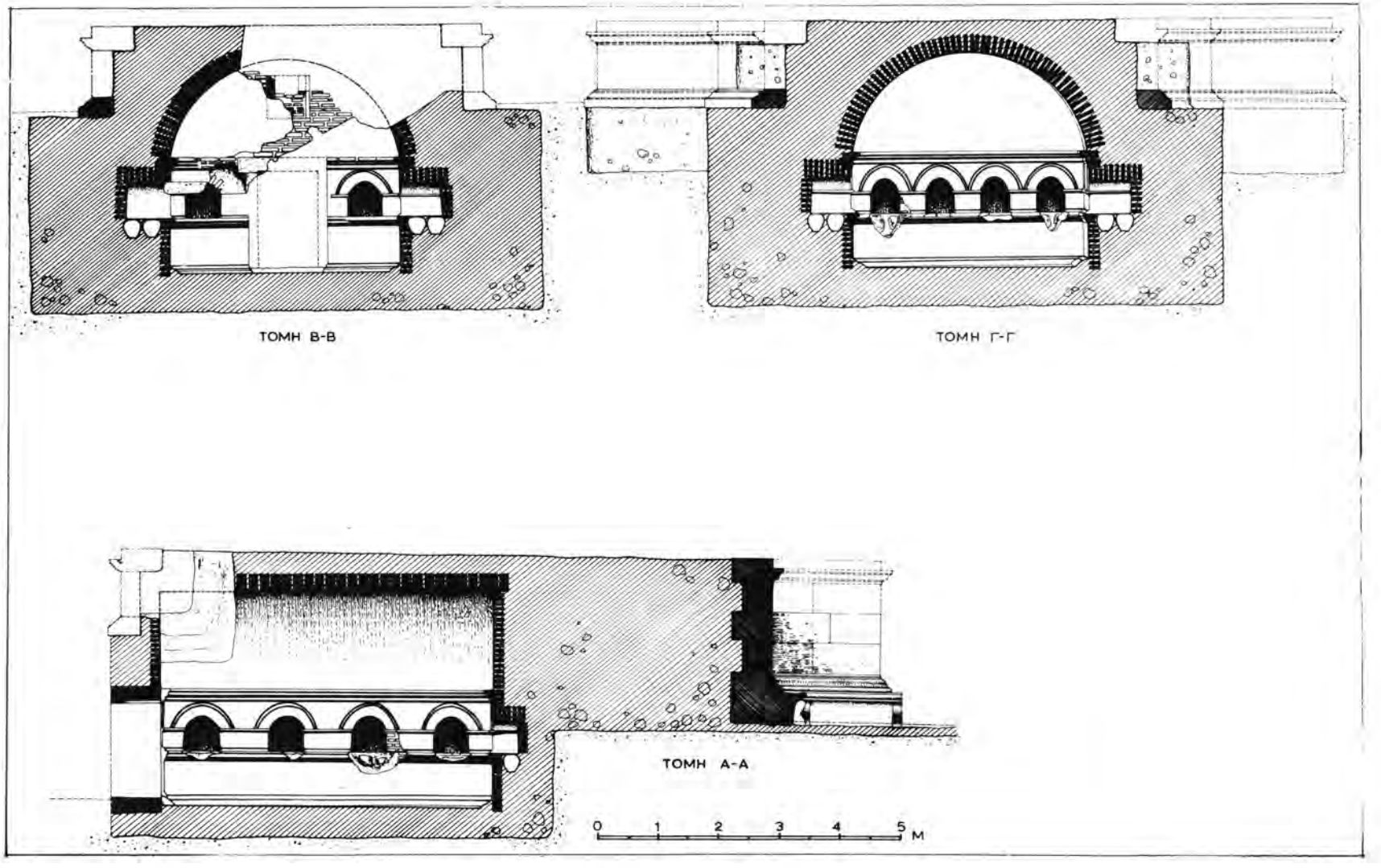
Π ά τ ρ α

Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82

Ἡ ἀνασκαφή στό οἰκόπεδο αὐτό ἔφερε στό φῶς μνημειῶδες ταφικό κτίσμα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καθώς καί ταφικούς θαλάμους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι ἦταν μεταγενέστεροι τοῦ μνημείου. Τά ταφικά αὐτά κτίσματα ἀνήκουν στό βορειοανατολικό νεκροταφεῖο τῆς ρωμαϊκῆς πόλης, τοῦ ὁποίου ἕνα σημαντικό τμῆμα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατά τό παρελθόν σέ διάφορα οἰκόπεδα μεταξύ τῶν ὁδῶν Κορίνθου-Καραϊσκάκη καί Ἁγ. Νικολάου καί Πατρέως[1].

Τό ταφικό κτίσμα (Σ χ έ δ. 1), τοῦ ὁποίου ἡ μνημειακή μορφή μᾶς ἐπιτρέπει νά τό κατατάξουμε στήν κατηγορία τῶν μαυσωλείων[2], διατηρήθηκε ἐπισκέψιμο στό ὑπόγειο τῆς νέας οἰκοδομῆς. Ἀπό τό κτίριο εἶχε διατηρηθεῖ ὁ ἡμιυπόγειος ταφικός θάλαμος καί τό πόδιο στή δυτική πλευρά τοῦ θαλάμου. Ὁ θάλαμος, ἐσωτ. διαστ. 5,60×3,80 καί ὕψ. 3,60 μ., καλύπτεται μέ κυλινδρικό θόλο, πού στηρίζεται σέ τοίχους, πάχ. 2 μ. Ὁ θάλαμος ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ἐσωτερικές ὄψεις ἔχουν ἐπένδυση ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Ἐσωτερικά στούς τέσσερις τοίχους τοῦ θαλάμου ἔχουν ἀνοιχτεῖ κόγχες τέσσερις σέ κάθε πλευρά, ἐκ-

1. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, 346 κ.ἑ., 367 (12), 382 κ.ἑ., 391 κ.ἑ. καί 397 κ.ἑ.
2. Ι. Δεκουλάκου, Στήλη, σ. 556 κ.ἑ.

Σχέδ. 1. Πάτρα. Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82. Κατά μῆκος τομές τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου.

τός ἀπό τή νοτιοανατολική, ὅπου ὑπάρχει ἀπό μιά δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τήν εἴσοδο. Τή θύρα τῆς εἰσόδου στή νοτιοανατολική πλευρά τοῦ θαλάμου ἔκλεισαν ἀργότερα οἱ χριστιανοί, ὅταν χρησιμοποίησαν τό θάλαμο ὡς λατρευτικό χῶρο καί δημιούργησαν νέα εἴσοδο στό νοτιοδυτικό ἄκρο τῆς ὀροφῆς μέ ἐσωτερική σκάλα καθόδου, ἐνῶ παράλληλα κόσμησαν τούς τοίχους μέ τοιχογραφίες.

Τό πόδιο πού εἶναι προσαρτημένο στή δυτική πλευρά τοῦ θαλάμου ἔχει σχῆμα πί καί στήν πρόσοψη ἔχει ἐπένδυση ἀπό ὀρθογώνιες πωροπλίνθους σέ τρεῖς δόμους ἀνισοϋψεῖς (opus quadratum). Ὁ χαμηλότερος δόμος τῆς ἐπένδυσης προεξέχει 0,40 μ. ἀπό τό κυμάτιο τῆς βάσης καί σχηματίζει στό ἐσωτερικό τῆς ἐξέδρας θρανίο πού στηρίζεται σέ λεοντοπόδαρα. Ἡ ἐξέδρα, πού χρησίμευε γιά νά ἀναπαύονται οἱ ἐπισκέπτες τοῦ μνημείου, ἔβλεπε σέ ταφική ὁδό, τῆς ὁποίας τμήματα εἶχαν βρεθεῖ παλιότερα μέ ἀνασκαφική ἔρευνα σέ οἰκόπεδο στίς ὁδούς Κανακάρη καί Ἑρμοῦ[3]. Ἡ ὁδός αὐτή εἶχε κατεύθυνση ἀπό ΝΔ. πρός ΒΑ. Στόν πυρήνα τοῦ ποδίου, πού ἦταν καί αὐτό ἀπό χυτή τοιχοποιία, εἶχε ἀνοιχτεῖ μετά τήν κατασκευή τοῦ μνημείου κιβωτιόσχημος τάφος μέσα στόν ὁποῖο εἶχαν τοποθετήσει λίθινη σαρκοφάγο. Στόν τάφο βρέθηκε σκελετός νεαρῆς γυναίκας μέ πλουσιότατα χρυσά, ἀργυρά καί ἐλεφάντινα κτερίσματα, δύο χρυσές δανάκες ἐποχῆς Αὐγούστου καί χάλκινο νόμισμα ἑλληνικῆς πόλης 1ου αἰ. π.Χ.-1ου αἰ. μ.Χ.

Τόν ταφικό θάλαμο τοῦ μνημείου κάλυπτε ναόμορφο οἰκοδόμημα, ὅπως φανερώνουν ἡ ὕπαρξη τοῦ ποδίου καί τά λείψανα τῶν τοίχων πού σώζονται. Ἀπό τήν κάτοψη τοῦ μνημείου, καθώς καί ἀπό τά ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα πού διασώθηκαν, συμπεραίνουμε ὅτι τό μαυσωλεῖο εἶχε ἐπάνω ἀπό τόν ταφικό θάλαμο ὀρθογώνιο σηκό, προσιτό μέ σκάλα ἐξωτερική, πού βρισκόταν στόν ἄξονα τῆς δυτικῆς ὄψης, καί πρόδομο πρόστυλο τετράστυλο, τοῦ ὁποίου οἱ πλάγιοι τοῖχοι κατέληγαν σέ παραστάδες (Σχέδ. 3).

Ἐκτός ἀπό τόν κιβωτιόσχημο τάφο πού βρέθηκε στό πόδιο τοῦ μαυσωλείου, ἐνδεικτικά γιά τήν ἀκριβή χρονολόγηση τοῦ μνημείου εἶναι τά κυμάτια μέ τήν κοιλόκυρτη διατομή, πού κοσμοῦν τό πόδιο καί χρονολογοῦν τό μνημεῖο στόν 1ο αἰ. μ.Χ.

Στό νότιο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν τά θεμέλια τριῶν ταφικῶν θαλάμων (Χ2, Χ3, Χ5), ἑνός μεγάλου τάφου καμαροσκεποῦς (1) καί ἑνός χώρου (Χ4), πού εἶχε θρανίο στίς τρεῖς πλευρές γιά τούς ἐπισκέπτες τῶν τάφων (Σχέδ. 2). Οἱ τοῖχοι τοῦ ταφικοῦ θαλάμου Χ5 ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία μέ ἐπένδυση κατά τό δικτυωτό σύστημα (opus reticulatum).

Μέσα στό θάλαμο βρέθηκε πώρινη σαρκοφάγος (1) πού καλυπτόταν μέ πλάκες ἀσβεστολιθικές καί στόν πυθμένα εἶχε σκαλισμένο προσκεφάλαιο. Ἐξωτερικά ἡ σαρκοφάγος εἶχε ἐπίχρισμα μέ ἀσβεστοκονίαμα πού διατηροῦσε ἴχνη ἀπό ἐρυθρό καί κίτρινο χρῶμα. Ἀπό τή σαρκοφάγο προέρχονται δύο γυάλινες δακρυδόχοι. Νότια ἀπό τή σαρκοφάγο βρέθηκαν λείψανα λίθινου θρανίου πού διατηροῦσε στό ἐπίχρισμα ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Στόν ἴδιο θάλαμο ὑπῆρχε τάφος (ΙΙ) χτιστός, πού καλυπτόταν μέ πήλινες πλάκες, ἐπάνω ἀπό τίς ὁποῖες ὑπῆρχε παχύ κονίαμα μέ κουρασάνι. Ὁ πυθμένας ἦταν στρωμένος μέ πέτρες πού συνδέονταν μέ κονίαμα καί στό ἀνατολικό ἄκρο σχηματιζόταν προσκεφάλαιο. Ὁ τάφος ΙΙ ἦταν νεότερος ἀπό τή σαρκοφάγο καί χρησιμοποιοῦσε τήν ἀνατολική μακριά πλευρά της ὡς μία ἀπό τίς πλευρές του. Στόν τάφο δέ βρέθηκαν ὀστά, παρά μόνο μιά ἀκέραιη πήλινη οἰνοχόη στό προσκεφάλαιο, μιά χάλκινη περόνη καί σιδερένια καρφιά. Ἀπό τόν τάφο (IV) τοῦ ἴδιου θαλάμου προέρχεται λύχνος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 79 α)[4]. Στά νοτιοδυτικά τοῦ ταφικοῦ θαλάμου εἶχε κατασκευαστεῖ χτιστό θρανίο ἀπό χυτή τοιχοποιία σέ σχῆμα πί, πού στηριζόταν σέ τρία λίθινα πόδια. Σέ μεταγενέστερη ἐποχή ὁ χῶρος, ὅπου εἶχε χτιστεῖ τό θρανίο (Χ4) καταχώθηκε καί ὁ χῶρος χρησιμοποιήθηκε γιά ταφές. Βρέθηκαν τά λείψανα σκελετοῦ καί μιά γυάλινη δακρυδόχος. Δυτικά ἀπό τόν ταφικό θάλαμο (Χ5) καί τό χῶρο μέ τό χτιστό θρανίο (Χ4) ὑπῆρχε προφανῶς ὑπαίθριος χῶρος (Χ3) μέ δάπεδο ἀπό χαλίκια. Ἀργότερα ὁ ὑπαίθριος αὐτός χῶρος ἔκλεισε μέ τήν κατασκευή τοίχου πρός Β., τό δάπεδο ὑψώθηκε καί ὁ χῶρος μετατράπηκε σέ ταφικό θάλαμο. Στό βορειοανατολικό ἄκρο τοῦ θαλάμου βρέθηκαν δύο τάφοι, ἕνας χτιστός μέ περισσότερες ἀπό μία ταφές (ὁ τάφος δέν ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρος γιατί τμῆμα του προχωροῦσε κάτω ἀπό τήν πρός τά δυτικά ὁμορη οἰκοδομή), καί ἕνας κεραμοσκεπής παιδικός χωρίς κτερίσματα· ἐντοιχισμένο στά τοιχώματα τοῦ τάφου 1 ἦταν ἀπότμημα ἐπιτύμβιας πλάκας μέ λατινική ἐπιγραφή (Πίν. 79 στ).

Νότια ἀπό τό χῶρο 3 ὑπῆρχε ταφικός θάλαμος καμαροσκεπής (διαστ. 2,03×1,30×1,58 μ.), ἀπό χυτή τοιχοποιία, ὁ ὁποῖος ἐσωτερικά εἶχε ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ εἴσοδος ἦταν στή δυτική πλευρά τοῦ τάφου, ὅπου ὑπῆρχαν δύο χτιστά σκαλοπάτια γιά κάθοδο. Ὁ τάφος βρέθηκε συλημένος.

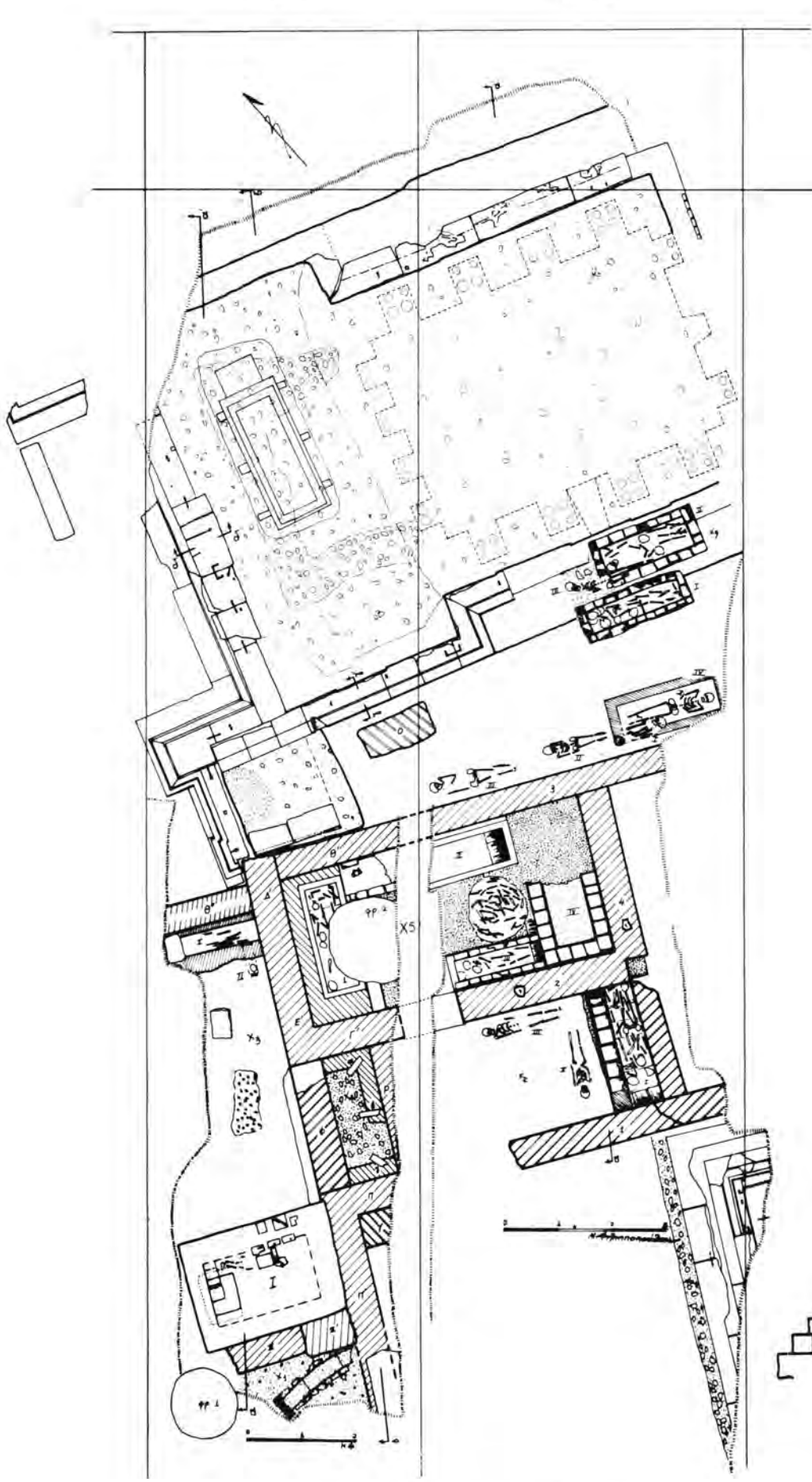
Στά νότια τοῦ θαλάμου (Χ5) καί ἀνατολικά τοῦ χώρου (Χ4) μέ τό θρανίο ὑπῆρχε ταφικός θάλαμος (Χ2) μέ δάπεδο ἀπό χαλίκι πού στερεωνόταν σέ κονίαμα μέ κουρασάνι· κάτω ἀπό τό δάπεδο αὐτό βρέθηκαν τέσσερις λύχνοι τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.[5] (Πίν. 79 γ), ἕνας λύχνος τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 79 β)[6] καί ὀξυπύθμενος ἀμφορέας (Πίν. 79 ε). Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ θαλάμου βρέθηκε κάτω ἀπό τό δάπεδο τάφος χτιστός καμαροσκεπής (Ι), μέ περισσότερες ἀπό μιά ταφές πού εἶχαν διαταραχθεῖ. Ἀπό τόν τάφο προέρχονται 13 χάλκινα νομίσματα καί χάλκινο δαχτυλίδι. Τά νομίσματα εἶναι: ἕνα χάλκινο ἑλληνικῆς πόλης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἕνα ἀσσάριο IV,

3. ΑΔ, ὅ.π., σ. 382 κ.ἑ., Σχέδ. 1, σ. 403, Σχέδ. 5, καί Στήλη, σ. 558, εἰκ. 1 (ὅπου σχέδιο τοπογραφικό).

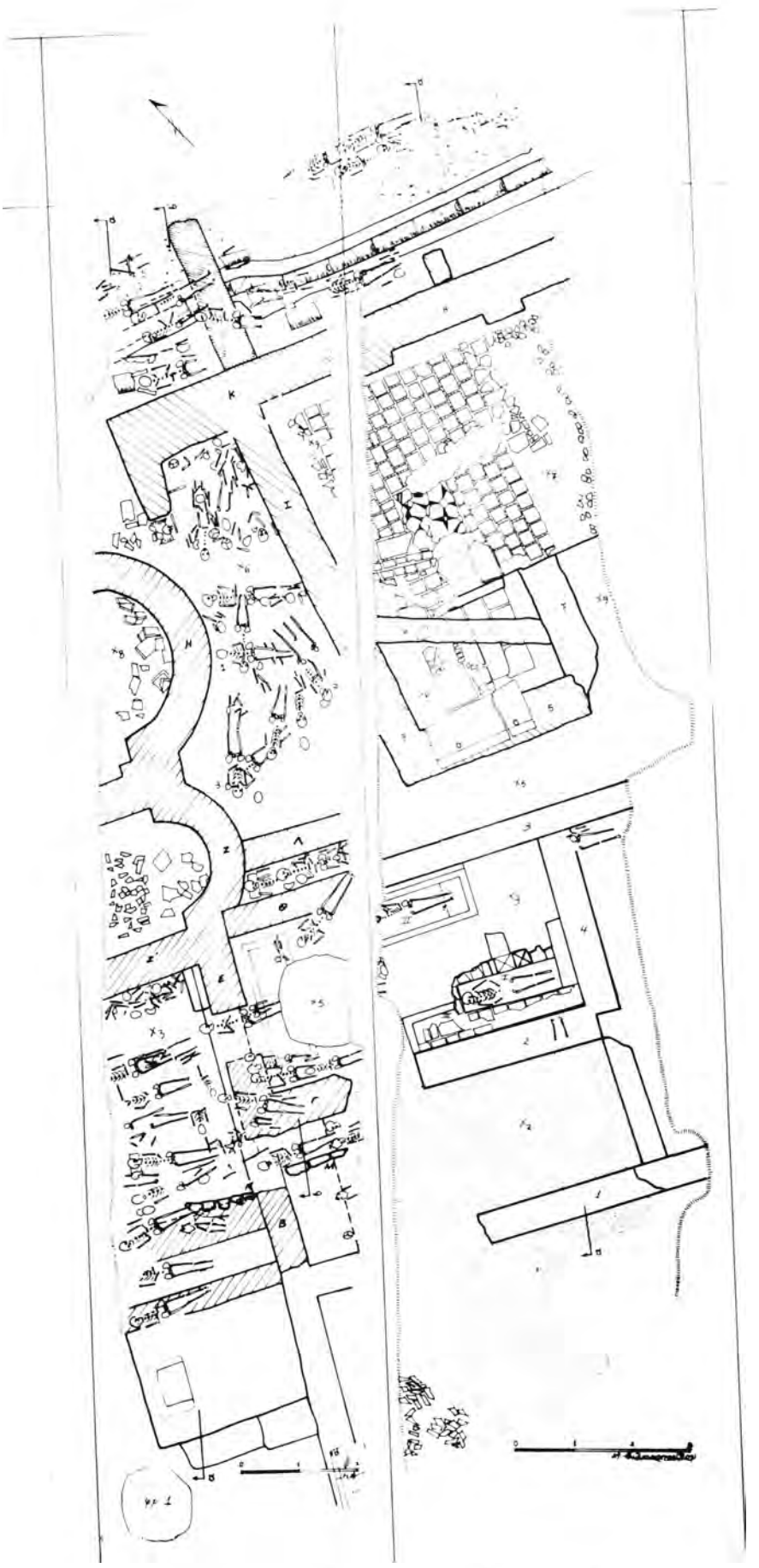
4. Corinth IV, 2, τύπος XXVIII, ὁμάδα 2, εἰκ. 38, 19.

5. Ὅ.π. εἰκ. 48, 6, πίν. XVII, 1199.

6. Corinth VII, 2, εἰκ. 205, 1479, τύπος XXXI.

Σχέδ. 2. Πάτρα. Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82. Κάτοψη τῶν ρωμαϊκῶν κτισμάτων.

Σχέδ. 3. Πάτρα. Όδός Ερμοῦ 80-82. Κάτοψη τῶν βυζαντινῶν κτισμάτων.

τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Νικομήδειας, χρονολόγηση κοπῆς 383-392 (Βαλεντινιανός Β΄), δύο ἀσσάρια IV, τέλους 4ου αἰ. μ.Χ., περί τό 383, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, δύο φθαρμένα ὑστερορωμαϊκά, δύο ἀσσάρια IV, ἀρχῶν 5ου αἰ. μ.Χ. (402-405), Ἀρκάδιος (;), χάλκινη ὑποδιαίρεση τέλους 5ου αἰ. μ.Χ., μία χάλκινη ὑποδιαίρεση Μαρκιανοῦ τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἕνα χάλκινο Λοκρίδας τοῦ 338-300 π.Χ. Ἀπό τόν κεραμοσκεπή τάφο ΙΙ τοῦ ἴδιου ταφικοῦ θαλάμου (Χ2) προέρχονται δύο χάλκινα νομίσματα φθαρμένα ὑστερορωμαϊκά καί ἀπό τόν κεραμοσκεπή τάφο ΙΙΙ τοῦ ἴδιου θαλάμου ἕνα χάλκινο Πατρῶν τοῦ 14 μ.Χ. καί ἕνα χάλκινο Κορίνθου (;) τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Κάτω ἀπό τό δάπεδο τοῦ ταφικοῦ θαλάμου (Χ2) προέρχονται ἕνα χάλκινο νόμισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, πιθανόν Γορδιανοῦ Γ΄, 235-244 μ.Χ., ἕνα ἀσσάριο Γρατιανοῦ, περιόδου 378-383 μ.Χ., τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ἴσκιας, ἕνα ἀσσάριο Ἀρκαδίου, 383-392 μ.Χ., τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕνα ὅμοιο Θεοδοσίου Α΄, δύο ἀσσάρια IV, τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ἕνα ἀσσάριο ΙΙΙ, τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. (351-361), δύο φθαρμένα ὑστερορωμαϊκά, τό ἕνα τύπου Salvus Reipublicae φθαρμένο, ἕνα χάλκινο Πατρῶν Μάρκου Αὐρηλίου, ἕνα χάλκινο ἐποχῆς Ἀντωνίνων, ἕνα ἀσσάριο Σεβήρου Ἀλεξάνδρου, χρονολογία κοπῆς 231-5 μ.Χ., τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ρώμης, καί ἕνα ἀσσάριο ΙΙ ἐποχῆς Βαλεντινιανοῦ Β΄, τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ἀκηλυίας (378-383 μ.Χ.).

Στά νοτιοανατολικά τοῦ ταφικοῦ θαλάμου (Χ2) βρέθηκε ἡ γωνία ταφικοῦ κτιρίου μέ λίθινο κρηπίδωμα. Παρόμοια ταφικά κτίσματα εἶχαν ἀνασκαφτεῖ παλιότερα στίς ὁδούς Γεροκωστοπούλου 31 καί Καραϊσκάκη[7], Κανακάρη 113-117 καί Ἑρμοῦ καί Κανακάρη[8].

Στούς βυζαντινούς χρόνους, ἐπάνω ἀπό τήν ἐπίχωση τῶν ἐρειπωμένων ρωμαϊκῶν κτισμάτων, κατασκευάστηκε χριστιανικός ναός (Σχέδ. 3). Οἱ ἁψίδες ἀπό τό Ἱερό τοῦ ναοῦ κάλυπταν τμῆμα τοῦ μαυσωλείου. Στόν τοῖχο τῆς ἁψίδας ἦταν ἐντοιχισμένα μιά πήλινη ἀκροκέραμος μέ ἀνάγλυφα ἀνθέμια (Πίν. 80β) καί ἀπότμημα ἀετωματικῆς ἐπιτύμβιας στήλης πού διατηροῦσε τμῆμα ἐπιγραφῆς: ΑΠΟΛΛΩ ΝΙΟΥ (Πίν. 80 α). Στά ἀνατολικά τοῦ Ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει μεγάλη αἴθουσα (;) (Χ7) μέ δάπεδο στρωμένο μέ τετράγωνες πήλινες πλάκες. Μετά τήν καταστροφή καί τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ ὁ χῶρος χρησιμοποιήθηκε καί πάλι ὡς νεκροταφεῖο. Σέ ὅλο τό χῶρο (Χ6) τοῦ Ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας καί νότια ἀπό αὐτόν (Χ3) βρέθηκαν πολλές πρόχειρες ταφές σέ τάφους κυρίως κεραμοσκεπεῖς, στούς ὁποίους οἱ σκελετοί εἶχαν ἀποτεθεῖ μέ τό κεφάλι πρός τά Δ. Ἀπό τίς ταφές αὐτές προέρχεται ἀγγεῖο ἀπό κυανό γυαλί (Πίν. 79 δ). Ἐπίσης ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου τοῦ μαυσωλείου προέρχεται θραῦσμα ἀπό σαρκοφάγο μέ ἀνάγλυφα κοσμήματα, στό ὁποῖο σώζεται καί μικρό τμῆμα ἀνάγλυφης παράστασης (Πίν. 80 γ).

Κατά τήν ἐκσκαφή τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ μπροστά ἀπό τό οἰκόπεδο βρέθηκε τό ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος γυναικείου ἀγάλματος ἐπιτυμβίου (Πίν. 80 δ). Σώζεται ὁ κορμός ἕως τήν ἀρχή τῶν μηρῶν. Ἡ μορφή φέρει χιτώνα καί ἱμάτιο, πού καλύπτει τό σῶμα καί τά χέρια, ἐνῶ μέ τό δεξί χέρι σύρει στό στῆθος τήν ἄκρη του ἱματίου. Ἡ ἔνθετη κεφαλή δέ διασώθηκε. Ἀντιγράφει ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.[9].

Στό ὑπόγειο τῆς γειτονικῆς οἰκοδομῆς (Πολυκλινική Ἁγ. Ἀναστασία) εἶχαν διατηρηθεῖ λείψανα ὀρθογώνιου κτίσματος ἀπό ὀπτοπλίνθους. Τό κτίσμα αὐτό, πού συνδεόταν μέ τό χριστιανικό ναό πού εἶχε κατασκευαστεῖ ἐπάνω ἀπό τά θεμέλια τῶν ρωμαϊκῶν τάφων, κάλυπτε τό νοτιοδυτικό ἄκρο τοῦ ποδίου τοῦ μαυσωλείου. Σ' αὐτό εἶχαν ἐντοιχιστεῖ θραύσματα ἀπό ραβδωτούς σπονδύλους, ἀπό τμήματα κορινθιακοῦ κιονοκράνου καί σίμης ἀπό τόν ἴδιο πωρόλιθο καί εἶναι πολύ πιθανό, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς διαστάσεις τους, νά ἀνήκουν στό μαυσωλεῖο.

Ὁδός Ἑρμοῦ 89

Σέ ἀπόσταση λίγων μέτρων βορειοανατολικά ἀπό τό προηγούμενο οἰκόπεδο ἤρθαν στό φῶς τμήματα δύο συνεχόμενων ταφικῶν θαλάμων. Ἀπό τούς θαλάμους αὐτούς εἶχαν διασωθεῖ τά θεμέλια ἀπό χυτή τοιχοποιΐα καί τμῆμα ἀπό τούς τοίχους τῆς ἀνωδομῆς, πού οἱ ὄψεις τους διαμορφώνονταν κατά τό σχεδόν δικτυωτό σύστημα. Στό νοτιοανατολικό ταφικό θάλαμο (Χ2) ὑπῆρχαν λείψανα δαπέδου ἀπό χαλίκι, πού στερεωνόταν σέ ἀσβεστοκονίαμα, καί ἕνας τάφος χτιστός. Κάτω ἀπό τό δάπεδο τοῦ θαλάμου συγκεντρώθηκαν ὄστρακα τοῦ τέλους τοῦ 3ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ἀπό τό στρῶμα καταστροφῆς τοῦ ἴδιου θαλάμου προέρχονται κεραμίδες στέγης λακωνικοῦ τύπου, ὄστρακα τοῦ 3ου καί 4ου αἰ. μ.Χ., καθώς καί ὄστρακα λύχνου τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Τά τοιχώματα τοῦ τάφου εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἐσωτερικά εἶχαν ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα. Στόν τάφο αὐτό, πού εἶχε καλυφθεῖ μέ κομμάτια ἀπό ἀρχιτεκτονικά μέλη σέ δεύτερη χρήση, βρέθηκαν περισσότερες ἀπό μία ταφές, ἀλλά καθόλου κτερίσματα. Ἴδιας κατασκευῆς ἦταν καί ὁ συνεχόμενος πρός Α. ταφικός θάλαμος (ΧΙ). Σ' αὐτόν βρέθηκαν δύο τάφοι κεραμοσκεπεῖς (ΙΙ καί ΙΙΙ), στούς ὁποίους οἱ νεκροί εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀπευθείας στό χῶμα μέ τό κεφάλι πρός Β. καί εἶχαν καλυφθεῖ μέ δύο ζεύγη ἀπό κυρτές κεραμίδες. Στούς τάφους αὐτούς δέ βρέθηκαν κτερίσματα.

Ὁδός Παντοκράτορος 75

Στό οἰκόπεδο αὐτό πού βρίσκεται νοτιοδυτικά ἀπό

7. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 208, Σχέδ. 1, Πίν. 168 β-169 β καί 172 β.

8. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 346, Σχέδ. 3, 382, Σχέδ. 1, Πίν. 248 α-β ἀντίστοιχα.

9. Πρβλ. τό ἀντίγραφο τοῦ Λούβρου, R. Horn, Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik, σ. 8, πίν. 39, 1.

τό Κάστρο, ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἀποκάλυψε τμῆμα νεκροταφείου τῶν χριστιανικῶν χρόνων.

Βρέθηκαν 52 τάφοι κεραμοσκεπεῖς, στούς ὁποίους οἱ νεκροί εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀπευθείας στό ἔδαφος καί μόνο σ' ἕναν ἀπό αὐτούς ὁ νεκρός εἶχε ἀποτεθεῖ ἐπάνω σέ κεραμίδες. Οἱ σκελετοί βρέθηκαν μέ τό κεφάλι πρός Δ. καί τά χέρια τοποθετημένα στό στῆθος. Τά κτερίσματα ἦταν φτωχά: ἕνα χάλκινο περίαπτο, ἕνα χάλκινο δαχτυλίδι, δύο χάλκινα σκουλαρίκια, ἕνα χάλκινο ἄγκιστρο, χάλκινα νομίσματα καί πήλινο λυχνάρι μέ παράσταση δελφινιοῦ πρός δεξιά καί πίσω ἀπό αὐτό τρίαινα· μέσα 3ου αἰ. μ.Χ.[10].

Κάτω ἀπό τούς χριστιανικούς τάφους, στήν ἐπίχωση, ὑπῆρχαν λείψανα τοίχων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πού εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό ἐναλλασσόμενες σειρές λίθων καί ὀπτοπλίνθων. Κάτω ἀπό τά θεμέλια τῶν τοίχων αὐτῶν ἦρθε στό φῶς μικρή ὀρθογώνια δεξαμενή, τῆς ὁποίας τά τοιχώματα ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία.

Ὁδός Ἀσημάκη Φωτήλα 23-25

Στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται ΝΑ. ἀπό τά Ψηλαλώνια, ἦρθε στό φῶς μεγάλο τμῆμα νεκροταφείου τῶν χριστιανικῶν χρόνων (Π ί ν. 81 α). Τμήματα τοῦ ἴδιου νεκροταφείου εἶχαν ἐπισημανθεῖ καί μέ παλιότερες ἀνασκαφικές ἔρευνες στήν περιοχή αὐτή.

Διακρίνονταν συστάδες τάφων σέ συνεχόμενες σειρές. Ἀπ' αὐτούς οἱ τάφοι 5-10 ἐμφάνιζαν ἐπιμελημένη κατασκευή καί εἶχαν ἐσωτερικά ἐπίχρισμα, ὅπως καί οἱ τάφοι στό νοτιοανατολικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου. Ἀντίθετα, οἱ τάφοι 14-18 καί 31-34 φαίνεται πώς εἶχαν ξαναχρησιμοποιηθεῖ καί ἐπισκευαστεῖ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τάφοι πρός τά νοτιοδυτικά παρουσιάζαν ἀμελέστερη κατασκευή.

Οἱ τάφοι, συνολικά 75, ἦταν οἱ περισσότεροι κιβωτιόσχημοι καί τά τοιχώματά τους ἦταν χτισμένα ἀπό ἀργούς λίθους καί ὀπτοπλίνθους. Οἱ σκελετοί ἦταν τοποθετημένοι εἴτε ἀπευθείας στό χῶμα εἴτε ἐπάνω σέ κεραμίδες μέ τήν κεφαλή πρός Δ. καί καλύπτονταν μέ πήλινες ἤ λίθινες πλάκες. Σέ ὁρισμένους τάφους εἶχε διατηρηθεῖ στά ἐσωτερικά τοιχώματα ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα καί στόν τάφο 58 ἦταν, στίς δύο στενές πλευρές, χαραγμένος στό κονίαμα ἀπό ἕνας σταυρός.

Ἀπό τόν τάφο 32 προέρχεται γυάλινος ὀξυπύθμενος ἀμφορέας (Π ί ν. 81 β), ἀπό τόν τάφο 75 γυάλινο ἀρυβαλλοειδές ληκύθιο (Π ί ν. 81 γ), ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς λυχνάρι τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 81 δ)[11] καί χάλκινο νόμισμα Πατρῶν πρίν ἀπό τό 146 π.Χ.

Ἀπό δοκιμαστικές τομές, πού ἔγιναν κάτω ἀπό τά θεμέλια τῶν τοίχων, κάτω ἀπό τούς τάφους καί σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, συγκεντρώθηκαν μέσα στό ἴδιο στρῶμα ὄστρακα ἀγγείων καί λύχνων τοῦ 2ου καί 1ου αἰ. π.Χ. καθώς καί ὄστρακα μελαμβαφῆ.

Ὁδός Χαρ. Τρικούπη 26-28

Μέ τήν ἀνασκαφική ἔρευνα ἦρθαν στό φῶς ταφικοί περίβολοι κατά μῆκος ὁδοῦ πού εἶχε κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν. (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 82 α). Ἡ ὁδός αὐτή, πλ. 4 μ. περίπου, ἦταν στρωμένη μέ κροκάλες καί κάτω ἀπό ἕνα ὑπόστρωμα ἀπό χῶμα, πάχ. 0,20 μ., ὑπῆρχε καί ἄλλη στρώση πάλι ἀπό κροκάλες μικρότερου μεγέθους.

Στή δυτική πλευρά τῆς ὁδοῦ ἡ ἀνασκαφή ἀποκάλυψε τά λείψανα τριῶν ταφικῶν περιβόλων (Χ1, Χ3 καί Χ4), ἀπό τούς ὁποίους οἱ δύο τελευταῖοι ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει. Στούς περιβόλους αὐτούς βρέθηκαν τάφοι καμαροσκεπεῖς καί κεραμοσκεπεῖς καθώς καί ἕνας ἡμιυπόγειος ταφικός θάλαμος στό νοτιοανατολικό ταφικό περίβολο (Χ4).

Οἱ καμαροσκεπεῖς τάφοι εἶχαν δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες ἤ ἀπό παχύ κουρασάνι καί χτιστά προσκεφάλαια. Σέ μερικούς ἀπό τούς τάφους αὐτούς, πού συχνά περιεῖχαν περισσότερους ἀπό ἕνα σκελετό, βρέθηκαν χάλκινα καρφιά κατά μῆκος τῶν τοιχωμάτων τους, πού προέρχονταν ἀπό ξύλινα φέρετρα. Οἱ κεραμοσκεπεῖς τάφοι περιεῖχαν ἕναν ἤ δύο σκελετούς τοποθετημένους ἀπευθείας στό χῶμα ἤ ἐπάνω σέ κεραμίδες, πού σέ μερικές περιπτώσεις σχημάτιζαν προσκεφάλαια, ἤ καί σέ δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες.

Στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ βορειότερου ταφικοῦ περιβόλου (Χ1), εἶχε κατασκευαστεῖ μικρός ὀρθογώνιος χῶρος (Χ7) μέ τοίχους ἀπό χυτή τοιχοποιία, πού εἶχαν ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά ἐπίχρισμα ἀπό κονίαμα καί δάπεδο ἀπό κουρασάνι. Στό δάπεδο τοῦ χώρου ὑπῆρχαν κοιλότητες καί μέσα σ' αὐτές τεφροδόχα ἀγγεῖα. Σέ ἕνα ἀπό τά ἀγγεῖα αὐτά βρέθηκαν ὑπόλοιπα ἀπό στάχτες καί καμένα ὀστά. Στή βόρεια καί νότια πλευρά τοῦ χώρου αὐτοῦ εἶχαν ἐντοιχιστεῖ ἀπό τρία τεφροδόχα ἀγγεῖα καί ἕνα στήν ἀνατολική πλευρά, ἐνῶ στή δυτική, ὅπου θά ἦταν ἡ εἴσοδος, ὑπῆρχαν δύο χτιστές βαθμίδες γιά τήν κάθοδο. Ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ χώρου 7 προέρχεται λύχνος τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. μέ παράσταση ἀγριόχοιρου πρός δεξιά[12] (Π ί ν. 82 γ). Ἐπίσης ἀπό τόν τάφο 23 τοῦ ἴδιου περιβόλου (Χ1) προέρχεται ἀγγεῖο ἀπό πολύχρωμο γυαλί (Π ί ν. 82 β), ἀπό τόν τάφο 4 πήλινη δακρυδόχος καί μελαμβαφής κάνθαρος, ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καί ἀπό τόν τάφο 1 χάλκινο νόμισμα Πατρῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ τάφου 33 εἶχε ἀποτεθεῖ τεφροδόχος κάλπη (Π ί ν. 82 δ).

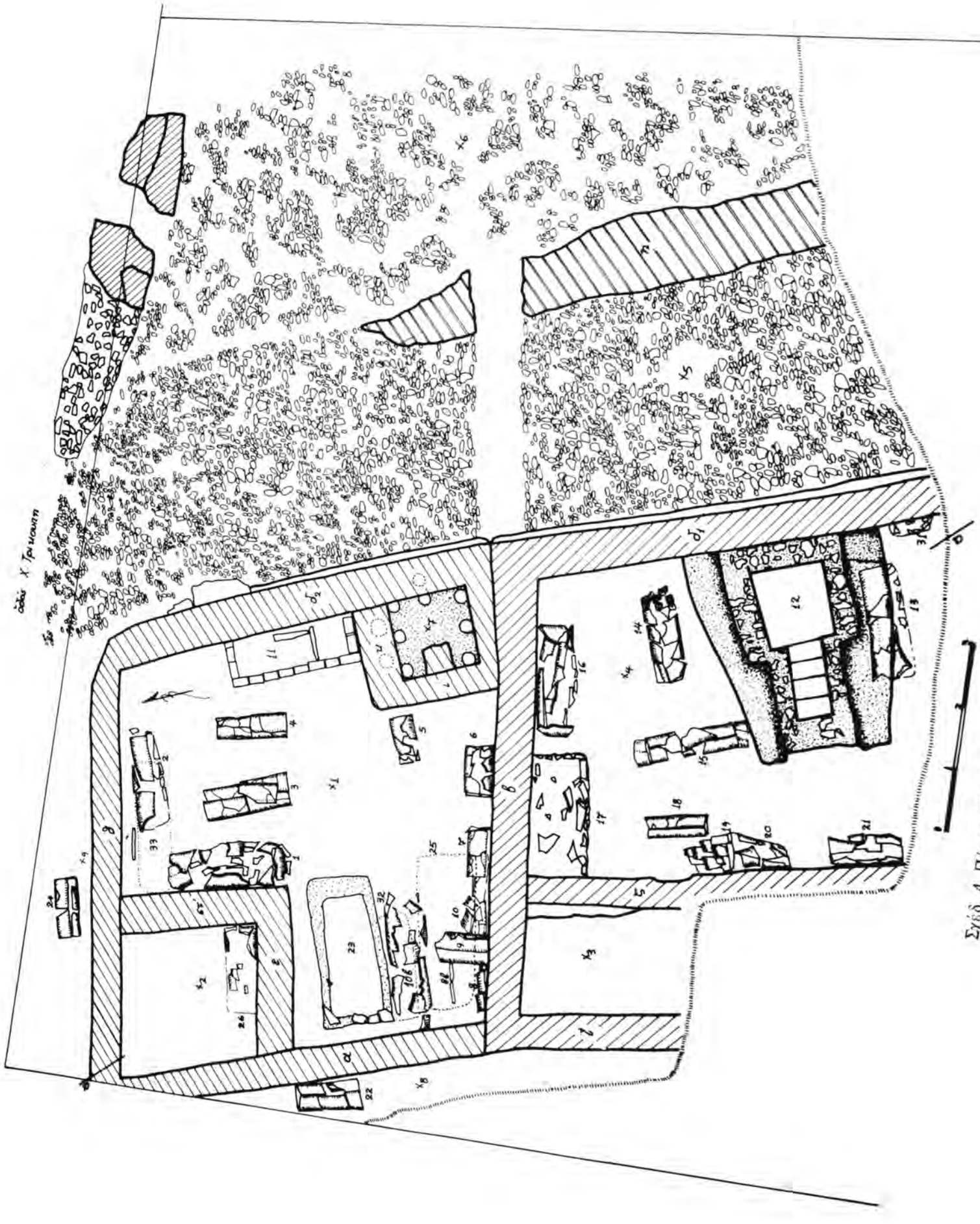
Στό βορειοδυτικό ἄκρο τοῦ ἴδιου περιβόλου (Χ1) εἶχε δημιουργηθεῖ μικρότερος περίβολος (Χ2), ὅπου εἶχαν διατηρηθεῖ λείψανα τριῶν τάφων καμαροσκεπῶν. Στό συνεχόμενο πρός Ν. περίβολο (Χ4) ὑπῆρχε μικρός ὑπόγειος ταφικός θάλαμος (12) μέ εἴσοδο στή δυτική πλευρά καί σκάλα καθόδου[13]. Ὁ θάλαμος εἶχε καμαρωτή ὀροφή ἀλλά ἡ εἴσοδος εἶχε ξεχωριστή στέγαση μέ δεύτερη ψηλό-

10. Corinth IV, 2, τύπος XXVIII, εἰκ. 48, 5. Ἴσως προέρχεται ἀπό τό ἴδιο ἐργαστήριο μέ τό λύχνο FdD V, σ. 189, εἰκ. 819, 526.

11. Agora VII, πίν. 44, 2796.

12. Corinth IV, 2, τύπος XXIII καί Menzel, Antike Lampen, σ. 38, εἰκ. 32, 12.

13. Ι. Δεκουλάκου, Στήλη, σ. 563, εἰκ. 6, πίν. 258 α-β.

Σχέδ. 4. Πάτρα. Όδός Χαριλάου Τρικούπη 26-28. Κάτοψη τής άνασκαφής.

τερη καμάρα, ὅπως δείχνει ἡ κλίση τῆς σκάλας. Στίς δύο μακριές πλευρές τοῦ θαλάμου ἀνοίγονταν ἀπό τέσσερις κόγχες μέ ἐντοιχισμένα τεφροδόχα ἀγγεῖα, ἐνῶ στήν ἀνατολική πλευρά σχηματιζόταν μεγαλύτερη κόγχη μέ πήλινο ἀγωγό γιά χοές profusio (Π ί ν. 82 στ), πού πιθανότατα κατέληγε σέ τάφο κάτω ἀπό τό δάπεδο. Στούς τοίχους ἐσωτερικά διακρίνονται ἴχνη ἀπό γραπτές παραστάσεις. Μέσα στό θάλαμο βρέθηκε πήλινο ἀγγεῖο (ἀριθ. εὑρ. 2780) τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 82 ε). Ὅταν κατέπεσε ἡ ὀροφή καί ὁ θάλαμος καταστράφηκε, κατασκευάστηκε ἐπάνω ἀπ' αὐτόν τάφος κεραμοσκεπής, ἀπό τόν ὁποῖο προέρχεται λυχνάρι τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Ὁδός Ἁγίας Παρασκευῆς καί 3ου Ὀρειβατικοῦ

Στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στή σημερινή συνοικία Ταμπάχανα, ἤρθε στό φῶς συγκρότημα ἀπό τρεῖς ὑπέργειους ταφικούς θαλάμους πού ἦταν συνεχόμενοι[14]. Ὁ νοτιοδυτικός θαλαμος (Χ2) σωζόταν ὡς τό ὕψος τῆς γένεσης τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου, πού ἀποτελοῦσε τήν ὀροφή τοῦ θαλάμου καί ἡ εἴσοδός του, πού ἦταν ἀπό τή νοτιοδυτική μακριά πλευρά διατηροῦσε τό λίθινο κατώφλι καί τμῆμα ἀπό τό ἀνώφλι. Ὁ θάλαμος αὐτός εἶχε δύο κόγχες στό νοτιοανατολικό τοῖχο καί ἀπό μία κόγχη στίς μακριές πλευρές. Οἱ ἄλλοι δύο συνεχόμενοι ταφικοί θάλαμοι, πού ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει, εἶχαν καί αὐτοί κόγχες γιά τεφροδόχα ἀγγεῖα στούς τοίχους καθώς καί θύρα ἐπικοινωνίας μεταξύ τους. Οἱ τοῖχοι τῶν θαλάμων ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ἐσωτερικοί τοῖχοι στό νοτιοδυτικό θάλαμο εἶχαν ἐπένδυση ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους, πού ἐναλλάσσονταν μέ σχεδόν δικτυωτό (opus mixtum), ἐνῶ στούς ἄλλους δύο ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Κυμάτια λαξευμένα σέ ὀπτοπλίνθους, πού προεξέχουν ἀπό τόν τοῖχο, περιέτρεχαν τή βάση τῆς καμάρας καί τή βάση τῶν τόξων. Τό δάπεδο τῶν θαλάμων δέν εἶχε διατηρηθεῖ, ἀλλά μόνο ὁρισμένα τμήματα ἀπό τό ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου. Στό δάπεδο τῶν ταφικῶν θαλάμων εἶχαν ἀνοιχτεῖ σέ μεταγενέστερη φάση κιβωτιόσχημοι τάφοι πού χρονολογοῦνται μέ βάση τά ἀγγεῖα πού βρέθηκαν σ' αὐτούς ἀπό τόν 1ο ἕως καί τίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Συνεπῶς τά ταφικά αὐτά κτίρια δέν εἶναι νεότερα ἀπό τόν 1ο αἰ. μ.Χ. Στόν τάφο Χ1 εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς πλάκες κάλυψης δύο μαρμάρινα ἀποτμήματα μέ λατινικές ἐπιγραφές.

Στούς χριστιανικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκαν καί πάλι οἱ θάλαμοι αὐτοί γιά ταφές. Στό δάπεδο τοῦ νοτιοδυτικοῦ θαλάμου ὑπῆρχαν τρεῖς τάφοι κεραμοσκεπεῖς μέ τούς νεκρούς τοποθετημένους μέ τό κεφάλι πρός τά δυτικά. Ἀργότερα, ἴσως στήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας, στά ἐρείπια τῶν ταφικῶν θαλάμων, πού εἶχαν κατά τό μεγαλύτερο μέρος ἐπιχωθεῖ, ὁ χῶρος χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποθήκη. Εἶχαν διατηρηθεῖ κατά χώρα οἱ βάσεις ἑπτά μεγάλων πίθων, πού ἦταν στερεωμένοι σέ δάπεδο ἀπό ἀκανόνιστους πλακοειδεῖς λίθους. Παράλληλα κατασκευάστηκαν καί ἄλλοι βοηθητικοί χῶροι ἀπό πρόχειρη τοιχοποιία, λίθους καί κεράμους πού συνδέονταν μέ λάσπη. Πιθανόν ἡ νεότερη αὐτή ἐγκατάσταση νά χρησίμευε γιά βυρσοδεψεῖο, ἀφοῦ, ὅπως δείχνει καί τό ὄνομα τῆς συνοικίας, στήν περιοχή αὐτή ἦταν ἐγκαταστημένα τά βυρσοδεψεῖα ἀπό τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας[15].

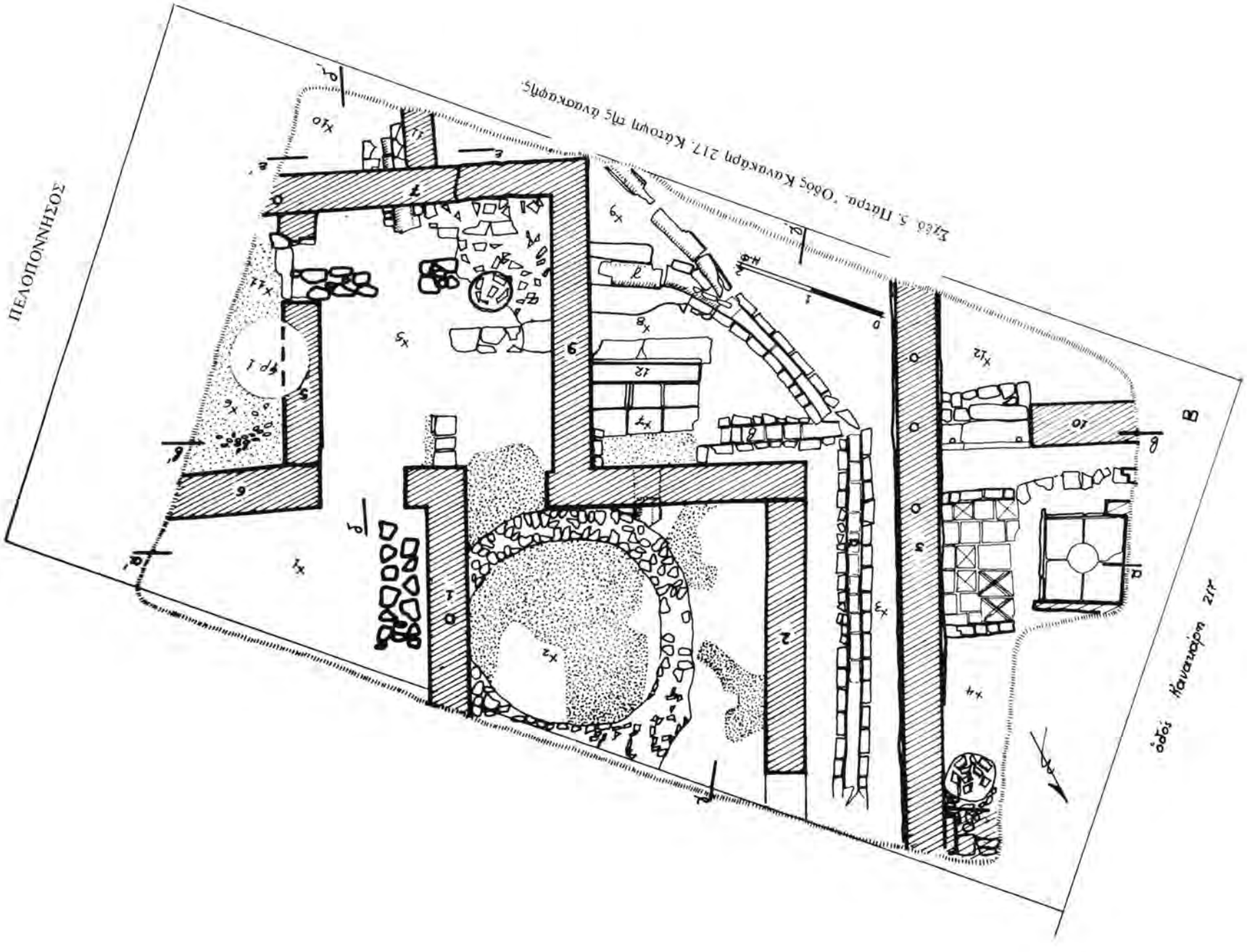
Ὁδός Κανακάρη 217

Στό οἰκόπεδο βρέθηκαν τμήματα δύο ρωμαϊκῶν κτισμάτων (οἰκιῶν;) μέ στενή δίοδο ἀνάμεσά τους (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 83 α). Ἀπό τό κτίριο στά Α. τῆς διόδου ἤρθαν στό φῶς πέντε χῶροι, πού ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους. Διατηρήθηκαν οἱ παραστάδες τῶν θυρῶν καί τά λίθινα κατώφλια. Οἱ τοῖχοι ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ὄψεις τους διαμορφώνονταν εἴτε κατά τό δικτυωτό σύστημα εἴτε μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Στό νοτιοανατολικό χῶρο (1) εἶχε διατηρηθεῖ δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες, πού στερεώνονταν σέ κονίαμα. Λείψανα ἀπό δάπεδα μέ κονίαμα διατηρήθηκαν καί στούς ὑπόλοιπους χώρους. Στό χῶρο 2 βρέθηκαν κάτω ἀπό τό νεότερο δάπεδο ὑπολείμματα παλιότερου δαπέδου μέ ἴχνη πυρᾶς. Στό χῶρο αὐτό ὑπῆρχε μεταγενέστερη κυκλική κατασκευή ἀπό ἀργούς λίθους καί κομμάτια κεραμίδων πού στερεώνονταν μέ κονίαμα. Δύο ἀλλεπάλληλα δάπεδα βρέθηκαν καί στό χῶρο 5. Κάτω ἀπό τό νεότερο δάπεδο τοῦ χώρου αὐτοῦ ὑπῆρχε παλιότερη κυκλική κατασκευή μέ περιχείλωμα (κλίβανος), πού εἶχε κατασκευαστεῖ ἀπό κομμάτια κεραμίδων πού συνδέονταν μέ κονίαμα. Ἡ κατασκευή αὐτή ἀνῆκε στήν ἐποχή τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου. Στήν ἐσοχή πού δημιουργοῦσαν οἱ ἐξωτερικοί τοῖχοι τῶν χώρων 2 καί 5 σχηματιζόταν μικρός ὀρθογώνιος χῶρος (Χ7), πού ἔκλεινε μέ τοιχάριο (12) ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Ὁ χῶρος αὐτός ἦταν στρωμένος μέ πλάκες ἀπό ἀσβεστόλιθο. Κάτω ἀπό τίς πλάκες ὑπῆρχε ὑπόστρωμα ἀπό πέτρες καί κομμάτια ἀπό κεραμίδες καί κάτω ἀπό αὐτό, ὅταν ἀφαιρέθηκε, ἐμφανίστηκε καί ἄλλη στρώση ἀπό πήλινες πλάκες. Ὁ χῶρος αὐτός ἀποτελοῦσε πιθανόν ἀποχωρητήριο τῆς οἰκίας. Ἀγωγός (β) πήλινος ξεκινοῦσε ἀπό τό χῶρο καί κατέληγε σέ ἄλλο ὅμοιο ἀγωγό (α) πού εἶχε κατεύθυνση ἀπό ΒΑ. πρός Ν.-ΝΔ. Στόν ἴδιο αὐτό ἀγωγό κατέληγε καί τρίτος ἀγωγός (γ), πού ξεκινοῦσε ἀπό τό χῶρο 5. Οἱ ἀγωγοί διακλαδώνονταν μέσα στή στενωπό πού σχηματιζόταν ἀνάμεσα στά δύο κτίρια.

Στή δυτική πλευρά τῆς στενῆς διόδου ἤρθαν στό φῶς ἐν μέρει δύο χῶροι ἄλλου κτιρίου πού ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους. Ὁ τοῖχος τῆς πρόσοψης, ἀπό χυτή τοιχοποιία, διαμορφωνόταν στίς ὄψεις μέ ἀργούς λίθους καί κεραμίδες σέ σειρές ὄχι κανονικές καί εἶχε στήν ἐπάνω ἐπιφάνεια ὀπές γιά τή στήριξη τῶν ξύλινων πασσάλων τῆς ξυλοδεσιᾶς. Στήν ἐσωτερική ὄψη τοῦ τοίχου καί σέ ἐπαφή

14. Τά ταφικά κτίρια ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ νοτιοανατολικοῦ νεκροταφείου τῆς ρωμαϊκῆς πόλης. Λείψανα καί ἄλλων ταφικῶν θαλάμων ἤρθαν στό φῶς τόν ἴδιο χρόνο στήν ὁδό Πατρῶν-Κλάους στό ὕψος τοῦ νέου νοσοκομείου, βλ. παραπάνω σ. 97.

15. Κ. Τριανταφύλλου, Ἱστορικό Λεξικό τῶν Πατρῶν·

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ
Σχέδ. 5. Πύργος. Όδός Καναδάρη 217. Κάτοψη της ανασκαφής
οδός Καναδάρη 217

μέ αὐτόν ὑπῆρχε ὀρθογώνια κατασκευή μέ δάπεδο ἀπό τετράγωνες πήλινες πλάκες, τῆς ὁποίας τά ἐσωτερικά τοιχώματα καλύπτονταν μέ παχύ στρῶμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα. Στόν ἴδιο χῶρο (Χ4) βρέθηκε καί ἄλλη κατασκευή, πού εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιο. Τό δάπεδο ἀποτελοῦσαν τέσσερις ὀρθογώνιες ἀσβεστολιθικές πλάκες πού ἄφηναν κυκλικό ἄνοιγμα (Π ί ν. 83 β). Ὅμοιες πλάκες ὑπῆρχαν καί στά τοιχώματα. Μέσα στήν ὀρθογώνια αὐτή κατασκευή βρέθηκαν σπασμένα ἀγγεῖα (ὑδρίες, ἀμφορεῖς, οἰνοχόες καί πρόχοι) (Π ί ν. 83 γ).

Ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς προέρχεται τμῆμα λίθινης πλάκας ἀμφίγλυφης, πού σέ κάθε της ὄψη ὑπάρχουν ἀνάγλυφες δέλτοι μέ λαβές (tabulae ansatae) (Π ί ν. 83 δ). Ἐπίσης στήν ἐπίχωση τοῦ χώρου 2 βρέθηκε λυχνάρι τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 83 ε)[16].

Ὁδός Καραϊσκάκη, Ἑρμοῦ καί Ὑψηλάντου

Στό οἰκόπεδο βρέθηκαν δύο μεγάλοι, σχεδόν παράλληλοι ἀναλημματικοί τοῖχοι, πού εἶχαν κατεύθυνση ἀπό ΒΑ. πρός ΝΔ. Οἱ τοῖχοι ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί εἶχαν πάχος 0,80 μ. Τά θεμέλια βρέθηκαν στή θέση τους (τοῖχοι Β΄ Ζ΄, Η΄) ἀλλά τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς, πού εἶχε διατηρηθεῖ σέ ὕψος 1,93 μ., εἶχε καταπέσει πρός τά Δ. (τοῖχοι Β΄΄ καί Η΄΄). Ἡ ὄψη τῶν τοίχων πού ἔβλεπε πρός τά Α. εἶχε διαμορφωθεῖ κατά τό σύστημα τό σχεδόν δικτυωτό. Ἡ συνέχεια τοῦ πρός τά Δ. ἀναλημματικοῦ τοίχου (Η΄΄) βρέθηκε σέ γειτονικό οἰκόπεδο στήν ὁδό Καραϊσκάκη 113. Παρόμοιοι μεγάλοι ἀναλημματικοί τοῖχοι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων εἶχαν βρεθεῖ καί ἄλλοτε στά δυτικά πρανή τοῦ φρουρίου τῆς Πάτρας· στίς ὁδούς Ἡφαίστου καί Ἠλία Μηνιάτη 9[17] καί κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Γεωργίου πρός τήν πλατεία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου κατά τή διάνοιξη τάφρου ἀπό τόν ΟΤΕ (τό 1975).

Στούς χριστιανικούς χρόνους ἀνήκουν, ἀντίθετα, τά ὀρθογώνια κτίσματα πού βρέθηκαν πρός τή νοτιοδυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου πού βλέπει πρός τήν ὁδό Ἑρμοῦ (Χ2 καί Χ6), ὅπως συμπεραίνεται ἀπό ὄστρακα μέ ἐφυάλωση, πού βρέθηκαν ἐντοιχισμένα ὅταν κατεδαφίστηκαν οἱ τοῖχοι.

Τό πρός τά Α. κτίσμα ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μεγάλο χῶρο ὀρθογώνιο (Χ2) (ἐργαστήριο;), στόν ὁποῖο ὑπῆρχαν δύο κλίβανοι. Ἕνας στή βορειοανατολική (Φ2) καί ἕνας δεύτερος (Φ1) στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ δωματίου. Ὁ πρῶτος εἶχε σχῆμα ἐλλειψοειδές καί τά τοιχώματά του ἦταν ἀπό ψημένο πηλό, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἦταν χτισμένος μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη. Τά δάπεδα καί τῶν δύο κλιβάνων ἦταν στρωμένα μέ ὀπτοπλίνθους. Κάτω ἀπό τόν κλίβανο, πού βρισκόταν στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ δωματίου, βρέθηκαν τρεῖς ἐπάλληλες στρώσεις δαπέδου ἀπό πηλό, στόν ὁποῖο εἶχαν ἀναμειχθεῖ κεραμίδια καί ὄστρακα.

Ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ χώρου 1 προέρχεται χάλκινο νόμισμα Μεγαρέων τοῦ 307 π.Χ., ἀπό τό χῶρο 4 ἕνα χάλκινο Αἰγείρας μετά τό 251 π.Χ. καί ἀπό τό χῶρο χάλκινο νόμισμα tornesello ἐνετικό.

Ὁδός Καραϊσκάκη 113

Στόν ἀκάλυπτο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ στό προηγούμενο οἰκόπεδο, στή γωνία τῶν ὁδῶν Καραϊσκάκη-Ἑρμοῦ καί Ὑψηλάντου. Ὁ τοῖχος (πάχ. 0,80 μ.) ἦταν ὅμοιας κατασκευῆς, δηλ. ἀπό χυτή τοιχοποιία καί ἡ πρός Δ. ὄψη του διαμορφωνόταν κατά τό σχεδόν δικτυωτό σύστημα. Ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τήν ἀνωδομή τοῦ τοίχου εἶχε καταπέσει πρός Δ. ὅπως καί ἡ συνέχειά του στό γειτονικό οἰκόπεδο. Ἕνας ἄλλος τοῖχος κάθετος στή δυτική ὄψη αὐτοῦ τοῦ ἀναλημματικοῦ δημιουργοῦσε δύο χώρους.

Πιθανόν πρόκειται γιά κτίσματα, πού ἁπλώνονταν στά πρανή τοῦ κάστρου καί ἐπειδή τό ἔδαφος εἶχε ἔντονη κλίση, οἱ πρός τήν ἀνωφέρεια τοῖχοι ἦταν ἀναγκαστικά ἰσχυρῆς κατασκευῆς, ἀποτελοῦσαν δηλ. ἀναλήμματα γιά νά συγκρατοῦν τά ἄνδηρα ὅπου κατασκευάζονταν τά κτίσματα. Γιά τό λόγο αὐτό, μόνο ἡ πρός τό ἐσωτερικό τοῦ κτίσματος ὄψη τῶν ἀναλημματικῶν αὐτῶν τοίχων ἦταν διαμορφωμένη, ἐφόσον ἡ πίσω ὄψη δέν ἦταν ὁρατή.

Ὁδός Νικήτα 39-41

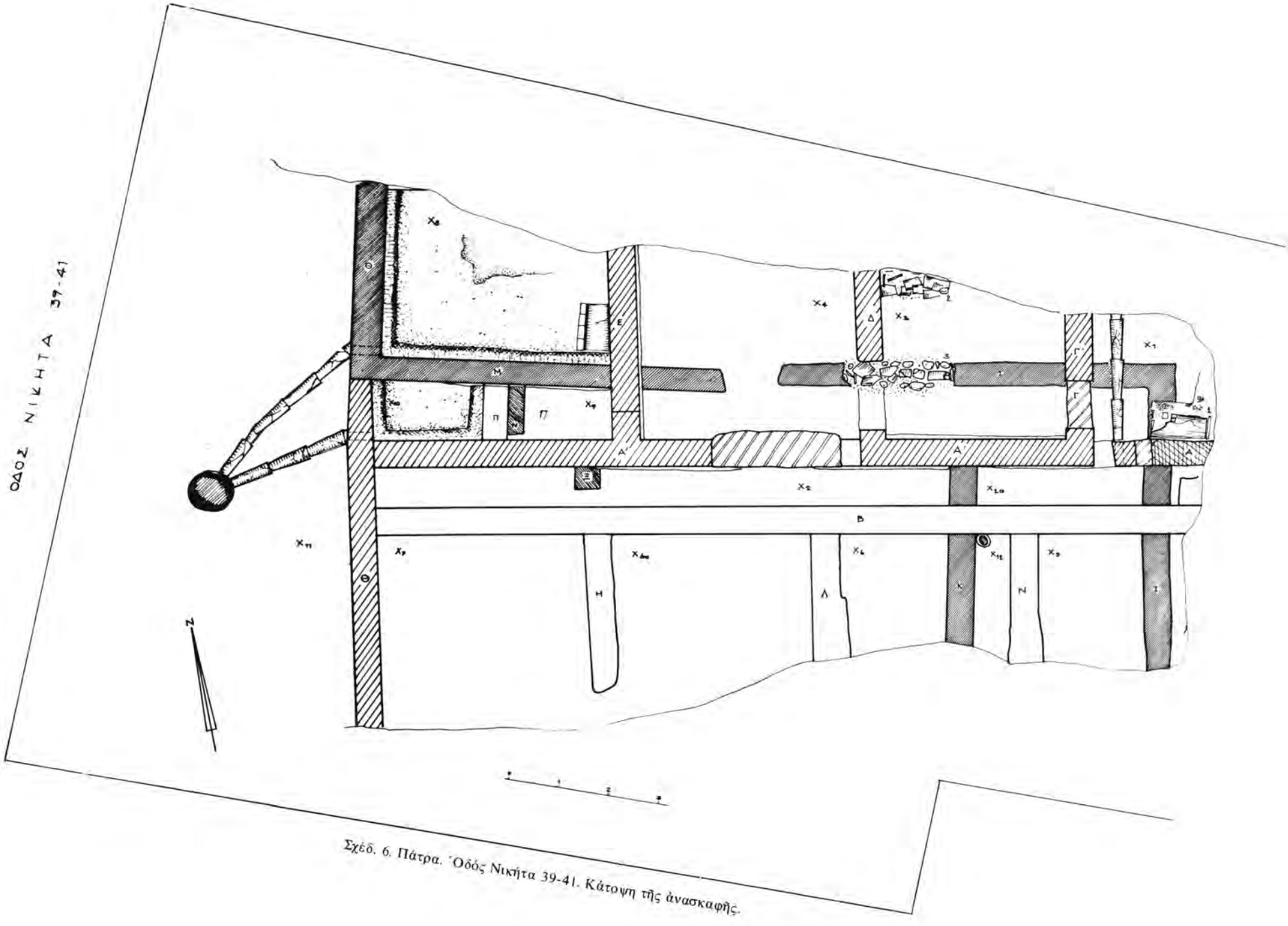
Στό οἰκόπεδο αὐτό ἡ ἀνασκαφή δέν ὁλοκληρώθηκε γιατί στό μεταξύ κατέρρευσε ἡ μεσοτοιχία τοῦ πρός Β. γειτονικοῦ σπιτιοῦ καί δέν ἦταν δυνατή πλέον ἡ συμπλήρωση καί ἡ φωτογράφηση (Σ χ έ δ. 6).

Τά σημαντικότερα λείψανα ἀπό τά κτίσματα πού ἠρθαν στό φῶς, ἀνῆκαν στή ρωμαϊκή ἐποχή. Στή βόρεια πλευρά τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει τέσσερις συνεχόμενοι χῶροι κτιρίου, ἀπό τούς ὁποίους οἱ τρεῖς πρός τά Α. (Χ1, Χ3, Χ4) ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ὄψεις τους ἦταν διαμορφωμένες κατά τό σύστημα τό δικτυωτό ἢ μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Ὁ τελευταῖος χῶρος πρός Δ. εἶχε δύο δεξαμενές (Χ8 καί Χ10), ἀπό τίς ὁποῖες δύο ἀγωγοί ἀπό κεραμίδες ἀποχέτευαν τά νερά σέ βόθρο μέ χτιστά τοιχώματα, πού καλυπτόταν μέ ἀσβεστολιθικές πλάκες. Οἱ δεξαμενές εἶχαν δάπεδο ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα καί κατά μῆκος τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων εἶχαν αὐλάκι ὀρθογώνιας τομῆς, πλ. 0,25 καί βάθ. 0,30 μ.

Ἡ πρός Β. μεγαλύτερη δεξαμενή (Χ8) ἦταν παλιότερη ἀπό τήν ἄλλη, ὅπως δείχνουν οἱ τοῖχοι Θ καί Μ, ἐπάνω ἀπό τούς ὁποίους χτίστηκαν οἱ τοῖχοι τῆς μικρότερης δεξαμενῆς (Χ10) καί τῶν πρός Α. δωματίων. Ἐντούτοις φαίνεται ὅτι καί ἡ μεγάλη δεξαμενή ἦταν σέ χρήση μετά τήν κατασκευή τῆς μικρότερης. Κάτω ἀπό τούς τοίχους τῶν πρός Α. δωματίων τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου (Χ1, Χ3, Χ4) βρέθηκαν λείψανα ἀπό θεμέλια παλιότερων τοίχων, ἀπό ἀργούς λίθους πού συνδέονταν μέ λάσπη, καί οἱ ὁποῖοι πιθανόν νά ἀνήκουν στήν ἑλληνιστική ἐποχή.

Στά Ν. τοῦ κτιρίου αὐτοῦ βρέθηκαν θεμέλια ἄλλου κτίσματος, πού ἀνῆκε στούς χριστιανικούς χρόνους, ὅπως

16. Agora VII, πίν. 8, 274.
17. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 108.

Σχέδ. 6. Πάτρα. Ὁδός Νικήτα 39-41. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

ἔδειχνε ἡ τοιχοποιία (πέτρες μέ ὀπτοπλίνθους στά ἐνδιάμεσα τοποθετημένες ὁριζόντια ἤ λοξά). Οἱ ὄψεις τῶν τοίχων εἶχαν ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα μέ χαράγματα ζίγκ-ζάγκ πού εἶχαν γίνει μέ τό μυστρί.

Ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ χώρου προέρχονται χάλκινα νομίσματα καί τμῆμα ἀπό θωράκιο τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Ὁδός Σισίνη 20

Τμήματα δωματίων οἰκίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων βρέθηκαν κατά τήν ἐκσκαφή τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ τοῖχοι ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ὄψεις τους μέ ἐναλλασσόμενες σειρές ἀπό λίθους καί ὀπτοπλίνθους.

Τό ἀνατολικό δωμάτιο (Χ3) φαίνεται πώς χρησίμευσε γιά ἀποθήκη, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό ἕνα μεγάλο πίθο, πού βρέθηκε κατά χώρα στή δυτική γωνία. Τό δωμάτιο αὐτό εἶχε δύο θύρες, ἡ μία ἀπό τίς ὁποῖες καταργήθηκε σέ μεταγενέστερη ἐποχή. Δέ σώθηκαν ἴχνη δαπέδου. Τό συνεχόμενο πρός Δ. δωμάτιο (Χ1) ἦτανστρωμένο μέ τετράγωνες πήλινες πλάκες, ὅπως καί ὁ χῶρος (Χ2) πού ἐκτεινόταν στά νότια τῶν δύο αὐτῶν δωματίων. Στό ἀνατολικό δωμάτιο (Χ1) βρέθηκε κατά χώρα μαρμάρινη βάση, ὕψ. 0,44 μ., πού κοσμεῖται στή βάση καί στό πάνω μέρος μέ κοιλόκυρτο κυμάτιο, ἐνῶ οἱ κάθετες ἐπιφάνειες εἶναι δουλεμένες μέ τό βελόνι ἐκτός ἀπό τό πάνω καί κάτω μέρος πού εἶναι λεῖες. Στήν πάνω ἐπιφάνεια φέρει τόρμο στρογγυλό, διαμ. 0,004 καί βάθ. 0,045 μ.

Στό δωμάτιο αὐτό βρέθηκε ἐπάνω στό δάπεδο τό στρῶμα καταστροφῆς τῆς οἰκίας μέσα ἀπό τό ὁποῖο προέρχονται κομμάτια ἀπό κεραμίδες στέγης λακωνικοῦ τύπου. Ἀπό τό στρῶμα τῆς καταστροφῆς προέρχονται ἀγγεῖα 1ου καί 2ου αἰ. μ.Χ., ὄστρακα ἀπό πινάκιο μέ ἐγχάρακτο σταυρό στή βάση (4ου αἰ. μ.Χ.), ὄστρακα μέ κίτρινη ἐφυάλωση καθώς καί ὄστρακα μελαμβαφή.

Ὁδός Μπουκαούρη 11

Στό οἰκόπεδο ἡ ἀνασκαφή προχώρησε στήν ἀποκάλυψη τριῶν δωματίων οἰκοδομῆς πού τό ὑπόλοιπο τμῆμα της συνεχιζόταν κάτω ἀπό τήν ὁδό Μπουκαούρη καί κάτω ἀπό τίς γειτονικές ἰδιοκτησίες. Τά δύο πρός Β. δωμάτια (Χ2 καί Χ3), πού ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει, ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους μέ θύρα πού διατηροῦσε στή θέση του τό λίθινο κατώφλι. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί οἱ ὄψεις τους διαμορφώνονταν μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους (opus testaceum). Στά τρία αὐτά δωμάτια βρέθηκαν λείψανα ψηφιδωτῶν δαπέδων. Στό νοτιοανατολικό δωμάτιο (Χ1) τό πλαίσιο τοῦ δαπέδου εἶχε κόσμηση ἀπό ἀστράγαλο καί τό ἐσωτερικό συμπλεκόμενα ὀρθογώνια μέσα στά ὁποῖα ἐνάλληλοι ρόμβοι. Τό ψηφιδωτό τοῦ συνεχόμενου δωματίου (Χ2) εἶχε πλαίσιο ἀπό σειρά ρομβοειδῶν καί τό ὑπόλοιπο δάπεδο τετράγωνα ἐναλλασσόμενα μέ τρίγωνα. Τό ψηφιδωτό τοῦ τρίτου δωματίου (Χ1) εἶχε πλαίσιο ἀπό ψαθωτό κόσμημα καί τό ἐσωτερικό τοῦ δαπέδου κόμβους μέσα σέ ὀρθογώνια, πού περιβάλλονταν ἀπό ὀρθογώνια μέ ρόμβους.

Στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ οἰκοπέδου διατηρήθηκαν λείψανα ἄλλου κτιρίου ἀπό τό ὁποῖο ἦρθε στό φῶς τμῆμα τοῦ τοίχου τῆς πρόσοψης καί ἑνός ἄλλου τοίχου, κάθετου σ' αὐτόν, πού ὅριζε δύο χώρους. Ἡ τοιχοποιία τοῦ κτίσματος ἦταν χυτή καί οἱ ὄψεις τῶν τοίχων διαμορφώνονταν εἴτε κατά τό σχεδόν δικτυωτό σύστημα εἴτε μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους.

Ἀνάμεσα στά δύο κτίρια περνοῦσε ἀγωγός (α) ἀπό πήλινους σωλῆνες τομῆς κυλινδρικῆς, πού καλυπτόταν ἀπό δύο ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Ὁ ἀγωγός αὐτός φαίνεται ὅτι κατέληγε σέ φρεάτιο (β) τετράπλευρο, πού εἶχε στόμιο χτιστό μέ κομμάτια ἀπό κεραμίδες, πού συνδέονταν μέ κονίαμα. Ἡ ὕπαρξη ἀγωγοῦ καί φρεατίου ὑποδηλώνει ὅτι ἀνάμεσα στά δύο κτίσματα περνοῦσε δρόμος (πλ. 4,50 μ.), ὅπως συμπεραίνεται καί ἀπό τούς τοίχους τῆς πρόσοψης τῶν δύο κτιρίων, πού ἦταν παράλληλοι.

Δυστυχῶς, ἡ ἀνασκαφή δέν ἦταν δυνατό νά προχωρήσει κανονικά πρός τό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου γιατί ὁ χῶρος ἦταν πολύ περιορισμένος καί κινδύνευαν οἱ γειτονικές οἰκοδομές.

Ὁδός Λόντου 8-10

Μέ τήν ἀνασκαφική ἔρευνα ἦρθε στό φῶς τοῖχος καί τμῆμα δαπέδου μεγάλης αἴθουσας ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Ὁ τοῖχος ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί ἡ ἐσωτερική του ὄψη διαμορφωνόταν κατά τό σύστημα τό σχεδόν δικτυωτό. Τό δάπεδο τῆς αἴθουσας εἶχε ἐπιστρωθεῖ μέ λευκές μαρμάρινες πλάκες διαφορετικῶν διαστάσεων.

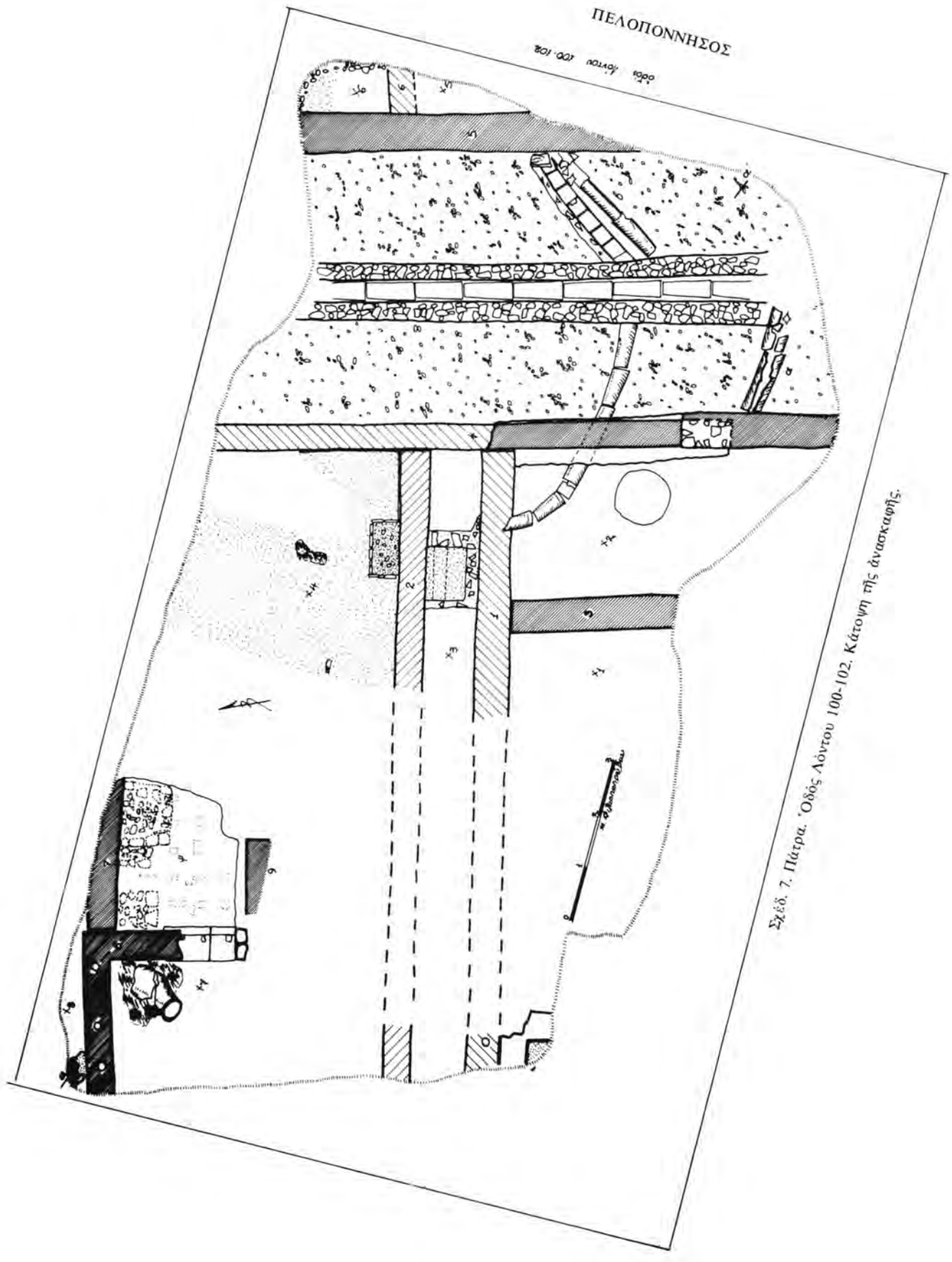
Στούς χριστιανικούς χρόνους ὁ χῶρος χρησιμοποιήθηκε ὡς νεκροταφεῖο. Στό πλακοστρωμένο δάπεδο τῆς αἴθουσας ἀνοίχτηκαν 17 τάφοι, λακκοειδεῖς. Τά τοιχώματα τῶν τάφων εἶχαν ἐπένδυση ἀπό μαρμάρινες ἤ πήλινες πλάκες καί παρόμοιες πλάκες εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κάλυψη τῶν τάφων. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς τάφους ἦταν παιδικοί καί οἱ νεκροί εἶχαν τοποθετηθεῖ μέ τό κεφάλι πρός Δ.

Στά ἐρείπια τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος βρέθηκαν λείψανα τοίχων τῆς χριστιανικῆς περιόδου ἀλλά καί τοίχων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

Οἱ τομές πού ἔγιναν κάτω ἀπό τίς μαρμάρινες πλάκες τῆς αἴθουσας δέν ἔδωσαν καθόλου εὑρήματα οὔτε ὄστρακα, πού θά βοηθοῦσαν στή χρονολόγηση τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου.

Ὁδός Λόντου 100-102

Ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἔφερε στό φῶς τμῆμα δρόμου μέ κτίσματα καί στίς δύο πλευρές (Σ χ έ δ. 7). Ὁ δρόμος, πού εἶχε πλάτος 4,90 μ. καί κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν., διατηροῦσε ἐπίστρωση ἀπό ἀραιά χαλίκια μέ κομμάτια κεραμιδιῶν. Στήν τομή πού ἔγινε διαπιστώθηκε ὅτι τό ὑπόστρωμα τοῦ δρόμου, πάχ. 0,12 μ., εἶχε τήν ἴδια σύσταση μέ μεγαλύτερη πυκνότητα χαλίκων. Τό δρόμο διέσχιζε κατά μῆκος ἀγωγός χτιστός (ὕψ. 1,16 καί πλ. 1,05 μ.) μέ καμαρωτή ὀροφή πού σχημάτιζαν ζεύγη ἀπό κεραμίδες. Ἐπάνω ἀπό τίς κεραμίδες ὑπῆρχε χυτή τοιχοποιία.

Σχέδ. 7. Πάτρα. Οδός Λόντου 100-102. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τά τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ, ὕψ. 0,74 μ., ἦταν χτιστά μέ πέτρες καί κεράμους πού συνδέονταν μέ πηλό, ἐνῶ τό δάπεδο ἦταν στρωμένο μέ μεγάλες κοῖλες κεραμίδες. Στόν κεντρικό αὐτό ὑπόνομο κατέληγαν πήλινοι ἀγωγοί ἀποχέτευσης τῶν παρόδιων κτισμάτων.

Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ δρόμου ἤρθε στό φῶς ὁ τοῖχος τῆς πρόσοψης κτιρίου. Ἡ τοιχοποιία στά θεμέλια ἦταν χυτή καί στήν ἀνωδομή οἱ ὄψεις ἦταν διαμορφωμένες μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό λίθους, πού ἐναλλάσσονταν μέ ὀπτοπλίνθους. Ἀπό τό κτίριο εἶχε διατηρηθεῖ τμῆμα ἀπό ὑπόστρωμα δαπέδου.

Στή δυτική πλευρά τῆς ὁδοῦ διατηρήθηκαν λείψανα ἄλλου κτιρίου πού παρουσίαζε μετασκευές καί προσθῆκες, πού εἶχαν γίνει σέ μεταγενέστερη ἐποχή. Ὁ τοῖχος τῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου εἶχε ξαναχτιστεῖ κατά τό νότιο τμῆμα του μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους πού ἐναλλάσσονταν μέ σειρές ἀπό λίθους, ἐνῶ τό βόρειο τμῆμα του ἦταν παλιότερο καί ἡ ὄψη του εἶχε διαμορφωθεῖ κατά τό σύστημα τό σχεδόν δικτυωτό. Τό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου ἀντιστοιχοῦσε στήν παλιότερη οἰκοδομική φάση τοῦ τοίχου. Στήν ἴδια ἐποχή ἀνῆκε καί ἕνας τοῖχος (1) κάθετος στόν τοῖχο τῆς πρόσοψης, πού δημιουργοῦσε δύο χώρους. Ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο χώρους ὁ βορειότερος (Χ3) εἶχε δεξαμενή τήν ὁποία κατέστρεψε ἐν μέρει ὁ νεότερος τοῖχος (2). Στά Β. τῆς δεξαμενῆς βρέθηκαν ὑπολείμματα ἀπό ὑπόστρωμα δαπέδου (Χ4) μέ μαρμάρινες πλάκες. Ὁ χῶρος πού διαμορφωνόταν στά νότια τοῦ τοίχου 1 διατηροῦσε ἕναν τοῖχο παράλληλο μέ αὐτόν τῆς πρόσοψης, πού ἀνῆκε στή μεταγενέστερη ἐποχή τῆς μετασκευῆς τοῦ κτιρίου. Στήν ἐποχή τῆς μετασκευῆς ἀνήκουν καί τά ἐρείπια στό δυτικό ἄκρο τοῦ Χ4. Σχηματίζονταν δύο χῶροι πού ἐπικοινωνοῦσαν μέ θύρα (διατηρήθηκε τό κατώφλι). Στήν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ πρός Β. τοίχου τοῦ δυτικοῦ χώρου (Χ7) ὑπῆρχαν κυκλικές ὀπές γιά τή στερέωση τῶν πασσάλων τῆς ξυλοδεσιᾶς. Στή γωνιά τοῦ δωματίου αὐτοῦ (Χ7) σωζόταν μεγάλο πιθάρι, ἐνῶ στό χῶρο (4) πρός Α. εἶχαν διατηρηθεῖ λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπό μαυρόασπρες ψηφίδες μέ μαρμάρινες πλάκες στά ἐνδιάμεσα.

Ἐπάνω στό ψηφιδωτό δάπεδο μέσα στό στρῶμα τῆς καταστροφῆς βρέθηκαν κεραμίδες λακωνικοῦ τύπου, καθώς καί κομμάτια ξύλου καμένα. Κάτω ἀπό τό ψηφιδωτό βρέθηκε παλιότερο δάπεδο ἀπό κουρασάνι μέ ἴχνη φωτιᾶς σέ ὅλη του σχεδόν τήν ἐπιφάνεια. Σύγχρονες μέ τό παλιότερο αὐτό δάπεδο ἦταν δύο κατασκευές ὀρθογώνιες πού ἀνῆκαν πιθανόν σέ φούρνους. Κάτω ἀπό τό δεύτερο αὐτό δάπεδο ὑπῆρχε ἀκόμα ἕνα παλιότερο ἀπό κιτρινωπό κονίαμα πού παρουσίαζε κι αὐτό ἴχνη φωτιᾶς. Μέσα στό στρῶμα τῆς καταστροφῆς πού ὑπῆρχε ἐπάνω στό κατώτερο δάπεδο βρέθηκαν μαζί μέ κομμάτια καμένων ξύλων καί κομμάτια κονιάματος μέ ἐπίχρισμα ἀπό κόκκινο χρῶμα μέ γραμμές γαλάζιες, ἄσπρες καί κίτρινες. Ὅταν ἀφαιρέθηκαν τά δάπεδα αὐτά διαπιστώθηκε ὅτι οἱ τοῖχοι (8) τοῦ δυτικοῦ χώρου (Χ7) τοῦ κτίσματος εἶχαν κατασκευαστεῖ ἐπάνω σέ θεμέλια παλιότερου κτιρίου, πού ἦταν καί αὐτό ἀπό χυτή τοιχοποιία.

Ὁδός Γούναρη 119-121

Ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἔφερε στό φῶς αἴθουσα ὑποκαύστου ρωμαϊκοῦ λουτροῦ. Ἡ αἴθουσα αὐτή φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τήν αἴθουσα τῶν θερμῶν λουτρῶν (caldarium), ὅπως ἀφήνει νά συμπεράνουμε ἡ ὕπαρξη δεξαμενῆς (Χ3) στό νότιο ἄκρο της.

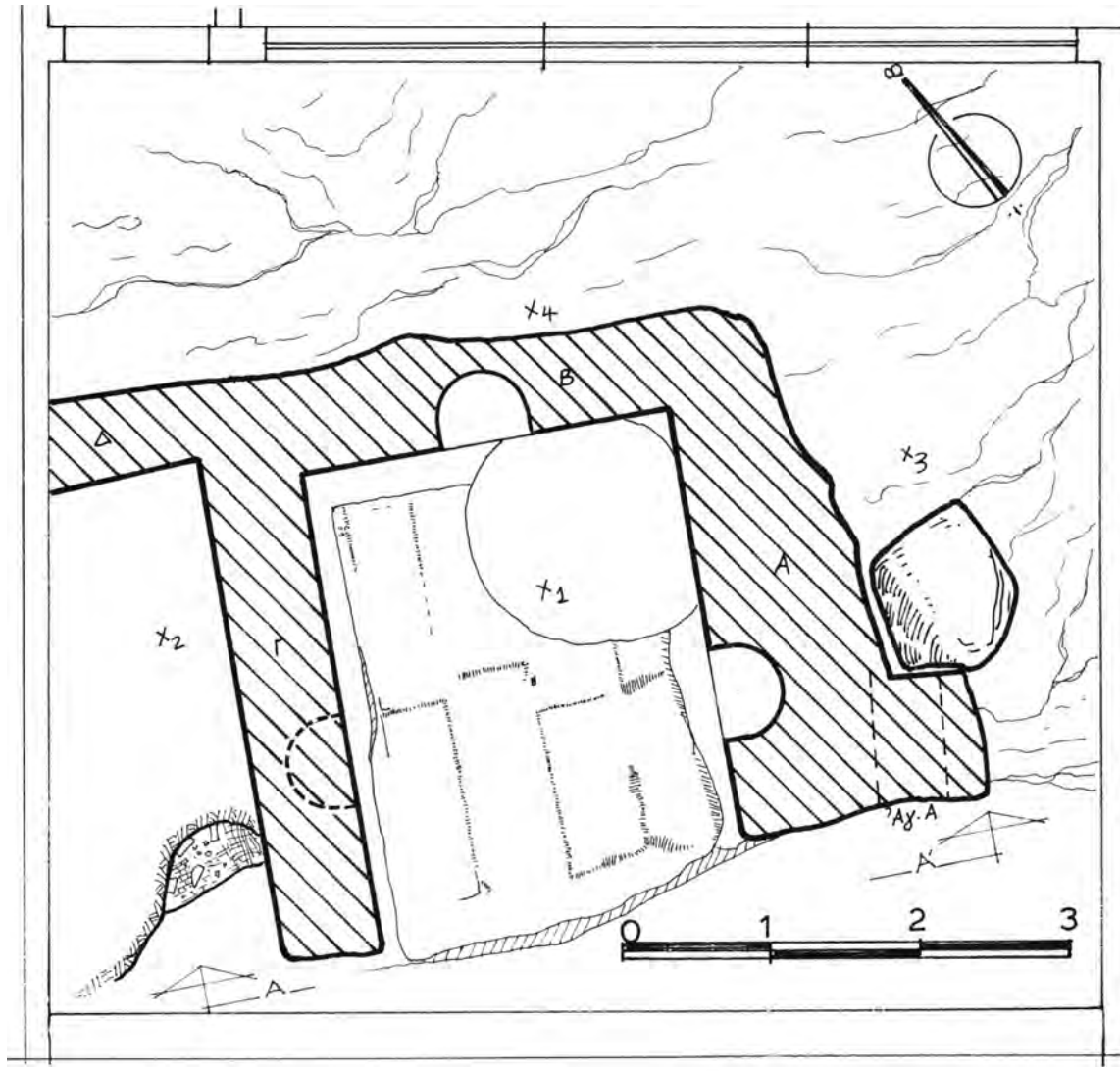
Μεγάλες πήλινες πλάκες, τετράγωνες, πού διατηροῦσαν ἐπίστρωση ἀπό ἀσβεστοκονίαμα, ἀποτελοῦσαν τό δάπεδο τοῦ ὑποκαύστου. Οἱ πλάκες αὐτές στηρίζονταν σέ σειρές ἀπό τετράγωνους (πλευρᾶς 0,275 μ.) ἤ ὀρθογώνιους (διαστ. 0,75×0,30 μ.) πεσσίσκους (ὕψ. 0,14-0,17 μ.), πού ἦταν τοποθετημένοι ἐπάνω σέ δάπεδο ἀπό κονίαμα. Ἐπάνω στό δάπεδο, πού σχημάτιζαν οἱ τετράγωνες πήλινες πλάκες, στηρίζονταν οἱ πεσσίσκοι τοῦ ὑποκαύστου, πού ἦταν τετράγωνοι (πλευρᾶς 0,285 μ.) καί ἦταν τοποθετημένοι σέ διαστήματα ἀπό 0,20-0,40 μ. Φαίνεται ὅτι ἡ κατώτερη σειρά τῶν πεσσίσκων χρησίμευε γιά μόνωση ἀπό τήν ὑγρασία τοῦ ὑπεδάφους[18]. Πουθενά δέ διατηρήθηκαν λείψανα ἀπό τό δάπεδο τῆς αἴθουσας. Στά ΒΔ. τῆς αἴθουσας αὐτῆς (Χ1) δημιουργεῖται ἕνας μικρός ὀρθογώνιος χῶρος (Χ2) πού ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει καί πού ἐπικοινωνοῦσε μέ στενό ἄνοιγμα μέ τήν αἴθουσα. Ὁ χῶρος αὐτός εἶχε δάπεδο, πάχ. 0,34 μ., ἀπό πέτρες καί κομμάτια κεραμίδων, πού συνδέονταν μέ κονίαμα. Στόν ἄξονα τοῦ ἀνοίγματος πρός τήν αἴθουσα βρέθηκε κάτω ἀπό τό δάπεδο τμῆμα ἀγωγοῦ ἀπό κεραμίδες, πλ. 0,20 μ. ἴσως ὁ ἀγωγός αὐτός νά συνδεόταν μέ τό σύστημα τῶν ἀγωγῶν γ καί δ πού ὑπῆρχαν στή δυτική πλευρά τῆς αἴθουσας. Στά Α. τῆς αἴθουσας (Χ1) ἀποκαλύφθηκε μικρό τμῆμα καί ἄλλου δωματίου μέ ὑπόκαυστα (Χ6). Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία καί εἶχαν ἐπένδυση ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους.

Ὁ χῶρος (Χ5) Ν. ἀπό τήν αἴθουσα Χ1, πού φαίνεται πώς ἦταν ὑπαίθριος, διατηροῦσε τμῆμα δαπέδου ἀπό μικρά κομμάτια ἀπό ἐπιμήκεις λίθους, πού στερεώνονταν σέ παχύ στρῶμα ἀπό κονίαμα. Στόν ἴδιο χῶρο ὑπῆρχαν λείψανα ἀγωγοῦ λίθινου (ε) ἀπό λίθινες πλάκες, πού εἶχαν κοιλανθεῖ στήν ἐπιφάνειά τους. Ἀποτελοῦσε μᾶλλον ἀγωγό νεροῦ πού περνοῦσε σέ δρόμο μέ πλακόστρωση, ὅπως δείχνει μιά πλάκα ἀπό λίθο Ἀστακοῦ πού συνήθως χρησιμοποιοῦνταν σέ πλακοστρώσεις ὁδῶν.

Ἀπό τήν ἐπίχωση συγκεντρώθηκαν κατά τήν ἀνασκαφή ὄστρακα ἀπό σκύφους μελαμβαφεῖς μέ μεταλλική λάμψη, ἀνακατεμένα μέ ὄστρακα 2ου αἰ. π.Χ., καθώς καί μέ ὄστρακα ἀπό λυχνάρια τοῦ τέλους τοῦ 1ου καί ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Τά μελαμβαφή ὄστρακα πού βρίσκονται συχνά στίς ἀνασκαφές σέ διάφορα σημεῖα τῆς πόλης προέρχονται ἀπό διατάραξη κλασικῶν καί ἑλληνιστικῶν στρωμάτων, πού ἔγινε κατά τήν ἀνοικοδόμηση τῆς ρωμαϊκῆς πόλης[19].

18. Παρόμοια κατασκευή βρέθηκε στά οἰκόπεδα στίς ὁδούς Γεροκωστοπούλου καί Κανακάρη 141 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 212-213, Πίν. 175 γ καί 178 α) καί στήν ὁδό Κανακάρη 139 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 400, Πίν. 257 ε).

19. Ὅ.π., σ. 394.

Σχέδ. 8 Πάτρα. Ὁδός Γούναρη 69. Κάτοψη τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος.

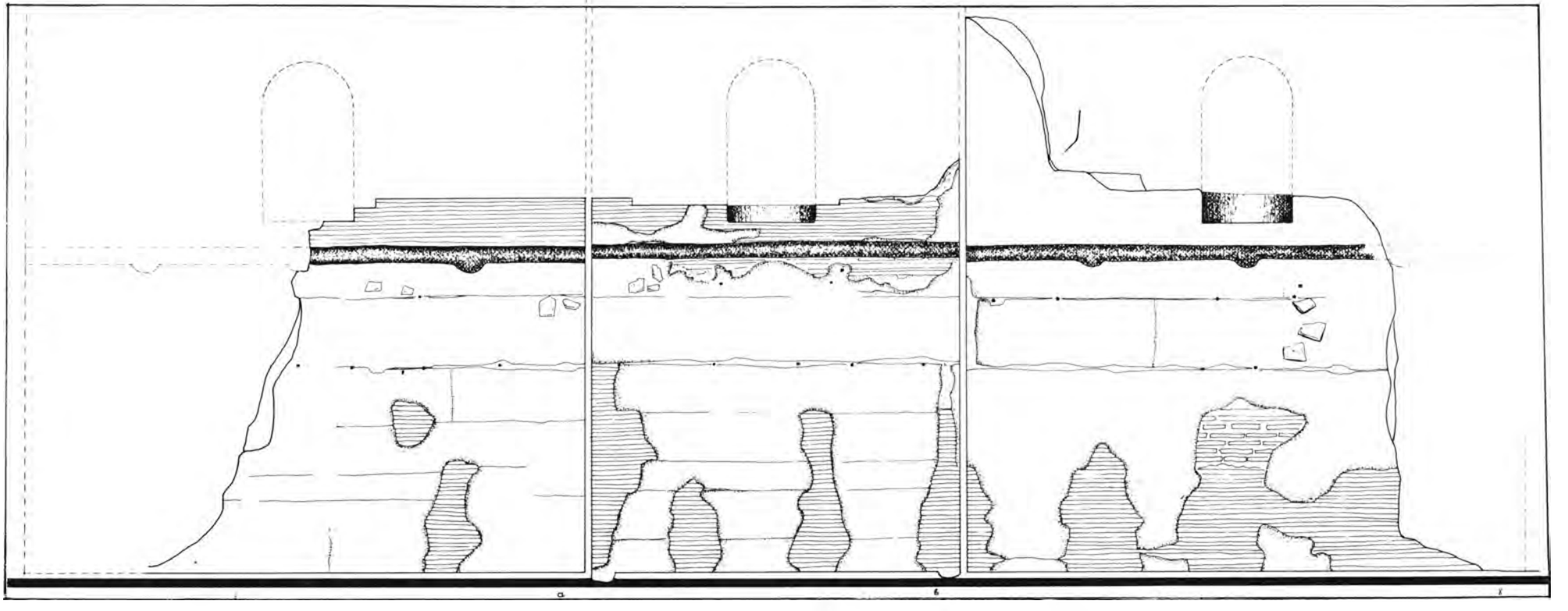
Ὁδός Γούναρη 69

Μέ τίς ἐκσκαφικές ἐργασίες γιά ἐπέκταση τῆς οἰκοδομῆς πρός τόν ἀκάλυπτο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου ἦρθε στό φῶς τό βορειοανατολικό ἄκρο μεγάλου κτιρίου, πού διατηροῦσε μέρος ἀπό τό δεύτερο ὄροφο (Σ χ έ δ. 8). Τό ὑπόλοιπο τμῆμα τοῦ κτιρίου συνεχιζόταν πρός τή νοτιοδυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου, πρός τήν ὁδό Γούναρη, ἀλλά εἶχε καταστραφεῖ πρίν ἀπό ἀρκετά χρόνια, σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες τῶν περιοίκων, κατά τήν ἀνέγερση τῆς νέας οἰκοδομῆς[20].

20. Τό τμῆμα αὐτό τοῦ κτιρίου πού ἀποκαλύφθηκε μέ τήν ἀνασκαφική ἔρευνα διατηρήθηκε στό ὑπόγειο τῆς νέας οἰκοδομῆς ὁρατό καί ἐπισκέψιμο ἀφοῦ ἔγινε τροποποίηση τῆς μελέτης τῆς θεμελίωσης.

Ἡ θεμελίωση τοῦ κτιρίου ἔγινε ἀφοῦ πρῶτα λάξευσαν τό σκληρό χαλικῶδες ἔδαφος, πού παρουσιάζει καί σήμερα στήν περιοχή αὐτή ἔντονη κλίση πρός τήν ὁδό Γούναρη. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἐξωτερική ὄψη τῶν τοίχων τοῦ κτίσματος, πού εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό χυτή τοιχοποιία, δέν εἶναι ὁρατή, ἐνῶ οἱ ἐσωτερικές ὄψεις διαμορφώνονταν μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους.

Ἀπό τό κτίσμα ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει δύο χῶροι. Ὁ μεγαλύτερος χῶρος πρός τά Α. διατηρεῖ τμῆμα ἀπό τούς τοίχους τοῦ δεύτερου ὀρόφου. Οἱ ἐσωτερικές ὄψεις τῶν τοίχων (Σ χ έ δ. 9) εἶχαν ἐπένδυση μέ μαρμάρινες πλάκες σέ τέσσερις ἐπάλληλες σειρές καί λεπτές μαρμάρινες ταινίες στά ἐνδιάμεσα, ὅπως δείχνουν τά ἀποτυπώματα στό παχύ κονίαμα τῶν τοίχων. Μικρές σιδερένιες λάμες προεξέχουν κατά διαστήματα ἀπό τούς τοίχους καί χρησί-

Σχέδ. 9. Πάτρα. Ὁδός Γούναρη 69. Ἀνάπτυγμα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ χώρου.

μευαν προφανῶς γιά τήν καλύτερη στερέωση τῶν μαρμάρινων πλακῶν. Μιά βαθιά ἐσοχή (0,10-0,15 μ.), πού εἶχε ὕψος 0,10-0,12 μ., περιέτρεχε τούς τοίχους σέ ὕψος 2,25 μ. καί χρησίμευε γιά τή στήριξη τοῦ πατώματος. Στή βάση τῆς ἐσοχῆς διακρίνονταν ὀρθογώνιες ὑποδοχές (δοκοθῆκες) γιά τούς δοκούς πού στήριζαν τό πάτωμα τοῦ δεύτερου ὀρόφου. Στό δεύτερο ὄροφο ὑπάρχει ἀπό μιά κόγχη ἡμικυκλική σέ κάθε τοῖχο (Πί ν. 84 α). Τό δάπεδο κάθε κόγχης εἶναι στρωμένο μέ ἔγχρωμες μαρμάρινες πλάκες καί τά τοιχώματα ἔχουν ἐπένδυση μέ ψηφιδωτό ἀπό μαυρόασπρες ψηφίδες. Τά δάπεδο εἶχε καί αὐτό στρωθεῖ με μαρμάρινες πλάκες, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τά ἀποτυπώματα στό κονίαμα. Ἡ ὀρθομαρμάρωση συνεχιζόταν καί στούς τοίχους τοῦ δεύτερου ὀρόφου.

Δυτικά ἀπό τό δωμάτιο αὐτό (Χ1) βρέθηκε τμῆμα ἄλλου χώρου (Χ2), πού διατηροῦσε ψηφιδωτό δάπεδο ἀλλά σέ ἐπίπεδο 1,10 μ. ψηλότερα ἀπό τό δάπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου (Χ1). Τό ψηφιδωτό ἔχει σχέδια γεωμετρικά ἀπό πολύχρωμες ψηφίδες καί οἱ τοῖχοι ἐσωτερικά ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα.

Τό ἄκρο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μεγάλου δωματίου διαπερνοῦσε ἀγωγός μέ καμαρωτή ὀροφή ἀπό ὀπτοπλίνθους πού στηριζόταν σέ δύο κυρτές κεραμίδες. Ὁ ἀγωγός εἶχε κατεύθυνση ἀπό ΝΔ. πρός ΒΑ., ἀλλά ἡ συνέχειά του εἶχε καταστραφεῖ.

Ἀπό τήν ἐπίχωση τοῦ μεγάλου χώρου (ΧΙ) προέρχονται ὄστρακα, πού χρονολογοῦνται ἀπό τά τέλη τοῦ 1ου ἕως καί τόν 4ο αἰ. μ.Χ. Συνεπῶς εἶναι πολύ πιθανό τό κτίριο νά ἀνήκει στούς πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ὁδός Γούναρη 57

Στό οἰκόπεδο βρέθηκαν πενιχρά λείψανα ρωμαϊκοῦ λουτροῦ. Ἐπειδή ὅμως ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἔγινε τμηματικά, ἐνῶ ταυτόχρονα προχωροῦσαν οἱ οἰκοδομικές ἐργασίες γιά τήν ἀντιστήριξη τῶν γειτονικῶν οἰκοδομῶν, δέν ἦταν δυνατό νά ἔχουμε σαφή καί ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῶν ἐρειπίων. Ἐξάλλου, ἐπειδή ἡ θεμελίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου βρισκόταν σχεδόν στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ αὐτό τοῦ σημερινοῦ δρόμου τό λουτρό εἶχε ὑποστεῖ σοβαρές καταστροφές ἀπό μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις.

Κατά μῆκος τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει πέντε συνεχόμενα δωμάτια, ἀπό τά ὁποῖα τά δύο πρός ΝΔ. (Χ4, Χ6) διατηροῦσαν πεσσίσκους ὑποκαύστων, ἐνῶ τό ἑπόμενο πρός ΒΑ. (Χ3) δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες καί τό ἀμέσως συνεχόμενο (Χ2) δάπεδο, πάχ. 1 μ., ἀπό λίθους κολυμπητούς σέ κονίαμα μέ κουρασάνι. Τό τρίτο δωμάτιο πρός ΒΑ. (Χ1) διατηροῦσε ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπό ἀσβεστόκονίαμα.

Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων αὐτῶν ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία μέ ἐπένδυση εἴτε κατά τό σύστημα τό δικτυωτό εἴτε μέ ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους.

Στά Α. τῶν χώρων τῶν ὑποκαύστων βρέθηκαν θεμέλια ἑνός χώρου (Χ7) πού ἐσωτερικά εἶχε σχῆμα περίπου ὀκταγωνικό μέ ἀποστρογγυλεμένες γωνίες. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου αὐτοῦ ἦταν ἀπό χυτή τοιχοποιία (λίθοι πού συνδέονταν μέ κονίαμα ὑπόλευκο). Δάπεδο δέ διασώθηκε ἀλλά διακρίνονταν ἀποτυπώματα ἀπό πλάκες σέ λείψανα κονιάματος. Στή δυτική πλευρά τοῦ ὀκταγώνου, ἡ ὁποία εἶχε καταστραφεῖ, βρέθηκαν δύο ὀρθογώνιοι πεσσίσκοι ἀπό χυτή τοιχοποιία ἐπιχρισμένοι μέ κονίαμα πού εἶχε κουρασάνι. Ἕνας μεταγενέστερος τοῖχος (Γ) ἀπό χυτή τοιχοποιία (λίθοι πού συνδέονταν μέ κονίαμα), πού εἶχε κατεύθυνση ἀπό ΒΑ. πρός ΝΔ., καθώς καί ἕνας ἄλλος παρόμοιας κατασκευῆς (Θ-Ι-Η), κατέστρεψαν ἐν μέρει τόν ὀκταγωνικό αὐτό χῶρο. Τό δωμάτιο αὐτό ἴσως νά ἀποτελοῦσε τήν αἴθουσα τῶν ψυχρῶν λουτρῶν. Στά ΒΑ. τῆς αἴθουσας αὐτῆς διασώθηκαν λείψανα παλιότερων τοίχων ἀπό ἐπάλληλες σειρές ἀπό ὀπτοπλίνθους. Στό χῶρο αὐτό βρέθηκαν δύο ἀλλεπάλληλες στρώσεις δαπέδου ἀπό κονίαμα, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ ἀνώτερη φαίνεται ὅτι ἦταν σέ χρήση στήν ἐποχή τοῦ λουτροῦ.

Κατά τή διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη στρώματος καταστροφῆς (πάχ. 0,25 μ.) στό χῶρο 5. Ἐκτός ἀπό τίς κεραμίδες τῆς στέγης βρέθηκαν ὄστρακα 1ου ἕως καί 3ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης ΒΑ. ἀπό τό χῶρο αὐτό ὑπῆρχε πηγάδι λαξευμένο στό βραχῶδες ἔδαφος. Ἀπό τόν καθαρισμό τοῦ πηγαδιοῦ προέρχονται πολλά ὄστρακα μελαμβαφῆ καθώς καί ὄστρακα 1ου καί 2ου αἰ. μ.Χ.

Ὁδός Μπουμπουλίνας 10 καί Μιαούλη

Στό οἰκόπεδο ἐμφανίστηκε ὕστερα ἀπό ἀνασκαφική ἔρευνα λιθόστρωτο ἀπό μεγάλους πελεκητούς ἀσβεστολίθους. Οἱ λίθοι, ὀρθογώνιοι κυρίως ἀλλά καί σέ ἀκανόνιστο σχῆμα, ἦταν ἄτακτα τοποθετημένοι καί χωρίς νά συνδέονται μεταξύ τους, ἐνῶ τά διάκενα γέμιζαν μέ μικρά λιθάρια καί χαλίκια. Οἱ λίθοι αὐτοί βρέθηκαν σέ δύο στρώσεις, διακρινόταν ὅμως καί τρίτη στρώση, ἀλλά ἡ ἔρευνα δέν ἦταν δυνατό νά προχωρήσει περισσότερο, γιατί ἀνέβλυζε ἄφθονο νερό ἀπό τό ὑπέδαφος. Ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε καί στό πεζοδρόμιο τῆς ὁδοῦ Μπουμπουλίνας, ὅπου διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη μιᾶς σειρᾶς ἀπό πελεκημένες ὀρθογώνιες πλίνθους ἀπό ἀσβεστόλιθο, πού συνδέονταν μεταξύ τους μέ σιδερένιους πιόσχημους συνδέσμους (στούς τόρμους εἶχαν διατηρηθεῖ τά ἴχνη τῆς μολυβδοχόησης). Ἡ σειρά τῶν λιθοπλίνθων πού σχημάτιζε γωνιώδη προεξοχή πρός Δ., δηλαδή πρός τήν πλευρά τῆς θάλασσας, εἶχε θεμελιωθεῖ ἐπάνω σέ τοῖχο ἀπό χυτή τοιχοποιία (κυρίως ἀργοί λίθοι ἀλλά καί ἐλάχιστα κομμάτια ἀπό κεραμίδες πού συνδέονταν μέ σκληρό κονίαμα, μπουρτζουλάνα), ὁ ὁποῖος εἶχε ὕψος 0,95 μ. καί ἔφτανε σέ ὕψος 0,30 μ. ἀπό τό λιθόστρωτο (Πί ν. 84 β). Ὁ τοῖχος αὐτός σχημάτιζε καί μιά ἀκόμα προεξοχή ἀντίστοιχη πρός Α., ὅπου ὅμως δέ σωζόταν ἡ σειρά τῶν λιθοπλίνθων.

Ὁ τοῖχος καί στίς δύο του ὄψεις εἶχε ἐπίχρισμα ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα καί στήν ὄψη του πρός τή θάλασσα σχημάτιζε κυρτή ἐπιφάνεια. Εἶναι πιθανό τά λείψανα αὐτά νά ἀνήκουν σέ λιμενικές ἐγκαταστάσεις τῆς ρωμαϊκῆς πόλης, ἐφόσον μάλιστα, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τά στοιχεῖα πού ἔχουμε ὡς τώρα συγκεντρώσει, στήν περιοχή αὐτή τοῦ σημερινοῦ τελωνείου τοποθετεῖται μέ πιθα-

νότητα τό ἀρχαῖο λιμάνι· ἄλλωστε ἐκεῖ φαίνεται πώς κατέληγε ἡ κεντρική ἀρτηρία τῆς ρωμαϊκῆς πόλης, πού ἀκολουθοῦσε περίπου τήν ἴδια διαδρομή μέ τή σημερινή ὁδό Γούναρη[21].

Κάτω ἀπό τούς ὀγκολίθους καί τή χυτή τοιχοποιία βρέθηκε ἡ λαβή πυραύνου μέ ἀνάγλυφη μορφή γενειοφόρου ἄνδρα μέ πίλο (Π ί ν. 84 γ), τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.[22].

Σχολεῖα Ἁγίου Γεωργίου Λάγγουρα

Στή διάρκεια ἐκσκαφῶν γιά τήν ἀνέγερση νέου σχολικοῦ κτιρίου στόν Ἅγιο Γεώργιο Λάγγουρα, κοντά στήν ὁδό Πατρῶν-Κλάους, βρέθηκαν τά θεμέλια τμήματος μεγάλου κτιρίου (ἐργαστηρίου;) ὅπου σχηματίζονταν τρεῖς συνεχόμενοι ὀρθογώνιοι χῶροι, πού εἶχαν διάταξη ἀπό ΒΑ. πρός ΝΔ., καί μιά κυκλική κατασκευή στό νοτιοδυτικό ἄκρο τοῦ κτίσματος (Π ί ν. 84 δ).

Ἡ τοιχοποιία ἦταν ἀπό ἀργούς λίθους καί κεραμίδες, πού συνδέονταν μέ πηλό ἀλλά οἱ ὄψεις τῶν τοίχων ἦταν ἐπιμελημένες. Τά διαμερίσματα αὐτά δέν ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους οὔτε διακρίνονταν ἴχνη εἰσόδου ἐκτός ἀπό τό μεσαῖο (Χ4) πού εἶχε ἄνοιγμα πρός ΒΔ.

Λείψανα ἀπό θεμέλια παλιότερου κτιρίου βρέθηκαν κάτω ἀπό τόν τοῖχο 3 καί μέσα στό χῶρο 3. Τά θεμέλια αὐτά εἶχαν τήν ἴδια κατασκευή μέ τό κτίσμα. Ὁ χῶρος Χ3 βρέθηκε γεμάτος ἀπό ἀργούς λίθους καί κεραμίδες. Πιθανόν πρόκειται γιά λείψανα θεμελίωσης τῆς παλιότερης αὐτῆς κατασκευῆς.

ΙΦΙΓ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Αἴγιο

Ὁδός Χιλιάρχου Ὀρεινοῦ 11

Βρέθηκε τμῆμα μεγάλης ὀρθογώνιας δεξαμενῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, μήκ. 4,50, σωζ. πλ. 3,80 καί μέγ. σωζ. βάθ. 1,15 μ. Τά τοιχώματα, πάχ. 0,47 μ., ἀπό χυτή τοιχοποιία, ἐπιχρίονταν μέ κουρασάνι σέ δύο στρώσεις, συνολ. πάχ. 0,04 μ. Τό ἐξωτερικό ἐπίχρισμα ἔσωζε ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Ὁ πυθμένας, πάχ. 0,25 μ., ἀποτελοῦνταν ἀπό μία στρώση λίθων, πάχ. 0,10 μ. Ἁρμοκαλύπτρα, τομῆς τεταρτημορίου κύκλου, ὑπῆρχε στίς γωνίες πυθμένα καί τοιχωμάτων. Ἡ δεξαμενή διατηρήθηκε σέ κατάχωση.

Σέ νεότερη ἐποχή, τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἤ τῆς τουρκοκρατίας, ἀνήκει γωνία δύο τοίχων πού χτίστηκε στό ἐσωτερικό τῆς δεξαμενῆς.

Στό νότιο μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκε ρωμαϊκός τοῖχος κατά τό opus mixtum, πού πατοῦσε πάνω σέ ἑλληνιστικό. Τά ὄστρακα τοῦ οἰκοπέδου καλύπτουν ὅλη τήν περίοδο ἀπό τά ἑλληνιστικά χρόνια ὡς τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁδός Κλεομένους Οἰκονόμου 32

Λείψανα κτιρίων τῶν ἑλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν χρόνων καί τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας ἀποκαλύφθηκαν στό οἰκόπεδο αὐτό, τοῦ ὁποίου τόν κεντρικό χῶρο κατελάμβανε τό κτίριο πού κατεδαφίστηκε. Ἀπό τήν ἑλληνιστική ἐποχή σώθηκαν ἀποσπασματικά ἕξι τοῖχοι χτισμένοι μέ ἀργούς λίθους καί λάσπη.

Ἀπό τή ρωμαϊκή ἐποχή σώθηκε τμῆμα συγκροτήματος θερμῶν, τοῦ ὁποίου διατηρήθηκαν σέ πολύ καλή κατάσταση τά ὑπόκαυστα καί τό δάπεδο τῶν ὑπερθέρμων, στρωμένο μέ μαρμάρινες πλάκες. Τό δάπεδο τῶν ὑποκαύστων ἦταν παχύτατο (0,88 μ.), ἀπό ἀλλεπάλληλες στρώσεις ὀπτοπλίνθων, ἀσβεστοκονιάματος, ἀργῶν λίθων καί χαλικιῶν. Οἱ πεσσίσκοι ἦταν στρογγυλοί. Τρεῖς χτιστές βάσεις ἀπό χυτή τοιχοποιία δυτικά τῶν ὑποκαύστων στήριζαν κίονες ἤ πεσσούς.

Ἄλλα τμήματα τῶν θερμῶν σώθηκαν τελείως ἀποσπασματικά.

Τό 1970, σέ σωστική ἀνασκαφή πού ἔγινε στό δρόμο μπροστά ἀπό τό οἰκόπεδο, βρέθηκαν ὑπόκαυστα καί ψηφιδωτό δάπεδο πού ἀνῆκαν στό ἴδιο συγκρότημα.

Στήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας ἀνήκει τμῆμα ὑπονόμου μέ καμαρωτή ὀροφή.

Λυχνάρι τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. χρονολογεῖ τά ἑλληνιστικά λείψανα. Στό ἑλληνιστικό στρῶμα βρέθηκαν καί μερικά πήλινα εἰδώλια (Ἑρμαφρόδιτοι καί μία Ἀφροδίτη). Ἀκόμη βρέθηκαν χάλκινα καί ὀστέινα μικροαντικείμενα.

Ὁδός Ζωοδόχου Πηγῆς

Κατά τή διαπλάτυνση τῆς ὁδοῦ καί κοντά στά διόδια Αἰγίου-Πατρῶν βρέθηκαν ἐννέα ρωμαϊκοί κεραμοσκεπεῖς τάφοι καί τεφροδόχος ἀμφορέας σέ διάφορα ἐπίπεδα, πού καλύπτουν τήν περίοδο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ὡς τό τέλος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Οἱ τάφοι ἦταν γενικά φτωχοί. Βρέθηκαν μόνο δύο πήλινα λυχνάρια, μόνωτο πήλινο κύπελλο καί δύο γυάλινες δακρυδόχοι.

Καλλιθέα

Στήν περιοχή τῶν θαλαμοειδῶν τάφων τοῦ Αἰγίου, κοντά στήν ἐθνική ὁδό Πατρῶν-Αἰγίου, ὕστερα ἀπό κατάρρευση τῶν τοιχωμάτων ἑνός μυκηναϊκοῦ τάφου, ἀποκαλύφθηκε ρωμαϊκός κεραμοσκεπής τάφος, πού περιεῖχε ὕπτιο σκελετό μέ τό κεφάλι πρός ΝΑ. καί ὑπόλοιπα ὀστῶν παλιότερης ταφῆς στά κάτω ἄκρα. Βρέθηκε μία γυάλινη δακρυδόχος καί χάλκινη περόνη (1ος- ἀρχές 2ου αἰ. μ.Χ.).

Ἔξω ἀπό τόν τάφο βρέθηκε ἐρυθροβαφής ρωμαϊκός ἀμφορέας τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πού περιεῖχε καμένα ὀστά.

Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

21. ΑΑΑ IV (1971), σ. 311.

22. Τύπος Ι Α κατά τήν κατάταξη του Conze, JdI V (1890), σ. 118 κ.ἑ., πίν. Ι (παριστάνει τό δαίμονα ἀπό τόν κύκλο τοῦ Ἡφαίστου).

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΙΣΤΡΑ

Στά ἴδια πλαίσια μέ ἐκεῖνα τοῦ 1975 ἐκτελέστηκε καί φέτος τό ἔργο τῆς Ἐπιμελητείας Μιστρᾶ, πού τά ὁριά της περιορίζονται στό νομό Λακωνίας. Κύριο ἀντικείμενο ὑπῆρξε τό ἀναστηλωτικό ἔργο καί ἡ συντήρηση τοιχογραφιῶν. Παράλληλα, μᾶς ἀπασχόλησε ὁ οἰκοδομικός ἔλεγχος σέ οἰκισμούς πού ἐποπτεύονται ἀπό τήν Ὑπηρεσία καί ἡ φροντίδα γιά τόν ἐμπλουτισμό τῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχείων καθώς καί τοῦ φωτογραφικοῦ τῶν μνημείων τοῦ νομοῦ.

Στίς ἐπιστημονικές καί λοιπές ἐργασίες τῆς Ἐπιμελητείας βοήθησε μέχρι τόν Ἰούνιο, ὡς ἐπιστημονική βοηθός, ἡ ἀρχαιολόγος Χ. Ἀνδρεοπούλου-Κοιλάκου.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ – ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ

Μιστρᾶς

Στόν ἀρχαιολογικό χῶρο Μιστρᾶ, γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἄνετη περιήγηση τῶν ἐπισκεπτῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμός αὐξάνει σημαντικά κάθε χρόνο, κρίθηκε ἀναγκαία ἡ τοποθέτηση καθοδηγητικῶν καί ἐνδεικτικῶν πινακίδων, πού ἡ ἀπουσία τους ἦταν πάντοτε αἰσθητή.

Ἐκτός ἀπό τίς ἀναστηλωτικές ἐργασίες πού ἔγιναν σέ τρία σημαντικά κτίρια τοῦ Μιστρᾶ (βλ. παρακάτω), λόγω ἔλλειψης μελετῶν καί τεχνικοῦ προσωπικοῦ περιοριστήκαμε σέ ἐργασίες συντήρησης κτιρίων καί ρίξαμε τό κύριο βάρος τοῦ ἀναστηλωτικοῦ προγράμματος τῆς Ἐπιμελητείας στή στερέωση καί ὄχι στήν ἀποκατάσταση. Ἔγιναν στερεώσεις ἑτοιμόρροπων τοίχων ἐρειπωμένων κυρίως σπιτιῶν μέ συμπληρώσεις τῶν φθορῶν τῆς τοιχοποιίας τους καί στεγανοποιήσεις τῶν ἀπολήξεών τους πού σώζονται, ἄλλοτε σέ μικρό καί ἄλλοτε σέ μεγάλο ὕψος, θλιβερά ἀπομεινάρια μιᾶς ἄλλοτε ζωντανῆς πολιτείας.

Ἐπίσης ἔγινε «ξενοδιάβασμα» τῆς κεράμωσης τῶν ναῶν τοῦ Μιστρᾶ, πράγμα ἀπαραίτητο κάθε χρόνο πρίν ἀπό τόν ἐρχομό τοῦ χειμώνα, πού εἶναι ἰδιαίτερα βαρύς καί βροχερός στήν περιοχή. Διαμορφώθηκε ἐπίσης ὁμαλότερο τό μέρος τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ ἀπό τήν τουρκική βρύση στήν Παντάνασσα, ἀκριβῶς κάτω ἀπό τά κελιά τῆς μονῆς, γιατί ἦταν δύσβατο καί ἐπανειλημμένα εἶχε γίνει αἰτία δυσάρεστων περιστατικῶν στούς ἐπισκέπτες.

Σπίτι «Ξ»

Στή συνοικία τῆς Μητρόπολης καί ἀριστερά ἀπό τό δρόμο πού ὁδηγεῖ στήν Παντάνασσα, βρίσκεται τό ὀνομαζόμενο ἀπό τόν Ἀ. Ὀρλανδό[1] σπίτι «Ξ».

Πρόκειται γιά ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον, ἀρχιτεκτονικά, κτίριο, πού κατατάσσεται στήν κατηγορία Β τῶν σπιτιῶν τοῦ Μιστρᾶ[2], μισοερειπωμένο σήμερα, πού θά μποροῦσε ὅμως ν' ἀποκατασταθεῖ μέ ἀρκετή ἀκρίβεια, γιατί τά βασικά ἀρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του εἶναι σαφή.

Περιγραφή τοῦ σπιτιοῦ παρέχεται ἀπό τόν Ἀ. Ὀρλάνδο, θά προσθέσουμε ὅμως ἐδῶ μερικά στοιχεῖα συμπληρωματικά: τό σπίτι ἀπαρτίζεται ἀπό κατώγι, «μεσόπατον»[3] καί ὄροφο, πού ἀποτελοῦσε τόν τρίκλινο.

Τό κατώγι, στό ὁποῖο μπαίνει κανείς σήμερα μόνο ἀπό μιά κάπως πλατύτερη πολεμίστρα στό βορειοανατολικό μέρος τῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου (ἔχει γκρεμιστεῖ τό βόρειο μέρος τοῦ σπιτιοῦ καί δέν ὑπάρχει εἴσοδος), ἔχει μῆκος καί πλάτος ὅσο καί ὁ μεσόπατος. Ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι ὁρίζεται ἀπό τόν ἀνωτέρω μελετητή[4] γιά τά σπίτια τῆς Β κατηγορίας, στεγάζεται μέ σειρά ἀπό σταυροθόλια, πού πατοῦν σέ παραστάδες πού βρίσκονται στόν ἀνατολικό καί δυτικό τοῖχο, δηλαδή στίς δύο μακριές πλευρές τοῦ ὑπογείου. Ἀνάμεσα στίς παραστάδες σχηματίζονται ἀψιδώματα στά ὁποῖα, στήν ἀνατολική πλευρά, ἀρχικά ἀνοίγονταν παράθυρα καί πιθανῶς καί πόρτα[5]. Ἀργότερα, προφανῶς γιά ἀμυντικούς σκοπούς, κλείστηκαν μέ τοίχους στούς ὁποίους ἀνοίχτηκαν πολεμίστρες. Τά ἀψιδώματα τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἶναι τυφλά καί ὑπάρχει χτιστό πεζούλι μπροστά τους, σ' ὅλο τό μῆκος τῆς ἴδιας πλευρᾶς. Στό κέντρο τοῦ ἐσωραχίου τοῦ μεσαίου ἀψιδώματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπῆρχε ἄνοιγμα πρός τό μεσόπατο, ἴσως καταπακτή, πού ἀργότερα φράχτηκε. Τέλος, σημειώνουμε ὅτι τό δάπεδο τοῦ κατωγιοῦ εἶναι στρωμένο μέ πέτρες (καλντερίμι).

Στούς πάνω ὀρόφους τοῦ σπιτιοῦ οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων ἀναλύονται σέ πολλά ἀψιδώματα, ἀπό τά ὁποῖα ἄλλα καταλήγουν σέ παράθυρα καί πόρτες καί ἄλλα σέ διάφορων μορφῶν ἐρμάρια. Στό μεσόπατο ὅμως, ὅπως καί στό κατώγι, καθώς προαναφέραμε, τά περισσότερα ἀνοίγματα κλείστηκαν κάποτε καί ἡ μικρή «τοξική θυρίδα» πού σχηματίστηκε στόν ἀνατολικό τοῖχο, μέ μέτωπο δηλαδή πρός τήν κοιλάδα, ἑρμηνεύει τήν αἰτία τῆς ἐνέργειας αὐτῆς. Στόν ἴδιο ὄροφο, στή νοτιοδυτική γωνία του, διατηρεῖται σέ σχετικά καλή κατάσταση ἡ ἑστία.

Δύο εἶναι κυρίως τά ἐνδιαφέροντα χαρακτηριστικά τοῦ σπιτιοῦ «Ξ»: τά δύο ὡραῖα παράθυρα πού βρίσκονται στόν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ τρικλίνου καί τά λίγα σωζόμενα λείψανα ἐπιχρίσεων τῶν τοίχων ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά, ὅπου ἐπάνω σέ λευκό κονίαμα ζωγραφίζονται κόκκινες ταινίες σέ ἀπομίμηση πλίνθων, πού σχηματίζουν γεωμετρικά σχήματα ἤ μιμοῦνται ὀδοντωτές ταινίες[6].

1. Ἀ. Ὀρλάνδος, Παλάτια καί σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, Ἀθῆναι 1937, σ. 113-114 κυρίως. Στό Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 1 σημειώνεται μέ τό γράμμα «N» (maison «N»).

2. Λακωνικαί Σπουδαί, Ἀθῆναι 1975, Β', σ. 78 κ.ἑ.

3. Ὅ.π., σ. 77-78.

4. Ὅ.π., σ. 79.

5. Στό πάχος τῆς μεσαίας παραστάδας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπάρχει τρύπα, ὅπου κατά πάσα πιθανότητα ἔμπαινε συρόμενος ὁ μοχλός πού ἀσφάλιζε τήν πόρτα.

6. Κυρίως Ἀ. Ὀρλάνδος, Παλάτια καί σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, σ. 83, εἰκ. 71.

Τά παράθυρα ἀνοίγονται μέσα σέ δύο χωριστές ἡμικυκλικές ἀψίδες, πού τήν κάθε μία ὁρίζει ὀδοντωτή ταινία. Τά πλαίσια τῶν παραθύρων ἦταν πώρινα καί τά ὑπέρθυρα, πού πατοῦσαν σέ «κορινθιάζον» κιονόκρανο, εἶχαν σχῆμα τεθλασμένου τόξου.

Στό σπίτι «Ξ», πού τοποθετεῖται χρονολογικά στό 15ο αἰ.[7], συνδυάζονται μέ ἐπιτυχία στοιχεῖα πού χαρακτηρίζουν σπίτια καί ἀρχοντικά τοῦ 13ου αἰ., ὅπως τά παράθυρα μέ ὑπέρθυρο πού πατεῖ σέ «κορινθιάζον» κιονόκρανο καί καταλήγει σέ τεθλασμένο τόξο (ἀρχοντικό Α καί ἀνατολική πτέρυγα παλατιῶν), μέ χαρακτηριστικά τοῦ 14ου, ὅπως οἱ πλατιές ἡμικυκλικές ἀψίδες πού περιβάλλουν ἄλλες ἐλαφρά εἰσέχουσες στίς ὁποῖες ἀνοίγονται τά παράθυρα, καί τέλος ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τό 15ο αἰ., δηλαδή οἱ σειρές τῶν ἀψιδωμάτων σ' ὅλους τούς ὀρόφους.

Οἱ ἀναστηλωτικές ἐργασίες πού ἔγιναν στό σπίτι «Ξ»[8] εἶναι οἱ ἑξῆς: ἀρχικά, ἀφοῦ καθαρίστηκε ἀπό τή βλάστηση, ἀπομακρύνθηκαν τά μπαζώματα ἀπό τό μεσόπατο καί ἀποκαλύφθηκε τό δάπεδό του, πού δέ θά πρέπει νά ἀνήκει στήν α΄ φάση τοῦ κτιρίου. Στή συνέχεια ἔγινε στερέωση καί συμπλήρωση, βάσει τῶν σωζόμενων στοιχείων, τῆς «ποδιᾶς» παραθύρων καί ἐρμαρίων, στερέωση τῆς τοιχοποιίας καί στεγανοποίηση τῶν ἀπολήξεων τῶν τοίχων. Ἔγινε ἀποκατάσταση τοῦ πώρινου πλαισίου τοῦ νότιου παραθύρου τῆς ἀνατολικῆς ὄψης τοῦ σπιτιοῦ, στό ὑπέρθυρο τοῦ ὁποίου δόθηκε τό σχῆμα τεθλασμένου τόξου πού πατεῖ σέ «κορινθιάζον» κιονόκρανο. Γιά τήν ἀποκατάστασή του σ' αὐτή τή μορφή μᾶς ὁδήγησαν, ἐκτός τῶν ἄλλων[9], τό σχῆμα καί οἱ διαστάσεις τοῦ ἀνοίγματος καί τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα, κυρίως τό πώρινο «κορινθιάζον» κιονόκρανο, πού σώζεται κατά χώρα, στό μισοερειπωμένο παράθυρο στά βόρεια τῆς ἴδιας ὄψης τοῦ σπιτιοῦ (Π ί ν. 85 α-β).

Τέλος, ἀπό εἰδικευμένο συντηρητή τοιχογραφιῶν ἔγιναν στερεώσεις τῶν ἑτοιμόρροπων λειψάνων τῶν ζωγραφισμένων κονιαμάτων, ἐξωτερικά στά πλαίσια τῶν παραθύρων καί ἐσωτερικά πλάι στήν ἑστία, στόν ἀνατολικό καί δυτικό τοῖχο κ.ἀ.

Σπίτι «Ο»[10]

Ἀνήκει, σύμφωνα μέ τόν Ὀρλάνδο, στήν Α κατηγορία τῶν σπιτιῶν τοῦ Μιστρᾶ καί εἶναι «σύγκολο» μέ τό «Ξ», μέ τό ὁποῖο συνδέθηκε στά δυτικά σχεδόν κάθετα. Διαιρεῖται στό ὕψος σέ δύο μέρη (ἰσόγειο καί ὄροφο), εἶναι δηλαδή μονόπατο.

Ὁ ὄροφος ἀποτελεῖται ἀπό δύο αἴθουσες παράλληλες (Π ί ν. 86 α), σέ καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες ὑπάρχει καί ἐνδιαφέρων τύπος ἀποχωρητηρίου. Στά βορειοδυτικά, μέσα στή μεγάλη αἴθουσα, ὑπῆρχε ἡ ἑστία, ἡ ὁποία σέ νεότερους χρόνους ἀχρηστεύτηκε, χτίστηκε μέ πρόχειρο λεπτό τοιχίο τό βάθος της καί ἀνοίχτηκε στό δυτικό τοῖχο τῆς αἴθουσας παράθυρο. Κάτω ἀπό τήν ἴδια αἴθουσα, τή νότια, ὁ ἰσόγειος ὑπόθολος χῶρος χωρίζεται σέ δύο μέρη: τό ἕνα εἶναι κοινόχρηστη δίοδος-διαβατικό[11] καί τό ἄλλο, μέ ἀνοίγματα στό διαβατικό καί στά νότια, εἶναι τό κατώγι τοῦ σπιτιοῦ, στό θόλο τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μιά φραγμένη σήμερα καταπακτή, πού ὁδηγοῦσε στόν ὄροφο. Τό κατώγι τῆς βόρειας αἴθουσας, πού ἔχει τίς διαστάσεις περίπου τοῦ ὀρόφου, δέν ἐπικοινωνεῖ μέ ἐκεῖνο τῆς νότιας. Στεγάζεται μέ σταυροθόλια, ἔχει εἴσοδο ἀπό βόρεια καί μοναδικό παράθυρο μιά μικρή τοξωτή θυρίδα στά ἀνατολικά.

Οἱ ἐργασίες πού ἔγιναν στό σπίτι «Ο» ἀπέβλεπαν κυρίως στή στερέωση ἑτοιμόρροπων τμημάτων τοῦ οἰκοδομικοῦ του σκελετοῦ. Ἀναλυτικότερα, στερεώθηκαν ἢ συμπληρώθηκαν, μέ βάση τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα, τά ἡμικυκλικά τόξα τῶν θυρῶν, τῶν παραθύρων καί τῶν τυφλῶν ἀψιδωμάτων, ἔγινε ἀποκατάσταση τοῦ τυμπάνου τῆς πόρτας ἐπικοινωνίας τῶν δύο αἰθουσῶν καί τοποθετήθηκε ξύλινο «πρέκι» στά ὑπάρχοντα ἀνοίγματα πάκτωσης.

Σπίτι κάτω ἀπό τήν πύλη τῆς Μονεμβασίας

Ἀνεβαίνοντας γιά τά παλάτια, λίγο πρίν φτάσουμε στήν πύλη τῆς Μονεμβασίας, στ' ἀριστερά τοῦ δρόμου, συναντᾶμε μεγάλο, πολυγωνικοῦ σχήματος, σπίτι. Πρόκειται γιά κτίσμα τῆς τουρκοκρατίας, μέ ξυλοδεσιές στούς τοίχους ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Ἀποτελεῖται ἀπό τρία πολυγωνικά μέρη πού τό καθένα διαιρεῖται, κατά τή διάσταση τοῦ ὕψους, σέ τρεῖς στάθμες.

Γιά τή στερέωση τοῦ κτιρίου ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες: κλείστηκαν μεγάλα ρήγματα, πού ὑπῆρχαν στούς τοίχους τῆς νοτιοανατολικῆς κυρίως πλευρᾶς· στερεώθηκαν καί συμπληρώθηκαν πλαίσια θυρῶν καί παραθύρων βάσει στοιχείων πού ὑπῆρχαν, ὥστε νά συγκρατηθοῦν οἱ τοῖχοι· ἔγιναν ἐπισκευές στήν τοιχοποιία καί στερέωση καί στεγανοποίηση τῶν ἀπολήξεων τῶν τοίχων γιά νά μή διαποτίζονται ἀπό τά νερά τῆς βροχῆς ἐπειδή δέ σώζεται ἡ στέγη (Π ί ν. 85 γ-δ).

Κτίριο κάτω ἀπό τούς Ἁγίους Θεοδώρους

Στερεωτικές ἐργασίες ἄρχισαν καί στό κτίριο αὐτό ἀλλά δέν τελείωσαν λόγω τοῦ χειμώνα. Τό κτίριο, μία ὀρθογώνια ἰσόγεια αἴθουσα μέ πολλά ἀνοίγματα καί ἐσωτερικές κόγχες, χρησίμευε στά νεότερα χρόνια γιά ἐλαιοτριβεῖο, ὅπως μαρτυροῦν πρώην κάτοικοι τοῦ χώρου καί ἐπιβεβαιώνουν τά χτιστά στό δάπεδο πιθάρια («πολύμια», ὅπως λέγονται στό Μιστρά) καί ὁ λιός, πού σώζεται στά βόρεια τοῦ κτιρίου, μέ ὑδραυλικό κονίαμα ἐσωτερικά. Οἱ ἐργασίες θά συνεχιστοῦν τόν ἐρχόμενο χρόνο.

7. Λακωνικαί Σπουδαί, ὅ.π., σ. 82.

8. Παλιότερα εἶχαν ἐκτελεστεῖ κυρίως ἐργασίες διαμόρφωσης χώρων γύρω ἀπό τό σπίτι «Ξ», βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 203 καί ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 171.

9. Α. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 18 καί 113 καί εἰκ. 11Γ καί 13. Τοῦ ἴδιου, Λακωνικαί σπουδαί, ὅ.π., σ. 82.

10. Στό Millet, ὅ.π., ἀναφέρεται στόν πίν. 1 ὡς maison «Ο».

11. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 171, Πίν. 179 γ-δ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Μιστρᾶς

Ὁδηγήτρια

Οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου, πού εἶχαν ἀρχίσει τό 1968[12], συνεχίστηκαν καί τή φετινή χρονιά ἀπό συνεργεῖο τῆς Ὑπηρεσίας μέ τήν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ Φ. Ζαχαρίου. Τό συνεργεῖο ἐργάστηκε στό Ἀφεντικό μέχρι τό Μάιο καί ὁλοκλήρωσε τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν ὅλων τῶν χώρων τοῦ μνημείου. Ὑπολείπεται τό «φιξάρισμα» τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας τῶν τοιχογραφιῶν μέ τό ὁποῖο ὁλοκληρώνεται, μετά ἀπό πολύχρονες καί πολυδάπανες ἐργασίες, ἡ συντήρηση τοῦ γραπτοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ.

Οἱ τελευταῖες ἐργασίες πού ἔγιναν τό 1976 ἦταν ἀναλυτικά: α) νοτιοανατολικό παρεκκλήσι: μηχανικός καθαρισμός ἁλάτων σέ ὁρισμένα σημεῖα, β) παρεκκλήσι χρυσοβούλλων: ἀφαίρεση τσιμέντων, πού εἶχαν τοποθετηθεῖ παλιότερα γιά νά συγκρατήσουν ἑτοιμόρροπα κομμάτια τοιχογραφιῶν ἤ νά κλείσουν ἀνοίγματα, καί ἀντικατάστασή τους ἀπό εἰδικό κονίαμα, οὐδέτερου χρωματικοῦ τόνου. Μηχανικός καθαρισμός ἁλάτων στήν παράσταση τῶν ἀγγέλων καί χαμηλά κάτω ἀπό τά χρυσόβουλλα, γ) κυρίως ναός: ἔγιναν στερεώσεις τῶν σωζόμενων κονιαμάτων τῆς ὁρθομαρμάρωσης.

Παντάνασσα

Στό γυναικωνίτη τοῦ ναοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, σώζεται ὁ ἀρχικός ζωγραφικός διάκοσμος, σέ σχετικά καλή κατάσταση. Ἀντίθετα, οἱ μεταγενέστερες τοιχογραφίες τοῦ 17ου-18ου αἰ. πού διακοσμοῦν τόν ἰσόγειο χῶρο τοῦ ναοῦ, ἔχουν ὑποστεῖ πολλές φθορές, λόγω τῆς ὑγρασίας, κυρίως στό νότιο τοῖχο, καί καλύπτονται ἀπό σκληρά κρυσταλλικά ἅλατα.

Οἱ ἐργασίες ξεκίνησαν ἀπό τόν πάνω ὄροφο καί ἔγιναν στίς τοιχογραφίες τοῦ δυτικοῦ καί νότιου κλίτους: μηχανικός καθαρισμός ἁλάτων καί στερέωση τοῦ ὑποστρώματος τῶν τοιχογραφιῶν μέ ἐνέσεις· ἀφαίρεση τσιμέντων καί συγκράτηση ἑτοιμόρροπων κομματιῶν τοιχογραφιῶν μέ κονίαμα οὐδέτερου τόνου (Πί ν. 86 β, 87 α-β). Ἐπίσης στό νάρθηκα ἔγινε δοκιμαστικός μηχανικός καθαρισμός ἁλάτων, στερέωση ὑποστρώματος ζωγραφικοῦ διακόσμου καί τέλος προετοιμασία γιά τήν ἀποτοίχιση ὁρισμένων παραστάσεων τοῦ νότιου καί δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ. Δόθηκε ἡ λύση τῆς ἀποτοίχισης ἀφενός γιατί κάτω ἀπό τό νεότερο στρῶμα διακρινόταν καί δεύτερο παλιότερο στρῶμα καί ἀφετέρου ἐπειδή εἶχαν ἐξογκωθεῖ ἐπικίνδυνα οἱ τοιχογραφίες λόγω ὑγρασίας καί κινδύνευαν νά καταπέσουν. Οἱ ἐργασίες συνεχίζονται.

Γεράκι

Ἅγιος Σώζων

Συνεχίστηκαν[13] οἱ ἐργασίες ἀποκάλυψης, κάτω ἀπό νεότερα ἐπιχρίσματα, τῶν ἀξιόλογων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ καί ἀποκαλύφθηκαν οἱ ἀκόλουθες παραστάσεις: στό τύμπανο τοῦ νότιου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ, δεξιά καί ἀριστερά τοῦ δίλοβου παραθύρου, ἀδιάγνωστη παράσταση: δεξιά ὁ Χριστός ὄρθιος καί ἕνας ἀπόστολος καί ἀριστερά μιά ὄρθια γυναικεία μορφή (προβληματική ἡ ταύτιση τῆς σκηνῆς μέ τή Σαμαρείτιδα). Κάτω ἀπό τό παράθυρο, ἡ πολυπρόσωπη παράσταση τῆς Βρεφοκτονίας. Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ νοτιοδυτικοῦ πεσσοῦ, δύο μορφές ἄγνωστων μαρτύρων μέ σημαντικές φθορές. Μία πρώτη εἰκονογραφική καί στιλιστική θεώρηση τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ πού ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μέχρι σήμερα[14], μᾶς ὁδήγησε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἔργο τοῦ 13ου αἰ.

Στίς παραστάσεις πού ἀποκαλύφθηκαν ἐφέτος καί σ' ἐκεῖνες πού ἀποκαλύφθηκαν τόν περασμένο χρόνο ἔγινε στερέωση τοῦ ὑποστρώματος μέ ἐνέσεις, συμπλήρωση καί συγκράτηση μέ εἰδικό κονίαμα οὐδέτερου τόνου, καθαρισμός ἁλάτων μέ μηχανικό τρόπο καί τέλος στερέωση («φιξάρισμα») τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας (Πί ν. 88-89). Οἱ ἐργασίες, πού διακόπηκαν λόγω τοῦ χειμώνα, θά συνεχιστοῦν τόν ἐρχόμενο χρόνο.

Ἅγιος Ἀθανάσιος

Ἔγιναν καί φέτος ἔρευνες, συνεχίζοντας παλιότερες προσπάθειες[15], γιά τήν ὕπαρξη τοιχογραφιῶν κάτω ἀπό τά νεότερα ἐπιχρίσματα καί ἀποκαλύφθηκαν στόν κύλινδρο τῆς κόγχης τοῦ διακονικοῦ λείψανα δύο μορφῶν μαρτύρων μέ σταυρό στό χέρι. Στίς παραστάσεις αὐτές, καθώς καί σέ ἄλλες πού ἀποκαλύφθηκαν παλιότερα καί πού ὅπως διαπιστώθηκε μετά ἀπό ἔλεγχο τῆς κατάστασής τους εἶχαν ἀνάγκη στερεωτικῶν κυρίως ἐργασιῶν λόγω ὑγρασίας τοῦ ναοῦ, ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες: στερέωση μέ ἐνέσεις τῶν κονιαμάτων τῶν τοιχογραφιῶν, συμπλήρωση τῶν φθορῶν καί συγκράτηση κομματιῶν, πού διέτρεχαν κίνδυνο ἀποκόλλησης, μέ κονίαμα οὐδέτερου τόνου, τέλος καθαρισμός ἁλάτων μέ μηχανικό τρόπο.

Ἅγιος Νικόλαος (Πύργου)

Ἔγιναν συμπληρωματικές ἐργασίες στερέωσης στά κατώτερα κυρίως μέρη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ καί καθαρισμός μέ μηχανικό τρόπο τῶν ἁλάτων στίς ἀκόλουθες παραστάσεις: α) τοῦ Χριστοῦ στό τέμπλο, β) τῆς Ἁγίας Βαρβάρας στό βόρειο τοῖχο, γ) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό τύμπανο τοῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος τοῦ βόρειου τοίχου καί δ) τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στό νότιο τοῖχο. Οἱ ἐργασίες πρέπει νά συνεχιστοῦν.

Τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν στό Γεράκι πραγματοποίησε συνεργεῖο συντηρητῶν τῆς Ὑπηρεσίας, μέ ὑπεύθυνους τούς καλλιτέχνες-συντηρητές Θάλεια καί Σταῦρο Παπαγεωργίου.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΓΚΙΑΟΥΡΗ

12. Ὅ.π., σ. 170.

13. Βλ. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 125-126.

14. Γιά τόν τροῦλο βλ. ΑΕ 1971, σ. 1-7, γιά τά λοιπά μέρη ΑΑΑ IV (1971), σ. 154-160 καί ΑΔ, ὅ.π.

15. ΑΑΑ, ὅ.π., καί ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 19-20 καί ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 297.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Τό 1976 ἡ Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν ἀνέσκαψε ἰδιωτικά οἰκόπεδα στή Θήβα, καθώς καί στήν Ἐρέτρια, στό Μαλακώντα, στό Λευκαντί καί στή Χαλκίδα. Ἡ ὑπογραφομένη καί μέ τήν οὐσιαστική βοήθεια τῆς Ἐπιμελήτριας Μυρτῶς Σταυροπούλου[1] συνέχισε τήν ἀνασκαφή τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ καί κλασικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀκραιφίας καί ἀνέσκαψε περί τούς 40 τάφους στήν Ἁγία Ἐλεούσα Πυρίου Θηβῶν. Ἐπίσης, ἡ ὑπογραφομένη καί μέ τήν καθημερινή παρακολούθηση τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἔφης Λυγκούρη ἄρχισε στήν Τανάγρα τή διερεύνηση τοῦ χώρου ὅπου πρόκειται νά ἱδρυθεῖ τό Κρατικό Ἐργοστάσιο Ἀεροπλάνων. Ἡ καθηγήτρια τοῦ πανεπιστημίου στό Boulder τοῦ Colorado Χ. Τζαβέλλα-Evjen καί ἀπό μέρους τῆς Ὑπηρεσίας ἡ Ἐπιμελήτρια Μ. Σταυροπούλου συνέχισαν τήν ἀνασκαφή τοῦ ΠΕ συνοικισμοῦ τῶν Λιθαρῶν.

Ἐκτός ἀπό τήν τρέχουσα διοικητική καί λοιπή ἐργασία (χορήγηση οἰκοδομικῶν ἀδειῶν καί ἔλεγχο τῶν οἰκοπέδων στίς πόλεις Θήβα, Χαλκίδα, Ἐρέτρια, Ὀρχομενό, Χαιρώνεια, Ἁλίαρτο, Σκύρο, χορήγηση ἀδειῶν λειτουργίας λατομείων, ἵδρυση νέων βιομηχανιῶν, ναυπηγείων, ἐξοχικῶν οἰκισμῶν κτλ., περιφράξεις, περισυλλογή ἀρχαίων, κηρύξεις, ἀπαλλοτριώσεις, διαμόρφωση ἀρχαιολογικῶν χώρων κτλ.[2]), συνεχίστηκε γιά τέταρτη χρονιά ἐφέτος καί τό σπουδαῖο ἔργο τῆς τακτοποίησης στίς ἀποθῆκες τῶν Μουσείων Θηβῶν, Χαλκίδας καί Ἐρετρίας τοῦ ὑλικοῦ τῶν νέων ἀνασκαφῶν. Στήν Ἐρέτρια καί στή Χαλκίδα καθαρίστηκαν δεκάδες χιλιάδες ὄστρακα, περί τά 1.000 μικροαντικείμενα (ἀγνύθες, λύχνοι, χάλκινα ἀντικείμενα, ψῆφοι κτλ.) καί περί τά 300 ἀγγεῖα καί εἰδώλια. Πολλά ἀπό τά ἀρχαῖα αὐτά ἀντικείμενα συγκολλήθηκαν καί φωτογραφήθηκαν, ὅπως φωτογραφήθηκαν καί ὅσα ἀπό τά ὄστρακα ἔφεραν γραπτή ἤ ἐγχάρακτη διακόσμηση. Ὅλα αὐτά τά εὑρήματα, πού ξεπέρασαν τόν ἀριθμό τῶν 5.000, καταγράφτηκαν στό βιβλίο εἰσαγωγῆς τῶν Μουσείων Ἐρετρίας καί Χαλκίδας. Στό Μουσεῖο Θηβῶν καθαρίστηκαν, συγκολλήθηκαν, καταγράφτηκαν καί φωτογραφήθηκαν περί τά 2.000 ἀγγεῖα, εἰδώλια, χάλκινα κοσμήματα καί ἄλλα ἀντικείμενα μικροτεχνίας, σιδερένια ὅπλα κτλ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ἀκραιφία[3]

Στό νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας Ἀκραιφίας, ἀνασκάφτηκαν μόνο 73 τάφοι, γιατί τό συνεργεῖο τῶν ἐργατῶν ἀπασχολήθηκε καί στήν ἀνασκαφή τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Ἐλεούσας. Οἱ τάφοι ἀνήκουν κυρίως στό β΄ μισό τοῦ 6ου καί σ' ὁλόκληρο τόν 5ο αἰ. π.Χ. Λιγότεροι χρονολογοῦνται στό α΄ μισό τοῦ 6ου καί στόν 4ο αἰ. Ἐπειδή τό νεκροταφεῖο εἶναι ἐνιαῖο, οἱ τύποι τῶν τάφων καί τά κτερίσματα εἶναι παρεμφερή μέ ἐκεῖνα τῶν προηγούμενων ἀνασκαφικῶν περιόδων. Ἔτσι ἔχουμε τάφους λακκοειδεῖς μέ καλυπτήριες πλάκες, λακκοειδεῖς χωρίς καλυπτήριες, μέ πυρά in situ, ἀγγεῖα ἐγχυτρισμῶν (Πίν. 90 α), κεραμοσκεπεῖς (Πίν. 90 β), πήλινες λάρνακες, πώρινες μονολιθικές λάρνακες, πώρινους κιβωτιόσχημους. Διεξοδική ἀνάλυση τῶν εὑρημάτων ἔγινε ἤδη[4]. Ἐνδεικτικά παρουσιάζουμε λίγα ἀπό τά ἀγγεῖα: βοιωτικά[5] (Πίν. 90 γ)[6] καί κορινθιακά, ἀττικά μελανόμορφα[7] (Πίν. 90 δ-ε[8]), μελαμβαφή, ἄβαφα καί ἐρυθρόμορφα.

Ἁγία Ἐλεούσα Πυρίου

Δώδεκα χιλιόμετρα στά βόρεια τῶν Θηβῶν, δεξιά τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λαμίας καί κοντά στό ἐκκλησάκι τῆς Ἁγίας Ἐλεούσας στό Πυρί, βρίσκεται ὁ ἀγρός Κουτσοβασίλη. Κατά τή βαθιά ἄροση πού ἐπιχειρήθηκε στό δυτικό τμῆμα του τό Νοέμβριο τοῦ 1975, ἤρθαν στό φῶς θραύσματα ἑνός μεγάλου γραπτοῦ ἀμφορέα τοῦ β΄ τρίτου τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.[9] καί μερικοί ἀρύβαλλοι. Ἡ Ἐφορεία διέκοψε ἀμέσως τίς ἐργασίες καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1976 ἀνέλαβε τή διερεύνηση τοῦ χώρου.

Συνολικά ἀποκαλύφθηκαν 39 τάφοι. Ἀπ' αὐτούς οἱ τρεῖς παλιότεροι – λακκοειδεῖς μέ καλυπτήριες πλάκες – τοποθετοῦνται στήν ὕστερη γεωμετρική ἐποχή (Πίν. 91 α)[10], ἐνῶ οἱ ἕξι νεότεροι – ὅλοι κεραμοσκεπεῖς[11] – στούς

1. Τήν εὐχαριστῶ θερμότατα καί ἀπό τή θέση αὐτή.

2. Γιά τήν ὁμαλή καί ταχεία διεξαγωγή τῆς ὑπηρεσίας, πλήν τῶν συναδέλφων μου ἀρχαιολόγων, πολλά προσφέρουν καί οἱ ἐργαζόμενες στά γραφεῖα τῆς Ἐφορείας Ἀσημίνα Ματάλα καί Σωτηρία Στουραΐτου· ἐπίσης ὁ ἀρχιφύλακας τοῦ Μουσείου Θηβῶν Ἰω. Κουλιεράκης, ὁ ἀρχιφύλακας τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας Κων. Βαθειώτης καί ὁ φύλακας τοῦ ἴδιου Μουσείου Γεώργ. Ρόγκας. Πολύτιμη εἶναι ἡ προσφορά τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἀμαλίας Καραπασχαλίδου, Ἔφης Λυγκούρη καί Μαρίας Ἐλευθεριάδου καί τῶν φιλότιμων καί πεπειραμένων συντηρητῶν τοῦ Μουσείου Θηβῶν Εὐαγγ. Κρίμτσιαλη, Θεοδώρας Γιαννέλου καί Παν. Βαλμᾶ, καθώς καί τοῦ ἐξαίρετου ἐπιστάτη ἀνασκαφῶν Δημ. Φουντουζῆ. Ὅλους τούς εὐχαριστῶ θερμά.

3. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 425-427, Πίν. 278-280 καί ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 128, Πίν. 75 δ-ε, ΑΑΑ VII (1974), σ. 325-338. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Τό κεραμεικόν ἐργαστήριον τῆς Ἀκραιφίας, 1980.

4. Βλ. ΑΑΑ X (1977), σ. 273-286. Δύο ἀπό τούς τάφους (οἱ VIII καί IX) δημοσιεύονται στό Κεραμεικόν ἐργαστήριον τῆς Ἀκραιφίας, σ. 122 κ.ἑ.

5. Γιά τά ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας τῶν βοιωτικῶν κυλίκων μέ πτηνά βλ. ὅ.π. Γιά βοιωτικά ἀγγεῖα ἄλλων κατηγοριῶν βλ. ὅ.π., πίν. 10.7α, 11.6-8, 12.2, 3ε, 14.3.

6. Παρεμφερεῖς ἀνθεμωτές κύλικες ἀπό τίς Ἅβες Λοκρίδας, χρονολογούμενες στά 430-420, π.Χ., βλ. στό ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 424, Πίν. 277.

7. Γιά ἄλλα μελανόμορφα ἀπό τό νεκροταφεῖο τῆς Ἀκραιφίας βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 10-15 (σποραδικά).

8. Ἡ κύλικα (ΒΕ 8976) προέρχεται ἀπό τόν κύκλο τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἴμονα.

9. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Annuario 58 (1980), εἰκ. 1. Πρβλ. A. Ruckert, Frühe Keramik Boeotiens, Bern 1976, πίν. 11.2.

10. ΒΕ 9012. Τυπικός βοιωτικός κάνθαρος μέ συστήματα ὁμόκεντρων κύκλων. Πρβλ. Ruckert, ὅ.π., πίν. 27.10, σ. 37.

11. Ὁ τάφος 27 καί δύο ἀκόμη, πού δέν περιεῖχαν κτερίσματα, δέν εἶναι δυνατό νά χρονολογηθοῦν μέ ἀκρίβεια.

ὕστερους κλασικούς καί ἴσως καί στούς πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπό τούς τάφους χρονολογοῦνται στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου καί στό α΄ μισό τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἐκτός ἀπό τόν ἀμφορέα πού ἀναφέραμε παραπάνω, στό α΄ μισό τοῦ 7ου αἰ. ἀνήκει κι ἕνας ταφικός κρατήρας[12] πού κοσμεῖται μέ δύο ἵππους μπροστά σέ φάτνη, μ' ἕνα πουλί κάτω ἀπό τήν κοιλιά τους καί ἀνάμεσά τους τό δέντρο τῆς ζωῆς[13]. Ἔγινε ἀπό ζωγράφο πού ἐπηρεαζόταν ἀπό τόν εὐβοϊκό-κυκλαδικό κύκλο[14].

Τρεῖς εἶναι οἱ ἐπικρατέστεροι τύποι τάφων στό νεκροταφεῖο τῆς Ἁγίας Ἐλεούσας: ὁ τύπος τοῦ λακκοειδοῦς, τά μεμονωμένα ταφικά ἀγγεῖα καί τά ζεύγη ταφικῶν ἀγγείων. Οἱ λακκοειδεῖς ἄλλοτε ἦταν ἁπλοί λάκκοι καί ἄλλοτε ἔφεραν κατά μῆκος τῶν μακριῶν πλευρῶν πατούρα· οἱ πιό φροντισμένοι καλύπτονταν μέ ἀκατέργαστες λίθινες πλάκες. Οἱ περισσότεροι περιεῖχαν τά ὑπολείμματα πυρᾶς in situ καί σπασμένα ἀγγεῖα. Μερικοί λακκοειδεῖς ἦταν παιδικοί. Τά ταφικά ἀγγεῖα ποίκιλλαν κατά τό μέγεθος καί τό σχῆμα καί ἦταν τά περισσότερα ἀκόσμητα. Μερικῶν πίθων τό στόμιο ἦταν φραγμένο μέ λίθο. Τάφοι ἀποτελούμενοι ἀπό ζεῦγος ἀγγείων ἀπαντοῦν καί στήν Ἐρέτρια[15]. Ἄλλα ταφικά ἀγγεῖα εἶχαν μόνο στό ἐσωτερικό τους ἀγγεῖα καί ἄλλα μόνο ἐξωτερικά. Ὅπου ἔχουμε κτερίσματα καί μέσα κι ἔξω ἀπό τόν τάφο, πάντοτε τά ἔξω ἀπό τόν τάφο εἶναι πολυπληθέστερα.

Οἱ τάφοι τοῦ τελευταίου κυρίως τετάρτου τοῦ 7ου καί τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 6ου αἰ. ἦταν γεμάτοι ἀπό κορινθιακά ἀγγεῖα[16]. Στήν πρώιμη κορινθιακή περίοδο ἐπικρατοῦν τά μικρά ἀλάβαστρα[17] μέ ποικίλα θέματα, ἐνῶ στή μέση καί στήν ὕστερη κορινθιακή οἱ ἀρύβαλλοι, κυρίως οἱ μικροί σφαιρικοί μέ ταινίες καί ζώνη στιγμῶν μέ τετράφυλλο καί μέ πεντάφυλλο[18], μέ αἰγάγρους, λιοντάρια, ἱππεῖς[19] (Π ί ν. 91 β), κωμαστές[20], σειρῆνες, σειρές ὁπλιτῶν[21] κτλ. Ἀρκετά συχνοί εἶναι καί οἱ μεγαλύτεροι ἀρύβαλλοι μέ ἐπίπεδη βάση[22], πού κοσμοῦνται μέ σειρῆνες[23], ὑδρόβια πτηνά (Π ί ν. 91 γ), λιοντάρια, ἀντίθετα ἀνθέμια μεταξύ δύο ζώων[24] ἤ πτηνῶν κτλ. Τήν πλούσια σειρά τῶν μικρῶν κορινθιακῶν ἀγγείων, στήν ὁποία προστίθενται οἱ συνήθεις κοτύλες[25] καί οἱ ἀμφορίσκοι[26], συμπληρώνουν μερικά μεγάλα ἀγγεῖα, λίγα ἀλάβαστρα μέ παράσταση γρύπα[27] (Π ί ν. 91 δ) ἤ ἀνθεμίου καί κοτύλες μέ ἐπιμήκη ζῶα (Π ί ν. 91 δ)[28].

Ἐκτός ἀπό τά κορινθιακά τό νεκροταφεῖο παρουσίασε καί δείγματα τῆς βοιωτικῆς καί ἀττικῆς μελαμβαφοῦς κεραμικῆς, κυρίως κανθάρους, κύπελλα καί σκύφους. Ἐπίσης λίγα εἰδώλια, κυρίως ζώων, καί ἐλάχιστα χάλκινα ἀντικείμενα, κυρίως μεγάλες περόνες.

Τ α ν ά γ ρ α

Ὅταν ἡ Ἐφορεία πληροφορήθηκε ὅτι τό Κρατικό Ἐργοστάσιο Ἀεροπλάνων θά χτιζόταν στήν περιοχή τοῦ κλασικοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας, εἰδοποίησε τίς ἁρμόδιες στρατιωτικές ὑπηρεσίες ὅτι θά προηγηθεῖ ἀνασκαφική ἔρευνα τοῦ χώρου. Ἔτσι, τόν Αὔγουστο τοῦ 1976, μέ τήν τεχνική βοήθεια τῆς ἀναδόχου ἑταιρείας ἄρχισε ἡ ἀνασκαφή. Ὡς τό τέλος τοῦ χρόνου[29] εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ 170 τάφοι, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους συλημένοι ἤ καταστραμμένοι. Οἱ παλιότεροι χρονολογοῦνται στό α΄ τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἐνῶ οἱ νεότεροι στούς ὕστερους ἑλληνιστικούς χρόνους.

Τρεῖς κυρίως τύποι τάφων ἐπικρατοῦν: ὁ λακκοειδής, ὁ κεραμοσκεπής καί ὁ κιβωτιόσχημος. Ὁ λακκοειδής, πού χαρακτηρίζει τόν 6ο ἀλλά ἀπαντᾶ συχνά καί στόν 5ο αἰ., ἄλλοτε εἶναι ἕνας ἁπλός τετράπλευρος λάκκος (Π ί ν. 92 α) καί ἄλλοτε φέρει κατά μῆκος τῶν μακριῶν πλευρῶν του πατούρα. Ἐπάνω στήν πατούρα εἴτε στηρίζονταν λίθινες μισοκατεργασμένες πλάκες[30] πού κάλυπταν τό νεκρό – ταφή – εἴτε εἶχε τοποθετηθεῖ τό πρόχειρο φέρετρο γιά τήν καύση τοῦ νεκροῦ in situ[31]. Ἡ ταφή ἐπικρατεῖ κυρίως στόν 6ο ἐνῶ ἡ καύση στόν 5ο αἰ. Οἱ κεραμοσκεπεῖς χαρακτηρίζουν τόν 5ο αἰ. ἀλλά κατασκευάζονται καί ὡς τό τέλος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων[32]. Ἐκτός ἀπό τούς συνήθεις ἐπιφανειακούς, ἔχουμε καί κεραμοσκεπεῖς, τοποθετημένους μέσα σέ τετράπλευρο λάξευμα (Π ί ν. 92 β). Ὁ 4ος αἰ. χαρακτηρίζεται ἀπό τούς πολυτελεῖς κιβωτιόσχημους[33] τάφους, πού οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς περικλείονται σέ οἰκογενειακούς περιβόλους. Εἶναι κατασκευασμένοι ἀπό παχιές πώρινες πλάκες καί στό

12. Γιά τόν τύπο πρβλ. Ruckert, ὅ.π., πίν. 17.5.

13. Annuario, ὅ.π., πίν. 19.2, 4 καί σημ. 228 καί 548.

14. Ruckert, ὅ.π.

15. AAA VII (1974), σ. 235, εἰκ. 7 καί σ. 236 σχέδ. 1.

16. Πρακτικά Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (ὑπό ἐκτύπωση).

17. Γιά τούς ἀντωπούς ἀλέκτορες (BE 9020) καί τούς ἀντωπούς λεόντες (BE 9021) πρβλ. Payne, NC, πίν. 17.4 καί 1-3. Γιά τόν τύπο τῶν γλαυκῶν (BE 8752) καί τοῦ λαγοῦ (BE 8689), ὅ.π., πίν. 18.5 καί 17.2.

18. Πολλοί τέτοιοι ἀρύβαλλοι βρέθηκαν καί στούς τάφους τῆς Ἀκραιφίας. Βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 4.1-3.

19. Payne, NC, πίν. 36.2.

20. CVA Tübingen I, πίν. 25.5-8.

21. Οἱ ἀρύβαλλοι αὐτοί περιορίζονται στό α΄ τρίτο τοῦ 6ου αἰ. Βλ. τελευταῖα Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., σ. 227, σημ. 415.

22. Πρακτικά Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (ὑπό ἐκτύπωση).

23. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 3.7. Payne, NC, πίν. 36.6, 13.

24. Payne, ὅ.π., σ. 305, εἰκ. 140 bis.

25. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 3.1, 5, 4.4, 7.

26. Payne, NC, σ. 314, εἰκ. 158.

27. Ὅ.π., πίν. 36.9-10.

28. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 10.1 καί 13.7.

29. Ἡ ἀνασκαφή συνεχίστηκε καί ὁλόκληρο τό 1977. Πολύτιμη ὑπῆρξε ἡ βοήθεια τοῦ ἀρχιφύλακα τοῦ Μουσείου Σχηματαρίου Σταύρου Μπεζιάνη, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή. Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τόν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀναδόχου ἑταιρείας Ν. Μονάρπαλο γιά τή θερμή συμπαράστασή του στό ἔργο τῆς Ἐφορείας.

30. Ὁ τύπος τοῦ λακκοειδοῦς μέ καλυπτήριες καί πατοῦρες χαρακτηρίζει τόν 6ο αἰ. καί στήν Ἀκραιφία. Βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., σ. 7 κ.ἑ., πίν. Η.2-4.

31. Ὅ.π., σ. 8, σημ. 48.

32. ΑΕ 1976, Ἀρχαιολ. Χρον., σ. 17 κ.ἑ., πίν. ΚΑ΄ α-β.

33. Στό νεκροταφεῖο τῆς Ἀκραιφίας οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι εἶναι μεμονωμένοι καί δέ φέρουν στό ἐσωτερικό τους ἐπίχρισμα ἀμμοκονίας. AAA VII (1974), σ. 330, εἰκ. 8.

ἐσωτερικό τους φέρουν παχύ ἐπίχρισμα καί λεπτό στρῶμα χρωματιστῆς ἀμμοκονίας. Σ' ἕναν τάφο διατηρήθηκε τοιχογραφία στεφανιοῦ ἐλιᾶς.

Ἐκτός ἀπό τούς παραπάνω τρεῖς κύριους, ἔχουμε κι ἄλλους τύπους τάφων. Στόν 6ο αἰ., παράλληλα μέ τούς λακκοειδεῖς, ἔχουμε καί λίγα ταφικά ἀγγεῖα καί μερικές πήλινες παιδικές λάρνακες. Στόν 5ο αἰ. ἐμφανίζεται ἡ πήλινη σαρκοφάγος καί ἡ πώρινη μονολιθική.

Τά κτερίσματα εἶναι παρόμοια μέ τῆς Ἀκραιφίας[34], μόνο ὅτι ἐδῶ δέν ἔχουμε πολλά χάλκινα κοσμήματα. Ἴσως διασκορπίστηκαν μέ τή σύληση ἤ τήν καταστροφή τῶν τάφων. Ἀπό τούς τάφους τοῦ 6ου αἰ. οἱ παλιότεροι περιεῖχαν κορινθιακά[35] κυρίως ἀγγεῖα (Πί ν. 92 γ) καί ἐλάχιστα ἀττικά (Πί ν. 92 δ)[36]. Στούς νεότερους ἐπικρατοῦν τά ἀττικά (Πί ν. 92 ε) καί τά μελαμβαφή βοιωτικά. Τά ἀρχαϊκά εἰδώλια εἶναι ἄριστης κατασκευῆς. Ἐπικρατοῦν κυρίως τά σανιδόμορφα (Πί ν. 93 α[37]-β[38]) καί οἱ ἱππεῖς (Πί ν. 93 γ[39]-δ[40]). Μερικοί τάφοι περιεῖχαν ψηφίδες ἀπό χρωματιστή ὑαλόμαζα[41] καί ἄλλοι ἕνα σιδερένιο μαχαίρι. Οἱ τάφοι τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ 5ου αἰ. περιεῖχαν πολλές ἀνθεμωτές κύλικες[42]. Πήλινα περίτμητα ἐπιχρυσωμένα πλακίδια, περόνες, στλεγγίδες, ἀστράγαλοι, λύχνοι καί ἄλλα μικροαντικείμενα κτέριζαν πολλούς ἀπό τούς κλασικούς καί τούς πρώιμους ἑλληνιστικούς τάφους.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Θήβα

Τό 1976 συνεχίστηκαν οἱ σωστικές ἀνασκαφές στή Θήβα μέ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Πολύ σημαντικά ἦταν τά εὑρήματα τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Ἐρευνήθηκαν ἑπτά οἰκόπεδα μέσα στήν Καδμεία (Σχέδ. 1) καί τέσσερα οἰκόπεδα ἔξω ἀπό τό χῶρο τῆς Καδμείας.

Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη

Ἡ ἀνασκαφή στό οἰκόπεδο αὐτό πού βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Πελοπίδου καί Οἰδίποδος, στό νοτιοανατολικό τμῆμα τῆς Καδμείας (Σχέδ. 1:3), εἶχε ἀρχίσει τό 1975, συνεχίστηκε ὅμως καί ὁλοκληρώθηκε τό 1976. Ἡ σπουδαιότερη ἀνακάλυψη ἦταν ἕνα μεγάλο ἀψιδωτό οἰκοδόμημα τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Προκαταρκτική δημοσίευση γιά τό εὕρημα ἔγινε στά ΑΑΑ VIII (1975), σ. 192 κ.ἑ. Ἐπειδή ὅμως μέ τή συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τό 1976, ἀποκαλύφθηκε καί ἡ πρός Β. συνέχεια τοῦ οἰκοδομήματος καί προστέθηκαν καί νέα στοιχεῖα πού ἐπιβεβαιώνουν τή χρονολογία πού προτείναμε τότε γιά τό οἰκοδόμημα, θά περιγράψουμε πάλι τό συνολικό εὕρημα μαζί μέ τή γενική ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου.

Τό οἰκόπεδο Μανίσαλη ἔχει ἔκταση 250 τ.μ. περίπου. Ἡ ἀνασκαφή του ἔγινε μέ τρεῖς ἀρχικά τομές, διαστ. 5×5 μ., στό κέντρο, οἱ ὁποῖες ἀργότερα ἑνώθηκαν καί διευρύνθηκαν πρός Β. γιά τήν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος (Σχέδ. 2). Ὁ ὑπόλοιπος χῶρος πρός Δ. καί πρός ΝΑ. ἀνασκάφτηκε μέ μικρότερες δοκιμαστικές τομές καί μέ δυσκολία, παράλληλα μέ τίς ἐργασίες στερέωσης τῶν ἐπικίνδυνων τμημάτων τῆς ἐπίχωσης τῶν πλευρῶν τοῦ οἰκοπέδου. Καί ὑπῆρξε πράγματι μεγάλος κίνδυνος κατάρρευσης τῶν πλευρικῶν ἐπιχώσεων τοῦ οἰκοπέδου, λόγω τοῦ ἐξαιρετικά μεγάλου πάχους τους. Σέ βάθος 5 μ. βρέθηκε τό ἀψιδωτό οἰκοδόμημα καί σέ βάθος 6-6,50 μ. ὁ φυσικός βράχος.

Ἕως τό βάθος τῶν 3 μ. περίπου, οἱ ἐπιχώσεις σέ ὁλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου ἦταν πολύ ταραγμένες μέ θεμέλια ὑστερορωμαϊκῶν, μεταβυζαντινῶν, τούρκικων, ἀκόμη καί σύγχρονων τοίχων. Στό βάθος τῶν 3 μ. φάνηκε καθαρά πιά ὅτι τό μυκηναϊκό στρῶμα καί κάθε μυκηναϊκό κτιριακό λείψανο εἶχε καταστραφεῖ τελείως ἀπό τίς μεταγενέστερες αὐτές οἰκοδομικές ἐργασίες. Μυκηναϊκή κατοίκηση στό χῶρο αὐτό ἀσφαλῶς καί θά ὑπῆρχε, ὅπως δείχνουν ἀρκετά μυκηναϊκά ὄστρακα πού βρέθηκαν σέ ταραγμένες ἐπιχώσεις· ἀπό τά ὄστρακα αὐτά συγκολλήθηκε τμῆμα ΥΕ ΙΙΙΑ τρίωτου ἀπιόσχημου ἀμφορέα.

Μετά τό βάθος αὐτό ἄρχιζε ἕνα σχετικά καθαρό ΜΕ στρῶμα, πού κι αὐτό σέ πολλά σημεῖα εἶχε παραβιαστεῖ ἀπό μεταγενέστερες οἰκοδομικές ἐργασίες. Βρέθηκαν ὅμως μερικά τμήματα τοίχων, καθώς καί δάπεδα ἀπό ΜΕ κατοικίες (Πί ν. 94 α). Στίς ΜΕ ἐπιχώσεις βρέθηκαν πολλά ΜΕ ὄστρακα, μινυακά, ἀμαυρόχρωμα, ἐρυθρά μονόχρωμα καί χοντροειδή. Τά μινυακά ἦταν πολυάριθμα καί πολύ καλῆς ποιότητας· ἀπό αὐτά συγκολλήθηκε ἕνα σχεδόν ἀκέραιο ἀγγεῖο: εἶναι κύπελλο μέ ἐπίπεδη βάση καί γωνιῶδες περίγραμμα (Πί ν. 94 β), ὕψ. 0,16 μ. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ ψηλή ταινιόσχημη λαβή (ἀπό κάνθαρο;) μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση στήν ἐξωτερική της ὄψη (Πί ν. 94 γ).

Σέ βάθος 4,50 μ. ἄρχιζε τό καθαρό ΠΕ στρῶμα. Σέ πολλά ὅμως σημεῖα ὑπῆρχαν καί ἐδῶ παραβιάσεις ἀπό θεμελιώσεις ρωμαϊκῶν τοίχων καί ἄλλες μεταγενέστερες κατασκευές (ἀγωγοί, ἀποθέτες). Ἡ πρώτη στρώση τῆς ΠΕ αὐτῆς ἐπίχωσης ἀνήκει στήν ΠΕ ΙΙΙ περίοδο, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν παρουσία πολλῶν ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίας Μαρίνας καί ἀπό φιάλες μέ χείλη πού ἔχουν κλίση πρός τά ἔξω καί πού τονίζονται ἀπό σκουρόχρωμη πλατιά ταινία. Δέ βρέθηκαν οἰκοδομικά λείψανα στή στρώση αὐτή πού, ἄλλωστε, εἶχε μικρό πά-

34. Ὅ.π., σ. 328 κ.ἑ. καί ΑΑΑ X (1977), σ. 276 κ.ἑ.

35. Πρακτικά Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (ὑπό ἐκτύπωση).

36. Γιά παρόμοια λεκανίδα τοῦ ζωγράφου τοῦ πόλου βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 5.4.

37. Ἀριθ. εὑρ. 5142. Πρβλ. R. A. Higgins, Greek Terracottas, 1967, πίν. 18 c-d, σ. 46. Τό δικό μας βρέθηκε μαζί μέ μεσοκορινθιακά ἀγγεῖα, γεγονός πού τοποθετεῖ τόν τύπο στό α΄ τέταρτο τοῦ αἰώνα.

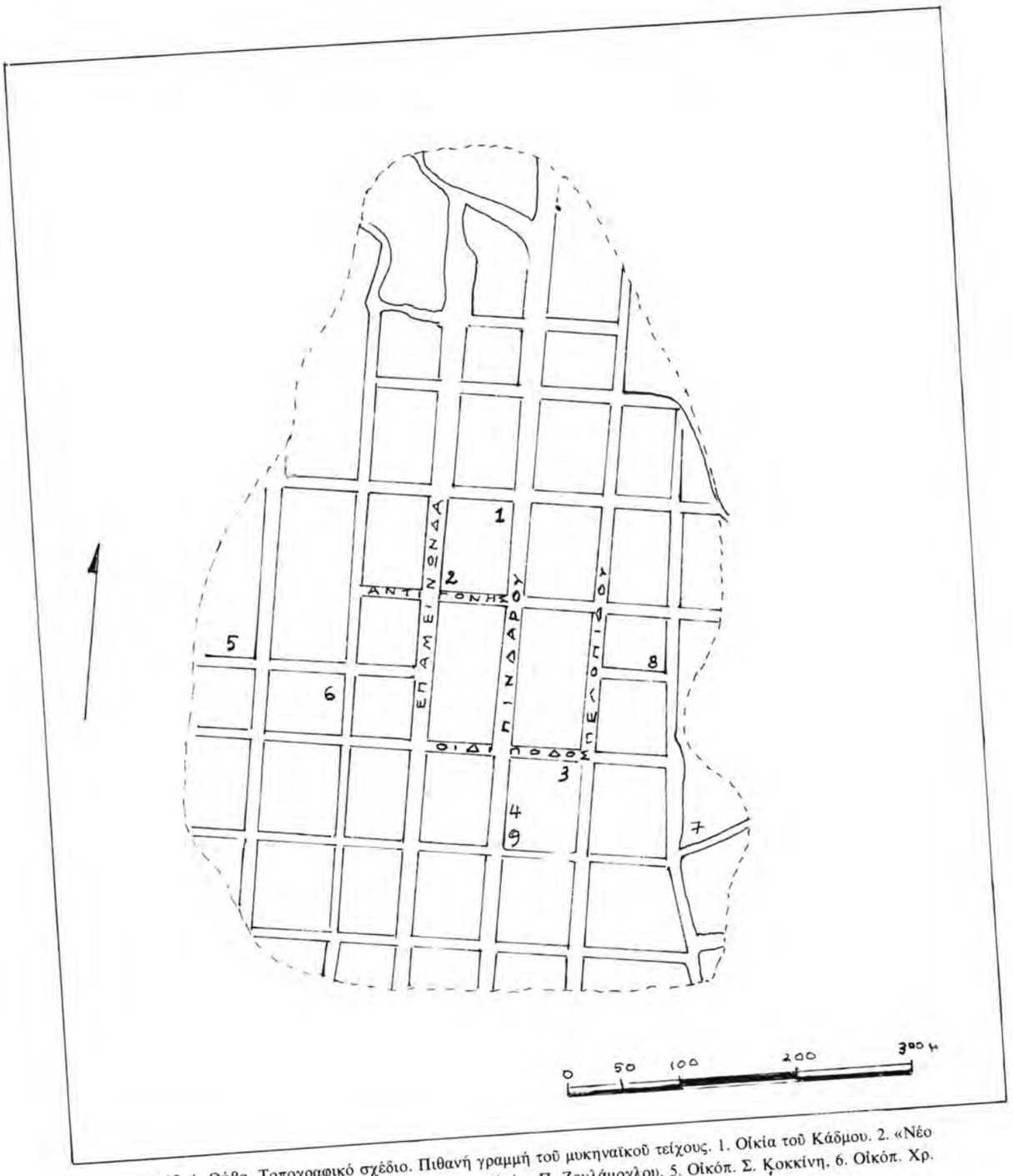
38. Ἀριθ. εὑρ. 5102, 5100, 5101. Τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ αἰώνα.

39. Ἀριθ. εὑρ. 5128, 5140. Βρέθηκαν μαζί μέ τό εἰδώλιο τοῦ Πί ν. 93 α καί χρονολογοῦνται στό α΄ τέταρτο τοῦ αἰώνα.

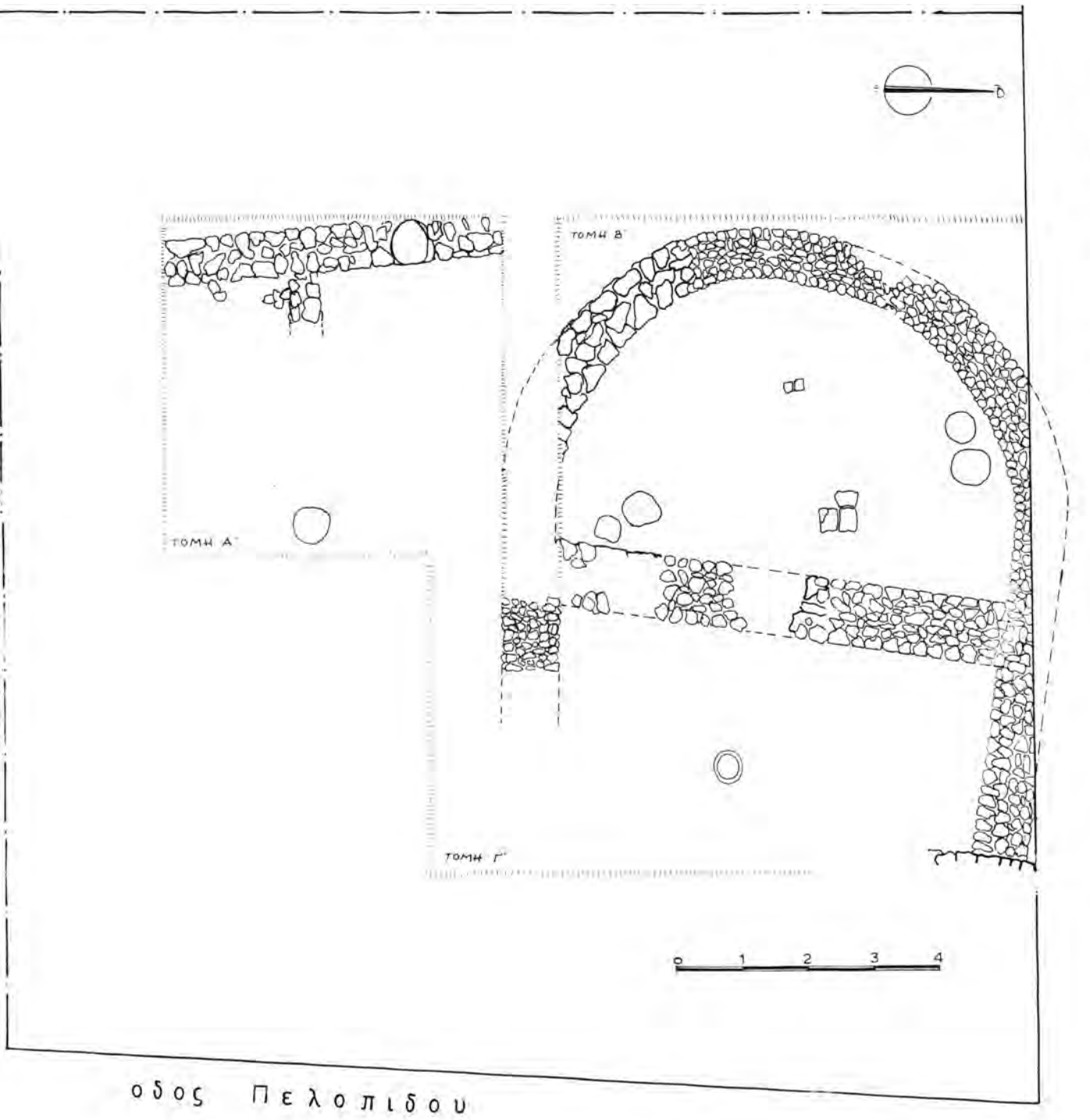
40. Ἀριθ. εὑρ. 5120, 5124, 5121. Τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ αἰώνα. Higgins, ὅ.π., πίν. 19 e.

41. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, ὅ.π., πίν. 4.8, 10.8.

42. Πρβλ. P. N. Ure, Sixth and Fifth Century Pottery from Rhitsona, 1927, πίν. 25.

Σχέδ. 1. Θήβα. Τοπογραφικό σχέδιο. Πιθανή γραμμή τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους. 1. Οἰκία τοῦ Κάδμου. 2. «Νέο Καδμεῖο». 3. Οἰκόπ. Στ. καί Ν. Μανίσαλη, 4. Οἰκόπ. Π. Ζουλάμογλου, 5. Οἰκόπ. Σ. Κοκκίνη, 6. Οἰκόπ. Χρ. Λουκοπούλου, 7. Οἰκοπ. Ε. Παγώνα, 8. Οἰκόπ. Π. Κόρδατζη, 9. Οἰκόπ. Θ. Δράκου.

Σχέδ. 2. Θήβα. Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη. Κάτοψη τῆς ΠΕ φάσης τῆς ἀνασκαφῆς.

χος, μόλις 0,50-0,60 μ.

Κάτω ἀπό τή στρώση αὐτή καί πρός τό νότιο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τό μεγαλύτερο τμῆμα ἀπό ἕνα μεγάλο ΠΕ ἀψιδωτό οἰκοδόμημα, σέ καλή διατήρηση (Σχέδ. 2). Ἔχει κύριο ἄξονα ἀπό Δ. πρός Α., μέ τόν ἀψιδωτό τοῖχο πρός Δ. Ὁ καλύτερα διατηρημένος τοῖχος εἶναι ὁ ἀψιδωτός, πού ἔχει πάχος 0,80 καί ὕψος 0,60 μ. Εἶναι καλοχτισμένος μέ μικρούς καί μεγάλους λίθους (Πίν. 94 δ). Χαμηλότερα ἔχουν τοποθετηθεῖ οἱ μεγαλύτεροι λίθοι καί ψηλότερα οἱ μικρότεροι. Ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος πού χωρίζει τό οἰκοδόμημα σέ δύο δωμάτια, ἀποκαλύφθηκε σέ ὅλο του τό μῆκος· τό πάχος του εἶναι πάλι 0,80 μ. καί διατηρεῖται σέ ὕψος 0,30-0,60 μ. Ἔχει ἐπάλειψη ἀπό πηλό καί στίς δύο πλευρές του. Σέ μερικά σημεῖα ἡ ἐπάλειψη αὐτή διατηρεῖται πολύ καλά. Οἱ μακριοί τοῖχοι εἶναι στενότεροι· ἔχουν πάχος 0,60 μ. καί σώζονται σέ μικρό ὕψος, μόλις 0,15-0,20 μ. Ὁ βόρειος διατηρεῖται σέ μῆκος 3 μ., ὅπου καταστράφηκε ἀπό μεταγενέστερες οἰκοδομικές ἐργασίες, καί ὁ νότιος σέ 1 μ. Στήν ἐσωτερική ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου διατηρεῖται σέ πολλά σημεῖα ἐπάλειψη ἀπό πηλό.

Τά δάπεδα καί τῶν δύο δωματίων ἦταν κατασκευασμένα ἀπό πηλό καί σέ ἕνα σημεῖο τοῦ πρώτου δωματίου διατηρήθηκε στή θέση της ἐπένδυση ἀπό πήλινες πλάκες. Στό μέσο περίπου τοῦ δωματίου αὐτοῦ καί πλησιέστερα πρός τόν ἀψιδωτό τοῖχο, βρέθηκε μικρή ὀρθογώνια λίθινη βάση, διαστ. 0,30×0,20 καί ὕψ. 0,20 μ., σπασμένη σέ δύο κομμάτια (Πίν. 94 δ). Πρόκειται βέβαια γιά βάση ξύλινης κολόνας πού θά στήριζε τή στέγη τοῦ δωματίου. Στό ἴδιο δωμάτιο ὑπῆρχαν τέσσερις βόθροι, δύο πρός τή νοτιοανατολική γωνία καί δύο πλάι στόν ἀψιδωτό τοῖχο. Οἱ δύο πρῶτοι θά ἦταν ἀποθηκευτικοί. Ἀπό αὐτούς ὁ μεγαλύτερος, διαμ. 0,75 καί βάθ. 0,80 μ., εἶχε γιά πυθμένα τό φυσικό βράχο. Οἱ δύο μικρότεροι, πλάι στόν ἀψιδωτό τοῖχο, εἶχαν διάμετρο 0,40-0,50 καί βάθος μόλις 0,20 μ. Ἦταν γεμάτοι ἀπό στάχτες, καρβουνάκια καί καμένα κοκαλάκια. Δίπλα τους βρέθηκαν κομμάτια ἀπό σπασμένα χοντροειδή οἰκιακά ἀγγεῖα. Οἱ βόθροι αὐτοί, λοιπόν, θά ἦταν ἑστίες γιά μαγείρεμα. Μιά ἄλλη ἑστία βρέθηκε στό κέντρο σχεδόν τοῦ δεύτερου δωματίου. Εἶναι πήλινη, κυκλική κατασκευή, διαμ. 0,62 καί μέ πάχος τοιχωμάτων 0,10 μ. (Πίν. 94 ε). Ἦταν γεμάτη στάχτες καί καμένα κόκαλα ζώων.

Τό ἀψιδωτό οἰκοδόμημα φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπό μιά φοβερή πυρκαγιά. Καί τά δύο δωμάτια καλύπτονταν μέ παχιά στρώση ἀπό στάχτες, καμένα ξύλα καί διαλυμένες πλίνθους, κόκκινες ἀπό τή φωτιά. Τά πήλινα δάπεδα καί τῶν δύο δωματίων ἦταν σχεδόν μαῦρα ἀπό τή φωτιά. Ἐπάνω στό δάπεδο τοῦ πρώτου δωματίου, σκορπισμένα σέ διάφορα σημεῖα, ἀλλά τά περισσότερα γύρω ἀπό τή λίθινη βάση, βρέθηκαν διάφορα ἀγγεῖα καί μικροαντικείμενα, ἄλλα ἀκέραια καί ἄλλα σπασμένα σέ κομμάτια: πρωτοβερνικωτός ἀσκός (Πίν. 95 α), δύο ἀμφορεῖς, ὁ ἕνας μέ στιλβωτό ἐπίχρισμα (Πίν. 95 β) καί ὁ ἄλλος πρωτοβερνικωτός (Πίν. 95 γ), τέσσερις φιάλες πρωτοβερνικωτές μέ χεῖλος πού κλίνει πρός τά μέσα καί μέ ἀποφύσεις (Πίν. 95 ε), δύο μόνωτα κύπελλα (Trojan cup) μέ στιλβωτό ἐπίχρισμα (Πίν. 95 στ), ἕνα μικρό ἄβαφο πιάτο σάν τηγάνι, χωρίς λαβή, μέ ἔκτυπη ψαθωτή διακόσμηση στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τῆς βάσης (Πίν. 95 δ, ζ), ἕνας ἄβαφος ἀμφορίσκος, δύο ἄβαφες χοντροειδεῖς πρόχοι (Πίν. 95 η) καί κομμάτια ἀπό πιθάρια, πολλά μέ διακόσμηση ἀνάπλαστων σχοινοειδῶν ταινιῶν. Μαζί μέ τά ἀγγεῖα βρέθηκαν λίθινα ἐργαλεῖα, ὅπως τριπτῆρες καί πελέκεις (Πίν. 95 θ), τρία ὀστέινα ἐργαλεῖα (ὀπεῖς), πήλινος κύβος μέ διαμπερή ὀπή (ὑφαντικό βάρος) καί ἀπολεπίσματα καί πυρῆνες ἀπό πυριτόλιθο. Ἐνδιαφέρον εἶναι τό λίθινο ὀρθογώνιο μακρόστενο ἀντικείμενο τοῦ Πίν. 95 θ (ἀριστερά): εἶναι ἀπό μαλακιά γκρίζα πέτρα, καλοδουλεμένο, μέ λεῖες καί γυαλιστερές ἐπιφάνειες, ἄτρητο, καί θυμίζει παρόμοια κομμάτια πού βρέθηκαν στή γειτονική Εὔτρηση (H. Goldman, Eutresis, εἰκ. 270: 4). Σύμφωνα μέ τήν Goldman, τά ἀντικείμενα αὐτά θά ἦταν περίαπτα πού, δεμένα μέ μέταλλο, τά φοροῦσαν γύρω ἀπό τό λαιμό.

Ὅπως φάνηκε ἀπό τά ἀκέραια ἀγγεῖα καί τά ὄστρακα πού βρέθηκαν στή στρώση τῆς πυρκαγιᾶς ἐπάνω στό δάπεδο, ἡ καταστροφή τοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος ἔγινε γύρω στό τέλος τῆς ΠΕ ΙΙ περιόδου. Ἔτσι, φαίνεται ὅτι τό οἰκοδόμημα αὐτό χτίστηκε κατά τή διάρκεια τῆς ΠΕ ΙΙ περιόδου, γεγονός πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί φαίνεται ὅτι στή Βοιωτία τά ἀψιδωτά οἰκοδομήματα ἐμφανίζονται στήν ΠΕ ΙΙ φάση καί ὄχι στήν ΠΕ ΙΙΙ, ὅπως στήν Ἀργολίδα.

Ἐκτός ἀπό τό ἀψιδωτό οἰκοδόμημα καί ἄλλα λείψανα ΠΕ κατοικιῶν βρέθηκαν στό οἰκόπεδο Μανίσαλη. Πολύ κοντά στό ἀψιδωτό οἰκοδόμημα καί πρός Ν. βρέθηκε ὁ μακρύς ἐξωτερικός τοῖχος ἑνός ἄλλου σπιτιοῦ, ἀπό τό ὁποῖο σώζεται ἡ ἀρχή δύο δωματίων (Σχέδ. 2· Πίν. 96 α). Ὁ ἐξωτερικός τοῖχος εἶναι καλοχτισμένος, πλατύτερος ἀπό τόν ἐσωτερικό, πάχ. 0,70 μ., καί σώζεται σέ ὕψος 0,30-0,50 μ. Σέ ἕνα σημεῖο του ὑπάρχει ἐντοιχισμένος ἀποθηκευτικός βόθρος, διαμ. 0,70 καί βάθ. 0,20 μ. Ὁ ἐσωτερικός τοῖχος διατηρεῖται μόλις στήν ἀρχή του καί σέ πολύ μικρό ὕψος. Πάντως ἦταν στενότερος καί ἀμελέστερα χτισμένος. Τό δάπεδο καί τῶν δύο δωματίων ἦταν ὁ φυσικός βράχος, κομμένος σέ ὡραία ἐπίπεδη καί λεία ἐπιφάνεια. Σέ ἕνα σημεῖο τοῦ δαπέδου βρέθηκε ἄλλος κυκλικός βόθρος, σκαλισμένος στό βράχο, διαμ. 0,40 καί βάθ. 0,30 μ. Σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ δαπέδου βρέθηκε ρηχό βαθούλωμα μέ σωρούς ἀπό στάχτες (ἑστία). Ἐπάνω στό δάπεδο βρέθηκαν πολλά ὄστρακα, κυρίως χοντροειδή, καί ἀρκετά μικροαντικείμενα, ὅπως δύο χάλκινες βελόνες, ἀκέραιες καί σπασμένες λεπίδες ἀπό ὀψιανό καί πυριτόλιθο, ἀπολεπίσματα καί πυρῆνες ἀπό ὀψιανό καί πυριτόλιθο, ὀστέινα καί λίθινα ἐργαλεῖα. Τό ΠΕ αὐτό σπίτι, ὅπως φαίνεται, ἦταν πρωιμότερο ἀπό τό ἀψιδωτό οἰκοδόμημα πού, ὅταν χτίστηκε, ἀχρήστεψε πιθανότατα τό βόρειο τμῆμα του.

Στό ὑπόλοιπο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν πλούσιες ΠΕ ἐπιχώσεις μέ σπαράγματα ἀπό διαλυμένους ΠΕ τοίχους καί δάπεδα. Γενικά οἱ ΠΕ ἐπιχώσεις ἔδωσαν πολλά

ὄστρακα τῆς ΠΕ ΙΙ καί τῆς ΠΕ ΙΙΙ περιόδου. Βρέθηκαν ἐπίσης καί ἀρκετά ΠΚ ὄστρακα, ὅπως ὄστρακα ἀπό ΠΚ τηγάνια μέ χαρακτή διακόσμηση, κομμάτι ἀπό ΠΚ μαρμάρινη φιάλη μέ λεπτά τοιχώματα καί, τό σημαντικότερο, σχεδόν ἀκέραιο ἀγγεῖο τῆς ΠΚ ΙΙ ἐποχῆς (πολιτισμός Κέρου-Σύρου) μέ ἀμφικωνικό σχῆμα, στενό λαιμό (bottle) καί χαρακτή εὐθύγραμμη διακόσμηση (Π ί ν. 96 γ).

Ἐκτός ἀπό τήν κεραμεική, βρέθηκαν καί ἀρκετά ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως πήλινα τρυπημένα κυλινδρικά καρούλια (Π ί ν. 96 β), δύο πήλινα ἀγκυρόσχημα ἀντικείμενα (Π ί ν. 96 ε), παρόμοια μέ αὐτά πού βρέθηκαν στούς γειτονικούς ΠΕ συνοικισμούς στήν Εὔτρηση καί στίς Λιθαρές, μεγάλος μαρμάρινος κῶνος σάν γουδοχέρι (Π ί ν. 96 δ) (πρβλ. H. Goldman, Eutresis, σ. 202, εἰκ. 272), σφονδύλια πήλινα κωνικά καί στρογγυλά κομμένα ἀπό ὄστρακα, ἀστράγαλος ζώου, πήλινο ἄτρητο καρούλι (διάστρα), πολλά λίθινα καί ὀστέινα ἐργαλεῖα, κέρατα ζώων μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἕνα πολύ μεγάλο (Π ί ν. 96 στ), ἀχιβάδες καί ἄλλα θαλασσινά ὄστρακα, καί πλῆθος ἀπολεπίσματα ἀπό ὀψιανό καί πυριτόλιθο.

Οἰκόπεδο Π. Ζουλάμογλου

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στήν ὁδό Πινδάρου 32, στό νοτιοανατολικό τμῆμα τῆς Καδμείας, γύρω στά 50 μ. νοτιότερα ἀπό τό οἰκόπεδο Μανίσαλη (Σ χ έ δ. 1:4). Ἔχει ἔκταση 230 τ.μ. περίπου. Ἐρευνήθηκε μέ μεγάλη δυσκολία, γιατί ἐκτός ἀπό τή μία στενή πλευρά του (πρόσοψη) στήν ὁδό Πινδάρου, ὅλες οἱ ἄλλες πλευρές συνορεύουν μέ παλιές οἰκοδομές – ἡ βόρεια μάλιστα πλευρά μέ τό παλιό κτίριο τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου τῶν Θηβῶν – καί ὑπῆρχε μεγάλος κίνδυνος νά καταρρεύσουν. Ἔτσι ἡ ἀνασκαφή ἔγινε τμηματικά καί ἀφοῦ στερεώθηκαν πρῶτα οἱ τοῖχοι τῶν διπλανῶν οἰκοδομῶν.

Σέ ὁλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου ὡς τό βάθος τῶν 3,50-4 μ., ἡ ἐπίχωση ἦταν πολύ ταραγμένη μέ οἰκοδομικά ὑλικά ἀπό διαλυμένους τοίχους (πέτρες, κεραμίδια) καί ὄστρακα διάφορων ἐποχῶν (βυζαντινά καί ρωμαϊκά κυρίως καί λίγα μελαμβαφή ἑλληνιστικά). Ἡ ἀνασκαφή ἔδειξε ὅτι στό οἰκόπεδο αὐτό ὑπῆρξε συνεχής σχεδόν κατοίκηση ἀπό τήν ΠΕ ἐποχή ὡς τή ρωμαϊκή. Τό μεγαλύτερο ὅμως μέρος τῶν παλιότερων οἰκοδομημάτων εἶχε καταστραφεῖ ἀπό μία μεγάλη ὑστερορωμαϊκή ὑδατοδεξαμενή μέ πολύ παχεῖς τοίχους, πού εἶχε χτιστεῖ στό κέντρο τοῦ οἰκοπέδου. Στή βόρεια καί τή νότια πλευρά καί σέ βάθος 3 μ. περίπου βρέθηκαν διάφοροι ρωμαϊκοί καί ὑστερορωμαϊκοί τοῖχοι, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., χτισμένοι μέ λίθους, κεραμίδια καί κορασάνι. Σέ μερικούς τό ὕψος εἶχε διατηρηθεῖ γύρω στό 1 μ. καί γιά τό χτίσιμό τους εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ σέ δεύτερη χρήση μεγάλες λίθινες ἤ πώρινες πλίνθοι ἀπό παλιότερες οἰκοδομές. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, καθώς καί ἀγωγοί μέ πήλινους σωλῆνες τῆς ἴδιας ἐποχῆς, εἶχαν καταστρέψει τά μυκηναϊκά κτίσματα πού ἀσφαλῶς ὑπῆρχαν στό οἰκόπεδο, ὅπως φάνηκε ἀπό τά λίγα σπαράγματα τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., πού σώθηκαν καί τά πολλά μυκηναϊκά ὄστρακα πού βρέθηκαν. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν καί λίγα πρώιμα μυκηναϊκά (ΥΕ ΙΙ Α-Β). Τά περισσότερα εἶναι τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α καί Β περιόδου. Μαζί μέ τά μυκηναϊκά ὄστρακα βρέθηκαν ἀκέραιη κοκάλινη περόνη, κομμάτια ἀπό δύο εἰδώλια (τύπου Φ καί ζωόμορφο), δισκοειδές σφονδύλι ἀπό στεατίτη καί τμῆμα χάλκινης τριχολαβίδας. Στό βάθος τῶν 4 μ. περίπου ἐντοπίστηκε καθαρό στρῶμα τῆς ΜΕ ἐποχῆς, κυρίως στό χῶρο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου. Βρέθηκαν τμήματα τοίχων μέ κατεύθυνση Β.-Ν. καί ΒΑ.-ΝΔ., καί ἡ ἄκρη μόνο ἑνός ἀψιδωτοῦ τοίχου (Π ί ν. 97 α). Δυστυχῶς, ὁ τελευταῖος ἦταν πολύ ἐπικίνδυνο νά ἐρευνηθεῖ περισσότερο, γιατί βρέθηκε στό βορειοανατολικό σύνορο τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ ΜΕ αὐτοί τοῖχοι ἀποκαλύφθηκαν σέ βάθος 3,80 μ. Ὁ ἀψιδωτός σώζεται σέ ὕψος 0,60 μ.· καθαρίστηκε μόνο τμῆμα τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς του ὄψης καί δέν ἔγινε κατορθωτό νά βρεθεῖ ὁλόκληρο τό πλάτος του. Ἔχει ἐπιμελημένο χτίσιμο ἀπό μικρούς καί μεγάλους λίθους. Ἡ ΜΕ ἐπίχωση ἔδωσε πολλά ΜΕ ὄστρακα· βρέθηκαν ἀρκετά γκρίζα μινυακά πολύ καλῆς ποιότητας ἀπό κανθάρους καί κύπελλα· ἐπίσης ἀμαυρόχρωμα καί χοντροειδή, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἕνας σχεδόν ἀκέραιος πίθος ἴσως ταφικός, ἄν καί δέν εἶχαν διατηρηθεῖ κόκαλα μέσα σ' αὐτόν. Βρέθηκαν ἀκόμη κοκάλινη περόνη, λίθινο ἐργαλεῖο (πέλεκυς) καλῆς διατήρησης, λίθινος τριπτῆρας καί παραμορφωμένο μολύβδινο ἀντικείμενο πού δέν εἶναι φανερή ἡ χρήση του.

Στό ἴδιο σημεῖο τοῦ οἰκοπέδου, δηλαδή στή βορειοανατολική γωνία, βρέθηκε στή συνέχεια στρῶμα ΠΕ ἐποχῆς σέ βάθος 4,50 μ., μέ τμήματα δύο τοίχων, μέ κατεύθυνση Α.-Δ. (Π ί ν. 97 β). Τό στρῶμα αὐτό ἔδωσε ἀρκετά ΠΕ ὄστρακα, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν πρωτοβερνικωτά, στιλβωτά μέ ἐπίχρισμα καί λίγα τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίας Μαρίνας, ἕνα κοκάλινο ἐργαλεῖο (ὀπέας) καί μία λεπίδα ἀπό ὀψιανό.

Ἡ πρός Ν. καί Δ. συνέχεια ὅλων αὐτῶν τῶν ΜΕ καί ΠΕ τοίχων πού περιγράψαμε εἶχε καταστραφεῖ ἀπό τό χτίσιμο μιᾶς μεγάλης ὑστερορωμαϊκῆς ὑδατοδεξαμενῆς, πού εἶχε θεμελιωθεῖ ἐπάνω στό φυσικό βράχο. Καθαρίστηκε ἕνα μεγάλο τμῆμα της στό κέντρο τοῦ οἰκοπέδου. Βρέθηκε ἡ βορειοανατολική της γωνία μέ τό βόρειο τοῖχο σωζόμενο σέ μῆκος 3,20 καί τό νότιο σέ 4,30 μ. Οἱ τοῖχοι τῆς δεξαμενῆς εἶναι χτισμένοι μέ λίθους, κεραμίδια καί πολύ κορασάνι καί ἔχουν πάχος 1,30 μ. Βρέθηκαν διατηρημένοι σέ ὕψος 2-2,40 μ. Τό δάπεδο τῆς ὑδατοδεξαμενῆς ἦταν ὁ φυσικός βράχος, κομμένος σέ ἐπίπεδη καί ὁμαλή ἐπιφάνεια. Στό ἐσωτερικό τῆς δεξαμενῆς βρέθηκαν ριγμένα διάφορα ἀρχιτεκτονικά μέλη: παραστάδες, λιθόπλινθοι, κατώφλια κτλ. Τίς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ἀνασκαφῆς, οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ οἰκοπέδου ἄνοιξαν μέ τήν παρακολούθησή μας βάση, γιά νά στερεώσουν ἑτοιμόρροπα τμήματα ἐπίχωσης στή βορειοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου. Σέ βάθος 4,50 μ. βρέθηκε τμῆμα δαπέδου μέ ἔντονα ἴχνη πυρᾶς· ἐπάνω στό δάπεδο αὐτό βρέθηκαν ΠΕ ὄστρακα καί ἕνα σχεδόν ἀκέραιο ΠΕ μόνωτο κύπελλο (Trojan cup) μέ μαῦρο στιλβωτό ἐπίχρισμα, ὕψ.

0,07 μ. (Π ί ν. 97 γ). Μόνο ένα μικρό μέρος τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἦταν δυνατό νά ἐρευνηθεῖ, γιατί προχωροῦσε κάτω ἀπό τήν ἐπίχωση πρός τήν ὁδό Πινδάρου καί τό διπλανό κτίριο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καί ἦταν ἐπικίνδυνο νά συνεχιστεῖ ἡ ἔρευνα.

Οἰκόπεδο Χρ. Λουκοπούλου

Τό οἰκόπεδο αὐτό βρίσκεται στήν ὁδό Κάδμου 37, στό δυτικό τμῆμα τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 1:6). Ἡ περιορισμένη ἀνασκαφική ἔρευνα πού ἔγινε εἶχε τά ἀκόλουθα ἀποτελέσματα: Βρέθηκαν μεταβυζαντινοί (τούρκικοι) τοῖχοι καί πολλά ὄστρακα τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Δύο ἀπό τούς τοίχους αὐτούς πού σχημάτιζαν τή γωνία ἑνός δωματίου, εἶχαν διατηρηθεῖ σέ ὕψος 2 μ. Οἱ μεταγενέστεροι αὐτοί τοῖχοι εἶχαν καταστρέψει μέ τή θεμελίωσή τους μυκηναϊκά κτίσματα πού ὑπῆρχαν σέ βαθύτερα στρώματα τοῦ οἰκοπέδου. Βρέθηκαν τμήματα τριῶν μυκηναϊκῶν τοίχων μισοκαταστραμμένων καί σέ χαμηλό ὕψος· ἦταν χτισμένοι μέ μεγάλους ἀκατέργαστους ὀγκολίθους. Ὁ ἕνας ἀπό αὐτούς ἦταν θεμελιωμένος ἐπάνω στό φυσικό βράχο, ὁ ὁποῖος δέν εἶχε κοπεῖ ἢ ἰσοπεδωθεῖ καθόλου γιά τή θεμελίωση τοῦ τοίχου αὐτοῦ (Π ί ν. 97 δ), πού φαίνεται ὅτι ἦταν ἀναλημματικός. Βρέθηκαν ἀρκετά μυκηναϊκά ὄστρακα, δύο σφονδύλια ἀπό στεατίτη, κοκάλινη περόνη καί χάλκινο ἔλασμα.

Σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκε ἕνα μικρό τμῆμα θεμελίωσης ἑλληνιστικοῦ (;) τοίχου, χτισμένου μέ ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους. Δυστυχῶς, ἡ ἔρευνα δέν ἦταν δυνατό νά συνεχιστεῖ χωρίς κινδύνους, λόγω τοῦ ἐξαιρετικά μεγάλου πάχους τῶν ἐπιχώσεων. Οἱ μυκηναϊκοί τοῖχοι βρέθηκαν θεμελιωμένοι σέ βάθος 7,30-8 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Κάδμου.

Πάντως στίς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου, ἐκτός ἀπό τά μυκηναϊκά ὄστρακα, βρέθηκαν καί ἐλάχιστα ΜΕ (μινυακά) καθώς καί λίγα ρωμαϊκά καί ἑλληνιστικά· ἀκόμη, ἀρκετά γυάλινα ὄστρακα καί τρία κομμάτια ἀπό ρωμαϊκά γυναικεῖα εἰδώλια.

Οἰκόπεδο Ε. Παγώνα

Εἶναι στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἀμφίωνος καί Δίρκης, στό νοτιοανατολικό ἄκρο τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 1:7). Βρέθηκαν ὑστερορωμαϊκοί καί βυζαντινοί τοῖχοι καί χτιστοί ἀποθέτες καί πιθάρια. Ἐπίσης ἄφθονα ρωμαϊκά καί βυζαντινά ὄστρακα. Τά παλιότερα κτίσματα πού θά ὑπῆρχαν στό χῶρο τοῦ οἰκοπέδου εἶχαν καταστραφεῖ τελείως ἀπό τή θεμελίωση τῶν τοίχων αὐτῶν πού βρέθηκαν στό ἐξαιρετικά μεγάλο βάθος τῶν 4,50 μ. ἀπό τό κράσπεδο τῆς ὁδοῦ Ἀμφίωνος. Πάντως πρέπει νά ὑπῆρχε μυκηναϊκή ἐγκατάσταση στό οἰκόπεδο, ὅπως δείχνουν τά λίγα μυκηναϊκά ὄστρακα πού βρέθηκαν στά βαθύτερα στρώματα.

Οἰκόπεδο Σωτηρίου Κοκκίνη

Στό οἰκόπεδο αὐτό, πού βρίσκεται στήν ὁδό Μεταξᾶ 21, δηλαδή στή δυτική πλευρά τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 1:5), ἡ ἀνασκαφή πού ἔγινε ἀποκάλυψε τμήματα τοίχων, δαπέδων καί ἀποθηκευτικῶν βόθρων τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων, πού εἶχαν φτάσει ὡς τό φυσικό βράχο. Ὅπως δήποτε ὅμως οἱ τοῖχοι αὐτοί θά εἶχαν καταστρέψει μυκηναϊκά καί προγενέστερα κτίσματα, ὅπως δείχνουν τά ἀρκετά μυκηναϊκά καί ΜΕ ὄστρακα, πού βρέθηκαν γύρω στό βάθος τῶν 4 μ. ὅπου ἀποκαλύφθηκε καί ὁ φυσικός βράχος.

Οἰκόπεδο Π. Κόρδατζη

Εἶναι στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀμφίωνος καί Ζεγγίνη, στήν ἀνατολική πλευρά τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 1:8). Ἡ περιορισμένη ἀνασκαφική ἔρευνα πού ἔγινε στό οἰκόπεδο αὐτό ἀποκάλυψε μόνο λίγα ἑλληνιστικά ὄστρακα, χωρίς κανένα λείψανο τοίχου. Ὁ φυσικός βράχος βρέθηκε σχεδόν ἀμέσως, σέ βάθος μόλις 0,30-0,50 μ.

Οἰκόπεδο Θ. Δράκου

Κατά τή διάνοιξη βόθρου στό προαύλιο τῆς οἰκίας Δράκου, στή γωνία τῶν ὁδῶν Πινδάρου καί Δίρκης (Σ χ έ δ. 1:9), βρέθηκε βυζαντινό ὀστεοφυλάκιο, τετράπλευρο, διαστ. 1,10×2,10 καί ὕψ. 1,20 μ., μέ κυψελοειδή ὀροφή. Εἶχε στενή εἴσοδο μέ τρία ἀπότομα σκαλοπάτια. Τά τοιχώματα ἦταν χτισμένα μέ πέτρες καί κεραμίδια. Μεγάλη λίθινη πλάκα κάλυπτε τήν εἴσοδο. Βρέθηκε ἀνοιγμένο καί μισοκαταστραμμένο.

Οἰκόπεδο Β. Μπαρδώσα

Στό οἰκόπεδο αὐτό στήν ὁδό Κασσάνδρας στή συνοικία Πλακιώτισσα τῆς Θήβας (πού βρίσκεται μεταξύ τῶν παρυφῶν τῆς συνοικίας Πυρί καί τῶν βορειοδυτικῶν κρασπέδων τῆς Καδμείας), βρέθηκε ρωμαϊκός κεραμοσκεπής τάφος σέ βάθος 3 μ. χωρίς κτερίσματα. Βρέθηκε ἀκόμη πηγάδι μέ σκαλοπάτια πού εἶχε ἐπικοινωνία μέ δύο ἀνοίγματα μέ ὑπόγειο ἀγωγό (πηγάδι ἐπίσκεψης ἀγωγοῦ). Ἐπίσης πολλά ρωμαϊκά ὄστρακα καί κεραμίδια καί πήλινα κολονάκια ἀπό ὑπόκαυστο.

Οἰκόπεδο Μ. Λάνου

Εἶναι στήν ἴδια συνοικία καί στήν ἴδια ὁδό μέ τό οἰκόπεδο Μπαρδώσα. Στήν πολύ περιορισμένη ἔρευνα πού ἔγινε βρέθηκαν τμήματα μισοκαταστραμμένων ρωμαϊκῶν τοίχων καθώς καί κομμάτι ἀπό ἀρράβδωτο κίονα.

Οἰκόπεδο Ν. Παραπούλη

Κατά τίς ἐργασίες διάνοιξης ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ στό προαύλιο τῆς οἰκίας Παραπούλη, πού βρίσκεται στήν ὁδό Αὐλίδος, βρέθηκε πηγάδι σκαλισμένο στό βράχο, διαμ. 0,90 καί βάθ. 4 μ., χωρίς καθόλου ἐπίχωση.

Οἰκόπεδο Στ. Κουκούλη

Βρίσκεται σέ δημοτική ὁδό πού εἶναι παράλληλη μέ τή δυτική πλαγιά τοῦ Ἰσμηνίου λόφου. Στήν ἔρευνα πού ἔγινε βρέθηκαν δύο βυζαντινά χτιστά ἀποθηκευτικά πιθάρια, βάθ. 2.10 μ., μέ ἐπένδυση ἀπό κορασάνι.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Οἰκόπεδο Μακρίδη

Στό Συνοικισμό Θηβῶν, ἐκεῖ ὅπου τοποθετεῖται τό ἀμφιθέατρο τοῦ Σύλλα, ἐρευνήθηκε τό οἰκόπεδο Μακρίδη μέ δύο τομές κατά μῆκος καί μέ κατεύθυνση Α.-Δ. Οἱ τομές ἔφτασαν μέχρι τό φυσικό ἔδαφος. Ἡ ἐπίχωση σ' αὐτές ἦταν ἑνιαία, χωρίς στρωματικές διαφορές καί ἀπ' αὐτή συλλέξαμε μόνο ἐλάχιστα χοντροειδή ἄβαφα ὄστρακα.

Τό μόνο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἡ κλίση πού παρουσιάζει ἐδῶ τό φυσικό ἔδαφος, πού δέ φαίνεται νά εἶναι τυχαία. Ἔτσι, σέ μῆκος 11,30 μ., τό ἔδαφος ἔχει ὑψομετρική διαφορά 2,40 μ. ἀπό Α.-Δ. Σέ συνδυασμό μέ τή μορφολογία τοῦ ἐδάφους ὁλόκληρου τοῦ χώρου, ὅπου τοποθετεῖται ἀπό τούς μελετητές τό ἀμφιθέατρο (Κεραμόπουλλος, Θηβαϊκά, ΑΔ 2 (1917), καί μέ τά ἀνασκαφικά δεδομένα παλιότερων ἀνασκαφῶν στό δυτικό τμῆμα τοῦ χώρου, καθώς καί ἔξω ἀπό τό ἴδιο τό οἰκόπεδο Μακρίδη (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 235 καί ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 211), βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι τό οἰκόπεδο αὐτό βρίσκεται μέσα στό κοῖλο τοῦ ἀμφιθεάτρου καί πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στό ἀνώτερο τμῆμα του.

Οἰκόπεδο Ἀναστασίου

Τό οἰκόπεδο αὐτό βρίσκεται στήν ὁδό Ἀναπαύσεως, κοντά στό λόφο τοῦ Ἰσμηνίου, στή νοτιοδυτική ἀπόληξή του.

Κατά τήν ἐκσκαφή τῶν βάσεων βρέθηκαν δύο σιροί λαξευμένοι στό φυσικό βράχο (ποῦρο), διαμ. 1,30 μ., σχήματος ὠοειδοῦς.

Ἐπίσης βρέθηκαν ὀρθογώνιες λαξευμένες λιθόπλινθοι προφανῶς ἀπό τοῖχο καταστραμμένο πού σώζεται μόνο σέ ὕψος ἑνός δόμου.

Οἰκόπεδο Δούρου

Στό οἰκόπεδο αὐτό εἶχε γίνει ἀνασκαφή στό παρελθόν καί εἶχαν βρεθεῖ μυκηναϊκές οἰκίες (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 180, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 307). Τό οἰκόπεδο ἀπαλλοτριώθηκε γιά νά διατηρηθοῦν τά ἀρχαῖα.

Κατά μῆκος τῶν γειτονικῶν ἰδιοκτησιῶν εἶχε μείνει ἄσκαφτος χῶρος γιά ἀντιστήριξη. Ἐπειδή ὅμως οἱ ἰδιοκτησίες κινδύνευαν ἀπό κατολίσθηση, ἡ Ὑπηρεσία κατασκεύασε ἀντιστήριξη ἀπό ὀπλισμένο σκυρόδεμα κατά μῆκος τους.

Κατά τήν ἐκσκαφή τῶν χωμάτων βρέθηκαν δύο τοῖχοι μυκηναϊκῶν χρόνων, πού ἀνῆκαν ἀσφαλῶς στά κτίρια πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στό παρελθόν.

Ἀπό αὐτούς ὁ μέν ἕνας ἐδραζόταν σέ σκληρό πατημένο χῶμα σέ βάθος 2 μ. καί ὁ ἄλλος σέ ἐπίχωση σέ βάθος 1,35 μ. Τά χώματα πάνω ἀπό τό βαθύτερο τοῖχο εἶχαν ἴχνη καύσης. Καί οἱ δύο τοῖχοι ἔχουν κατεύθυνση Α.-Δ.

Οἰκόπεδο Δαλέκου

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στήν ὁδό Τσεβᾶ στό βορειοανατολικό φρύδι τῆς Καδμείας. Σέ βάση, πού ἀνοίχτηκε γιά τή θεμελίωση ἐπέκτασης οἰκίας, βρέθηκαν σέ βάθος 8,50-9,50 μ. ἀπό τή σύγχρονη στάθμη τῆς ὁδοῦ Τσεβᾶ λείψανα μυκηναϊκῆς οἰκίας, ἀποτελούμενα ἀπό τρεῖς τοίχους χτισμένους μέ ἀργολιθοδομή καί λάσπη. Τό δάπεδο τῆς οἰκίας ἦταν καμένο καί βρέθηκε σέ βάθος 9,50 μ. ἐπάνω ἀκριβῶς στό μαλακό βράχο. Οἱ τοῖχοι ἐδράζονταν στό βράχο σέ βάθος 9,70 μ. καί σώζονταν σέ ὕψος 0,60 μ.

Ἐκτός ἀπό ἀριθμό χαρακτηριστικῶν μυκηναϊκῶν ὀστράκων, ἡ ἀνασκαφή δέν ἀπέδωσε ἄλλα κινητά εὑρήματα.

Οἰκόπεδο Τουρίκη-Μπαρώνα

Στήν ὁδό Πινδάρου μέσα στήν Καδμεία, κοντά στό μυκηναϊκό ἀνάκτορο καί βορειοανατολικά ἀπό αὐτό, ἔγινε ἀνασκαφή προκειμένου νά ἐπιτραπεῖ ἡ οἰκοδόμηση. Ἀνοίχτηκαν ἕξι τομές καί μ' αὐτές ἐρευνήθηκε ὅλη ἡ ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου. Ἄν καί βρίσκεται κοντά στό Καδμεῖο κανένα λείψανο μυκηναϊκῶν χρόνων δέ διαπιστώθηκε.

Τά λείψανα κτιρίου πού βρέθηκαν χρονολογοῦνται στούς βυζαντινούς χρόνους καί εἶναι θεμελιωμένα ἀπευθείας στό μαλακό βράχο, πού ἐδῶ βρίσκεται σέ βάθος 0,10-1,20 μ. ἀπό τή στάθμη τῆς σύγχρονης ὁδοῦ.

Στήν οἰκοδόμηση τοῦ κτιρίου φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε καί οἰκοδομικό ὑλικό παλιότερης ἐποχῆς. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου εἶναι χτισμένοι μέ χυτή τοιχοποιία ἀπό λίθους, κεραμίδια καί κονίαμα ἀπό ἀσβέστη καί ἄμμο ἤ ὀστρακασβέστη.

Ἐκτός ἀπό τούς τοίχους βρέθηκαν καί σιροί λαξευμένοι στό μαλακό βράχο, στρογγυλοί, καθώς καί ὑπόγειοι ἀγωγοί ἐπίσης λαξευμένοι στό μαλακό βράχο.

Ὄστρακα ἄβαφα χοντροειδῶν οἰκιακῶν σκευῶν, σέ μεγάλο ἀριθμό, ἀποτελοῦν τά κινητά εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς.

Τά κτιριακά λείψανα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στή συνέχεια τοῦ κτιρίου, πού βρέθηκε στό παρελθόν σέ γειτονικό οἰκόπεδο (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 237). Στήν περιοχή γύρω ἀπό τό οἰκόπεδο ἐξάλλου ἔχουν συχνά βρεθεῖ βυζαντινά λείψανα οἰκισμοῦ (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 237 κ.ἑ., ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 211 κ.ἑ., ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 207).

Οἰκόπεδο Στρογγύλη

Μέ ἀφορμή τήν ἀποκάλυψη ἀρχαίων κατά τήν ἐκσκαφή πεδίλων γιά τήν οἰκοδόμηση οἰκίας στήν ὁδό Καβείρων στό Πυρί καί στά ΝΔ. τῆς κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας Θηβῶν-Λειβαδειᾶς, διενεργήθηκε ἀνασκαφική ἔρευνα πού ἔφερε στό φῶς πενιχρά λείψανα ἀρχαίας οἰκίας καί δρόμου. Τά λείψανα αὐτά ἀποτελοῦνται ἀπό δύο παράλληλους τοίχους μέ κατεύθυνση Β.-Ν. Δυτικότερα ἀπό αὐτούς βρέθηκε λιθόστρωτο καί ἀναλημματικός τοῖχος προφανῶς κατάλοιπα ὁδοῦ, πού εἶχε κατεύθυνση Β.-Ν.

Ἀπό τήν τοιχοδομία τῶν τοίχων τῆς οἰκίας καί ἀπό τά συλλεγέντα ὄστρακα φαίνεται ὅτι χτίστηκε στά τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καί συνέχισε νά χρησιμοποιεῖται μέχρι καί τόν 3ο αἰ. π.Χ., ἀφοῦ ἐπισκευάστηκε πολλές φορές.

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται μέσα στό ἐξωτερικό τεῖχος τῶν Θηβῶν καί ἀπό παλιότερες ἀνασκαφές φαίνεται ὅτι στήν περιοχή ὑπῆρχε χῶρος κατοικιῶν (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 237 κ.ἑ., ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 221).

Ἐκτός ἀπό ἀριθμό ὀστράκων καί μιᾶς χάλκινης λαβίδας κανένα ἄλλο ἀξιόλογο κινητό εὕρημα δέν ἀπέδωσε ἡ ἀνασκαφή.

Μεσοβούνι Θηβῶν

Στόν ἀγρό ἰδιοκτησίας Ἀνδριανοῦ κοντά στήν κεντρική ἀρτηρία Θηβῶν-Χαλκίδος καί στά ἀνατολικά της, σέ ἀπόσταση 8 χλμ. ἀπό τή Θήβα, ἀνασκάφτηκε τετράγωνο κτίσμα ἀπό ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους, πλευρᾶς 3,80 μ. Τό ἀνώτερο τμῆμα τοῦ κτίσματος βρέθηκε 0,80 μ. πάνω ἀπό τό σύγχρονο ἔδαφος. Σχηματιζόταν ἐκεῖ μικρός τύμβος ἀπό χώματα καί αὐτό ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς ἀνακάλυψής του.

Τό κτίσμα αὐτό, στό κέντρο τοῦ ὁποίου εἶχε ἀνοιχτεῖ μιά βαθιά τρύπα ἀπό ἀρχαιοκάπηλους, προχωροῦσε σέ βάθος καί ἐρευνήθηκε σέ συνολικό ὕψος 11 δόμων, δηλ. 4,40 μ. Οἱ ὀγκόλιθοι ἦταν τοποθετημένοι ὁρομικά καί μπατικά ἐναλλάξ καί φαίνεται ὅτι κάλυπταν ὅλη τήν ἐπιφάνεια τοῦ κτίσματος μέχρι κάτω. Ὄστρακα δέ βρέθηκαν, παρά μόνο λίγα πελεκούδια ἀπό μάρμαρο.

Ἡ θέση του στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ δρόμου πρός Χαλκίδα, πού σέ πολλά σημεῖα συμπίπτει μέ τόν ἀρχαῖο, καί δυτικά καί πολύ κοντά στό λόφο Μεσοβούνι, πού ταυτίζεται μέ τόν ἀρχαῖο Τευμησσό, τό συνδέει μέ τό ἱερό τῆς Τελχινίας Ἀθηνᾶς πού ὑπῆρχε ἐκεῖ (Παυσανίας, IX, 19.1). Πιθανόν νά πρόκειται γιά βάθρο μεγάλου ἀγάλματος ἤ συμπλέγματος. Δέ φαίνεται πάντως πιθανό νά ἦταν πύργος ἤ σκοπιά.

Ἁλίαρτος

Στίς παρυφές τοῦ λόφου, ὅπου ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Ἁλιάρτου καί περίπου 500 μ. πρός Ν. κοντά στήν παλιά Ἐθνική ὁδό Θηβῶν-Λεβαδείας, στό οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Πανάγου, λόγω ἀνέγερσης νέας οἰκοδομῆς ἔγινε ἀνασκαφική ἔρευνα, πού ἀποκάλυψε σέ μῆκος 22,50 μ. τόν ὀχυρωματικό περίβολο τῆς κάτω πόλης τῆς Ἁλιάρτου.

Πέρα ἀπό τό τμῆμα του πού ἀνασκάφτηκε διακρίνεται ἡ συνέχειά του ἐπιφανειακά καί κατά τά δύο ἄκρα του, πρός Α. 11 μ. καί πρός Δ. 110 μ. Σχηματίζει ἐλαφρά καμπύλη, παρακολουθώντας ἔτσι τή βάση τοῦ λόφου τῆς ἀκρόπολης.

Ὁ περίβολος σώζεται σέ ὕψος δύο δόμων, συνολ. ὕψ. 1,15 καί μεγ. πλ. 1,10 μ. Ἐδράζεται σέ φυσικό ἔδαφος (ἀσβεστολιθικός βράχος), σέ βάθος 1,20 μ. ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους.

Εἶναι κατασκευασμένος ἀπό μεγάλες λιθοπλίνθους χωρίς συνδετικό ὑλικό. Οἱ λιθόπλινθοι, ἀσβεστολιθικῆς ὑφῆς, ἔχουν ὑποστεῖ μερική λάξευση γιά καλύτερη ἁρμογή μεταξύ τους καί στά κενά ὑπάρχουν βύσματα μικρῶν λιθαριῶν. Ἡ βόρεια ὄψη του δείχνει ἐπιμελέστερη.

Οἱ ἐπιχώσεις, πάχ. 1,10 μ., ἦταν σκληρό κοκκινόχωμα καί δέν ξεχώρισαν στρωματογραφικές διαφορές. Ἀπό τήν ἐπίχωση κατά μῆκος τῆς βόρειας ὄψης τοῦ τείχους συγκεντρώθηκε ἀριθμός ὀστράκων ἄβαφων καί μερικῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων χαρακτηριστικῶν τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (λαβή καί τμῆμα χείλους μελαμβαφοῦς κανθάρου (Agora XII, 2, πίν. 706, σ. 286, 375-350 π.Χ.), φιαλίδιον πού σώζει τή βάση καί τό χεῖλος (Agora XII, 2, πίν. 828, 375-350 π.Χ.), τμῆμα ἁλατοδοχείου (Agora XII, 2, πίν. 936, 375-350 π.Χ.) καί μερικά ὄστρακα ἐρυθρόμορφου κρατήρα, ὅπου διακρίνονται δύο ὄρθιες ντυμένες μορφές, ἐπίσης τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ).

Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ κατασκευή τοῦ περιβόλου πρέπει νά τοποθετηθεῖ σ' αὐτή τήν ἐποχή, ἤ λίγο νωρίτερα, γιατί παλιότερα ὄστρακα δέ βρέθηκαν.

Ὁ Παυσανίας (IX, 32, 5-6) ἀναφέρει καταστροφή τῆς Ἁλιάρτου ἀπό τούς Πέρσες, γεγονός πού ἀμφισβητεῖται γιατί ὁ Ἡρόδοτος δέν ἀναφέρει τήν Ἁλίαρτο μεταξύ τῶν πόλεων πού κατέστρεψαν οἱ Πέρσες, ἐνῶ ἀντίθετα μαρτυρεῖται ὁλοσχερής καταστροφή τῆς πόλης τό 171 π.Χ. ἀπό τό Ρωμαῖο πραίτορα Lucretius, ἐπειδή οἱ Ἁλιάρτιοι εἶχαν προσχωρήσει στό βασιλιά τῆς Μακεδονίας Περσέα (Λίβιος 42, 63, Πολύβιος 31, 18, Στράβων 9, 411).

Ἐντούτοις ἡ ἀνεύρεση περιβόλου ὀχυρωματικοῦ τοῦ τείχους τοῦ 5ου ἤ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἴσως ἀποδεικνύει σωστή τήν πληροφορία τοῦ Παυσανία ὅτι μετά τήν καταστροφή τοῦ τείχους ἀπό τούς Πέρσες οἰκοδομήθηκε νέο τεῖχος καί μάλιστα σέ ἐποχή γενικότερων ἀναταραχῶν καί πολεμικῶν γεγονότων (μάχη τῆς Ἁλιάρτου 395 π.Χ.).

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Λιθαρές

Κατά τήν ἀνασκαφική περίοδο τοῦ 1976 καταβλήθηκε προσπάθεια: α) νά ἐξακριβωθεῖ ἡ ἔκταση τοῦ ΠΕ συνοικισμοῦ τῶν Λιθαρῶν, β) νά ἐρευνηθεῖ πληρέστερα ἡ στρωματογραφία καί γ) νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἀνασκαφή στά σύνορα τοῦ σκάμματος γιά πληρέστερη ἐξακρίβωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτήρα τοῦ συνοικισμοῦ.

Ἀπό τίς δοκιμαστικές τομές πού ἀνοίχτηκαν πρός Β., Δ. καί Ν. τοῦ ἀπαλλοτριωμένου ἀγροῦ, μέσα στά κτήματα Λιακοπούλου, μετά ἀπό τήν εὐγενική ἄδεια τοῦ ἰδιοκτήτη, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ συνολική ἔκταση τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι 41.400 τ.μ.

Ἀπό μία δοκιμαστική τομή στό νότιο σύνορο τοῦ ἀπαλλοτριωμένου ἀγροῦ, προῆλθε χάλκινη ταινία, μήκ. 0,20 μ., μέ διακόσμηση ἀπό πέντε σχηματοποιημένα ἄνθη.

Ἀπό τή στρωματογραφική τομή προέκυψε ὅτι ὑπῆρχαν τουλάχιστον ἑπτά ἀρχιτεκτονικά στρώματα κάτω ἀπό τόν ἀνασκαφέντα συνοικισμό, τό κατώτατο ἀπό τά ὁποῖα βρέθηκε σέ βάθος 2,75 μ. Τά ἀρχιτεκτονικά στρώματα σημειώθηκαν ἀπό τά ἴχνη δαπέδων καί λιθοστρώσεων. Ἡ κεραμική ἀπό ὅλα τά ἐπίπεδα εἶναι ἄριστης ποιότητας καί περιέχει σχήματα καί ποιότητα πηλοῦ πού ἀντιστοι-

χοῦν πρός τούς καθιερωμένους ΠΕ Ι τύπους. Ἡ ΠΕ ΙΙ περίοδος ἐμφανίζεται στά ἀνώτερα 0,70-0,60 μ., δηλαδή στό ἐπίπεδο τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Λιθαρῶν.

Ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ ἀνατολικοῦ καί τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ συνοικισμοῦ προέκυψε ὅτι ὁ δρόμος ἔχει μῆκος τουλάχιστον 66,50 μ.

Στή νοτιοδυτική πλευρά τού σκάμματος ἔγινε προσπάθεια νά διευκρινιστοῦν τά νότια τμήματα τῶν δωματίων 36 καί 37, τά ὁποῖα ἀνασκάφτηκαν ἐν μέρει τό 1974. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ νότιοι τοῖχοι ἦταν διασαλευμένοι, ἐνῶ τό μεγαλύτερο τμῆμα τῶν δωματίων βρέθηκε καλυμμένο ἀπό καμένη γῆ. Ἀνασκάφτηκε ἐπίσης τό δωμάτιο 38, τοῦ ὁποίου ὁ νότιος τοῖχος ἦταν ἐντελῶς καταστραμμένος καί μόνο ἴχνη τοῦ δυτικοῦ τοίχου βρέθηκαν κοντά στή βορειοδυτική γωνία. Τό μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ δωματίου 38 εἶναι 5,50 μ. Κοντά στή βορειοδυτική γωνία βρέθηκε ἡμικυκλική κατασκευή, πιθανῶς ἑστία. Τμήματα δαπέδου βρέθηκαν παράλληλα πρός τό βόρειο καί τόν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ δωματίου. Νότια τῶν δωματίων 35 καί 18 ἀνασκάφτηκαν τμήματα τῶν χώρων 42 καί 43, ἀντίστοιχα. Κοντά στή βορειοανατολική γωνία τοῦ χώρου 42 βρέθηκαν ἴχνη ἑστίας.

Ἀπό τή διερεύνηση τοῦ νότιου καί τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ σκάμματος, προῆλθε ὁ μικρός τετραγωνικός χῶρος 44 πρός Ν. τοῦ δωματίου 19. Κατά μῆκος τοῦ βόρειου καί τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου 44, βρέθηκε τοῖχος παλιότερης οἰκοδομικῆς φάσης. Ἀπό τήν ἴδια φάση προέρχεται καί ὁ παλιότερα ἀνασκαμμένος τοῖχος μεταξύ τῶν δωματίων 20 καί 21, ὁ ὁποῖος ἀνασκάφτηκε σέ μῆκος 6,10 μ. Κάθετα πρός τόν τοῖχο αὐτό καί πάνω στήν ἀνατολική του πλευρά βρέθηκε τοῖχος, μήκ. 1,75 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι παράλληλος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ διαδρόμου πού σχηματίζεται πρός Ν. τοῦ δωματίου 21.

Στήν προσπάθειά μας νά ἐντοπίσουμε τούς νότιους τοίχους τῶν δωματίων 22, 23 καί 24, διαπιστώσαμε ὅτι οἱ τοῖχοι αὐτοί εἶναι καταστραμμένοι.

Στό νοτιοανατολικό ἄκρο τοῦ σκάμματος βρέθηκε τό δωμάτιο 45. Οἱ τοῖχοι του εἶχαν μῆκος 7,90 μ στή βόρεια πλευρά του, 7,50 μ. στήν ἀνατολική καί 3,80 μ. στή δυτική. Ὁ νότιος τοῖχος εἶναι καταστραμμένος ἀλλά ἔχουν καλά διατηρηθεῖ τμήματα δαπέδου στό νότιο μέρος τοῦ δωματίου καθώς καί οἱ χτιστές μέ λίθους βάσεις στύλων στό μέσο τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ δωματίου. Τό δωμάτιο 46, πρός Α. τοῦ δωματίου 45, ἔχει ἐπίσης τό νότιο τοῖχο καταστραμμένο καί κατά τό μεγαλύτερο τμῆμα τόν ἀνατολικό. Τό πλάτος τοῦ δωματίου εἶναι 5,75 μ. Σέ ἀπόσταση 0,90 μ. ἀπό τό βόρειο τοῖχο, ἀνασκάφτηκε ἄλλος τοῖχος, παράλληλος τοῦ πρώτου, μήκ. 3,70 μ. Ἴχνη δαπέδου σημειώθηκαν στό μέσο τοῦ δωματίου. Ὁ χῶρος 47 ἀνασκάφτηκε μόνο στή βόρεια πλευρά του σέ μῆκος 7 μ. (Π ί ν. 98 α).

Ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε καί στή βορειοανατολική πλευρά τοῦ συνοικισμοῦ, ὅπου ἀνασκάφτηκε τελείως τό δωμάτιο 31, διαστ. 3,50 × 4,60 μ. Ὁ παλιότερης ἀρχιτεκτονικῆς φάσης τοῖχος συνεχίζεται σχεδόν σέ ὅλο τό μῆκος καί παράλληλα πρός τό νότιο τοῖχο καί πέρα ἀπό αὐτόν. Λιθόστρωση κοντά στή νοτιοανατολική γωνία εἶναι ἴσως κατάλοιπο ἀπό πεζούλι. Περίπου στό μέσο τοῦ δωματίου βρέθηκε καμένη γῆ σέ κυκλικό σχῆμα, προφανῶς κατάλοιπο ἑστίας (Π ί ν. 98 γ)[1]. Ἐρευνήθηκε ἐπίσης τό βόρειο τμῆμα τοῦ δωματίου 32 (Π ί ν. 98 β), τό ὁποῖο παρουσίασε ἄφθονα ἴχνη καμένης γῆς καί ἐκτεταμένη λιθόστρωση. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου ἦταν ἐντελῶς διασαλευμένος. Στά δυτικά τοῦ δωματίου 32 ἀνασκάφτηκε τμῆμα τοίχου τῆς παλιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, μήκ. 1,80 μ., καί ἐκτεταμένη λιθόστρωση τοῦ ἐπιπέδου τοῦ συνοικισμοῦ, ἡ ὁποία καλύπτει τό νότιο τμῆμα τοῦ χώρου 29. Στό βορειοδυτικό τμῆμα τοῦ χώρου 29 ὑπῆρχε ἄφθονη στάχτη.

Ὁ δυτικός τοῖχος τοῦ χώρου 29 ἀνασκάφτηκε σέ ἔκταση 8,25 μ.

Στό βόρειο καί τό κεντρικό τμῆμα τοῦ σκάμματος, ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε πρός τά βόρεια τοῦ δωματίου 27, στό χῶρο 49, στόν ὁποῖο σημειώθηκαν ἄφθονες στάχτες καί τμήματα λιθόστρωτου. Στή βορειοανατολική γωνία τοῦ χώρου 49 καί ἔξω ἀπό αὐτή βρέθηκε τοῖχος γωνιακός τῆς παλιότερης ἀρχιτεκτονικῆς φάσης. Δέ σημειώθηκε ἡ ὕπαρξη δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου 49, ἀλλά σέ ἀπόσταση 5 μ. περίπου ἀπό τόν ἀνατολικό τοῖχο τά χώματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀλλάζουν ἰδιοσυστασία καί παρατηρήθηκε ἔλλειψη κάθε εἴδους εὑρημάτων. Στά δυτικά τοῦ χώρου 49 καί στά βόρεια τοῦ χώρου 17 πού εἶχε ἀνασκαφτεῖ παλιότερα ἀνασκάφτηκε ὁ χῶρος 50, τοῦ ὁποίου τά ἀνατολικά καί τά βόρεια ὅρια εἶναι ἀκαθόριστα. Στό βόρειο τμῆμα τοῦ χώρου 50 σημειώθηκε κυκλική στρώση λίθων, διαμ. 3,75 μ. Χαρακτηριστικό τοῦ χώρου 50 ἦταν ἡ ἄφθονη στάχτη. Ἡ ἔρευνα στή βόρεια πλευρά τοῦ δωματίου 15 βεβαίωσε τήν καταστροφή τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου αὐτοῦ. Βρέθηκαν ἴχνη τοίχου, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., ὁ ὁποῖος διαιρεῖ τό δωμάτιο 15. Τό μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ἐδάφους τοῦ δωματίου αὐτοῦ βρέθηκε καλυμμένο μέ ἴδιας ποιότητας γῆ, ἡ ὁποία σημειώθηκε στό χῶρο 49. Ἡ ἀνασκαφή της βόρειας πλευρᾶς τοῦ χώρου 13 ἀπέδωσε τμῆμα τοῦ βόρειου τοίχου του, μήκ. 1,50 μ., μέσα δέ ἀπό τή βορειοανατολική γωνία σημειώθηκε λιθόστρωτο. Λεπτομερέστερη διερεύνηση στά δωμάτια 10 καί 11, τά ὁποῖα ἀνασκάφτηκαν ἀρχικά τό 1972, παρουσίασε τοῖχο τῆς παλιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐλαφρῶς διαγώνιος καί βρίσκεται κάτω ἀπό τό διαχωριστικό τοῖχο μεταξύ τῶν δωματίων 10 καί 11. Τμῆμα τοίχου τῆς παλιότερης φάσης σημειώθηκε ἐπίσης παράλληλα πρός τό δυτικό τοῖχο τοῦ δωματίου 10. Ὁ δρόμος, ἀνασκάφτηκε πλήρως στό δυτικό ἄκρο του καί ἔχει μῆκος 6 μ. Στό δυτικό ἄκρο τοῦ δρόμου αὐτοῦ καί πρός Δ. τοῦ δωματίου 10, ἀνασκάφτηκε ὁ χῶρος 40, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρχιτεκτονικά ἀκαθόριστος. Στό μεγαλύτερο μέρος του βρέθηκε καλυμμένος ἀπό σωρούς ὀστράκων καί ὀστῶν ζώων.

Ἡ βορειοδυτική γωνία τοῦ σκάμματος ἀνασκάφτηκε

1. Eutresis, σ. 30, εἰκ. 33.

στή βόρεια περιοχή τοῦ δωματίου 34, στήν ὁποία ὅμως δέν ἀποκαλύφθηκε ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ χώρου 34, ἀλλά ἡ δυτική πλευρά του, ἡ ὁποία ἐπεκτείνεται σέ μῆκος 6,30 μ. Στά δυτικά τοῦ χώρου 34 ἀνασκάφτηκε τό δωμάτιο 39, διαστ. 3,20 × 4,75 μ. Κατά μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου καί πρός τή βόρεια πλευρά του βρέθηκε τοῖχος τῆς παλιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πέρα ἀπό τό βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου καί καμπτεται πρός Δ. μέσα στό χῶρο 51. Παράλληλα πρός τό δυτικό τοῖχο τοῦ δωματίου 39 βρέθηκε λιθόστρωση «πεζούλι» καί ἄφθονη καμένη γῆ στή βορειοδυτική γωνία. Στά δυτικά τοῦ δωματίου 39 ἀνασκάφτηκε τμῆμα τοῦ χώρου 41, μέσα στόν ὁποῖο σημειώθηκε ἡ τυπική λιθόστρωση-«πεζούλι».

Ἡ κεραμική ὑπῆρξε πλουσιότατη καί καθαρά πρωτοελλαδική. Ὁλόκληρα βρέθηκαν ὀκτώ κύπελλα καί ἕνας σκύφος, ἀλλά βρέθηκαν ἄφθονα ὄστρακα «sauce boat», λοπάδων, σκύφων, σφαιρικῶν πυξίδων, πίθων μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ἐγχάρακτων κυκλαδικοῦ τύπου, τμήματα ζωομορφικῶν σκευῶν καί πήλινα σφονδύλια. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο βάσεις χοντροειδῶν σκευῶν μέ ἀποτύπωμα ψάθας καί ἕνας ἠθμός. Ὁ ὀψιανός ὑπῆρξε ἄφθονος, καί ἰδιαίτερα στό δωμάτιο 45. Λίθινα ἐργαλεῖα, σφαιρίδια καί τμήματα τριπτήρων βρέθηκαν σέ ἀρκετή ποσότητα, καθώς καί ὀστέινα ἐργαλεῖα. Ὀστά ζώων, θαλασσινά ὄστρακα καί κοχλίες βρέθηκαν ἐπίσης σέ ἀφθονία. Ἀπό τό δρόμο, ἔξω ἀπό τό δωμάτιο 28, προέρχεται μικρό εἰδώλιο ζώου ἀπό τετραποδικό σκεῦος. Ἕνα τεμάχιο μολύβδου, τέσσερις χάλκινες βελόνες καί ἕνα ἄγκιστρο εἶναι τά εὑρήματα ἀπό μέταλλο.

Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ - Χ. ΤΖΑΒΕΛΛΑ-ΕΥΙΕΝ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Ἡ Εὔβοια καί ἡ νῆσος Σκύρος ἀπό τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1973 ὑπάγονται στήν Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν. Γιά τή δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας, γενικά, βλ. πιό πάνω σ. 119 κ.ἑ. Ἐδῶ ἐκτίθενται τά ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν, πού πραγματοποιήθηκαν μέσα σέ ἰδιωτικά οἰκόπεδα τῆς Ἐρέτριας, τοῦ Μαλακώντα, τοῦ Λευκαντιοῦ καί τῆς Χαλκίδας, καί γίνεται διεξοδικότερος λόγος γιά τό σπουδαῖο ἔργο τῆς καταγραφῆς τῶν ἀρχαίων, πού ἐπιτελεῖ ἡ Ἐφορεία ἐδῶ καί τέσσερα χρόνια.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στόν κατάλογο τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας καταγράφτηκαν περίπου 4.000 ἀρχαῖα ἀντικείμενα, δηλαδή ἀγγεῖα, εἰδώλια, λύχνοι, ὄστρακα γεωμετρικῶν[1] καί κυρίως μελανόμορφων (Πίν. 99 α[2], γ[3]), μελαμβαφῶν (Πίν. 99 β)[4] καί ἐρυθρόμορφων (Πίν. 99 δ[5]) ἀγγείων, ἀγνύθες (Πίν. 99ε[6]-στ[7]), μετάλλινα ἀντικείμενα κτλ.

Στόν κατάλογο τοῦ Μουσείου Χαλκίδας καταγράφτηκαν 1.000 περίπου ἀρχαῖα ἀντικείμενα, γεωμετρικά ὄστρακα, πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα καί ἀκόσμητα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀγνύθες, λύχνοι, μετάλλινα ἀντικείμενα κτλ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ἐρέτρια

Οἰκόπεδο Δημ. Βλάχου (ΟΤ 257)

Στό οἰκόπεδο, πού εἶναι στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀρχαίου Θεάτρου καί Φιλοσόφου Μενεδήμου, στά βορειοανατολικά τοῦ ἀριθ. 12[8] βρέθηκαν ὑπολείμματα δύο οἰκιῶν (Σχέδ. 1). Ἡ βορινή (οἰκία Α) εἶναι ἄριστης κατασκευῆς καί κοσμεῖται μέ μωσαϊκά δάπεδα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ νότια (οἰκία Β) εἶναι εὐτελέστερης κατασκευῆς καί διασώζει πέντε τουλάχιστο χώρους. Μέσα στό μικρό κεντρικό δωμάτιο διακρίνονται ὑπολείμματα μωσαϊκοῦ δαπέδου. Ἡ κεραμική πού περισυλλέχτηκε εἶναι ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ οἰκία Α σώζει δύο δωμάτια, στρωμένα μέ μωσαϊκά δάπεδα ἀπό φυσικά χαλίκια, ἄσπρα κυρίως καί λίγα μαῦρα· διακρίνει κανείς ἐπίσης τήν ἀρχή δύο τοίχων, πού μαζί μέ τούς ὑπάρχοντες σχηματίζουν τή μία ἀπό τίς γωνίες ἄλλων δύο δωματίων. Τό συνολικό σωζόμενο μῆκος τῆς οἰκίας εἶναι 8,80 μ. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπό μεγάλους κυβολίθους καί, σέ ἀκανόνιστες ἀποστάσεις, ἀπό ἐμβόλιμες σειρές ἐπάλληλων μικρότερων ἐπιμήκων λίθων. Ἔχουν πάχος 0,50 καί ὕψος ἀπό τό δάπεδο 0,50 μ. Τό δάπεδο τοῦ δωματίου 1 ἔχει πλάτος 2,90 καί διατηρούμενο μῆκος 4,80 μ.· καλύπτεται μέ μωσαϊκό ἀπό λευκές φυσικές ψηφίδες, πού στό κέντρο του μέ δύο σειρές μαύρων χαλικιῶν σχηματίζει τετράγωνο ἔμβλημα, πλευρᾶς 1,30 μ. Ὁ βορειοδυτικός τοῖχος τοῦ δωματίου αὐτοῦ διακόπτεται στό μέσο τοῦ μήκους του καί δημιουργεῖ ἄνοιγμα θύρας, τῆς ὁποίας τό κατώφλι πάλι καλύπτεται ἀπό λευκές ψηφίδες. Ἀπό τή θύρα αὐτή μπαίνουμε στό δωμάτιο 1, τό ὁποῖο ἔχει πλάτος 4,50 καί σωζ. μῆκος 5 μ.· φέρει στό μέσο μωσαϊκό δάπεδο πλευρᾶς 2,60 μ. ἀπό λευκά χαλίκια, διακοσμημένο στό κέντρο του μέ κύκλο, πού περικλείει λευκό ὀκτάκτινο ἀστέρι σέ μαῦρο φόντο. Τό ὑπόλοιπο τοῦ δωματίου καλύπτεται ἀπό παχύ στρῶμα κονιάματος, πού βρίσκεται κατά 0,04 μ. ψηλότερα τοῦ μωσαϊκοῦ καί σχηματίζει γύρω ἀπ' αὐτό πολλαπλό κυμάτιο (Σχέδ. 1)· μόνο τό τμῆμα πού βρίσκεται μπροστά ἀπό τή θύρα πού ἀναφέραμε δέ φέρει κονίαμα ἀλλά μωσαϊκό δάπεδο[9], μήκ. 1,30 καί πλ. 0,90 μ., ἀπό πέντε σειρές ρόμβων, μαύρων καί ἄσπρων ἐναλλάξ.

Στά βαθύτερα στρώματα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε μελαμβαφής[10] καί ἐρυθρόμορφη (Πίν. 100 α[11]) κεραμική.

Οἰκόπεδο Χρ. Παπαθανασίου (ΟΤ 144)

Τό νότιο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ, πού βρίσκεται στά νότια τοῦ ἀριθ. 12, εἶχε ἀνασκαφτεῖ παλιότερα ἀπό τόν Ἔφορο Εὐθ. Μαστροκώστα καί παρουσίασε ἕνα μνημειῶδες οἰκοδόμημα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ φετινή ἔρευνα περιορίστηκε στό κεντρικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, διαστ. 9 × 18 μ., καί ἀποκάλυψε ἕναν τοῖχο (α), ἕναν πήλινο ἀγωγό καί τήν ἀνατολική γωνία ἑνός δωματίου (τοῖχοι β καί γ). Ἀπό τά διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου περισυλλέχτηκε πολλή κεραμική.

Ὁ τοῖχος α, ὁ ὁποῖος βρέθηκε μέσα στό δεύτερο στρῶμα καί σέ βάθος 0,80 μ., εἶχε κατεύθυνση ἀπό τά ΒΔ. στά ΝΔ. Ἦταν κατασκευασμένος ἀπό ἀκανόνιστες πέτρες καί εἶχε μῆκος 1,60, πλάτος 0,45 καί ὕψος 0,30 μ.

1. Βλ. ΑΕ 1975, σ. 206 κ.ἑ. καί ΑΕ 1977, σ. 128 κ.ἑ. Καθῆκον μου θεωρῶ νά εὐχαριστήσω καί ἀπό τή θέση αὐτή τήν ἐπιστημονική βοηθό Ἀμαλία Καραπασχαλίδου γιά τήν ὁλοκληρωτική ἀφοσίωσή της στό ἔργο τῆς Ἐφορείας.

2. Βλ. Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, Τά ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, πίν. 74 (τοῦ ζωγράφου τῶν πανθήρων).

3. ΒΕ 11723. Θραῦσμα ἀπό τήν κοιλιά κλειστοῦ ἀγγείου, σωζ. μήκ. 0,052, πάχ. τοιχώματος 0,003 μ. Πηλός καί ἐπιδερμίδα καστανέρυθρα· γάνωμα μαῦρο· μόβ ἐπίθετο χρῶμα στή γενειάδα καί στήν παρυφή τῆς ἀσπίδας ὑπολείμματα λευκοῦ ἀπό τήν παράσταση τοῦ ἐπισήματος.

4. Βλ. Agora XII, πίν. 53, ἀριθ. 533 (τοῦ 430 π.Χ.).

5. Βλ. Hesperia 9 (1940), σ. 458, εἰκ. 134 (430-420 π.Χ.).

6. Ἀριθ. εὑρ. 3252. Φέρει ἐγχάρακτη μορφή πρός τ' ἀριστερά κι ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι της ἔντυπα τά γράμματα *EI[M1](;)*.

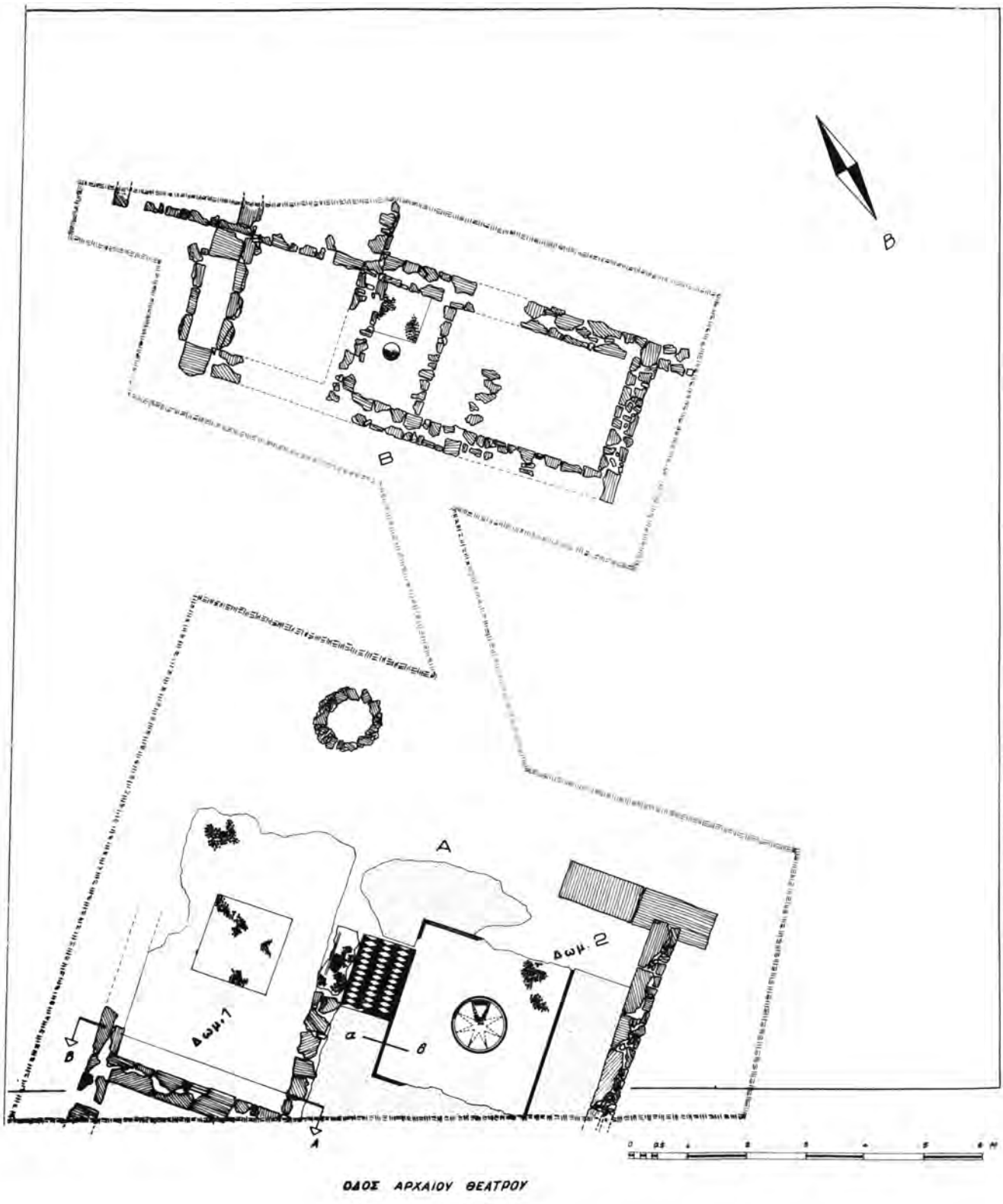
7. Ἀριθ. εὑρ. 10669 α, ὕψ. 0,073 μ. Πηλός ἀκάθαρτος, σκληρότατος, χρώματος κεραμιδί. Φέρει ἔντυπο *Φ* κατά τήν ἐπιπεδόγλυφη τεχνική.

8. Τό βαυαρικό ρυμοτομικό σχέδιο τῆς πόλης δημοσιεύεται στό ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 464. Οἱ ἀριθμοί μέσα σέ κύκλο δηλώνουν τά οἰκόπεδα, πού ἀνασκάφτηκαν τά ἔτη 1973-1974. Στό κείμενο εἶναι τυπωμένοι μέ πλάγια στοιχεῖα.

9. Πρβλ. AntK 22 (1979), πίν. 1.3.

10. Γιά τή ΒΕ 9972 ὅλπη πρβλ. Agora XII, πίν. 13, ἀριθ. 283 (τοῦ γ' τέταρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

11. ΒΕ 11816. Τεμάχια σκύφου μέ παράσταση κουκουβάγιας, ἀπό τούς χαρακτηριστικούς τοῦ β' τέταρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Πρβλ. CVA Kassel, 1, πίν. 40.6-7.

Σχέδ. 1. Ἐρέτρια. Οἰκόπεδο Δημ. Βλάχου (ΟΤ 257). Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Κοντά στό βορειοανατολικό ἄκρο τοῦ τοίχου, σέ βάθος 0,40 μ. καί μέ κατεύθυνση ἀπό τά ΝΑ. στά ΒΔ., ἀποκαλύφθηκε ἀγωγός ἀπό λακωνικές κεραμίδες, πλ. 0,20 μ., πού σώζεται σέ μῆκος 1,25 μ. Γύρω στό 1 μ. ΒΔ. τοῦ τοίχου α καί στό ἴδιο βάθος ἤρθε στό φῶς ὁ σχεδόν παράλληλός του τοῖχος β, πλ. 0,32 καί σωζ. μήκ. 1,20 μ. Εἶναι κατασκευασμένος ἀπό ἀκανόνιστες πέτρες καί στό βορειοανατολικό ἄκρο του στρέφεται σέ ὀρθή γωνία πρός τά ΒΔ. σέ μῆκος 0,50 μ. (τοῖχος γ).

Τό πρῶτο στρῶμα, χρώματος ἀνοιχτοῦ καστανοῦ καί πάχ. 0,55 μ., περιεῖχε ἑλληνιστικά ὄστρακα, μελαμβαφή[12], ἄβαφα[13] καί τοῦ ρυθμοῦ τῆς δυτικῆς κλιτύος[14]. Τό δεύτερο, χρώματος σκοτεινοῦ καστανοῦ καί πάχ. 0,40 μ., περιεῖχε πολλή κεραμική τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 100 β[15]-γ[16]) καί ἀραιά θραύσματα ἀγγείων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 100 δ[17], στ[18]). Τό τρίτο στρῶμα, λασπώδους ὑφῆς καί γκρίζου χρώματος, εἶχε πάχος 0,40 μ.· περιεῖχε στό ἀνώτερο τμῆμα του μελαμβαφή καί μελανόμορφη κεραμική τῶν ὥριμων ἀρχαϊκῶν χρόνων (Π ί ν. 100 ε[19], 101 α[20]) καί στό κατώτερο ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων, κυρίως σκύφων (Π ί ν. 101 β[21]-γ), πού ἀνάλογα μέ τή διακόσμηση τοῦ χείλους τους κατατάσσονται σέ διάφορες ὁμάδες[22] (μέ συστήματα ὁμόκεντρων κύκλων[23], μέ σειρές παχιῶν στιγμῶν, ἤ κάθετων γραμμιδίων[24], μέ στικτό δικτυωτό[25], μέ ταινίες[26]). Μερικά θραύσματα ἀπό τό σῶμα σκύφων κοσμοῦνται μέ ὑδρόβια πτηνά[27], μέ διαγραμμισμένα τετράφυλλα μέσα σέ μετόπες[28], μέ ρόμβους μέ διπλό περίγραμμα καί δύο χιαστί τεμνόμενες[29] κτλ. Δύο εἶναι τῆς τεχνικῆς τῆς διχρωμίας[30], ἐνῶ πέντε ἀπό τά θραύσματα[31] τοῦ Π ί ν. 101 γ μιμοῦνται τόν ἀττικό μεσογεωμετρικό ΙΙ ρυθμό.

12. Βλ. Ing. Metzger, Eretria II, πίν. 33,I 1,29, I 1,4.
13. Βλ. ὅ.π., πίν. 43, VII, 5.
14. Βλ. ὅ.π., πίν. 33. 31,33.
15. Γιά τό πρῶτο ἀπό ἀριστερά (ἀριθ. εὑρ. 10215) πρβλ. Agora XII. πίν. 39, ἀριθ. 1194 (τοῦ 350 π.Χ.). Γιά τό τελευταῖο (ἀριθ. εὑρ. 10228· ὕψ. 0,034, διάμ. χείλους 0,063 μ.) ὅ.π., πίν. 33. ἀριθ. 838-839 (350-325 π.Χ.).
16. Ἀριθ. εὑρ. 10210, ὕψ. 0,41, διάμ. 0,148, διάμ. βάσης 0,081 μ. Βλ. ὅ.π., πίν. 37, ἀριθ. 1073 (325 π.Χ.).
17. Ἀριθ. εὑρ. 10219, σωζ. μήκ. 0,058, ὕψ. 0,042 μ. Τοῦ τοπικοῦ ἐργαστηρίου.
18. Ἀριθ. εὑρ. 11722. Τοῦ ζωγράφου τῆς Ἐρέτριας. Βλ. G. Richter, Attic Red-figured Vases, 1967, εἰκ. 101 καί 103.
19. Ἀριθ. εὑρ. 10226, ὕψ. 0,074, διάμ. χείλους 0,126, διάμ. βάσης 0,04 μ. Γιά παρεμφερή μελαμβαφή ἄποδη κύλικα πρβλ. Agora XII, πίν. 21, ἀριθ. 446 (500-480 π.Χ.).
20. Ἀριθ. εὑρ. 10170. Μήπως τοπικοῦ ἐργαστηρίου;
21. Ἀριθ. εὑρ. 11778, σωζ. μήκ. 0,078 μ. Πηλός κιτρινέρυθρος καθαρός· γάνωμα καστανόμαυρο· παχύ κίτρινο ἐπίχρισμα. Πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 64δ.
22. Lefkandi, σ. 62. ΑΕ 1981, σ. 84 κ.ἑ.
23. Lefkandi, πίν. 46.118-127. ΑΕ 1975, πίν. 55β.
24. Ὅ.π., πίν. 55α, 60β. ΑΕ 1981, σ. 94, Ὁμάδα ΙΙΙ.
25. Ὅ.π., σ. 102, Ὁμάδα VI.
26. Ὅ.π. σ. 85, Ὁμάδα Ι.
27. ΑΕ 1975, πίν. 56β, 57α-β.
28. Ὅ.π., πίν. 56β (α), 60α.
29. Lefkandi, πίν. 36.5.
30. Ὅ.π., σ. 65, πίν. 50.194-195,
31. Τά δύο πρῶτα τῆς δεύτερης σειρᾶς συνανήκουν, κοσμούμενα μέ ἐνάλληλους ἀμείβοντες. Τά δύο πρῶτα τῆς τελευταίας σειρᾶς, τά ὁποῖα ἐπίσης συνανήκουν, καί τό τρίτο κοσμοῦνται μέ διάγραμμισμένο μαίανδρο (ΑΕ 1977, πίν. 53α).
32. ΑΔ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 463.
33. Ὅλα ἀνήκουν σέ ἀνοιχτά ἀγγεῖα καί καλύπτονται μέ κίτρινο ἐπίχρισμα. Τό ὄστρακο τῆς α΄ σειρᾶς προέρχεται ἀπό κορινθιάζουσα κοτύλη, διαμ. χείλους 0,12 μ. Σωζ. μῆκ. ὀστράκου 0,066 μ. Γάνωμα καστανέρυθρο (πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 54γ). Τά ἄλλα δύο ὄστρακα προέρχονται ἀπό τή γάστρα μεγάλων ἀγγείων.
34. Γιά τό θέμα τῶν κύκλων μέ στιγμή στό κέντρο πρβλ. ΑΕ 1977, πίν. 48γ, 52γ. Τό ὄστρακο στήν α΄ σειρά δεξιά καί τό ὄστρακο στή β΄ σειρά ἀριστερά κοσμοῦνται μέ μαίανδρο. Πρβλ. ὅ.π., πίν. 50α, γ-ε, 53α.
35. Ἀριθ. εὑρ. 12136, ὕψ. 0,073, διάμ. 0,118 μ. Πηλός κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλοψημένος· μαῦρο γάνωμα, ἐπίθετο λευκό. Τό ἐσωτερικό στό φυσικό τοῦ πηλοῦ. Στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια κυματοειδής γραμμή ἀπό λευκό χρῶμα. Τοπικοῦ ἐργαστηρίου.
36. Σωζ. μῆκ. 0,05, ὕψ. 0,03 μ. Λείπει ἡ κεφαλή, ἡ οὐρά καί τό κάτω μισό τῶν ποδιῶν.

Οἰκόπεδο Δημ. Τακίδη (ΟΤ 216)[32]

Συμπληρωματική ἔρευνα στό οἰκόπεδο αὐτό, πού στό ρυμοτομικό σημειώνεται μέ τόν ἀριθ. *11*, ἔφερε στό φῶς τμῆμα λίθινης στήλης μέ τήν ἐπιγραφή:

ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Οἰκόπεδο Παρασκευῆς Μπόλα (ΟΤ 326)

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀριστογείτονος Φιλοξένου καί Κανάρη, στά ΒΑ. τοῦ ἀριθ. *11*. Ἐρευνήθηκε τό βόρειο τμῆμα του, διαστ. 8×10 μ. Τό δοκιμαστικό × δέν ἀπέδωσε τίποτε ὡς τό βάθος τῶν 1,10 μ. Τό δεύτερο στρῶμα, πού ἔφτανε ὡς τά 1,70 μ., περιεῖχε στό κατώτερο μέρος του γεωμετρική κεραμική (Π ί ν. 102 α[33]-β[34]).

Οἰκόπεδο Ἄννας Ψωμᾶ (ΟΤ 353)

Μόνο ἕνα μικρό τμῆμα στό νότιο ἄκρο τοῦ οἰκοπέδου, διαστ. 4×4 μ., χρειάστηκε νά ἐρευνηθεῖ. Ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς τοῖχοι ἀπό τούς ὁποίους μόνο ὁ Α καί ὁ Γ συνανήκουν, σχηματίζοντας ἕναν ὀρθογώνιο χῶρο. Ἀποτελοῦνται ἀπό μεγάλους λίθους καί στήν ἐσωτερική τους ἐπιφάνεια φέρουν κονίαμα. Ὁ τοῖχος Β, πού βρίσκεται κατά 0,40 μ. ψηλότερα ἀπό τούς προηγουμένους, εἶναι χτισμένος ἀπό μικρούς πλακοειδεῖς λίθους καί ἀνήκει σέ νεότερη φάση τῆς οἰκίας.

Ὄστρακα δέν ἐπισημάνθηκαν, ἐκτός ἀπό λίγα ἑλληνιστικῶν χρόνων, μέσα κι ἔξω ἀπό τόν τοῖχο Γ. Σέ βάθος 1 μ. περισυλλέχτηκε πῶμα ἑλληνιστικῆς πυξίδας (Π ί ν. 102 γ)[35].

Οἰκόπεδο Ἐλευθερίας Σαραντινοῦ (ΟΤ 363)

Τό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στά δυτικά τοῦ ἀριθ. *16* καί ἔχει πρόσοψη στήν ὁδό Ἠγελόχου Ταραντίνου, ἐρευνήθηκε μόνο στό νότιο τμῆμα του, πού ἦταν ἐλεύθερο ἀπό οἰκοδομές. Ἀνοίχτηκε ἕνα δοκιμαστικό ×, τό ὁποῖο παρουσίασε στό πρῶτο στρῶμα του, πάχ. 0,80 μ., ἑλληνιστικά ὄστρακα, κυρίως ἀπό μεγαρικούς σκύφους, πινάκια, κύπελλα κτλ. Μέσα στό ἴδιο στρῶμα καί σέ βάθος 0,50 μ. βρέθηκε ἕνα πήλινο ἱππάριο γεωμετρικῶν χρόνων[36] (Π ί ν. 103 α), γεγονός πού σημαίνει ὅτι τά στρώμα-

τα, σ' αὐτό τουλάχιστον τό σημεῖο, εἶχαν διαταραχτεῖ. Ἀπό τό κάτω μέρος τοῦ δεύτερου στρώματος, πού ἔφτανε στό βάθος τῶν 1,50 μ., συλλέχτηκε γεωμετρική κεραμική[37] (Π ί ν. 103 β[38]).

Οἰκόπεδο Γεωργ. Συκᾶ (ΟΤ 833)

Μέσα στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἴσιδος καί Εὐνόμου Κηφισσίου (στά ΝΑ. τοῦ ἀριθ. *13*), ἀποκαλύφθηκε, σέ βάθος 0,60 μ., τοῖχος μέ κατεύθυνση ἀπό τά ΒΑ. στά ΝΔ. Ἔχει μῆκος 2,45, πλάτος 0,60 καί ὕψος 0,60 μ. καί εἶναι κατασκευασμένος ἀπό δύο σειρές μεγάλους λίθους ἀκανόνιστου σχήματος, πού περικλείουν ἄλλους, μικρότερους. Στό νοτιοδυτικό ἄκρο του ὁ τοῖχος κάμπτεται κατά 90° πρός τά ΒΔ., σχηματίζοντας τή νότια γωνία ἑνός δωματίου. Τά ὄστρακα πού μαζέψαμε ἀπ' αὐτό τό χῶρο εἶναι μελαμβαφή καί ἐρυθρόμορφα (Π ί ν. 103 γ [9], ε[40]). Σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς καί σέ βάθος 0,90-1 μ. βρέθηκαν θραύσματα μελαμβαφῶν καί μελανόμορφων (Π ί ν. 103 δ)[41] ἀγγείων.

Κάτω ἀπό τό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε ἕνας μεγάλος χειροποίητος πίθος in situ, τοῦ ὁποίου σωζόταν μόνο τό κάτω μισό, ὕψ. 0,75, διαμ. 0,92 καί πάχ. τοιχώματος 0,03 μ. Στό ἐσωτερικό του, πού ἦταν γεμάτο χῶμα καί θραύσματα ἀπό τό καταστραμμένο ἄνω μέρος του, βρέθηκε μόνο μιά λίθινη σφαῖρα, περιμ. 0,67 μ. Ἡ παντελής ἔλλειψη ὀστράκων δυσχεραίνει τή χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου· μᾶλλον, ὅμως, θά πρέπει νά ἀνήκει στούς γεωμετρικούς χρόνους[42].

Οἰκόπεδο Νικ. Σκουμπρῆ (ΟΤ 91)

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀρχαίου Θεάτρου καί Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου, στά βόρεια τοῦ ἀριθ. *22*. Τό τμῆμα πού ἐρευνήθηκε μέ δύο χιαστί τεμνόμενες δοκιμαστικές τάφρους εἶχε διαστάσεις 9×9 μ. Σέ βάθος 0,60 μ. ἀποκαλύφθηκαν δύο τοιχοβάτες ἀπό μεγάλες ἀκανόνιστες πέτρες, πού σχημάτιζαν τή νοτιοανατολική γωνία δωματίου. Ὁ τοῖχος Ι ἔχει μῆκος 4,80 καί πλάτος 0,45 μ.· ὁ ΙΙ διατηρήθηκε σέ μῆκος 1,70 μ. Κοντά στό κτίσμα βρέθηκαν: ἕνας ἄβαφος λύχνος[43] καί ὁ μυκτήρας ἑνός ἄλλου μελαμβαφοῦς, μελανόμορφα καί ἐρυθρόμορφα ὄστρακα καί μία μελανόμορφη λήκυθος (Π ί ν. 104 α)[44].

Οἱ τοιχοβάτες ΙΙΙ καί IV ἀποκαλύφθηκαν σέ βάθος 1,30 μ. καί μᾶλλον συνανήκουν, ἐφόσον καί οἱ δύο εἶναι χτισμένοι μέ μικρές πλακοειδεῖς πέτρες καί, ἄν κρίνουμε ἀπό τίς νοητές προεκτάσεις τους, θά τέμνονταν κατ' ὀρθή γωνία, σχηματίζοντας τή νοτιοδυτική γωνία δωματίου. Ἡ κεραμική, πού μαζεύτηκε σ' αὐτό τό βάθος τοῦ στρώματος, ἦταν γεωμετρική καί ὑπογεωμετρική (Π ί ν. 104 β[45]-γ[46]).

Οἰκόπεδο Νικ. Τουλούμη (ΟΤ 40)

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀρχαίου Θεάτρου καί Βαρβάκη, στά ΝΔ. τοῦ ἀριθ. *1*. Ἐρευνήθηκε μέ δοκιμαστικές τομές, οἱ ὁποῖες τίποτε[47] δέν ἀπέδωσαν. Τό πρῶτο στρῶμα τοῦ ἐδάφους, πάχ. 0,60 μ., εἶναι μαλακό καί ἀμμῶδες· τό δεύτερο, λόγω τῆς πρόσμειξής του μέ τό θαλασσινό νερό, πού ἀναβλύζει στά 0,90 μ., εἶναι συμπαγές σάν βράχος.

Οἰκόπεδο Ἰω. Εὐαγόρα (ΟΤ 269)

Βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Γλαυκίππου Διονυσίου καί Βαρβάκη, περίπου 40 μ. στά ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἴσιδος. Ἡ ἔρευνα ἔγινε μέ δύο δοκιμαστικές χιαστί τεμνόμενες τάφρους στό πίσω μέρος τοῦ οἰκοπέδου, διαστ. 9×5 μ. Τό πρῶτο στρῶμα, πάχ. 0,80 μ., περιεῖχε ὄστρακα τῶν ὕστερων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Στό δεύτερο, πού ἔφτανε ὡς τό βάθος τῶν 1,50 μ., βρέθηκε ἕνα πρωτοαρχαϊκό εἰδώλιο (Π ί ν. 104 δ)[48], κλασική καί πρώιμη ἑλληνιστική κεραμική, ἕνας μεγάλος πίθος, χτισμένος γύρω γύρω μέ πέτρες, καί ἕνας τοῖχος, μήκ. 1,60, πλ. 0,42 καί ὕψ. 0,15-0,22 μ. Ὁ τοῖχος αὐτός, πού θεμελιώθηκε σέ βάθος 1 μ., εἶχε κατεύθυνση ἀπό τά ΒΔ. στά ΝΑ. καί μᾶλλον θά περιέκλειε τό χῶρο, μέσα στόν ὁποῖο χτίστηκε ὁ πίθος. Τό περιχείλωμα τοῦ πίθου, διαμ. 0,70 μ., ἤρθε στό φῶς σέ βάθος 0,80 μ. ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους· τό ἀγγεῖο ἔχει βάθος 0,60 μ. καί ἡ λιθοδομή διάμετρο 1,13 μ. Στό ἐσωτερικό τοῦ πίθου βρέθηκαν μελαμβαφή ὄστρακα, μία ἀγνύθα καί ἕνα ἀκέφαλο πήλινο εἰδώλιο μιᾶς μορφῆς, ὄρθιας ἐπάνω σέ βάση. Σωζ. ὕψ. 0,10 μ. Ἡ μορφή φορεῖ χιτώνα καί ἱμάτιο καί ἔχει τό δεξί χέρι κατά μῆκος τῆς ἀντίστοιχης πλευρᾶς, ἐνῶ μέ τό καμπτόμενο ἀριστερό συγκρατεῖ τό ἱμάτιο.

Οἰκόπεδο Κωνστ. Πετρογιάννη (ΟΤ 691)

Βρίσκεται στή γωνία τῶν ὁδῶν Ἀμαρυσίας Ἀρτέμιδος καί Γλαυκίππου Διονυσίου. Ἐρευνήθηκε μέ δοκιμαστι-

37. Γιά ἄλλα κομμάτια γεωμετρικῆς κεραμικῆς ἀπό τό οἰκόπεδο Σαραντινοῦ βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἀψιδωτά οἰκοδομήματα καί κεραμεική τοῦ 8ου καί 7ου π.Χ. αἰ. ἐξ Ἐρετρίας, Annuario 58 (1980) (ὑπό ἐκτύπωση).

38. Παρεμφερεῖς σκύφοι βρέθηκαν καί σέ ἄλλα ἐκτός ἀπό τά οἰκόπεδα πού ἀνασκάψαμε.

39. Ἀριθ. εὑρ. 10814. Ἐφαπτόμενα θραύσματα ἀπό τόν κορμό ἐρυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα. Συνολ. μῆκ. 0,195, πάχ. τοιχώματος 0,006-0,007 μ. Στό ἐσωτερικό τοῦ χείλους ἐδαφόχρωμη ταινία. Σώζεται τμῆμα τῆς παράστασης δύο ἀντωπῶν μορφῶν.

40. Ἀριθ. εὑρ. 11044. Θραῦσμα ἀπό τό ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ ἐρυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα. Σωζ. μήκ. 0,058 μ. Σώζεται τό ἀριστερό χέρι μορφῆς.

41. Ἀριθ. εὑρ. 10884. Τμῆμα ἀπό τόν κορμό μελανόμορφης ληκύθου. Σωζ. ὕψ. 0,023 μ.

42. Βλ. ΑΕ 1975, πίν. 52β.

43. Ἀριθ. εὑρ. 10650. Τό ἐσωτερικό του καλύπτεται μέ γάνωμα. Στήν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λύχνου τρεῖς ἀνάγλυφοι δακτύλιοι. Πρβλ. Agora IV, πίν. 37, ἀριθ. 261 (τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

44. Ἀριθ. εὑρ. 11193. Τῆς ὁμάδας τοῦ ἀλέκτορα.

45. Τό α΄ (ἀριθ. εὑρ. 10904) προέρχεται ἀπό τή γάστρα μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου (κρατήρα;) πού ἡ παχιά λευκή κυματοειδής γραμμή ἐπάνω στή μαύρη ἐπιφάνειά του τό τοποθετεῖ στούς ὑπογεωμετρικούς χρόνους. Πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 66β, 67α, 68.

46. Προχοή κρατήρα (ἀριθ. εὑρ. 10902). Πρβλ. ὅ.π., πίν. 62β, 63α.

47. Γιά τήν παντελή ἔλλειψη εὑρημάτων στό χῶρο αὐτό βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἀψιδωτά οἰκοδομήματα...., ὅ.π.

48. Ἀριθ. εὑρ. 12113, σωζ. ὕψ. 0,086 μ. Πηλός κιτρινέρυθρος, πωρώδης, καλά ψημένος.

κές τομές τό μπροστινό μέρος τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου ἐπρόκειτο νά γίνει ἐπέκταση τοῦ σπιτιοῦ. Ἀποκαλύφθηκαν μικρά τμήματα τεσσάρων τοίχων, τῶν ὁποίων οἱ Ι, ΙΙ καί ΙΙΙ ὁρίζουν τά δωμάτια Α καί Β. Βρέθηκαν σέ βάθος 0,90-1 μ. καί ἀποτελοῦνται ἀπό μέτριους ἀκανόνιστους λίθους σέ δύο σειρές κατά πλάτος. Ὁ τοῖχος IV ἐφάπτεται τοῦ ΙΙ, κείτεται ὅμως περίπου 0,15 μ. χαμηλότερα ἀπό αὐτό. Ὄστρακα δέν παρουσίασε ἡ ἀνασκαφή. Στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καί σέ βάθος 1-1,20 μ. ἀποκαλύφθηκε παχύ στρῶμα πυρᾶς καί μέσα σ' αὐτό γύρω στούς 15 μελαμβαφεῖς λύχνοι[49] μέ ταινιωτή τοξωτή λαβή, ἐλλιπεῖς ἤ σέ θραύσματα.

Οἰκόπεδο Νίκης Μίχου (ΟΤ 5)

Τό οἰκόπεδο, διαστ. 14 × 8,50 μ., βρίσκεται στήν ὁδό Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου, ἔξω ἀπό τό δυτικό σκέλος τοῦ τείχους τῆς πόλης καί σέ ἄμεση γειτνίαση μέ τά οἰκόπεδα Βούρλου (ΟΤ 117α), Θεοφάνους (ΟΤ 117β)[50] καί Σπανοῦ (ΟΤ 6)[51], ὅπου ἀποκαλύφθηκε μέρος τοῦ κλασικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐρέτριας. Ἡ ἔρευνα, πού ἔγινε μέ δοκιμαστικό Χ, ἀπέδειξε ὅτι τό νεκροταφεῖο ἐκτεινόταν καί σ' αὐτό τό οἰκόπεδο, δυστυχῶς ὅμως οἱ τάφοι του εἶχαν συληθεῖ καί καταστραφεῖ ἀπό τούς ἀρχαιοκάπηλους. Μόνο δύο ἀκόσμητοι ταφικοί ἀμφορεῖς διέφυγαν τήν καταστροφή, καί αὐτοί ὅμως ἦταν ἀκτέριστοι καί περιεῖχαν λίγα ὀστά παιδιοῦ· βρέθηκαν σέ βάθος 1,30 μ., μέσα σέ συμπαγες στρῶμα ἀπό ἄμμο καί θαλασσινό νερό, πού ἀναβλύζει στά 1,70 μ. Ὁ τάφος Ι εἶχε κατεύθυνση Α.-Δ., ὕψος 0,68 καί μέγ. διάμετρο 0,39 μ. Ὁ τάφος ΙΙ εἶχε κατεύθυνση ἀπό Β.πρός Ν., ὕψος 0,60 καί μέγ. διάμετρο 0,30 μ. Ἐπάνω ἀπό τούς τάφους τό στρῶμα ἦταν ἀπό μαλακή ἄμμο καί περιεῖχε θραύσματα ἀπό κεραμίδες καλυβιτῶν, ὄστρακα ἀπο μελανόμορφες καί λευκές ληκύθους, ἐλάχιστα μελαμβαφή ἀγγεῖα καί κατά τόπους ὑπολείμματα πυρᾶς. Τό ὡρσιότερο κομμάτι τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ειδώλιο νέας (Πίν. 104 ε)[52], πού σώζεται ὡς τήν ὀσφύ, σέ ὕψος 0,10 μ. Μέ τό ἀριστερό χέρι ἀνασηκώνει τό ἔνδυμά της καί φέρει τό δεξιό στό στῆθος. Ἰωνικῆς ἐπίδρασης.

Οἰκόπεδο Ἐμμ. Ποδάρα (ΟΤ 118)

Βρίσκεται ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό οἰκόπεδο Νίκης Μίχου καί φαίνεται ὅτι καί αὐτοῦ οἱ τάφοι εἶχαν καταστραφεῖ. Μέ δοκιμαστικές χιαστί τεμνόμενες ἐρευνήθηκε ἔκταση διαστ. 8 × 4 μ. Ἦρθαν στό φῶς πολλά θραύσματα ἀπό κεραμίδες συληθέντων καλυβιτῶν, διάσπαρτα ὀστά καί μόνο ἕνας μισοκαταστραμμένος ταφικός πίθος. Ὁ τάφος αὐτός βρέθηκε σέ βάθος 0,90 μ. καί περιεῖχε τέσσερα ἀγγεῖα[53] χρονολογούμενα στό α' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[54].

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Ἐρετρίας καί πῆρε τόν ἀριθμό Εἰσ. 10279 πώρινη στήλη πού διασώζει στό τοπικό ἀλφάβητο[55] δύο σειρές γραμμάτων:

ΙΑΝΕΙΩΝ
ΗΑΛΕΩΝ

Ἐπίσης στό Μουσεῖο Ἐρετρίας μεταφέρθηκε ἡ κάτω ἀριστερή γωνία πλάκας ἀπό ντόπιο μάρμαρο, σωζ. πλ. 0,19, σωζ. ὕψ. 0,20 καί πάχ. 0,04 μ. Φέρει ἀναθηματική ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας διατηροῦνται γράμματα σέ τέσσερις στίχους:

ΤΙΟ ΟΜ
Ο ΕΝΟΥΑΦΑΡ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΟΝ
ΔΑΦΝΙ ΩΝΟΣΦΗΓ

Στήν οἰκία Βάθη βρισκεται ἐντοιχισμένο ἕνα τμῆμα ἀπό τό ἀέτωμα ἐπιτύμβιας στήλης. Ἀπό τόν ἀνάγλυφο διάκοσμό της διατηρεῖται ἀσπίδα μέ ὀκτάκτινο ἀστέρα καί κάλυκες ἄνθους.

Μαλακώντας

Μέσα στό κτῆμα Συνοδινοῦ, στή θέση Πλασκάκια, ἐπισημάνθηκε πώρινος κιβωτιόσχημος τάφος, μήκ. 1,80, πλ. 0,60 καί ὕψ. 0,65 μ. Ὁ τάφος εἶχε συληθεῖ, γι' αὐτό καί οἱ καλυπτήριες πλάκες τοι βρέθηκαν σκορπισμένες· ἡ μεγαλύτερη εἶχε μῆκος 1,10, πλατος 0,52 καί πάχος 0,12 μ. Ὁ σκελετός ἦταν ἀνέπαφος, ἐκτός ἀπό τά πόδια, πού εἶχαν διαταραχτεῖ ἀπό τούς λαθρανασκαφεῖς. Κτερίσματα δέ βρέθηκαν. Στό γύρω χῶρο ἐπισημάνθηκαν κι ἄλλες σκορπισμένες καλυπτήριες. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά νεκροταφεῖο, μᾶλλον ἑλληνιστικῶν χρόνων, πού ἔχει καταστραφεῖ.

Λευκαντί

Ἐφέτος ἐρευνήθηκαν μέ δοκιμαστικές τομές τρία οἰκόπεδα:

Οἰκόπεδο Βασ. Στουραΐτη

Βρίσκεται στά δεξιά τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ στή θάλασσα. Ὁ πῶρος παρουσιάστηκε σέ βάθος 0,40-0,60 μ. Ἡ ἐπίχωση, πού εἶναι γεμάτη τρόχαλα, ἦταν καθαρή ἀπό ἀρχαιολογικά εὑρήματα.

Οἰκόπεδο Γεωργ. Φιλιππαίου

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται ἐπάνω σέ λόφο καί σέ ἀπόσταση μόλις 50 μ. ἀνατολικά τοῦ κτήματος Σκουμπρῆ[56], ὅπου ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ νε-

49. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Μελέται, Πίν. 62 δ-ε.

50. Annuario 58 (1980) (ὑπό ἔκτύπωση)

51. AAA IX (1976) σ. 197.

52. Ἀριθ. εὑρ. 11175. Πηλός κιτρινέρυθρος, πολύ καθαρός, ἄριστα ψημένος. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια τοῦ εἰδωλίου ἔχει ὑποστεῖ ἁδρή ἐπεξεργασία καί στερεῖται τοῦ συνήθους ἀνοίγματος.

53. Ἀριθ. εὑρ. 11176, 11191, 11178, 11190.

54. Ἡ λήκυθος εἶναι τοῦ τύπου τῆς καπνοδόχου (chimney lekythos) καί ἡ διακόσμησή της τήν τοποθετεῖ στόν κυκλο τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἴμονος. Πρβλ. CVA Hamburg I, πίν. 31.9-11.

55. Γιά παρεμφερή ἐπιγραφή πρβλ. L. H. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, 1961, πίν. 6.17 (τοῦ α' τέταρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

56. Lefkandi I, πίν. 80-114.

κροταφείου. Οἱ δοκιμαστικές τομές ἔφεραν στό φῶς καί σέ βάθος μόλις 0,20-0,40 μ. πέντε καλυβίτες τάφους, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὅλων τῶν τάφων οἱ μακριές πλευρές ἔφεραν διπλή σειρά καμπύλων κεραμίδων. Οἱ τρεῖς ἦταν ἀκτέριστοι. Ἐπάνω ἀπό τόν τάφο Ι ὑπῆρχε μιά ἄβαφη πρόχους· ὁ τάφος ΙΙ ἔφερε στό ὕψος τῆς κεφαλῆς ἀκέραιο ἄβαφο ἀμφορίσκο. Πολύ λίγα ὀστά βρέθηκαν.

Οἱ δοκιμαστικές τομές ἔφτασαν σέ βάθος 1,20 μ. Ἡ ἐπίχωση περιεῖχε μόνο τρόχαλα.

Οἰκόπεδο Εὐαγγ. Παπακίτσου

Περίπου 10 μ. ἀνατολικά τοῦ προηγουμένου βρίσκεται τό οἰκόπεδο Παπακίτσου. Ἡ ἐπίχωση ὡς τό φυσικό πῶρο, πού ἐμφανίστηκε σέ βάθος 0,20 στή βορειοανατολική πλευρά, ἐνῶ ἀλλοῦ κατέβαινε στά 1,20-1,30 μ., περιεῖχε μόνο τρόχαλα. Σέ βάθος 0,50 μ. ἀποκαλύφθηκε ἕνας κεραμοσκεπής τάφος, μήκ. 1,74, πλ. 0,60 καί ὕψ. 0,40 μ. Εἶχε σαγματοειδή μορφή καί ἔφερε διπλή σειρά κεραμίδων στίς μακριές πλευρές του· οἱ στενές κλείνονταν ἀπό μιά κεραμίδα, ὕψ. 0,40 μ.· ὡς δάπεδο χρησίμευε τό φυσικό ἔδαφος. Ὁ τάφος ἦταν ἀκτέριστος καί γεμάτος ἀπό λεπτή καστανή ἄμμο, τῆς ὁποίας ἡ σύσταση συντέλεσε στή διάλυση τῶν ὀστῶν.

Χαλκίδα

Λίγο ἔξω ἀπό τή Χαλκίδα καί στά νερά τοῦ βόρειου Εὐβοϊκοῦ, ἐπισημάνθηκε ἀπό ψαράδες ναυάγιο ἀρχαίου πλοίου. Περίπου 15 ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς μαζί μ' ἕναν ἑλληνιστικό ἀσκό, καθώς καί ἕνα βυζαντινό πιάτο[57], πού κατασχέθηκαν ἀπό τήν Ἀσφάλεια στό σπίτι τῶν ψαράδων, παραδόθηκαν στό Μουσεῖο Χαλκίδος. Ἡ Ὑπηρεσία μας ἐνημέρωσε σχετικά τήν Ἐφορεία Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Κατά τό 1976 ἡ Ἐπιμελητεία Ἀρχαιοτήτων Εὐβοίας συνέχισε τό ἐπιστημονικό της ἔργο σ' ὅλη τήν Εὔβοια, ἐκτός ἀπό τήν Ἐρέτρια, πού εἶχε ἀναλάβει ἡ Ἔφορος Ἀγγελική Ἀνδρειωμένου.

Οἱ ἀνασκαφές τῆς Χαλκίδας εἶχαν σωστικό χαρακτήρα[1], ἀλλά ἦταν πολύ χρήσιμες γιά τή γνώση τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀνασκαφῶν στήν πόλη τῆς Χαλκίδας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα καί μέχρι σήμερα ἦταν ἡ σύνταξη μελέτης τοῦ ὑπογράφοντος γιά τήν τοπογραφία τῆς πόλης καί ἡ ἐκπόνηση λεπτομερειακοῦ χάρτη[2]. Μέ τίς ἀνασκαφές τοῦ 1975 καί τοῦ 1976 ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ ἀρχαία Χαλκίδα εἶχε κανονικό πολεοδομικό σχέδιο κατά τό «ἱπποδάμειο» σύστημα, ὅπως καί οἱ ἄλλες μεγάλες πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἀξιόλογα κτίρια τῆς ἑλληνιστικῆς καί ρωμαϊκῆς Χαλκίδας διατηροῦνται σέ καλή κατάσταση στήν περιοχή «Ἐργατικές Κατοικίες».

Ἀκόμη, συνεχίστηκε καί κατά τό 1976 ἡ συστηματική ἔρευνα τῆς Εὐβοίας γιά τήν ἀνακάλυψη νέων προϊστορικῶν θέσεων, ὅπως τά προηγούμενα χρόνια. Τό σύνολο τῶν νέων προϊστορικῶν θέσεων, οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὁποῖες ἀνήκουν στή Νεολιθική καί ΠΕ περίοδο, ἔφτασε τίς 125.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Χαλκίδα

Οἰκόπεδο Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς (συν. Βροντοῦ)

Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἐργοστασίου τῆς Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς ἔδωσε τήν εὐκαιρία γιά τή συστηματική ἔρευνα χώρου, διαστ. 90×46 μ.

Ἡ ἔρευνα ἄρχισε στή βόρεια πλευρά τοῦ κτήματος μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ ἀποθέτη Ι, πού εἶχε ὀρθογώνιο σχῆμα, καί ἔφτασε σέ βάθος 2,80. Ἡ κεραμική μέχρι βάθος 1,50 μ. εἶναι τοῦ 4ου καί 3ου αἰ. π.Χ. Βρέθηκαν πολλά ὄστρακα «τύπου δυτικῆς κλιτύος», θραύσματα ἀπό ἀγγεῖα μέ «φυτική μελανόμορφη» διακόσμηση[3] τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., κομμάτια ἀπό μεγαρικούς σκύφους, μία δισκοειδής ἀγνύθα μέ ἐγχάρακτο τό γράμμα *M* κ.ἄ. Ἀπό βάθος 1,50 μ. ὑπῆρχαν μελαμβαφή ἑλληνιστικά ὄστρακα, κομμάτια ἀπό λύχνους, λίγα κλασικά τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καί ἐλάχιστα γεωμετρικά.

Ὁ ἀποθέτης ΙΙ, πού βρίσκεται στή βορειοανατολική γωνία τοῦ κτήματος, εἶχε ἀκανόνιστο ἐλλειψοειδές σχῆμα καί βάθος 1,80 μ. Ἀπέδωσε κεραμική τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ὄστρακα ἀπό σκύφους, πινάκια, οἰνοχόες καί μεγάλα κλειστά ἀγγεῖα) καί ἑλληνιστικά τύπου «δυτικῆς κλιτύος». Μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν θραύσματα ἑλληνιστικῶν λύχνων, ἕνας ἀκέραιος μελαμβαφής λύχνος, θραῦσμα πήλινου εἰδωλίου καί λίγα γεωμετρικά ὄστρακα.

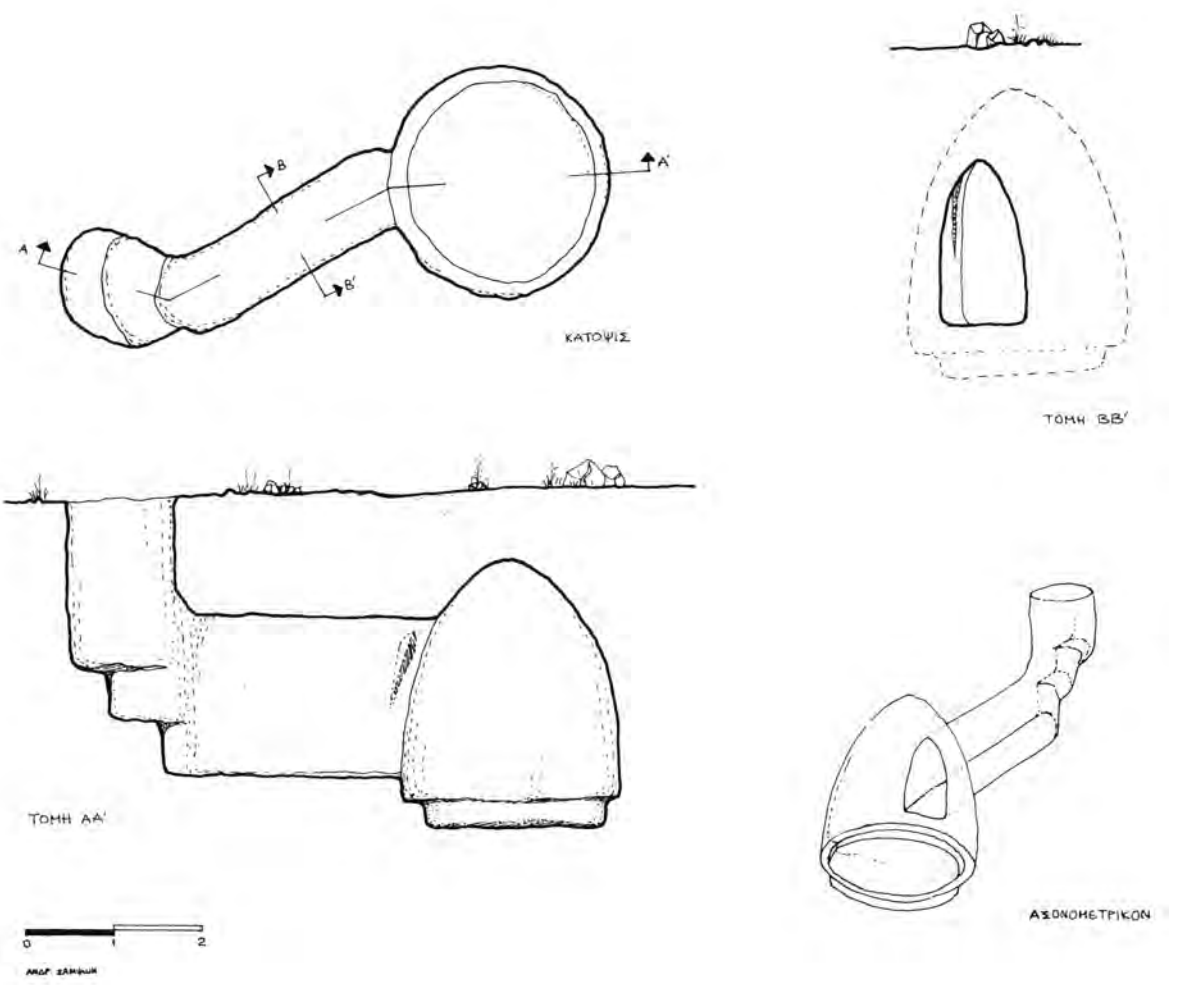
Ὁ ἀποθέτης ΙΙΙ ἦταν ἕνας μικρός λάκκος, βάθ. 1,50 μ., κοντά στόν ἀποθέτη ΙΙ. Στό ἐπάνω μέρος βρέθηκαν κέραμοι, ἐνῶ στό χαμηλότερο σημεῖο ὑπῆρχε ἕνα σχεδόν ἀκέραιο προχοΐδιο (ἀριθ. εὑρ. 4255), ὕψ. 0,072, διαμ. βάσης 0,032, μ. πού φέρει φθαρμένη παράσταση. Εἰκονίζεται ἄτεχνη ἀνδρική μορφή γονατιστή, πού ἔχει τό ἀριστερό

57. Φέρει ἐφυάλωση καί ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀπό ἕνα μεγάλο φυλλοῥόδακα στόν πυθμένα καί σπεῖρες στήν παρυφή. Ἀσφαλῶς προέρχεται ἀπό ναυάγιο βυζαντινοῦ πλοίου.

1. Στούς συνεργάτες μου ἀρχαιολόγους Ἀμαλία Καραπασχαλίδου καί Ἄννα Μαράτου ἐκφράζω καί ἀπό τή θέση αὐτή τίς εὐχαριστίες μου γιά τίς προσπάθειες πού κατέβαλαν, ἀκόμα καί σέ ὥρες ἐκτός ὑπηρεσίας, ὥστε νά ἔρθει σέ πέρας ἡ δύσκολη ἐργασία τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐλέγχου τῆς Χαλκίδας πού βρίσκεται σέ οἰκοδομικό ὀργασμό. Ὀφείλονται ἐπίσης εὐχαριστίες στούς ἱκανούς φύλακες τοῦ Μουσείου Χαλκίδας Γ. Χρήστου καί Γ. Ἁγιασοφίτη, καθώς καί στούς ἔμπειρους ἐργάτες ἀνασκαφῶν Μ. Πατρίκα καί Π. Κουμιανό.

2. Α. Σάμψων, Συμβολή στήν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος, Χαλκίδα 1976.

3. BSA XLI (1944), σ. 27, 41. Τά ἀγγεῖα αὐτά κατασκευάζονταν σ' ἕνα ἐργαστήριο τῆς Χαλκίδας ἤ τῆς Ἐρέτριας. Τά θραύσματα ἀπό τόν ἀποθέτη ἀνήκουν στήν ὁμάδα Ι (Bonn Group) τῆς Ure (πίν. 53 2, 54 1).

Σχεδ. 1 Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Πειραϊκῆς - Πατραϊκῆς. Θολωτό ὄρυγμα.

χέρι τεντωμένο μπροστά, ἐνῶ μέ τό δεξί κρατεῖ ρόπαλο(;). Ἡ παράσταση ἔχει γίνει μέ παχύ λευκό χρῶμα μετά τό ψήσιμο τοῦ ἀγγείου. Στόν ἴδιο ἀποθέτη βρέθηκε κύλιξ μελαμβαφής τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πολλά ἑλληνιστικά ὄστρακα καί ἕνα χάλκινο νόμισμα.

Ὁ ἀποθέτης IV εἶχε κυκλική διατομή, διαμ. 1 μ., καί ἔφτανε σέ βάθος 8,50 μ. Ἀπό βάθος 5,30 μ. μέχρι τό χαμηλότερο σημεῖο του ἀπέδωσε πολλά γεωμετρικά ὄστρακα. Σέ ψηλότερα στρώματα βρέθηκαν κλασικά καί ἑλληνιστικά ὄστρακα καί ἀγνύθες πυραμιδοειδεῖς καί κωνικές.

Ὁ ἀποθέτης V εἶχε σχῆμα χοάνης καί τό βάθος του ἔφτασε τά 7,50 μ. Σέ βάθος 3 μ. βρέθηκαν ἐρυθρόμορφα ὄστρακα, τμῆμα βοτσαλωτοῦ δαπέδου καί λίγα μελαμβαφή ὄστρακα. Δύο σπασμένοι λύχνοι βγῆκαν ἀπό βάθος 6,50 μ.

Σπουδαιότερος ἦταν ὁ ἀποθέτης VI, τοῦ ὁποίου τό ἐπάνω μέρος, ὕψ. 2 μ., εἶναι θολωτό καί κυκλικό σέ κάτοψη, διαμ. 2 μ. Σκάφτηκε σέ βάθος 9 μ., ἀλλά ἐπειδή τά τοιχώματα ἦταν σαθρά, ἡ ἀνασκαφή του δέν τελείωσε. Ἡ κεραμική πού ἀπέδωσε εἶναι ἀποκλειστικά γεωμετρική, τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., καί ἀποτελεῖται ἀπό χιλιάδες ὄστρακα καί ἀρκετά, σχεδόν ἀκέραια, ἀγγεῖα. Σέ βάθος 3,20 μ. βρέθηκε μεγάλο μέρος ἀπό γεωμετρικό κρατήρα (ἀριθ. εὑρ. 4321), σωζ. ὕψ. 0,335 μ. Ἡ συστηματική μελέτη τῶν ὀστράκων αὐτῶν θά προσφέρει πολλά στίς γνώσεις μας γιά τήν ὄψιμη γεωμετρική κεραμική τῆς Εὐβοίας.

Στό κέντρο περίπου τοῦ κτήματος βρέθηκε θολωτή, λαξευτή στόν πῶρο, κατασκευή (Σχέδ. 1), ὕψ. 2,90 μ., στήν ὁποία ὁδηγεῖ δρόμος. Γιά τήν κάθοδο σ' αὐτόν ἔχουν λαξευτεῖ σκαλοπάτια στό βράχο. Τό σχέδιό της θυμίζει τούς θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκούς τάφους καί ἡ διαμόρφωση τῆς

καθόδου καί τοῦ δρόμου τούς ΠΕ τάφους τῆς Μάνικας[4]. Ἡ κατασκευή χρησίμευσε ὡς ἀποθέτης, γιατί στήν ἐπίχωσή τους ὑπῆρχαν εὑρήματα διάφορων ἐποχῶν. Μέχρι βάθος 1,10 μ. ὑπῆρχαν ἀρχαϊκά καί γεωμετρικά ὄστρακα καί μία μελανόμορφη λήκυθος[5], ὕψ. 0,11 μ. (ἀριθ. εὑρ. 4053), μέ διακόσμηση τριῶν ἀνθεμίων. Βαθύτερα βρέθηκαν θραύσματα λύχνων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., τμῆμα πώματος μέ μελανόμορφη παράσταση γυναικῶν, καθώς καί τμῆμα πινακίδας μελανομόρφης τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ὄστρακα κλασικά καί γεωμετρικά. Πολλά εἶναι τά ὄστρακα ἀπό χοντροειδή γεωμετρικά οἰκιακά σκεύη[6]. Κοντά στή θολωτή κατασκευή βρέθηκε πρωτογεωμετρικό ἀγγεῖο[7] (ἀριθ. εὑρ. 3627) πού τοῦ λείπουν τά χείλη καί οἱ λαβές, καθώς καί ἀρκετά ὄστρακα, πού μποροῦν νά χρονολογηθοῦν στήν ΠΕ περίοδο[8]. Στήν ἐπίχωση γύρω ἀπό τούς ἀποθέτες πού ἀναφέραμε προηγουμένως, βρέθηκαν θραύσματα μελανόμορφων ἀγγείων, ληκύθων τοῦ 5ου αἰ. τμῆμα, σιδερένιου ἐγχειριδίου, ὅπου διακρίνονται τά ἴχνη τοῦ ξύλου τῆς λαβῆς, πλῆθος κεραμίδων καί μία κωνική ἀγνύθα μέ ἀνάγλυφα τά γράμματα *ΓΑΥΚ* (2ου-1ου αἰ. π.Χ.).

Κοντά στή θολωτή κατασκευή ὑπῆρχε μικρό λάξευμα στόν πῶρο, βάθ. 1 μ., πού εἶχε ἐπιχωστεῖ μέ πέτρες καί χώματα, μέσα στά ὁποῖα βρέθηκαν ὄστρακα 5ου καί 4ου αἰ. π.Χ., μία μελαμβαφής ὄλπη (ἀριθ. εὑρ. 4054), λύχνος μέ «φαλλόσχημο» μυκτήρα, οἰνοχοΐσκη ἐλλιπής στά χείλη, μεγάλο τμῆμα κύλικας μέ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή *EI*, ἕνας καστανοβαφής λύχνος καί πολλά ὄστρακα ἀπό χοντροειδή οἰκιακά σκεύη.

Θολωτό λάξευμα, ἀρκετά καταστραμμένο, πού θυμίζει τόν ἀποθέτη VI βρέθηκε στή δυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου. Στή βορινή πλευρά, κοντά στόν ἀποθέτη I, ἀποκαλύφθηκε τάφος κιβωτιόσχημος, τοῦ ὁποίου ἡ χρονολόγηση εἶναι προβληματική, ἐπειδή δέν περιεῖχε κτερίσματα. Δύο ἄλλα λαξεύματα, μήκ. 2 καί πλ. 1 μ., ἔχουν κατεύθυνση Α.-Δ καί δέν περιεῖχαν παρά ἐπίχωση ἀπό λίθους, κεραμίδες καί χώματα μέσα στά ὁποῖα ὑπῆρχαν μελαμβαφή ὄστρακα.

Στό κέντρο τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκε κτίριο ἀποτελούμενο ἀπό τούς τοίχους Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἀρκετά καταστραμμένοι ἀπό τήν καλλιέργεια, γιατί βρίσκονταν σέ μικρό βάθος (0,35-0,40 μ.). Στό χῶρο τοῦ κτιρίου βρέθηκε ἄφθονη ἑλληνιστική κεραμική, πού τό χρονολογεῖ στόν 3ο αἰ. π.Χ. Στό δωμάτιο ΙΙ τοῦ κτιρίου σώζεται μικρό τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου καί γύρω ἀπ' αὐτό ὑπῆρχαν πολλά θραύσματα ἔγχρωμων κονιαμάτων. Πρός τά βόρεια τοῦ κτιρίου σώζεται λιθόστρωτο δάπεδο. Δυτικά τοῦ τοίχου Γ σκάφτηκε τμῆμα πήλινου ἀγωγοῦ σέ σχῆμα ἀναστραμμένου Π, μέ κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Σέ βάθος 0,70-0,80 μ. κάτω ἀπό τό θεμέλιο τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτιρίου βρέθηκε κεραμική 6ου, 5ου καί 4ου αἰ. π.Χ., καθώς καί λίγα γεωμετρικά ὄστρακα. Ἀρκετά ἦταν τά θραύσματα ἀπό πυξίδες καί λεκανίδες[9] μέ φυτική μελανόμορφη διακόσμηση τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἀνατολικά τοῦ κτιρίου Ι καί σέ χαμηλότερο στρῶμα ἀποκάλυφθηκε μεγάλο κτίριο, τό κεντρικό δωμάτιο τοῦ ὁποίου (διαστ. 4,58×4,58 μ.) ἔχει ψηφιδωτό δάπεδο, πού ἀποτελεῖται ἀπό θαλάσσια βότσαλα διάφορων χρωμάτων, ἀπό τό ἄσπρο μέχρι τό γκρί καί τό μαῦρο. Τό κονίαμα πού συνδέει τίς ψηφίδες ἔχει ἴχνη μαύρου χρώματος στό κεντρικό μέρος τοῦ δαπέδου, πού δέ φέρει καμιά διακόσμηση. Στή βορινή, ἀνατολική, δυτική καί ἐν μέρει στή νότια πλευρά τοῦ δωματίου ὑπάρχει ζώνη, πλ. 1 μ., ὑπερυψωμένη κατά 0,003 μ. τοῦ κυρίως δαπέδου, ὅπως συνηθιζόταν στά ἑλληνιστικά σπίτια[10]. Ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου, τό «δαπίδιο», βρίσκεται ἔκκεντρα ὡς πρός τό χῶρο. Στό σημεῖο αὐτό τό ψηφιδωτό εἶναι καταστραμμένο. Οἱ τοῖχοι Ξ καί Ο τοῦ δωματίου φέρουν κονίαμα σέ δύο στρώσεις. Ὁ σοβάς προετοιμασίας ἔχει πάχος 0,04-0,05 καί τό τελείωμα 0,01 μ. Στήν ἐπίχωση τοῦ ψηφιδωτοῦ βρέθηκαν θραύσματα μελανόμορφων λεκανίδων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., σκύφων καί ἄλλων ἀγγείων τῆς ἴδιας ἐποχῆς καί ἕνα ἀσημένιο νόμισμα[11], ἐνῶ βόρεια τοῦ τοίχου Ξ, σέ βάθος 0,90 μ., ὄστρακα 5ου-4ου π.Χ. αἰ. καί χάλκινα ἐλάσματα. Ἡ κατασκευή καί ἡ μορφή τοῦ ψηφιδωτοῦ[12] καθώς καί τά κεραμικά εὑρήματα ἐπιβάλλουν τή χρονολόγησή του στά μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἀνατολικά τοῦ ψηφιδωτοῦ σχηματίζεται ἄλλο δωμάτιο, τοῦ ὁποίου ὁ σοβάς ἔχει ἀποκολληθεῖ καί ἔχει σχηματίσει μία στρώση στό δάπεδο. Κάτω ἀπό τό σοβά βρέθηκε πώρινο δωρικό κιονόκρανο, μέ διάμετρο 0,35 μ. καί διαστάσεις ἐπιθήματος 0,40×0,40 μ. Στό δωμάτιο ΙΙΙ, δυτικά τοῦ ψηφιδωτοῦ, πολύ χαμηλότερα ἀπό τό δάπεδό του, σέ βάθος 1,50-1,70 μ. ὑπῆρχε συσσωρευμένο πλῆθος βοτσάλων, ἀπ' αὐτά πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τό ψηφιδωτό. Μέσα στήν ἐπίχωση βρέθηκαν ὄστρακα τοῦ 5ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στήν προέκταση τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε ἀποθέτης (VII) κυκλικός πού σκάφτηκε μέχρι βάθος 3,30 μ. Μέσα σ' αὐτόν βρέθηκαν ἑλληνιστικά ὄστρακα 4ου-3ου αἰ. π.Χ., ἀγνύθες, στρογγυλό μολύβδινο ἀντικείμενο καί κομμάτια ἀπό πιθοειδή ἀγγεῖα. Σέ βάθος 2,50 μ. ὑπῆρχε πυρά καί μέσα σ' αὐτή μελαμβαφή

4. Γ. Παπαβασιλείου, Περί τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων, 1910, σ. 1-20, πίν. 1-13.

5. Γιά παρόμοιες ληκύθους βλ. ΑΕ 1975, σ. 105, πίν. 38 ε (κατηγορία ΙΙ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Μεγαίρας, H. Palmer, Corinth XIII, σ. 163). Χρονολογοῦνται στό 470-460 π.Χ.

6. Παρόμοια μαγειρικά σκεύη τοῦ τέλους τοῦ 8ου-ἀρχῶν 7ου αἰ. π.Χ. στήν Ἀγορά (Agora VIII, ἀριθ. 195-202). Μόνωτα ἀγγεῖα μέ ταινιοειδή λαβή, πού ἀρχίζει ἀπό τά χείλια, βλ. Agora VIII, πίν. II, ἀριθ. 203, 207.

7. Ἀμφορίσκος τοῦ ἴδιου τύπου στά Γύφτικα Χαλκίδας (Α. Ἀνδρειωμένου, Χαριστήριον εἰς Ἀναστ. Ὀρλάνδον, Β΄, 1966, σ. 257 κ.ἑ.).

8. Μεταξύ αὐτῶν πολλά τηγανόσχημα σκεύη.

9. BSA, ὅ.π. Ἀνήκουν πάντοτε στήν ὁμάδα Ι (Bonn Group).

10. Βλ. ψηφιδωτό στήν ὁδό Ἐρετρίας (ΑΑΑ VIII (1975), σ. 200, εἰκ. 1). Παρόμοια ἑλληνιστικά ψηφιδωτά στήν Ἐρέτρια (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 252, Πίν. 217 β. ΑΑΑ V (1972), σ. 224).

11. Δυστυχῶς τά νομίσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ δέν ἔχουν καθαριστεῖ ἀκόμα.

12. Ὁ τοῖχος Μ ἔχει θεμελιωθεῖ σέ ὕψος 0,10 μ. ἀπό τό ψηφιδωτό καί φαίνεται ὅτι ἀνήκει στό ἑλληνιστικό κτήριο Ι. Ἡ ἔκκεντρη διαμόρφωση τοῦ «δαπιδίου» ὑπάρχει σέ σπίτι τῆς Ὀλύνθου (Excavations at Olynthus V (1933), πίν. 12).

ὄστρακα ἀπό τά ὁποῖα ἕνα ἔχει ἐρυθρόμορφη παράσταση.

Τό κλασικό κτίριο συνεχιζόταν πρός τά νότια καί δυτικά (Π ί ν. 105 α). Στά νότια τοῦ ψηφιδωτοῦ, στό σχηματιζόμενο χῶρο πού πιθανῶς ἦταν αὐλή, βρέθηκε φρέαρ-ἀποθέτης (VIII), πού στό στόμιό του ἔχουν χτιστεῖ πλακοειδεῖς λίθοι. Τό βάθος του – 0,50 μ. κάτω ἀπό τό δάπεδο τοῦ ψηφιδωτοῦ – δείχνει ὅτι ἀνήκει σέ παλιότερη ἐποχή, φαίνεται ὅμως ὅτι χρησιμοποιήθηκε μέχρι τούς πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, γιατί στήν ἐπίχωσή του βρέθηκαν, ἐκτός ἀπό ἑλληνιστικά ὄστρακα, καί δύο λύχνοι τύπου A[13], ρωμαϊκῶν χρόνων, πού ἔχουν κατασκευαστεῖ στό κεραμικό ἐργαστήριο τῆς Χαλκίδας[14]. Σέ βάθος 2 μ. σχηματίζεται στοά μέ κατεύθυνση πρός τά βορειοανατολικά. Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφή δέν προχώρησε, γιατί τά τοιχώματα τῆς στοᾶς, ἦταν ἕτοιμα νά καταρεύσουν. Στό χαμηλότερο μέρος τῆς στοᾶς, πού κατέβαινε μέ βαθμίδες σέ βάθος 4,10 μ., ὑπῆρχε νερό. Ἑπομένως πρόκειται γιά ὑδατοδεξαμενή[15], παρόμοια μ' αὐτές πού κατά καιρούς ἔχουν ἐντοπιστεῖ σέ πολλά σημεῖα τῆς Χαλκίδας[16].

Τμῆμα κυκλικοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου Β, πάχ. 0,35 μ., φάνηκε στά νότια τοῦ ψηφιδωτοῦ σέ βάθος 1,20 μ. (Π ί ν. 105 α). Κοντά σ' αὐτόν βρέθηκε λάξευμα ἐλλειψοειδοῦς σχήματος (Λ VII) πού πρός τά κάτω εἶχε θολωτή μορφή. Εἶχε βάθος 1,70 μ. καί στήν ἐπίχωσή του ὑπῆρχαν ἑλληνιστικά ὄστρακα, ἀγνύθες, ἕνας ἀκέραιος ἑλληνιστικός λύχνος καί θραύσματα ἀπό μεγάλα πιθοειδή ἀγγεῖα. Στό δωμάτιο IV τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτιρίου ὑπῆρχε ἀποθέτης κυκλικός, διαμ. 0,70 μ. (Π ί ν. 105 α). Πρόκειται γιά φρέαρ πού ἀποδείχτηκε ὅτι καταλήγει στή στοά πού ἀναφέραμε προηγουμένως καί ἀνήκει στό ἀρχαῖο ὑδραγωγεῖο. Ἡ ἐπίχωση τοῦ ἀποθέτη IX ἔδωσε τά παρακάτω εὑρήματα:

Μελαμβαφής ὄλπη (ἀριθ. εὑρ. 4240). Δύο μόνωτα ἑλληνιστικά ἀγγεῖα (ἀριθ. εὑρ. 3635, 4242), μέ διακόσμηση λεπτῆς ταινίας καστανοῦ χρώματος στόν ὦμο. Μελαμβαφής ἑλληνιστικός λύχνος, ἀριθ. εὑρ. 4243, σέ βάθος 3 μ. Ἑλληνιστικό κυάθιο (ἀριθ. εὑρ. 4241). Σκύφος μέ δακτυλιοειδή βάση καί διακόσμηση τύπου «δυτικῆς κλιτύος» κάτω ἀπό τά χείλη (ἀριθ. εὑρ. 4237), σέ βάθος 2,60 μ. Μεγάλο μέρος μελαμβαφοῦς πινακίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τρεῖς πυραμιδοειδεῖς ἀγνύθες. Κεφαλή εἰδωλίου Ἀφροδίτης καί τό πάνω μέρος ἀντρικοῦ εἰδωλίου. Σιδερένια καί μολύβδινα ἀντικείμενα. Δύο ἐρυθρόμορφα ὄστρακα καί λίγα γεωμετρικά.

Φαίνεται ὅτι τό φρέαρ IX χρησιμοποιήθηκε μέχρι τόν 4ο-3ο αἰ. π.Χ. Στό δωμάτιο IV βρέθηκαν δύο λύχνοι[17] τοῦ τέλους τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Δυτικά τοῦ τοίχου Ν σέ βάθος 1,20 μ. βρέθηκαν δύο ἐλλιπῆ εἰδώλια, ἕνα χάλκινο βραχιόλι θραυσμένο στό ἕνα ἄκρο καί μήτρα ἀπό ἑλληνιστικό εἰδώλιο.

Κατά τή ρωμαϊκή περίοδο κατασκευάστηκε λίθινος ἀγωγός, πού διασχίζει τά παλιότερα κτίρια ἀπό Δ. πρός Α. Κοντά στόν ἀγωγό, σέ βάθος 0,40 μ., βρέθηκε ἕνα ἀκροκέραμο[18] (ἀριθ. εὑρ. 4249), ὕψ. 0,18 καί πλ. 0,174 μ., μέ διακόσμηση σπειρανθῶν, ἀνθεμίου καί ροδάκων (Π ί ν. 105 β), καί δύο λύχνοι ρωμαϊκοί τοῦ τύπου Α.

Δυτικά τοῦ κλασικοῦ κτιρίου σκάφτηκε ἕνα ἄλλο νεότερο κτίριο (τομή Δ), ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀποτελούμενο ἀπό τούς τοίχους Κ΄, Ι΄, Ψ καί Ω. Γύρω ἀπ' αὐτό ὑπάρχουν ἀβαθῆ κυκλικά λαξεύματα στό μαλακό πῶρο, ἀρκετά ἀπό τά ὁποῖα φαίνονται βάσεις πιθαριῶν. Στήν πλευρά αὐτή τά κτίρια βρίσκονται σέ μικρό βάθος καί ἔχουν ὑποστεῖ μεγάλη καταστροφή.

Οἰκόπεδο Πνευματικοῦ (περιοχή Γύφτικα)

Ἡ διάνοιξη θεμελίων στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ χαμηλοῦ λόφου στά Γύφτικα Χαλκίδας, ἔδωσε τήν ἀφορμή γιά τήν πλήρη ἀνασκαφική ἔρευνα τοῦ χώρου[19]. Ἀποκαλύφθηκε στό νότιο ἄκρο τοῦ οἰκοπέδου ὁ τοῖχος Α μέ κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 3,55 καί πάχ. 0,55 μ., στόν ὁποῖο ἔχει προσκολληθεῖ ἄλλος τοῖχος μέ συνέχεια στό διπλανό οἰκόπεδο. Ἀπό τά κεραμικά εὑρήματα χρονολογεῖται στούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

Ὁ ἑλληνιστικός τοῖχος Γ, πού ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 3,55 μ., συνεχίζεται στό διπλανό οἰκόπεδο καί ἔχει ἀσυνήθιστο πάχος.

Στό κεντρικό μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἡ διάνοιξη θεμελίου ἔφερε στό φῶς ἕναν πρωτογεωμετρικό τάφο[20] πού εἶχε λαξευτεῖ μέσα σέ σκληρό πῶρο (βάθος 1,10 μ.) Βρέθηκαν διαλυμένα ὀστά καί ἀρκετά κτερίσματα: ἀκέραιος ἀμφορίσκος (ἀριθ. εὑρ. 3581), πού φέρει στόν ὦμο διακόσμηση ἀπό ἐπάλληλα ἡμικύκλια (Π ί ν. 106 α). Ὕψ. 0,15, διάμ. χείλους 0,11, διάμ. βάσης 0,056 μ. Ἀκέραιος ἀμφορίσκος μέ ψηλό σῶμα χωρίς διακόσμηση. Φέρει καστανόμαυρο γάνωμα (ἀριθ. εὑρ. 3578). Ὕψ. 0,178, διάμ. βάσης 0,059 μ. Ἀμφορίσκος ἀκέραιος (ἀριθ. εὑρ. 3577). Στόν ὦμο ἐδαφόχρωμη ζώνη μέ διακόσμηση κυματοειδοῦς γραμμῆς. Ὕψ. 0,145, διάμ. βάσης 0,052 μ. Ἀκέραιη οἰ-

13. Τύπος XVI, βλ. Corinth IV, πίν. 8, ἀριθ. 198, 202, 203. Agora V, G221, 224.

14. Σχετική μελέτη πρόκειται νά δημοσιευτεῖ διεξοδικά ἀπό τόν ὑπογράφοντα.

15. Λείψανα τοῦ ἀρχαίου συστήματος ὕδρευσης ἔχουν βρεθεῖ στά οἰκόπεδα Νάκου, Ἀραμπατζῆ, Ἀντ. Τσίμπου καί Ἀναστασιάδη. Μία στοά ὕδρευσης στό οἰκόπεδο Τσίμπου χρονολογεῖται στό 2ο αἰ. π.Χ.

16. Α. Σάμψων, δ.π., χάρτης. Ὁ Παπαβασιλείου (ΠΑΕ 1911, σ. 241) λέει ὅτι τό πολύπλοκο ὑδρευτικό σύστημα χρονολογεῖται στούς κλασικούς χρόνους καί ὅτι στόν 4ο αἰ. π.Χ. εἶχε ἐγκαταλειφτεῖ. Φαίνεται ὅτι λειτούργησε καί στήν πρώιμη ἑλληνιστική περίοδο.

17. Agora V, πίν. 46, ἀριθ. 54C. Χρονολογεῖται μεταξύ τοῦ 1ου π.Χ. καί τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Μῆτρες τοῦ τύπου βρέθηκαν στό ἀγγειοπλαστικό ἐργαστήριο τῆς Χαλκίδας.

18. Παρόμοιο ἀκροκέραμο ἀκατάγραφο στό Μουσεῖο Χαλκίδας προέρχεται μᾶλλον ἀπό τήν ἴδια μήτρα. Πρβλ. καλυπτήριο ἡγεμόνα ἀπό τήν Πάτρα (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, Πίν. 140 ε).

19. Στό λόφο Γύφτικα σκάφτηκε τό 1960 ρωμαϊκή ἔπαυλη μέ ψηφιδωτά (ΑΕ 1953-54, Γ΄, σ. 303 κ.ἑ.). Στό διπλανό οἰκόπεδο Δ. Πνευματικοῦ εἶχε ἀνασκαφτεῖ ἀπό τόν Π. Θέμελη κεραμικός κλίβανος ἀγνύθων (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 203).

20. Πρωτογεωμετρικοί τάφοι εἶχαν βρεθεῖ καί παλιότερα στήν περιοχή (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 150, Πίν. 132).

νοχοΐσκη (ἀριθ. εὑρ. 3583). Στόν ὦμο φέρει κάθετες ἀκτινωτές γραμμές. Ὕψ. 0,153, διάμ. βάσης 0,049 μ. Ἀμφορίσκος ἀκέραιος (ἀριθ. εὑρ. 3580). Φέρει διακόσμηση διαγραμμισμένων τριγώνων. Ὕψ. 0,128, διάμ. βάσης 0,052 μ. Ἀμφορίσκος ἀκέραιος (ἀριθ. εὑρ. 3579) μέ διακόσμηση ὅμοια μέ τοῦ προηγούμενου. Ὕψ. 0,118, διάμ. βάσ. 0,053 μ. Ἀμφορίσκος μικροῦ μεγέθους (ἀριθ. εὑρ. 3582). Φθαρμένος σέ μεγάλο μέρος τοῦ σώματος καί στή βάση. Ἔχει διακόσμηση διαγραμμισμένων τριγώνων. Ὕψ. 0,097, διάμ. βάσης 0,059 μ.

Τή μελέτη τῶν παραπάνω εὑρημάτων καθώς καί ἄλλων πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων τῆς Χαλκίδας ἀνέλαβε ἡ Ἔφορος Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου.

Οἰκόπεδο Γιακουμῆ

Ἡ διάνοιξη βόθρου στό πίσω μέρος τοῦ οἰκοπέδου, πού βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ ἐνετικοῦ ὑδραγωγείου καί κοντά στό φρουραρχεῖο, ἀποκάλυψε ἀρχαίους πήλινους ἀγωγούς. Σέ βάθος 1 μ. βρέθηκε κεντρικός πήλινος ἀγωγός, διαμ. 0,22 μ., μέ κατεύθυνση πρός τά ΒΑ. Δύο ἄλλοι ἀγωγοί (β καί γ) λοξοί ὡς πρός τόν α, ἔχουν διάμετρο 0,12 μ. Οἱ ἀγωγοί πατοῦν πάνω σέ ὁδόστρωμα ἀπό μικρούς λίθους καί ἄμμο. Πρόκειται γιά ἀρχαῖο δρόμο, πού ἔχει κατεύθυνση ἀπό ΝΔ. πρός ΒΑ, ὅπως καί οἱ δρόμοι τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας πού σκάφτηκαν στίς Ἐργατικές Κατοικίες. Μέχρι βάθος 1,60 μ. ἀποκαλύφθηκαν πολλά διαδοχικά ὁδοστρώματα, πού φτάνουν μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Οἰκόπεδο Τσότσου (Ἐργατικές Κατοικίες)

Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό παραπάνω οἰκόπεδο, ἡ διάνοιξη βόθρου στό πίσω μέρος τῆς οἰκίας Τσότσου, πού βρίσκεται ἐκτός σχεδίου πόλεως, ἔφερε στό φῶς τό θεμέλιο ἑλληνιστικοῦ τοίχου. Ὁ τοῖχος Α, μέ κατεύθυνση Β.-Ν., ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 11,50 μ. Τό πάχος του (0,80-0,85 μ.) δείχνει ὅτι ἀνῆκε σέ κάποιο σημαντικό κτίριο. Ὁ τοῖχος ἔχει τήν ἴδια κατεύθυνση μέ αὐτή τοῦ ἀρχαίου δρόμου πού βρέθηκε στό οἰκόπεδο Γιακουμῆ. Ἕνας νεότερος τοῖχος, πιθανῶς ρωμαϊκός, ἔχει χτιστεῖ ἐπάνω στόν τοῖχο Α, τόν ὁποῖο τέμνει κάθετα.

Οἰκόπεδο Ἰωάννου (ὁδός Κάτω Πανιωνίων)

Ἡ διάνοιξη θεμελίων ἀποκάλυψε ἀρχαῖο τοῖχο, μήκ. 9 καί πάχ. 0,80 μ., πού διασχίζει τό οἰκόπεδο κατά πλάτος καί ἔχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., ὅπως καί οἱ δρόμοι τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας. Ὁ τοῖχος φάνηκε σέ βάθος 1,20 μ. ἀλλά τό θεμέλιό του ἔφτασε μέχρι βάθος 3,50 μ. Καί ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ τοίχου ὑπάρχει ἄφθονη μεταγενέστερη ἐπίχωση, πού ἔχει συσσωρευτεῖ λόγω τῆς λεκάνης, πού σχηματίζεται στό σημεῖο αὐτό. Προφανῶς, ὁ τοῖχος Α εἶχε χρησιμεύσει ὡς ἀνάλημμα, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους. Δυτικά τοῦ τοίχου ὑπάρχουν μεγαλύτερες ἐπιχώσεις καί πιθανότατα κατά τούς ἀρχαίους χρόνους ἐκεῖ περνοῦσε κάποιο μικρό ρέμα. Στήν ἀνατολική του πλευρά, σέ βάθος 1,60 μ., βρέθηκαν λείψανα ἑνός ἄλλου τοίχου, πού ἐφάπτεται λοξά στόν Α.

Ἡ κατασκευή τοῦ τοίχου Α (λίθοι πού συνδέονται μέ ὑδραυλικό κονίαμα) ἐπιβάλλει νά τόν χρονολογήσουμε στούς ρωμαϊκούς χρόνους. Ὁ τοῖχος Β φαίνεται λίγο παλιότερος. Τά στρώματα ἦταν διαταραγμένα καί βρέθηκαν ἑλληνιστικά ὄστρακα μαζί μέ ρωμαϊκά, τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα εἶναι προϊόντα τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου τῆς Χαλκίδας (1ος-2ος αἰ. μ.Χ.). Σέ βάθος 3,40-4,30 μ. ὑπῆρχαν θραύσματα ρωμαϊκῶν λύχνων τύπου Α[21] καί μεγάλα κομμάτια ἀπό «σαμιακά» πινάκια[22]. Ἐνδιαφέρον εὕρημα ἦταν μία πήλινη σφραγίδα μέ παράσταση φύλλου ἐλιᾶς.

Οἰκόπεδο Μπουκουβάλα (ὁδός Ἀλιβερίου)

Ἡ διάνοιξη πεδίλων ἔγινε αἰτία γιά τήν ἀποκάλυψη ἀρχαίων κτιρίων (Σ χ έ δ. 2). Δυστυχῶς, ἡ οἰκοδόμηση τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ εἶχε καταστρέψει μεγάλο μέρος τῶν ἀρχαίων. Σκάφτηκε τμῆμα κτιρίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς τοίχους Α, Β καί Ζ καί διατηρεῖ τό δάπεδό του ἀπό πήλινες πλάκες. Ἡ τοιχοδομία καί τά κεραμικά εὑρήματα χρονολογοῦν τό κτίριο στούς παλαιοχριστιανικούς χρόνους[23]. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ περιοχή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, ὅπου ἔχουν ἀνασκαφτεῖ κατά καιρούς σημαντικά κλασικά καί ἑλληνιστικά κτίρια, δέν ἔχει παρουσιάσει τόσο ὕστερα λείψανα κατοίκησης.

Τό παλαιοχριστιανικό κτίριο ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω σέ ἑλληνιστικούς τοίχους (Γ, Δ, Ε, Η, Θ), πού ἔχουν ὑποστεῖ μεγάλη καταστροφή. Στή δυτική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου σκάφτηκαν τμήματα δύο ἐπάλληλων πλακόστρωτων δαπέδων, πού ἀπό τήν κεραμική χρονολογοῦνται στούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

Οἰκόπεδο Σαφαρίδου (Ἐργατικές Κατοικίες)

Τό οἰκόπεδο (Σ χ έ δ. 3, ἀριθ. 12), μέ πρόσοψη στήν ὁδ. Ληλαντίων, συνορεύει μέ τά οἰκόπεδα Λιάσκου καί Ἀθανασίου, στά ὁποῖα τό 1974-1976 συστηματικές ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς μεγάλο μέρος ἀπό κεραμικό ἐργαστήριο. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ παρά τίς προσδοκίες μας δέν ἀποκάλυψε λείψανα τοῦ ἐργαστηρίου παρά μόνο τήν ἄκρη ἑνός τοίχου του στή νοτιοδυτική γωνία.

Σέ βάθος 1,30 μ. στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν λείψανα τριῶν τοίχων, πού χρονολογοῦνται στούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

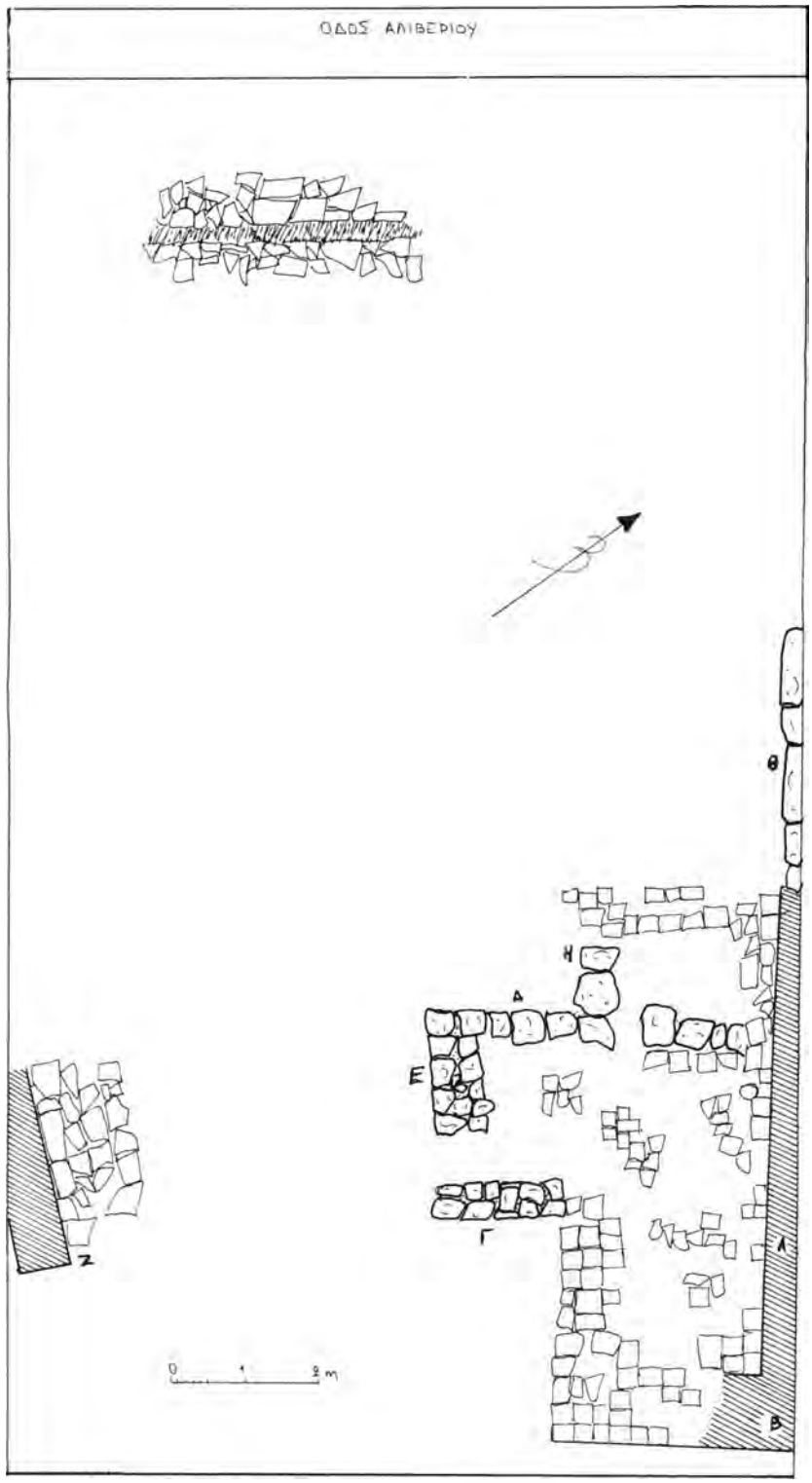
Οἰκόπεδο Παπαστάμου (συν. Βροντοῦ)

Στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό ἐργοστάσιο τῆς Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς καί τό Τάγμα Πεζοναυτῶν, βρέθηκε ἀποθέτης ὀρθογώνιας διατομῆς καί βάθους 2,40 μ., λαξευμένος μέσα σέ πρασινωπό πῶρο. Στά τοιχώματά του ὑπάρχουν κατά ἴσα διαστήματα

21. Τύπος XVI τῆς Κορίνθου (Corinth IV, πίν. 8).

22. Samian Plates στήν Ἀγορά (Agora V, πίν. 61).

23. Σέ ἀπόσταση 30 περίπου μ. εἶχε βρεθεῖ παλιότερα στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἀλιβερίου καί Ἀμαρυνθίων παλαιοχριστιανική βασιλική μέ ψηφιδωτά (ΑΕ, δ.π., σ. 303).

Σχέδ. 2 Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Μπουκουβάλα. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

μικρές ἐσοχές, πού χρησίμευαν γιά τήν κάθοδο. Στή βόρεια πλευρά, σέ βάθος 1,40 μ., βρέθηκε μικρή στοά, μήκ. 2 καί ὕψ. 1 μ.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ ἀποθέτη περιεῖχε θραύσματα ἀγγείων τοῦ 5ου καί 4ου αἰ. π.Χ. (βάσεις κυλίκων, πινακίων, πώματα πυξίδων μέ μελανόμορφη φυτική διακόσμηση, λαβές κανθαροειδῶν ἀγγείων, τμήματα λύχνων), ἀγνύθες, ὄστρακα ἀπό μεγάλα λεκανοειδή σκεύη καί μία ἀμφικωνική ψῆφο ἀπό στεατίτη, ὕψ. 0,011 καί διαμ. 0,013 μ. (ἀριθ. εὑρ. 4229). Μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν καί τά ἑξῆς πήλινα εἰδώλια: ἀκέφαλο εἰδώλιο γυναίκας (Πίν. 106 γ, ἀριστ.) πού κρατεῖ μέ τό ἀριστερό χέρι καί κρούει μέ τό δεξί μεγάλο τύμπανο (ἀριθ. εὑρ. 4226), ὕψ. 0,098 μ. Ἀκέφαλο εἰδώλιο παιδίσκης (ἀριθ. εὑρ. 4228). Ἀρκετά φθαρμένο. Σώζει παχύ λευκό ἐπίχρισμα (Πίν. 106 γ, κέντρο). Τμῆμα κεφαλῆς μεγάλου γυναικείου εἰδωλίου (ἀριθ. εὑρ. 4227). Ἡ βοστρυχωτή κόμη περιδένεται μέ ταινία (Πίν. 106 γ, δεξ). Ἴχνη λευκοῦ καί ἐρυθροῦ χρώματος.

Οἰκόπεδο Ξανθῆς Πατακέ (ὁδός Καρύστου 39)

Κατά τή διάνοιξη θεμελίων φάνηκαν σέ βάθος 0,95 μ. λείψανα ἀρχαίου κτιρίου. Ὁ τοῖχος Α ἔχει μῆκος 1,50 καί πάχος 0,40 μ. Εἶναι χτισμένος μέ κατεργασμένους ὀγκολίθους, λείους στήν πάνω ἐπιφάνεια καί στίς δύο ὄψεις. Πρός τά δυτικά σχηματίζει γωνία. Σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο βρίσκεται ὁ παλιότερος τοῖχος Β, μήκ. 2,03 καί πάχ. 0,47 μ. Καί οἱ δύο τοῖχοι ἔχουν χτιστεῖ πάνω σέ μαλακό καστανόμαυρο χῶμα, πού περιεῖχε λίγα ρωμαϊκά ὄστρακα καί μεγάλα θραύσματα κεράμων στέγης (στρωτήρων). Στά βόρεια τῶν τοίχων Α καί Β βρέθηκαν λείψανα ἄλλου τοίχου (Γ) σύγχρονου τοῦ Β, πού συνεχίζεται στό γειτονικό οἰκόπεδο Ἰω. Ντεγιάννη.

Οἰκόπεδο Παλαιολόγου (ὁδός Ἐλευθ. Βενιζέλου)

Κατά τή γενική ἐκσκαφή τοῦ οἰκοπέδου, πού βρίσκεται δίπλα στό Μουσεῖο τῆς Χαλκίδας, ἀποκαλύφθηκε λάξευμα στόν πῶρο, σωζ. μήκ. 2,05 καί ὕψ. 1,44 μ., μέ προσανατολισμό Α.-Δ. Τό ὄρυγμα καλυπτόταν μέ θολωτή στέγη στό μεγαλύτερο μέρος του, ἐνῶ πρός τά ἀνατολικά ἔφερε καλυπτήρια πλάκα[24]. Ἡ ἀπουσία κεραμικῶν ἤ ἄλλων εὑρημάτων καθιστᾶ δυσχερή τόν προσδιορισμό τῆς χρησιμότητάς του. Πάντως πρέπει νά χρονολογηθεῖ στούς βυζαντινούς χρόνους.

Οἰκόπεδο Κοτοπούλη (ὁδός Ληλαντίων)

Ἡ ἀπόπειρα διάνοιξης βόθρου ἔγινε αἰτία νά ἀποκαλυφθεῖ τμῆμα τοίχου, μήκ. 4,35 καί πάχ. 0,50 μ., μέ κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ἡ ἐπιμελημένη τοιχοδομία, πού μοιάζει μέ τῶν ἑλληνιστικῶν κτιρίων τοῦ οἰκοπέδου Μπασούκου[25], μπορεῖ νά χρονολογήσει τόν τοῖχο στήν ἑλληνιστική περίοδο, ἐπειδή ἀπουσιάζουν ἐντελῶς κεραμικά εὑρήματα. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τό οἰκόπεδο Κοτοπούλη βρίσκεται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό ἐργοστάσιο τῆς Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς, ὅπου τόν ἴδιο χρόνο σκάφτηκαν σημαντικά ἑλληνιστικά κτίρια (βλ. παραπάνω).

Οἰκόπεδο Κουφαλέξη (Ἐργατικές Κατοικίες)

Τό οἰκόπεδο βρίσκεται στήν περιοχή Ἐργατικῶν Κατοικιῶν, ἡ ὁποία ἀπό τό 1974 ἀνασκάπτεται ἐντατικά. Ἐδῶ ἀποκαλύφθηκε τό κεραμικό ἐργαστήριο τῶν πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων καί ἤρθαν στό φῶς ἀρχαῖες κατοικίες καί δρόμοι. Τό 1976, ἀνασκάφτηκαν ἀρκετά οἰκόπεδα (Μιχελῆ, Δημητρίου, Λιάσκου, Στάμου, Ζέρβα καί Κουφαλέξη) καί ἔτσι μέ τίς ἀνασκαφές τῶν περασμένων χρόνων ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας (Σχέδ. 3, ἀριθ. 15).

Στό οἰκόπεδο Κουφαλέξη βρέθηκε ἕνα κτίριο πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς τοίχους Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η (Σχέδ. 4), σέ μικρό βάθος ἀπό τήν ἐπιφάνεια (0,40 μ.). Πρός Α. διέρχεται ἀρχαῖος δρόμος, πού τόν διασχίζει κατά μῆκος πήλινος ἀγωγός. Τό κτίριο φαίνεται σύγχρονο τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου (1ος-2ος αἰ. μ.Χ.), ὅπως δείχνει ἡ μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς, λύχνων, εἰδωλίων καί μητρῶν[26], πού βρέθηκε μέσα σ' αὐτό. Δέν ἀποκλείεται νά ὑπῆρχαν γύρω ἀπό τό κεραμικό ἐργαστήριο ἄλλα βοηθητικά κτίρια, δεδομένου ὅτι τό οἰκόπεδο δέν ἀπέχει πολύ ἀπ' αὐτό.

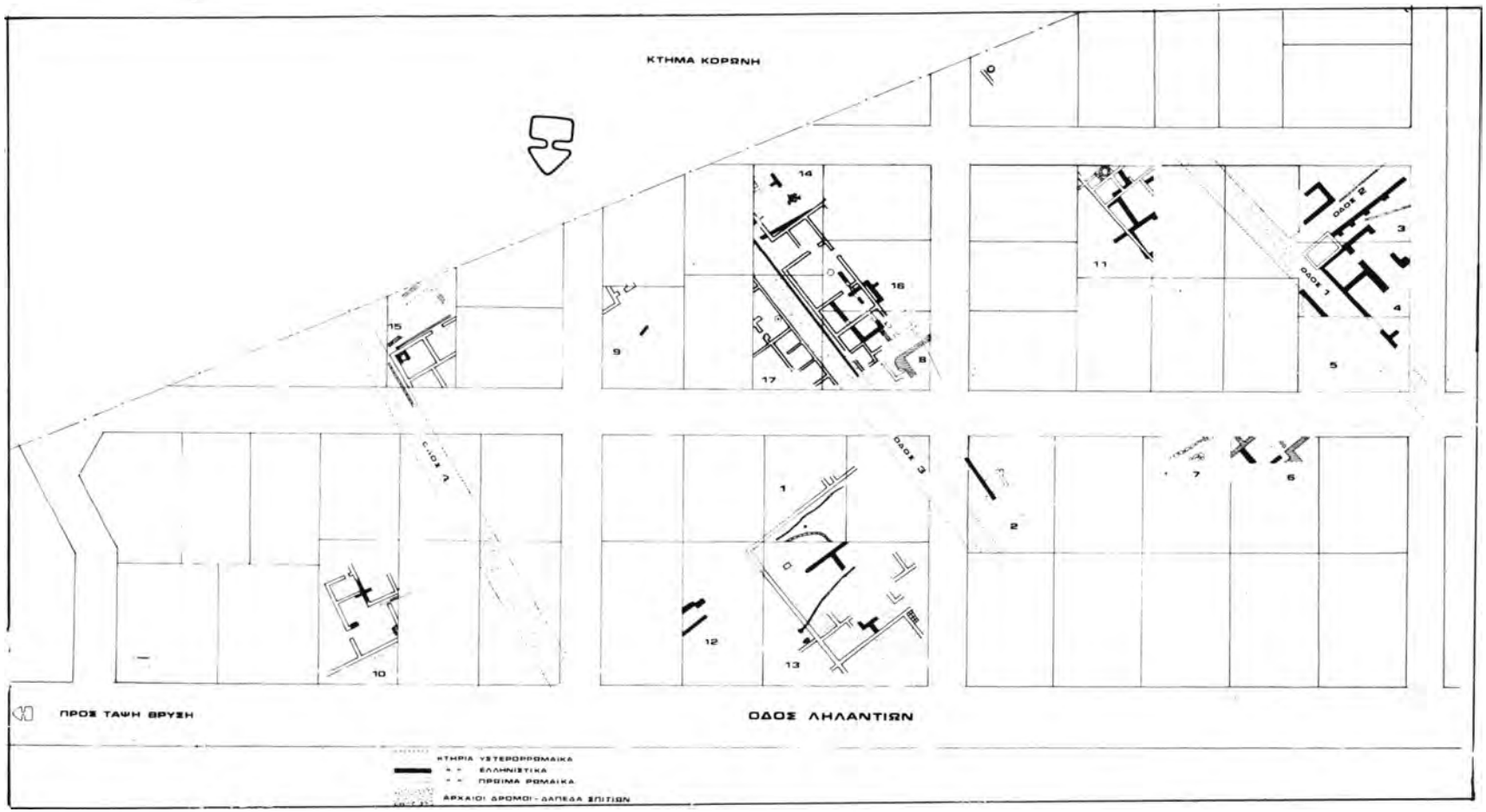
Στό δωμάτιο ΙΙΙ, τοῦ ὁποίου σώζεται μεγάλο λίθινο κατώφλι σέ δεύτερη χρήση, βρέθηκε σέ βάθος 1,40 μ. δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες, πού ἀνήκει σέ ἑλληνιστικό κτίριο. Σέ νεότερη οἰκοδομική φάση, πιθανόν σέ ὕστερους ρωμαϊκούς χρόνους, ἀνήκει τό δάπεδο πρός Ν. τοῦ τοίχου Ζ. Δύο πήλινοι ἀγωγοί σέ σχῆμα ἀναστραμμένου Π διασχίζουν τό χῶρο αὐτό, ὅπου ὑπάρχουν λείψανα νεότερων τοίχων (Ι, Κ, Λ, Θ). Σέ ἑλληνιστική φάση ἀνήκει τό φρέαρ τοῦ δωματίου Ι.

Πολλά κεραμικά εὑρήματα βρέθηκαν στό δωμάτιο ΙΙΙ πάνω ἀπό τό ἑλληνιστικό δάπεδο. Ἐκτός ἀπό ἀρκετά σχεδόν ὁλόκληρα ἑλληνιστικά ἀγγεῖα, βρέθηκαν πολλά κομμάτια πού ἀνήκουν σέ κιονόσχημο κρατῆρα μέ μυθολογικά ἀνάγλυφα θέματα (ἀριθ. εὑρ. 4200 α-ζ). Στό μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ἀγγείου διακρίνονται κάτω ἀπό τό χεῖλος, ἀπό ἀριστερά πρός τά δεξιά, Κυβέλη, πού κάθεται σέ θρόνο κρατώντας τύμπανο καί ἔχει στά πόδια της ξαπλωμένο λιοντάρι (Πίν. 106 β). Δίπλα σ' αὐτή ὑπάρχει τραγικό προσωπεῖο. Στήν ἄλλη ὄψη εἰκονίζονται δύο Ἔρωτες καί ὁ Πάν πού παίζει τή σύριγγα. Ἡ παράσταση συμπληρώνεται ἀπό μία κεφαλή βοδιοῦ στό πάνω μέρος καί μία σταφυλή κάτω ἀπό τούς Ἔρωτες. Σ' ἕνα ἄλλο κομμάτι εἰκονίζεται ἀντρική μορφή, πού κρατεῖ δόρυ, ἐνῶ στό θραῦσμα ἀριθ. εὑρ. 4200 δ γυναικεία μορφή. Ἀντρική μορφή ἠθοποιοῦ, πού φέρει ἀσυνήθιστο ἔνδυμα, ἀποδίδει τό θραῦσμα ἀριθ. εὑρ. 4200 β (Πίν. 106 δ). Ἀνάγλυφη διακόσμηση ὑπάρχει καί στίς ἀπολήξεις τῶν

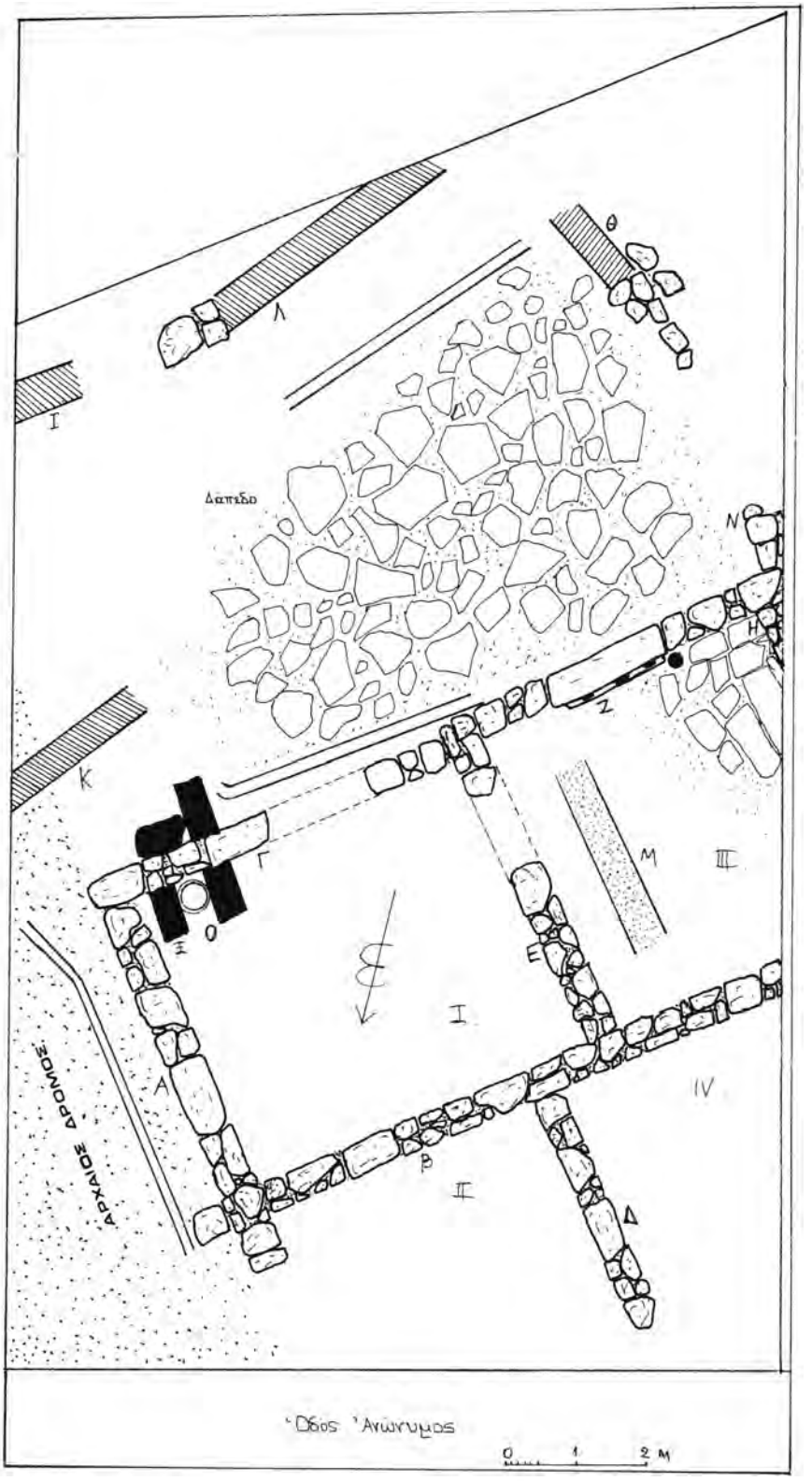
24. Ἡ στέγαση τῆς κατασκευῆς αὐτῆς θυμίζει παλαιοχριστιανικό τάφο στά Βρυσάκια Πολιτικῶν, πού ἀνασκάφτηκε τόν Ὀκτώβριο 1976 (βλ. παρακάτω).

25. Ἀνασκάφτηκε τό 1975. Βλ. Α. Σάμψων, ὅ.π., σχέδ. 3 καί χάρτη.

26. Οἱ μῆτρες καί τά ἄλλα προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου ἔχουν δοθεῖ στή μελέτη, Τό κοροπλαστικό ἐργαστήριο τῆς Χαλκίδας (ΑΕ 1980, σ. 136-166).

Σχέδ. 3. Χαλκίδα. Τοπογραφικό σχέδιο: 1. Οἰκόπ. Αθανασίου, 2. Οἰκόπ. 'Αλεξίου, 3-4 Οἰκόπ. Μπασούκου, 5. Οἰκόπ. Τζίφη, 6. Οἰκόπ. Κοκοβέλη, 7. Οἰκόπ. Βασιλειάδου, 8. Οἰκόπ. Γιαμᾶ, 9. Οἰκόπ. 'Αγουρίδα, 10. Οἰκόπ. Μαραθωνίτη, 11. Οἰκοπ. Μιχελῆ, 12. Οἰκόπ. Σαφαρίδου, 13. Οἰκόπ. Λιάσκου, 14. Οἰκόπ. Δημητρίου, 15 Οἰκόπ. Κουφαλέξη, 16. Οἰκόπ. Στάμου, 17. Οἰκόπ. Ζέρβα.

Σχέδ. 4. Οἰκόπεδο Κουφαλέξη. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

λαβῶν, ὅπου διακρίνονται ρόδακες, ἑλικοειδή κοσμήματα καί τραγικά προσωπεῖα. Ὁ κρατήρας πρέπει νά χρονολογηθεῖ στούς ὕστερους ἑλληνιστικούς χρόνους.

Νότια τοῦ τοίχου Ζ, σέ μικρό βάθος, βρέθηκε μικρός σφαιρικός κορινθιακός ἀρύβαλλος τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Εὑρήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς[27] σπανίζουν στή Χαλκίδα καί ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ μέσα σέ στρῶμα ρωμαϊκό εἶναι ἀνεξήγητη.

Οἰκόπεδο Δημητρίου (Ἐργατικές Κατοικίες)

Στό οἰκόπεδο αὐτό ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτιρίου, πού εἶχε σκαφτεῖ τό 1975 στό οἰκόπεδο Γιαμᾶ καί τό 1976 στό οἰκόπεδο Στάμου (Σχέδ. 3, ἀριθ. 14). Βρέθηκε ἐπίσης ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ 3, τήν ὁποία διασχίζει πήλινος ἀγωγός. Ὁ τοῖχος Ζ τοῦ κτιρίου εἶναι ἀρκετά καταστραμμένος καί διασώζει ἕνα μέρος μαρμάρινου κατωφλίου σέ δεύτερη χρήση. Ἡ τοιχοδομία τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου εἶναι ἐπιμελημένη καί ἀποτελεῖται ἀπό λαξευμένους λίθους καί κεράμους. Συχνά ὑπάρχουν μαρμάρινα καί πώρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐντοιχισμένα σέ δεύτερη χρήση.

Ἐλαφρά λοξά ὡς πρός τόν τοῖχο Α βρέθηκε ὁ τοῖχος Ε (βάθ. 1,05 μ.), πού ἀνήκει σέ κτίριο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Κοντά σ' αὐτόν ὑπῆρχαν μελαμβαφή ὄστρακα καί μία ἀκέραιη ἐρυθροβαφής κοτύλη, ὕψ. 0,065 (ἀριθ. εὑρ. 4196) τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μία ὀστέινη[28] βελόνα, μήκ. 0,12 μ. (ἀριθ. εὑρ. 4198), καί χάλκινο χειρουργικό ἐργαλεῖο (ἀριθ. εὑρ. 4197) προέρχονται ἀπό ρωμαϊκό στρῶμα.

Οἰκόπεδο Ἑλ. Μιχελῆ (Ἐργατικές Κατοικίες)

Ἡ ἀνασκαφή ἀποκάλυψε τμῆμα ἀπό ἕνα μεγάλο ρωμαϊκό κτίριο (Σχέδ. 3, ἀριθ. 11). Στό κτίριο αὐτό ἀνήκει τό στρογγυλό φρέαρ, πού βρέθηκε στή νότια πλευρά του. Πρός τή βορινή πλευρά τοῦ κτιρίου ὑπάρχει ἀνοιχτός χῶρος, πιθανῶς αὐλή. Στό χῶρο Ι βρέθηκε ρωμαϊκή κεραμική, ἕνας σχεδόν ἀκέραιος πολύμυξος λύχνος καί τμήματα γυάλινων ἀγγείων. Οἱ ρωμαϊκοί τοῖχοι ἔχουν θεμελιωθεῖ πάνω σέ ἑλληνιστικό κτίριο, ἀρκετά καταστραμμένο, ἕνα δωμάτιο τοῦ ὁποίου ἔχει δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες.

Οἰκόπεδο Ἀν. Μάμμα (Ἅγιος Στέφανος)

Βρίσκεται στήν πλαγιά τοῦ Βαθροβουνιοῦ, ὅπου ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας[29], καί πάνω ἀπό τά οἰκόπεδα Γεροντίτη καί Ἀναγνώστου, στά ὁποῖα ἀνασκάφτηκε μεγάλο ἑλληνιστικό νεκροταφεῖο[30]. Στή μικρή ἐπίχωση πού ἔχει ἀπομείνει στό σημεῖο αὐτό, ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἑλληνιστικοῦ τοίχου μέ κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 3,30 μ. Κάτω ἀπό τόν τοῖχο, σέ πολύ χαμηλότερο ἐπίπεδο, φάνηκε τάφος συλημένος, μέ χτισμένες τίς πλευρές, πού πρέπει νά χρονολογηθεῖ σέ μεταγενέστερους χρόνους.

Οἰκόπεδο Ἀν. Μαμμῆ (συν. Βροντοῦ)

Βρίσκεται στό Ο.Τ. 350, στό ὁποῖο ἔχει ἐντοπιστεῖ μεγάλο ὑστερορωμαϊκό καί παλαιοχριστιανικό νεκροταφεῖο[31]. Τό οἰκόπεδο σκάφτηκε ὁλόκληρο καί ἀπέδωσε τάφους λακκοειδεῖς, λαξευμένους στόν πῶρο καί κεραμοσκεπεῖς. Ὁ προσανατολισμός τῶν τάφων παρουσιάζει ποικιλία. Οἱ περισσότεροι ἔχουν προσανατολισμό Α.-Δ. ἀλλά ὁ νεκρός βλέπει πρός Δ. Κανείς ἀπό τούς κεραμοσκεπεῖς δέν περιεῖχε κτερίσματα, ἀλλά καί οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἄλλους ἦταν ἀκτέριστοι. Οἱ τάφοι VII, XVI καί XVII περιεῖχαν ἀπό ἕνα ἀγγεῖο τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ. Ὁ τάφος VII ἀπέδωσε ἐπίσης δύο χρυσά ἐνώτια ἁπλούστατου τύπου (ἀριθ. εὑρ. 4252), ἕνα ἀσημένιο δισκοειδές ἐξάρτημα κοσμήματος, διαμ. 0,025 (ἀριθ. εὑρ. 4253), καί μία χάλκινη περόνη μέ ὠοειδή κεφαλή (ἀριθ. εὑρ. 4254). Ὁ τάφος VII εἶχε ἐπιμελημένη κατασκευή, οἱ πλευρές του ἦταν σοβατισμένες καί ἔφεραν διακόσμηση ἀπό ἐμπίεστους μικρούς κύκλους.

Οἰκόπεδο Κ. Ἀναστασιάδη (ὁδός Ἀλιβερίου καί Καρύστου)

Ἡ συστηματική ἀνασκαφή τοῦ οἰκοπέδου[32] ἀποκάλυψε ἕναν ἀναλημματικό τοῖχο Δ (Σχέδ. 5), μήκ. 13 μ., τοῦ ὁποίου ἡ τοιχοδομία μοιάζει μέ αὐτή κτιρίων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πού εἶχαν ἀνασκαφτεῖ στό ἀπέναντι οἰκόπεδο Δ. Ἀναστασιάδη. Τά κεραμικά εὑρήματα δίνουν τήν ἴδια χρονολόγηση. Πάνω στόν τοῖχο Δ χτίστηκε στή ρωμαϊκή περίοδο[33] ἕνα ἄλλο κτίριο, στό ὁποῖο ἀνήκουν οἱ τοῖχοι Α, Β, Γ καί τό λίθινο κατώφλι ἀπό γκρίζο μάρμαρο. Σώζεται μέρος ἀπό τό δάπεδο τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου, πού ἔχει κατασκευαστεῖ κατά τό «κολυμπητό» σύστημα, δηλαδή μέ μικρά ὄρθια κεραμίδια τοποθετημένα σέ παχύ ὑδραυλικό κονίαμα.

Στά νότια τοῦ τοίχου Δ βρέθηκε τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης πού σώζει μόνο τό γράμμα *Ι* καί πλάκα πού φέρει τέσσερις ἐγχάρακτους κύκλους καί χρησίμευε πιθανῶς ὡς μήτρα μετάλλινων κρίκων.

Κοντά στόν τοῖχο Δ βρέθηκαν καλυμμένα μέ πωρολίθους ἕνα στρογγυλό καί ἕνα τετράπλευρο φρέαρ, πού σκάφτηκαν μέχρι βάθους 3,50 μ. Τά δύο φρέατα ἐπικοι-

27. Μόνο ὁ Ἰω. Παπαδημητρίου εἶχε ἀναφέρει γιά τάφους μέ ἀγγεῖα τοῦ 7ου αἰ. στίς Καμάρες (βλ. Α. Σάμψων, ὅ.π., ὑποσημ. 20).

28. Μοιάζει μέ αὐτές πού εἶχαν βρεθεῖ στόν ἀποθέτη τοῦ οἰκ. Μπασούκου τό 1975 (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά σ. 148).

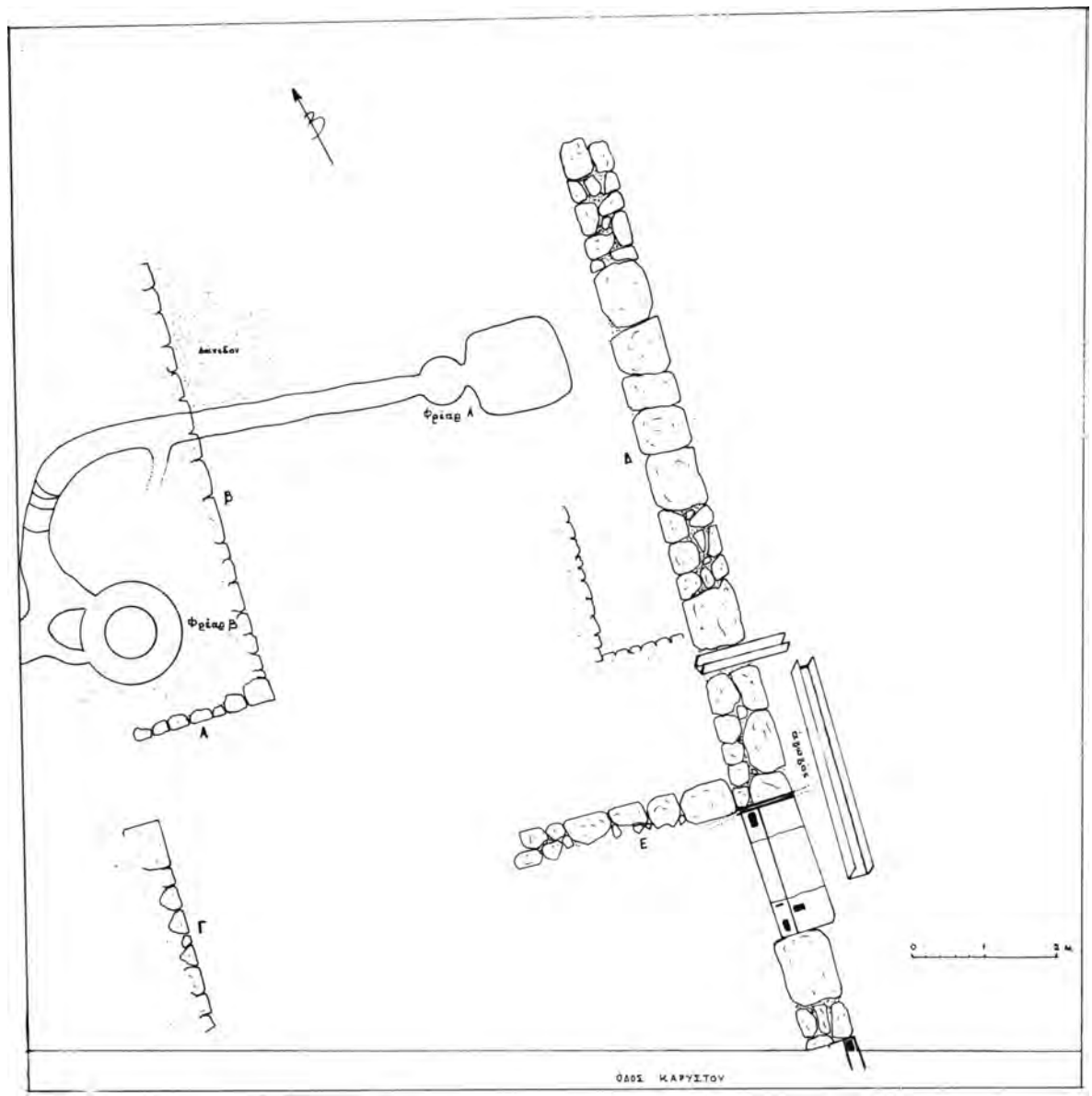
29. ΑΑΑ V (1972), σ. 135, εἰκ. 1. Γ. Παπαβασιλείου, περ. Ἀθηνᾶ, 1891.

30. ΑΑΑ VII (1974), σ. 27, σχέδ. 1. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 137.

31. Ἔχουν ἀνασκαφτεῖ τά οἰκόπεδα Χρ. Σιδέρη (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 252), Παπαθεοδώρου καί Σμπιλίρη, πού ἀπέδωσαν πολλούς τάφους ἀπό τόν 3ο μέχρι τόν 6ο αἰ. μ.Χ.

32. Βρίσκεται ἀπέναντι ἀπό τό οἰκόπεδο Δ. Ἀναστασιάδη, ὅπου εἶχε ἀνασκαφτεῖ παλιότερα κτίριο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 254, Σχέδ. 5).

33. Στό δάπεδο βρέθηκε ὁ λύχνος ὑπ' ἀριθ. 4193, πού ἔχει παράσταση «ὠῶν» στήν περιφέρεια καί στό κέντρο σχηματοποιημένο ἄνθος. Στή βάση φέρει ἐπιγραφή: *ΠΡΕΙΜΟΥ*. Πιθανῶς προέρχεται ἀπό τό κεραμικό ἐργαστήριο στίς Ἐργατικές Κατοικίες, ὅπου βρέθηκαν καί ἄλλοι λύχνοι μέ τήν ἴδια ἐπιγραφή. Ὁ λύχνος τοποθετεῖται στό 2ο αἰ. μ.Χ.

Σχέδ. 5. Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Ἀναστασιάδη. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

νωνοῦν μεταξύ τους. Πρός τά δυτικά ἀνοίγεται στοά, μήκ. 6 μ., πού καταλήγει σέ ἄλλο φρέαρ Β. Ἀπό ἐκεῖ ἄλλη στοά, μήκ. 8 μ., συνεχίζει κάτω ἀπό τή γειτονική οἰκοδομή καί καταλήγει καί αὐτή σέ ἄλλο φρέαρ, πού ἔχει ἐπιχωστεῖ ἀπό παλιά. Ὅλη ἡ κατασκευή εἶναι σοβατισμένη μέ παχύ ὑδραυλικό κονίαμα, πού ἀκολουθεῖ τίς ἀνωμαλίες τῶν τοιχωμάτων. Πρόκειται γιά ἀρχαῖο ὑδραγωγεῖο, ὅπως αὐτά πού ἔχουν βρεθεῖ κατά καιρούς σέ ἄλλα μέρη τῆς Χαλκίδας. Τά ἀρχαῖα αὐτά ὑδραγωγεῖα[34] πρέπει νά χρονολογηθοῦν πρίν καί κατά τήν ἑλληνιστική περίοδο.

Οἰκόπεδο Χρ. Τσατάνη (ὁδός Ληλαντίων)

Γμῆμα ἑλληνιστικοῦ κτιρίου ἀποκαλύφθηκε κατά τή διάρκεια ἐκσκαφῶν στό οἰκόπεδο. Τό μεγαλύτερο μέρος του φαίνεται ὅτι εἶχε καταστραφεῖ κατά τήν οἰκοδόμηση παλιότερης οἰκίας. Ἔχει καλή κατασκευή καί διατηρεῖ μεγάλο μέρος ἀπό ἕνα μαρμάρινο κατώφλι. Ὁ τοῖχος Α φέρει καί στίς δύο πλευρές του παχύ κονίαμα σέ δυό στρώσεις.

Στό ἴδιο κτῆμα βρέθηκαν καί καταγράφτηκαν καί ἄλλα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, πού πιθανῶς προέρχονται ἀπό τήν ἴδια θέση καί ἴσως εἶχαν ἐξαχθεῖ κατά τή θε-

34. Ὁ Παπαβασιλείου (ΠΑΕ 1911, σ. 241) ἀναφέρει ὅτι συστήματα φρεάτων, πού ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους, μέ «ὀχετούς», ὑπῆρχαν στόν Ἅγιο Ἰωάννη, Βαθροβούνι, λόφο Καλλιμάνη καί ἑβραϊκό νεκροταφεῖο.

μελίωση τῆς παλιᾶς οἰκίας. Ὅλα αὐτά ἀνήκουν σέ ἕνα ἤ περισσότερα σημαντικά ἀρχαῖα κτίρια:

Κατώφλι μεγάλων διαστάσεων ἀπό γκρίζο λίθο (μήκ. 2,13, πλ. 0,73 καί ὕψ. 0,40-0,45 μ.). Λίθινο κατώφλι ἐντοιχισμένο σέ σκάλα, μήκ. 1,75, πλ. 0,45 καί ὕψ. 0,35 μ. Δύο δωρικά κιονόκρανα ἀπό πωρόλιθο, πολύ κατεστραμμένα. Τμῆμα ἀπό πώρινο κίονα μέ ραβδώσεις, μήκ. 0,75, διαμ. 0,38 μ. Τμῆμα μαρμάρου μέ κυμάτιο. Τρεῖς σπόνδυλοι ἀπό ραβδωτό πώρινο κίονα, διαμ. 0,40 καί μήκ. 0,60 μ.

Οἰκόπεδο Χρ. Ἀραμπατζῆ (ὁδός Πανιωνίων καί Ἁγίου Ἰωάννη)

Κατά τή διάνοιξη βόθρου καί σέ βάθος 2,80 μ. βρέθηκε στοά πεταλόσχημης τομῆς (ἀγωγός), πού κατευθύνεται ἀπό ΝΔ. πρός ΒΑ. Ὁ ἀγωγός ἔχει ὕψος 1,20 καί πλάτος στή βάση 1,10 μ., εἶναι δέ λαξευμένος σέ σκληρό πρασινωπό πέτρωμα. Ἴχνη ὑδραυλικοῦ κονιάματος δέν παρατηρήθηκαν. Ἡ κατασκευή ἀνήκει πιθανῶς σέ κάποιο ὑδραγωγεῖο τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας. Στήν περιοχή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ κατά καιρούς ἀρκετά φρέατα μέ στοές[35].

Στήν πρασιά τοῦ ἴδιου οἰκοπέδου ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης τοῖχος, μήκ. 3,80 μ., πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀνισοπαχεῖς λιθοπλίνθους. Ὁ τοῖχος συνεχίζεται κάτω ἀπό τήν οἰκία Ἀραμπατζῆ.

Οἰκόπεδο Γ. Στάμου (Ἐργατικές Κατοικίες)

Ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἀποκάλυψε τή συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου, πού εἶχε βρεθεῖ στά οἰκόπεδα Γιαμᾶ καί Δημητρίου (Σχέδ. 3, ἀριθ. 16). Ὁ τοῖχος Α εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ τοίχου Δ τοῦ οἰκοπέδου Δημητρίου. Ἡ κατασκευή του εἶναι πολύ ἐπιμελημένη καί φέρει ἐκτός ἀπό λίθους καί κεράμους ἀρκετά μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη (Σχέδ. 6). Πρός Δ. ἀνοίγεται θύρα, πλ. 1,52 μ., πού διατηρεῖ μαρμάρινο κατώφλι. Ὁ ἀνοιχτός αὐτός χῶρος πρέπει νά ἀποτελοῦσε μία αὐλή. Μέ τούς τοίχους Β καί Γ σχηματίζονται δύο δωμάτια. Στό ἕνα, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὁποίου ἀποκαλύφθηκε στά διπλανά οἰκόπεδα Ζέρβα καί Δημητρίου, βρέθηκε ἕνα φρέαρ, διαμ. 0,60 μ., πού ἔχει ἐπένδυση ἀπό πήλινες πλάκες καμπύλου σχήματος. Γύρω ἀπό τό φρεαρ βρεθηκαν δυο ὀστεινες περόνες μέ ὠοειδή κεφαλή[36], πήλινο εἰδώλιο περιστερᾶς (ἀριθ. εὑρ. 4207), ὕψ. 0,06 μ., γυάλινο ἀγγεῖο πού τοῦ λείπει τό στόμιο (ἀριθ. εὑρ. 4210), σωζ. ὕψ. 0,048 μ., καί δισκοειδεῖς ἀγνύθες.

Σέ ἀρκετό βάθος κάτω ἀπό τό ρωμαϊκό κτίριο, ἀποκαλύφθηκαν οἱ τοῖχοι Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, καί Δ, πού ἀνήκουν στόν 4ο αἰ. Πρόκειται γιά κτίριο, τοῦ ὁποίου ἡ συνέχεια εἶχε βρεθεῖ στό οἰκόπεδο Γιαμᾶ. Δίπλα στόν τοῖχο Η βρέθηκαν πολλά μελαμβαφή ὄστρακα, μεταξύ τῶν ὁποίων μεγάλο μέρος σκύφου τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Οἰκόπεδο Παν. Τζαφέρου (ὁδός Ἀμαρυνθίων)

Κατά τήν ἀποχωμάτωση τοῦ οἰκοπέδου πού συνορεύει μέ τό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς καταστραμμένοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι, ἀπό τούς ὁποίους περισυλλέχτηκαν δύο μικύλλα μελαμβαφή ὕστερα ἑλληνιστικά ἀγγεῖα. Πολλά εὑρήματα ἀπέδωσε ἕνας ἀποθέτης, διαμ. 1,20 μ., σκαμμένος μέσα σέ σκληρότατο πέτρωμα. Μέχρι βάθος 1,50 μ. περιεῖχε πρώιμη ρωμαϊκή κεραμική, πυραμιδοειδεῖς καί δισκοειδεῖς ἀγνύθες καί ἀρκετά θραύσματα γυάλινων ἀγγείων. Μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν καί πολλά ἑλληνιστικά ὄστρακα. Ἀπό βάθος 1,50 μέχρι 9,20 μ. πού ἔφτασε ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἀποθέτη, τά εὑρήματα εἶναι ὁμοιογενή καί ἀνήκουν στόν 1ο-2ο αἰ. μ.Χ. Πολλά ἀπ' αὐτά εἶναι προϊόντα τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐργαστηρίου τῆς Χαλκίδας.

Σέ βάθος 3 μ. συλλέχτηκαν μετάλλινα ἀντικείμενα, σιδερένια καρφιά, ὀστέινο κομβίο καί μολύβδινος δίσκος. Τμῆμα ἀπό πήλινο ρωμαϊκό προσωπεῖο, πήλινες ἀγνύθες καί ρωμαϊκά πινάκια βρέθηκαν σέ βάθος 5 μ. καί σέ βάθος 5,40-5,50 μ. τμῆμα μαρμάρινου ἀγάλματος, στό ὁποῖο διακρίνεται ἡ πτύχωση τοῦ ἱματίου, μικύλλο κωνικό ἀγγεῖο καί σχεδόν τό μισό μαρμάρινης λεκάνης[37], πού φέρει προχοή καί ἄτρητες ἀποφύσεις γιά λαβές. Σέ βάθος 8,30 μ. φάνηκε νερό καί ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἀποθέτη συνεχίστηκε μέ μεγάλη δυσκολία μέχρι τά 9,20 μ.

Οἰκόπεδο Εἰρ. Μήτρου (λόφος Καλλιμάνη)

Στή δυτική πλευρά τοῦ λόφου Καλλιμάνη καί μέ πρόσοψη πρός τό δρόμο πού ὁδηγεῖ πρός τό πεδίο Χαλκίδας, βρίσκεται τό οἰκόπεδο Μήτρου. Ἡ ἀπόπειρα διάνοιξης θεμελίων ἀποκάλυψε λείψανα ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Ὁ ἕνας τοῖχος εἶναι παχύτερος ἀπό τούς ἄλλους (πάχ. 0,70 μ.) καί φέρει κονίαμα καί στίς δύο πλευρές του. Ἡ τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἀπό ἀργούς λίθους καί λιθοπλίνθους, ἀπό παλιότερα κτίρια, μέ συμπλήρωμα ἀπό πήλινες πλάκες καί κεράμους. Στό ΝΔ. τμῆμα τοῦ τοίχου Γ, πού εἶναι ἀρκετά καταστραμμένο, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε θύρα.

Σέ ἀπόσταση 30 μ. περίπου ἀπό τό οἰκόπεδο, στήν κορυφή τοῦ λόφου, ἀνακαλύφθηκε βράχος, στόν ὁποῖο ἔχει χαραχτεῖ ἐπιγραφή:

ΦΟΙ : ΟΡΟΣ

Ἡ ἐπιγραφή φαίνεται ἐλλιπής[38] καί ἀποτελεῖται ἀπό δύο λέξεις πού χωρίζονται μέ σημεῖο στίξης. Πρόκειται γιά κάποιο ὁρόσημο τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας. Ὁ τύπος τῶν γραμμάτων καί ἡ ὕπαρξη στίξης – ἀρκετά σπάνια στήν Εὔβοια – ἐπιβάλλουν μιά πρώιμη χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς, πιθανῶς στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

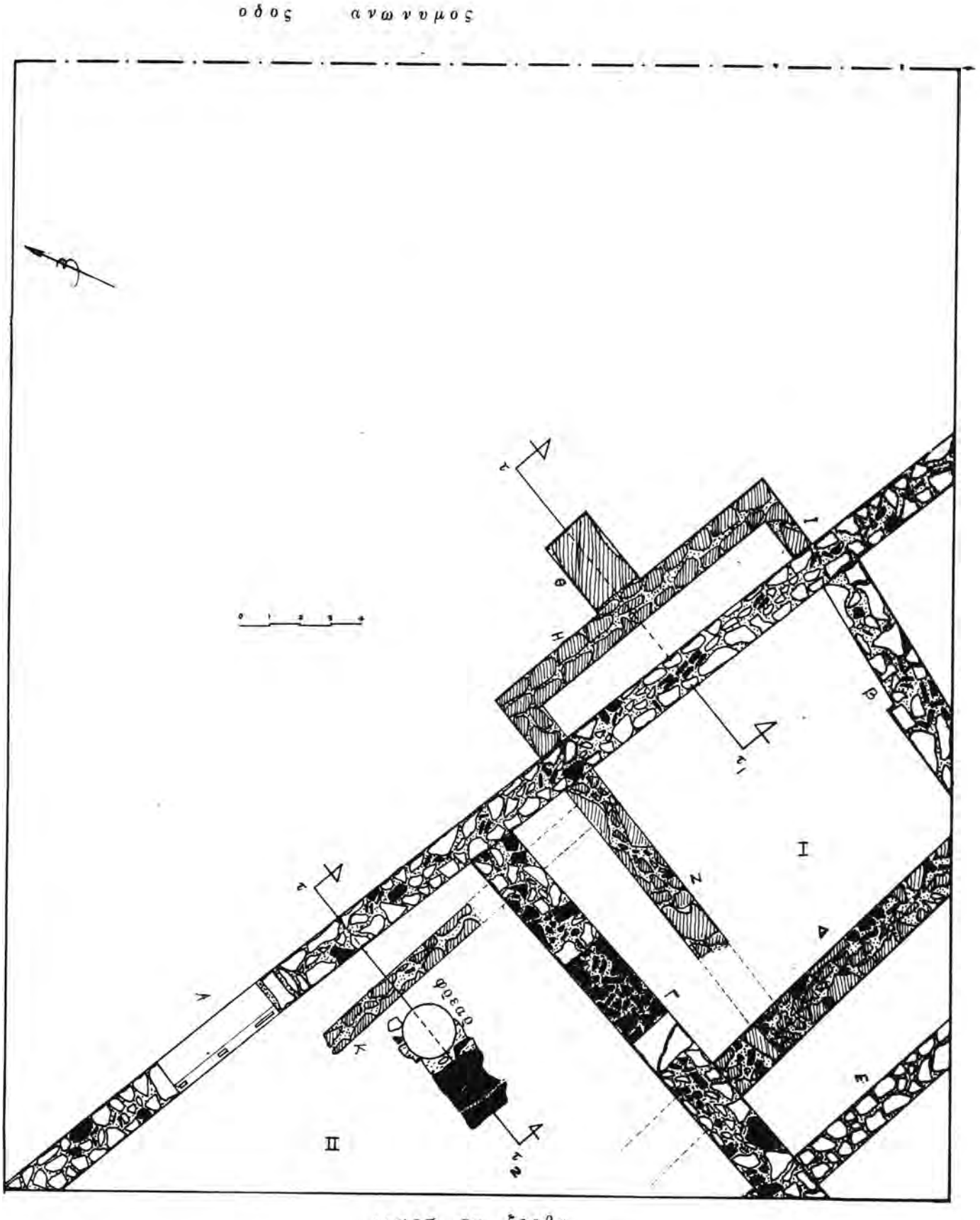
Στά κράσπεδα ἐπίσης τοῦ λόφου Καλλιμάνη, ἐκεῖ πού ἀρχίζει ὁ δρόμος γιά τό στρατόπεδο, ἐντοπίστηκε ψηφιδωτό δάπεδο. Ἔχει καταστραφεῖ ἐν μέρει ἀπό τή διά-

35. Βλ. Παπαβασιλείου, ὅ.π.

36. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 4208, ὕψ. 0,10 μ., καί ἡ 4209, ἐλλιπής, ὕψ. 0,065 μ., φέρουν ἐγκοπές κάτω ἀπό τήν κεφαλή.

37. Πρβλ. BSA 68(1973), εἰκ. 10. Πρόκειται γιά λίθινα γουδιά.

38. Γιά ἀρχαία στίξη βλ. Serge, Rivista di Phillologia, 1932, σ. 453. Σέ ἐπιγραφές τῆς Ρόδου καί τῆς Κῶ ὑπῆρχε πολύ συχνά στίξη τόν 4ο καί 3ο αἰ. π.Χ.

Σχέδ. 6. Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Γ. Στάμου. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

νοιξη τοῦ δρόμου καί ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλες ψηφίδες. Προγραμματίστηκε ἡ ἀνασκαφή του γιά τόν ἑπόμενο χρόνο.

Οἰκόπεδο Ἁγγ. Ζέρβα (Ἐργατικές Κατοικίες)

Τό οἰκόπεδο διασχίζει διαγωνίως ἡ ἀρχαία ὁδός 3, πού ἔχει βρεθεῖ καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς περιοχῆς (Σχέδ. 3, ἀριθ. 17). Στή νοτιοδυτική γωνία βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου (τοῖχοι Ν, Ο) πού εἶχε ἀνασκαφτεῖ στά οἰκόπεδα Γιαμᾶ, Στάμου καί Δημητρίου. Στά ΒΑ. τῆς ὁδοῦ ἀποκαλύφθηκε μεγάλο κτίριο τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς τοίχους Β, Κ, Ζ, Γ, Ε, Λ, Ν (Σχέδ. 7). Ἡ κεραμική τοῦ κτιρίου εἶναι αὐτή τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου τό ὁποῖο ἀπέχει περί τά 20-30 μ. Ἀσυνήθιστη εἶναι ἡ διαμόρφωση τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπερβολικά παχύς. Φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν μεταγενέστερες προσθῆκες, γιατί ἔχει κλειστεῖ μέρος τῆς θύρας, ἡ ὁποία διατηρεῖ τό μαρμάρινο κατώφλι της.

Τό δωμάτιο Ι διατηρεῖ μέρος ἀπό τό δάπεδό του, πού ἀποτελεῖται ἀπό πήλινες πλάκες. Κοντά στόν τοῖχο Β βρέθηκε τό πάνω μισό πήλινου πίθου, πού ἀποτελεῖ στόμιο φρέατος[39]. Κάτω ἀπό τό δάπεδο τοῦ δωματίου Ι ὑπῆρχαν πολλά ἑλληνιστικά καί κλασικά ὄστρακα.

Ἐντυπωσιακά ἦταν τά εὑρήματα πού ὑπῆρχαν στό δάπεδο τῶν δωματίων Ι καί ΙΙΙ. Πρόκειται γιά μαρμάρινα γλυπτά καί βάθρα ἀγαλμάτων ἤ βωμίσκους πού περιγράφονται παρακάτω. Ὅλα αὐτά, καθώς ἐπίσης καί μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, βρέθηκαν μαζί μέ πολλούς λύχνους, ἀγγεῖα, εἰδώλια καί μῆτρες εἰδωλίων τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου (1ος-2ος αἰ. μ.Χ.):

1. Μαρμάρινη ἀντρική κεφαλή ὑπερφυσικοῦ μεγέθους[40] (ἀριθ. εὑρ. 4164). Ἔχει πλούσια βοστρυχωτή κόμη, πού χωρίζεται πάνω ἀπό τό μέτωπο καί καλύπτοντας τά αὐτιά ἑνώνεται μέ τά πυκνά γένεια (Πί ν. 107 α). Τά ἀνοιχτά χείλη ἀφήνουν νά φαίνεται ἕνα συγκρατημένο χαμόγελο. Φέρει περικεφαλαία ρωμαϊκοῦ τύπου, πού ἔχει ἑκατέρωθεν δύο ἀνάγλυφους γρύπες καί ψηλό λοφίο μέ τρεῖς ὀπές[41]. Στό πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει μεγάλη ὀπή. Ὕψ. 0,52 μ.

2. Μαρμάρινος κορμός ἀγαλματίου γυναίκας (ἀριθ. εὑρ. 4160)[42], πού φέρει χιτώνα καί ἱμάτιο. Τό δεξί χέρι σώζεται μέχρι τόν ἀγκώνα, ὅπου ὑπάρχει ὀπή σύνδεσης. Τό ἀριστερό χέρι ἀκουμπᾶ στόν ὦμο παιδιοῦ, τό ὁποῖο κρατεῖ μέ τό δεξί του χέρι προχοΐδιο (Πί ν. 107 β). Ὕψ. 0,36 μ.

3. Μαρμάρινο ἀγαλμάτιο γυναίκας (ἀριθ. εὑρ. 4161) πού τοῦ λείπει ἡ κεφαλή (Πί ν. 107 γ). Φέρει χιτώνα μέ ἀπόπτυγμα, ἐνῶ στόν ὦμο διακρίνεται ἡ ἄκρη τοῦ ἱματίου. Στηρίζεται στό δεξί πόδι, ἐνῶ τό ἀριστερό εἶναι λυγισμένο. Τό δεξί χέρι ἦταν ἔνθετο. Ὕψ. 0,53 μ.

4. Μαρμάρινη κεφαλή γυναικείου ἀγάλματος (ἀριθ. εὑρ. 4162). Τό πρόσωπο εἶναι ἐπιτήδεια δουλεμένο. Ἡ κόμη σχηματίζει στό πίσω μέρος «κεκρύφαλο». Πάνω ἀπό τό μέτωπο φέρει στεφάνι ἀπό σχηματοποιημένα φύλλα. Ὁ ρεαλισμός τοῦ προσώπου δείχνει ὅτι πρόκειται γιά εἰκονιστική κεφαλή Ρωμαίας. Βάθυνση στό κάτω μέρος τῆς κεφαλῆς σημαίνει ὅτι αὐτή ἦταν ἔνθετη. Ὕψ. 0,275 μ.

5. Τμῆμα μαρμάρινου ἀγάλματος (ἀριθ. εὑρ. 4159). Σώζεται ὁ ἀριστερός ὦμος καί μέρος τοῦ βραχίονα.

6. Ἀγαλμάτιο ἡμίγυμνης Ἀφροδίτης (ἀριθ. εὑρ. 4105), πού τοῦ λείπουν ἡ κεφαλή καί τά χέρια. Στηρίζεται στό ἀριστερό πόδι, ἐνῶ τό δεξί προβάλλει λυγισμένο. Τό πτυχωμένο ἱμάτιο, ζωσμένο στή μέση, πέφτει πρός τά κάτω ἀφήνοντας ἀκάλυπτο τό κάτω μέρος τῶν ποδιῶν. Οἱ πτυχώσεις ἀποδίδονται ἄτεχνα. Ὀπές δείχνουν ὅτι τά χέρια ἦταν ἔνθετα. Ὕψ. 0,42 μ.

7. Μαρμάρινη κεφαλή νέου ἄντρα[43] (ἀριθ. εὑρ. 4102), σπασμένη σέ πολλά μέρη τοῦ προσώπου (Πί ν. 107 δ). Ἡ κόμη εἶναι κοντή, βοστρυχωτή καί συγκρατεῖται μέ ταινία δεμένη πάνω ἀπό τό μέτωπο. Τό πρόσωπο παρουσιάζει δυσαναλογίες. Ὕψ. 0,215 μ.

8. Μαρμάρινος φαλλός (ἀριθ. εὑρ. 4103), θραυσμένος ἐν μέρει στό πάνω μέρος τῶν ὄρχεων. Φέρει δύο ὀπές σύνδεσης. Μῆκος 0,165 μ.

9. Μαρμάρινος φαλλός[44] σέ στύση (ἀριθ. εὑρ. 4104).

10. Μαρμάρινη ἔνθετη κεφαλή ἀγαλματιδίου[45] Ἀθηνᾶς (ἀριθ. εὑρ. 4097) (Πί ν. 108 α). Τό πάνω μέρος τῆς κεφαλῆς ἔχει ὀπή γιά τήν τοποθέτηση τοῦ λοφίου τῆς περικεφαλαίας. Τό πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς φαίνεται ἄπεργο. Ὕψ. 0,24 μ.

11. Μαρμάρινη κεφαλή γυναίκας (ἀριθ. εὑρ. 4096), σπασμένη ἐλαφρά. Ἡ κόμη, πού στό πίσω μέρος ἀποδίδεται μέ βαθιές ἐγχαράξεις, συγκεντρώνεται ἐμπρός καί περιβάλλει τό πρόσωπο σάν στεφάνι. Πλόκαμοι ἑκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ. Ὕψ. 0,075 μ.

12. Μαρμάρινη κεφαλή γυναικείου ἀγαλματιδίου (ἀριθ. εὑρ. 4036). Ἔχει κοντή κυματοειδή κόμη, πού στό πάνω μέρος ἔχει ἐπίπεδη ἀπόληξη (πόλος;). Ὕψ. 0,07 μ.

39. Ὅλη ἡ περιοχή ἔχει ἄφθονο νερό σέ μικρό βάθος. Φρέατα βρέθηκαν σ' ὅλα σχεδόν τά ἀρχαῖα κτίρια, σέ δωμάτια ἤ αὐλές.

40. Πρόκειται πιθανότατα γιά μυθολογικό πρόσωπο. Ἡ κεφαλή εἶναι ἰδεαλιστική καί ἀποκλείεται νά ἀπεικονίζει αὐτοκράτορα ἤ ἄλλο σημαῖνον πρόσωπο τῆς ἐποχῆς. Πιθανόν ἡ κεφαλή νά ἦταν ἔνθετη.

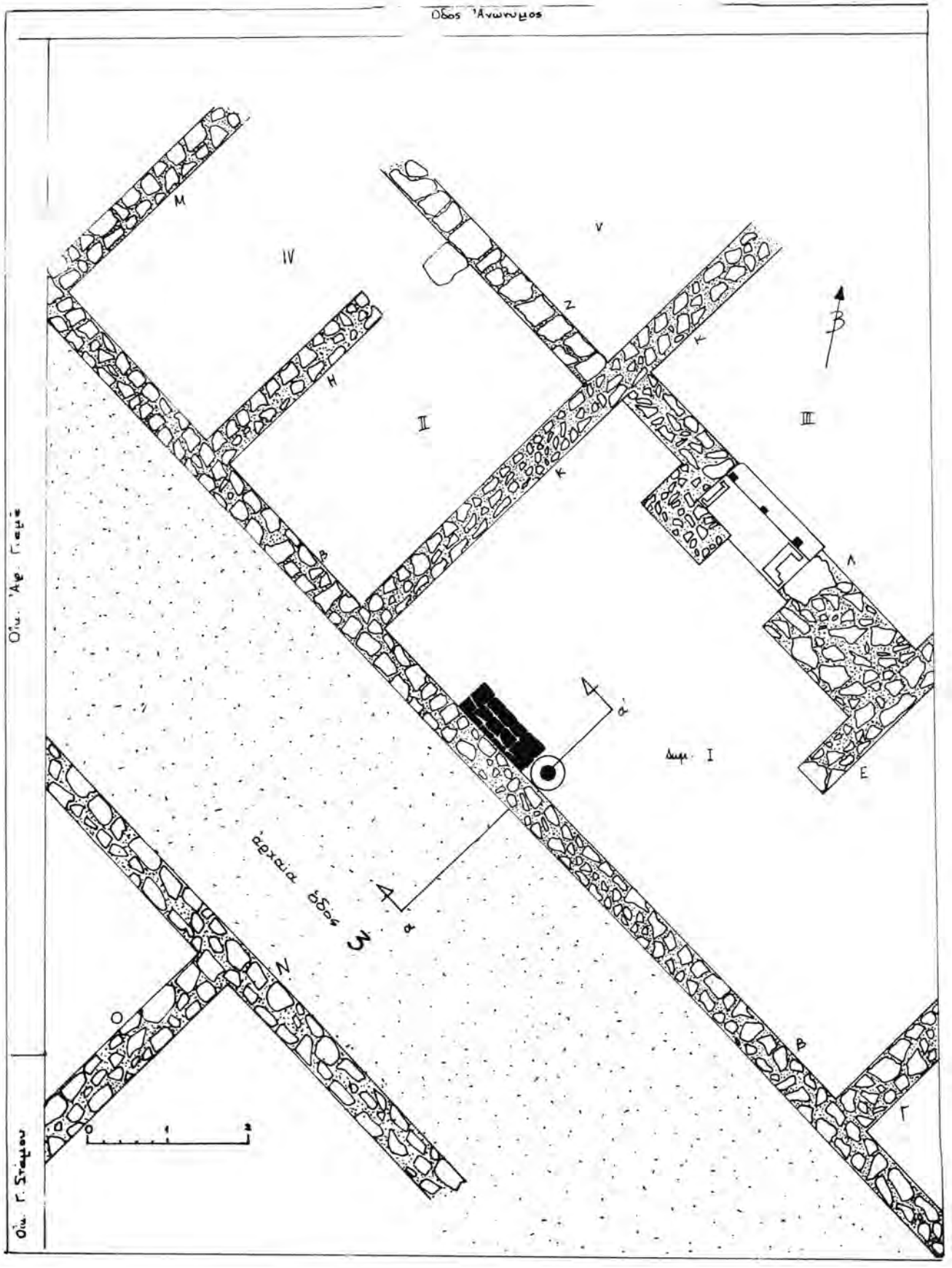
41. Τό κράνος μοιάζει μέ αὐτό τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Medici τῆς Θεσσαλονίκης (Γ. Δεσπίνη, Ἀκρόλιθα, 1975, εἰκ. 4-5). Τῆς Ἀθηνᾶς φέρει ἑκατέρωθεν δύο φτερωτούς Πηγάσους, οἱ ὁποῖοι ἦταν ἔνθετοι. Στό κεφάλι τῆς Χαλκίδας μόνο τό πάνω μέρος τοῦ κράνους ἦταν ἔνθετο. Ἡ Ἀθηνᾶ Medici ἀνήκει στήν ἐποχή τοῦ Ἀδριανοῦ ἤ τῶν Ἀντωνίνων.

42. Ἴσως πρόκειται γιά παράσταση τῆς Εἰρήνης μέ τόν Πλοῦτο. Γνωρίζουμε δμως ὅτι τό σύμπλεγμα αὐτό ἀπεικονίζεται διαφορετικά.

43. Εἰκονιστική κεφαλή ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα, ἐποχῆς Τραϊανοῦ-Ἀντωνίνων (πρβλ. V. Poulsen, Les Portraits Romains, Carlsberg Glyptothek, 1962. W. Gross, Bildnisse Trajans, 1960. ΑΑΑ V (1972), σ. 129-134).

44. Δέ φαίνεται νά ἀνήκει σέ ἄγαλμα. Οἱ φαλλοί σέ στύση ἀπεικονίζουν τόν Ἑρμῆ (προσωνυμία Ἑρμῆ: Φάλης) καί τοποθετοῦνταν σέ βάθρα. Στήν Κυλλήνη ὑπῆρχε πρός τιμή τοῦ Ἑρμῆ *ὀρθόν αἰδοῖον ἐπί τοῦ βάθρου* (Παυσανίας VI 26, 5). Ἐπίσης στήν Κυλλήνη *αἰδοῖον δεδημιουργημένον λόγῳ τινί φυσικῷ* (Ἀρτεμίδωρος, Ὀνειροκρ. 1, 45).

45. Τό κεφάλι τῆς Ἀθηνᾶς ἔχει χαρακτήρα πολύ ἐπαρχιακό καί πολλές ἀτέλειες. Φαίνεται ὅτι εἶχε παραμείνει ἡμιτελές.

Σχέδ. 7. Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Ζέρβα. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

13. Μαρμάρινη κεφαλή γυναικείου ἀγαλματιδίου (ἀριθ. εὐρ. 4095). Ἡ κόμη ἔχει χωρίστρα στή μέση καί ἀποδίδεται μέ ἐγχαράξεις. Τό δεξί μάτι καί τό πάνω τμῆμα τοῦ μετώπου εἶναι ἡμιτελή. Ἡ κεφαλή ἦταν ἔνθετη. Μικρή ὀπή κάτω ἀπό τό δεξί αὐτί. Ὕψ. 0,095 μ.

14. Μαρμάρινος κορμός Ἀφροδίτης (ἀριθ. εὐρ. 4098). Τά χέρια ἔχουν κοπεῖ ἀπό τόν ὦμο. Στή μέση διακρίνεται ἡ παλάμη τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Ὁ κορμός ἔχει ἐλαφριά κάμψη πρός τά ἐμπρός. Στό πάνω μέρος τῶν γλουτῶν διακρίνεται τμῆμα ἐνδύματος. Ὕψ. 0,113 μ.

15. Ἀγαλματίδιο Ἀφροδίτης (ἀριθ. εὐρ. 4099), πού τοῦ λείπει ἡ κεφαλή. Φέρει ἱμάτιο, πού συγκρατεῖται στόν ἀριστερό ὦμο καί πέφτει λοξά στή μέση. Τό δεξί χέρι λείπει, ἐνῶ τό ἀριστερό ἀκουμπᾶ στή μέση. Τό πίσω μέρος ἄπεργο. Ὕψ. 0,175 μ.

16. Μαρμάρινη κεφαλή νέου[46] (ἀριθ. εὐρ. 4100), πού ἔχει στό κάτω μέρος γόμφο (Πί ν. 108 β). Ἡ κόμη κοντή, τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ. Ὕψ. 0,17 μ.

17. Μικρογραφία ἑρμαϊκῆς στήλης (ἀριθ. εὐρ. 4101). Στό μέσο περίπου ὑπάρχει ὀπή γιά τήν ἔνθεση τοῦ φαλλοῦ (Πί ν. 108 γ). Ὕψ. 0,182 μ.

18. Ἀκέραιο ἀγαλματίδιο Κυβέλης (ἀριθ. εὐρ. 4153)[47]. Κοντά στό δεξί πόδι τῆς θεᾶς εἰκονίζεται λιοντάρι. Στό δεξί χέρι κρατεῖ τύμπανο. Ὕψ. 0,155 μ.

19. Ἀκέφαλο ἀγαλματίδιο Κυβέλης (ἀριθ. εὐρ. 4154). Ἡ θεά φέρει στά γόνατά της μικρό λιοντάρι. Μέ τό ἀριστερό χέρι κρατεῖ τύμπανο, ἐνῶ στό δεξί δυσδιάκριτο ἀντικείμενο. Ὕψ. 0,15 μ.

20. Ἀκέραιο ἀγαλμάτιο Κυβέλης (ἀριθ. εὐρ. 4155). Ἡ θεά φέρει χιτώνα καί ἱμάτιο πού ἀναδιπλώνεται στά γόνατα (Πί ν. 108 δ). Στό δεξί χέρι κρατεῖ τύμπανο, ἐνῶ τό ἀριστερό σώζεται ἕως τόν καρπό. Ἡ ἄκρη τοῦ χεριοῦ ἦταν ἔνθετη. Στήν κεφαλή φέρει πόλο. Στό δεξί πόδι εἰκονίζεται λιοντάρι. Ὕψ. 0,302 μ.

21. Τμῆμα ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου τοῦ τύπου τῶν «νεκροδείπνων» (ἀριθ. εὐρ. 4158). Τό δεξί ἄκρο τῆς στήλης ὁρίζει παραστάδα καί τό πάνω μέρος φέρει ἐπιστύλιο μέ γεῖσο. Ὁ νεκρός ξαπλωμένος πάνω σέ ἀνάκλιντρο κρατάει κέρας Ἀμαλθείας, ἐνῶ μπροστά του ὑπάρχει τραπέζι μέ φαγητά. Κοντά του εἰκονίζεται γυναίκα. Στό κάτω μέρος τῆς στήλης ὑπάρχει γόμφωση γιά τήν τοποθέτησή της σέ βάση. Ὕψ. 0,25, πλ. 0,26 μ.

22. Μαρμάρινος βωμίσκος, πού ἔχει τή μορφή παραστάδας μέ ἐπίκρανο. Ὕψ. 0,22, πλ. 0,108 μ. Στίς δύο μακριές πλευρές ἔχει ἀνάγλυφη παράσταση κεφαλῆς κριοῦ καί στίς δύο στενές ρόδακα. Στή μιά πλευρά ὑπάρχει ἐπιγραφή:

ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΗι
ΦΑΝΕΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΩΡΟΝ
ΣΥΡΙΑ ΘΕΩι[48]

23. Τμῆμα μαρμάρινου κιονίσκου (ἀριθ. εὐρ. 4156), πού φέρει στή βάση ἐκφυλισμένο τροχίλο καί σκοτία. Ἔχει ἀνάγλυφη διακόσμηση ροδάκων καί «γιρλάντας» καί ἐπιγραφή:

ΕΥΧΗΝ ΜΗΤΡΙ ΘΕΩΝ

Προφανῶς ἦταν ἀφιέρωμα στή θεά Κυβέλη. Στό πάνω μέρος τοῦ κιονίσκου σώζονται ἴχνη ἀπό τά γράμματα πού δήλωναν πιθανῶς τό ὄνομα τοῦ ἀναθέτη. Ὕψ. 0,12 μ.

24. Μαρμάρινο βάθρο (ἀριθ. εὐρ. 4170) μέ τετράγωνη βάση, πλευρᾶς 0,33 μ. Στή βάση καί στό πάνω μέρος ὑπάρχει κυμάτιο. Ὕψ. 0,32 μ.

25. Μαρμάρινη λεκάνη, ἀρκετά σπασμένη, πού προέρχεται ἀπό περιρραντήριο. Διάμ. 0,30, σωζ. ὕψ. 0,095 μ.

Ἀπό τήν κεραμική, τίς ἐπιγραφές καί τήν τεχνοτροπία, τά γλυπτά τῆς Χαλκίδας χρονολογοῦνται στό α΄ μισό τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἡ ἐργασία εἶναι συνήθως ἐπαρχιακή, ἀλλά δέ λείπουν καί τά ἐμπνευσμένα ἔργα, ὅπως οἱ κεφαλές ἀριθ. εὐρ. 4164 καί 4162. Τά περισσότερα γλυπτά ἔχουν ἰσχυρή κλασικιστική διάθεση[49] καί εἰκονίζουν θεούς τῆς ἀρχαιότητας. Οἱ εἰκονιστικές κεφαλές ἀντιπροσωπεύουν μικρό ποσοστό. Ἡ ἐπανάληψη τῶν ἴδιων τύπων καί ἡ ἡμιτελής κατασκευή μερικῶν ἔργων δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα ἐργαστήριο κατασκευῆς ἀγαλμάτων[50], πού δέν ἀποκλείεται νά ἦταν ἐγκαταστημένο σ' αὐτό τό ἴδιο τό κτίριο. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κτιρίου δέ σκάφτηκε. Τοῦτο συνεχίζεται στό διπλανό οἰκόπεδο, πού ἡ ἀνασκαφή του στό μέλλον ἴσως παρουσιάσει ἐκπλήξεις. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ μαρμάρινη κεφαλή ἀριθ. εὐρ. 4164 βρέθηκε ἀκριβῶς στό σύνορο τῶν δύο οἰκοπέδων.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τό γεγονός ὅτι τά γλυπτά βρέθηκαν σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό κεραμικό ἐργαστήριο καί ὅτι μεγάλο μέρος ἀπό λύχνους[51] τοῦ ἐργαστηρίου ἦταν στό ἴδιο στρῶμα μέ αὐτά. Δέν ἀποκλείεται στό μέρος αὐτό νά βρίσκονταν συγκεντρωμένα τά ἐργαστήρια τῆς ρωμαϊκῆς Χαλκίδας, γιατί σέ ἄλλα σημεῖα ἐντοπίστηκαν καί ἴχνη κατεργασίας μεταλλευμάτων. Πάντως ἡ ση-

46. Ἡ κόμμωση χαρακτηριστική τῆς ἐποχῆς Τραϊανοῦ (AAA V (1972), σ. 130, εἰκ. 1-2).

47. Πρβλ. ἀγαλματίδια Κυβέλης ἑλληνιστικῶν χρόνων, G. Bordenache, Sculture greche e romane del Museo Nation. di Antichità di Bucarest, 1969, πίν. XXII 45, 46, 48.

48. Προφανῶς ἦταν ἀφιέρωμα στήν Ἀφροδίτη (Ἀστάρτη) πού εἶχε συριακή προέλευση.

49. Ὁ κλασικισμός ὑποβόσκει ἤδη ἀπό τούς τελευταίους ἑλληνιστικούς χρόνους (1ος αἰ. π.Χ.).

50. Στή Ρώμη ἀπό τόν 1ο αἰ. π.Χ. ὑπάρχουν ἐργαστήρια πλαστικῆς. Γνωστά ἦταν ὀνόματα καλλιτεχνῶν ὅπως Στέφανος, Πασιτέλης, K. Menelaus. Οἱ γλύπτες χρησιμοποιοῦσαν προπλάσματα, τά ὁποῖα πουλοῦσαν σέ ἄλλους τεχνίτες, ὅπως γινόταν καί μέ τίς πῆλινες μῆτρες λύχνων καί εἰδωλίων. Τά ἀνδριαντοποιεῖα στήν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι δημιουργήθηκαν ἀργότερα ἀπό αὐτά τῆς Ρώμης.

51. Ὅλοι οἱ λύχνοι αὐτοί δέν εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ, ἑπομένως βρίσκονταν στό στάδιο τῆς κατασκευῆς ἢ ἦταν ἕτοιμοι γιά πώληση. Δέν ἀποκλείεται νά συνδέονται στενά τά δύο ἐργαστήρια.

μασία τῆς ὕπαρξης ἀνδριαντοποιείου στή ρωμαϊκή Χαλκίδα εἶναι πολύ μεγάλη, ἄσχετα μέ τήν καλλιτεχνική ποιότητα τῶν προϊόντων του.

Οἰκόπεδο Εὐαγγ. Κουτσαυλῆ (ὁδός Πανιωνίων καί Ἁγίου Ἰωάννη)

Βρίσκεται στήν ὁδό Κάτω Πανιωνίων καί ἔχει διαστάσεις 20×20 μ. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ οἰκοπέδου παρουσίασε σχεδόν ἀπό τήν ἐπιφάνεια ἕνα μαλακό κιτρινωπό πέτρωμα, ἐνῶ στή νοτιοανατολική του γωνία ἀποκαλύφθηκε ἕνα ἀρκετά καταστραμμένο κτίριο, πού ἔχει πρόσοψη σέ ἀρχαῖο δρόμο. Ὁ δρόμος αὐτός ἔχει πάλι τή γνωστή κατεύθυνση ἀπό ΝΑ.-ΒΔ. Ἡ χρήση τοῦ κτιρίου ἀποσαφηνίστηκε μέ τήν ἀποκάλυψη ἀρχαίου κλιβάνου[52], τοῦ ὁποίου τό σχῆμα σέ κάτοψη εἶναι μᾶλλον τετράπλευρο μέ στρογγυλευμένες τίς γωνίες. Τό ἀρχαῖο αὐτό καμίνι ἔχει μῆκος πλευρᾶς 2,70 μ. καί εἶναι κατασκευασμένο ἀπό κεράμους. Τέσσερα ἀνακουφιστικά τρίγωνα σχηματίζονται στό ὕψος πού ἀρχίζει νά στρογγυλεύει γιά τή στήριξη τῆς θολωτῆς ὀροφῆς. Ἡ εἴσοδος τοῦ καμινιοῦ βρέθηκε στήν ἀνατολική πλευρά του καί ἔχει ὕψος μόνο 0,90 μ. Στό κάτω μέρος τό καμίνι σχηματίζει «πατούρα», πλ. 0,50 καί ὑψ. 0,50 μ., καί τό τμῆμα ὅπου τοποθετοῦσαν τήν πυρά ἔχει ἀπιόσχημη μορφή. Τό χαμηλότερο αὐτό σημεῖο τοῦ κλιβάνου περιεῖχε στρώματα πυρᾶς καί μερικά ἑλληνιστικά ὄστρακα.

Μέσα στήν ἐπίχωση τοῦ κλιβάνου ὑπῆρχαν κεραμικά καί ἄλλα προϊόντα τοῦ ρωμαϊκοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου, πού δείχνουν πιθανῶς ὅτι τόν 1ο αἰ. μ.Χ. αὐτός εἶχε πάψει νά λειτουργεῖ. Τά ἀντικείμενα αὐτά ἦταν ἕνας ἐρυθροβαφής λύχνος τύπου Θ[53] (ἀριθ. εὑρ. 4201), κεφαλή γυναικείου εἰδωλίου (ἀριθ. εὑρ. 4202), τμῆμα εἰδωλίου Ἀφροδίτης (ἀριθ. εὑρ. 4206), ρωμαϊκός ἰδιόμορφος λύχνος (ἀριθ. εὑρ. 4203) καί πολλά κομμάτια ἀπό ἐρυθροβαφεῖς ρωμαϊκούς σκύφους[54].

Τό τελευταῖο στρῶμα περιεῖχε μόνο μελαμβαφή ἑλληνιστικά ὄστρακα. Πολύ ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ ἀνακάλυψη μέσα στήν ἐπίχωση τοῦ κλιβάνου θραυσμάτων ἀπό κονιάματα τοίχου, πού ἔφεραν τοιχογραφίες, ἀπό βάθος 0,20-1,50 μ. Τά κονιάματα ἔχουν πάχος 0,009-0,02 μ. καί πιθανῶς ἀνήκουν σέ περισσότερα ἀπό ἕνα δωμάτια. Τά χρώματα εἶναι συνήθως ἐξίτηλα. Ὑπάρχουν διάφορες ζῶνες μονόχρωμες, ἀλλά δέν εἶναι δυνατό νά ἀποκαταστήσουμε τή θέση τους μέσα στό δωμάτιο. Πιθανῶς στό κάτω μέρος ὑπῆρχε ζώνη, ὑψ. 0,10 μ., μέ φόντο κίτρινο καί διακόσμηση καστανῶν καί λευκῶν γραμμῶν, πού μιμοῦνται ὀρθομαρμάρωση. Ἑκατέρωθεν τῆς ζώνης αὐτῆς ὑπάρχουν μονόχρωμες ταινίες φαιοῦ χρώματος, ἄγνωστου πάχους. Σέ ἀρκετά ψηλό μέρος τοῦ δωματίου θά βρισκόταν πλατιά ζώνη, πού φέρει φυτικές παραστάσεις, ὅπως φύλλα κισσοῦ, ρόδακες, κλάδους, ἀνθούς κ.ἄ., μέ κόκκινο χρῶμα σέ γκρίζο φόντο. Συχνά ὡς συμπλήρωμα ὑπάρχει καί κίτρινο χρῶμα. Σέ μιά δεύτερη ζώνη, ψηλότερα ἀπό τήν προηγούμενη, ἐπαναλαμβάνονται τά ἴδια θέματα μέ χρῶμα ὑπόλευκο ἤ γκρίζο σέ βάθος κόκκινο. Τό θέμα πού ἐπαναλαμβάνεται συχνά εἶναι τά φύλλα κισσοῦ καί οἱ ρόδακες, πού σχηματίζουν εἶδος ἁλυσίδας. Στήν ἴδια ζώνη ἀνήκουν δύο κομμάτια μέ ἐγχάρακτη παράσταση καί ἐπιγραφή:...*ΡΜΗ*..... Ἡ φυτική αὐτή διακόσμηση, πού δέν τῆς λείπει ὁ εἰδυλλιακός χαρακτήρας, πιθανότατα ἀποτελεῖ μίμηση τοῦ γ΄ πομπηιανοῦ ρυθμοῦ, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τούς χρόνους τοῦ Αὐγούστου[55]. Ὑπάρχουν ἐπίσης καί ἄλλες ζῶνες, χρώματος λευκοῦ, πράσινου καί βυσσινί, πού χωρίζονται μέ λεπτές ταινίες.

Ἀπό τούς κυριότερους χώρους τοῦ ἐργαστηρίου πρέπει νά ἦταν τό δωμάτιο πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς τοίχους Γ, Δ καί Ν. Τό δάπεδο εἶχε μία στρώση ἀπό θραύσματα κεραμίδων. Πιθανῶς ἐδῶ βρισκόταν τό «ζυμωτήρι» τοῦ ἐργαστηρίου. Στό δάπεδό του βρέθηκαν δεκάδες σφῆνες κλιβάνου[56] μαζί μέ ἑλληνιστική κεραμική. Ἄν καί τό σχῆμα τους εἶναι βασικά τό ἴδιο μέ αὐτῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐργαστηρίου (οἰκόπεδο Ἀθανασίου), διαπιστώνουμε ἀρκετές διαφορές, ὅπως τή στρογγυλοποίηση τοῦ κυρίως σώματος, τό χαμηλό ὕψος τοῦ κάθετου τμήματος τῆς σφήνας καί τήν ἀπουσία ἐμπιέσεων καί λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Ἀνάμεσα στό «ζυμωτήρι» καί στό καμίνι ὑπάρχει ἕνα εἶδος φρεατίου, διαστ. 1,40×0,90 μ., λαξευμένου μέσα στόν πῶρο καί χτισμένου στά χείλη μέ πέτρες. Μέσα σ' αὐτό βρέθηκαν ἑλληνιστικά ὄστρακα καί στηρίγματα κλιβάνου. Κοντά στόν τοῖχο Α ὑπῆρχαν θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καί ἑλληνιστικῶν εἰδωλίων, δύο ἄβαφα ἀγγεῖα καί κομμάτια ἀπό σιδερένια ἀντικείμενα.

Ἡ μικρή ποσότητα τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς δέν πείθει ὅτι αὐτή ἦταν προϊόν τοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, παρόλο ὅτι δέν ἐρευνήθηκε ὁλόκληρη ἡ ἐγκατάσταση τοῦ κεραμουργείου, ὅτι δέ βρέθηκε κεραμική σέ μεγάλες ποσότητες ἤ ἀποτυχίες τοῦ κλιβάνου, ὅπως συνήθως συμβαίνει σέ κεραμικά ἐργαστήρια. Πιθανῶς τό μεγάλο μέγεθος τοῦ καμινιοῦ σημαίνει ὅτι τά κυριότερα προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου ἦταν μεγάλα χοντροειδή ἀντι-

52. Ἡ κατασκευή τοῦ κλιβάνου εἶναι ἴδια μέ αὐτή τοῦ κλιβάνου στόν Ἅγιο Πέτρο Κυνουρίας (ΑΜ 33 (1908), σ. 177, εἰκ. 1). Μόνο τό χαμηλότερο μέρος πού ἔβαζαν τήν πυρά εἶναι κυκλικό, διαμ. 0,65 μ., καί στό μέσο εἶχε κεντρικό πεσσό. Χρονολογεῖται στόν 3ο αἰ. π.Χ. Στόν κλίβανο τῆς Χαλκίδας δέν ὑπάρχει ἐσχάρα, ὅπως συνηθιζόταν σέ παρόμοιες κατασκευές. Πρβλ. κλίβανο στήν Ἠλιδα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. (ΑΑΑ IV (1971), σ. 27, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, Πίν. 121 β). Ὁ κλίβανος τῆς Ἠλιδας χρησίμευε ὅπως καί τῆς Χαλκίδας γιά τό ψήσιμο κεράμων.

53. Οἱ λύχνοι αὐτοί εἶναι κνιδιακῆς προέλευσης, ἀλλά κατασκευάζονταν μέ μῆτρες καί στή Χαλκίδα. Τύπος 54C τῆς Ἀγορᾶς (Agora V, πίν. 46).

54. Agora V, πίν. 61.

55. V. M. Strocka, Die Wandmalerei der Hanghäuser in Ephesos, II, 1977, ἀριθ. 462-463. Τό κόκκινο βάθος συνηθίζεται πολύ σέ τοιχογραφίες τῆς Πομπηίας καί τῆς Ἐφέσου (2ος-5ος αἰ. μ.Χ.). Τά φυτικά θέματα συνηθίζονται πολύ (ὅ.π., ἀριθ. 357-399). Καρδιόσχημα φύλλα ὅπως στά δείγματα τῆς Χαλκίδας (ὅ.π., ἀριθ. 13). Συνηθίζεται ἐπίσης νά γράφεται τό ὄνομα τῶν μυθολογικῶν μορφῶν μέ χρῶμα ἤ ἐγχάραξη (ὅ.π. ἀριθ. 194, 333, 341).

56. ΑΑΑ IV (1971), σ. 414, εἰκ. 1, kiln supports. Στό χῶρο τοῦ ἐργαστηρίου βρέθηκαν 84 σφῆνες.

κείμενα, ὅπως κεραμίδες. Πάντως ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ ἀνακάλυψη σχεδόν ὁλόκληρου τοῦ κλιβάνου, ἡ κατασκευή καί τό σχῆμα τοῦ ὁποίου χρειάζονται εἰδική μελέτη.

Οἰκόπεδο Λιάσκου ('Εργατικές Κατοικίες)

Ἡ συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου, πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ στό οἰκόπεδο Ἀθανασίου τό 1974, σκάφτηκε στό γειτονικό οἰκόπεδο Λιάσκου (Σ χ έ δ. 3, ἀριθ. 13). Τό ἐργαστήριο φαίνεται ὅτι ἦταν ἀρκετά ἐκτεταμένο. Δύο τοῖχοι Α καί Β (Σ χ έ δ. 8) περικλείουν ἕνα μεγάλο χῶρο, ὁ ὁποῖος ἔφερε δάπεδο ἀπό πήλινες πλάκες. Μέσα σ' αὐτόν ὑπῆρχαν μικρότερα χωρίσματα, ἀλλά ἔχουν ὑποστεῖ ἀρκετή καταστροφή. Παρόμοιο δάπεδο ἐπίσης ὑπάρχει καί σ' ἕναν ἄλλο χῶρο, ΒΔ. τοῦ τοίχου Α, ἀλλά σέ ψηλότερο ἐπίπεδο.

Πήλινος ἀγωγός διασχίζει τόν κεντρικό χῶρο τοῦ ἐργαστηρίου καί καταλήγει περνώντας μέσα ἀπό τόν τοῖχο Β σ' ἕνα χῶρο, ὅπου βρέθηκαν μῆτρες εἰδωλίων καί λύχνων, καθώς καί ἕνας μικρός κλίβανος, γεμάτος τέφρα. Οἱ πλευρές του εἶναι ἀπό πηλό καί ἐξωτερικά στηρίζεται μέ χτιστές πέτρες.

Σ' ὅλο τό χῶρο τοῦ ἐργαστηρίου βρέθηκαν πολλές πήλινες μῆτρες, λύχνοι, ἀγγεῖα, σφῆνες κλιβάνου καί πολλά ἄλλα ἀντικείμενα, πού θά δημοσιευτοῦν σέ ἰδιαίτερη μελέτη. Οἱ τοῖχοι Ε, Η, Θ καί Ι ἀνήκουν στήν ἑλληνιστική περίοδο καί εἶναι ἄσχετοι μέ τό ἐργαστήριο. Μέσα σέ ἑλληνιστικό στρῶμα ὑπῆρχαν θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καί ἄλλων ἀγγείων. Ἀνάμεσα σ' αὐτά βρέθηκαν κομμάτια ἀπό μῆτρες μεγαρικῶν σκύφων, ἕνα ἀπό τά ὁποῖα φέρει τήν ἐπιγραφή:

[*Α*]*ΦΡΟΔΕΙΤΗ*.

Ἄνω Ποταμιά Κύμης

Τό καλοκαίρι τοῦ 1976 ἔγινε σέ δύο περιόδους ἀνασκαφική ἔρευνα στό λόφο Καστρί ἤ Ἅγιος Νικόλαος, πού ἀπέχει λίγα λεπτά ἀπό τό χωριό. Οἱ ἀνασκαφές ἔγιναν μέ ἔξοδα τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ καί τοῦ δημάρχου Κύμης. Στό δύσκολο ἔργο τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ χώρου καί τῆς ἀποκομιδῆς τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἀποτελεσματική ἡ ἀθρόα συμμετοχή καί ποικιλόμορφη βοήθεια τῶν κατοίκων τῆς Ἄνω Ποταμιᾶς.

Ἴχνη ὀχύρωσης εἶχαν ἐπισημανθεῖ στό λόφο γιά πρώτη φορά ἀπό τό Γ. Παπαβασιλείου[57], τό 1912. Ὁ ἴδιος ταύτισε τή θέση μέ τήν ἀρχαία Οἰχαλία[58]. Ἔκτοτε καμιά ἔρευνα δέν εἶχε γίνει στό λόφο Καστρί.

Ἡ ἀνασκαφή ἄρχισε μέ δοκιμαστικές τομές σέ διάφορα σημεῖα τοῦ λόφου. Στόν τομέα Ι, στή δυτική πλευρά τοῦ ὑψώματος, ἀποκαλύφθηκαν τρία κτίρια, τά ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπό τήν τοιχοδομία τους ἀλλά καί ἀπό τά κεραμικά καί ἄλλα εὑρήματα στόν 4ο καί 3ο αἰ. π.Χ. Τά κτίρια εἶναι χτισμένα σέ διαφορετικά ἐπίπεδα. Λόγω τῆς μεγάλης κατωφέρειας τοῦ λόφου σχηματίζονται ἀνδηρα, πού συγκρατοῦνται ἀπό ἀναλημματικούς τοίχους. Μερικές φορές οἱ τοῖχοι αὐτοί σώζονται σέ ὕψος 1,80-1,90 μ.

Κοντά στό τεῖχος σκάφτηκε τό κτίριο Ι. Εἶναι ἀρκετά καταστραμμένο, ἀλλά σώζει ἕνα μέρος τοῦ δαπέδου του ἀπό πήλινες πλάκες. Βόρεια τοῦ κτιρίου Ι βρέθηκε ὑπόγεια κατασκευή, μήκ. 5 καί πλ. 2,05 μ., σοβατισμένη ἐσωτερικά καί στεγασμένη μέ θόλο. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά δεξαμενή νεροῦ. Ἡ ἀνασκαφή, δέν προχώρησε σέ μεγάλο βάθος, γιατί τά τοιχώματα εἶχαν ἐπικίνδυνες ρωγμές. Νότια τοῦ κτιρίου Ι σκάφτηκε μία ἄλλη ὀρθογώνια κατασκευή, πού τά τοιχώματά της φέρουν παχύ κονίαμα. Στά βόρεια ὑπάρχει μικρή κόγχη. Πρόκειται γιά μιά δεύτερη δεξαμενή. Πρός τά ἀνατολικά, σέ ψηλότερο ἐπίπεδο, βρέθηκε τό κτίριο ΙΙ. Τό πρός τά δυτικά μέρος του ἔχει καταστραφεῖ. Οἱ ἀναλημματικοί τοῖχοι Ν καί Ο σώζονται σέ ὕψος 1,80 μ. Στό κεντρικό δωμάτιο τοῦ κτιρίου βρέθηκαν ὑπολείμματα μεταλλεύματος καί σιδερένιες αἰχμές βελῶν. Στή νοτιοανατολική γωνία ὑπῆρχε μία ἑστία μέ παχύ στρῶμα τέφρας γύρω ἀπ' αὐτήν. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά κάποιο μεταλλουργικό ἐργαστήριο. Ἀπό χάλκινα νομίσματα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἤ Δώσωνος[59] τό κτίριο χρονολογεῖται στόν 3ο αἰ. π.Χ. Τό κτίριο ΙΙΙ εἶναι στραμμένο πρός Ν. καί ἕνα μέρος του ἔχει καταστραφεῖ. Ἀπό τήν κεραμική τό κτίριο χρονολογεῖται στόν 4ο αἰ. π.Χ.

Λίγα μέτρα κάτω ἀπό τήν κορυφή τοῦ λόφου (τομέας ΙΙΙ), ἀνασκάφτηκε κτιριακό συγκρότημα (Π ί ν. 109 α), πού ἀπό διάφορα εὑρήματα χρονολογεῖται στόν 4ο αἰ. π.Χ. Ὁ ἀναλημματικός τοῖχος Α ἔχει ἐξαιρετική τοιχοδομία καί μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα. Τό δωμάτιο Ι ἀπέδωσε τά περισσότερα εὑρήματα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί θραῦσμα κεραμίδας μέ τήν ἐπιγραφή *.PET*... Στά νότια τοῦ δωματίου βρέθηκε μικρός κεραμικός (;) κλίβανος, διαμ. 1,40 μ.

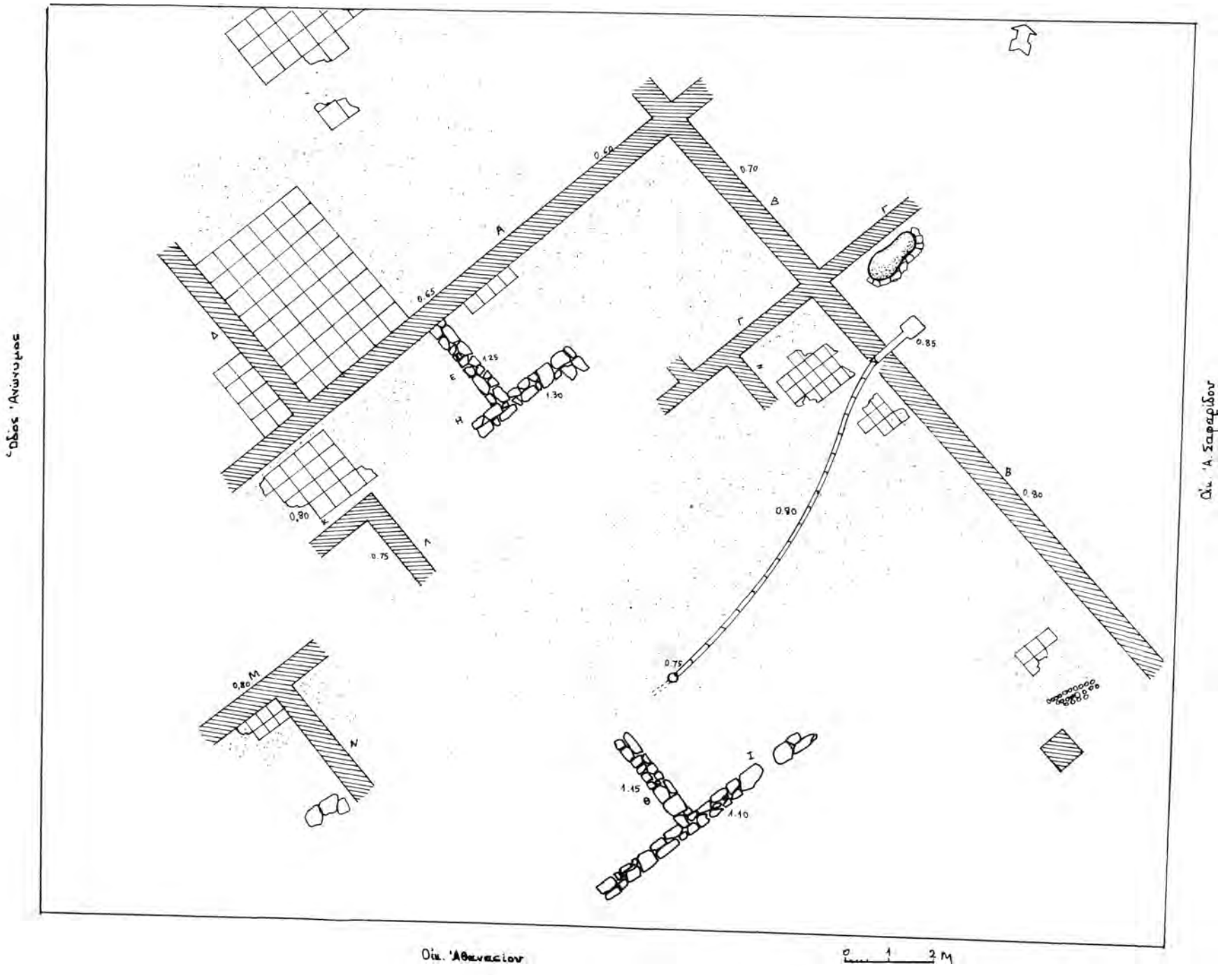
Στήν κορυφή τοῦ λόφου (τομέας VI) καθαρίστηκε ὁ χῶρος ἀπό τούς θάμνους καί τούς σωρούς λίθων καί ἀποκαλύφθηκε πυργοειδής κατασκευή, πάχ. 2 μ. περίπου (Π ί ν. 109 γ). Τό τεῖχος ἀποτελεῖται ἀπό μικρές καί μεγάλες ἀκανόνιστες πέτρες χωρίς συνδετική ὕλη· σέ ἀρκετά σημεῖα σχηματίζει ἀντηρίδες (Σ χ έ δ. 9). Μέ τόν καθαρισμό του καί τή μερική ἀναστήλωση ἀποσαφηνίστηκε τό σχῆμα του, τό ὁποῖο διαφέρει πολύ ἀπ' αὐτό πού εἶχε δώσει τό 1912 ὁ Παπαβασιλείου[60]. Στή νότια πλευρά φάνηκε ἡ πύλη τοῦ τείχους, πλ. 1,60 μ. Στό κατώφλι σώζον-

57. Γ. Παπαβασιλείου, ΠΑΕ 1912, σ. 119 κ.έ. Κ. Παπαϊωάννου, ἐφημ. Ἠχώ τῆς Κύμης, 1-3-1909.

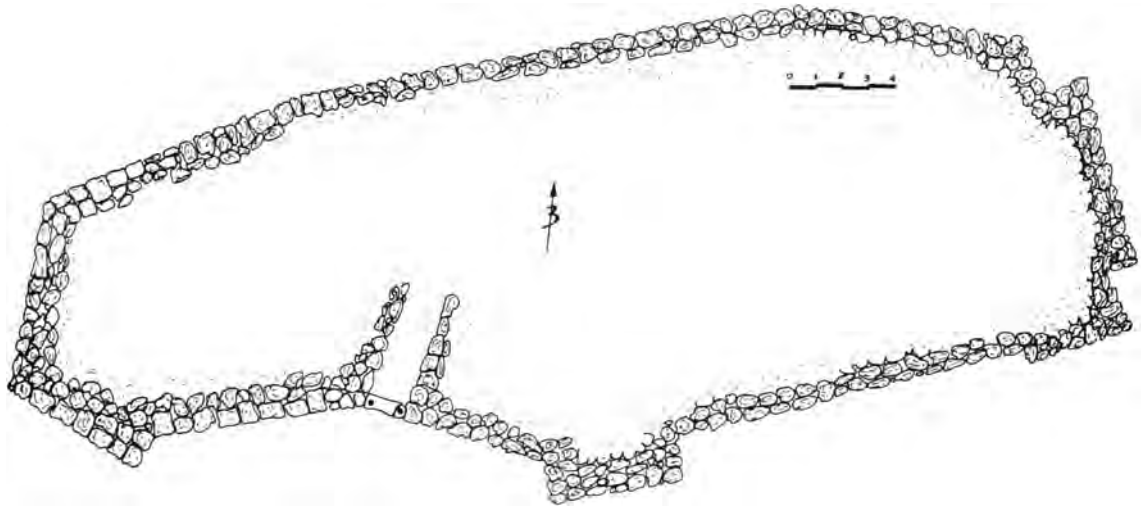
58. *Οἰχαλία ἡ Εὐρύτου*, Ἀπολλόδωρος ΙΙ, 1 2, 7. Σοφοκλέους, Τραχ., στ. 237, Σχολ. Τραχ., στ. 352.

59. Εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωριστοῦν τά χάλκινα νομίσματα τῶν δύο αὐτῶν βασιλέων πού βασίλευσαν ἀντίστοιχα (277-239 καί 229-220). Head, H.N., σ. 231-232. Φέρουν στήν κύρια πλευρά κεφαλή Ἀθηνᾶς καί στήν ἄλλη Σάτυρο μπροστά σέ τρόπαιο. Ἐπιγραφή: *BA ANTI*.

60. ΠΑΕ 1912, σ. 130, εἰκ. 11.

Σχέδ. 8. Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Λιάσκου. Κάτοψη ρωμαϊκοῦ ἀγγειοπλαστείου.

Σχέδ. 9. Ἄνω Ποταμιά Κύμης. Ὀχύρωμα κορυφῆς λόφου Καστρί.

ται οἱ τόρμοι γιά τίς στρόφιγγες τῆς θύρας. Στή θέση αὐτή βρέθηκε λίθος μέ τήν ἐπιγραφή *[Π]ΥΛΙΟΙΟ*, ἀφιέρωμα πιθανῶς στόν Πύλιο Ἑρμῆ[61] (Πίν. 109 β). Μέσα στό τεῖχος σχηματίζονται δωμάτια, πού ἀνασκάφτηκαν ἐν μέρει. Στή λεπτή ἐπίχωση τῆς κορυφῆς βρέθηκαν κεραμικά καί ἄλλα εὑρήματα τοῦ 5ου καί 4ου αἰ. π.Χ.

Τομές σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ λόφου Καστρί ἔδειξαν ὅτι ὁλόκληρος ἦταν κατοικημένος κατά τόν 4ο καί 3ο αἰ. Μεταξύ τῶν εὑρημάτων ὑπάρχουν ἀκέραια ἑλληνιστικά ἀγγεῖα, λύχνοι καί χάλκινα ἤ ἀσημένια νομίσματα, τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα εἶναι εὐβοϊκά. Εὑρήματα παλιότερα ἀπό τόν 5ο αἰ. π.Χ. δέ βρέθηκαν. Στή βάση μόνο τοῦ λόφου ὑπάρχουν νεολιθικά ὄστρακα καί τεμάχια ὀψιανοῦ. Μία τομή στή θέση αὐτή πιθανῶς νά ἀποκάλυπτε καί κτιριακά λείψανα τῆς νεολιθικῆς περιόδου.

Τό λόφο Καστρί περιβάλλει κυκλικά ἰσχυρός ὀχυρωματικός περίβολος, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται καλύτερα στή δυτική καί βόρεια πλευρά. Ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλους πολυγωνικούς λίθους ἀκανόνιστα τοποθετημένους καί πρέπει νά χρονολογηθεῖ στόν 4ο αἰ. π.Χ. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιά μία κλασική ἀκρόπολη πού βρισκόταν σέ πολύ ἐπίκαιρο σημεῖο. Ἡ πόλη τοποθετεῖται σέ χαμηλότερα ἀντερείσματα τοῦ ὑψώματος καί φτάνει ὡς τόν ποταμό. Μέσα σέ πυκνότατη βλάστηση διακρίνονται κτίρια καί τμῆμα ὀχυρωματικοῦ τείχους. Τό τεῖχος αὐτό τῆς πόλης ἑνώνεται μέ αὐτό τῆς ἀκρόπολης. Ἀπό τίς ἐλάχιστες ἐπιγραφές καί τά νομίσματα δέν εἶναι δυνατό νά ταυτίσουμε τόν ἀρχαῖο αὐτό οἰκισμό, πού πολλοί θέλησαν νά τόν συνδέσουν μέ τήν ἀρχαία Κύμη.

Μ ο υ ρ τ ε ρ ή

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς παραμονῆς στήν Κύμη τό καλοκαίρι τοῦ 1976, ἔγινε δοκιμαστική ἀνασκαφική ἔρευνα στή θέση Μουρτερή[62], ὅπου στό παρελθόν εἶχε ἐντοπιστεῖ ἡ ὕπαρξη ΠΕ οἰκισμοῦ. Ὁ οἰκισμός βρίσκεται στήν ἄκρη μιᾶς ἀμμουδερῆς παραλίας, πού ἀπέχει 6 χλμ. ἀπό τό χωριό Ὀριό. Στό σημεῖο αὐτό ἐκβάλλει ὁ ποταμός Χόνδρος. Μεγάλο μέρος τοῦ οἰκισμοῦ ἔχει καταστραφεῖ ἀπό τήν ἐπενέργεια τῆς θάλασσας καί τῶν βροχῶν.

Ἀνοίχτηκαν δύο τομές. Στή μία τομή ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀψιδωτοῦ τοίχου σέ βάθος 0,70 μ. (Πίν. 110 α). Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κτιρίου ἔχει καταστραφεῖ ἀπό τή διάνοιξη ἀγροτικοῦ δρόμου τά τελευταῖα χρόνια. Τό δάπεδο τοῦ κτιρίου ἀποτελεῖται ἀπό μικρά θαλάσσια χαλίκια. Τό ἀψιδωτό κτίριο ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω σέ μαλακή ἐπίχωση, πού περιέχει στρώματα πυρᾶς καί φτάνει σέ βάθος 1,70 μ. Ἡ κεραμική ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό ἄβαφα ὄστρακα (σκύφους, λεκάνες, πίθους) καί ἐλάχιστα Urfirnis καί χρονολογεῖται ἀποκλειστικά στήν ΠΕ ΙΙ περίοδο. Ἡ ἄλλη τομή παρουσίασε τμῆμα ἑνός ὀρθογώνιου κτιρίου, ἀρκετά καταστραμμένου (Πίν. 110 β). Ἡ κεραμική εἶναι ἐπίσης τῆς ΠΕ ΙΙ περιόδου. Τά ὄστρακα ἀνήκουν σέ πίθους καί βαθεῖς ἤ ἀβαθεῖς σκύφους (Πίν. 110 γ). Καί στίς δύο τομές βρέθηκαν λίγα λίθινα ἐργαλεῖα καί θραύσματα ὀψιανοῦ. Σέ ἀρκετά ὄστρακα παρατηροῦμε ὁμοιότητες μέ τήν κεραμική τῆς Πολιόχνης Λήμνου[63].

Β ρ υ σ ά κ ι α

Στήν περιοχή Βρυσάκια, πού βρίσκεται δεξιά τῆς ὁδοῦ

61. Θεωροῦνταν προστάτης τῶν τειχῶν. Ὁ Παυσανίας (Ι 22, 8) ἀναφέρει ἄγαλμα τοῦ Ἑρμῆ στήν εἴσοδο τῆς Ἀκροπόλεως.

62. BSA 61(1966), σ. 74, ἀριθ. 79.

63. Poliochni I, πίν. CXXX, περίοδος verde καί rosso.

Ψαχνῶν-Πολιτικῶν, ἡ διάνοιξη δρόμου ἀπό τήν ἑταιρεία ΛΑΡΚΟ ἔφερε στό φῶς ἀρχαίους τάφους. Μέ ἔξοδα τῆς ἑταιρείας ἄρχισε ἡ ἀνασκαφή, πού ἀποκάλυψε συνολικά ὀκτώ τάφους λαξευμένους σέ μαλακό ἀσπρόπηλο, ἐκτός ἀπό δύο πού ἦταν κεραμοσκεπεῖς. Οἱ τάφοι καλύπτονταν μέ μεγάλες πώρινες πλάκες. Στούς περισσότερους βρέθηκαν σκελετοί σέ καλή κατάσταση. Ὁ τάφος 3, μήκ. 2,08, πλ. 0,70 μ., περιεῖχε δύο σκελετούς καί στά τοιχώματά του ἔφερε κονίαμα.

Ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ κατασκευή τοῦ τάφου 4, ὁ ὁποῖος στό μεγαλύτερο μέρος του καλυπτόταν μέ θολωτή στέγη[64]. Ἡ θολωτή κατασκευή ἀποτελεῖται ἀπό πλάκες πού συνδέονται μέ σκληρό ὑδραυλικό κονίαμα. Ἐπένδυση ἀπό πλάκες καί ὑδραυλικό κονίαμα ὑπῆρχε καί στό ἐσωτερικό του. Ὁ τάφος 8 ἔφερε ὡς καλυπτήρια πλάκα μία λαξευμένη λιθόπλινθο, μήκ. 1,28 καί πλ. 0,60 μ., σέ δεύτερη χρήση. Στή μία στενή πλευρά της ὑπῆρχε χαραγμένο τό γράμμα *Β*.

Ἡ κατασκευή, ὁ προσανατολισμός (Δ.-Α.) τῶν τάφων καί ἡ ἀνυπαρξία κτερισμάτων δείχνουν ὅτι οἱ ταφές πρέπει νά χρονολογηθοῦν στούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ – ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Χ α λ κ ί δ α

Πεδίο βολῆς

Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1976 ἔγινε συστηματική ἔρευνα τοῦ χώρου πού βρίσκεται στή βορινή καί δυτική πλευρά τοῦ Βαθροβουνιοῦ καί σήμερα χρησιμοποιεῖται ὡς πεδίο βολῆς. Τήν ὤθηση ἔδωσε ἡ ἀνάγκη μιᾶς συστηματικότερης μελέτης τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς Χαλκίδας. Ἀπό πολύ παλιά ἦταν γνωστή ἡ ὕπαρξη ἀρχαίων στήν περιοχή αὐτή[65].

Στό μεγαλύτερο μέρος του ὁ ἀσβεστολιθικός βράχος ἔχει ἀπογυμνωθεῖ ἀπό τίς ἐπιχώσεις καί μποροῦμε νά δοῦμε καθαρά πλῆθος λαξευμάτων σ' ὁλόκληρο τό χῶρο. Ἡ λατόμηση αὐτή τοῦ βράχου φαίνεται ὅτι ἔχει γίνει σέ διάφορες ἐποχές. Τό Βαθροβούνι μέ τό σκληρό ἀσβεστολιθικό πέτρωμά του πρόσφερε ἄφθονο καί προσιτό ὑλικό γιά οἰκοδόμηση.

Τά περισσότερα λαξεύματα παρατηροῦνται κοντά στήν εἴσοδο τοῦ στρατοπέδου, ἐκεῖ ὅπου σχηματίζεται ἕνα πλάτωμα. Ἐδῶ βρίσκονται οἱ περισσότερες ἐγκαταστάσεις τοῦ στρατώνα καθώς καί τό Διοικητήριο. Ἐκτός ἀπό τήν προμήθεια οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, τά διάφορα λαξεύματα ἐξυπηρετοῦσαν καί ἄλλους σκοπούς, ὅπως τήν ἰσοπέδωση τοῦ χώρου γιά τήν ἀνέγερση κτιρίων. Μερικά ἀπ' αὐτά ἦταν δεξαμενές ἤ τάφοι. Ὑπάρχουν ἐπίσης κλιμακωτά λαξεύματα. Γύρω ἀπό τό Διοικητήριο διακρίνονται ὀρθογώνιες λαξεύσεις καί ἀγωγοί πού ἔχουν σκαλιστεῖ στό βράχο. Στά ΒΑ. τοῦ Διοικητηρίου ὑπάρχει τριγωνικό λάξευμα μεγάλων διαστάσεων, πλευρᾶς 8 μ. περίπου.

Ὁ χῶρος αὐτός γύρω ἀπό τό Διοικητήριο εἶχε χρησιμεύσει γιά κατοίκηση κατά τήν ἀρχαϊκή καί κλασική περίοδο, ὅπως δείχνουν τά κεραμικά εὑρήματα. Ἡ θέση αὐτή, ἐκτός ἀπό τό ὅτι εἶναι ὑγιεινή, ἀντίθετα μέ τή θέση τῆς σημερινῆς Χαλκίδας, προσφέρει ἀσφάλεια, γιατί ἔχει θέα πρός τίς δύο θάλασσες καί εἶναι φυσικά ὀχυρή.

Σ' ἕνα ἄλλο πλάτωμα, πού σχηματίζεται ψηλότερα, δίπλα σέ ἕνα στρατιωτικό φυλάκιο, φαίνονται καθαρά τά λαξεύματα, πού χρησίμευσαν γιά τήν κατασκευή θεμελίου σπιτιοῦ ἤ ἐργαστηρίου. Πρόκειται γιά δύο χώρους, οἱ ὁποῖοι ἑνώνονται μέ πόρτα, λαξευμένη στό βράχο. Συμβατικά ὀνομάσαμε τήν κατασκευή αὐτή κτίριο Ι. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι πρός Ν. τῆς κατασκευῆς ἔχει λαξευτεῖ στό βράχο ἕνας ἀγωγός, πού πιθανῶς εἶχε σκοπό νά διώχνει τά νερά τῆς βροχῆς, ἐπειδή ὁ βράχος σχηματίζει κατωφέρεια. Μέ τό κτίριο Ι πρέπει νά συνδέεται ἕνα κυκλικό λάξευμα, πού βρίσκεται πρός τά δυτικά σέ ἀπόσταση 7 μ. Πρόκειται γιά ἕνα φυσικό χάσμα, πού διευρύνθηκε καί χρησίμευσε γιά δεξαμενή (;).

Πρός τά ΝΑ. τοῦ κτιρίου Ι, κοντά στό φυλάκιο, ὑπάρχει ἕνα σπήλαιο, πού σήμερα βρίσκεται σέ ἄθλια κατάσταση καί χρησιμεύει ὡς τόπος ἀπορριμμάτων. Γιά τήν κάθοδο στό σπήλαιο ἔχουν λαξευτεῖ στή μία πλευρά τοῦ βράχου 15 σκαλοπάτια. Γύρω ἀπ' αὐτό ὑπάρχουν πολλά λαξεύματα. Δέν ἀποκλείεται τό σπήλαιο νά χρησίμευσε ὡς ἱερό ἤ τόπος ταφῆς.

Ἡ σπουδαιότερη ἀνακάλυψη ἦταν ὁ ἐντοπισμός ἑνός τείχους[66] μέ κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 2,50 μ. περίπου. Εἶναι ἐπιχωσμένο σχεδόν τελείως, ἀλλά σέ μερικά σημεῖα διακρίνονται οἱ δύο παρειές του. Μποροῦμε νά τό παρακολουθήσουμε σέ μῆκος 140 μ. Πρός τά βόρεια διακόπτεται ἀπότομα, γιατί δέν ὑπάρχει ἐπίχωση καί ἔχουν ἀφαιρεθεῖ οἱ πέτρες. Μερικά λαξεύματα στή θέση αὐτή πιθανῶς νά χρησίμευσαν ὡς ὑποθεμελίωση τοῦ τείχους. Πρός τό μέρος τῆς ἀκρόπολης παύει νά διακρίνεται κάτω ἀπό τό χαμηλό λόφο. Δέν ἀποκλείεται τό τεῖχος νά συνεχιζόταν μέχρι τήν ἀκρόπολη[67], στήν ψηλότερη κορυφή τοῦ Βαθροβουνιοῦ.

Ἡ ἀνακάλυψη ἑνός τείχους στήν ἀρχαία Χαλκίδα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί μέχρι σήμερα παρά τίς ἐντατικές ἔρευνες τῶν τελευταίων χρόνων πουθενά δέν εἶχε ἐπισημανθεῖ. Πιθανῶς τό τεῖχος νά μήν περιέζωνε τήν πόλη, ἀλλά νά προστάτευε τήν ἀσθενή ἀνατολική πλευρά τοῦ ὑψώματος ὅπου βρισκόταν ἡ ἀκρόπολη. Ἴσως τό τεῖχος ἀνήκει σέ μία πρώιμη φάση κατοίκησης. Ὅλα αὐτά μπορεῖ νά ἀποσαφηνιστοῦν μέ μελλοντικές ἀνασκαφές.

Κοντά στό τεῖχος καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τή σπηλιά, βρέθηκε ἕνας τοῖχος πού φαίνεται νά εἶχε ἀναλημματικό σκοπό. Ὁ λόφος πού ὑψώνεται πάνω ἀπό τό σπήλαιο καί περικλειόταν ἀπό τό τεῖχος, σχηματίζει στήν κο-

64. Παρόμοια διαμόρφωση σέ παλαιοχριστιανικούς τάφους τῆς Θεσσαλονίκης (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, Πίν. 509 α).

65. Γ. Παπαβασιλείου, Ἀθηνᾶ, 1891.

66. Τό τεῖχος τοῦ Καράμπαμπα (ΑΑΑ V (1972), σ. 142, εἰκ. 8, 9) εἶχε πλάτος 2,70 μ.

67. ΑΑΑ, ὁ.π., σ. 135, εἰκ. 1.

ρυφή ένα πλάτωμα. Ἐδῶ ὑπάρχουν λείψανα κτιρίων. Σ' ἕνα σημεῖο διακρίνεται τό θεμέλιο τοῦ κτιρίου ΙΙ. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι τό κατώφλι τῆς πόρτας ἔχει λαξευτεῖ στόν ἀσβεστολιθικό βράχο. Δυτικά τοῦ κτιρίου ΙΙ τελευταῖα σκάφτηκαν χαρακώματα μέ ἀποτέλεσμα νά βρεθοῦν λείψανα κτιρίων καί ἄφθονη κεραμική. Συλλέχτηκαν πολλά μελαμβαφή κλασικά ὄστρακα καί λίγα γεωμετρικά καί ρωμαϊκά. Ὀψιανοί καί προϊστορικά ὄστρακα δείχνουν ὅτι ἡ κατοίκηση στή θέση αὐτή ἄρχισε πολύ νωρίς. Μεταξύ τοῦ λόφου καί τῆς ψηλότερης κορυφῆς ὑπάρχει μία κοιλάδα, ὅπου ἔχουν συσσωρευτεῖ πολλές ἐπιχώσεις. Ἐδῶ συλλέχτηκαν ὄστρακα διάφορων ἐποχῶν.

Ἀνακαλύφθηκαν ἐπίσης ἴχνη ἑνός ἀρχαίου δρόμου, πού πιθανῶς περνοῦσε ἀπό τό λόφο Καλλιμάνη[68], διέσχιζε τό πεδίο βολῆς καί ἔφτανε στόν αὐχένα, ἐκεῖ ὅπου ἑνώνονται οἱ δύο κορυφές τοῦ Βαθροβουνιοῦ (ὑψόμετρο 70 μ. περίπου). Ἀπό ἐκεῖ κατηφόριζε πρός τή θέση Τροχός (Ν. Λάμψακος). Τά ἴχνη τοῦ δρόμου φαίνονται καθαρά στόν αὐχένα πρός τό μέρος τοῦ Τροχοῦ. Ὁ βράχος ἔχει λαξευτεῖ γιά νά διαμορφωθεῖ ὁ δρόμος. Ἐδῶ ὑπάρχουν ἴχνη ἀρχαίας λατόμησης. Στήν περιοχή ὑπάρχουν πολλά ὑπολείμματα σιδήρου καί ὄστρακα ἀρχαϊκά, κλασικά καί νεότερα. Ὁ ἀρχαῖος αὐτός δρόμος, παρόλο πού θά ἦταν κοπιαστικός, παρεῖχε μεγάλη ἀσφάλεια ἔναντι τοῦ παραθαλάσσιου δρόμου πρός τή Λάμψακο καί ἦταν πιό σύντομος. Ἡ γνωστή ἐπιγραφή[69] *ΜΗ ΕΣΒΑΙΝΕΙΝ ΕΣ ΤΑ ΧΩΡΙΑ* στή θέση Τροχός δείχνει πιθανῶς ὅτι ὁ δρόμος αὐτός, πού θά περνοῦσε ἀπό μπροστά της, ἦταν πολυσύχναστος.

Μπαριάμ Ἀγά (Ψαχνά)

Δίπλα στόν ἀγροτικό δρόμο πού συνδέει τό χωριό Βατώντας μέ τά Ψαχνά, στή θέση Μουριά, ἐπισημάνθηκαν λείψανα κτιρίων. Βρέθηκαν μελαμβαφή καί μεταγενέστερα ὄστρακα καί κεραμίδες. Ὑπάρχει ἐπίσης τμῆμα μαρμάρινου ἀρράβδωτου κιονίσκου.

Μίστρος

Σέ ἀπόσταση 300 μ. ἀπό τό Μίστρο, ἀριστερά τοῦ δρόμου γιά τό Μαυρόπουλο, βρέθηκαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι μέσα σέ «νεροφάγωμα». Ἀρκετοί ἀπ' αὐτούς ἔχουν καταστραφεῖ. Ἐδῶ βρέθηκε ἕνα κεφάλι ἀπό πήλινο γυναικεῖο εἰδώλιο, πού χρονολογεῖται στούς πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Ἡ ὁμοιότητά του μέ αὐτά πού βρέθηκαν στό κοροπλαστικό ἐργαστήριο[70] τῆς Χαλκίδας τό 1975 καί τό 1976 εἶναι καταπληκτική. Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τούς τάφους, σέ μία πλαγιά, διακρίνονται ἀρχαῖοι ἀναλημματικοί τοῖχοι.

Τριάδα

Τό σπήλαιο τοῦ Κούρου[71] βρίσκεται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν Τριάδα, ἀριστερά τοῦ δρόμου πρός τήν Ἄτταλη. Εἶναι μικρῶν διαστάσεων ἀλλά ἔχει ἐξαιρετικό φυσικό διάκοσμο. Τό μεγαλύτερο μέρος του φωτίζεται ἀπό τήν πολύ μεγάλη εἴσοδό του. Στό μέσο τοῦ πρώτου θαλάμου χτισμένες πέτρες σχηματίζουν ἕνα εἶδος βωμοῦ. Γύρω ἀπ' αὐτόν βρέθηκαν δύο κομμάτια μαρμάρινων ἀρράβδωτων κιόνων. Θραύσματα λύχνου τοῦ 6ου-7ου αἰ. μ.Χ. δείχνουν ὅτι τό σπήλαιο εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἐκείνους τούς χρόνους. Ὑπάρχουν ἐπίσης ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

Παλιούρας

Σέ ἀπόσταση 500 μ. πρός Β. τοῦ χωριοῦ δίπλα σ' ἕνα μικρό ρέμα, ὑπάρχει χαμηλός λόφος πού ὀνομάζεται Παλιοχώρι. Οἰκοδομικά λείψανα δέν ὑπάρχουν, ἀλλά διακρίνονται πολλά ὄστρακα καί κεραμίδες. Ἀνήκουν πιθανῶς στούς ρωμαϊκούς καί πρώιμους χριστιανικούς χρόνους.

Ἅγιος Ἀνδρέας (Βασιλικό)

Στόν ἴδιο λόφο, ὅπου οἱ Ἄγγλοι[72] εἶχαν ἐπισημάνει ἕναν προϊστορικό οἰκισμό τῆς ΠΕ Ι περιόδου, βρέθηκαν λείψανα κατοίκησης τῶν ρωμαϊκῶν ἢ μεταγενέστερων χρόνων. Ὑπάρχει χτιστή δεξαμενή, ἐπιχρισμένη μέ «κουρασάνι», πού πιθανῶς χρησίμευε γιά τήν ἀποθήκευση τοῦ λαδιοῦ, γιατί ἀκριβῶς δίπλα της βρέθηκε λίθινο ἐλαιοπιεστήριο ἀπό ἀσβεστόλιθο, τό ὁποῖο ἔχει σπάσει σέ δύο κομμάτια. Ἡ περιοχή εἶναι γεμάτη ὄστρακα καί κεραμίδες.

Κατά τίς ἐκσκαφές πού ἔγιναν στήν ἀνατολική πλαγιά τοῦ λόφου γιά τήν ἀνέγερση ἐξοχικῆς κατοικίας, φάνηκαν τρεῖς μεγάλοι πήλινοι πίθοι in situ, πού μᾶλλον εἶχαν ἀποθηκευτική χρήση. Ἐπειδή ὑπάρχουν καί ἄλλα λείψανα ἀρχαίας κατοίκησης, ἀφέθηκαν ὅπως ἔχουν γιά νά γίνει ἀνασκαφική ἔρευνα στό μέλλον.

Πολιτικά

Πρός Β. τοῦ χωριοῦ, μέσα στή ρεματιά, ὑπάρχουν ὄγκοι πωρολίθου, πού ἔχουν ἀποσαθρωθεῖ ἀρκετά. Φαίνεται ὅτι σέ μία πολύ μακρινή γεωλογική περίοδο ὑπῆρχε ἐδῶ μεγάλο σπήλαιο, τοῦ ὁποίου κατέρρευσε ἡ ὀροφή. Διατηρεῖται ἕνα τμῆμα της μέ σταλακτιτικό διάκοσμο. Σέ πολλά σημεῖα τοῦ βράχου ὑπάρχουν κλιμακωτά ἢ μεμονωμένα λαξεύματα, πού φαίνεται νά ἔχουν γίνει σέ διάφορες ἐποχές. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά ἕνα σημαντικό λατομεῖο πωρολίθου. Αὐτό ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί τό πολύτιμο αὐτό οἰκοδομικό ὑλικό, πού τό χρησιμοποιοῦσαν πολύ στήν ἀρχαία Χαλκίδα, ὑπάρχει σέ ἐλάχιστες θέσεις στήν Εὔβοια[73]. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐξαγόμενες πωρόπλινθοι ἔχουν διαστάσεις 1,20×0,70-0,80 μ., ὅπως αὐτές πού χρησιμοποιοῦνταν σέ κτίρια τῆς ἑλληνιστικῆς Χαλκίδας.

68. Α. Σάμψων, ὅ.π., σ. 22.

69. Παπαβασιλείου, ΑΕ 1892, σ. 173. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 258.

70. Βλ. ὑποσημ. 14.

71. Μία τοπική παράδοση λέει ὅτι στό σπήλαιο ὑπάρχει θαμμένο μαρμάρινο ἄγαλμα κούρου.

72. BSA 61(1966), σ. 61, ἀριθ. 52.

73. Λατομεῖα πωρολίθου ὑπάρχουν στήν περιοχή Στύρων ἀπό τή μεριά τοῦ Αἰγαίου.

Πρός τή μεριά τοῦ ποταμοῦ ἔχουν γίνει σέ νεότερους μᾶλλον χρόνους διάφορα λαξεύματα σπηλαιοειδή. Ἐδῶ ἔχει λαξευτεῖ μέσα στό μαλακό πωρόλιθο δωμάτιο, διαστ. 4×1,50 μ. Στούς τοίχους του ὑπάρχουν διάφορες κόγχες. Δέν ἀποκλείεται νά εἶχε διασκευαστεῖ σέ ἀσκητήριο ἤ μικρό ναΰδριο, γιατί κοντά βρίσκεται παλιά βυζαντινή μονή. Ὄστρακα δέ βρέθηκαν στήν περιοχή καί ἡ χρονολόγηση ὅλων αὐτῶν εἶναι προβληματική. Στήν ἴδια θέση ὑπάρχει μικρό φυσικό σπήλαιο, ἕνα μέρος τοῦ ὁποίου ἔχει διευρυνθεῖ σέ νεότερους χρόνους.

Φ ύ λ λ α

Ὁ ναός Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος βρίσκεται σέ μιά ὀρεινή περιοχή μέ πυκνά δάση στά δεξιά τοῦ δρόμου Φύλλων - μονῆς Ἀρμᾶ. Στήν ἴδια περιοχή ἐντοπίστηκαν δύο προϊστορικές θέσεις, πού ἀναφέρονται παρακάτω. Ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας, ἀκριβῶς μέσα στό δρόμο, διακρίνονται ἴχνη ἑνός ἰσχυροῦ τοίχου, χτισμένου μέ λαξευμένους ἀσβεστολίθους. Διακρίνεται μόνο ἡ πρός τά ΝΔ. παρειά του καί εἶναι ὁρατός σέ μῆκος 6,20 μ. Πρέπει νά εἶχε ἀναλημματικό σκοπό. Στή θέση αὐτή ὑπάρχουν ὄστρακα διάφορων ἐποχῶν, ἀπό τούς προϊστορικούς μέχρι καί τούς μεσαιωνικούς χρόνους.

Δ ο κ ό ς

Στή θέση Δύο Δένδρα, ἀριστερά τοῦ δρόμου πρός τό Ἀφράτι, ἀνακαλύφθηκαν δύο ἐπιτύμβιες στῆλες στό κτῆμα Μπασδέκη. Ἡ μία, ὕψ. 1,02 καί πλ. πάνω 0,36 καί κάτω 0,42 μ., χρησιμεύει σάν κατώφλι. Στό πάνω καί κάτω μέρος εἶναι σπασμένη. Φέρει ἀνθεμωτή ἐπίστεψη[74]. Αὐλακοειδεῖς ἕλικες ἐκφύονται ἀπό ἕναν κεντρικό κορμό. Ἀνάμεσά τους ἀγκαθωτά φυλλάρια. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἀρκετά σχηματοποιημένη χωρίς πνοή. Ἀπό τή χρήση ἡ ἐπιγραφή ἔχει σβηστεῖ.

Ἡ ἄλλη στήλη ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν πλακόστρωση τῆς αὐλῆς. Ἔχει ὕψος 0,83 καί πλάτος πάνω 0,35 καί κάτω 0,41 μ. Φέρει ἀετωματική ἐπίστεψη καί εἶναι ἀρκετά σπασμένη. Ἀπό τή χρήση ἡ ἐπιγραφή ἔχει φθαρεῖ, ἀλλά διακρίνονται ἀμυδρά τά γράμματα: *ΝΙΚΟ*.... Ἔγιναν ἐνέργειες γιά τή μεταφορά τῶν στηλῶν στό Μουσεῖο Χαλκίδας.

Τ ρ ι ά δ α

Στά ΒΑ. τοῦ χωριοῦ Τριάδα, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν τά ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ, ἔχουν συσσωρευτεῖ ἀρχιτεκτονικά μέλη πού κατά καιρούς βρίσκονται στήν περιοχή. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχει τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης ἀπό λευκό μάρμαρο. Σώζεται ἕνας πολύφυλλος ρόδακας καί τά γράμματα ..... *ΝΟΥ*.

Β α τ ώ ν τ α ς

Κατά τήν ἄροση ἀγροῦ κοντά στό χωριό Βατώντας βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος. Ἡ θέση ὀνομάζεται Ἀλωνάκι καί παλιότερα ἦταν κοίτη μικροῦ ρέματος. Σύμφωνα μέ πληροφορίες στό παρελθόν εἶχαν βρεθεῖ καί ἄλλο τάφοι ἐδῶ. Ὁ τάφος βρισκόταν σέ βάθος 0,30 μ. Ἔχει διαστάσεις 1,86×0,71 καί βάθος 0,55 μ. Ἡ καλυπτήρια πλάκα, τό δάπεδο καί οἱ πλευρές ἀποτελοῦνται ἀπό πωρόπλακες. Τό ἐσωτερικό του εἶχε παραμείνει στεγανό, ἀλλά ὁ σκελετός ἦταν πολύ καταστραμμένος. Ὁ προσανατολισμός τοῦ τάφου εἶναι ἀπό Α. πρός Δ. Στά πόδια τοῦ νεκροῦ ὑπῆρχαν δύο ληκύθια, ὕψ. 0,065 μ., πού πῆραν τούς ἀριθμούς εὑρετηρίου 4204 καί 4205. Τό ὑπ' ἀριθ. εὑρ. 4205 φέρει ἐρυθρόμορφο σχηματοποιημένο ἀνθέμιο[75]. Ἡ κεραμική χρονολογεῖ τόν τάφο στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τ α ξ ι ά ρ χ η ς (Κ ύ μ η)

Στό λόφο Κουβελάρη, κοντά στό χωριό Ταξιάρχης, ὑπάρχουν λείψανα βυζαντινοῦ κτιρίου. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση στό σημεῖο αὐτό ὑπῆρχε κάποτε ἐκκλησία. Στή θέση Κανάλης, κοντά σέ ρεματιά, ἐντοπίστηκαν τάφοι πού ἔχουν καταστραφεῖ ἀπό τήν καλλιέργεια. Πρόσφατα, κατά τή διάνοιξη ἀγροτικοῦ δρόμου πρός τήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίων καί ἕνας μεγάλος πίθος in situ.

Ν έ ο ς Π ύ ρ γ ο ς Ὡ ρ ε ῶ ν

Τελευταῖα βρέθηκαν στήν περιοχή τοῦ χωριοῦ Νέος Πύργος διάφορα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, τά ὁποῖα ἔχουν συγκεντρωθεῖ στό κοινοτικό κατάστημα μέ σκοπό νά μεταφερθοῦν ἀργότερα στήν Ἀρχαιολογική Συλλογή Ὡρεῶν. Τά σπουδαιότερα ἀπό αὐτά εἶναι τά ἑξῆς:

1. Μαρμάρινη ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια στήλη[76], τῆς ὁποίας σώζεται τό κάτω δεξί μέρος (Π ί ν. 111 α). Εἰκονίζεται καθισμένη σέ κλισμό γυναίκα[77], πού σώζεται ἀπό τή μέση καί κάτω. Φορεῖ χιτώνα καί ἱμάτιο μέ πολλές πτυχώσεις, οἱ ὁποῖες καλύπτουν ἐν μέρει τόν κλισμό καί τά ὑποδήματα. Τά πόδια πατοῦν σέ χαμηλό ὑποπόδιο. Στά ἀριστερά διακρίνεται τμῆμα τοῦ ποδιοῦ ἄλλης μορφῆς πού πιθανῶς ἦταν παιδίσκη καί στρεφόταν πρός τή νεκρή, ὅπως στό ἀνάγλυφο τῶν Ὡρεῶν[78]. Αὐτό δείχνει ἡ στάση καί ἡ κίνηση τοῦ ποδιοῦ πρός τά ἐμπρός. Ἡ πτυχολογία τοῦ ἐνδύματος, πού ἀφήνει νά διαγράφονται καθαρά τά περιγράμματα τῶν μελῶν τοῦ σώματος καί ἡ σχεδόν λανθάνουσα κίνηση φανερώνουν ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ἔργο ἐξαιρετικῆς τέχνης μέ σαφεῖς ἀττικές ἐπιδράσεις[79]. Μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ στό α΄ μισό του 4ου αἰ. π.Χ.

74. ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 331, εἰκ. 2. G. Richter, Catalogue of Sculpture in the Metrop. Museum, σ. 94. A. Conze, Attische Grabreliefs, III, πίν. 339. Möbius, Die Ornamente des griechischen Grabstelen, πίν. 17 b.

75. Ἀρυβαλλοειδή ληκύθια μέ παράσταση ἀνθεμίου τοποθετοῦνται στό α΄ τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Olynthus XIII, πίν. 103, ἀριθ. 101. ΑΜ 81 (1966), πίν. 46, 14. ΑΕ 1975, σ. 77, πίν. 74 β).

76. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἀναγλύφου εἶναι: ὕψ. 0,60. πλ. 0,66, πάχ. 0,12 μ.

77. M. Collignon, Les statues funéraires, 1911, σ. ἑ.ἑ. A. Conze, δ.π. πίν. LXXXVI.

78. ΑΑΑ V (1972), σ. 227 κ.ἑ.

79. Στά ΑΑΑ, δ.π., σ. 230 εἶχε τονιστεῖ ὅτι οἱ Ὡρεοί ἦταν πιθανῶς τό κέντρο καλλιέργειας τῆς ἀττικῆς τέχνης. Στήν πόλη εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ὡς γνωστό Ἀθηναῖοι κληροῦχοι.

Ἡ στήλη προέρχεται ἀπό τή θέση Κολώνα, στήν ὁποία βρέθηκε καί τό ἄλλο ἀνάγλυφο. Φαίνεται ὅτι ἐδῶ βρισκόταν ἕνα ἀπό τά κλασικά νεκροταφεῖα τῶν Ὠρεῶν.

2. Ἐπιτύμβια στήλη θραυσμένη στό δεξί καί κάτω μέρος. Τό πίσω μέρος εἶναι ἄπεργο. Στό πάνω μέρος ὑπάρχει ἀετωματική ἐπίστεψη μέ ἀκρωτήρια, ὕψ. 0,65, πλ. 0,36, πάχ. 0,04-0,05 μ. Φέρει ἐπιγραφή (Πί ν. 111 β):

ΔΙΟΔΟΤΟΣ ΑΝΤΙΔΟΤΟΥ
ΜΕΤΑΝΔΡΑ ΚΡΙΤΥΛΛΗΣ

Ἀπό τόν τύπο τῶν γραμμάτων ἡ στήλη μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ στά μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Προέρχεται ἀπό τή θέση Μνήματα, ὄχι μακριά ἀπό τό χωριό Νέος Πύργος.

3. Τμῆμα ἐπιτύμβιας ἀετωματικῆς στήλης. Τό δεξί ἄκρο ὁρίζει κιονίσκος, ἀλλά ἡ παράσταση δέ σώζεται. Πρόκειται γιά ναόσχημη στήλη μεγάλων διαστάσεων: Σωζ. ὕψ. 0,86, σωζ. πλ. 0,85 μ.

4. Ἐπιτύμβια στήλη σέ δύο κομμάτια. Στό κάτω μέρος εἶναι σπασμένη. Στό μεγαλύτερο τμῆμα της εἶναι ἄπεργη Σωζ. ὕψ. 0,95, πλ. πάνω 0,37, κάτω 0,39, πάχ. 0,06-0,08 μ.

5. Τμῆμα μαρμάρινης λεκάνης περιρρανητηρίου.

6. Μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη. Ἡ ἐπίστεψη, πού ἔχει ἀνθεμωτό περίγραμμα, εἶναι ἀρκετά σπασμένη. Μέσα σέ κυρτό φόντο ὑπάρχει ἀνάγλυφη διακόσμηση[80] ἐξαιρετικῆς τέχνης (Πί ν. 111 γ). Ἀπό ἀκανθόφυλλα ἐκφύονται βλαστοί πού καταλήγουν σέ ἕλικες[81]. Στά δύο ἄκρα ὑπάρχουν μικροί ρόδακες καί ἕνας τρίτος συμμετρικά κλείνει τήν παράσταση στό πάνω μέρος. Πρόκειται γιά ἕνα ὡραῖο παράδειγμα ἰωνίζουσας ἀττικῆς στήλης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τό σχέδιο εἶναι λιτό καί δυνατό καί δέ θά ἦταν ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι προέρχεται ἀπό τό ἴδιο χέρι πού κατασκεύασε τήν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιτύμβια στήλη. Στό πάνω μέρος τῆς στήλης ρόδακες διπλοί, ἀρκετά σχηματοποιημένοι. Ὕψ. 1,73, πλ. πάνω 0,37, κάτω 0,42, πάχ. 0,12 μ. Μεταξύ τῶν ροδάκων καί τοῦ καμπύλου γείσου ἐπιγραφή:

ΣΙΜΑΚΗ
ΑΡΧΙΣΤΙΟΥ

Στή θέση Ἀλώνι, στά νότια τοῦ χωριοῦ, βρέθηκαν τελευταῖα τάφοι ἀλλά καταστράφηκαν. 50 μ. πρός τά ΒΔ. διακρίνονται λείψανα κτιρίου. Ἀπό ἐδῶ προέρχονται τμῆμα ἀρράβδωτου κίονα καί ἐπίθημα κιονοκράνου.

Ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ καί δίπλα στό δημόσιο δρόμο (θέση Σταφίδα) βρέθηκαν στό παρελθόν τάφοι. Σήμερα στό σημεῖο αὐτό ὑπάρχει λαξευμένος λίθος μεγάλων διαστάσεων. Τάφοι ἐπίσης ἔχουν βρεθεῖ στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ λόφου Κάστρο, ὅπου ὑπάρχουν ἴχνη ἀρχαίας κατοίκησης.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Χ α λ κ ί δ α

Μπούρτζι

Κατά τίς ἐργασίες ἀποχωμάτωσης γύρω ἀπό τό ναό τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στό Μπούρτζι βρέθηκε μέσα σέ μπάζα καί παραδόθηκε στό Μουσεῖο Χαλκίδας ἀντρική κεφαλή ρωμαϊκῶν χρόνων[82] (Πί ν. 111 δ). Τό κάτω μέρος τοῦ προσώπου λείπει καί στό σωζόμενο ὑπάρχουν ἰσχυρές ἀποκρούσεις. Στό πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει ὀρθογώνια ὀπή πού χρησίμευε γιά τή σύνδεση μέ ἄλλο κομμάτι. Δέν ἀποκλείεται νά ἀνῆκε σέ κάποιο μεγάλο ἐπιτύμβιο μνημεῖο. Ἡ κόμμωση εἶναι πολύ κοντή καί τό μέτωπο πολύ ψηλό. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά εἰκονιστική κεφαλή. Ὕψ. 0,205 μ.

Μία ἐπιφανειακή ἔρευνα στήν ἴδια θέση ἀπέδωσε ἀρκετά κομμάτια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὅπως τμῆμα παραστάτη θύρας, βάση ἰωνικοῦ κίονα μέ γόμφο σύνδεσης, πλ. 0,32 καί ὕψ. 0,17 μ., καί τμήματα κιονίσκων.

Δ ο κ ό ς

Βρέθηκε στή θέση Δύο Δένδρα καί παραδόθηκε ἀπό τό Βασ. Σμπιλίρη τό πάνω τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης ἀπό λευκό μάρμαρο (ἀριθ. εὑρ. 3797). Σωζ. ὕψ. 0,22, πλ. 0,27, πάχ. 0,06 μ. Φέρει πολλές ἀποκρούσεις. Διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή πού ἀπό τόν τύπο τῶν γραμμάτων ἡ στήλη χρονολογεῖται στόν 3ο αἰ. π.Χ.:

ΣΤΡΟΜΒΙΧΟΣ
. . . . . *ΥΣ* . . . .

Π α ν α γ ί τ σ α

Παραδόθηκε στό Μουσεῖο Χαλκίδας πρωτογεωμετρικός ἀμφορίσκος[83] (ἀριθ. εὑρ. 3481) ἀπό τόν Ἠ. Μαντζάνα. Φέρει κάθετες κυλινδρικές λαβές στόν ὦμο καί καστανό γάνωμα σ' ὁλόκληρο τό σῶμα. Ἐδαφόχρωμη στενή ζώνη περιτρέχει τήν κοιλιά τοῦ ἀγγείου. Ὕψ. 0,15, διάμ. χείλους 0,095, διάμ. βάσης 0,055 μ. Τό ἀγγεῖο φέρεται ὅτι βρέθηκε κατά τή διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν στήν Παναγίτσα, ὅπου στό παρελθόν ἔχει ἀνασκαφτεῖ θαλαμοειδής μυκηναϊκός τάφος[84] καί ἕνα ἑλληνιστικό νεκροταφεῖο[85].

Ὠ ρ ε ο ί

Βρέθηκε στή θέση Κολώνα ἀπό τόν Ἀθαν. Κραβαρίτη καί παραδόθηκε στήν Ἀρχαιολογική Συλλογή Ὠρεῶν

80. AAA II (1969), σ. 331, εἰκ. 2. G. Richter, Catalogue, πίν. LXXVIII, 95, LXXIX, 96. E. Pfuhl-H. Möbius, Die öster-griechischen Grabreliefs, 1977, πίν. 21, ἀριθ. 88.

81. Στή στήλη ἀπό τήν Ἀθήνα (AAA II (1969), σ. 331) ἡ παράσταση ἐπιστέφεται μέ ἀνθέμιο. Πρβλ. στῆλες μέ ἰωνικό ἀνάγλυφο ἀπό τήν Πάτρα (AAA VIII (1975), σ. 291, εἰκ. 1-2). Ὑπάρχει τό ἴδιο θέμα μέ βλαστόσπειρα, ἀλλά τά κοσμήματα εἶναι ἐπιπεδόγλυφα.

82. Πρβλ. V. Roulsen, Skulpturbogen, 1947, πίν. XXXIX-XL.

83. Τό σχῆμα εἶναι γνωστό ἀπό ΠΓ τάφους τῆς Χαλκίδας (βλ. Χαριστήριον εἰς Ἀναστ. Ὀρλάνδον, Β', πίν. XLVI α, XLIX γ. Εἶναι ἀπό τά πρωιμότερα παραδείγματα (12ος-11ος αἰ. π.Χ.). V. Desborough, Protogeometric Pottery, 1952, πίν. 30. Παρόμοιο σχῆμα στήν Κῶ.

84. ΑΕΜ ΙΗ' (1972), σ. 45.

85. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 254, Σχέδ. 6 (οἰκόπεδο Ἰω. Γραμματικοῦ).

ἐπιτύμβια στήλη, θραυσμένη στό κάτω μέρος. Φέρει ἀετωματική ἐπίστεψη. Ὕψ. 0,44, πλ. πάνω 0,25, κάτω 0,27 μ. Ἐπιγραφή:

ΒΡΑΤΕΙΑ
ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥ

Ἁ γ ί α Ἐ λ ε ο ύ σ α

Βρέθηκε ἀπό τόν Ἰω. Καρβέλη κοντά στήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, στήν περιοχή Ἁγίας Ἐλεούσας, καί παραδόθηκε στό Μουσεῖο ἐπιτύμβια στήλη (ἀριθ. εὑρ. 3809). Ὕψ. 0,79, πλ. 0,33, πάχ. 0,09 μ. Φέρει ἀετωματική ἐπίστεψη μέ μικρό ρόδακα στό κέντρο τοῦ ἀετώματος. Μεταξύ τοῦ γείσου καί τῶν δύο τετράφυλλων ροδάκων ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή, ἀπό τόν τύπο τῶν γραμμάτων τῆς ὁποίας ἡ στήλη χρονολογεῖται στούς πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους:

ΣΩΣΤΡΑΤΗ
ΦΙΛΙΝΙΠΠΟΥ
ΧΑΙΡΕ

Παραδόθηκε ἐπίσης στό Μουσεῖο ἀπό τόν Ε. Γερακιώτη χάλκινο νόμισμα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἢ Δώσωνα[86] (277-239, 229-220 π.Χ.) (ἀριθ. εὑρ. 3531). Στήν κύρια πλευρά φέρει κεφαλή Ἀθηνᾶς καί στήν πίσω Σάτυρο μπροστά σέ τρόπαιο καί τήν ἐπιγραφή *ΒΑ ΑΝΤΙ*.

Α. ΣΑΜΨΩΝ

86. Εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος τύπος νομίσματος (Head, H.N., σ. 231-232). Ὁ Imhoof-Blumer ἀποδίδει ὅλα τά ἀσημένια νομίσματα τοῦ τύπου αὐτοῦ στό Γονατᾶ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Στήν Ἐφορεία συνέχισε νά προσφέρει τήν πολύτιμη βοήθειά της, παρά τό σοβαρό τραυματισμό της κατά τήν ἐκτέλεση ὑπηρεσίας, ἡ γραμματέας τοῦ Μουσείου Ἑλ. Μπακολουκᾶ. Ἐκτός ἀπό τή Δέσπ. Σκορδᾶ, ἐργάστηκαν ὡς ἐπιστημονικοί βοηθοί ἡ Νίκη Σπαθάτου, Δήμ. Πετρέλλη, Μαρ. Σταυροπούλου καί ὁ Λ. Ἀντωνιάδης. Ἡ Δήμ. Πετρέλλη καί ὁ Λ. Ἀντωνιάδης ἀπασχολήθηκαν ἀποκλειστικά μέ τίς ἀνασκαφές στό Λιθοβούνι Τριχωνίδας στή θερινή περίοδο (στή χειμερινή πῆρε μέρος μόνο ἡ Ν. Σπαθάτου πρίν ἀπό τόν τραυματισμό της μέ τήν Ἑλ. Μπακολουκᾶ) καί ἡ Δημ. Πετρέλλη μέ τήν ἀνασκαφή τοῦ Καλλίου. Ἡ Μαρ. Σταυροπούλου πρόσφερε τίς ὑπηρεσίες της γιά τήν καλή διεκπεραίωση τῆς ἀνασκαφῆς στή Ναύπακτο. Καί αὐτό τό χρόνο συνέχισε νά ἐργάζεται ὡς συντηρήτρια-σχεδιάστρια ἡ Αἰμ. Κοσσώνα καί ὡς τεχνίτες οἱ Γ. Ἀσημενός καί Ἀλ. Νικολοῦζος. Τά ἀρχιτεκτονικά σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν στό Γαλαξείδι καί τό Κάλλιο ὀφείλονται στήν ἀρχιτέκτονα Δημ. Χριστοπούλου καί τῆς ἀνασκαφῆς Ναυπάκτου στόν Παν. Βαρβιτσιώτη· οἱ φωτογραφίες τῶν εὑρημάτων ἀπό τίς ἀνασκαφές στό Κάλλιο στό φωτογράφο Σπ. Τσαβδάρογλου.

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Δελφοί

Κατασκευάστηκε μικρό ἐργαστήριο, ἰδιαίτερα γιά τή συγκόλληση, καί μικρό φυλακεῖο στά δυτικά τοῦ Μουσείου. Ἔγιναν ἐκμαγεῖα ἀπό τίς μετόπες τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων, γιά νά ἀντικατασταθοῦν τά παλιά καί σέ μεγάλο μέρος καταστραμμένα, πού εἶναι τοποθετημένα στόν ἀναστηλωμένο θησαυρό, καί συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν ἀρχαίων μνημείων στά ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνα καί τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας.

Γαλαξείδι

Στή διάρκεια ἐκσκαφῆς γιά θεμέλια στό οἰκόπεδο Ψυχογιοῦ ἀποκαλύφθηκε ἕνα μεγάλο τμῆμα τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους. Σώζονταν δύο σειρές λιθοπλίνθων σέ μῆκος 32 καί ὕψος 2 μ. Τό τεῖχος εἶχε πάχος 3 μ. καί στό τμῆμα πού ἀποκαλύφθηκε σχηματιζόταν πύργος πού προεξεῖχε 2,80 μ. καί ἔφτανε σέ μῆκος 5 μ. (Πίν. 112 α-β). Μεγάλες ἰσοδομικές πέτρες εἶχαν τοποθετηθεῖ στίς δύο ὄψεις καί τό μεταξύ τους κενό εἶχε γεμίσει μέ μικρότερες. Σέ ἕνα σημεῖο διακόπτεται ἀπό στενό ἀγωγό (Πίν.112 γ). Σέ μεταγενέστερη ἐποχή χρησιμοποιήθηκε μικρό τμῆμα τοῦ πύργου γιά δεξαμενή, τῆς ὁποίας σώζεται καί τό ὑδραυλικό κονίαμα· τό τμῆμα πού καθαρίστηκε ἔχει διαστάσεις 2,30×1,30 μ. (Σχέδ. 2, δεξιό τμῆμα). Δύο ἄλλα μικρότερα τμήματα τοῦ τείχους σημειώθηκαν σέ διπλανά οἰκόπεδα καί μετρήθηκε τό βόρειο μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του, ὥστε, μαζί μέ τό νέο τμῆμα, νά παρουσιάζει τή μορφή πού δίνεται στό Σχέδ. 1[1].

Στήν Ἀρχαιολογική Συλλογή πού στεγάζεται στό Ναυτικό Μουσεῖο ἔγινε τακτοποίηση τοῦ ὑλικοῦ σέ τέσσερις νέες βιτρίνες (Πίν. 113 α-β), ἀφοῦ συγκολλήθηκε καί καταγράφτηκε.

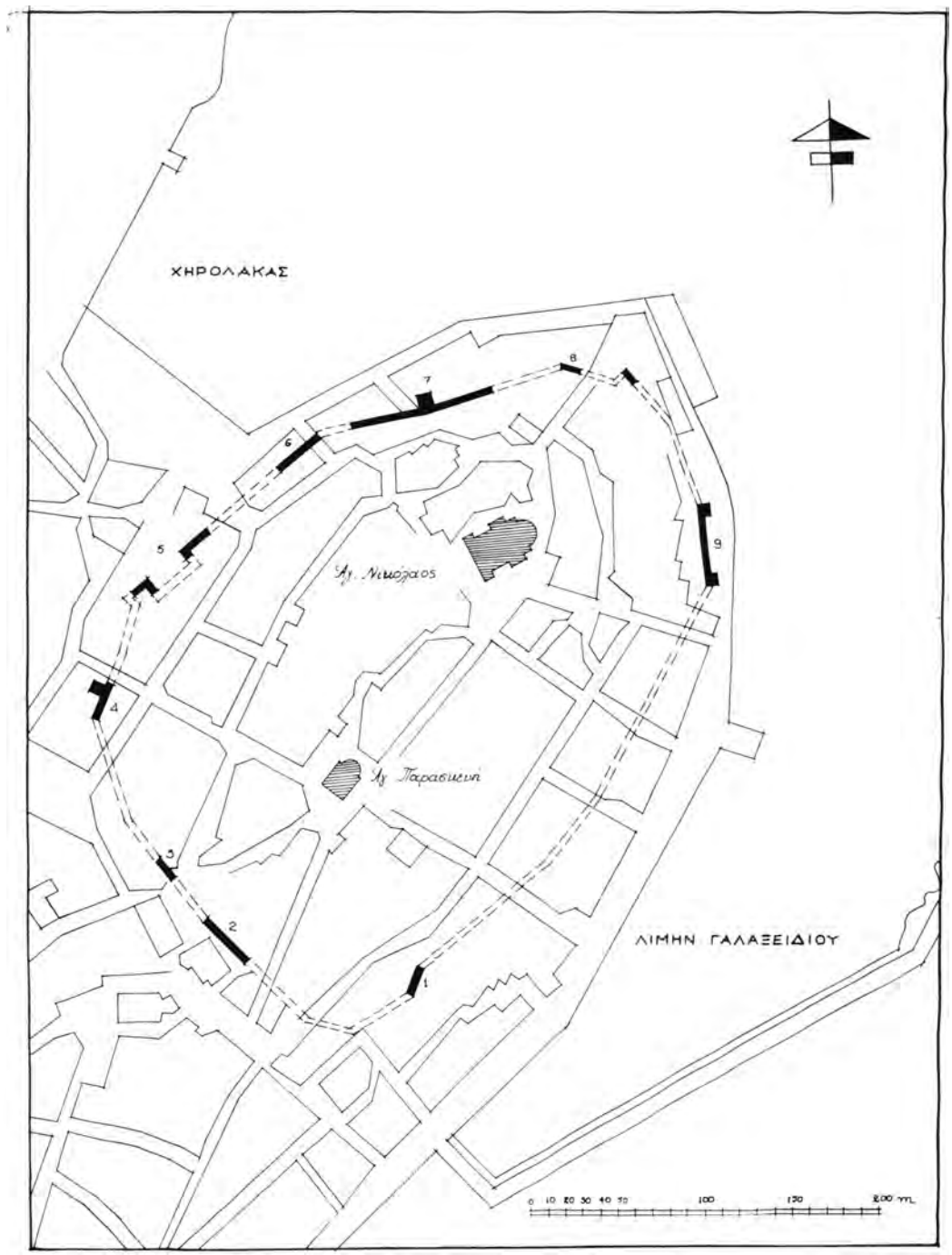
Καλλιθέα Δωρίδας

Μέ ἀφορμή ἀπόπειρα γιά λαθρανασκαφή ἔγινε μικρή ἀνασκαφική ἔρευνα στή θέση Καρυές, 3 χλμ. περίπου ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ Καλλιθέα[2]. Μέ τή λαθρανασκαφή εἶχε ἀνοιχτεῖ ἕνας τάφος πού, ὅπως φάνηκε ἀπό τά πεταμένα γύρω ὀστά, ἦταν παλιότερα συλημένος, καθώς καί οἱ ὑπόλοιποι πού ἀποκαλύφθηκαν μέ τήν ἔρευνα. Καθαρίστηκαν δύο συστάδες τάφων σέ ἀπόσταση 35 μ. περίπου μεταξύ τους. Ἡ βορειότερη συστάδα (Α) περιλάμβανε τρεῖς τάφους παράλληλους μέ τοιχώματα ἀπό ἀσβεστόπλακες καί εἶχε στή δυτική ἐξωτερική πλευρά ἕνα κρηπίδωμα, πλ. 0,50 μ., καί στήν ἀνατολική πλευρά ἕναν ἀναλημματικό τοῖχο, ἐμπρός ἀπό τόν ὁποῖο μία μονοκόμματη πλάκα, μήκ. 3,10 μ., ἔκλεινε καί τούς τρεῖς τάφους μαζί (Σχέδ. 3· Πίν. 114 α). Οἱ τάφοι εἶχαν ἐσωτ. διαστάσεις 1,90-2,10×0,75-0,80 μ. καί τό πλακόστρωτο δάπεδο βρέθηκε σέ βάθος 0,70-0,80 μ. Στόν ἀνατολικότερο τάφο σώζονταν καί οἱ μισές ἀπό τίς καλυπτήριες πλάκες. Οἱ πλάκες τῶν τοιχωμάτων καί τῶν πλάγιων κρηπιδωμάτων εἶχαν πάχος 0,18-0,45 μ. Βρέθηκε μόνο ἕνα κομμάτι βάσης ἀγγείου καί λίγα ὀστά ἀπό κρανίο, ἀπό τά ὁποῖα συμπεραίνεται ὅτι ὁ νεκρός μπορεῖ νά εἶχε ταφεῖ μέ τό κεφάλι πρός Ν. Τήν ἄλλη συστάδα (Β) ἀποτελοῦσαν τέσσερις παράλληλοι τάφοι, παρόμοιοι μέ τούς ἄλλους, καλύτερης ὅμως κατασκευῆς (Σχέδ. 4· Πίν. 114 β). Εἶχαν διαστάσεις 2-2,57×0,70-0,88 καί μέσο βάθος 0,70 μ. Οἱ πλάκες τῶν τοιχωμάτων εἶχαν πάχος 0,13-0,32 μ. καί τοῦ δαπέδου, τμῆμα τοῦ ὁποίου σωζόταν στό δεύτερο τάφο ἀπό Ν., 0,18 μ. Στόν τελευταῖο τάφο πρός Β. πού ἦταν μισοκαταστραμμένος, εἶχαν πέσει μέσα πολλά κομμάτια ἀπό κεραμίδες. Στή συστάδα αὐτή σωζόταν μόνο ἡ κατώτερη σειρά τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου στήν ἐσωτερική ἀνατολική πλευρά (Πίν. 114 β, δεξιά)· ἡ ἐξωτερική, ὅπου ἔπρεπε νά ὑπάρχει τό κρηπίδωμα, εἶχε καταστραφεῖ. Οἱ συνολικές διαστάσεις τῆς πρώτης συστάδας ἦταν 3,75×2,80-2,90 καί τῆς δεύτερης 5,40×3,25 μ. (Πίν. 114 α). Στή δεύτερη συστάδα ὑπῆρχαν διπλές διαχωριστικές πλάκες γιά κάθε τάφο (Πίν. 114 γ). Τά κρηπιδώματα αὐτά θυμίζουν πολύ τό ἀνάλογο πού βρέθηκε στό Ἀνακτόριο τῆς Ἀκαρνανίας[3], μέ τή διαφορά ὅτι δέν εἶναι τόσο ἐπιβλητικά καί δέν ἔχουν διαχωριστικούς μεσότοιχους οἱ τάφοι.

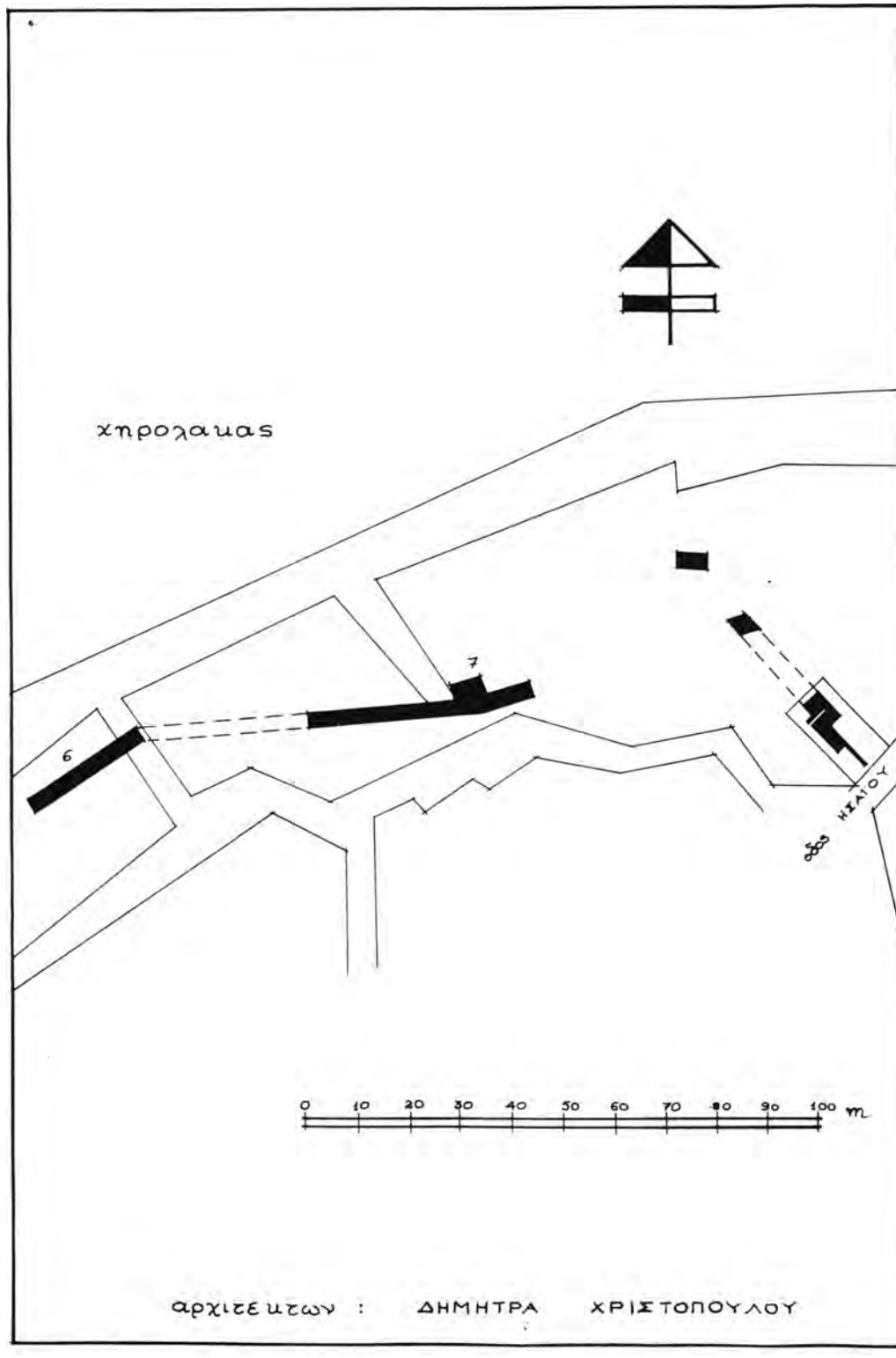
1. Γιά τό τεῖχος τοῦ Γαλαξειδιοῦ βλ. L. Lerat - F. Chamoux, BCH 71-72 (1947-48), σ. 55 κ.ἑ., L. Lerat, Les Locriens de l'Ouest, I, σ. 152 κ.ἑ.

2. Ἐρείπια στήν περιοχή τῆς Καλλιθέας σημειώνει καί ὁ L. Lerat, ὅ.π., σ. 112-113.

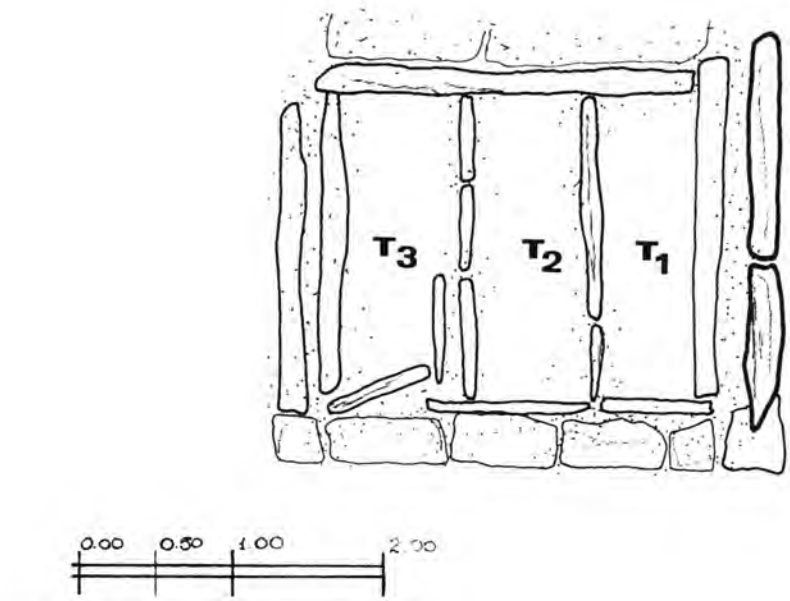
3. Σ. Δάκαρης, ΑΕ 1955, Χρονικά, σ. 16 κ.ἑ.

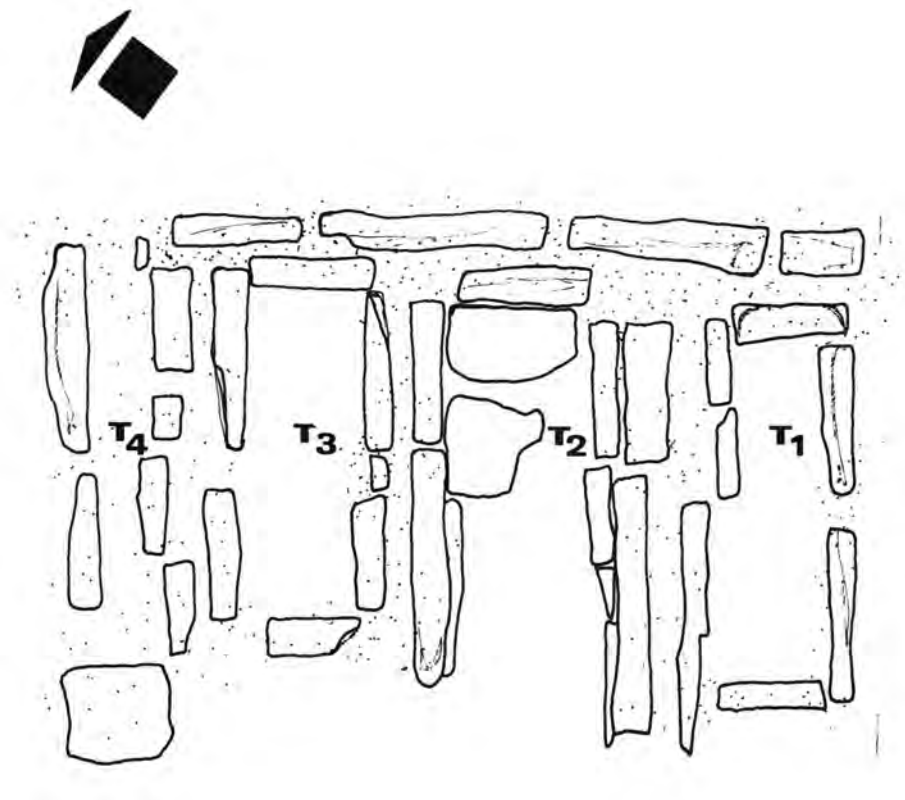
Σχέδ. 1. Γαλαξείδι. Μεγάλο τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλης.

Σχέδ. 2. Γαλαξείδι. Τμῆμα τοῦ τείχους στό οἰκόπεδο Ψυχογιοῦ.

Σχεδ. 3. Καλλιθέα Δωρίδας. Συστάδα τάφων Α.

Σχέδ. 4. Καλλιθέα Δωρίδας. Συστάδα τάφων Β.

Ἀπό τά χώματα γύρω ἀπό τό δεύτερο ἰδιαίτερα κρηπίδωμα, μαζεύτηκαν λίγα ὄστρακα ἑλληνιστικά, περισσότερα ρωμαϊκά, πολλά ἀπό τά ὁποῖα ἀνήκουν σέ μία πρόχου ντόπιου ἐργαστηρίου, καί δύο νομίσματα, ἕνα ἀσημένιο (10190)[4] καί ἕνα χάλκινο (10191). Τό ἀσημένιο εἶναι Λακεδαίμονος· πρβλ. BMC, σ. 121, ἀριθ. 2-3, χρονολογία: πρό τοῦ 250 π.Χ. Τό χάλκινο εἶναι τῆς Αἰτωλικῆς Συμμαχίας· πρβλ. SNG, Cop., ἀριθ. 22 κ.ἑ., χρονολογία: 279-168 π.Χ.

Εὐχαριστῶ καί ἀπό δῶ θερμά τό φίλο συνάδελφο Γ. Τουράτσογλου, στόν ὁποῖο καί ὀφείλονται ὅλα τά σχετικά μέ τά νομίσματα, ἐκτός ἀπό δύο περιπτώσεις, γιά τίς ὁποῖες πρόσφερε τίς γνώσεις της ἡ Μ. Οἰκονομίδου, στήν ὁποία ἐπίσης ἐκφράζονται θερμές εὐχαριστίες.

Ἐρατεινή

Στό βόρειο ἄκρο τοῦ χωριοῦ, στή θέση Καλυβάκια, 40 μ. περίπου ἀπό τόν ἐθνικό δρόμο, στό οἰκόπεδο Χαρ. Στρούζα, βρέθηκε στήν ἐπιφάνεια σχεδόν τοῦ ἐδάφους ταφικός πίθος, ὕψ. 1,60 καί διαμ. 0,60 μ. Εἶχε τό στόμιο πρός Ν. καί μέσα, στό ὕψος τῆς λαβῆς, βρέθηκαν τέσσερα νομίσματα, ἕνα ἀσημένιο καί τρία χάλκινα, καί μιά ἀχιβάδα: 1. Ὀβολός Ὀπουντίων Λοκρῶν (10195)[5], πρβλ. SNG Cop, ἀριθ. 55, 57, χρονολογία: 369-338 π.Χ. (Πίν. 115 α). 2) Νόμισμα χάλκινο Φιλίππου Β΄ (10196)· πρβλ. SNG, Cop., ἀριθ. 617. 3-4. Δύο νομίσματα χάλκινα (10197-10198), φθαρμένα· τό δεύτερο εἶναι Ἐλάτειας(;)· πρβλ. SNG, Cop.,ἀριθ. 165, χρονολογία: 2ος αἰ. π.Χ.

Ἅγιος Νικόλαος

Στό χωριό, πού βρίσκεται δυτικά τῆς Ἐρατεινῆς, καί στή θέση Διάσελο, δηλαδή στό λόφο νοτιοδυτικά τοῦ χωριοῦ, πολύ κοντά στή θάλασσα, ἐπάνω στόν ἐθνικό δρόμο Ἐρατεινῆς-Ναυπάκτου, σώζονται ἐρείπια ἑνός πύργου σέ ὑψόμετρο περίπου 300 μ. Στά ἀνατολικά τοῦ πύργου, χαμηλότερα, ἀποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, κατασκευασμένος ὁλόκληρος ἀπό πράσινες ψαρόπλακες, πάχ. 0,05-0,08 μ. Εἶχε ἐσωτ. διαστάσεις 1,04×0,72 καί βάθος 0,60 μ. Λίγο ψηλότερα ἀπό τό δάπεδο, δηλαδή σέ βάθος 0,50 μ., βρέθηκαν ὀστά ταραγμένα καί τά ἑξῆς ἀγγεῖα (Πίν. 115 β): 1. Πρόχους μέ σφαιρικό σῶμα, κάθετη λαβή ταινιωτή καί ἐπίπεδη βάση (10192). Λείπει ἡ λαβή. Πηλός ἀνοιχτός καστανός. Ὕψ. 0,086, διάμ. χείλους 0,035 μ. 2. Σταμνίσκος μέ ἐπίπεδη βάση (10193). Κάτω ἀπό τό χεῖλος δύο κάθετες ἀποφύσεις μέ βαθιά αὐλάκωση. Πηλός καστανόξανθος πρός καστανέρυθρο. Ὕψ. 0,07, διάμ. χείλους 0,045, βάσης 0,021 μ. 3. Τμῆμα προχοῆς (;) (10194). Πηλός ἀκάθαρτος, τεφρός. Σωζ. μῆκ. 0,035 μ. Καί τά δύο ἀγγεῖα ὅπως καί ἡ προχοή (;) δέν ἔχουν γάνωμα καί τά σχήματά τους θυμίζουν προϊστορικά.

4. Οἱ ἀριθμοί μέσα σέ παρένθεση εἶναι τῶν εὑρετηρίων τῶν Μουσείων Δελφῶν, Ἀγρινίου καί Θυρρείου ἀντίστοιχα.

5. Ἕνας ἴδιος ὀβολός (10341) βρέθηκε σέ τάφο, δυτικά τοῦ Μουσείου Δελφῶν τό 1964, BMC Central Greece, πίν. 1,2 καί 12.

Γραβιά

Στό οἰκόπεδο Ἠλ. Καράντζαλη στά δυτικά τῆς Γραβιᾶς κοντά στό δημόσιο δρόμο Ἀμφισσας-Λαμίας, σέ ἀπόσταση 200 μ. περίπου ἀπό τό μνημεῖο τοῦ Ἀθ. Διάκου, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος ἀπό πρόχειρα δουλεμένες ἀσβεστόπλακες, πάχ. 0,15 μ. Ὁ τάφος εἶχε ἐσωτ. διαστάσεις 0,45×0,80 καί βάθος 0,35 μ. Εἶχε παρασυρθεῖ ἀπό τό μηχανικό ἐκσκαφέα καί ὅλη ἡ γύρω περιοχή ἦταν διάσπαρτη ἀπό ὀστά καί κομμάτια κεραμίδων, ὥστε δέν ἀποκλείεται νά ὑπῆρχαν καί ἄλλοι τάφοι ἐκεῖ. Ἐξάλλου, σέ ἀπόσταση 9,50 μ. στά βόρεια τοῦ προηγουμένου, βρέθηκε ἕνας ἄλλος κεραμοσκεπής τάφος, κομμένος κατά μῆκος ἀπό τόν ἐκσκαφέα. Σωζόταν σέ μῆκος 1,50 μ. καί ὁ νεκρός εἶχε τοποθετηθεῖ μέ τό κεφάλι πρός Α., ἐπάνω σέ στρῶμα ἀπό μικρές πέτρες. Στά χώματα βρέθηκε μόνο ἕνα ὄστρακο ἀπό μελαμβαφές ἀγγεῖο, μᾶλλον ἑλληνιστικό.

Σύμφωνα μέ πληροφορίες τῶν ἐργατῶν, τάφοι εἶχαν βρεθεῖ παλιότερα σέ διπλανές οἰκοδομές, σέ μία ἔκταση ὡς 60 τ.μ. περίπου.

Κάλλιο

Μέ πίστωση τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων καί μικρότερη τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφικές ἔρευνες στήν ἀρχαία πόλη.

Συνεργεῖο ἀπό τόν Ὁλλανδό ἀρχιτέκτονα S. Bakhuizen ἔκανε τήν ἀποτύπωση τοῦ τείχους καί ἄφησε γιά τόν ἑπόμενο χρόνο τήν ἀποτύπωση τῶν διάφορων ἐπιπέδων πού περικλείονται μέσα σέ αὐτό, μέ ὅ,τι ἴχνη σώζουν ἀπό ἀρχαῖα. Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε σέ τρεῖς τομεῖς: 1. Στό νεκροταφεῖο βόρεια ἀπό τό τεῖχος, 2. Στήν περιοχή τῆς βασιλικῆς καί 3. Κοντά στό νότιο σκέλος τοῦ τείχους καί στή νοτιοανατολική πύλη καί ὁδήγησε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀκμή τῆς ρωμαϊκῆς πόλης τοῦ Καλλίου πρέπει νά ἦταν γύρω στούς 1ο-2ο αἰ. μ.Χ. μέ πιθανή χρονολογία μιᾶς ἐγκατάλειψης στά χρόνια μετά τά μέσα τοῦ 3ου αἰ. Νά σχετίζεται ἄραγε μέ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς (ἐπιδρομή Ἑρούλων;).

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ἔγιναν περιφράξεις στό Μουσεῖο τοῦ **Θυρρείου**, στούς ἀρχαίους ναούς τοῦ **Ἀστακοῦ** καί τῆς **Στράτου**, κατασκευάστηκε φυλακεῖο στόν ἀρχαιολογικό χῶρο τοῦ **Ἀστακοῦ** καί συμπληρώθηκαν οἱ καταγραφές τῶν καταλόγων στά Μουσεῖα **Ἀγρινίου** (1911 πήλινα, 1351 ἔργα μικροτεχνίας, 294 λίθινα) καί **Θυρρείου** (116 πήλινα, 194 λίθινα, 42 μικροαντικείμενα). Στό Θύρρειο ἔγινε τακτοποίηση τῶν ἀγγείων καί ἄλλων μικροαντικειμένων σέ δύο θιτρίνες.

Ναύπακτος

Στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ναυπάκτου, στή θέση «Γρίμποβο» κοντά στή θάλασσα, στό κτῆμα Ἀθανασιάδη-Νόβα, πού δωρήθηκε στήν πόλη γιά ἀνέγερση ξενοδοχείου, ἀποκαλύφθηκαν στίς ἐκσκαφές

λείψανα μεγάλων κτιρίων (Σχέδ. 5· Πίν.115γ). Παλιότερα, σέ δύο περιόδους[6], στίς ἐκσκαφές θεμελίων γειτονικῶν οἰκοδομῶν εἶχαν βρεθεῖ καί ἄλλα ἐρείπια σέ ἄμεση σχέση μέ τά φετινά, ὅπως φαίνεται καί στό Σχέδ. 6. Ἐκτός ἀπό αὐτά, στήν περιοχή δυτικότερα, στό τέλος τοῦ περασμένου αἰώνα, εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἐρείπια μέ ψηφιδωτά δάπεδα ἀπό λουτρά καί λοιπές σχετικές ἐγκαταστάσεις[7].

Τά κτίσματα ἀνήκουν σέ διαφορετικές φάσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐκτός ἀπό ἕνα τμῆμα τοίχου στό ἕνα ἀπό τά δύο κτίρια πού ἀναφέρονται παρακάτω, καί τμήματα ὀχυρωματικοῦ μᾶλλον ἔργου πού ἀποκαλύφθηκε στό βόρειο μέρος τῆς ἀνασκαμμένης περιοχῆς (Σχέδ. 6, Κ6). Οἱ τοῖχοι μέ τόν ὀχυρωματικό χαρακτήρα ἦταν χτισμένοι μέ μεγάλους ὀγκολίθους σέ δύο σειρές, πλ. 1,30 μ., καί σώζονταν σέ μῆκος συνολικά 17,70 μ. (Πίν. 116 α-β).

Ἀπό τά κτίρια δύο εἶναι τά σημαντικότερα σέ μέγεθος. Τό πρῶτο (Κ1), ἴσως καί τό παλιότερο ἀπό τά δύο, στό δυτικό μέρος τῆς ἀνασκαφῆς (Σχέδ. 6), ἔχει ἕνα κεντρικό αἴθριο, διαστ. 6×6,3 μ., καί 16 δωμάτια γύρω (Πίν.116 γ),καί σέ μία ἀπό τίς ἀρκετές οἰκοδομικές φάσεις του ψηφιδωτό δάπεδο (opus tesselatum). Τό συγκρότημα εἶχε συνολικό πλάτος 23,50, μῆκος 24,50 μ. καί οἱ τοῖχοι του, χτισμένοι μέ μικρές καί μεγάλες πλάκες καί πέτρες σέ δύο σειρές, εἶχαν πλάτος 0,56 μ. ἀλλά δέ σώζονταν σέ ὕψος περισσότερο ἀπό 1 μ. Ἡ εἴσοδος ἦταν πιθανότατα στή νότια πλευρά ὅπου χρησιμοποιήθηκε ὡς κατώφλι ἕνα τμῆμα ἀπό παλιότερο ἑλληνιστικό τοῖχο, πολύ καλῆς κατασκευῆς, ἀπό μεγάλες, ὡραῖα δουλεμένες μαρμαρόπλακες σέ δύο σειρές, συνολ. πλ. 0,60 μ. (Πίν. 116 δ).

Τό ἄλλο μεγάλο κτίριο (Κ3), στά ἀνατολικά τοῦ προηγουμένου, ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη, ἄνισα σέ μέγεθος μεταξύ τους. Στό δυτικό μέρος σχηματίζεται ἕνας μεγάλος σχεδόν τετράγωνος χῶρος, ἐσωτ. διαστ. 14,45×14,35 μ., μέ εἴσοδο στή δυτική πλευρά. Ὁ χῶρος αὐτός ἐπικοινωνεῖ μέ τό μικρότερο διπλανό του, ἐσωτ. διαστ. 11,65×10,30 μ., μέ μία μεγάλη εἴσοδο, πλ. 2,73 μ.· στή βορινή πλευρά σχηματίζονται δύο μικρά δωμάτια, συνολ. ἐσωτ. διαστ. 9,30×6,60-8 μ., πού ἐπικοινωνοῦν μέ τόν προηγούμενο μέ δύο στενότερες εἰσόδους, πλ. 1,10 μ. Σέ κάποια νεότερη οἰκοδομική φάση, προστέθηκε ἀρκετά πρόχειρα στή βόρεια πλευρά τοῦ πρώτου καί στή δυτική τοῦ τρίτου, ἕνα τέταρτο τμῆμα, πάλι μέ δύο ἄνισους σέ μέγεθος χώρους, συνολ. διαστ. 10,70×7,50 μ. Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ ἦταν χτισμένοι ἀπό μικρές καί μεγάλες πέτρες σέ δύο σειρές, πλ. 0,53-0,70 μ. Σέ μετατροπή πάλι τοῦ κτιρίου κατασκευάστηκε εἴσοδος τῆς ὁποίας σώζεται τό κατώφλι, μήκ. 0,97 καί πλ. 0,50 μ., στήν ἐξωτερική νοτιοδυτική σέ ἐπαφή μέ αὐτή γωνία τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου (Πίν. 117 α, πρός τά ἐμπρός καί λίγο δεξιά). Κατά μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ἔγινε ἕνας πλακόστρωτος δρόμος, πού σέ ἀκόμα νεότερη μετατροπή, μεταβλήθηκε στό νότιο τμῆμα του σέ ἀγωγό (Πίν. 117 β), μέ πέτρινη ἐκροή πρός τή θάλασσα. Τό ἀρκετά σύνθετο αὐτό κτίσμα οἰκοδομήθηκε ἐπάνω σέ ἕνα παλιότερο ἁπλούστερο, μέ τήν ἴδια σχεδόν κατεύθυνση (Κ4), πού καταλάμβανε τό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ προηγουμένου. Εἶχε καί αὐτό τρεῖς χώρους, ἕνα δυτικό μεγαλύτερο, ἐσωτ. διαστ. 7,50×13 μ., καί δύο μικρότερους, διαστ. 8,05×4,80 καί 5,05×4,80 μ. ἀντίστοιχα. Στή νότια πλευρά ὅλης αὐτῆς τῆς περιοχῆς (Πίν. 117α, δεξιά), σέ νεότερη μᾶλλον φάση, εἶχαν χτιστεῖ ὀρθογώνιοι χῶροι πού εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά δεξαμενές, ὅπως δείχνουν διάφορα στοιχεῖα π.χ. τό κονίαμα, τό πλακόστρωτο δάπεδο κτλ. (Πίν. 117 γ).

Ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ἐπίσης ἕνα ἀκόμα οἰκοδομικό συγκρότημα (Κ7) στή βόρεια γωνία τῆς ἀνασκαμμένης περιοχῆς μέ πολλές φάσεις καί μετατροπές (Πίν. 117 δ, 118 α). Τό νότιο ὅριο ἀποτελεῖ μία λοξή τοξοστοιχία χτισμένη ἀπό πλίνθους μέ γέμισμα ἀπό πέτρες[8] (Πίν. 117 δ, 118 α-β, δεξιά). Ἀπό τήν τοξοστοιχία σώζονται κατά διαστήματα 2,70 ἤ 2,85 μ. πέντε τμήματα τοίχων, μήκ. 1,25-1,30 καί ὡς ὕψος 2,50 μ., ἀπό τούς ὁποίους ξεκινοῦσαν τά τόξα (Πίν. 118 β-γ).

Δέν ἀποκλείεται τό συγκρότημα αὐτό, μαζί μέ τά κτίσματα πού βρέθηκαν δυτικότερα στίς παλιότερες ἀνασκαφές τῆς περιοχῆς, νά ἀποτελοῦσε μέρος ἀπό θέρμες, πρός τίς ὁποῖες νά ὁδηγοῦσε ἡ λοξή τοξοστοιχία, ἀρκετά νεότερη ἀπό τά ὑπόλοιπα κτίρια πού προαναφέρθηκαν. Ἡ νότια γωνία τοῦ ὀχυρωματικοῦ ἔργου (Κ6) καταστράφηκε μέ νεότερη κατασκευή ἀπό πλίνθους. Πρόκειται γιά ἕνα μικρό σχετικά οἰκοδόμημα (Κ8), συνολ. μήκ. 8,80 καί μεγ. πλ. 6,20 μ., μέ δύο ὁμοιόμορφα δωμάτια, ἕνα τρίτο πλάγιο πολύ μικρότερο καί ἕνα χῶρο μέ κόγχη στή βόρεια πλευρά (Πίν. 118 δ). Ἔχει εἴσοδο στά δυτικά καί μία ἄλλη ἀπό τήν κόγχη. Σωζόταν σέ ὕψος ὄχι μεγαλύτερο ἀπό 0,70 μ. καί ἴσως ἦταν ἕνα μεταγενέστερο λουτρό (;).

Μέ τά κτίρια αὐτά πού ἔρχονται στό φῶς γιά πρώτη φορά σέ τόσο μεγάλη ἔκταση, ρίχνεται φῶς στή ρωμαϊκή πόλη τῆς Ναυπάκτου, πού καί σέ αὐτή τήν ὕστερη ἐποχή, ἐξακολουθοῦσε νά θεωρεῖται μία ἀπό τίς σημαντικότερες τῆς Αἰτωλίας[9].

Ἀπό τά κινητά εὑρήματα κατά περιοχές καί συγκροτήματα κτιρίων, ἀξιομνημόνευτα εἶναι:

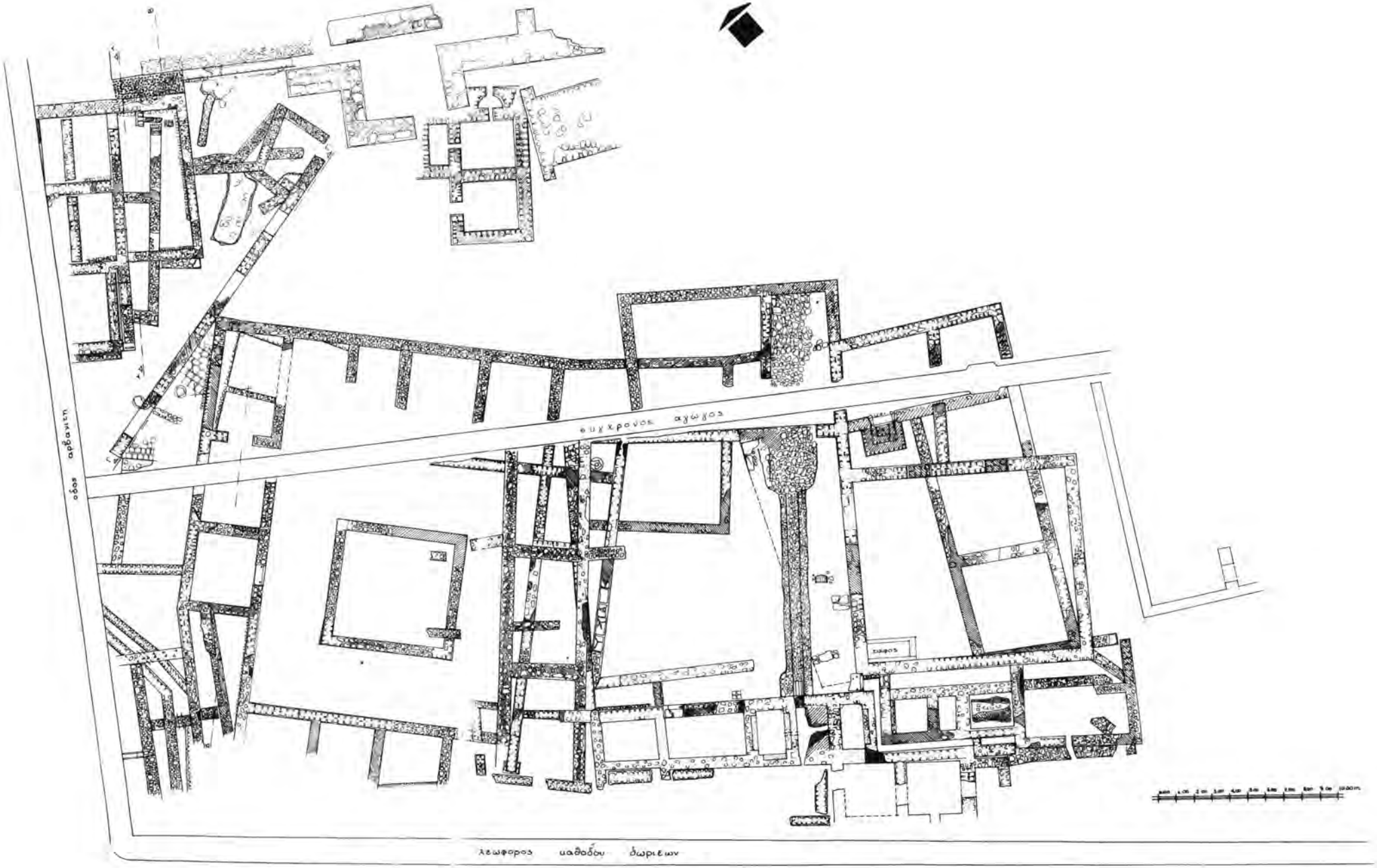
Κ1: Ὄστρακα ἀπό ἑλληνιστικά ἀγγεῖα μελαμβαφή (ὅπως πινάκια ἁπλά ἤ μέ κεντρική κοιλότητα –fish plates–, σκύφοι, φιαλίδια), ἀπό terra sigillata, τμήματα ἀπό μαγειρικά σκεύη (χύτρες, λεκάνες) καί ἀπό ὀξυπύθμενους ἀγάνωτους ἀμφορεῖς. Πολλά ὄστρακα ρωμαϊκά ἁπλά ἤ μέ αὐλακωμένη, ἀραιά ἤ πυκνά, ἐπιφάνεια καί

6. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 277-279, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 316-318.

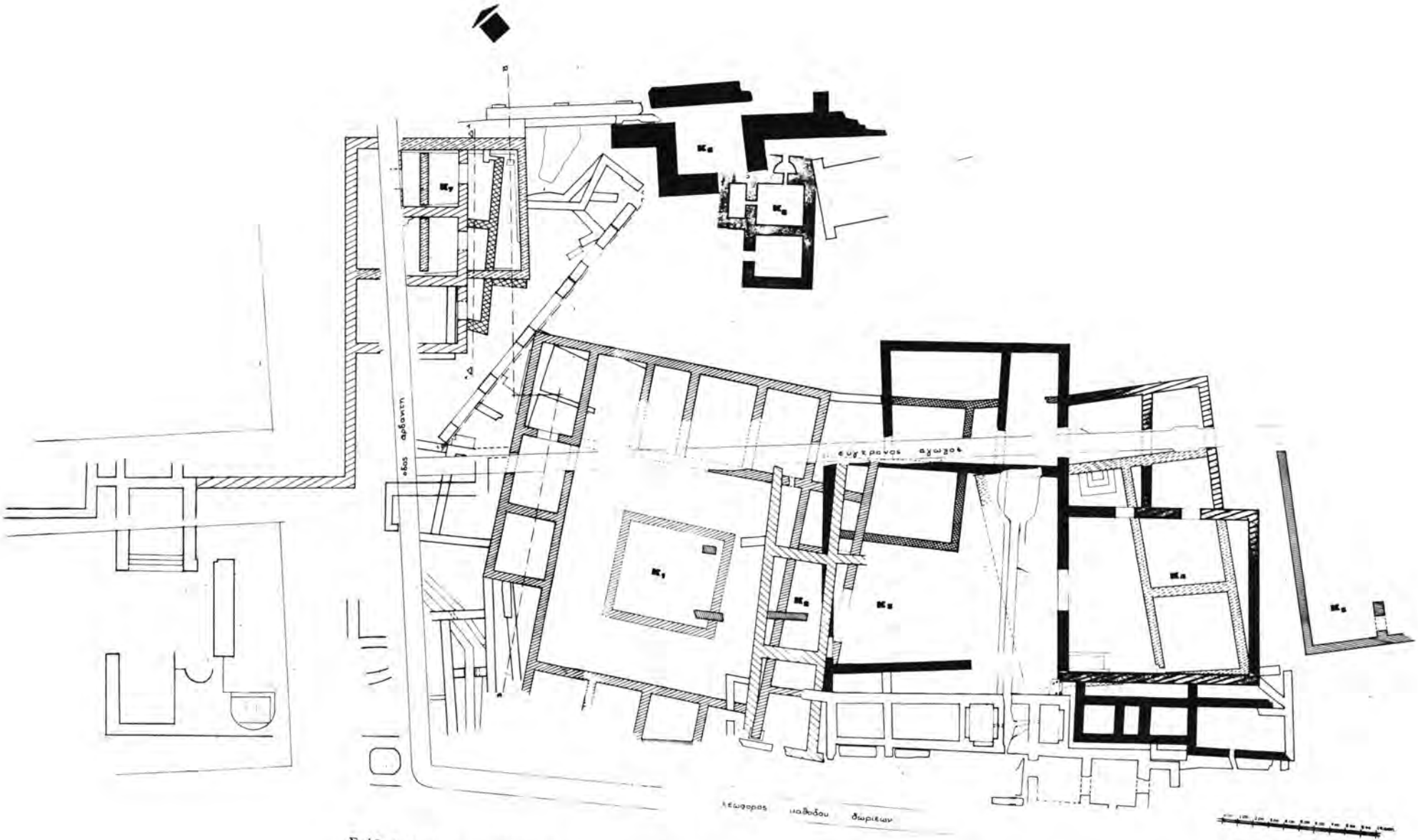
7. ΑΜ XVIII (1893), σ. 69, W. J. Woodhouse, Aetolia, σ. 313-316, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 315 κ.ἑ.

8. Ἴσως νά εἶναι κάτι ἀνάλογο μέ τήν τοξοστοιχία πού σώζεται στήν Ἀγορά τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου στή Μεγάλη Λέπτιδα, R. B. Bandinelli, Das Ende der Antike, σ. 268.

9. RE XVI², στ. 1993.

Σχέδ. 5. Ναύπακτος. Οἰκόπεδο 'Αθανασιάδη - Νόβα. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 6. Ναύπακτος. Οἰκόπεδο Ἀθανασιάδη - Νόβα. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς. Μορφές λιθοδομῆς.

πολύ λίγα μεταγενέστερα. Σημαντικός όμως είναι ὁ ἀριθμός τῶν κομματιῶν ἀπό ρωμαϊκά λυχνάρια (πολλά μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση) τῶν κορινθιακῶν ἐργαστηρίων· στήν περιφέρεια τοῦ δίσκου ἐμφανίζονται: δελφίνια, καρδιόσχημα καί φυλλόσχημα κοσμήματα, μαίανδροι, ρόδακες (ἕνα κομμάτι μέ σταυρούς προέρχεται ἀπό χριστιανικό λυχνάρι). Βρέθηκαν ἀκόμη ἀρκετά χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα, τά περισσότερα φθαρμένα, ἀλλά καί ὁρισμένα σέ καλή κατάσταση. Ἐπίσης, στήν ἀνατολική γωνία τοῦ αἰθρίου, βρέθηκε τό κάτω μέρος ἀπό χάλκινο λύχνο (1346) καί στόν πρῶτο πρός Δ. ἀπό τούς βόρειους χώρους, ἕνας πήλινος παλαιοχριστιανικός λύχνος (1888) μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση κύκλων καί σταυρῶν.

Κ2: Πολλά ὄστρακα χριστιανικῶν κυρίως χρόνων καί ἀρκετά μεταγενέστερα.

Κ3: Ὅπως στό Κ1, ἀλλά καί κομμάτια ἀπό γυάλινα ἀγγεῖα, λαβές, βάσεις ἀμφορέων καί ἄλλων μεγάλων οἰκιακῶν σκευῶν, τμήματα ρωμαϊκῶν λύχνων (ἕνα σώζει ἀνάγλυφη διακόσμηση μέ δελφίνια) καί ἄλλο μέ ζῶα ποί τρέχουν καί ἕνα μαρμάρινο ἀγαλμάτιο ντυμένης γυναικείας μορφῆς, σωζ. ὕψ. 0,43 μ., ἀπό τό ὁποῖο λείπουν τό κεφάλι καί τά ἄκρα ἀπό τούς ὤμους καί τά γόνατα. Ἐπίσης στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ κτιρίου βρέθηκαν καί τμήματα ἀπό λεκάνες καί πιάτα.

Κ6: Στήν περιοχή τῆς ἑλληνιστικῆς ὀχύρωσης μαζεύτηκαν πλῆθος ἀπό ἑλληνιστικά ὄστρακα (σκύφοι, φιαλίδια, πινάκια μέ κεντρική κοιλότητα, μελαμβαφή, terra sigillata).

Κ7: Πολλά ὄστρακα ἀπό χύτρες, μαγειρικά σκεύη, λεκάνες, λυχνάρια καί λίγα ἀπό μελαμβαφή ἀγγεῖα, ἰδιαίτερα ἀπό λαβές σκύφων. Ἐπίσης βρέθηκε ἕνα χάλκινο ἀγγεῖο, ὕψ. 0,23 μ., ἕνας παλαιοχριστιανικός λύχνος (1887) μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση στιγμῶν, κεραιῶν καί σταυροῦ καί νομίσματα χάλκινα ρωμαϊκά, μερικά βυζαντινά, ἕνα τούρκικο (1320), ἕνα ἐνετικό (1313).

Πλευρώνα

Ὁ ἑλληνιστικός θαλαμωτός τάφος πού καθαρίστηκε ἀπό τό συνάδελφο Εὐθ. Μαστροκώστα (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 320-321), καταστράφηκε ἀπό ἀρχαιοκάπηλους, δηλαδή θρυμματίστηκαν οἱ κλίνες καί ὅλο σχεδόν τό ἐσωτερικό. Ἀνασυγκροτήθηκαν οἱ δύο κλίνες τοῦ ἑνός θαλάμου, ἡ σαρκοφάγος τοῦ ἄλλου καί συγκολλήθηκαν οἱ πλάκες τοῦ τραπεζοφόρου καί αὐτές στό δεύτερο θάλαμο (Πί ν. 119 α). Καθαρίστηκε ἐπίσης ἕνας λάκκος πού εἶχε ἀνοιχτεῖ ἀπό τυμβωρύχους σέ μικρή ἀπόσταση καί βρέθηκε ἕνας κιβωτιόσχημος τάφος, μέσα στόν ὁποῖο ἦταν μία ἐπιτύμβια στήλη ἀσβεστολιθική μέ ἐπιγραφή *ΛΕΑΙΝΑC* (294), ὕψ. 0,925, πλ. 0,42, πάχ. 0,07 μ. (Πί ν. 119 β).

Θέρμος

Ἔγιναν σέ μεγάλη κλίμακα ἐργασίες συντήρησης τῶν τοίχων τῶν προϊστορικῶν κτιρίων πού εἶχαν ἀρχίσει νά διαλύονται καί συγκολλήθηκαν μερικές πλάκες τοῦ στυλοβάτη στόν ἀρχαϊκό ναό (Πί ν. 119 γ, 120 α-β).

Ἀστακός

Κατά τόν καθαρισμό πού ἔγινε μέ τήν περίφραξη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἦλθε στό φῶς ὁλόκληρη ἡ θεμελίωση τοῦ ναοῦ τοῦ Δία Καραοῦ[10] (Πί ν. 121 α), ἡ ἀποτύπωση καί μελέτη τοῦ ὁποίου ἔγιναν ἀπό τό φίλο συνάδελφο κ. W. Hoepfner, διευθυντή τοῦ Ἀρχιτεκτονικοῦ Ἰνστιτούτου στό Βερολίνο, τόν ὁποῖο θερμά εὐχαριστῶ καί ἀπό ἐδῶ. Ὁ ναός ἔχει διαστάσεις στό κρηπίδωμα 12,71×23,47 μ. καί τό σχέδιό του ἀποκαταστάθηκε σέ ἑξάστυλο ἀμφιπρόστυλο (Σχέδ. 7).

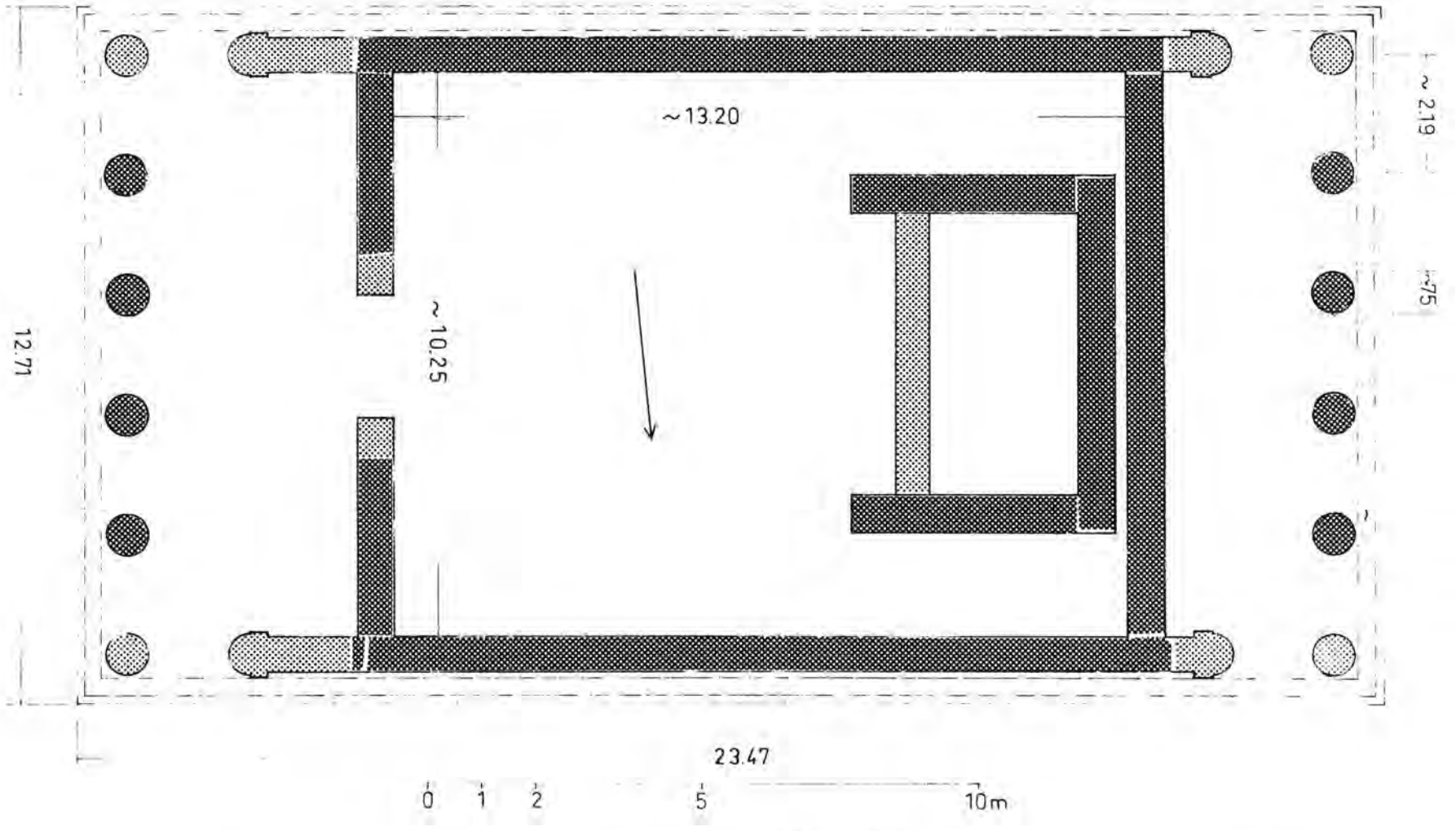
Στράτος

Σέ ἀρκετή ἀπόσταση ἔξω ἀπό τό νότιο τεῖχος, στό δυτικό ἄκρο τῆς πλατείας τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, καθαρίστηκε ἕνας χτιστός θαλαμωτός τάφος, τοῦ ὁποίου σώζεται καί ἡ εἴσοδος (Πί ν. 121 β). Ὁ τάφος εἶναι κατασκευασμένος ἀπό μεγάλες πελεκητές ἀμμόπετρες, ὁ θάλαμος ἔχει πλάτος 3 μ. καί σώζεται σέ μῆκος 1,93 μ. Ἡ εἴσοδος ἔχει μῆκος σωζόμενο 2,67 καί πλάτος 1,30-1,04 μ. Μέσα στό θάλαμο σώζεται τμῆμα τοῦ δαπέδου ἀπό ἀσβεστολιθικές πλάκες· ἀπό τούς τοίχους σώζονται δύο σειρές τῆς λιθοδομῆς σέ ὕψος 0,85 μ.

Ἀρσινόη

Στήν κοιλάδα τοῦ Ἀγγελόκαστρου, στή θέση Γοῦβες, κοντά στήν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ ἀπό Β., βρέθηκε ἑλληνιστικός τάφος, λαξευμένος στό μαλακό πέτρωμα. Ἡ μικρή ἀνασκαφική ἔρευνα πού ἔγινε ἔδειξε ὅτι ὁ τάφος εἶχε δυστυχῶς συληθεῖ ἀπό τήν ὀροφή καί ὅλο τό ἐσωτερικό του ἦταν γεμάτο χώματα, ἀνακατεμένα ὀστά καί ὄστρακα. Τό σημαντικό στήν ἔρευνα αὐτή ἦταν ὅτι βρέθηκε ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου. Τό ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου, διαστ. 0,70×0,88 μ., ἔκλειναν σειρές ἀπό κεραμίδες, τετράγωνες κάτω, πάχ. 0,07 μ., καί ὀρθογώνιες πάνω. Οἱ τετράγωνες εἶχαν μῆκος πλευρᾶς 0,375 μ. καί οἱ ἄλλες διαστάσεις 0,18×0,38 ἤ 0,20×0,36 μ. (Πί ν. 121 γ). Τό ἐσωτερικό τοῦ τάφου σχημάτιζε ἕνα κοίλωμα, πλ. 3 καί μήκ. 3,10 μ. Τό ὕψος θά ἦταν περίπου 1,80 μ. Τό μεσαῖο τμῆμα τοῦ θαλάμου εἶχε σκαφτεῖ βαθύτερα, ὥστε νά σχηματιστεῖ κοίλωμα, μήκ. 2,30, πλ. 1,30 καί βάθ. 0,63 μ., γιά τήν ὑποδοχή τοῦ νεκροῦ, ἴσως μέ πυθμένα στρωμένο ἀπό κεραμίδες, ὅπως δείχνουν πολλά κομμάτια πού βρέθηκαν μέσα. Ἀνάμεσα στά ταραγμένα ὀστά καί τά χώματα μαζεύτηκαν: 1. Λύχνος τέλους 3ου-ἀρχῶν 2ου αἰ. π.Χ., τύπου 34Α τῆς Ἀγορᾶς (1687). Γωνιώδης ἀκμή στή μετάβαση ἀπό τόν ὦμο στό σῶμα, πλαστικός δακτύλιος γύρω ἀπό τό κεντρικό ἄνοιγμα τοῦ δίσκου, μύξα μέ ἀπόληξη πού σχηματίζει πτερύγια. Πηλός τεφρός, γάνωμα θαμπό μαῦρο. Συγκολλημένος καί συμπληρωμένος ἐκτός ἀπό τήν ταινιωτή κάθετη λαβή. Μῆκ. 0,125, διάμ. βάσης 0,05 μ. 2. Ἀτρακτοειδές δακρυδόχο (1688). Πηλός τεφρός. Συγκολλημένο. Ὕψ. 0,265 μ. 3. Μεγαρικός σκύφος

10. Κ. Ρωμαίου, ΑΔ 4 (1918), σ. 117 κ.ἑ.

Σχέδ. 7. Ἀστακός. Συμπληρωμένη κάτοψη τοῦ ναοῦ τοῦ Διός Καραοῦ.

(1686). Πηλός καστανός, γάνωμα θαμπό μαῦρο καί πρός τά κάτω καστανό. Ἐλαφρά ἀκμή κάτω ἀπό τό χεῖλος. Στό κάτω μέρος τοῦ σώματος τέσσερα ζεύγη διπλῶν αὐλακώσεων, βαθιά αὐλάκωση γύρω ἀπό τή μικρή ἐπίπεδη βάση. Συγκολλημένο καί ἔλλιπές σέ μικρό τμῆμα τοῦ χείλους. Ὕψ. 0,067, διάμ. 0,11 μ. 4. Δύο κομμάτια ἀπό ἀγάνωτη οἰνοχόη (1689): α) κάτω μέρος καί β) λαιμός μέ λαβή καί ὦμο. Πηλός σέ χρῶμα κεραμιδί. Ὕψ. 0,09 μ. 5. Πέντε φύλλα ἀπό χρυσό στεφάνι συμπιεσμένα· στά τρία σώζεται καί ὁ μίσχος (1121). Μῆκ. 0,022-0,032 μ. 6. Τρία κομμάτια χάλκινου ἐλάσματος μέ εὐθύγραμμη ἀπόληξη στή μία πλευρά (1126). Στά δύο κομμάτια σώζονται τρήματα καί στό ἕνα ἴχνη σιδερένιας προσήλωσης καί καρφί. Σωζ. διαστ. τοῦ μεγαλύτερου: 0,025×0,035 μ. 7. Μικύλλο μολύβδινο ἀγγεῖο μέ χεῖλος πού κλίνει πρός τά ἔξω (1127). Στό σῶμα ἐξωτερικά ἀνάγλυφη ἐπιγραφή: *ΚΡΑΤΩΝΟΣ*. Λείπει τμῆμα τοῦ χείλους καί ἡ ἐπιφάνεια σέ πολλά μέρη εἶναι χτυπημένη. Ὕψ. 0,022, διάμ. βάσης 0,02 μ. (Πί ν. 122 α). Ὅμοιο ἀγγεῖο, μέ τήν ἴδια ἐπιγραφή (464) εἶναι παλιό εὕρημα στό Μουσεῖο Ἀγρινίου. 8. Τρία κομμάτια ἀπό σιδερένια στλεγγίδα (1128). Τό ἕνα εἶναι συγκολλημένο ἀπό δύο ἄλλα. Μήκ. 0,04-0,11 μ. 9. Μολύβδινο ἔλασμα, σέ σχῆμα περίπου ἐλλειψοειδές (1129). Διαστάσεις: 0,095×0,085 μ.

Παραδόθηκαν ἐπίσης ἀπό περισυλλογή στήν περιοχή: 1. Μεγαρικός σκύφος (1463). Ἐξωτερικά ἔχει ἀνάγλυφη διακόσμηση: ζώνη τόξων, κλάδος κισσοῦ καί στόν πυθμένα ρόδακας. Γάνωμα κόκκινο σέ μερικά σημεῖα ἀπολεπισμένο. Συγκολλημένος. Ὕψ. 0,066, διάμ. 0,125 μ. (Πί ν. 122 δ). 2. Μεγαρικός σκύφος ἀκόσμητος (1464). Στόν πυθμένα ἔκτυπος κύκλος. Γάνωμα μαῦρο ὡς κόκκινο. Ἀκέραιος. Ὕψ. 0,065, διάμ. 0,105 μ. 3. Σκύφος μέ πόδι καί χωρίς λαβές (1465). Γάνωμα κόκκινο σέ μερικά σημεῖα ἀπολεπισμένο. Ἀκέραιος. Ὕψ. 0,072, διάμ. 0,11 μ. (Πί ν. 122 δ) 4. Ἕξι ἑλληνιστικοί λύχνοι ἀκέραιοι (1468-1473). Ἀνήκουν στόν τύπο Χ τοῦ Broneer. Γάνωμα κόκκινο, στούς περισσότερους πολύ ἀπολεπισμένο. Μῆκ. 0,07-0,08, διάμ. βάσης 0,025-0,037 μ. (Πί ν. 122 ε). 5. Μολύβδινη πυξίδα χωρίς κάλυμμα (993). Τοιχώματα κυλινδρικά πού συγκλίνουν πρός τά ἐπάνω, βάση ἐπίπεδη. Ὕψ. 0,087, διάμ. 0,13 μ. 6. Περίαπτο ἀπό γαλάζια ὑαλόμαζα, πού καταλήγει σέ κεφάλι ἀπό κίτρινη ὕλη[11] (778). Μῆκ. 0,018 μ. (Πί ν. 122 β-γ). 7. Σφονδύλι ἀπό μαύρη πέτρα (784). Διάμ. 0,02 μ. (Πί ν. 123 α, ἐπάνω ἀριστερά). 8. Μεγάλη κυλινδρική τρυπημένη χάντρα ἀπό μαύρη πέτρα (785). Ὕψ. 0,019 μ. (Πί ν. 123 α, ἐπάνω δεξιά). 9. Ἐπιμήκης χάντρα μέ ραβδώσεις ἀπό μαύρη πέτρα (783). Μῆκ. 0,015 μ. (Πί ν. 123 α, ἀριστερά). 10. Δύο χάντρες ἀπό γαλάζια ὑαλόμαζα (781). Σωζ. ὕψ. 0,017 μ. (Πί ν. 123 α, κάτω). 11. Δύο χάντρες ἀπό γαλάζια ὑαλόμαζα μέ κύκλους ἀπό λευκή ὕλη (782). Διάμ. 0,004-0,005 μ. 12. Χάλκινο βραχιόλι σέ τρία κομμάτια Διάμ. 0,085 μ. Τρεῖς χάλκινες διπλές περόνες σέ κομμάτια. Ἡ πληροφορία εἶναι ὅτι ὅλα τά παραπάνω βρέθηκαν στά χώματα τάφου στή θέση Κακαβαριά. Ἀντίθετα, ὁ τόπος εὕρεσης αὐτῶν πού ἀκολουθοῦν δέ δηλώθηκε:

1. Σκυφίδιο (1466). Τό βαθύ καστανό γάνωμα σκεπάζει τήν ἐσωτερική ἐπιφάνεια καί ἐξωτερικά μόνο τό χεῖλος. Ὕψ. 0,035, διάμ. 0,11 μ. 2. Κεφαλή πήλινου γυναικείου εἰδωλίου μέ στεφάνι (1475). Τό πρόσωπο ἔχει ἐπιφάνεια φθαρμένη. Ὕψ. 0,055 μ. 3. Κεφαλή γυναικείου εἰδωλίου μέ τό λαιμό (1476). Κλίνει πρός τά δεξιά. Τά μαλλιά εἶναι ἀνασηκωμένα πίσω σέ κρωβύλο. Ἐπιφάνεια προσώπου ἀρκετά φθαρμένη. Ὕψ. 0,04 μ. 4. Δεξί χέρι πού κρατεῖ σφαίρα, ἀπό πήλινο εἰδώλιο (1474). Λείπουν δύο δάκτυλα. Μήκ. 0,10 μ. 5. Χηλή λιονταριοῦ ἀπό πήλινο σκεῦος (1477). Ὕψ. 0,04 μ. 6. Ὄστρακο μεγαρικοῦ σκύφου μέ ἀνάγλυφο φύλλο καί λαγούς πού τρέχουν (1467). Γάνωμα μαῦρο. Διαστ. 0,11×0,035 μ. 7. Χάλκινη ἐφηλίδα, διαμ. 0,047 μ.

Στό γήπεδο τοῦ Ἀγγελόκαστρου βρέθηκαν βάση (286) καί τμῆμα ἰωνικοῦ κίονα (287)· ὕψ. βάσης 0,36, διάμ. ἐπάνω 0,50, σωζ. ὕψ. τοῦ 287 0,82 μ.· ἐπίσης μία παραστάδα (284) πού καταλήγει ἐμπρός σέ γωνιακο ἡμικίονα καί ἔχει ἐπίχρισμα ἀπό ἀσβεστοκονίαμα, ὕψ. 1,06 καί μήκ. 0,48 μ. Παραδόθηκε ἀκόμα μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπό ἀσβεστόλιθο (285). Καταλήγει ἐπάνω σέ ἐπίστεψη ἀπό τριπλή ταινία, ἀπό κάτω ἀνάγλυφο κλαδί ἐλιᾶς ἤ μυρτιᾶς καί ἐπιγραφή:

ΑΝΤΑΝΔΡΕ
ΧΑΙΡΕ ΛΑΟΔΙΚΑ
ΧΑΙΡΕ

Ὕψ. 0,62, πλ. 0,30-0,34, πάχ. 0,09, πάχ. γραμμάτων 0,01-0,025 μ. (Πί ν. 123 β).

Στό σταθμό χωροφυλακῆς τέλος, ἐπειδή ἀκόμα ἐκκρεμεῖ μήνυση, φυλάγεται μία πλίνθος, διαστ. 0,58×0,37 μ., μέ σφράγισμα *ΠΡΩΤΟΒΙΟΥ*.

Τριχόνιο

Πρός τό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ χωριοῦ, στό οἰκόπεδο Κωνστ. Καραθανάση, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, ἐσωτ διαστ. 1,86×0,68 μ., μέ δύο ταφές, μία ἀντρική καί μία γυναικεία. Τά κτερίσματα ἦταν: τρεῖς λεπτές χρυσές περόνες, πήλινα μελαμβαφή ἀγγεῖα, κάνθαρος, κάδος, λεκανίδα, ραμφόστομη οἰνοχόη, χάλκινος δίσκος καθρέφτη καί λύχνος τύπου 25 A prime τοῦ Howland[12]. Οἱ λύχνοι τοῦ τύπου αὐτοῦ φτάνουν ὡς τά μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ἀπό τήν περιοχή ἐπίσης παραδόθηκε καί μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Ἀγρινίου τό τμῆμα βάσης ἀσβεστολιθικῆς μέ τήν ἐπιγραφή *ΙΑΣΙΠΠΟΥ* (288), πού μνημονεύεται ἀπό τόν G. Klaffenbach, SB AK Berlin 1936 (XXVII), σ. 386. Τό ὄνομα μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ Ἐράσιππος, Θράσιππος, Μνάσιππος, Ὀνάσιππος· στήν Αἰτωλία

11. Παρόμοιο εἶναι καί τό περίαπτο τοῦ Μουσείου Μυκόνου (474) πού βρέθηκε σέ τάφο τῆς Ρήνειας. Γιά τά περίαπτα τοῦ εἴδους αὐτοῦ βλ. Thea Elisabeth Haevernick, Madr. Mit. 18 (1977), σ. 152 κ.ἑ.

12. Agora VII, σ.70 κ.ἑ., O. Broneer, Corinth IV, II, σ. 45 κ.ἑ.

μαρτυρεῖται τό ὄνομα Μνάσιππος (IG IX, I² 1 137, 94).

Μία ἀκόμη ἐπιτύμβια στήλη ἀπό τό γειτονικό Φύταιο[13] (Παπαδάτες) μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Ἀγρινίου. Εἶναι ἀπό ντόπια ἀμμόπετρα καί ἔχει τήν ἐπιγραφή *ΞΕΝΩΝ/ ΠΑΤΡΕΥΣ* (289). Ὕψ. 0,52, πλ. 0,32, πάχ. 0,10 μ. (Πίν. 124 α). Τό ὄνομα Ξένων δέν εἶναι ἀσυνήθιστο στήν Αἰτωλία (IG IX, I², 1, Index λ.), ἀλλά οὔτε καί στήν Ἀκαρνανία (IG IX, I², 2, Index λ.).

Στό ἐξωκλήσι Ἁγία Σωτήρα, τῆς κοινότητας Δαφνιᾶ, στά μισά τοῦ δρόμου Δαφνιᾶ-Λιθοβουνίου,θέση Παλιοζεύγαρο, εἶχε τοποθετηθεῖ στό ἀνοιχτό προαύλιο μία ἐπιτύμβια στήλη πού μεταφέρθηκε καί αὐτή στό Μουσεῖο Ἀγρινίου. Εἶναι ἀπό ἀσβεστόλιθο καί σώζεται τό ἐπάνω τμῆμα (292), ὅπου ὑπάρχουν ἴχνη ἀπό δύο μεγάλους ρόδακες καί ὑπόλοιπα μιᾶς ἐπιγραφῆς μέσα σέ ἔγκοιλο ρηχό ὀρθογώνιο .... *Ξ...ΑΟΥ*. Σωζ. ὕψ. 1,05, πλ. 0,67, πάχ. 0,13 μ.

Ἄκραι

Ἔξω ἀπό τό χωριό Λιθοβούνι (παλιότερη ὀνομασία Ἄνω Μποτίνου), 2-3 χλμ. πρός τά Ν.-ΝΑ., βρέθηκαν, ἀπό τόν Αὔγουστο τοῦ 1974 ἀκόμα, τάφοι κιβωτιόσχημοι. Τό Φεβρουάριο ἄρχισε νά ἀνοίγεται ὁ δρόμος Λιθοβουνίου-Μεσάριστας καί ἀποκαλύφθηκε μέρος ἀπό ἕνα μεγάλο νεκροταφεῖο, πού ἀνήκει στήν ἀρχαία πόλη Ἄκραι, τήν ὁποία ἀναφέρει ὁ Πολύβιος. Ἐρείπια ἀπό τό τεῖχος της διακρίνονται στό ὕψωμα τοῦ Ἁγίου Ἠλία πού δεσπόζει στήν περιοχή[14].

Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε σέ δύο περιόδους καί ἐρευνήθηκαν συνολικά σέ διάφορα σημεῖα 65 τάφοι κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι μέ ντόπιες ἀσβεστολιθικές πλάκες. Ὡς κτερίσματα εἶχαν τοποθετηθεῖ λήκυθοι τοῦ «ἠλειακοῦ» τύπου, κάνθαροι, δακρυδόχα κορινθιακά, κοτύλες, δύο ἀπό τίς ὁποῖες εἶχαν ἐγχάρακτες ἐπιγραφές μέ τά ὀνόματα τῶν νεκρῶν, ὅπως καί τρεῖς σκύφοι. Τά ὀνόματα εἶναι: *ΜΙΡΚΑ, ΠΙΘΑΚΟΣ, ΛΥΣΙΔΑΜΟΣ, ΒΙΤΙΟΣ, ΜΙΤΟΝΟΣ*. Ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ συνήθεια νά τοποθετεῖται μία κοτύλη ἤ ἕνας σκύφος στόν ὦμο τοῦ νεκροῦ. Σέ ἀρκετούς τάφους βρέθηκαν στλεγγίδες χάλκινες καί σιδερένιες καί σέ ἄλλους χάλκινοι καθρέφτες, δύο ἀπό τούς ὁποίους ἦταν ὁλόκληροι: ὁ ἕνας μέ ἁπλή ἐπιμήκη λαβή καί ὁ ἄλλος μέ στήριγμα μία πεπλοφόρο κόρη ἐπάνω σέ τριποδική βάση. Σέ ἕναν τάφο βρέθηκαν ἐπίσης τρία αὐγά· ἀρκετά ἦταν ἀκόμα τά ἀσημένια καί τά χάλκινα δαχτυλίδια καί βραχιόλια· ἀντίθετα ἦταν λίγα τά σκουλαρίκια καί τά περιδέραια. Τά πλουσιότερα ὅμως εὑρήματα ἔδωσε ἕνας τάφος σέ μοναχική θέση κατασκευασμένος, τόν ὁποῖο ἔκλεινε ἀπό τήν κατηφορική πλευρά ἡμικυκλικός περίβολος ἀπό ἀκανόνιστες πέτρες: δύο μικρά χρυσά μετάλλια μέ περίεργη παράσταση (Μέδουσα;), δύο χρυσά ἀσπίδια ἐπιμήκη, ἕνα ἀσημένιο ποτήρι μέ ἐπίχρυση διακόσμηση καί δύο ἀγγεῖα ἀπό χοντρό πρασινωπό γυαλί, φιαλίδιο καί κυλινδρική πυξίδα μέ ἕνα δεύτερο ἐσωτερικό ποτήρι πού στενεύει πρός τά κάτω.

Μεσάριστα

Παραδόθηκε μία ἀσβεστολιθική ἐπιτύμβια στήλη μέ τήν ἐπιγραφή *ΣΑΤΥΡΩ* (291). Ὕψ. 0,83, πλ. 0,45, πάχ. 0,09 μ. (Πίν. 124 β).

Μεταξάς

Σέ μεγαλύτερο ὑψόμετρο, γύρω στά 450-500 μ., σέ ἀπόσταση 14 περίπου χλμ. ἀπό τό Λιθοβούνι, στά βορειοδυτικά τοῦ χωριοῦ ὅπου σημαντικά ἐρείπια τειχῶν, στή θέση Παλιοκόνακα, ἐρευνήθηκε μία συστάδα πέντε χτιστῶν τάφων, σέ ἔκταση 15×4 μ., ἀπό παλιά συλημένων. Οἱ τέσσερις ἦταν μεταξύ τους παράλληλοι καί ὁ πέμπτος κάθετος πρός τούς προηγουμένους. Οἱ τρεῖς πρός Β. ἦταν κατασκευασμένοι ἀπό μεγάλες ἀμμόπετρες ὄχι πολύ καλά πελεκημένες, ἀντίθετα μέ τούς ἄλλους δύο πρός Ν. πού ἀποτελοῦσαν ἕνα σύνολο μέ κοινό διαχωριστικό τοῖχο, κατασκευασμένοι ἀπό καλύτερα πελεκημένες πέτρες. Ἐκτός ἀπό τό βορειότερο τάφο στούς ἄλλους σώζονταν δύο σειρές λίθων σέ ὕψος γύρω στά 0,60 μ. καί σέ ὅλους ἔλειπαν τμήματα ἀπό τίς πλευρές τους. Οἱ δύο νοτιότεροι τάφοι μέ τόν κοινό διαχωριστικό τοῖχο ἔδιναν τήν ἐντύπωση μεγάλου τετραγωνικοῦ κτίσματος, χωρισμένου στά δύο. Νά ἦταν θαλαμωτός τάφος; Εἶχε ἐσωτερικές διαστάσεις 2,40 μ. ἀπό Β.-Ν. καί σωζόταν σέ μῆκος 2,35 μ. ἀπό Α.-Δ. Οἱ πλάγιοι τοῖχοι σώζονταν σέ ὕψος 1,40 μ.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

13. G. Klaffenbach, SB AK Berlin 1935 (XIX), σ. 715.
14. W. J. Woodhouse, Aetolia, σ. 258-260.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

Οἱ δραστηριότητες τῆς Ἐφορείας περιορίστηκαν τή χρονιά αὐτή στή συνέχιση τοῦ ἐπανεκθετικοῦ προγράμματος μέ σκοπό τήν ἔκθεση τοῦ ὑλικοῦ, τοῦ σχετικοῦ μέ τίς ταφικές συνήθειες ἀπό τήν προϊστορική ἐποχή μέχρι τήν ὄψιμη ἀρχαιότητα, καί στήν πραγματοποίηση τοῦ δεύτερου μέρους τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στό Διμήνι.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσεῖο Βόλου

Γιά τήν ἐπανέκθεση τῶν ταφικῶν εὑρημάτων δέ θά προχωρήσουμε στήν ἀνάλυση τῶν τρόπων πού χρησιμοποιήσαμε σ' αὐτή τή δουλειά, γιατί θεμελιώνονται πάνω στίς ἴδιες θεωρητικές ἀπόψεις πού ἀναπτύξαμε ἀναλύοντας τίς ἐπανεκθετικές δραστηριότητες τῆς Ἐφορείας τό 1975[1]. Πρέπει μονάχα νά ποῦμε ὅτι τά ἴδια προβλήματα μᾶς ὁδήγησαν στίς ἴδιες τίς λύσεις. Ἡ διαφορά στή γενική ἐπανεκθετική πρακτική μας ἐπιβλήθηκε ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ὑλικό πού ἑτοιμάσαμε γιά ἐπανέκθεση ἀνῆκε σ' ἕνα μόνο χῶρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, σχετικό μέ τό σύστημα τῶν ἰδεολογικῶν συμπεριφορῶν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἔτσι ἀναγκαστικά ἔπρεπε ἡ ἐπανέκθεση τοῦ ὑλικοῦ νά παρουσιάζει ἑνότητα. Τήν ἑνότητα αὐτή τήν ἀκολουθήσαμε ἀφοῦ πρῶτα λύσαμε τά πρωτογενή καί δευτερογενή προβλήματα[2].

Τήν ἑνότητα ὅμως αὐτή τή διασπάσαμε ἐσωτερικά χωρίζοντας τό χῶρο πού εἴχαμε στή διάθεσή μας. Ἡ ἐσωτερική αὐτή διάσπαση πραγματοποιήθηκε μέ τή διαίρεση τοῦ χώρου καί τοῦ ὑλικοῦ στά δυό. Στήν αἴθουσα Α ἐκτέθηκαν σχέδια πού παριστάνουν χαρακτηριστικά εἴδη ταφῶν ὅλων τῶν προχριστιανικῶν ἐποχῶν. Στήν αἴθουσα Β ἐκτέθηκαν τά ἴδια αὐτά εἴδη τῶν ταφῶν σέ πλήρη ἀναπαράσταση μέ βάση τά ἀνασκαφικά εὑρήματα πού εἴχαμε στή διάθεσή μας. Στήν ἴδια αὐτή αἴθουσα καί ἀνάμεσα στούς ἀναπαραστημένους τάφους ἐκτέθηκαν κτερίσματα ὅλων τῶν ἐποχῶν στίς ὁποῖες ἀνήκουν οἱ τάφοι (Πίν. 125).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Διμήνι

Σχετικά μέ τήν ἀνασκαφή πού συνεχίστηκε στό Διμήνι καί τό καλοκαίρι τοῦ 1976 δέν ἔχουμε νά προσθέσουμε τίποτα. Καί αὐτή τή χρονιά δουλέψαμε πάνω στήν κατεύθυνση πού εἶχε προσανατολιστεῖ σέ μιά νέα προβληματική, σχετική μέ τήν ἑρμηνεία τῶν εὑρημάτων τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνιοῦ. Ἔτσι ἡ ἀνασκαφή ἀναπτύχθηκε καί αὐτή τή χρονιά ὁριζόντια, χωρίς νά ἐνδιαφερόμαστε γιά τό προχώρημά της σέ βάθος, συγκεντρώνοντας τήν προσοχή μας στή συστηματοποίηση τῶν εὑρημάτων μέ βάση τίς ἐκτιμήσεις πού ἀναλύθηκαν στήν ἔκθεση τοῦ 1975[3], δηλαδή σέ τρεῖς ἑνότητες: χοροοργάνωση, οἰκονομία καί ἰδεολογία.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

1. ΑΑΑ IX (1976), σ. 1-13.
2. Ὅ.π.
3. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 179 κ.ἑ.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Καί κατά τό 1976 οί δραστηριότητες τῆς Ἐφορείας Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης κάλυψαν καί τούς τρεῖς νομούς τῆς ἁρμοδιότητάς της, Λαρίσης, Τρικάλων καί Καρδίτσης. Οἱ ἀνασκαφές[1] εἶχαν κυρίως σωστικό χαρακτήρα, μέ ἀφορμή τήν ἐκσκαφή θεμελίων ἤ γεωργικές ἐργασίες. Τυχαῖα εὑρήματα περισυλλέχτηκαν ἀπό διάφορες θέσεις καί τῶν τριῶν νομῶν καί μεταφέρθηκαν στό Μουσεῖο Λαρίσης ἤ σέ τοπικές ἀρχαιολογικές συλλογές.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Λάρισα

Ὁδός Παπαφλέσσα 19 (οἰκόπεδο Κωνστ. Κατσίκη)

Μέσα στό οἰκόπεδο, πού βρίσκεται στίς ἀνατολικές ὑπώρειες τοῦ λόφου Φρούριο, ἀρχαίας ἀκρόπολης τῆς Λάρισας, βρέθηκε μόνο ἡ γωνία ἑνός μεγάλου ἰσχυροῦ τοίχου. Ὁ τοῖχος αὐτός ἦταν χτισμένος μέ ἀκανόνιστες πέτρες καί ἰσχυρό ἀσβεστοκονίαμα γιά συνδετικό ὑλικό· σώζεται σέ ὕψος 1,60 μ., ἡ βόρεια πλευρά του ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5 μ. καί ἡ δυτική σέ μῆκος 3,30 μ.

Στή διαταραγμένη ἐπίχωση κοντά στόν τοῖχο ὑπῆρχαν ὄστρακα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀλλά καί μεταγενέστερων ἐποχῶν, ἐνῶ ἀπό ἄλλα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου περισυλλέχτηκαν τμήματα κορινθιακοῦ κιονοκράνου καί μαρμάρινου θωρακίου. Φαίνεται ὅτι ὁ τοῖχος εἶχε χτιστεῖ στούς χρόνους τῆς ὕστατης ἀρχαιότητας ἤ ἴσως καί στή μεσαιωνική ἐποχή.

Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς ἡ γωνία τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ τοίχου διατηρήθηκε σέ κατάχωση, κάτω ἀπό τή σύγχρονη οἰκοδομή πού χτίστηκε στό οἰκόπεδο.

Δέντρα Τυρνάβου

Κατα τή διάρκεια ἐργασιῶν ἰσοπέδωσης ἀπό τήν Ὑπηρεσία Ἔργων Ἐγγείων Βελτιώσεων Λαρίσης στόν ἀγρό τοῦ Ἀθ. Τσομπανάκη, τῆς περιφέρειας Δέντρων Τυρνάβου, ἤρθαν στό φῶς ἀρχαῖοι τάφοι. Ὁ ἀγρός βρίσκεται στή θέση Ἅγιος Ἀντώνιος, περίπου 1,5 χλμ. νότια-νοτιοανατολικά τῶν Δέντρων καί 500 μ. δυτικά-νοτιοδυτικά τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ὀτζάκι Μαγούλας. Στόν ἀγρό βρέθηκαν, συγκεκριμένα, πήλινες σαρκοφάγοι καί μία μεγάλη λίθινη σαρκοφάγος πού ἔχει ἐξωτερικές διαστάσεις 2 × 0,81 καί ὕψος 0,83 μ. (ἀριθ. εὑρ. 76/103) καί τό κάλυμμά της εἶχε σπάσει σέ δύο κομμάτια ἀπό τόν ἐκσκαφέα. Μέσα στή σαρκοφάγο, μαζί μέ τά εὔθρυπτα ὀστά ἑνός σκελετοῦ, βρέθηκαν λίγα ὑπολείμματα ξύλου, ἐλάχιστα ὄστρακα καί μία σπασμένη μικρή μελαμβαφής κύλικα. Ἡ λίθινη σαρκοφάγος μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Λαρίσης.

Κοντά στή λίθινη σαρκοφάγο βρέθηκαν τρεῖς πήλινες σαρκοφάγοι, οἱ ὁποῖες κατά τό μεγαλύτερο μέρος εἶχαν καταστραφεῖ ἀπό παλιότερες ἐργασίες ἄροσης. Δέ σώθηκαν κτερίσματα καί μόνο σέ μία ἀπό αὐτές διαπιστώθηκαν ὀστά. Λίγα μέτρα βορειότερα ἀπό τή λίθινη σαρκοφάγο βρέθηκε πήλινη λεκανοειδής κατασκευή τραπεζιοειδοῦς κάτοψης, μήκ. 1,13 καί πλ. 0,45-0,74 μ., στό στενότερο ἄκρο τῆς ὁποίας ὑπῆρχε ἕνα κυκλικό βόθισμα, διαμ. 0,34 μ. Ἀμέσως στά ἀνατολικά της βρέθηκε μιά παιδική πήλινη σαρκοφάγος, μέ σπασμένο τό ἀνώτερο τμῆμα της καί τό κάλυμμα.

Τό τμῆμα τοῦ ἀγροῦ Τσομπανάκη, ὅπου βρέθηκαν οἱ σαρκοφάγοι, παρουσίαζε μιά ἐλαφριά ἔξαρση, ἡ ὁποία πιθανόν ἦταν τό κατάλοιπο κάποιου τύμβου πού ὑπῆρχε στή θέση αὐτή. Ἕναν πολύ χαμηλό τύμβο παρατηρήσαμε περίπου 500 μ. ΒΑ. ἀπό τή θέση πού ἀνασκάφτηκαν οἱ σαρκοφάγοι, δίπλα στόν ἀγροτικό δρόμο κοντά στό ἐξωκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Οἱ ταφές παραπάνω φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στό νεκροταφεῖο τῆς Ἀργισσας, ἀπό τήν ὁποία ἀπέχουν περίπου 1 χλμ. πρός τά βόρεια.

Σουφλί Μαγούλα

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή στή Σουφλί Μαγούλα, ὅπου, στίς βορειοανατολικές παρυφές τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, ἐρευνήθηκαν κατά τό 1974 καί 1975 ταφές καύσεων νεκρῶν χρονολογούμενες στή φάση Πρωτοσέσκλου τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς (μέσα τῆς 6ης χιλιετίας)[2].

Τίς δοκιμαστικές ἀνασκαφές τῶν δύο προηγούμενων ἐτῶν ἀκολούθησε συστηματική ἀνασκαφή τό 1976, μέ τή διάνοιξη τοῦ τετραγώνου Α, διαστ. 3 × 5 μ., καί μέ κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν. Τό τετράγωνο Α ἀνοίχτηκε ἀμέσως δυτικά τῆς θέσης ὅπου τό 1974 καί 1975 ἐρευνήθηκαν, στήν παρειά μιᾶς ἀρδευτικῆς τάφρου, οἱ ταφές καύσεων 1-12 καί τό ἀποτεφρωτήριο Α[3]. Μέ τή διάνοιξη τοῦ ἀνασκαφικοῦ αὐτοῦ τετραγώνου διαπιστώθηκε καί στρωματογραφικά ἡ χρονολόγηση τῶν ταφῶν καύσεων τῆς Σουφλί Μαγούλας στήν Ἀρχαιότερη Νεολιθική. Μέσα στό τετράγωνο Α ἐρευνήθηκαν διαδοχικά στρώματα τῆς Νεότερης Νεολιθικῆς (μέχρι βάθος 1,30 μ.), τῆς Μέσης (ἀπό 1,30-2 μ.) καί τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς (ἀπό 2-3,40 μ., ὅπου φάνηκε τό στερεό). Στή βορεια πλευρά τοῦ τε-

1. Κατά τό 1976 βοήθησαν μέ πολύ ζῆλο στίς διάφορες ἀνασκαφές, στήν καταγραφή ἀρχαίων σέ διάφορες ἄλλες ἐργασίες τῆς Ἐφορείας οἱ ἐπιστημονικοί βοηθοί Ζωή Μιχαλοπούλου καί Τάσος Σέγκλιας. Ἐπίσης ὁ Ἀμερικανός ἀρχαιολόγος P. Vaughan ἔλαβε μέρος στήν ἀνασκαφή στήν Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου καί βοήθησε στήν ἐκπόνηση ὁρισμένων ἀπό τά τοπογραφικά σχέδια τῆς ἀνασκαφῆς.

2. ΑΔ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 573-575 καί ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 192-193.

3. Ὅ.π.

τραγώνου ἤρθε στό φῶς, σέ βάθος 2,30-2,60 μ., μία κανονική ταφή, σέ ἔντονα συνεσταλμένη στάση, ἡ ταφή α, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἐπίσης στήν Ἀρχαιότερη Νεολιθική Ἐποχή. Βαθύτερα, σέ βάθος 2,70-3 μ., ἤρθαν στό φῶς μέσα στό τετράγωνο Α δύο ταφές καύσεων, οἱ ἀριθ. 13 καί 14. Στήν καύση ἀριθ. 14, μαζί μέ τά καμένα ἀνθρώπινα ὀστά, βρέθηκε σπασμένο καί ἕνα μεγάλο ἀγγεῖο τοῦ τύπου «φρουτιέρας», χαρακτηριστικοῦ σχήματος τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς, καί ἕνα μικρό προχειροφτιαγμένο ἀγγεῖο (Πίν. 126 α), παρόμοιο μέ αὐτά πού εἶχαν βρεθεῖ καί στίς ταφές καύσεων πού ἀνασκάφτηκαν κατά τά δύο προηγούμενα χρόνια. Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ τετραγώνου Α βρέθηκε ἕνα δεύτερο ἀποτεφρωτήριο, τό ἀποτεφρωτήριο Β, δηλαδή μιά θέση ὅπου κατά τά ἀνασκαφικά δεδομένα εἶχε καεῖ νεκρός ἤ νεκροί. Τόσο τό ἀποτεφρωτήριο Β, ὅσο καί οἱ λάκκοι τῶν δύο ταφῶν καύσεων 13 καί 14 εἶχαν κατά τό κατώτερο τμῆμα τους σκαφτεῖ μέσα στό στερεό.

Περισσότερες λεπτομέρειες γιά τά εὑρήματα αὐτά μπορεῖ νά δεῖ κανείς στήν ὁριστική δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ταφῶν καύσεων στή Σουφλί Μαγούλα κατά τά ἔτη 1974-1976[4].

Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου

Διενεργήθηκε συστηματική ἀνασκαφική ἔρευνα καί στήν Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, ὅπου τό 1974 εἶχαν βρεθεῖ κατά τή διάνοιξη ἀρδευτικῆς τάφρου, σέ ἀπόσταση περίπου 400 μ. βόρεια τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, ταφές καύσεων μέσα σέ τεφροδόχα ἀγγεῖα χρονολογούμενα στή φάση Τσαγγλιοῦ, τῆς ἀρχῆς τῆς Νεότερης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς (ἀρχές τῆς 4ης χιλιετίας)[5].

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1976 ἔγινε μέ τή διάνοιξη τεσσάρων ἀνασκαφικῶν τετραγώνων, διαστ. 4×4 μ., μέσα στόν ἀγρό Ἰ. Μαγαλιοῦ, ἀμέσως βορειοανατολικά τοῦ τμήματος τῆς ἀρδευτικῆς τάφρου, ὅπου εἶχαν βρεθεῖ οἱ ταφές καύσεων τοῦ 1974. Ἐπίσης ἐρευνήθηκε πληρέστερα καί ἡ ἀρδευτική τάφρος. Ταφές καύσεων βρέθηκαν μέσα καί στά τέσσερα ἀνασκαφικά τετράγωνα καθώς καί στήν ἀρδευτική τάφρο. Τά τεφροδόχα ἀγγεῖα βρέθηκαν ὅρθια ἤ ἀναστραμμένα ἤ μερικές φορές σκεπασμένα μέ ἕνα ἄλλο ἀγγεῖο. Κοντά σ' αὐτά ἦταν συνήθως καί ἕνα μικρό ἀγγεῖο, πού δέν περιεῖχε καμένα ὀστά καί φαινόταν καθαρά ὅτι εἶχε κατατεθεῖ σάν ἕνα εἶδος προσφορᾶς πρός τό νεκρό. Τό συνηθέστερο σχῆμα τῶν τεφροδόχων ἀγγείων ἦταν ἕνα γκρίζο κωδωνόσχημο κύπελλο, μέ μία ταινιωτή λάβη χαμηλά στή βάση, καί ὁ τύπος τοῦ ἀμφορέα μέ ἀμφικωνικό σῶμα καί κυλινδρικό λαιμό καί μία ἤ δύο λαβές, πού συνέδεαν τά χείλη μέ τούς ὤμους[6]. Ὅλοι εἶναι χαρακτηριστικοί τύποι ἀγγείων τῆς φάσης Τσαγγλιοῦ. Φαίνεται ὅτι τό ἔθιμο τῆς καύσης στόν προϊστορικό οἰκισμό τῆς Πλατιᾶς Μαγούλας Ζάρκου, στή φάση αὐτή τῆς ἀρχῆς τῆς Νεότερης Νεολιθικῆς, ἦταν γενικό, γιατί βρέθηκαν καί ταφές καύσεων μικρῶν παιδιῶν ἡλικίας κάτω τῶν ἑπτά ἐτῶν, μία ἀπό τίς ὁποῖες ἦταν μέσα σ' ἕνα χαρακτηριστικό ζωόμορφο ἀγγεῖο (Πίν. 126 β).

Τό στρῶμα τοῦ νεολιθικοῦ νεκροταφείου εἶχε πάχος περίπου 0,50 μ. καί ἡ πάνω ἐπιφάνειά του βρισκόταν περίπου 1 μ. κάτω ἀπό τή σύγχρονη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Μέ τήν ἐξέταση τῆς στρωματογραφίας καί τῶν τεσσάρων ἀνασκαφικῶν τετραγώνων διαπιστώθηκε ὅτι ἡ θέση αὐτή δέν εἶχε ποτέ κατοικηθεῖ στούς προϊστορικούς ἤ ἱστορικούς χρόνους, ἀλλά οὔτε καί εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιά ταφές σέ ἄλλη ἐποχή ἐκτός ἀπό τή φάση Τσαγγλιοῦ. Ἔχουμε δηλαδή ἐδῶ ἕνα συστηματικό νεκροταφεῖο καύσεων, μακριά ἀπό τόν οἰκισμό, τό ὁποῖο χρονολογεῖται στήν ἀρχή τῆς Νεότερης Νεολιθικῆς. Μέσα στό στρῶμα τοῦ νεκροταφείου, ἐκτός ἀπό σποραδικά διασκορπισμένα καμένα ὀστά καί ὄστρακα, πού ὀφείλονται σέ διάλυση πολλῶν τεφροδόχων ἀγγείων κατά τήν ἄροση στά προϊστορικά χρόνια, τά μόνα ἄλλα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν ἦταν λίγες μικρές λεπίδες ἀπό πυριτόλιθο καί ὀψιανό· τέσσερις ἀπό αὐτές εἶχαν ἴχνη ἐπαφῆς μέ φωτιά, ὅπως ἔδειξε μικροσκοπική ἐξέτασή τους. Βρέθηκαν ἐπίσης καί δύο μικρά σχηματοποιημένα πήλινα εἰδώλια, κοντά σέ δύο ἀπό τίς ταφές καύσεων.

Καί γιά τήν ἀνασκαφή τῶν ταφῶν καύσεων τῆς Πλατιᾶς Μαγούλας Ζάρκου μπορεῖ να δεῖ κανείς περισσότερες λεπτομέρειες στήν ὁριστική δημοσίευσή της[7].

Ἐκτός ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ νεολιθικοῦ νεκροταφείου, ἄρχισε τό 1976 μιά στρωματογραφική ἀνασκαφή στόν ἴδιο τόν προϊστορικό οἰκισμό τῆς Πλατιᾶς Μαγούλας Ζάρκου, στήν κορυφή τῆς μαγούλας, μέ τή διάνοιξη ἑνός σκάμματος 7×4 μ., μέ κατεύθυνση ἀπό Α. πρός Δ. Σκοπός τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς ἦταν νά ἐρευνηθοῦν τά στρώματα κατοίκησης τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ καί νά βρεθεῖ καί στόν οἰκισμό ἡ φάση στήν ὁποία ἀντιστοιχοῦσε τό νεολιθικό νεκροταφεῖο. Ἐρευνήθηκαν μόνο τά ἐπιφανειακά στρώματα, μέχρι βάθος 1,70 μ., τά ὁποῖα ἀνῆκαν στή Μεσοελλαδική Ἐποχή καί στό τέλος τῆς Πρωτοελλαδικῆς. Λεπτομερέστερη περιγραφή τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς στρωματογραφικῆς αὐτῆς ἀνασκαφῆς θά δοθεῖ μετά τήν ὁλοκλήρωσή της.

Πηνειάδα Τρικάλων

Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι στό δρόμο Λάρισας-Τρικάλων, μεταξύ τῶν χωριῶν Ζάρκου καί Πηνειάδας, 3 χλμ. δυτικά τῆς Πηνειάδας, βρέθηκε ἕνας μικρός κιβωτιόσχημος τάφος, ἀμέσως βόρεια τοῦ δρόμου. Ἦταν κατασκευασμένος ἀπό σχιστολιθικές πλάκες καί ἕνα τμῆμα του εἶχε καταστραφεῖ ἀπό τήν παρειά τοῦ δρόμου· σώζονταν μόνο οἱ δύο κάθετες πλάκες καί ἡ καλυπτήρια. Μέσα στόν τάφο, μαζί μέ τά εὔθρυπτα ὀστά ἑνός σκελετοῦ, βρέθηκαν ἕνα λυγισμένο χάλκινο ξίφος καί δύο μικρές ἐφηλίδες πιθανόν ἀπό τή λαβή τοῦ ξίφους.

4. Κ. Γαλλῆ, Καύσεις νεκρῶν ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή στή Θεσσαλία, Ἀθήνα 1982.

5. ΑΔ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 575-576.

6. Ὅ.π., σ. 575, Σχέδ. 2.

7. Βλ. ὑποσημ. 4.

Βλοχός Καρδίτσας

Κατά τή διάνοιξη ἀρδευτικῆς τάφρου, ἡ ὁποία περνοῦσε ἀμέσως ἀνατολικά ἀπό τή Μαγούλα Κεραμαριά τῆς κοινοτικῆς περιφέρειας Βλοχοῦ Καρδίτσας, ἤρθαν στό φῶς λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων. Ἡ σωστική ἀνασκαφή, πού περιορίστηκε στό χῶρο ἀπό ὅπου ἐπρόκειτο νά περάσει ἡ ἀρδευτική τάφρος, ἔφερε στό φῶς πενιχρά λείψανα ἀρχαίων κατοικιῶν, πού χρονολογοῦνται ἀπό τά ὄστρακα τῆς ἐπίχωσης στή Μυκηναϊκή Ἐποχή. Οἱ τοῖχοι, πλ. περίπου 0,50 μ., βρέθηκαν σέ βάθος 0,50-1,25 μ. καί σώζονταν σέ ὕψος μόνο περίπου 0,20 μ., δηλαδή στό ὕψος τῆς θεμελίωσης (Πί ν. 126 γ). Δέν ἔγινε δυνατό νά διαπιστωθοῦν συγκεκριμένοι χῶροι, στήν περιορισμένη ἔκταση ὅπου ἔγινε ἡ ἀνασκαφή· φαίνεται ὅτι οἱ τοῖχοι ἀνήκουν σέ ἀκραῖες πρός τά ἀνατολικά κατοικίες τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ Κεραμαριά. Μέ τήν ἀνασκαφή διαπιστώθηκε ἡ συνέχιση τῆς κατοίκησης στόν προϊστορικό αὐτό οἰκισμό τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας καί κατά τή Μυκηναϊκή Ἐποχή.

Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας συνεχίστηκε ἡ διάνοιξη τῆς ἀρδευτικῆς τάφρου, ἐνῶ ὁ χαμηλός γήλοφος Μαγούλα Κεραμαριά μέ ἐνέργειες τῆς Ἐφορείας ἐξαιρέθηκε ἀπό τόν ἀναδασμό καί παρέμεινε ὡς κοινοτική κοινόχρηστη ἔκταση.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Λάρισα

Ἀπό τό οἰκόπεδο ἀδελφῶν Μαρκᾶ, στή γωνία τῶν ὁδῶν Βασιλέως Κωνσταντίνου καί Παπακυριατζῆ, μεταφέρθηκαν στό Μουσεῖο Λαρίσης: τμῆμα μαρμάρινου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους μέ λαξευμένη αὔλακα (ἀριθ. εὑρ. 76/100), σπόνδυλος κίονα, διάμ. 0,85 καί ὕψ. 0,60 μ. (ἀριθ. εὑρ. 76/102), καί μαρμάρινος κυβόλιθος, διαστ. 1,45×0,45×0,90 μ. (ὕψος), μέ μεγάλο τρίγλυφο καί συνανήκουσα μετόπη (ἀριθ. εὑρ. 76/101). Τά ἀρχιτεκτονικά αὐτά μέλη πιθανόν προέρχονται ἀπό κτίσματα τοῦ συγκροτήματος τῆς Ἐλευθέρας Ἀγορᾶς τῆς Λάρισας καί τοῦ ναοῦ τοῦ Κερδώου Ἀπόλλωνος, ἡ θέση τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται περίπου 100 μ. δυτικά τοῦ οἰκοπέδου Μαρκᾶ, κοντά στή βορειοδυτική γωνία τῆς σημερινῆς πλατείας Ταχυδρομείου[8]. Τά παραπάνω ἀρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν σέ τυχαία θέση μέσα στό οἰκόπεδο κατά τήν ἐκσκαφή θεμελίων.

Κάτω ἀπό παρόμοιες συνθῆκες βρέθηκαν διάφορα ἀρχιτεκτονικά μέλη καί σέ οἰκόπεδο στήν ὁδό Φιλελλήνων 66, τά ὁποῖα ἐπίσης μεταφέρθηκαν στό μουσεῖο Λαρίσης. Μεταξύ αὐτῶν περιλαμβάνονται σπόνδυλοι μαρμάρινου ραβδωτοῦ κίονα (ἀριθ. εὑρ. 76/104 καί 76/105), μικρό δωρικό κιονόκρανο μέ τόν ἄβακα (ἀριθ. εὑρ. 76/106) καί μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου (76/111).

Ἐπίσης στό Μουσεῖο Λαρίσης μεταφέρθηκε μεγάλη ἀκέραιη μαρμάρινη σαρκοφάγος, ἐξωτ. διαστ. 2,35×1,10×0,80 μ. (ὕψος) (ἀριθ. εὑρ. 76/115). Βρέθηκε κατά τή διάρκεια χωματουργικῶν ἐργασιῶν μέσα στό στρατιωτικό ἀεροδρόμιο τῆς Λάρισας, ὅπου ἐκτεινόταν τό βόρειο νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλης, τό ὁποῖο εἶχε ἀναπτυχθεῖ στίς δύο πλευρές τοῦ δρόμου πού ὁδηγοῦσε πρός τή Μακεδονία[9].

Μία ἐπιτύμβια στήλη, ἐλλιπής στό κάτω μέρος, μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο ἀπό τυχαία θέση, κοντά στή διασταύρωση τῆς ὁδοῦ Βόλου μέ τή σιδηροδρομική γραμμή, μετά ἀπό ὑπόδειξη τοῦ Μιχ. Ἀναστασιάδη· εἶχε προφανῶς ἀπορριφθεῖ ἐκεῖ παλιότερα. Ἡ στήλη (Πί ν. 127 α), σωζ. ὕψ. 0,83, πλ. 0,38 καί πάχ. 0,09 μ. (ἀριθ. εὑρ. 76/113), ἔχει στό πάνω μέρος τοξοειδή ἀπόληξη καί στό μέσο τοῦ ὕψους της ἐπιγραφή:

ΚΛΩΔΙΑ ΚΛΩΔΙΟΥ ΘΥ–
ΓΑΤΗΡ ΗΡΩΙΣ ΧΡΗ–
ΣΤΗ ΧΑΙΡΕ

Ἐπάνω ἀπό τήν ἐπιγραφή ὑπάρχει ἐγχάρακτη παράσταση ληκύθου καί κάτω ἑρμαϊκή στήλη.

Σημαντική ἐπιγραφή γιά τήν ἱστορία τῆς Λάρισας καί τῆς Θεσσαλίας γενικότερα βρέθηκε σέ τυχαία θέση κατά τήν ἐκσκαφή θεμελίων στό οἰκόπεδο Ἀριστοτ. Ἀραποστάθη, στήν ὁδό Μανωλάκη 6, στίς νότιες ὑπώρειες τοῦ λόφου Φρούριο. Πρόκειται γιά τό κατώτερο τμῆμα μαρμάρινης ἐνεπίγραφης στήλης, σωζ. ὕψ. 1,30, πλ. 0,49 καί πάχ. 0,10 μ. (ἀριθ. εὑρ. 76/112)[10] (Πί ν. 127 β).

Ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΙΑΙ
ΣΠΕΠΟ
ΗΣ ΑΥΤΟΙΣ

4 [*ἐπαινέσαι δὲ καὶ τ]ὸν γραμματέ[α αὐτῶν τὸν δεῖνα*]
[*τοῦ δεῖνος ἐπί τε τῇ ἐνδημίᾳ*] *ἣ ἐποιήσατο καὶ ἐπὶ τ*[*ῶι παρεισχῆσ-*]
[*θαι τὴν χρείαν ἐν τ*]*ῶι καθ' αὐτὸν ἐπ*⟨*ι*⟩*τηδεύμ*[*ατι, εἶναι δὲ*]
[*εὐεργέτας καὶ π*]*ροξένους καὶ αὐτοὺς καὶ ἐκγονο*[*υς αὐτῶν*]

8. ΠΑΕ 1955, σ. 147-150. Ἐπίσης Θ. Δ. Ἀξενίδου, Ἡ Πελασγίς Λάρισα καί ἡ Ἀρχαία Θεσσαλία, Β', Ἀθῆναι 1949, σ. 166 κ.ἑ.

9. ΑΔ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 573.

10. Εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή τούς κ.κ. Bruno Helly καί H. Kramolisch γιά τίς πληροφορίες καί ὑποδείξεις τους σχετικά μέ τήν ἐπεξεργασία τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς.

(-καὶ εἶναι τοῖς| δικασταῖς καὶ τῶι γραμματεῖ αὐτῷ[ν]
[ἐμ πάσαις ταῖ|ς ἐν Θεσσαλίαι πόλεσιν καὶ αὐτοῖς καὶ ἐκγό-
[νοις πολιτεί|αν, ἔγκτησιν, ἀσφάλειαν, ἀσυλίαν καὶ πολέμου
[καὶ εἰρήνη|ς καὶ τὰ λοιπὰ τίμια καὶ φιλάνθρωπα πάντα ὅσα
[καὶ τοῖς λ|οιποῖς εὐεργέταις τῶν Θεσσαλῶν ὑπάρχει, φροντί-
[σαι δὲ τ|οὺς κοινοὺς ἄρχοντας ἵνα γένηται ἡ ἀναγραφὴ τού-
[του τ|οῦ ψηφίσματος εἰς κίονα λιθίνην καὶ ἀνατεθῆ ἐν Λαρί-
[σ]αι ἐν τῶι τεμένει τοῦ Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου γενομένου τοῦ ἀ-
νηλώματος ὅθεν ἂν δῆι κατὰ τὰ διορθώματα. Ἐπειδὴ
Κόϊντος Καικέλιος Κοΐντου Μέτελλος ἀγορανόμος Ῥωμαίων ἀ-
νὴρ καλὸς καὶ ἀγαθὸς κ[αὶ] φίλος καὶ εὔνους ὑπάρχων τῶι ἔ-
θνει ἡμῶν ἐπελθὼν ἐπὶ [τὸ σ]υνέδριον ἀνενεώσατο τὰς γεγενη-
μένας εὐεργεσία[ς τὰ|ς ὑπ[ὸ τ]ῶν προγόνων αὐτοῦ καὶ διελέγετο
παρακαλῶν, ἐπείπερ ἦν |ἠ|ρημένος ἐπὶ τὴν τῆς ἀγορανομίας
ἀρχήν, τάδε κατὰ τὴν χ|ρεία|ν αὐτῶν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐν
ἀφορίαι καθειστήκει, ὅπως δοθῆ σῖτος ὑπὸ τοῦ ἔθνους τῆ συνκλήτῳ
καὶ τῶι δήμωι, ὅσος ἂν ἦν ἐν π[ρ]ατῶι, ἐκρίθη τοῖς συνέδροις, μνημονεύον-
[τ]ας τῶν γεγενημένων ε[ὐε]ργετημάτων εἰς τὸ ἔθνος ὑπὸ Κοΐν-
του καὶ τῶν προγόνων αὐτ[ο]ῦ καὶ τῆς συνκλήτου καὶ τοῦ δήμου τ[οῦ]
Ῥωμαίων, ἐξαποστεῖλαι ε[ἰ]ς Ῥώμην ὥστε τῆ συνκλήτῳ καί τῶι δήμω[ι],
καθὼς Κόϊντος διελέγη, π[υ]ρῶν κοφίνων μυριάδας τεσσαράκοντα
τρεῖς καὶ τοῦ προγεγραμμέ[ν]ου πλήθους σίτου ποιήσασθαι διατάξιν ἐ-
πὶ τὰς πόλεις Πετραῖον τὸν [σ]τρατηγὸν μετὰ τῆς συναρχίας καὶ τ[ῶν]
συνέδρων. Τὰς δὲ πόλεις ἑκ[ά]στην τοῦ διαταγέντος σίτου ποιήσασθα[ι]
τὴν καταγωγὴν ἐπὶ λιμέν[α] τὸν ἐπὶ τοῦ Δημητριείου ἢ ἐμ Φαλάροις ἢ ἐν
Δημητριάδι, τῶν μὲν τριάκ[ο]ντα δύο μυριαδῶν Πελασγιώτας μὲν καὶ
Φθιώτας ἐν τῶ μηνὶ τῶι Ἀφρίῳ, Ἱστιώτας δὲ καὶ Θεσσαλιώτας ἐν τῶι μη-
νὶ τῶι Θυί⟨ῳ⟩ πρὸ τῆς εἰκάδος, τῶν ⟨δὲ⟩ δέκα μίας μυριαδῶν ἐν τῶι μην[ὶ]
τῶι Φυλλικῶι πρὸ τῆς πέντε καὶ δεκάτης ἐπὶ τῆς Πετραίου στρατη-
γίας, καὶ τὴν ἐσομένην δ[α]πάνην ἐκ τοῦ ἐμβληθῆναι τὸν σῖτον
εἰς τὰ πλοῖα διδόναι τὰς πόλεις ἑκάστην τοῦ καθ' αὑτὴν πλήθους.
περὶ δέ γε τῆς εἰς Ῥώμην διακομιδῆς τοῦ σίτου ἠξίωσαν Κόϊντον
φροντίσαι ἵνα, ἐπεὶ οὐχ ὑπάρχει πλοῖα τοῖς Θεσσαλοῖς, ἵνα ποιήση-
ται τὴν ἔγδοσιν, ὡς ἂν αὐτῶι φαίνηται βέλτιστα, τὰ δὲ ναῦλα δι-
ορθώσασθαι τοὺς ἀποσταλέντας πρεσβευτὰς εἰς Ῥώμην
περὶ τούτων ἐκ τῆς τοῦ σίτου τιμῆς. Ἐὰν δὲ μὴ δυνηθῆ Κόϊντος ἐκ-
πέμψαι τὰ πλοῖα, ἀποστείλῃ δὲ τοὺς ναυλωσομένους, φροντί-
σαι Πετραῖον τὸν στρατηγὸν μετὰ τῶν συναποταγέντων ἵ-
να διακομισθῆ ὁ σῖτος εἰς Ῥώμην, καὶ τοὺς συνεπιπλευσομένους
ἵνα συναποστείλῃ Πετραῖος, καὶ τὴν εἰς ταῦτα δαπάνην καὶ ἐξα-
ποστολὴν ποιήσασθαι Πετραῖον τὸν στρατηγὸν μετὰ τῆς συναρ-
χίας γράψαντος Πετραίου διατάξιν ἐπὶ τὰς πόλεις. Ἐὰν δέ τις
μὴ ἀπαγάγῃ τὸν σῖτον ἐπὶ τοὺς λιμένας ἐν τοῖς ὡρισμένοις χρό-
νοις, ἀποτινέτω τοῦ κοφίνου ἑκάστου στατῆρας δύο καὶ ὀβολοὺς ἐν-
νέα, καὶ τῆς διατιμήσεως ταύτης ποιεῖσθαι τὴν πρᾶξιν Πετραῖον
τὸν στρατηγὸν καὶ τοὺς ὑπὸ τούτου ἀποταγέντας ἐκ τῶν ὑπαρχόν-
των τῆ τε πόλει καὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῆ πόλει καθ' ὃν ἂν τρόπον
βούλωνται ἀνυποδίκοις καὶ ἀζημίοις οὖσιν καθ' ὃν ἂν τρ⟨ό⟩πον πράξ-
ωσιν. ἐπειδὴ Τιμασίθεος, Διότιμος οἱ Ἑρμίου Λαρισαῖο[ι]
ἄνδρες καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ ὑπάρχοντες ἐκ τῆς πρώτης ἡλικίας δό-
ξαν καὶ καλοκἀγαθίαν ἐζηλωκότες καὶ ἐμ πλείοσιν εὐχρήστους
ἑαυτοὺς παρέχονται καὶ κατ' ἰδίαν τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἐπιδιδό[ν-]
τες ἑαυτοὺς εἰς τὰ παρακαλούμενα προθυμῶς τούτους· δεδόχθα[ι]
τῶι κοινῶι Θεσσαλῶν ἐπαινέσαι Τιμασίθεον, Διοτίμον ἐπὶ τῆι κα-
λοκἀγαθίαι καὶ προαιρέσει ἣι ἔχοντες τυγχάνουσιν καὶ τιμῆσαι
ἕκαστον αὐτῶν εἰκόνι χαλκῆ ἐφ' ἵππου, ἃς καὶ σταθῆναι ἐν τῶι τεμένει

64 τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰων(ί)ας γενομένου τοῦ ἀνηλώματος εἰς τὰς εἰκόνας καὶ τὰς βάσεις ὑπὸ τῶν συνέδρων.

Πρόκειται γιά τρία ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν. Ἀπό τό πρῶτο σώθηκαν μόνο οἱ 16 τελευταῖοι στίχοι, ἐνῶ τά ἄλλα δύο διασώθηκαν ἀκέραια.

Μέ τό πρῶτο ψήφισμα ἀποφασίζεται νά τιμηθοῦν δικαστές καί ὁ γραμματέας τους, καθώς καί οἱ ἀπόγονοί τους, μέ τό ἀξίωμα τῆς προξενείας, τῆς πολιτείας, τῆς ἀπόκτησης ἀκίνητης περιουσίας, τῆς ἀσφάλειας καί τῆς ἀσυλίας σέ ὅλες τίς πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ἡ στήλη μέ τό ψήφισμα αὐτό θά ἀνατεθεῖ στό ναό τοῦ Ἐλευθερίου Διός στή Λάρισα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριβής θέση δέν εἶναι γνωστή. Δυστυχῶς δέ σώθηκαν τά ὀνόματα καί ἡ πατρίδα τῶν δικαστῶν οὔτε ἡ μνεία τῶν διαφορῶν τίς ὁποῖες εἶχαν διευθετήσει. Τά τμήματα τῶν στίχων τοῦ ψηφίσματος πού λείπουν ἔχουν συμπληρωθεῖ βάσει τῶν ἐπιγραφῶν IG IX 2, 508 καί 509.

Τό δεύτερο ψήφισμα (στ. 16-56), τό ὁποῖο εἶναι καί τό πιό σημαντικό τῆς ἐπιγραφῆς, εἶναι μιά ἀπόφαση τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν νά στείλουν 43 μυριάδες κοφίνους σίτου στή Ρώμη, στήν ὁποία εἶχε παρουσιαστεῖ σιτοδεία τή χρονιά ἐκείνη. Ἡ ἀποστολή τοῦ σίτου θά γίνει σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες τοῦ Ρωμαίου ἀγορανόμου Κόιντου Καικιλίου Μέτελλου, γιοῦ τοῦ Κόιντου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἔρθει στή Λάρισα γιά τό σκοπό αὐτό. Ὁ στρατηγός τοῦ Κοινοῦ Πετραῖος ἐξουσιοδοτεῖται νά καθορίσει τήν ποσότητα τοῦ σίτου πού θά ἔπρεπε νά δώσει ἡ κάθε θεσσαλική πόλη καθώς καί νά φροντίσει γιά τή μεταφορά τοῦ σίτου στά λιμάνια τοῦ Δημητριείου (σημερινή Νέα Ἀγχίαλος), τῶν Φαλάρων (στό Μαλλιακό κόλπο) καί τῆς Δημητριάδας καί ἀπό ἐκεῖ στή Ρώμη. Ἕνα πρόστιμο θά ἐπιβληθεῖ στίς πόλεις πού δέ θά παραδώσουν σίτο, πού θά καθοριστεῖ, μέσα σέ ὁρισμένες προθεσμίες.

Ὁ Ρωμαῖος ἀγορανόμος Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Ρωμαῖος στρατηγός Μέτελλος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα κατατρόπωσε τόν Ἀνδρίσκο τό 148-147 π.Χ. καί ἔλαβε τήν ἐπωνυμία Μακεδονικός (RE III, στ. 1213, ἀριθ. 94). Στήν περίπτωση αὐτή τό ψήφισμα μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ λίγα χρόνια πρίν ἀπό τά παραπάνω γεγονότα (γύρω στό 150 π.Χ.), καθόσον ὁ Κόιντος θά ἦταν ἀγορανόμος πρίν γίνει στρατηγός. Ὑπάρχει ὅμως καί τό ἐνδεχόμενο ἡ ἐπιγραφή νά χρονολογεῖται δύο δεκαετίες περίπου ἀργότερα καί ὁ Ρωμαῖος ἀγορανόμος νά μήν εἶναι ὁ Μέτελλος ὁ Μακεδονικός ἀλλά ὁ γιός του Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος ὁ Βαλεαρικός (RE III, στ. 1207, ἀριθ. 82), γιά τόν ὁποῖο ὅμως δέν ὑπάρχουν πληροφορίες ἀπό ἄλλες πηγές ὅτι εἶχε ἔρθει ποτέ στήν Ἑλλάδα. Ἡ μεταγενέστερη αὐτή χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς ταιριάζει καλύτερα καί μέ τή χρονολόγηση πού συμπεραίνεται ἀπό τό τρίτο ψήφισμα τῆς ἐπιγραφῆς, καθόσον καί τά τρία ψηφίσματα φαίνεται ὅτι ἔχουν χαραχτεῖ συγχρόνως[11].

Τό τρίτο ψήφισμα (στ. 56-65) εἶναι μιά ἀπόφαση τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν νά τιμήσουν τούς Λαρισαίους ἀδελφούς Τιμασίθεο καί Διότιμο, γιούς τοῦ Ἑρμίου, μέ τήν ἀνέγερση γι' αὐτούς ἐφίππων ἀνδριάντων στό ἱερό τῆς Ἰωνίας Ἀθηνᾶς, πού ἦταν τό ἐπίσημο ἱερό τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν. Οἱ παραπάνω Λαρισαῖοι εἶναι γνωστοί καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές ὡς στρατηγοί τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, ἡ στρατηγία τῶν ὁποίων χρονολογεῖται ἀπό τόν Kramolisch γύρω στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας 140-130 π.Χ.[12]. Στή σχετική ἐργασία τοῦ Kramolisch μάλιστα ἀναφέρεται τό ἐνδεχόμενο οἱ Λαρισαῖοι αὐτοί Τιμασίθεος Ἑρμίου καί Διότιμος Ἑρμίου (πού ἀναφέρονταν σέ διαφορετικές ἐπιγραφές) νά εἶναι ἀδερφοί[13], πράγμα πού ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν παροῦσα ἐπιγραφή.

Ἐλευθέριο Λάρισας

Στόν ἀγρό τῶν ἀδερφῶν Πατσιούρα, 800 μ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ Ἐλευθέριο βρέθηκε τυχαία σέ βάθος 0,60 μ., κατά τή διάνοιξη ἀρδευτικῆς τάφρου, ἕνας κιβωτιόσχημος τάφος ἀπό πώρινες πλάκες, ὁ ὁποῖος καταστράφηκε ἐν μέρει κατά τή διάνοιξη τῆς τάφρου. Εἶχε προσανατολισμό ἀπό Β. πρός Ν. καί ἐσωτερικές διαστάσεις 1,95 × 0,76 × 0,65 μ. (ὕψος). Μαζί μέ τά ὀστά τοῦ σκελετοῦ βρέθηκαν λίγα ὄστρακα καί δύο φθαρμένα νομίσματα κοντά στό κεφάλι τοῦ νεκροῦ.

Κραννών

Ἀπό τόν ἀρχαιολογικό χῶρο μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Λαρίσης τμῆμα κορμοῦ ἐπιτύμβιας στήλης, ὕψ. 0,62, πλ. 0,35 καί πάχ. 0,11 μ. (ἀριθ. εὑρ. 76/41). Φέρει ἐπιγραφή:

ΣΤΡΑΤΟΚΛΕΑΣ ΑΣΑΝΔΡΟΣ
ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ ΑΡΧΕΠΟΛΑΙΑ

καί χαμηλότερα *ΕΡΜΙΟ ΧΘΟΝΙΟΥ.*

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Τρίκαλα

Οἰκόπεδο Πυργιώτη

Σωστική ἀνασκαφική ἔρευνα διενεργήθηκε ἀπό τό τέ-

11. Μιά πρώτη παρουσίαση τοῦ ψηφίσματος γιά τή μεταφορά σίτου στη Ρώμη ἔχει γίνει ἤδη στό Β' Διεθνές Συνέδριο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, Λάρισα-Βόλος 1980 (βλ. Κ. Γαλλῆ, Δύο νέα ψηφίσματα ἀπό τή Λάρισα, στά πρακτικά τοῦ παραπάνω συνεδρίου, ὑπό ἔκτύπωση). Ἐπίσης λεπτομερέστερη παρουσίαση τοῦ ψηφίσματος αὐτοῦ ἔγινε στό Η' Διεθνές Συνέδριο Ἑλληνικῆς καί Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Ἀθήνα 1982. Βλ. Κ. Γαλλῆ, Μεταφορά σίτου ἀπό τή Θεσσαλία στή Ρώμη τό 2ο π.Χ. αἰώνα - Ψήφισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, στά πρακτικά τοῦ παραπάνω συνεδρίου (ὑπό ἔκτύπωση).

12. H. Kramolisch, Die Strategen des Thessalischen Bundes vom Jahr 196 v. Chr. bis zum Ausgang der Römischen Republik, Bonn 1978, σ. 65, c2 καί c3.

13. Ὅ.π., σ. 66.

λος Μαρτίου μέχρι τίς ἀρχές Ἰουνίου γιά τήν πλήρη ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων κτιρίων πού ἐπισημάνθηκαν κατά τήν ἐκσκαφή θεμελίων γιά τήν ἀνέγερση οἰκοδομῆς.

Τό οἰκόπεδο περικλείεται ἀπό τίς ὁδούς Βασιλέως Κωνσταντίνου καί Στουρνάρα (ἀνατολικά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου) καί βρίσκεται ἀνάμεσα στά οἰκόπεδα, στά ὁποῖα ἀπό τό 1956 ὁ τότε Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας Δημ. Θεοχάρης εἶχε διενεργήσει μακροχρόνιες ἀνασκαφικές ἔρευνες γιά τόν ἐντοπισμό καί τήν ἀποκάλυψη τῶν λειψάνων τοῦ περίφημου Ἀσκληπιείου Τρίκκης[1]. Στό δυτικό τοῦ οἰκοπέδου Πυργιώτη οἰκόπεδο ὁ Θεοχάρης εἶχε ἀποκαλύψει σέ μεγάλη ἔκταση τμῆμα μεγάλου δρομικοῦ κτιρίου (πιθανόν στοᾶς) ἑλληνιστικῶν χρόνων, μέ μετασκευή τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. καί ἐξαίρετο ψηφιδωτό δάπεδο. Λόγω τῆς σπουδαιότητας τοῦ κτιρίου αὐτοῦ τό οἰκόπεδο ἀπαλλοτριώθηκε ἀπό τήν Ὑπηρεσία. Στά ἀνατολικά τοῦ οἰκοπέδου Πυργιώτη ὁ ἴδιος ἀνασκαφέας εἶχε ἀποκαλύψει τμῆμα λουτρώνα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου τά λείψανα διατηροῦνται σήμερα ἐν μέρει στά ὑπόγεια τῆς πολυώροφης οἰκοδομῆς Δερμίση.

Ἡ φετινή ἀνασκαφή ἀποκάλυψε σέ βάθος 1,70 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Στουρνάρα ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τόν παραπάνω λουτρώνα, μέ ἐξωτερικές διαστάσεις 24,50 μ. ἀπό Β. πρός Ν καί 10,15 μ. ἀπό Α. πρός Δ. (Σχέδ. 1· Πίν. 128 α). Τό συγκρότημα τοῦ λουτρώνα συνεχίζεται πρός Β. καί Ν. κάτω ἀπό τά καταστρώματα τῶν ὁδῶν Στουρνάρα καί Βασ. Κωνσταντίνου.

Τό βόρειο τμῆμα τοῦ συγκροτήματος πού ἀποκαλύφθηκε μέ τή σωστική ἀνασκαφή ἀποτελεῖ αὐτοτελές οἰκοδόμημα μέ ὑπόκαυστα καί ἔχει ἐξωτερικές διαστάσεις ἀπό Β. πρός Ν. 12,66 μ. καί ἀπό Α. πρός Δ. 10,15 μ. Οἱ τοῖχοι ἔχουν σωζ. ὕψος 1,50, πλάτος 1,56 μ. (Σχέδ. 1, τοῖχοι ΑΒ καί ΒΓ) καί διακόπτονται σέ μερικά σημεῖα ἀπό φρέατα νεότερων χρόνων. Πάνω στήν ἐξωτερική παρειά τοῦ δυτικοῦ τοίχου διακρίνεται καθαρά τό σημεῖο ἔδρασης τῆς ὀρθομαρμάρωσης. Δημιουργεῖται σ' ὅλο τό μῆκος τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἐπένδυση ἀπό ἕνα χαμηλό τοιχάριο, ὕψ. σέ μερικά σημεῖα 0,85 καί πλ. 0,37 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ἐπάνω ἀπόληξη φέρει ὀδοντωτή ἐσοχή, διαστ. 0,08 × 0,08 μ., γιά τήν ὑποδοχή τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμάρωσης. Ἡ δομή τοῦ τοιχάριου ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα στρῶμα ἀργῶν λίθων καί ἀπό ἕνα στρῶμα τετράγωνων ὀπτοπλίνθων. Ἡ ὑποθεμελίωσή του δέν ἀρχίζει ἀπό τό βάθος τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ κυρίως τοίχου τῶν ὑποκαύστων ἀλλά περίπου 0,60 μ. ψηλότερα.

Ἡ δομή τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος τῶν ὑποκαύστων ἀποτελεῖται στό κατώτερο τμῆμα ἀπό ἀργούς λίθους καί στό ἀνώτερο ἀπό τετράγωνες ὀπτοπλίνθους, οἱ ὁποῖες ἔχουν διαστάσεις 0,29 × 0,29 μ. καί στήν ἐπάνω ἐπιφάνειά τους φέρουν χιαστί γραμμές γιά τήν καλύτερη σύνδεσή τους μέ τό κουρασάνι.

Στήν ἐξωτερική παρειά τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἴδιου οἰκοδομήματος βρέθηκε κλιμακωτή εἴσοδος νεότερων χρόνων. Σώζονται στή θέση τους οἱ παραστάδες, τά πλευρικά τοιχάρια καί τό κατώφλι. Οἱ βαθμίδες, τό κατώφλι, καί οἱ παραστάδες ἀποτελοῦνται ἀπό ὑλικό παλιότερων κτιρίων σέ δεύτερη χρήση. Πάνω στίς βαθμίδες βρέθηκε καί μονολιθικός κίονας σέ τυχαία θέση.

Ἡ εἴσοδος αὐτή ὁδηγοῦσε σέ δάπεδο νεότερων χρόνων, πάνω ἀπό τόν κυρίως χῶρο τῶν ὑποκαύστων, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό πήλινες πλάκες καί πατημένο χῶμα. Ἡ κεραμική πού βρέθηκε στήν ἐπίχωση τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἀνήκει στά μεταβυζαντινά χρόνια. Ἀπό τό γεγονός αὐτό μποροῦμε νά φτάσουμε στό συμπέρασμα ὅτι στά μεταβυζαντινά χρόνια ὁ κύριος χῶρος τῶν ὑποκαύστων εἶχε ἐπιχωματωθεῖ τεχνητά καί πάνω σ' αὐτόν κατασκευάστηκε τό δάπεδο πού προαναφέραμε καθώς καί ἡ κλιμακωτή εἴσοδος.

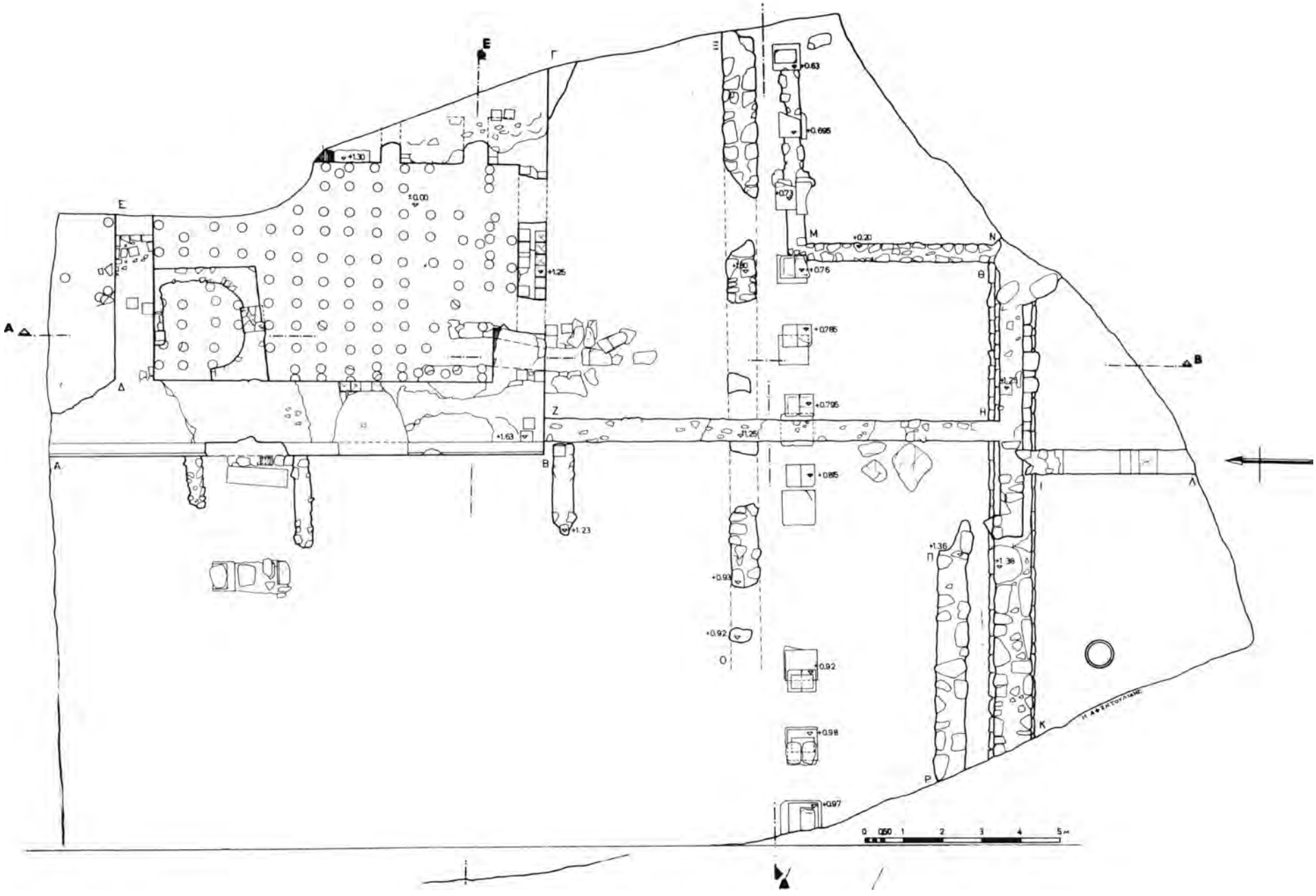
Μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ μεταβυζαντινοῦ δαπέδου καί τῆς ἐπίχωσης, πού τήν ἀποτελοῦσαν κυρίως λίθοι καί κέραμοι, ἡ ἀνασκαφή προχώρησε μέχρι τό πλακόστρωτο δάπεδο τῶν ὑποκαύστων σέ βάθος 1,50 μ. ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος καί σέ βάθος 3,20 μ. ἀπό τό κατάστρωμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Στουρνάρα. Πάνω στό δάπεδο τῶν ὑποκαύστων βρέθηκαν συστάδες πεσσίσκων ἀπό στρογγυλές ὀπτοπλίνθους. Οἱ ὀπτόπλινθοι συνδέονται μεταξύ τους μέ ἁρμό ἀπό κεραμικό κονίαμα (κουρασάνι).

Τό σωζόμενο ὕψος μερικῶν ἀπό τούς πεσσίσκους εἶναι 1,10 μ. καί οἱ ἀποστάσεις μεταξύ τους, στόν ἄξονα Β.-Ν. εἶναι 0,55 μ., ἐνῶ στόν ἄξονα Α.-Δ. 0,35 μ. Στό ἐσωτερικό τῶν ὑποκαύστων βρέθηκε καί τοῖχος κατασκευασμένος ὁμοια μέ τούς ἐξωτερικούς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος. Ἔχει μῆκος 4,60, πλάτος 1,05 καί ὕψος 1,50 μ. Ὁ τοῖχος αὐτός διαχωρίζει τό ἐσωτερικό τῶν ὑποκαύστων σέ δύο τμήματα, βόρειο καί νότιο (Σχέδ. 1, τοῖχος ΔΕ· Πίν. 128 α). Στό ἀνατολικότερο τμῆμα τοῦ νότιου χώρου τῶν ὑποκαύστων βρέθηκε, σέ ἔκταση 5,50 μ. περίπου, σειρά ἀπό τρεῖς καμάρες, πού σώζει τούς ἰσχυρούς πεσσούς καί τά τόξα πού βαίνουν πάνω σ' αὐτούς. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν καμαρῶν αὐτῶν βρίσκεται κάτω ἀπό τή διπλανή οἰκοδομή Δερμίση. Πάνω στό πρῶτο κατά σειρά τόξο διακρίνονται καθαρά τά ἴχνη τοῦ δαπέδου τῆς αἴθουσας τοῦ λουτρώνα, πού βρισκόταν πάνω στά ὑπόκαυστα. Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ νότιου τμήματος τῶν ὑποκαύστων ἀποκαλύφθηκε στενή πυλίδα, ὕψ. 1,15 καί πλ. 0,70 μ., πού ὁδηγεῖ πρός τό χῶρο τοῦ praefurnium (Πίν. 128 β). Ἐσωτερικά φέρει δύο χαμηλά τοιχάρια.

Στή βορειοδυτική ἐσωτερική γωνία πού δημιουργεῖται ἀπό τό δυτικό ἐξωτερικό τοῖχο καί ἀπό τόν ἐσωτερικό διαχωριστικό τοῖχο τοῦ χώρου τῶν ὑποκαύστων, ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης τετράγωνη ἐξωτερικά καί κυκλική ἐσωτερικά κατασκευή, ἡ ὁποία εἶναι πρόχειρη καί ἑδράζεται στό μεγαλύτερο μέρος της πάνω σέ πεσσίσκους ἀπό στρογγυλές ὀπτοπλίνθους. Δέ στάθηκε δυνατό νά καθοριστεῖ μέ ἀκρίβεια ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς κατασκευῆς.

Στό βόρειο τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ὑποκαύστων δέν ἔγινε πλήρης ἀνασκαφική ἔρευνα, ἐπειδή τό μεγαλύτερο

1. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 169 κ.ἑ., ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 313 κ.ἑ. καί ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 247 κ.ἑ.

Σχέδ. 1. Τρίκαλα. Ὁδός Βασ. Κωνσταντίνου 56. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

μέρος του βρίσκεται κάτω ἀπό τή σημερινή ὁδό Στουρνάρα. Διαπιστώθηκαν μόνο λείψανα πεσσίσκων ἀπό στρογγυλές ὀπτοπλίνθους.

Ἀπό τά μέχρι τώρα στοιχεῖα, μποροῦμε νά συμπεράνουμε μέ βεβαιότητα σχεδόν ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ ἕναν ἀπό τούς τρεῖς οἴκους τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τόν τρίτο ἤ τόν ἔνδον οἶκο (caldarium). Ὁ δυτικός τοῖχος τοῦ praefurnium (Σχέδ. 1, τοῖχος ΖΗ) ἔχει μῆκος 12 μ. περίπου, ὕψος 0,80 καί πλάτος 0,75 μ., ἐνῶ ὁ νότιος (Σχέδ. 1, τοῖχος ΗΘ) ἔχει σωζόμενο μῆκος 4,60, ὕψος 0,80 καί πλάτος 0,65 μ. Καί οἱ δύο τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπό ἀργούς λίθους, πού συνδέονται μέ κεραμικό κονίαμα (κουρασάνι). Ὁ νότιος τοῖχος ΗΘ ἑδράζεται πάνω σέ παλιότερο τοῖχο ἀπό κυβολίθους, πού χρονολογοῦνται στά ἑλληνιστικά χρόνια. Ὁ ἑλληνιστικός αὐτός τοῖχος συνεχίζεται πρός Δ. Πάνω στό δυτικό τμῆμα τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἑδράζεται ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ αὐτοτελοῦς ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος πού βρέθηκε στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ (Σχέδ. 1, τοῖχος ΙΚ) ἔχει μῆκος 8,50 καί πλάτος 0,90 μ. Ὁ ἀνατολικός τοῖχος τοῦ ἴδιου οἰκοδομήματος (Σχέδ. 1, τοῖχος ΙΛ) ἔχει μῆκος 4,20, πλάτος 0,75 καί ὕψος 0,80 μ. Περίπου στό μέσο του ἔχει ἄνοιγμα παραθύρου. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στό ἐσωτερικό τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ βρίσκεται φρέαρ ἀπό πήλινους σωλῆνες. Δέ στάθηκε δυνατό νά ἐξακριβωθεῖ ὁ χαρακτήρας τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ.

Σέ ὅλο τό μῆκος τοῦ οἰκοπέδου, μέ κατεύθυνση ἀπό Α. πρός Δ., βρέθηκε πεσσοστοιχία ἑλληνιστικῶν χρόνων, πού σώζει τίς βάσεις τῶν πεσσῶν μέ τέσσερις κυβολίθους στή θέση τους, ἀπό τούς ὁποίους οἱ δύο ἐπάνω δέν ἐφάπτονται ἀκριβῶς μέ τούς κάτω ἀλλά, γιά λόγους πού δέν ἔχουν ἐξακριβωθεῖ, ἔχουν ξεφύγει ἀπό τή θέση τους καί ἑδράζονται πάνω σέ ἕνα στρῶμα χώματος, πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στούς κυβολίθους πού βρίσκονται ἀπό κάτω. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ κάτω σειρά τῶν κυβολίθων τῶν πεσσῶν καλύφθηκε σέ μιά νεότερη φάση κατά τή διάρκεια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καί κατασκευάστηκε ἄλλη πεσσοστοιχία σέ ὅλο τό μῆκος τῆς παλιότερης, 0,30 μ. ψηλότερα. Στή δεύτερη αὐτή φάση κατασκευάστηκε καί ὁ τοῖχος ΜΛ (Σχέδ. 1). Στήν ὑπόθεση αὐτή ὑποβοηθεῖ καί ἡ κεραμεική πού βρέθηκε στή θεμελίωση καί ἡ ὁποία εἶναι τοῦ τύπου «δυτικῆς κλιτύος» στούς πεσσούς πού θεωροῦνται παλιότεροι καί μελανογάνωτη καί ἐρυθροβαφής στούς πεσσούς πού θεωροῦνται νεότεροι. Ἡ πεσσοστοιχία σέ ὅλο τό μῆκος τοῦ οἰκοπέδου ἔχει μῆκος 19,20 μ. καί φαίνεται ὅτι ἔχει σχέση μέ τό μεγάλο δρομικό κτίριο πού ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφές τοῦ Θεοχάρη στό παρακείμενο πρός τά δυτικά οἰκόπεδα. Πρός Β. τῆς πεσσοστοιχίας καί σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε καί τοῖχος νεότερων χρόνων, πιθανόν μεταβυζαντινῶν, μέ πολύ πρόχειρη κατασκευή, πού διακοπτόταν κατά διαστήματα καί ἔχει συνολικό μῆκος 15,50 μ. (Σχέδ. 1, τοῖχος ΞΟ). Ὅμοιας κατασκευῆς καί χρονολογίας τοῖχος, μέ συνολικό μῆκος 7,50 μ., βρέθηκε καί πρός Β. τοῦ τοίχου ΙΚ (Σχέδ. 1, τοῖχος ΠΡ).

Συμπερασματικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό κτιριακό σύνολο πού ἀποκαλύφθηκε στό οἰκόπεδο Πυργιώτη μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ σέ τρεῖς κυρίως χρονολογικές περιόδους, στήν ἑλληνιστική, τή ρωμαϊκή καί τή μεταβυζαντινή. Κατά τή διάρκεια τῶν χρονολογικῶν αὐτῶν περιόδων ἔγιναν ἐπισκευές καί μετασκευές ἐπιμέρους κτιρίων.

Ἅγιος Γεώργιος Λάρισας

Ἀγρός Βασ. Ζαφειρούλη

Συνεχίστηκε γιά δεύτερη περίοδο[2] ἡ ἀνασκαφή πού ἄρχισε τόν περασμένο χρόνο στόν ἀγρό Ζαφειρούλη στήν περιοχή Ξηρόρεμα τῆς κοινοτικῆς περιφέρειας Ἁγίου Γεωργίου Λάρισας. Ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα ἐπεκτάθηκε στήν πλήρη διερεύνηση πέντε τάφων, ἀπό τούς ὁποίους οἱ μέ ἀριθμό 6, 7, 8 καί 9 ἐντοπίστηκαν φέτος, ἐνῶ ὁ τάφος 5 εἶχε ἐπισημανθεῖ τόν περασμένο χρόνο. Παράλληλα μέ τήν ἔρευνα τῶν ταφων ἔγινε συστηματική μελέτη προβλημάτων σχετικῶν μέ τά ἔθιμα ταφῆς, μέ τή μορφή τοῦ συνόλου τῶν τάφων καί τοῦ ταφικοῦ τύμβου.

Στούς νέους τάφους, ὅπως καί στούς τάφους πού ἀνασκάφτηκαν τόν περασμένο χρόνο, ἐπικρατεῖ, ἀπόλυτα τό ἔθιμο τῆς καύσης τῶν νεκρῶν, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θά γινόταν σέ κάποιο κοντινό χῶρο, πού δέν ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀκόμη. Ἀπό τό χῶρο τῆς πυρᾶς μεταφέρονταν τά καμένα κόκαλα τῶν νεκρῶν στό χῶρο τῆς ταφῆς καί εἴτε τοποθετοῦνταν σέ τεφροδόχα ἀγγεῖα μαζί μέ προσωπικά ἀντικείμενα τοῦ νεκροῦ, ὅπως εἶχε παρατηρηθεῖ τόν περασμένο χρόνο στούς τάφους 1-4, εἴτε ἀποθέτονταν κατευθείαν στό ἔδαφος τοῦ τάφου, ὅπως παρατηρήθηκε φέτος στούς τάφους 6, 7. Ἡ μορφή τῶν τάφων 5-9 εἶναι ὅπως καί τῶν τάφων 1-4. Ὁ χῶρος τῆς ταφῆς ὁριζόταν ἀπό μικρές καί μεγάλες ἀσβεστολιθικές πλάκες καί καλυπτόταν ἀπό ἴδιες πλάκες μεγαλύτερου μεγέθους.

Ἀναλυτικά ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζαν οἱ τάφοι 5-9 εἶναι ἡ ἑξῆς:

Τάφος 5: Εἶχε διαστάσεις 2,70 × 1,85 μ. καί κατεύθυνση σχεδόν ἀπό Α. πρός Δ. Οἱ ἀσβεστολιθικές πλάκες πού τόν ὅριζαν εἶχαν τοποθετηθεῖ ὄρθιες καί εἶχαν στερεωθεῖ στά πλάγια μέ μικρούς ἀσβεστολιθικούς λίθους. Στόν τάφο αὐτό εἶχαν προξενηθεῖ ἀρκετές ζημιές κατά τήν ἐκτέλεση τῶν ἐργασιῶν ἰσοπέδωσης τοῦ ἀγροῦ τόν περασμένο χρόνο. Στό ἐσωτερικό του βρέθηκαν κομμάτια ἀπό μεγάλο τεφροδοχο ἀγγεῖο, μᾶλλον ἀμφορέα, διασκορπισμένα καμένα κόκαλα καί τεμάχια ἀπό δύο χάλκινες πόρπες.

Τάφος 6: Εἶχε διαστάσεις 3,50 × 2,90 μ. καί κατεύθυνση σχεδόν ἀπό Β. πρός Ν. Στό χῶρο τῆς ταφῆς, τόν ὁποῖο κάλυπταν μεγάλες ἀσβεστολιθικές πλάκες, εἶχαν ἐναποτεθεῖ στό ἔδαφος τά κόκαλα τοῦ νεκροῦ μαζί μέ ἕνα σιδερένιο μαχαιρίδιο. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι εἶχαν τοποθε-

2. Βλ. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 194 κ.ἑ. Γιά πληρέστερη παρουσίαση τῶν εὑρημάτων Ἁγίου Γεωργίου βλ. ΑΑΑ XI (1978), σ. 156 κ.ἑ. καί Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο (Ἐτήσια Ἱστορική καί Λαογραφική Λογοτεχνική Ἔκδοση) Β', Λάρισα 1981), σ. 48 κ.ἑ.

τηθεῖ στόν τάφο μόνο κομμάτια ἀπό μεγάλα κόκαλα (μηρῶν, κνήμης, βραχιόνων, στέρνου καί τῆς κάψας τοῦ κρανίου). Φαίνεται ὅτι εἶχε γίνει κάποια ἐπιλογή τῶν ὀστῶν πρίν ἀπό τήν τοποθέτησή τους στόν τάφο. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό στοιχεῖο δέν ἔχει διευκρινιστεῖ ἄν συμβαίνει καί στούς ὑπόλοιπους τάφους, γιατί τά κόκαλα πού ἔχουν περισυλλεγεῖ, καί ἰδιαίτερα αὐτά πού ἔχουν βρεθεῖ μέσα σέ τεφροδόχα ἀγγεῖα, δέν ἔχουν μελετηθεῖ ἀπό εἰδικό ἀνθρωπολόγο.

Τ ά φ ο ς 7: Εἶχε διαστάσεις 3 × 2,60 μ. καί κατεύθυνση ἀπό Β. πρός Ν. Στό χῶρο τῆς ταφῆς βρέθηκαν καμένα κόκαλα τοῦ νεκροῦ μαζί μέ δύο σιδερένια δαχτυλίδια. Τά σιδερένια δαχτυλίδια εἶχαν τοποθετηθεῖ δίπλα στό σωρό τῶν ὀστῶν καί εἶχαν καλυφθεῖ μέ μιά μικρή ἀσβεστολιθική πέτρα.

Τ ά φ ο ς 8: Εἶχε διαστάσεις 3,35 × 6,20 μ. καί κατεύθυνση ἀπό Α. πρός Δ. Ὁ τάφος αὐτός εἶχε σχεδόν διαλυθεῖ τελείως ἀπό τό ἐκσκαπτικό μηχάνημα. Σώθηκαν μόνο μερικές μικρές ἀσβεστολιθικές πέτρες καί ἐλάχιστες ἀσβεστολιθικές πλάκες, οἱ ὁποῖες ὅριζαν τό χῶρο τῆς ταφῆς. Στό ἐσωτερικό του βρέθηκαν μόνο ἐλάχιστα καμένα κόκαλα.

Παράλληλα μέ τήν ἀνασκαφή ἔγινε καθαρισμός τῶν τάφων πού ἀποκαλύφθηκαν τόν περασμένο χρόνο, προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνιαία σχεδιαστική ἀποτύπωσή τους. Στό δυτικό πέρας τοῦ τάφου 4 βρέθηκε κατά τόν καθαρισμό στή θέση του, ἕνα διαλυμένο τεφροδόχο ἀγγεῖο, τό ὁποῖο εἶχε ἀρχικά τοποθετηθεῖ ὄρθιο μέσα σέ ἀβαθή λάκκο καί στηριζόταν μέ μικρές πέτρες. Τά καμένα κόκαλα πού περιεῖχε διασκορπίστηκαν στό ἔδαφος μαζί μέ τά προσωπικά ἀντικείμενα τοῦ νεκροῦ, τά ὁποῖα ἦταν τέσσερα σιδερένια μαχαιρίδια καί χάλκινη περόνη.

Τ ά φ ο ς 9: Εἶχε διαστάσεις 5,40 × 2,10 μ. Ἡ δυτική στενή πλευρά του εἶχε καταστραφεῖ τελείως κατά τήν ἰσοπέδωση τοῦ ἀγροῦ. Στόν τάφο αὐτό ἀνῆκαν τά τρία εὐρύστομα χάλκινα τεφροδόχα ἀγγεῖα, μέ πώματα ἀσβεστολιθικές πλάκες, τά ὁποῖα βρέθηκαν τόν περασμένο χρόνο.

Ἀνατολικά τοῦ τάφου 3 καί σέ ἀπόσταση 2,20 μ. ἀπό τήν ἀνατολική παρειά του βρέθηκαν στή θέση τους δύο διαλυμένα ταφικά πιθάρια, τό ἕνα δίπλα στό ἄλλο, τοποθετημένα πλάγια καί στηριζόμενα μέ μικρές πέτρες. Γιά πώματα εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἀσβεστολιθικές πλάκες. Τά πιθάρια αὐτά περιεῖχαν μόνο τά καμένα κόκαλα τῶν νεκρῶν χωρίς κανένα κτέρισμα. Κατά τόν καθαρισμό τοῦ χώρου ἀνατολικά τοῦ τάφου 2 βρέθηκε ἐπιφανειακά ἐνδιαφέρον χάλκινο περιβραχιόνιο μέ μορφή φιδιοῦ.

Παρ' ὅλες τίς προσπάθειές μας, δέ στάθηκε δυνατό νά διευκρινιστεῖ ἄν τό σύνολο τῶν τάφων αὐτῶν καλυπτόταν ἀπό ταφικό τύμβο, πράγμα πού δέν ἀποκλείεται δεδομένου ὅτι ὁ ἀγρός καλλιεργοῦνταν γιά πολλά χρόνια συνεχῶς καί τόν περασμένο χρόνο εἶχε ὑποστεῖ ἰσοπέδωση μέ μεγάλο ἐκσκαπτικό μηχάνημα. Ἀπό τούς χωρικούς ἐξάλλου μαρτυρεῖται στή θέση τῶν τάφων μιά «μαγούλα» χαμηλοῦ ὕψους. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχε τύμβος ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι στήν εὐρύτερη περιοχή Ξηρόρεμα παρατηροῦνται κατά διαστήματα χαμηλά ἐξάρματα, τά ὁποῖα πιθανότατα εἶναι ταφικοί τύμβοι (σέ ἕνα τέτοιο ἔξαρμα στόν ἀγρό τοῦ Θεοδ. Μπουλασίκη βρέθηκε ἐπιφανειακά σιδερένια αἰχμή δόρατος). Τέτοιοι τύμβοι ἔχουν καταμετρηθεῖ μέχρι στιγμῆς γύρω στούς σαράντα. Πάντως, τά εὑρήματα τῶν τάφων τοῦ ἀγροῦ Ζαφειρούλη καί τῶν δύο ἀνασκαφικῶν περιόδων παρουσιάζουν μιά χρονολογική ἑνότητα, ἐκτός ἴσως τοῦ τάφου 3 πού εἶναι πιθανόν νεότερος, καί ἀποτελοῦν σημαντικό νεκροταφεῖο τύμβων τῶν ὄψιμων γεωμετρικῶν ἤ πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, τό ὁποῖο ἀνήκει σέ ἄγνωστο οἰκισμό πού ἐκτείνεται στίς δυτικές παρυφές τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ Ἅγιος Γεώργιος.

Ἀγρός Κωνστ. Νανούλη

Περιορισμένη ἀνασκαφική ἔρευνα διενεργήθηκε στόν ἀγρό Νανούλη, στήν περιοχή Καραέρια τῆς κοινοτικῆς περιφέρειας Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ ἀγρός βρίσκεται 4 περίπου χλμ. βόρεια ἀπό τόν ἀγρό Ζαφειρούλη καί 5 περίπου χλμ. βορειοδυτικά τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ Ἅγιος Γεώργιος. Ἡ ἀνασκαφή εἶχε κυρίως χαρακτήρα περισυλλογῆς καί διάσωσης τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ σιδερένιων καί χάλκινων εὑρημάτων, τά ὁποῖα ἤρθαν στό φῶς κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἰσοπέδωσης τοῦ ἐκτεταμένου χαμηλοῦ τύμβου πού κάλυπτε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀγροῦ. Τό ἐκσκαπτικό μηχάνημα ἰσοπέδωσε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ τύμβου καί κατέστρεψε ἐν μέρει δύο μεγάλους πεταλόσχημους τάφους, πού ἀποκαλύφθηκαν στό νοτιοδυτικό τμῆμα του. Μέ τήν ἄμεση ἐπέμβασή μας στάθηκε δυνατό νά διασωθεῖ μικρό τμῆμα ἀπό τό κέντρο τοῦ τύμβου καί νά ἀποφευχθεῖ ἔτσι ἡ πλήρης ἐξαφάνισή του. Οἱ διαστάσεις του εἶναι περίπου: διάμ. 90, ὕψ. 0,70 μ.

Οἱ πρῶτες ἡμέρες τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας καταναλώθηκαν μέ τήν ἀναμόχλευση καί τό κοσκίνισμα τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν χωμάτων καί εἶχαν κύριο στόχο τήν περισυλλογή τῶν εὑρημάτων πού εἶχαν ἔρθει στό φῶς καί εἶχαν διασκορπιστεῖ. Μ' αὐτό τόν τρόπο συγκεντρώθηκαν ἀρκετά σιδερένια καί χάλκινα ἀντικείμενα, ὄστρακα ἀπό μεγάλα τεφροδόχα ἀγγεῖα, ἀρκετά καί ἄφθονα καμένα κόκαλα. Τά χάλκινα ἀντικείμενα ἦταν κυρίως θεσσαλικές πόρπες διάφορων τύπων (Πίν. 129 α), λαβές καί βάσεις μεγάλων χάλκινων ἀγγείων καί κομμάτια ἀπό ἀδιάγνωστα ἀντικείμενα, τά ὁποῖα ἀπό τήν ἰσχυρή φωτιά κατά τήν καύση τῶν νεκρῶν εἶχαν μεταβληθεῖ σέ μεγάλες μάζες χαλκοῦ. Τά σιδερένια ἀντικείμενα ἦταν κυρίως ὅπλα διάφορων εἰδῶν ὅπως ξίφη, αἰχμές δοράτων, μεγάλες μάχαιρες (Πίν. 129 β) καί μικρά μαχαιρίδια. Τά σπουδαιότερα εὑρήματα πού προῆλθαν ἀπό τό σωρό τῶν χωμάτων ἦταν τά σιδερένια ἐξαρτήματα δύο νεκροφόρων ἁμαξῶν. Περισυλλέχτηκαν στεφάνια τῶν τροχῶν (Πίν. 129 γ), κεντρικοί σύνδεσμοι πού συγκρατοῦσαν τίς ξύλινες ἀκτίνες τῶν τροχῶν, ἀρκετοί ἄλλοι σύνδεσμοι διάφορων σχημάτων, πού συνέδεαν τά ξύλινα μέρη τῶν ἁμαξῶν, ἕνας ἀναβατήρας, σιδερένια καρφιά καί ἄλλα σιδερένια ἐξαρτήματα, τῶν ὁποίων δέ γνωρίζουμε ἀκόμα τή χρησιμότητα.

Μετά τήν περισυλλογή τῶν εὑρημάτων καί τήν ἀπομάκρυνση τοῦ σωροῦ τῶν χωμάτων, ἄρχισε ἀνασκαφική ἔρευνα στό νοτιοδυτικό τμῆμα τοῦ τύμβου, ἡ ὁποία εἶχε στόχο τόν καθαρισμό τοῦ στρώματος τῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, πού εἶχαν ἀναφανεῖ κατά τήν ἰσοπέδωση καί τήν ἔρευνα τῶν δύο πεταλόσχημων τάφων, πού εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἀπό τό ἐκσκαπτικό μηχάνημα. Οἱ τάφοι πῆραν τούς ἀριθμούς 1-2 καί ἐρευνήθηκαν συστηματικά.

Τ ά φ ο ς 1: Βρέθηκε σέ βάθος 0,80 μ. Εἶχε μῆκος 3,50 μ. καί κατεύθυνση σχεδόν ἀπό Α. πρός Δ. Οἱ στενές πλευρές του ὁρίζονταν ἀπό μικρές ἀκατέργαστες πέτρες, ἐνῶ οἱ μακριές ἀπό μεγάλες ἀσβεστολιθικές καί μερικές πώρινες πλάκες. Στό ἐσωτερικό του βρέθηκαν ἕνα χάλκινο καί ὀκτώ πήλινα τεφροδόχα ἀγγεῖα, τά ὁποῖα περιεῖχαν καμένα κόκαλα τῶν νεκρῶν καί ὁρισμένα προσωπικά τους ἀντικείμενα. Δίπλα στά τεφροδόχα εἶχαν τοποθετηθεῖ τά σιδερένια ὅπλα τῶν νεκρῶν, καθώς ἐπίσης καί τά σιδερένια ἐξαρτήματα νεκροφόρου ἅμαξας.

Τ ά φ ο ς 2: Εἶχε μῆκος 5, πλάτος 2,50 μ. καί κατεύθυνση σχεδόν ἀπό Β. πρός Ν. Βρέθηκε σέ βάθος 0,54 μ. Καί ὁ τάφος αὐτός ὁριζόταν, ὅπως καί ὁ προηγούμενος, ἀπό μεγάλες καί μικρές ἀσβεστολιθικές πλάκες. Στό ἐσωτερικό του βρέθηκαν δύο χάλκινα τεφροδόχα καί δεκατρία περίπου πήλινα. Ἡ εἰκόνα τῶν εὑρημάτων τοῦ τάφου 2 ἦταν ἴδια περίπου μέ τόν τάφο 1. Μέσα στά τεφροδόχα εἶχαν τοποθετήσει τά καμένα κόκαλα τῶν νεκρῶν καί ὁρισμένα προσωπικά τους ἀντικείμενα (χάλκινες πόρπες, σιδερένια μαχαιρίδια κ.ἄ.) καί δίπλα τά σιδερένια ὅπλα τους (κυρίως μάχαιρες, ξίφη, δόρατα). Ἐπίσης μαζί μέ τά ὅπλα εἶχαν τοποθετηθεῖ καί τά σιδερένια ἐξαρτήματα μιᾶς δεύτερης νεκροφόρας ἅμαξας.

Οἱ τάφοι παρουσίαζαν στό σύνολό τους εἰκόνα ἔντονης ἀναμόχλευσης. Φαίνεται ὅτι εἶχαν συληθεῖ ἀπό τήν ἀρχαιότητα γιά τήν ἀναζήτηση πολύτιμων ἀντικειμένων, τά ὁποῖα πιθανόν εἶχαν διαρρεύσει. Τμήματα χρυσοῦ στεφανιοῦ, ἕνα χρυσό δαχτυλίδι καί μιά χρυσή ταινία βρέθηκαν στόν τάφο 1.

Ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν σιδερένιων ὅπλων πού βρέθηκε καί στούς δύο τάφους τοῦ ἀγροῦ Νανούλη σημαίνει ὅτι οἱ ταφές ἦταν στό σύνολό τους ἀντρικές. Δεδομένου μάλιστα ὅτι εἶναι μεταξύ τους σύγχρονες, μποροῦμε νά διατυπώσουμε τήν ὑπόθεση ὅτι ἀνῆκαν σέ νεκρούς πολεμιστές. Εἶναι δηλαδή πιθανό ὁ τύμβος τοῦ ἀγροῦ Νανούλη νά εἶναι πολυάνδριο.

Τό σύνολο τῶν τάφων στούς ἀγροὺς Ζαφειρούλη καί Νανούλη παρουσιάζει ὁμοιομορφία στήν κατασκευή μέ ἐλάχιστες παραλλαγές. Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις τῶν ταφῶν πού βρέθηκαν μέσα σ' αὐτούς ἐπικρατεῖ ἀπόλυτα τό ἔθιμο τῆς καύσης τῶν νεκρῶν, χωρίς νά ἔχουν μέχρι τώρα παρατηρηθεῖ ἴχνη ἐνταφιασμοῦ. Στήν περίπτωση τοῦ ἀγροῦ Νανούλη ἔχουμε συνδυασμό καύσης νεκρῶν μέ νεκροφόρες ἅμαξες.

Ἀπό τά μέχρι τώρα ἀνασκαφικά δεδομένα μποροῦμε νά χρονολογήσουμε, μέ σχετική ἐπιφύλαξη, τούς τάφους τοῦ ἀγροῦ Β. Ζαφειρούλη στό τέλος τοῦ 7ου ἤ τίς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ἐκτός ἀπό τόν τάφο 3 πού χρονολογεῖται στό β' μισό τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.) καί τούς τάφους τοῦ ἀγροῦ τοῦ Κωνστ. Νανούλη στά μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καί πιθανότατα στό γ' τέταρτο.

Μητρόπολη Καρδίτσας

Ἀπό τήν Ὑπηρεσία Ἐγγείων Βελτιώσεων ἰσοπεδώθηκε ἀρχαῖος τύμβος στόν ἀγρό Βουζα στήν κοινοτική περιφέρεια Μητροπόλεως Καρδίτσας. Στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ τύμβου αὐτοῦ εἶχε γίνει παλιότερα μετά ἀπό ἄδεια τῆς Ὑπηρεσίας ἰδιωτική ἀνασκαφή, κατά τήν ὁποία εἶχαν βρεθεῖ ὁρισμένοι τάφοι. Ἔτσι ἡ ἀνασκαφή περιορίστηκε στό δυτικό τμῆμα τοῦ τύμβου. Σέ βάθος 3,85 μ. ἀπό τήν κορυφή τοῦ τύμβου βρέθηκαν συνολικά ἑπτά σαρκοφάγοι ρωμαϊκῶν χρόνων (1-7), ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία ἦταν πήλινη καί οἱ ὑπόλοιπες λίθινες (ἀπό ψαμμολιθικό ὑλικό, «σαπόπετρα»). Εἶχαν κατεύθυνση ἀπό Α. πρός Δ. καί περιεῖχαν φτωχά κτερίσματα. Μόνο στίς σαρκοφάγους 3 καί 4 βρέθηκαν ἀξιόλογα γυάλινα ἀγγεῖα (Πίν. 130 α-β).

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Καλλίθηρα Καρδίτσας

Ἀπό συνεργεῖο πού ἀσχολοῦνταν μέ τή διάνοιξη τάφρου ὕδρευσης στίς δυτικές παρυφές τῆς κοινότητας, 9 χλμ. νότια τῆς Καρδίτσας, βρέθηκε καί παραδόθηκε στό Μουσεῖο Λαρίσης ἀξιόλογος χάλκινος ἀμφορέας πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς τεφροδόχος κάλπη. Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος στόν ὁποῖο ἀνῆκε καταστράφηκε ὁλοκληρωτικά κατά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας καί οἱ μαρμάρινες πλάκες του ἀπομακρύνθηκαν ἀπό τή θέση τους. Στό σημεῖο τῆς εὕρεσης τοῦ χάλκινου ἀμφορέα ἐκτείνεται τό νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας Καλλίθηρας[3], σημαντικῆς πόλης τῆς Θεσσαλιώτιδας, τῆς ὁποίας τά ἐρείπια βρίσκονται κάτω ἀπό τό σύγχρονο οἰκισμό τοῦ Καλλιθήρου καί ἔρχονται συχνά σέ φῶς κατά τίς ἐκσκαφές γιά τήν ἀνέγερση οἰκοδομῶν, ἐνῶ στό χαμηλό ὕψωμα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, στίς νότιες παρυφές τοῦ χωριοῦ, τοποθετεῖται ἡ ἀκρόπολη, ἀπό τήν ὁποία σώθηκαν ἐλάχιστα τμήματα τοῦ τείχους.

Ὁ χάλκινος ἀμφορέας φέρει στό κάτω μέρος κακώσεις καί τοῦ λείπει ἡ μιά κάθετη λαβή (Πίν. 130 γ-δ). Μιά τρίτη κινητή τοξωτή λαβή, ἀπό τήν ὁποία κρεμόταν μέ κρίκο, ἔχει ὑπερόσχημα ἄκρα πού περνοῦν ἀπό κρίκους στερεωμένους στίς κορυφές τῶν κάθετων λαβῶν. Ἡ σωζόμενη κάθετη λαβή ἔχει μορφή βλαστοῦ ἄκανθας καί καταλήγει κάτω σέ κεφαλή σιληνοῦ. Ἀπό τίς δύο πλευρές τῆς κεφαλῆς τοῦ σιληνοῦ δύο ἀνάγλυφες ἕλικες, ἐνῶ στό σημεῖο τῆς ἑπάνω προσήλωσης τῆς λαβῆς δύο ἀνάγλυφα ἀνθέμια. Πρίν ἀπό τήν τοποθέτησή του στόν τάφο φαίνεται ὅτι ὁ ἀμφορέας εἶχε περιτυλιχθεῖ μέ ὕφασμα, ἀπό τό ὁποῖο σώθηκε μικρό τμῆμα κολλημένο στήν κοιλιά του.

Ὁ ἀμφορέας ἔχει ὕψος 0,41 διάμετρο πώματος 0,25,

3. Γιά τή θέση βλ. F. Stählin, Das Hellenische Thessalien, σ. 132.

διάμετρο βάσης 0,135, διάμετρο χείλους 0,095 καί διάμετρο κοιλιᾶς 0,246 μ. Χρονολογεῖται στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[4].

Ἄτραξ

Ἀπό τόν ἀρχαιολογικό χῶρο τοῦ Ἄτραγος μεταφέρθηκαν στό Μουσεῖο Λαρίσης τά ἐξῆς ἀξιόλογα ἀρχαῖα, τά ὁποῖα ἤρθαν στό φῶς κατά τήν ἐκτέλεση διάφορων ἀγροτικῶν ἐργασιῶν:

(α) Ἐνεπίγραφη πλάκα ἀπό λευκόφαιο μάρμαρο, σπασμένη ἀπό ὅλες τίς πλευρές της. Στήν μπροστινή ἐπιφάνεια φέρει τήν ἐξῆς ἀποσπασματική ἐπιγραφή (Πί ν. 130 ε):

. . . . . *πο* . . . . . .
. . . . *τετρακισχιλίων μέτ|ρων* . . .
. . . . *χ ὥρας τῇ νήσῳ ἕως τῆς ὁδοῦ τῆς ἀ π |ὸ* . . . .
. . . . *νων Ἁρπάδων καὶ τῆς προσδεούσης* . . . . . .
. . *θαι αὐτοὺς τὴν ἀπομέτρησιν τ ω |ν* . . . .
. . *σης ἀπὸ Πρωτεσιλάου εἰς πόλιν κα* . .
. . . *ἐ|κ τῆς κώμης ἀγούσης μετροῦμεν* . . . .
. . . *υ τοῦ μέτρου ἐξ ἑκατέρου τοῦ μ* . . .
. . . *μετρ|ούμενα πλέθρα παρ' Ἀγγεῖα |ις* . .
. . *ιων Ἀμφιλόχῳ καὶ Ἀρίστου* . . . .
. . . *γ| εωμέτρησον* . . . .
. . *ε* . . . . . *ιμ* . . . .

Ὕψ. 0,23, πλ. 0,41 καί πάχ. 0,20 μ. Ἀπό τό σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στό τέλος τοῦ 3ου ἤ τίς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

(β) Ἐπάνω τμῆμα στήλης μέ ἀνθεμωτή ἐπίστεψη ἀπό ντόπιο λευκό χοντρόκοκκο μάρμαρο. Φέρει κακώσεις στούς κροτάφους καί στά πέρατα τῶν πετάλων τοῦ ριπιδίου. Ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ μαρμάρου ἔχει διαβρωθεῖ καί σέ μερικά σημεῖα ἀπολεπιστεῖ. Ἡ στήλη εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καί γιά δεύτερη φορά ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τό ρηχό τοξοειδές βάθυσμα, τό ὁποῖο ἔκοψε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἄβακα (Πί ν. 131 β). Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 0,98, πλάτος 0,64, πάχος 0,11 μ. καί χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

(γ) Ἐπάνω τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης ἀπό λευκό χοντρόκοκκο μάρμαρο μέ ἐπίστεψη σέ σχῆμα ὀξυκόρυφου τόξου καί ἀνάγλυφο ἀνθέμιο (Πί ν. 131 γ). Τό θέμα τοῦ ἀναγλύφου εἶναι γνωστό ἀπό ἀρκετές ἄλλες θεσσαλικές στῆλες. Κάτω ἀπό τόν ὁριζόντιο κανόνα ἡ ἐπιγραφή:

Ἀγάθουν
Αὐργιούνειος

Ἔχει ὕψος 0,70, πλάτος 0,39 καί πάχος 0,11 μ. Ἀπό τό σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στό β΄ μισό τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Λάρισα

(α) Ἀπό τόν ἀρχιτεχνίτη τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης Χρ. Ἀρχοντῆ παραδόθηκε στό Μουσεῖο Λαρίσης ἐνεπίγραφη ἀναθηματική στήλη ἀπό λευκόφαιο μάρμαρο. Βρέθηκε στή θέση Σκοπευτήριο τῆς περιοχῆς Ἀλκαζάρ τῆς Λάρισας, ὅπου παλιότερα γινόταν ἀπόρριψη μπάζων ἀπό ἐκσκαφές οἰκοπέδων. Λείπουν τά ἀκρωτήρια τῆς ἀετωματικῆς ἐπίστεψης καί φέρει πολλές κακώσεις καί ἀποκρούσεις (Πί ν. 131 α). Κάτω σώζει τμῆμα ἐμβόλου, ὕψ. 0,11 μ. Στό πάνω μέρος τῆς μπροστινῆς ἐπιφάνειας φέρει τήν ἐξῆς ἐπιγραφή:

[Δι ....] κράτα Καλυδουνεία κατ' ἐνυπ...
ει

Στό κάτω μέρος, ἀνάγλυφη παράσταση ἀμνοῦ. Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 0,36, πλάτος 0,34 καί πάχος 0,07 μ. Ἀπό τό σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στό τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

(β) Ἀπό κατάσχεση προέρχεται ἐπιτύμβια μαρμάρινη στήλη (Πί ν. 131 δ) ἀπό τό Παλαιόκαστρο Ἐλασσόνας καί σχετίζεται μέ σοβαρή ὑπόθεση ἀρχαιοκαπηλείας πού ἔγινε τό Μάρτιο τοῦ 1976. Ἡ στήλη εἶναι ἐλλιπής στό ἐπάνω τμῆμα της. Κάτω σώζει τμῆμα τοῦ ἐμβόλου, μήκ. 0,14 μ. Ἡ παράσταση πλαισιώνεται ἀπό δύο ἀρράβδωτους κίονες, πού πατοῦν σέ τετράγωνη βάση. Εἰκονίζεται ἔφιππος νέος πρός τά δεξιά, ὁ ὁποῖος φορεῖ χλαμύδα καί χιτωνίσκο. Πίσω ἀπό τό ἄλογο παριστάνεται μικρός δοῦλος (παῖς). Μπροστά ἀπό τόν ἔφιππο νέο εἰκονίζονται κατενώπιον δύο ὄρθιες μορφές, ἄντρας καί γυναίκα. Ἡ ἀντρική μορφή φορεῖ ἱμάτιο καί κοντό χιτώνα ἐνῶ ἡ γυναικεία χιτώνα καί ἱμάτιο μέ τό ὁποῖο καλύπτει καί τό κεφάλι. Δίπλα στή γυναικεία μορφή παιδίσκη (δούλη). Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 0,65 (μαζί μέ τό ἔμβολο), πλάτος 0,87 καί πάχος 0,12 μ. Χρονολογεῖται στό 2ο αἰ. μ.Χ.

(γ) Κατά τήν ἐκσκαφή θεμελίων οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Παν. Καλούση στήν ὁδό Μανωλάκη 4 (στίς νότιες ὑπώρειες τοῦ ὑψώματος Φρούριο, ὅπου ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Λάρισας), βρέθηκαν σέ κιβωτιόσχημο μαρμάρινο τάφο, πού καταστράφηκε σχεδόν ὁλοκληρωτικά, τά ἐξῆς πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα[5]: ὀπισθότμητη πρόχους, δύο θήλαστρα, μόνωτο κύπελλο, κανθαροειδής σκύφος, μονωτο σφαιρικό κύπελλο.

(δ) Κατά τήν ἐκσκαφή θεμελίων τοῦ οἰκοπέδου Δάλλη, στή γωνία τῶν ὁδῶν Κουμουνδούρου καί Ἀνθίμου Γαζῆ, βρέθηκαν στήν ἐπίχωση καί σέ βάθος 3,70 μ. δύο μελανογάνωτοι σκύφοι μέ ἐλαφρά ὑπερυψωμένες τίς δύο λαβές τους (ὕψ. 0,068, διαμ. 0,145 μ. ὁ πρῶτος, καί ὕψ. 0,68 καί διαμ. χείλους 0,138 μ. ὁ δεύτερος). Χρονολογοῦνται καί οἱ δύο στό τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Παραπόταμος Λάρισας

Κατά τήν ἄροση ἀγροῦ σέ περιοχή τῆς κοινότητας βρέθηκε τυχαῖα τό ἐπάνω ἀριστερό τμῆμα μαρμάρινης πλάκας μέ ἀνάγλυφη παράσταση (μετόπη;). Στήν μπροστινή ἐπιφάνεια φέρει στό πάνω μέρος λεπτή ταινία καί κάτω

4. Βλ. παρόμοιο χάλκινο ἀμφορέα, ἀπό τό Δερβένι Θεσσαλονίκης, Τά Ἑλληνικά Μουσεῖα (Ἐκδοτική Ἀθηνῶν), σ. 280, εἰκ. 10, καί Θησαυροί Ἀρχαίας Μακεδονίας, σ. 30, Πίν. 1.

5. Γιά τούς τύπους τῶν ἀγγείων βλ. Ν. Βερδελῆ, Ὁ πρωτογεωμετρικός ρυθμός τῆς Θεσσαλίας, Ἀθήνα 1958.

ἀπό αὐτή ἀνάγλυφη παράσταση πάνω τμήματος γυναικείας μορφῆς, στραμμένης κατά τά τρία τέταρτα πρός τά δεξιά. Ἡ μορφή φορεῖ πέπλο μέ ἀπόπτυγμα. Τό δεξί της χέρι ἀκουμπᾶ στό δεξιό της ὠμο. Τό ἀριστερό της χέρι εἶναι στραμμένο πρός τά δεξιά, ὅπου σώζεται τό ἔνδυμα κάποιας ἄλλης μορφῆς. Ὕψ. 0,22, πλ. 0,175 καί πάχ. 0,10 μ. Χρονολογεῖται πιθανῶς στόν 3ο αἰ. π.Χ.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Μονή Ρουσσάνου

Συνεχίστηκαν οί ἐργασίες στερέωσης μέ ἐσωτερικά ὑποστυλώματα τῆς μονῆς. Ἡ στερέωση τῆς βόρειας πλευρᾶς θεωρήθηκε πρωταρχική ἐπειδή ἡ κατάστασή της ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κακή. Γιά τό λόγο αὐτό προχωροῦμε προσεκτικά στή στερέωση καί ἀναστήλωσή της. Ἀκολουθήθηκε ὁ ἴδιος τρόπος ἐργασίας ὅπως καί τό 1975.

Ἐκτός ἀπό τή βόρεια πλευρά, οἱ ἐργασίες ἀναπτύχθηκαν καί στή δυτική τήν ὁποία ἀρχίσαμε νά στηρίζουμε στά χαμηλά σημεῖα της. Ἡ πλευρά αὐτή τῆς μονῆς παρουσιάζει τήν ἴδια κατάσταση, ὅπως καί τῆς βόρειας. Οἱ ἐργασίες τῆς πλευρᾶς αὐτῆς δέν προβλέπεται νά περατωθοῦν τό 1976, γιατί ἀπαιτεῖται μεγάλη δαπάνη καί ἀνάλογη προσοχή γιά νά διατηρηθεῖ ἡ μορφή τῆς μονῆς.

Τέλος, ἀνακατασκευάστηκε τό δωμάτιο πού βρίσκεται στή βορειοανατολική γωνία τῆς μονῆς. Οἱ κίνδυνοι κατά τίς ἐργασίες ἦταν μεγάλοι, γιατί οἱ δύο τοῖχοι, ἀνατολικός καί βόρειος, εἶναι χτισμένοι ἀκριβῶς στήν παρειά τοῦ βράχου. Ἐκτός ἀπό αὐτό ἡ γωνία πού σχηματίζεται ἀπό τούς τοίχους αὐτούς καί ἰδιαίτερα στό κατώτερο σημεῖο της ἦταν κατασκευασμένη μέ τοῦβλα καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά σεβαστοῦμε τήν κατασκευή (Π ί ν. 132 α).

Μονή Μεταμορφώσεως (Μεγάλο Μετέωρο)

Ἐξαιτίας τοῦ χειμώνα τοῦ 1975 πού ἦταν δριμύς, ἀναγκαστήκαμε νά διακόψουμε τίς ἐργασίες στερέωσης τοῦ τοίχου καί ἀναστήλωσης τοῦ μικροῦ δωματίου πάνω ἀπό τήν κεντρική πόρτα τῆς μονῆς. Οἱ ἐργασίες περατώθηκαν καί ἔτσι τώρα δέν ὑπάρχει κανένας κίνδυνος γιά τούς ἐπισκέπτες.

Ἐπίσης ἀνακατασκευάστηκαν τμῆμα τῆς σκάλας πού εἶχε κατασκευαστεῖ πρίν ἀπό χρόνια καί ἡ στέγη τοῦ ὑπόστεγου πού βρίσκεται στή νότια πλευρά τῆς παλιᾶς τραπεζαρίας, σήμερα Μουσεῖο (Π ί ν. 132 β).

Ὅλες αὐτές οἱ ἐργασίες ἔγιναν μέ πολλούς κινδύνους, γιατί οἱ τεχνίτες καί οἱ ἐργάτες ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἐργάζονται στό κενό πάνω σέ ἐξέδρα, γιά νά μπορέσουν νά κρατήσουν τίς πέτρες τοῦ τοίχου πού ἔπεφταν ἀλλά καί τῶν τοίχων τοῦ μικροῦ δωματίου.

Φρούριο Τρικάλων

Στήν πόλη τῶν Τρικάλων ὑπάρχει τό φρούριο, πού εἶναι γνωστό ἀπό τήν ἐποχή πού οἱ Σέρβοι εἶχαν ἔδρα τους τήν πόλη αὐτή. Τό φρούριο σώζεται σχεδόν ὁλόκληρο καί περιτριγυρίζει τό λόφο τῆς πόλης. Σώζονται τεράστιοι πύργοι σέ κανονικά διαστήματα μεταξύ τους, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους βρίσκονται ἀκριβῶς πάνω ἀπό τό συνοικισμό Βαρόσι πού εἶναι τό παλιότερο τμῆμα τῆς πόλης. Στό συνοικισμό αὐτό διασώζονται μέχρι σήμερα σπίτια τοῦ 18ου ἀλλά καί τοῦ περασμένου αἰώνα.

Οἱ πύργοι ἔχουν πάθει μεγάλες ζημιές. Ἡ κατάστασή τους κρίθηκε ἀπό τήν Ἐφορεία πολύ ἐπικίνδυνη καί γι' αὐτό καί μέ τήν ἔγκριση τῆς Διεύθυνσης Ἀναστηλώσεως ἀναγκαστήκαμε νά ἐπέμβουμε ἀμέσως. Πρῶτες ἐνέργειες ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῶν θεμελίων τῶν πύργων καί στή συνέχεια ἡ ἐπανακατασκευή τῶν τμημάτων πού εἶχαν καταρρεύσει. Χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἴδιες πέτρες πού βρέθηκαν ἐκεῖ κοντά καί ὁ κάθε πύργος πῆρε τή μορφή πού εἶχε.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μονή Ἁγίου Δημητρίου ἤ Παναγίας Στομίου

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στή μονή πού βρίσκεται λίγο ἔξω ἀπό τό χωριό Στόμιο. Οἱ ἐργασίες συνίσταντο στήν ἀποπεράτωση τῆς ἐπισκευῆς τῶν στεγῶν τῶν παρεκκλησίων γιά νά προφυλαχθοῦν οἱ τοιχογραφίες τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς πού διασώζονται ἐκεῖ (Π ί ν. 133 β). Ἐπίσης κατασκευάστηκαν μικρές ἀποχετευτικές τάφροι γιά νά ἀπομακρυνθοῦν τά νερά τῆς βροχῆς ἀπό τό καθολικό, πού ὅπως εἶναι γνωστό δέν ἔχει στέγη, καί ἔχουν δημιουργηθεῖ ζημιές στά θεμέλιά του.

Ἅγιος Νικόλαος Βαθυρέματος

Συνεχίστηκε καί ἀποπερατώθηκε ἡ ἐπισκευή τῶν τοίχων καί τῆς σκεπῆς τοῦ ναοῦ. Μέ τήν ἀποκατάστασή του προστατεύτηκαν οἱ τοιχογραφίες πού διασώζονται στό Ἱερό Βῆμα καί στό βόρειο τοῖχο.

Μονή Ἁγίου Ἀθανασίου Βαθυρέματος

Ὁ βόρειος τοῖχος καί ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ τῆς μικρῆς μονῆς παρουσίασαν, ἐξαιτίας τῶν νερῶν τῆς βροχῆς, μεγάλες ζημιές. Ἐπειδή στό καθολικό, πού εἶναι μονόκλιτη βασιλική, ὑπάρχουν πολλές τοιχογραφίες, προχωρήσαμε στήν ἄμεση ἐπισκευή τῶν τμημάτων πού εἶχαν ἀνάγκη.

Παναγία Ἀετολόφου

Συνεχίστηκε καί ἀποπερατώθηκε ἡ ἐπισκευή τῆς στέγης πού εἶχε ἀρχίσει τό 1975. Ὁ ναός αὐτός εἶναι τρίκλιτη βασιλική χτισμένη πάνω σέ παλαιοχριστιανική. Ἡ δίριχτη στέγη του εἶναι ἐπιμήκης καί ἡ βόρεια πλευρά της εἶναι μονοκόμματη μέ τή στέγη τῆς στοᾶς πού βρίσκεται στή βορινή πλευρά τοῦ ναοῦ.

Πλακοστρώθηκε μέ πλάκες Πηλίου τό δάπεδο τῆς στοᾶς, ἀνακατασκευάστηκε καί πλακοστρώθηκε ἡ σκάλα πού ὁδηγεῖ στή βόρεια εἴσοδο καί διαμορφώθηκε ὁ χῶρος μπροστά ἀπό τή δυτική πλευρά. Ἐπίσης κατασκευάστηκε νέα θύρα στή δυτική εἴσοδο.

Τέλος, ἐπισκευάστηκε ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ναοῦ, πού εἶχε ἄμεση ἀνάγκη, ἀποπερατώθηκαν οἱ ἐργασίες τῆς διάνοιξης τῶν τάφρων, ἐνισχύθηκαν τά θεμέλια στήν

ανατολική πλευρά καί ἀνακατασκευάστηκε ἡ στέγη τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

Ἀρχοντικό Δημητρίου Σβάρτς στά Ἀμπελάκια

Μέ τήν ἄδεια τῆς Γενικῆς Διεύθυνσης Ἀρχαιοτήτων καί Ἀναστηλώσεως πραγματοποιήθηκε ἡ πλήρης ὑποστύλωση τοῦ ἀρχοντικοῦ ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά καί θά ὑποβληθεῖ μελέτη γιά ἔγκριση μέ σκοπό τήν ἀναστήλωσή του.

Φρούριο Λάρισας

Ἐπάνω στό λόφο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου τῆς Λάρισας σώζεται ὀρθογώνιο κτίσμα τεράστιων διαστάσεων. Στή δυτική πλευρά τοῦ κτίσματος αὐτοῦ ὑπάρχει τοῖχος ἀντιστήριξης (Π ί ν. 133 α), τοῦ ὁποίου ὅμως ἕνα τμῆμα κατέρρευσε ἐξαιτίας τῶν καταρρακτωδῶν βροχῶν. Τά θεμέλια τοῦ κτίσματος αὐτοῦ εἶναι ἀκάλυπτα, ἐπειδή ὁ γύρω χῶρος ἔχει ἰσοπεδωθεῖ ἀπό τό Δήμο Λαρίσης, γιά νά στεγάζεται ἐκεῖ ἡ ἑβδομαδιαία ἀγορά, καί γι' αὐτό ἔγινε ἄμεση κατασκευή τοῦ τοίχου τούτου.

Ἀπό τίς ὠθήσεις τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων πού βρίσκονται μέσα στό κτίσμα καί πού ὑπολογίζονται στά 5.000 κ.μ., οἱ τοῖχοι του ἔχουν ὑποστεῖ ρωγμές πού ἐγκυμονοῦν κινδύνους γιά τόν κόσμο πού συγκεντρώνεται ἐκεῖ. Τό Φρούριο τῆς Λάρισας ἔχει ἀνάγκη ἄμεσης ἐπέμβασης καί γιά τό λόγο αὐτό πραγματοποιήθηκε στήριξη τῆς νότιας πλευρᾶς του μέ ξύλινα ὑποστυλώματα καί ἐπισκευή τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τμημάτων τοῦ δυτικοῦ τοίχου καί ἐνίσχυση τῶν θεμελίων τῆς νότιας πλευρᾶς.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Σκιάθος

Μονή Παναγίας τῆς Εἰκονίστριας

Στή Σκιάθο ὑπάρχει τό γνωστό ἀπό τόν Παπαδιαμάντη μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Εἰκονίστριας ἤ «Κονίστριας» ἤ «Κουνίστρας». Ἀπό τή μονή αὐτή σώζεται σήμερα μόνο τό καθολικό, ναός μικρῶν διαστάσεων μέ τροῦλο.

Ὁ ναΐσκος εἶναι χτισμένος σέ λάξευμα τοῦ βραχώδους λοφίσκου, πού βρίσκεται στήν ἀνατολική πλευρά καί ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος μέχρι τό ὕψος τοῦ παραθύρου εἶναι λαξευμένη στό βράχο. Τό μειονέκτημα τῆς κατασκευῆς αὐτῆς εἶναι ἡ σύσταση τοῦ βράχου. Ἐπειδή εἶναι πορώδης ἀπορροφᾶ τά νερά τῆς βροχῆς, πού βρίσκουν διέξοδο μέσα στό ναό, ἐνῶ οἱ τοῖχοι λειτουργοῦν σάν σφουγγάρια, ἀπορροφώντας τήν ἀνάλογη ποσότητα νεροῦ. Ὑπάρχει ὅμως καί ἕνα ἄλλο αἴτιο: τό ἐπικλινές τοῦ βράχου. Γιά τό λόγο αὐτό οἱ τοιχογραφίες μέ τίς ὁποῖες εἶναι κατάγραφος ἔχουν πάθει μεγάλη φθόρα.

Γιά νά προστατευτεῖ ὁ ναός κυρίως ἀνοίχτηκε στήν ἀνατολική πλευρά ἀποστραγγιστική τάφρος μέχρι τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πού ἐπενδύθηκε μέ τσιμεντοκονία, ὥστε νά ἀποφευχθεῖ πλέον ἡ εἴσοδος τῶν νερῶν στό ναό. Τά ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν εἶναι ἀμφίβολα, μιά καί τό δάπεδο τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ βράχος καί δέν ξέρουμε ἄν τά νερά ἀπομακρύνθηκαν τελείως.

Τέλος, ἐπισκευάστηκε καί ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ, ὥστε καί ἀπό ἐκεῖ νά μή δημιουργοῦνται ἄλλες φθορές. Πάντως, οἱ συνθῆκες ἐργασίας ἦταν πολύ δύσκολες ἀφοῦ ἡ μονή βρίσκεται ἀρκετά μακριά ἀπό τήν πόλη τῆς Σκιάθου καί οἱ ἐργασίες εἶναι δυνατές μόνο τό καλοκαίρι.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ἅγιος Νικόλαος Κρήνης

Συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές πού εἶχαν ἀποτοιχιστεῖ, ἀφοῦ τοποθετήθηκαν σέ τελάρα, μεταφέρθηκαν στό Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Ὁρισμένες ἀπό αὐτές μεταφέρθηκαν στήν Ἀθήνα, γιά τήν ἔκθεση πού ἔγινε μέ τήν εὐκαιρία τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ἀρχοντικό Δημητρίου Σβάρτς στά Ἀμπελάκια

Συνεχίστηκε ὁ καθαρισμός καί ἡ στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν. Ἔγιναν ἀποτοιχίσεις ὁρισμένων τμημάτων καί κολλήθηκαν κατάλληλα ὑφάσματα γιά νά συγκρατηθοῦν μερικά τμήματα (Π ί ν. 134 α-δ).

Παναγία Βαθυρέματος

Συνεχίστηκε καί περατώθηκε ὁ καθαρισμός καί ἡ στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν πού εἶχε ἀρχίσει τό 1975. Ἔγινε ἀποτοίχιση μιᾶς μόνο τοιχογραφίας πού ἦταν κάτω ἀπό τό τόξο τῆς βόρειας πλευρᾶς (Π ί ν. 135 α-β).

Μονή Ἁγίου Ἀθανασίου Βαθυρέματος

Ὅπως ἀναφέραμε τό καθολικό τῆς μονῆς εἶναι κατάγραφο μέ τοιχογραφίες. Ἐπειδή ὑπῆρχαν λόγοι προστασίας τους ἔγινε καθαρισμός καί ἐπικόλληση κατάλληλων ὑφασμάτων γιά τή συγκράτησή τους ἀπό κατάρρευση.

Ναός Παναγίας Πολυδενδρίου Ἁγιᾶς

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ καθαρισμοῦ καί τῆς στερέωσης τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, πού ἀποτοιχίστηκαν κατά τό παρελθόν καί πού βρίσκονται στό ἐργαστήριο τῆς Ἐφορείας στό Βόλο.

Ναΐσκος στό Κόκκινο Νερό

Ὁ ναΐσκος βρέθηκε, ὅταν σκάφτηκε ἕνα οἰκόπεδο γιά τήν ἀνέγερση οἰκίας (βλ. παρακάτω). Οἱ τοιχογραφίες του, πού δυστυχῶς βρέθηκαν θρυμματισμένες, συγκεντρώθηκαν μέ μεγάλη προσοχή καί μεταφέρθηκαν, μέσα σέ κατάλληλη συσκευασία, στό ἐργαστήριο τῆς Ἐφορείας στή Νέα Ἀγχίαλο. Ἐκεῖ ἄρχισε ἡ συναρμολόγησή τους, ἀφοῦ ἁπλώθηκαν σέ πάγκους γιά νά στεγνώσουν (Π ί ν. 135 γ).

Λάρισα

Σέ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Παπακυριαζῆ 3, ἰδιοκτησίας Γ. Κατσίγρα, κατά τήν ἐκσκαφή γιά τή διάνοιξη πεδίλων

θεμελίωσης ἀποκαλύφθηκαν ἀρχαιότητες. Τή διερεύνηση τοῦ οἰκοπέδου ἀνέλαβε ἀμέσως ἡ Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Λάρισας ἀλλά κατά τή διάρκειά της ἀποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο τό ὁποῖο κατά τήν κρίση τῆς ἀνωτέρω Ἐφορείας ἀνῆκε στήν ἁρμοδιότητα τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Ζητήσαμε ἀπό τή Γενική Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων καί Ἀναστηλώσεως τήν ἀποστολή εἰδικευμένου συνεργείου γιά τήν προστασία τοῦ δαπέδου αὐτοῦ. Πράγματι τό Κέντρο Συντήρησης Ἀρχαιοτήτων ἀπέστειλε τόν ἀρχιτεχνίτη Χ. Σκόρδα, ὁ ὁποῖος καί προχώρησε στήν ἀποκάλυψη καί ἀποκόλληση τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτοῦ δαπέδου.

Τό δάπεδο ἔχει ἐμβαδόν περίπου 40 τ.μ. καί φέρει κεντρική παράσταση μέ τό Διόνυσο (;) καθώς καί ἄλλες μορφές πού ἔχουν σχέση μέ τό θεό καί τή λατρεία του. Ἐπίσης ἀποκαλύφθηκε μορφή τοῦ Πανός καί ἄλλων δύο ἀγνώστων, μία διπρόσωπη προσωπίδα (μαινάδας καί γέροντα πιθανῶς). Γύρω ἀπό τήν παράσταση αὐτή ἀποκαλύφθηκαν προσωποποιήσεις τῶν ἐποχῶν ἀπό τίς ὁποῖες οἱ δύο εἶναι μισοκαταστραμμένες. Τέλος, ἀποκαλύφθηκαν σκηνές πιθανῶς κυνηγιοῦ, μέ ἐρωτιδεῖς (;) καί ζῶα (Π ί ν. 136 α-γ, 137 α-β). Γύρω ἀπό ὅλες τίς παραστάσεις ὑπάρχει διάκοσμος μέ γεωμετρικά κοσμήματα.

Τό ψηφιδωτό δάπεδο μεταφέρθηκε σέ τεμάχια στό ἐργαστήριο τῆς Ἐφορείας στή Νέα Ἀγχίαλο καί ἀποτελεῖ ἤδη ἀντικείμενο μελέτης τῆς Ἐπιμελήτριας Εὐλαμπίας Ἰατρίδου.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Γιά τίς ἐργασίες συντήρησης τοιχογραφιῶν πού ἔγιναν στό νομό βλ. πιό κάτω ἔκθεση τῆς Ἐπιμελήτριας Εὐλαμπίας Ἰατρίδου.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ναΐσκος στό Κόκκινο Νερό

Κατά τή διάνοιξη τῶν πεδίλων οἰκοδομῆς στήν κοινότητα Κόκκινο Νερό ἀποκαλύφθηκαν ἀρχαιότητες. Τό Γ΄ Ἀγρονομεῖο Λαρίσης ἀνέφερε σχετικά στήν Ἐφορεία καί οἱ ἐργασίες διακόπηκαν ἀμέσως γιά νά ἀκολουθήσει ἀνασκαφική ἔρευνα.

Διαπιστώθηκε ὅτι τό κτίσμα εἶναι ναός μικρῶν διαστάσεων μέ νάρθηκα στή δυτική πλευρά (Π ί ν. 137 γ). Στήν ἀνατολική πλευρά ἐκτός ἀπό τήν κεντρική κόγχη, ὑπάρχουν καί δύο ἄλλες μικρότερες. Βρέθηκε ἐπίσης in situ ἡ βάση τῆς Ἁγίας Τράπεζας.

Ὁ ναΐσκος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἦταν τοιχογραφημένος (βλ. πιό πάνω). Δυστυχῶς, εἶχαν ἀπομείνει μόνο ὁ βόρειος, νότιος καί ἀνατολικός τοῖχος ἀλλά σέ μικρό ὕψος, χτισμένοι μέ πέτρες καί τοῦβλα σύμφωνα μέ τό πλινθοπερίκλειστο σύστημα.

Ἀποτυπώθηκαν καί φωτογραφήθηκαν λεπτομερῶς τά λείψανα τοῦ ναοῦ. Στήν περιοχή εἶχαν ἐπισημανθεῖ παλιότερα λείψανα ἑνός ἄλλου βυζαντινοῦ ναοῦ καί ἑνός πύργου.

Ἁγιά

Κατά τίς ἐργασίες διάνοιξης βόθρου στό οἰκόπεδο Ἀθαν. Καμπίσιου ἀποκαλύφθηκαν τμήματα κτίσματος πού ἀνήκει πιθανῶς στούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες. Κατά τόν καθαρισμό διαπιστώθηκε ὅτι τό κτίσμα ἦταν πιθανῶς δεξαμενή, πού χρησιμοποιήθηκε καί σέ δεύτερη φάση. Δίπλα ἀκριβῶς ἀποκαλύφθηκαν δύο τάφοι, πού εἶχαν μόνο σκελετούς. Οἱ τάφοι πρέπει νά εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ κτίσματος, γιατί ἔχει καταστραφεῖ ἕνα μέρος γιά τήν κατασκευή τους.

Ἐκτός ἀπό δύο νομίσματα, τό ἕνα ἴσως ρωμαϊκῆς καί τό ἄλλο βυζαντινῆς ἐποχῆς, πού βρέθηκαν κατά τήν ἀποχωμάτωση, κανένα ἄλλο εὕρημα δέν εἴχαμε.

Τό κτίσμα συνεχίζεται κάτω ἀπό τό σπίτι καί τόν περίβολο τοῦ Καμπίσιου καί ἐπειδή ἡ ἔρευνα ἦταν ἀδύνατη, περιοριστήκαμε στήν πλήρη ἀποκάλυψη τῶν λειψάνων αὐτῶν πού εἶναι τά παλιότερα πού βρέθηκαν στήν Ἁγιά.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ-ΚΗΡΥΞΕΙΣ

Κατά τό 1976 κηρύχτηκαν ἱστορικά διατηρητέα μνημεῖα ναοί καί λείψανα παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τοῦ νομοῦ Μαγνησίας. Ἐπίσης ἔγιναν καταγραφές εἰκόνων καί κειμηλίων σέ κοινότητες τοῦ Πηλίου, τοῦ Νομοῦ Λαρίσης καί τοῦ Νομοῦ Τρικάλων.

Ἄρχισε καί συνεχίζεται ἡ φωτογράφηση τῶν μνημείων, τῶν εἰκόνων καί τῶν κειμηλίων τῆς περιφέρειας, καθώς καί ἡ τακτοποίηση τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς δραστηριότητας τῆς Ἐπιμελητείας Βόλου ἀπορροφήθηκε ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν οἰκοδομῶν στούς παραδοσιακούς οἰκισμούς καί γενικά τῶν ἐργασιῶν πού ἔγιναν τό Πήλιο, πού τό 1976 κηρύχτηκε διατηρητέο γιά τήν παραδοσιακή ἀρχιτεκτονική τῶν οἰκισμῶν του καί γιά τό ἰδιαίτερο φυσικό κάλλος του.

Ἐργασίες ἀναστηλωτικές ἤ στερεωτικές δέν ἔγιναν στό Νομό Μαγνησίας, ἐπειδή δέν τό ἐπέτρεψαν οἱ οἰκονομικές δυνατότητες τῆς Ἐφορείας μας, ἐπισημάνθηκαν ὅμως οἱ ἀνάγκες τῶν μνημείων καί καταρτίστηκε πρόγραμμα γιά τήν ἐκτέλεση ἐργασιῶν μελλοντικά.

Ἰδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στήν καταγραφή καί φωτογράφηση τῶν εἰκόνων καί κειμήλιων ἀπό τό Πήλιο καί τά νησιά τῶν Βόρειων Σποράδων καί στόν καταρτισμό ἀρχείου ἀπό δελτία μέ φωτογραφίες καί περιγραφικά στοιχεῖα. Ἡ καταγραφή ἔγινε μέ τή βοήθεια τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Ἐφορείας Γιάννη Βελισσαρίου.

Συστηματική ἐπίσης ἦταν ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν ἀπό τό συνεργεῖο τῶν συντηρητῶν πού ἑδρεύει στό Βόλο μέ ὑπεύθυνη τή Γιούλικα Ζαχαρίου καί τήν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ Τάσου Μαργαριτώφ. Οἱ ἐργασίες ἔγιναν καί ἐπί τόπου στά μνημεῖα καί στό ἐργαστήριο τοῦ Βόλου, ὅπου μεταφέρονται τά ἀποτοιχιζόμενα τεμάχια τοιχογραφιῶν.

Στή Ν. Ἀγχίαλο συνεχίστηκαν ἀπό τό Διευθυντή τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Π. Λαζαρίδη οἱ ἀνασκαφές τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, καθώς καί οἱ ἐργασίες ἀναστηλώσεων, συντήρησης τοιχογραφιῶν, κεραμικῶν, ψηφιδωτῶν κτλ. ἀπό τά συνεργεῖα τῆς Ὑπηρεσίας. Στήν ἴδια περιοχή ἔγιναν δύο σωστικές ἀνασκαφές.

Μέ τά συνεργεῖα τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἔγιναν ἐπίσης ἐργασίες καθαρισμοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Ν. Ἀγχιάλου (βασιλική Α, Β, Γ, Δ, κοσμικό, ἐπισκοπικό κτλ.), ὅπως καί τῶν ἐρειπίων τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Ἰωλκοῦ (Παλιά), τῆς Δημητριάδος (βασιλική κοντά στό ναό τοῦ Προφήτη Ἠλία) καί τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ στίς Νῆες Σούρπης.

Τέλος, ἔγιναν περιοδεῖες σ' ὅλη τή διοικητική περιφέρεια τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης, ἀλλά κυρίως στό Πήλιο καί στά νησιά τῶν Βόρειων Σποράδων γιά τόν ἔλεγχο τῆς κατάστασης τῶν μνημείων καί γιά συμπληρωματική καταγραφή καί φωτογράφηση νέων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Μηλιές

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν

Τρίκλιτη βασιλική μέ ἡμικυκλική ἁψίδα καί στέγη ἀπό σχιστολιθικές πλάκες. Ἔχει δυτικό πρόναο καί ἀνοιχτή στοά στή νότια πλευρά της. Στό ὑπέρθυρο τῆς νότιας θύρας ἀναφέρεται χρονολογία ἱδρύσεως τό ἔτος 1741.

Τό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ εἶναι κατάγραφο μέ ὡραῖες τοιχογραφίες τοῦ ἔτους 1774, ὅπως μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφή πού βρίσκεται πάνω ἀπό τή θύρα πού ὁδηγεῖ στόν πρόναο: *ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΠΑΜΜΕΓΙΣΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΓΑΒΡΙΗΛ ΚΑΙ ΠΑΣΩΝ/ ΤΩΝ ΕΠΟΥΡΑΝΙΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΑΣΩΜΑΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΑ/ΔΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗ ΚΑΤΑ ΤΟ/ ΑΨΟΔ ΕΤΟΣ ΤΟ ΣΩΤΗΡΙΟΝ.*

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τό ὡραίας λαϊκῆς τέχνης ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ.

Καταρτίστηκε πρόγραμμα ἐργασιῶν γιά τή στερέωση τοῦ μνημείου, καθώς καί γιά τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν του.

Μονή Ἁγίου Νικολάου

Βρίσκεται περί τά 5 χλμ. ἔξω ἀπό τό χωριό. Ἀπό τά κελιά της διατηρεῖται μόνο μικρό τμῆμα τῆς βόρειας πτέρυγας, σέ ὄχι καλή κατάσταση.

Τό καθολικό εἶναι τρίκογχο μέ ἀνοιχτό δυτικό πρόναο κατασκευασμένο στόν τύπο τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μέ τοιχογραφίες λαϊκῆς νοοτροπίας.

Πάνω ἀπό τή δυτική θύρα πρός τό ναό ὑπάρχει κόγχη μέ παράσταση τοῦ Ἁγίου Νικολάου σέ προτομή ἀνάμεσα στή Θεοτόκο καί τό Χριστό. Πιό ψηλά διαβάζεται ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις / τοῦ δού/λου τοῦ Θε/οῦ Ἀθανασί/ου Μπατά/κη ἔτι 1799 / Ὀκτωβρίου 12.*

Γιά τή στερέωση τοῦ ναοῦ καί τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν του καταρτίστηκε σχετικό πρόγραμμα.

Ἄλλη Μεριά

Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου

Τρίκλιτη βασιλική μέ ὑπερῶο πρός Δ. καί στέγη ἀπό σχιστολιθικές πλάκες. Οἱ διάφορες ἐπισκευές καί προσθῆκες πού ἔγιναν στό ναό τά ἔτη 1913, 1955 καί 1965 ἐπέφεραν αἰσθητή ἀλλοίωση στήν ἀρχική του μορφή. Τό ἐσωτερικό κοσμεῖται μέ τοιχογραφίες τοῦ 19ου αἰ.

Ξουρίχτι

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου (Πίν. 138 α)

Τρίκλιτη βασιλική τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. μέ ξύλινες κιονοστοιχίες καί πολυγωνική, πρόχειρης κατασκευῆς ἁψίδα. Ἡ στέγη εἶναι ξύλινη μέ σχιστολιθικές πλάκες. Στή νότια πλευρά, πού ἔχει κλειστό πρόναο (ὅπως καί στή δυτική), ὑπάρχει ἐνσωματωμένο παρεκκλήσι μέ ἡμικυκλική ἁψίδα. Τό τέμπλο τοῦ ναοῦ εἶναι ξυλόγλυπτο καί τό ἐσωτερικό του εἶναι κατάγραφο μέ ὡραῖες τοιχογραφίες τοῦ 18ου αἰ. Στό ὑπέρθυρο τῆς νότιας εἰσόδου, σέ τοιχογραφία, ὑπάρχει ἐπιγραφή πού δέν εἶναι δυνατό νά ἀναγνωστεῖ πρός τό παρόν, ἐπειδή ἡ χρωματική ἐπιφά-

νεια ἔχει παραμορφωθεῖ ἀπό τήν κάπνα καί τήν ὑγρασία.

Καταρτίστηκε πρόγραμμα ἐργασιῶν στερέωσης τοῦ ναοῦ καί συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν του.

Π ο υ ρ ί Ζ α γ ο ρ ᾶ ς

Ἅγιος Δημήτριος

Τρίκλιτη βασιλική τοῦ 1843, ὅπως ἀναφέρει ἐπιγραφή στό λιθανάγλυφο ὑπέρθυρο τῆς νότιας εἰσόδου (Π ί ν. 138 β). Ἔχει ἡμικυκλική ἀψίδα καί στέγη τετραεδρική μέ σχιστολιθικές πλάκες. Στό ἐσωτερικό ὑπάρχουν τοιχογραφίες τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ.

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Ἀ τ α λ ά ν τ η - Κ α λ α π ό δ ι

Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς

Βρίσκεται στή θέση Βάλτετσι. Εἶναι μονόχωρος ναός μικρῶν διαστάσεων μέ δικλινή στέγη ἀπό βυζαντινά κεραμίδια. Κάτω ἀπό τά νεότερα λευκά ἐπιχρίσματα διακρίνεται παράσταση τῆς Πλατυτέρας καί ζώνη μέ τούς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Στή δυτική πρόσοψη τοῦ ναοῦ, πρός τά δεξιά, ὑπάρχει ἐντοιχισμένο τμῆμα βυζαντινοῦ γλυπτοῦ σέ β΄ χρήση.

Ἀπό ἀρχαιότερο ὑλικό (ἐπιστύλιο) προέρχεται ἡ πλάκα τῆς Ἁγίας Τράπεζας. Τέλος, στό προαύλιο καταγράφηκε τμῆμα μαρμάρινου ραβδωτοῦ ποδίου παλαιοχριστιανικῆς τράπεζας.

Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου

Βρίσκεται μέσα στό χωριό. Εἶναι μονοκάμαρος μέ ἡμικυκλική ἀψίδα καί χτιστό τέμπλο μέ δύο πύλες.

Ἡ στέγη ἐξωτερικά εἶναι δικλινής μέ βυζαντινά κεραμίδια. Τό ἐσωτερικό εἶναι κατάγραφο μέ τοιχογραφίες τοῦ 1714, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή στό βόρειο τοῖχο, ὅπου εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος. Στό χτιστό τέμπλο ὑπάρχουν σέ τοιχογραφία παραστάσεις τῆς Μεγάλης Δέησης, ἔνθρονης Ὁδηγήτριας, τοῦ Παντοκράτορα καί τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Στό Ἱερό ἡ Πλατυτέρα, «σεβιζομένη» ἀπό δύο ἀγγέλους, καί κάτω, ζώνη μέ τούς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ δυτικός τοῖχος ἔχει δυστυχῶς κατεδαφιστεῖ γιά νά ἐπεκταθεῖ ὁ ναός, ἀλλά τό δυτικό νεότερο τμῆμα διαφέρει σαφῶς ἀπό τό παλιό καί εἶναι ξυλόστεγο.

Καταρτίστηκε πρόγραμμα ἐργασιῶν στερέωσης τοῦ ναοῦ καί συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν του.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Ν έ α Ἀ γ χ ί α λ ο ς

Οἰκόπεδο Μαρίας Καλούδη

Βρίσκεται στή διασταύρωση τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ μέ τήν ὁδό Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας. Κατά τήν ἔρευνα πού ἔγινε διαπιστώθηκε ὅτι τά κτιριακά λείψανα ἀνήκουν στίς λιμενικές ἐγκαταστάσεις τῆς ἀρχαίας πόλης, μεγάλο τμῆμα τῶν ὁποίων ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθεῖ μέσα στόν περιφραγμένο ἀρχαιολογικό χῶρο τῆς βασιλικῆς Α΄ (ΠΑΕ 1973, σ. 33). Ἐπειδή τό ἀρχαῖο οἰκοδομικό ὑλικό εἶχε ἀφαιρεθεῖ παλιότερα γιά ἄλλη χρήση καί τά παραπάνω λείψανα τοιχοποιίας σώζονταν μόνο στήν ὑποθεμελίωση καί δέν πρόσφεραν τίποτα ἀπό ἀρχαιολογική ἤ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἄποψη στή γνώση τῆς οἰκοδομικῆς ἤ οἰκιστικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀρχαίας πόλης, δόθηκε ἄδεια συνέχισης τῆς οἰκοδόμησης τοῦ οἰκοπέδου μέ τόν ὅρο νά τροποποιηθοῦν τά σχέδια θεμελίωσης γιά νά μή θιγοῦν τά εὑρήματα.

Οἰκόπεδο Παν. Μάντση

Βρίσκεται στήν ὁδό Διαμαντοπούλου, κοντά στόν ἀρχαιολογικό χῶρο τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου (Γ΄).

Σέ βάθος ἀπό 0,30-1,40 μ. ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, βρέθηκαν λείψανα ἀστικῶν κτισμάτων παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, πού ἐκτείνονται κάτω καί ἀπό τίς παρακείμενες οἰκοδομές πρός Β. καί πρός Ν. (Π ί ν. 138 γ-δ).

Τά κτίσματα εἶναι οἰκοδομημένα σέ δύο σειρές. Μεταξύ τους ὑπάρχει δρόμος μέ κατεύθυνση Δ.-Α., πλ. περίπου 3 μ., κάτω ἀπό τόν ὁποῖο καί κατά τόν ἄξονά του μέ κλίση πρός Α. βρέθηκε ἀποχετευτικός ἀγωγός πού ἀποτελεῖ διακλάδωση τοῦ μεγάλου ἀγωγοῦ τοῦ δρόμου τῆς ἀγορᾶς (ΠΑΕ 1955, σ. 133-134).

Δέν εἶναι δυνατό νά προσδιοριστεῖ μέ σαφήνεια ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῶν κτισμάτων – πού πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι παρουσιάζουν ἀλλεπάλληλες οἰκοδομικές φάσεις – οὔτε ἡ λειτουργικότητά τους, ἐπειδή γιά τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ἀπαιτεῖται ἀπαλλοτρίωση τῶν παρακείμενων οἰκοδομῶν.

Ἀπό τή στρωματογραφική ἔρευνα διαπιστώθηκαν τά ἑξῆς:

1. Ὅλοι οἱ χῶροι κατά τήν τελευταία τουλάχιστον οἰκοδομική περίοδο ἦταν στεγασμένοι, ὅπως δείχνει τό κεραμικό στρῶμα ἀπό συντρίμματα στέγης.

2. Τά περισσότερα δωμάτια εἶχαν πλινθόχτιστο ὅροφο πού, σέ ἀντίθεση μέ τό ἁπλό λιθόχτιστο ἰσόγειο, ἔφερε τοιχογραφίες. Στό βορειοδυτικό τοῦ σκάμματος βρέθηκε κλίμακα ἀνόδου πρός τόν ὅροφο (Π ί ν. 138 γ).

3. Ἀπό τό πλῆθος τῶν θραυσμάτων ὑαλοπινάκων πού βρέθηκε στό ἀνασκαφικό στρῶμα πού ἀναλογεῖ στόν ὅροφο, συνάγεται ὅτι ὁ φωτισμός τοῦ ὀρόφου γινόταν μέ φωταγωγούς καί ὑαλοστάσια.

4. Στούς χώρους ΧΕ καί ΧΔ βρέθηκαν ἀποθηκευμένα οἰκοδομικά ὑλικά, πλίνθοι καί κεραμίδια στέγης (στρωτῆρες-καλυπτῆρες) ἀντίστοιχα καί μεταξύ τῶν τοίχων T_{12} καί T_{18} μεγάλη ποσότητα ἀσβέστη. Φαίνεται ὅτι ἡ οἰκοδόμηση διακόπηκε ἀπό ξαφνική καταστροφή. Περισυλλέχτηκαν πλῆθος ὀστράκων πινακίων (Π ί ν. 139 α-β), ἀγγεῖα, τά περισσότερα ἀποθηκευτικά (Π ί ν. 139 γ-δ) μέ ἐπίπεδα καλύμματα (Π ί ν. 139 ε-στ), μετάλλινα ἐλάσματα καί ἀγκίστρια, λυχνάρια (Π ί ν. 140 α-γ) καί χάλκινα καί ὀστέινα ἀντικείμενα.

Ἐλάχιστα εἶναι τά λίθινα εὑρήματα: μαρμάρινος κιονίσκος-βάση τράπεζας, θραύσματα κιόνων, μεγάλη ὀξυπύθμενη λίθινη φιάλη καί δύο μαρμάρινες τράπεζες πού βρέθηκαν στό χῶρο ΧΒ.

Σημαντικός εἶναι, τέλος, ὁ ἀριθμός τῶν νομισμάτων, κατάλογο τῶν ὁποίων παραθέτουμε κατωτέρω. Ἡ ταύτιση ὀφείλεται στήν κ. Μάντω Οἰκονομίδου πού τήν εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή.

Στρῶμα 1

1. Ἀσσάριο (AES IV) ὑστερορωμαϊκό.
2. Μικρή χάλκινη ὑποδιαίρεση Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ.
3-4. Δύο ἀσσάρια (τό ἕνα μισό) (AES III) ὑστερορωμαϊκά.
5. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565 μ.Χ.). Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Πρβλ. A. Bellinger, DOC 1, σ. 105, ἀριθ. 98 a 1-7.
6. Ἀντωνιανός Κουιντίλου (270 μ.Χ.). Νομισματοκοπεῖο Ρώμης. Πρβλ. RIC, σ. 241, ἀριθ. 20.
7. Φόλλις Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Νικομήδειας. Χρονολογία κοπῆς 527-538. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 109-110, ἀριθ. 109 1-4.
8. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσαλλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Πρβλ. A. Bellinger, ἀριθ. 98b 1-2.
9. Κοινοῦ Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Μάρκου Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.). Πρβλ. E. Rogers, σ. 42, ἀριθ. 95. Ὄψη Α΄: Ἐπιγρ. ἐφθ. Προτομή αὐτοκράτορα πρός δεξ. Ὄψη Β΄ : *OINON Θ.Ε.* [*CCAΛΩN*]. Ἡ Ἰτωνία Ἀθηνᾶ μέ δόρυ καί ἀσπίδα, πρός δεξιά. Πίσω της δέντρο ἐλιᾶς.

Στρῶμα 2

10. Φόλλις Μαξιμιανοῦ. Περί τό 297-298 μ.Χ. Νομισματοκοπεῖο Ἀκυληίας. Πρβλ. RIC, σ. 314, ἀριθ. 25b.
11. Κάσσανδρος. Περί τό 306-297 π.Χ. Πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 1160-1162.
12. Ἀσσάριο (AES III) Κωνστάντιου Β΄ (337-361 π.Χ.). Νομισματοκοπεῖο ἀδιάγνωστο. Τύπος *VOT/XX/MULT/ XXX*.
13. Ἀσσάριο (AES II) Κωνστάντιου Β΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 346-350 μ.Χ. Πρβλ. LRBC, ἀριθ. 1637.
14. Κοινοῦ Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Γαλλιηνοῦ (261-268 μ.Χ.). Πρβλ. E. Rogers, σ. 55, ἀριθ. 129. Ὄψη Α΄: *AYT. ΓΑΛΛΗΝΟC*. Προτομή αὐτοκράτορα ἀκτινοστεφής, πρός δεξ. Ὄψη Β΄:[*ΚΟΙ]ΝΟΝ ΘΕCCΑΛΩΝ*. Ἡ Ἰτωνία Ἀθηνᾶ μέ δόρυ καί ἀσπίδα πρός δεξ. Πίσω της Δ.
15. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 106, ἀριθ. 98, πίν. XXIII καί M. Metcalf, The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I, Wien 1976, σ. 37 (VII) Variety with ΑΔΚ, ἀριθ. 54-59, πίν. III. Χρονολογία κοπῆς πρό τοῦ 562/3. Σύμφωνα μέ τόν Hahn, 552-557.
16. Ἀσσάριο (AES III) Κωστάντιου Β΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 355-361 μ.Χ. Πρβλ. LRBC, ἀριθ. 1684.
17. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 106, ἀριθ. 98g.
18. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 105, ἀριθ. 98d 1-98 d.6.
19. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς πρίν τό 562/3. Πρβλ. M. Metcalf, ὅ.π., σ. 38-39, ἀριθ. 82 κ.ἑ. (X), πίν. IV–V. Σύμφωνα μέ τόν Hahn, 538-542.
120. Ἀσσάριο (AES III) ὑστερορωμαϊκό.
21. Κωνστάντιος Β΄.
22. Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ.
23. Τεσσαρακοντανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄.
24. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 105, ἀριθ. 98b 1-98c. 2.
25. Μικρή χάλκινη ὑποδιαίρεση Λέοντος Α΄. Πρβλ. Pearce - Wood, A Late Roman Hoard from Dalmatia, NC 1934, σ. 276, πίν. VII, 16-18 καί N.N.M. 148, σ. 77, ἀριθ. 740 κ.ἑ. Ὄψη Α΄: Προτομή τοῦ αὐτοκρατορα προς δεξ. Ὄψη Β΄. Ὄρθια μορφή σέ μετωπική στάση μέ ποδήρη χιτώνα. Μέ τό δεξί κρατάει ἔνσταυρη σφαίρα καί μέ τό ἀριστερό διαγώνια πρός αὐτή σκῆπτρο. Ἀρ. [*β*], δεξ. *E*. Γιά τήν ὄρθια μορφή πρβλ. ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 148, ὑποσημ. 36.
26. Πεπάρηθος (περίπου 197 π.Χ.). Πρβλ. E. Rogers, σ. 181, ἀριθ. 562. Ὄψη Α΄: Κεφαλή νεανική Διονύσου πρός δεξ. Ὄψη Β΄. |*ΠΕ.*| *ΠΑ* / *ΡΗ*. Ἀμφορέας.

Στρῶμα 3

27. Ἀμβρακία, αἰτωλικός ἤ ἠπειρωτικός τύπος περί τό 238-168 π.Χ. Πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 31 ἤ 32-34.
28. Ὑστερορωμαϊκό. Νομισματοκοπεῖο Κωσταντινούπολης. Τύπος: δύο στρατιῶτες καί μεταξύ τους στρατιωτική σημαία. *GLORIA EVERCITVS*.

Στρῶμα 4

29. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 106, ἀριθ. 981.
30. Φόλλις Λικινίου Α΄. Χρονολογία κοπῆς 317-20 μ.Χ. Νομισματοκοπεῖο Νικομήδειας. Πρβλ. RIC VII, σ. 604, ἀριθ. 24. Ὄψη Α΄: *IMPLICI NIVSAVG*. Δαφνοστεφής αὐτοκράτορας πού κρατάει σκῆπτρο μέ τό ἀριστερό καί μάππα μέ τό δεξί χέρι. Ὄψη Β΄: *IOVICONSERVATORI*. Ὁ Δίας ὄρθιος πρός ἀρ. κρατώντας μέ τό δεξί χέρι Νίκη σέ σφαίρα καί μέ τό ἀριστερό σκῆπτρο· στό ἔξεργο *SMN*.
31. Δεκανούμμιο Ἰουστίνου Β΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Πρβλ. W. Hahn, 2, σ. 102, ἀριθ. 71J.6.
32. Μικρή χάλκινη ὑποδιαίρεση Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ.
33. Ὑστερορωμαϊκό φθαρμ. Τύπος: αὐτοκράτορας πού σέρνει αἰχμάλωτο καί κρατάει λάβαρο. *GLORIA ROMANORUM*.

Περισυλλογή ἀπό τή θύρα τοῦ ΧΘ

34. Ἀσσάριο Ὀνωρίου (AES III). Νομισματοκοπεῖο

Κωνσταντινούπολης. Χρονολογία κοπῆς 395-408. Πρβλ. LRBC, ἀριθ. 2215.
35-37. Μικρές χάλκινες ὑποδιαιρέσεις Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ. (καί τά δύο μισά).

Καθαρισμός ἀγωγοῦ

38. Ἀσσάριο (AES IV) Θεοδοσίου Α΄. Νομισματοκοπεῖο ἀσαφές.

Ἀπό περισυλλογή στά μπάζα

39. Δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ Α΄. Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης. Χρονολογία κοπῆς 527-562 μ.Χ. Πρβλ. A. Bellinger, ὅ.π., σ. 104-106, ἀριθ. 98a 1 κ.έ. πίν. XXIII, καί M. Metcalf, ὅ.π. (I–II) κ.έ., σ. 36 κ.έ., πίν. II κ.έ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Στό ἐργαστήριο τοῦ Βόλου ἔγιναν ἐργασίες συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν πού εἶχαν ἀποτοιχιστεῖ τό 1975 ἀπό τό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Κρήνης τῶν Τρικάλων καί ἀπό τό ναό τῆς Παναγίας ἀπό τό Πολυδένδρι Ἁγιᾶς τοῦ νομοῦ Λαρίσης (Πίν. 140 δ). Τά κομμάτια, πού τά περισσότερα εἶχαν βαθιές ρωγμές, καθαρίστηκαν καί συντηρήθηκαν, στή συνέχεια τοποθετήθηκαν σέ τελάρα καί εἶναι ἕτοιμα γιά τή μεταφορά τους στά μνημεῖα.

Στό ἐργαστήριο τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἔγινε προληπτική συντήρηση (καθαρισμός καί φιξάρισμα) σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν πού μεταφέρθηκαν τό 1976 ἀπό τό Κόκκινο Νερό τῆς Ἁγιᾶς τοῦ νομοῦ Λαρίσης (βλ. παραπάνω).

Ἀπό τό ἴδιο συνεργεῖο ἔγιναν παράλληλα ἐργασίες συντήρησης στά ἀκόλουθα μνημεῖα τοῦ νομοῦ Μαγνησίας.

Μακρυνίτσα

Ναός Ἁγίων Πάντων

Ἔγινε προετοιμασία γιά τήν ἀποτοίχιση τῶν τοιχογραφιῶν. Στό ναό τῶν Ἁγίων Πάντων εἶχαν ξαναγίνει ἐργασίες κατά τό παρελθόν (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 326).

Ἀνακασιά

Οἰκία Κοντοῦ

Ἔγινε καθαρισμός καί σποραδική στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεόφιλου (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 459, 22 (1967): Χρονικά, σ. 303-304, 23 (1968): Χρονικά, σ. 272).

Ζαγορά

Ναός Ἁγίου Γεωργίου

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ μεταβυζαντινοῦ αὐτοῦ μνημείου εἶχαν ὑποστεῖ φθορές ἀπό τά νερά τῆς βροχῆς πού εἰσχωροῦσαν ἀπό καταστραμμένα σημεῖα τῆς στέγης.

Ἔγινε μόνο τό πρῶτο στάδιο τῶν ἐργασιῶν καί κυρίως στό γυναικωνίτη, στό νότιο καί τό κεντρικό κλίτος.

Οἱ τοιχογραφίες καθαρίστηκαν μέ διάλυση ἀμμωνίας καί στερεώθηκαν μέ τουλπάνι καί ἀκρυλικό ὕφασμα στίς ρωγμές καί στά ἑτοιμόρροπα σημεῖα ἀντίστοιχα.

Οἱ ἐργασίες θά συνεχιστοῦν μετά τήν ἐπιδιόρθωση τῆς στέγης.

Κισσός

Ναός Ἁγίας Μαρίνας

Κι ἐδῶ ὑπάρχει τό ἴδιο πρόβλημα στέγης μέ ἀντίκτυπο ἐπικίνδυνο γιά τίς ὡραῖες λαϊκῆς τέχνης τοιχογραφίες τοῦ Παγώνη.

Οἱ ἐργασίες περιορίστηκαν μόνο σέ καθαρισμό (μέ ἀσετόν), συγκράτηση μέ τουλπάνι τῶν ἑτοιμόρροπων τοιχογραφιῶν καί στερέωση. Τό τελικό στάδιο τῶν ἐργασιῶν θά ἐπακολουθήσει μετά τή συντήρηση τῆς στέγης.

Κατηχώρι

Ναός Παναγίας Μεγαλογένη

Ἔγινε προληπτική συγκράτηση τῶν τοιχογραφιῶν καί στή συνέχεια ἀπομάκρυνση τῶν λευκῶν ἐπιχρισμάτων μέ μηχανικό τρόπο καί καθαρισμός μέ διάλυση ἀμμωνίας.

Ἀνήλιο

Ναός Ἁγίας Τριάδας

Ἡ συντήρηση ἐδῶ εἶχε καθαρά σωστικό χαρακτήρα. Συγκρατήθηκαν μέ τουλπάνι μόνο τά ἑτοιμόρροπα κομμάτια.

Παρόμοιες ἐργασίες ἔγιναν καί στούς ναούς Ἁγίου Δημητρίου Νεοχωρίου καί Κοιμήσεως Θεοτόκου στό Ξουρίχτι Πηλίου.

Νέα Ἀγχίαλος

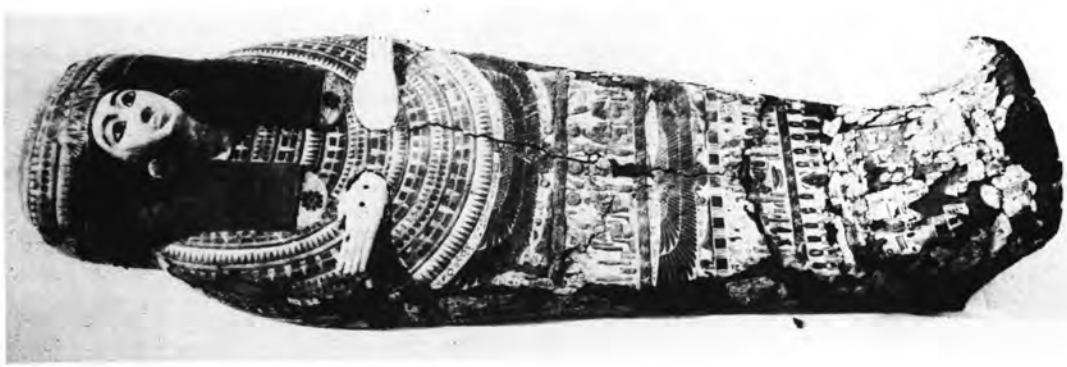
Ἔγινε στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νότιου κλίτους (ΤΜ-Θ) τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου (Γ΄) πού ἀποκαλύφθηκαν κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ ἔτους 1973 (ΠΑΕ 1973, σ. 32).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Στό νομό Μαγνησίας καταγράφτηκαν καί φωτογραφήθηκαν 1.614 εἰκόνες, κυρίως μεταβυζαντινές, ἀπό τόν Ἅγιο Λαυρέντιο, τόν Κισσό, τίς Μηλιές, τόν Ἄνω Βόλο, τήν Ἀνακασιά, τήν Πορταριά στό Πήλιο καθώς καί ἀπό τή Σκόπελο.

ΕΥΑ. ΙΑΤΡΙΔΟΥ

ΠΙΝΑΚΕΣ

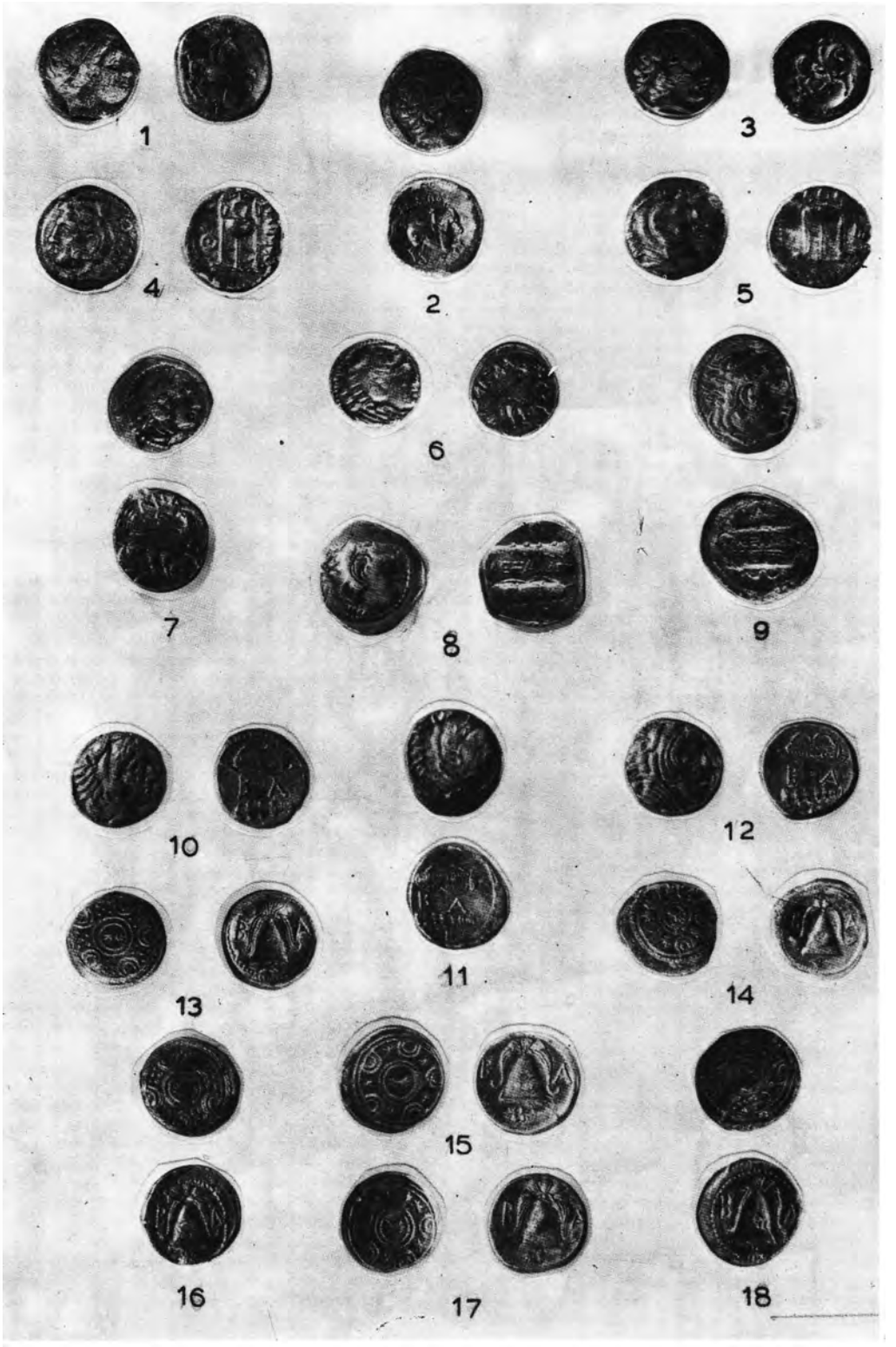

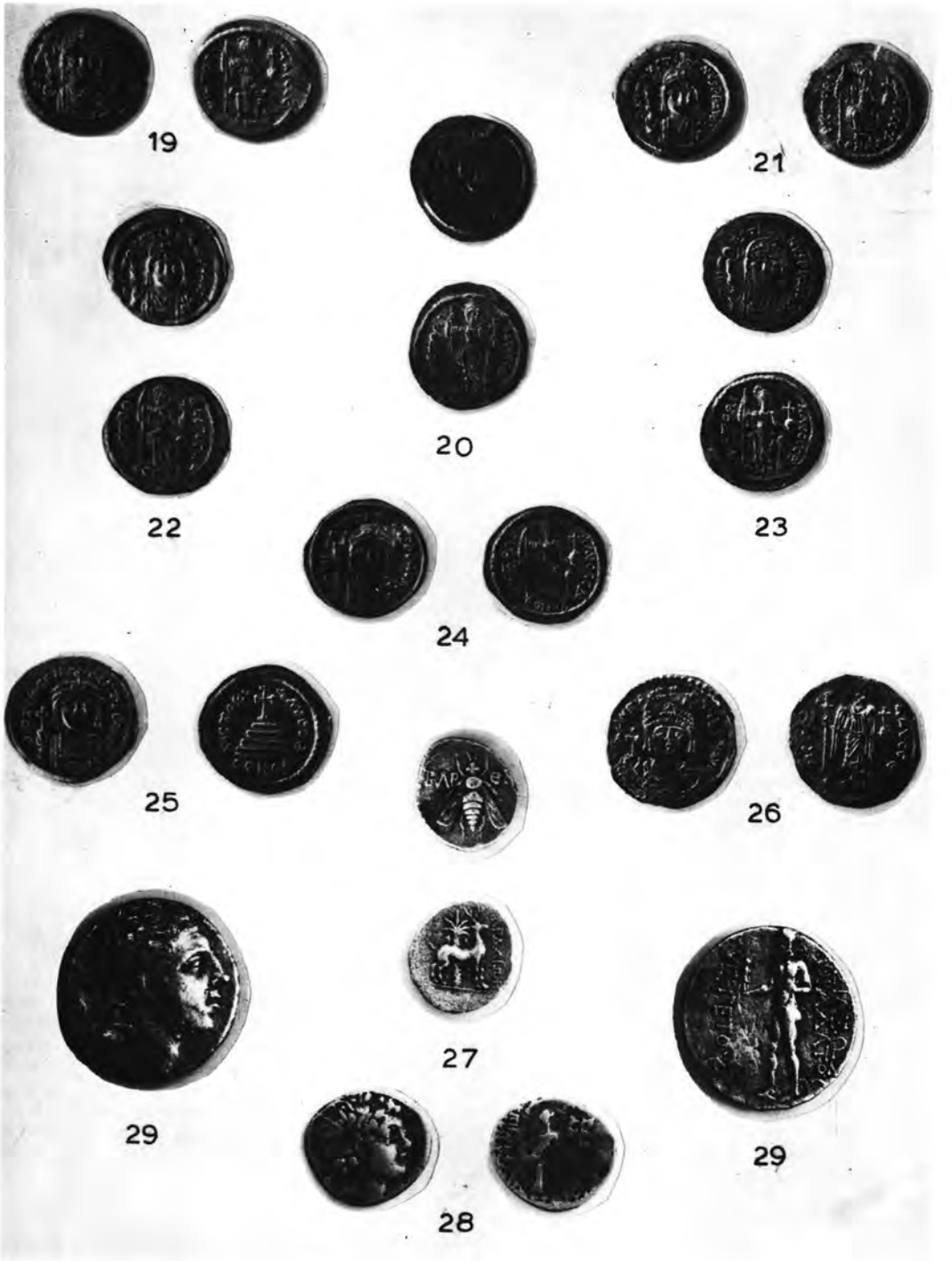

Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο: α) Κάλυμμα αἰγυπτιακῆς σαρκοφάγου ἀριθ. 3409, β) Ρυτό ἀριθ. 388, γ) Ἀνάγλυφο ἀριθ. 1391, δ) Εἰδώλιο ἀριθ. 2134.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

'Αθήνα. Νομισματικό Μουσεῖο.

Ἀθήνα. Νομισματικό Μουσεῖο.

'Επιγραφικό Μουσεῖο: α) Τό ἐπίγραμμα τοῦ Πυριάδα, μετά τή συγκόλληση (IG IX², 270, EM 8937 καί 8938),
β) Στήλη ἀπό τήν Αἴγινα (IG IV, 44 EM 2035).

Ἐπιγραφικό Μουσεῖο: α) Ἐπιτύμβια πλάκα (IG XII, 165α, ΕΜ 815), β) Ἐπιγραφή ἀπό τήν Ἁλικαρνασσό (ΕΜ 198 καί ΕΜ 12839).

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Βυζαντινό Μουσεῖο: α-β) Ἑξάπτυχο (ἀριθ. εὑρ. 7354, Τ. 2456).

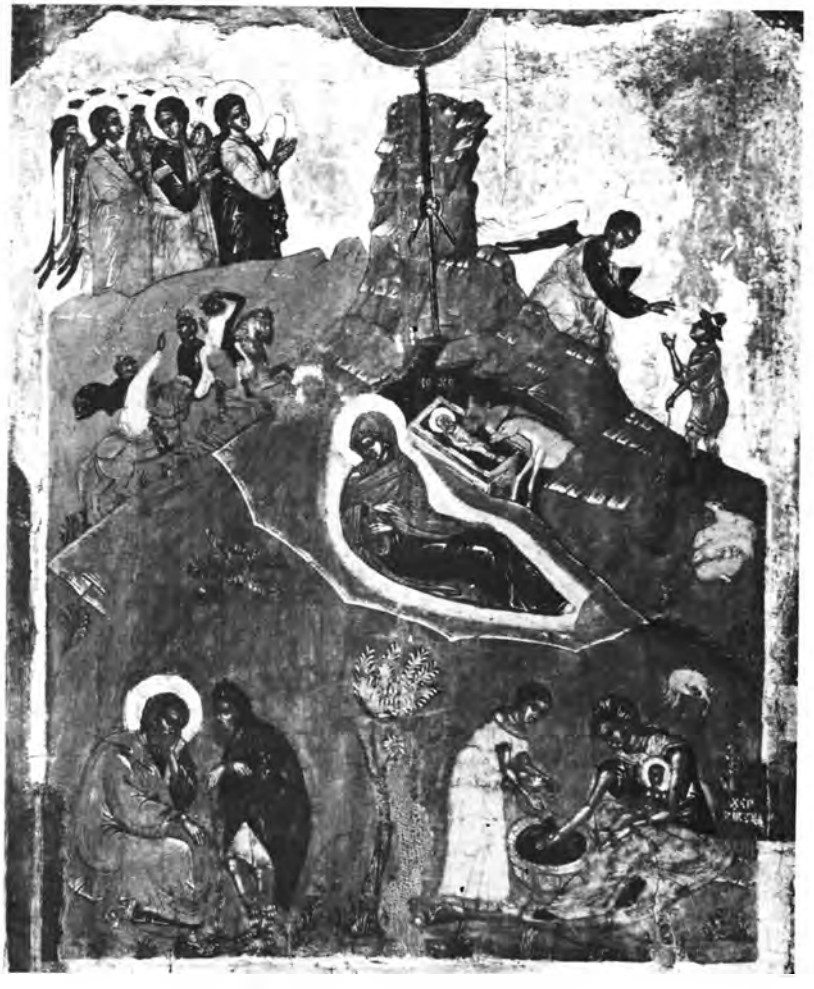

Βυζαντινό Μουσεῖο: α-γ) Ἡ αἴθουσα Β', πρίν καί μετά τήν ἐπανέκθεση.

Βυζαντινό Μουσεῖο: α-β) Παναγία τοῦ Πάθους, πρίν καί μετά τή συντήρηση, γ) Γέννηση, *χειρ Βίκτωρος*, μετά τή συντήρηση.

Βυζαντινό Μουσεῖο: α) Φιλοξενία, μετά τή συντήρηση, β) Εὐαγγελισμός, *χειρ Ἡλιοῦ Μόσχου αχοε*, κατά τή συντήρηση.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν: α-γ) Εἰκόνα Ἁγίου Γεωργίου. Λεπτομέρειες, μετά τή συντήρηση.

Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν: Ἡ Παναγία μέ τήν Ἁγία Τριάδα καί τά τάγματα τῶν ἀγγέλων, μετά τή συντήρηση.

Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν. Εἰκόνα μέ χριστολογικές καί ἄλλες παραστάσεις, μετά τή συντήρηση.

Σιναϊτικό Μετόχι 'Αθηνῶν: α-β) Λεπτομέρειες τοῦ Π ί ν. 12. γ) Εἰκόνα μὲ παράσταση μηνολογίου, μετά τή συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ–ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

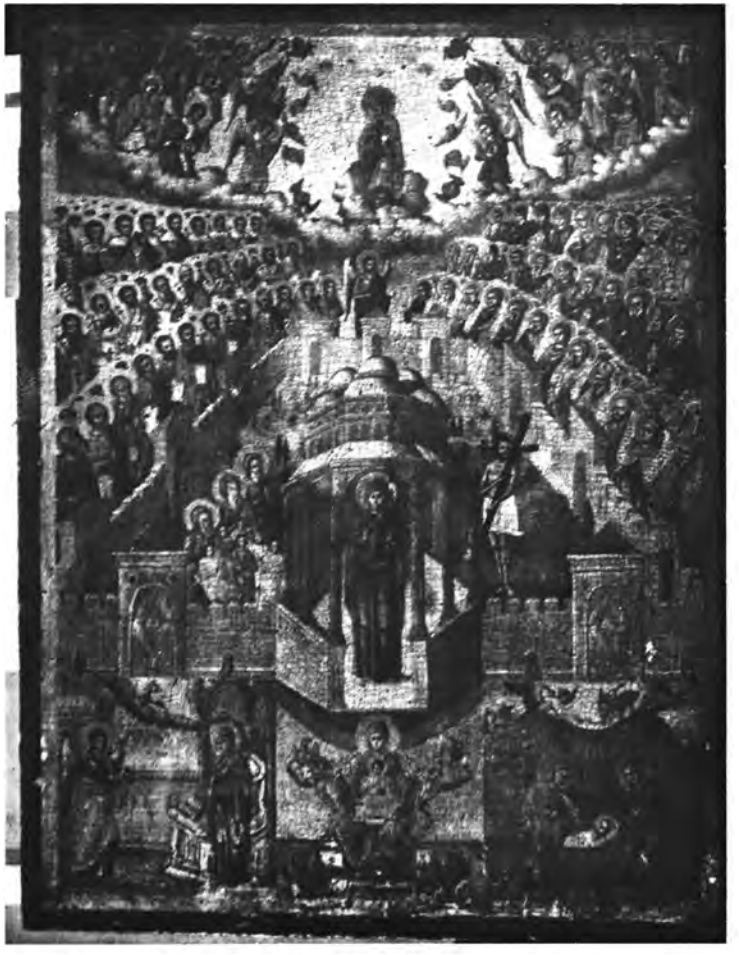

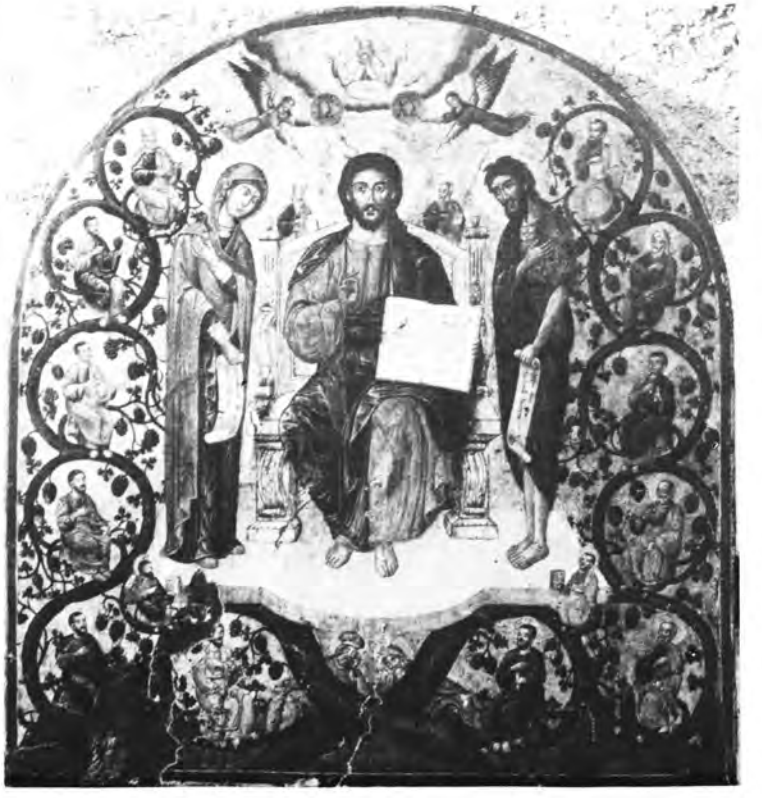

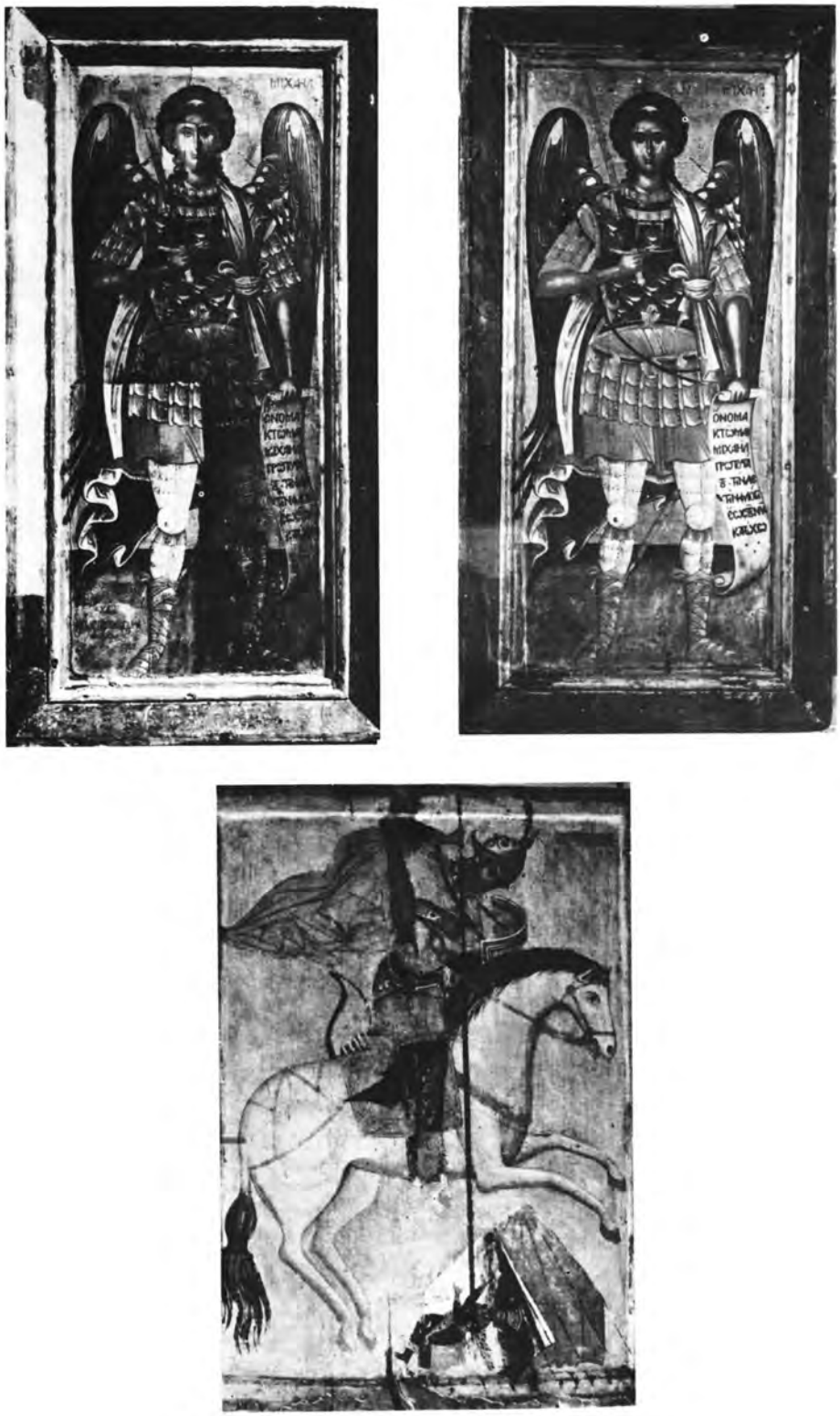
α-β) Συλλογή Μητροπόλεως Κώου. Ἅγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος, πρίν καί μετά τή συντήρηση.
γ-δ) Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν. Ἅγιος Σπυρίδωνας, πρίν καί μετά τή συντήρηση.

Σιναϊτικό Μετόχι Ἀθηνῶν: α-β) Σύνθετη εἰκόνα ὕμνου τῆς Παναγίας καί ἡ Ἄμπελος μέ τή Δέηση. μετά τή συντήρηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

α-β) Ναός τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ (ἔργο Γεωργίου Σκορδίλη), κατά τή διάρκεια καί μετά τόν καθαρισμό, γ) Μουσεῖο Βεροίας. Ὁ Ἅγιος Μερκούριος φονεύει τόν Ἰουλιανό τόν Παραβάτη, μετά τή συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Συλλογή Μητροπόλεως Κώου: α-β) Βημόθυρα (ἔργο Ἰωάννη ἱερέως). Ὁ ἄγγελος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καί ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν. γ) Εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου μέ σκηνές τοῦ βίου του (ζωπτομέρεια), μετά τή συντήρηση.

Συλλογή Μητροπόλεως Κώου: α-δ) Λεπτομέρειες ἀπό δύο εἰκόνες Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, μετά τόν καθαρισμό.

α-β) Τοιχογραφίες γυναικείων μορφῶν ἀπό τό 'Ακρωτήρι Θήρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

α-β) Ἀντίγραφα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Π ί ν. 19, γ) Ἑλληνιστικός βωμός ἀπό τή Δῆλο. Ἀποχωρισμός ζωγραφικῶν ἐπιχρισμάτων.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Ψηφιδωτά ἐμβλήματα δαπέδου, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, ἀπό τήν Κῶ (Casa romana) καί τή Ρόδο, ἀντίστοιχα, γ-δ) Μονή Μυρτιᾶς στην Αἰτωλία. Κατάσταση τοιχογραφιῶν τοῦ 1491.

Μονή Μυρτιᾶς στήν Αἰτωλία: α-γ) Κατάσταση τοιχογραφιῶν τοῦ 1539, δ) Δεῖγμα καθαρισμοῦ τοιχογραφίας τοῦ 1539 (κάτω μέρος).

Μονή τῆς Βλαχέρνας. Τοιχογραφία τοῦ Ἐμπαιγμοῦ, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν.

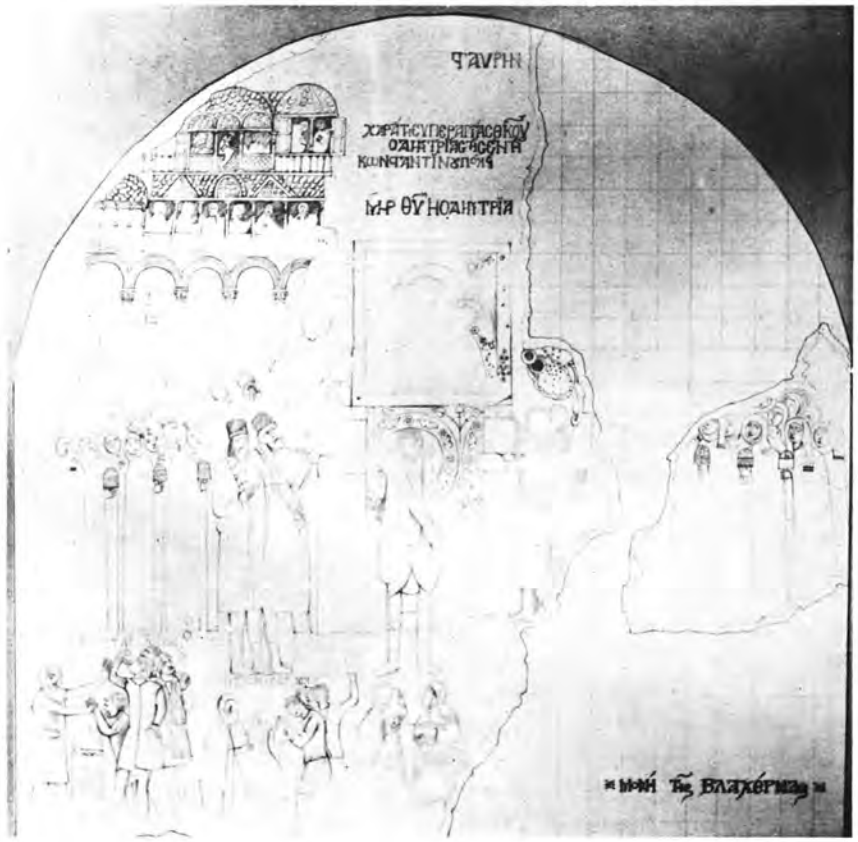

Μονή τῆς Βλαχέρνας: α-γ) Τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν (λεπτομέρειες).

Μονή τῆς Βλαχέρνας: α) Ἄποψη τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκα, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, β) Σχεδιαστικό ἀντίγραφο τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκα (Α. Κωνσταντινίδης).

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ–ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α) Μονή τῆς Βλαχέρνας. Τοιχογραφία στό νάρθηκα, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, β-γ) Μονή Δαφνίου. Ψηφιδωτή παράσταση τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου, πρίν καί μετά τίς ἐργασίες.

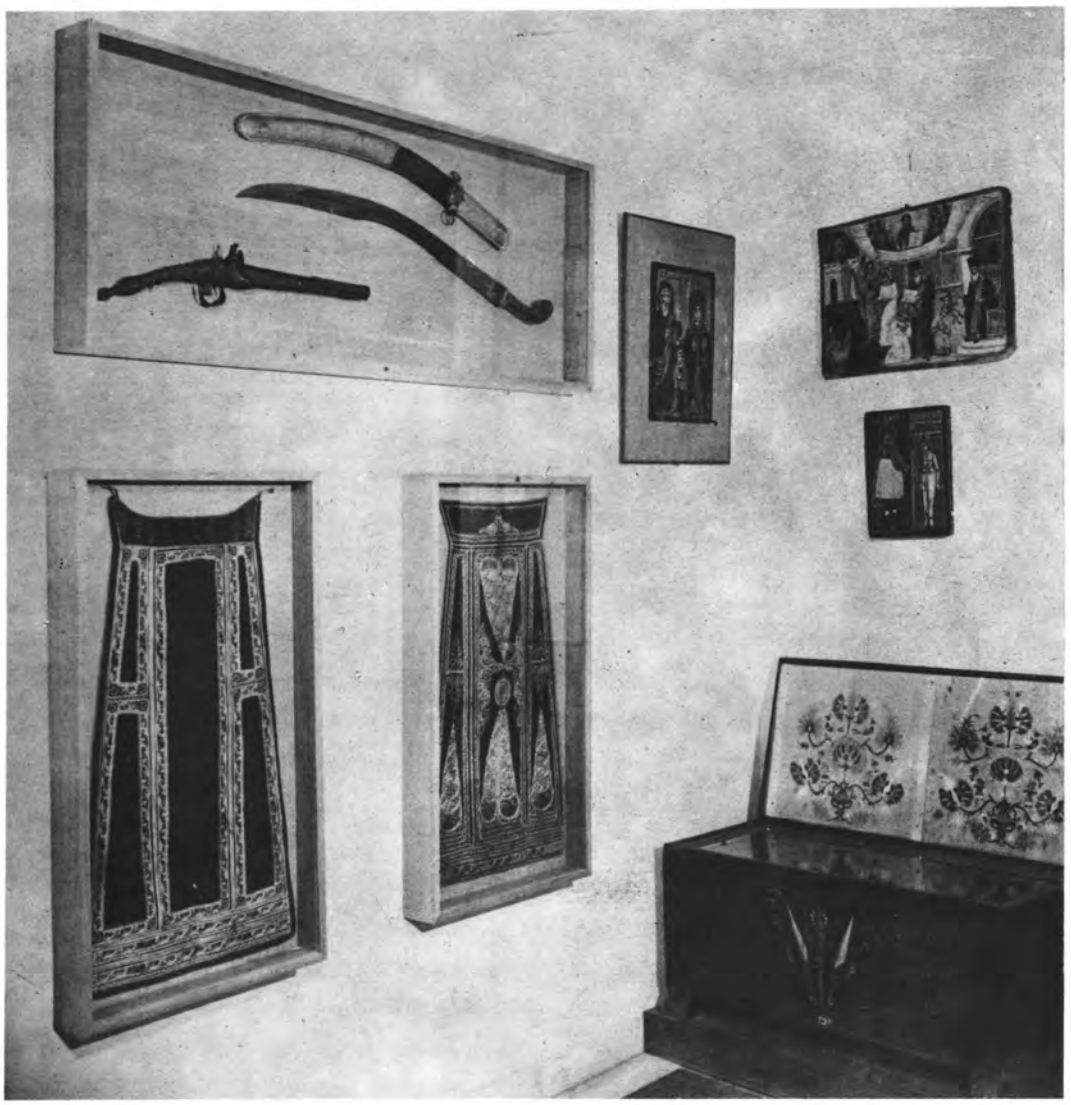
Μουσεῖο Ἀκροπόλεως: α) Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο (ἀριθ. εὐρ. 13360), β) Μαρμάρινη σίμη ἀπό τόν ἀρχαϊκό ναό τῆς Ἀθηνᾶς (ἀριθ. εὐρ. 13362).

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Μουσεῖο Ἀκροπόλεως: α) Κομμάτι ἀπό πωρόλιθο (ἀριθ. εὑρ. 13365), β) Πήλινη ζωγραφιστή σίμη (ἀριθ. εὑρ. 13363).

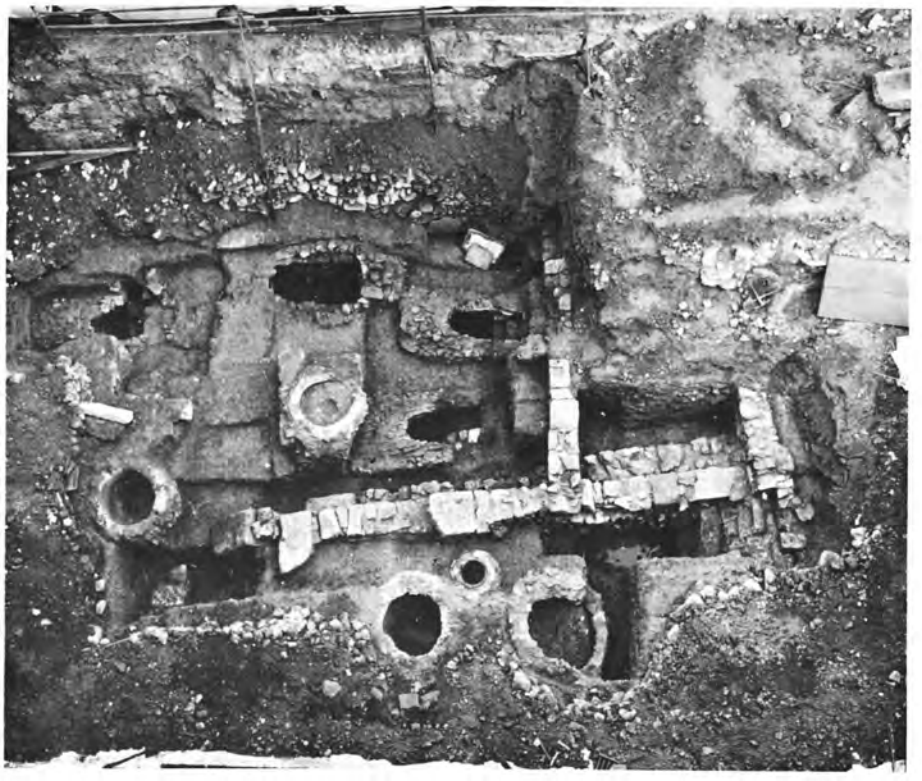

Μουσεῖο Κανελλοπούλου. Μέρος τοῦ χώρου μπροστά ἀπό τή σκάλα τοῦ ὑπογείου.

Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ

Ἀθήνα: α) Ὁδός Ἀβραμιώτου 4. Κεφαλή ἐφήβου, β-γ) Ὁδός Ἀγγέλου Βλάχου 8 καί Μνησικλέους. Ἐπιτύμβια στήλη καί γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

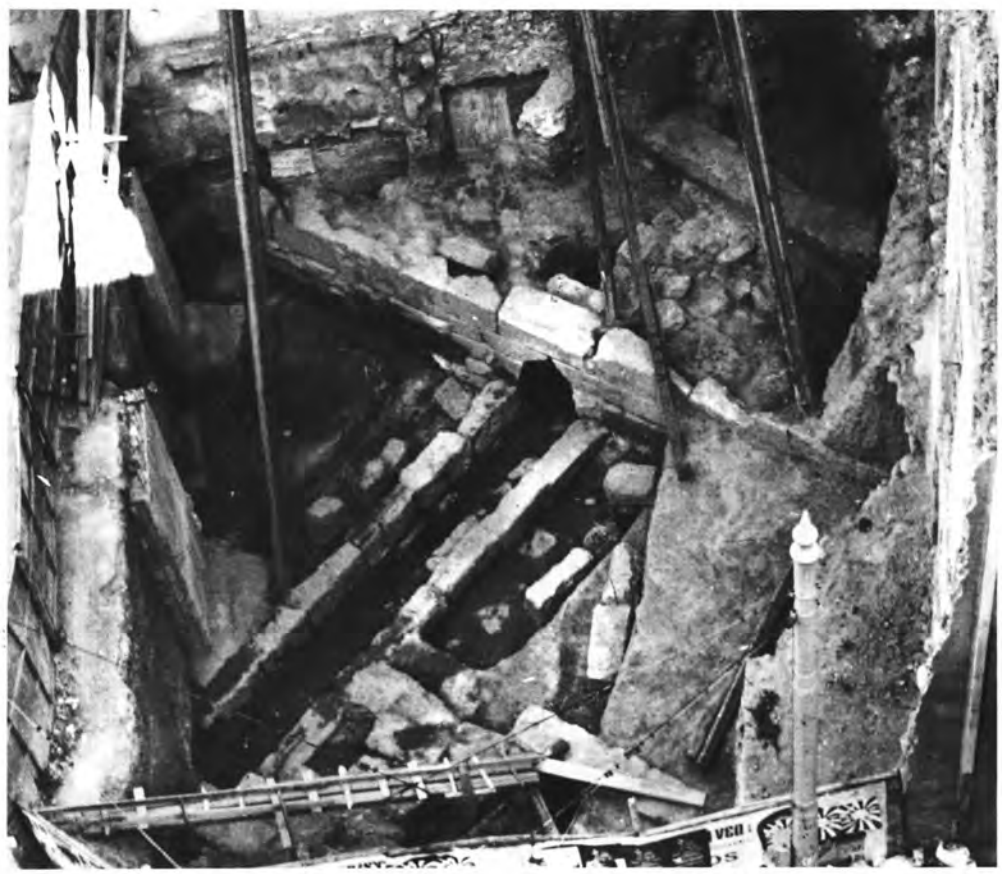

Ἀθήνα: α) Ὁδός Ἀθηνᾶς 58. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος. β-δ) Ὁδός Αἰόλου 72. Ἀγγεῖα ἀπό τήν ἀνασκαφή.
ε) Ὁδός Αἰσχύλου 10. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος.

Ἀθήνα: α-β) Ὁδός Ἀριστείδου 5. Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή. γ) Ὁδός Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἀθήνα. Ὁδός Βεΐκου 14 καί Μισαραλιώτου 2: α-β) Ἀγωγός καί τμῆμα αὐλακας μέ ἀμφορεῖς στό ἐσωτερικό του. γ) Μερική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό Ν.

Ἀθήνα: α) Ὁδός Βουταδῶν καί Πειραιῶς. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος, β) Ὁδός Γουέμπστερ-Φράττι. Ψηφιδωτό δάπεδο, γ) Ὁδός Δημοσθένους 82. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, δ) Ὁδός Δωριέων καί Τρώων. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος.

Ἀθήνα. Ὁδός Εὐπόλιδος 8: α-γ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Ἀθήνα: α) Ὁδός Εὐριπίδου 90. Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, β-ε) Ὁδός Εὐρυμέδοντος 3. Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή καί ὁ τάφος VII.

Ἀθήνα. Ὁδός Ἡρακλειδῶν 19: α-β) Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς καί λεπτομέρεια, γ) Τμῆμα ἀνάγλυφης στήλης.

Ἀθήνα: α) Πλατεία Θεάτρου 12 καί Διπλάρη. Τό ψηφιδωτό δάπεδο, β) Ὁδός Καλαμιώτου 12. Εἰκονιστική κεφαλή, γ) Ὁδός Κεραμεικοῦ 91. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἀθήνα: α) Ὁδός Μυλλέρου 24. Ἀγγεῖο ἀπό τήν ἀνασκαφή, β) Ὁδός Νίκης 30. Ὄψη τῆς ἀνασκαφῆς, γ) Ὁδός Ξανθίππης 80. Τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης, δ) Ὁδός Πλαταιῶν 21. Ὄψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἀθήνα: α) Ὁδός Πλάτωνος 23. Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, β) Ὁδός Ροβέρτου Γκάλλι καί Καβαλόττι. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, γ) Ὁδός Σαλαμίνος 80. Γαφικό συγκρότημα.

'Αθήνα: α-γ) 'Οδός Σαλαμίνος καί Ζωγράφου. Τάφοι καί εὑρήματα ἀπό αὐτούς, δ) 'Οδός Σοφοκλέους καί Αἰόλου. Μαρμάρινη λήκυθος.

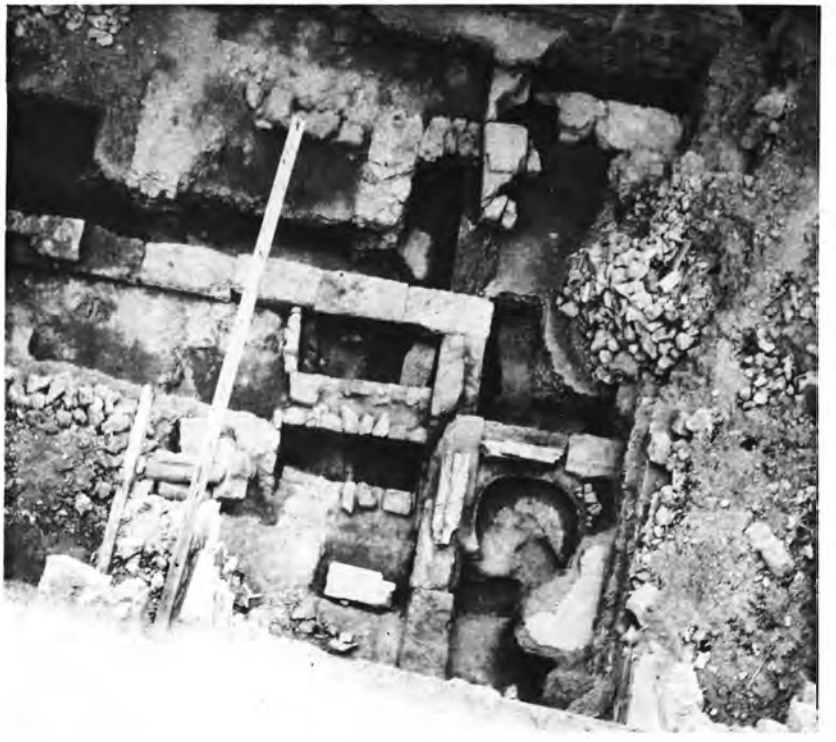
Πειραιάς. Ὁδός Ἰάσωνος 48-50: α-β) Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό ΒΑ. καί λεπτομέρεια πεσσοῦ ἀπό Β.

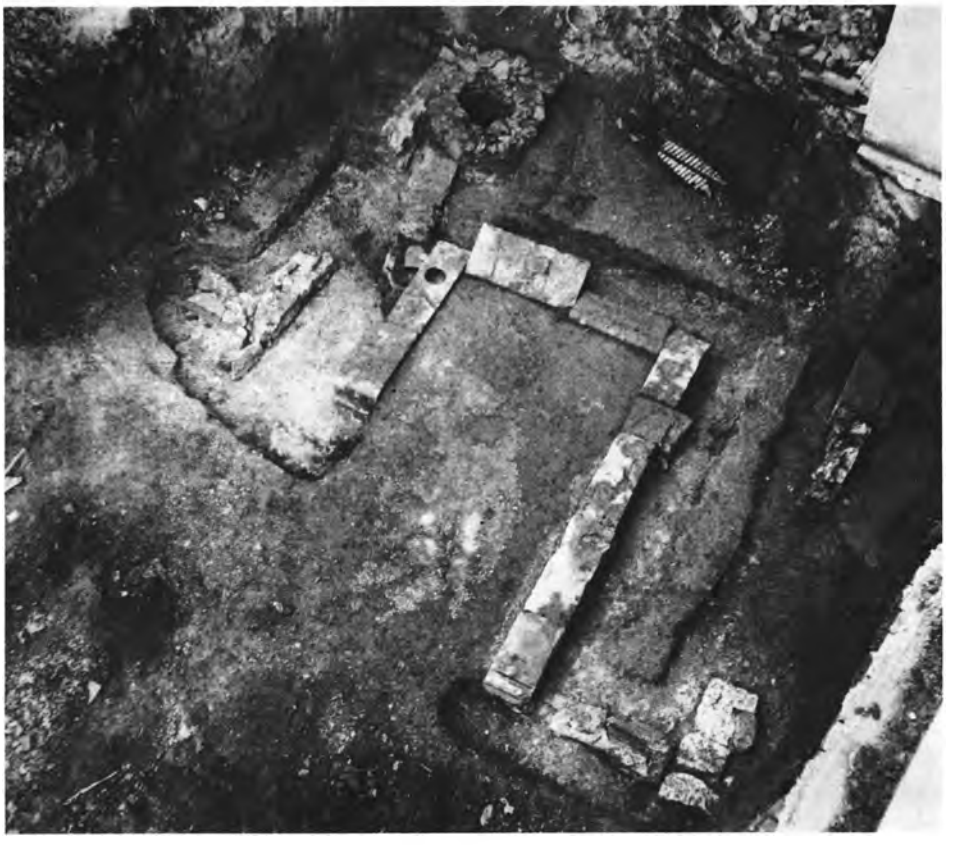
Πειραιάς: α) Ὁδός Κάνιγγος 17. Τμῆμα λατομείου, β) Ὁδός Κουντουριώτου 135. Τμῆμα λατομείου, γ) Ὁδός Μητρώου καί Λέκκα. Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό ΒΑ.

Πειραιάς. Ὁδός Περικλέους 7: α-β) Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς καί μέρος αὐτῆς.

Πειραιάς: α) Ὁδός Φίλωνος 19α. Ἄποψη τοῦ ἀγωγοῦ ἀπό ΒΔ., β) Ὁδός Φρεαττύδος καί Ἰωνίδων. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

α) Μοσχάτο. Γέφυρα Ε.Η.Σ. Τμῆμα τοῦ νότιου σκέλους τῶν Μακρῶν Τειχῶν, β) Λούτσα. Ὁδός Λούτσας-Ραφήνας. Μερική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό ΝΔ.

Λούτσα. Όδός Λούτσας-Ραφήνας: α-β) Μερική άποψη κτίσματος άπ. Β.

Λούτσα. Ὁδός Λούτσας-Ραφήνας: α-γ) Ἀπόψεις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐλευσίνα: α) Ὁδός Αἰσχύλου 30. Γενική ἄποψη ἀπό Δ., β) Ὁδός Θηβῶν 57-59. Μερική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, γ) Ὁδός Κίμωνος 5. Μερική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἐλευσίνα. Ὁδός Περικλέους 19: α-β) Πήλινοι δίσκοι ἀπό τόν τάφο Ι, γ-ε) Ἀγγεῖα ἀπό τόν τάφο ΙΙ.

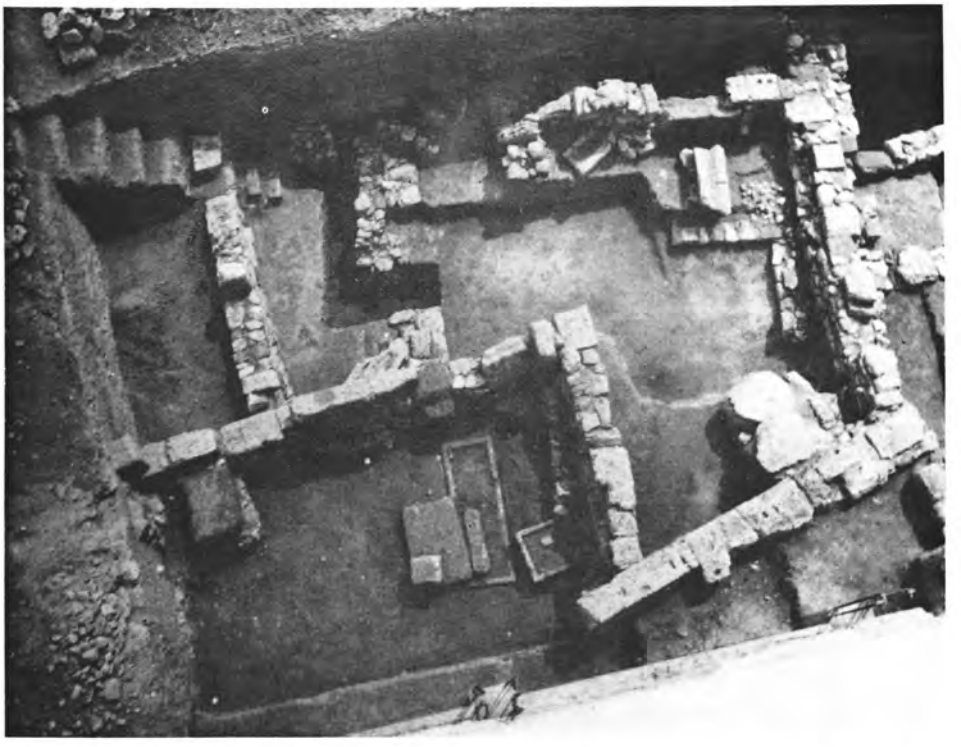

Μέγαρα: α) Ὁδός Ἀριστοφάνους 4. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό Α., β) Γυμνάσιο. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Μέγαρα: α) Ὁδός Μελετίου Λουκᾶ 28. Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, β) Ὁδός Μινώας 33. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό Δ.

Μέγαρα: α-β) Ὁδός Μυκηνῶν 45. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

α) Νέα Φιλοθέη. Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Ὁ ναός μετά τίς ἐργασίες, β) Παιανία. Ἁγία Παρασκευή. Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, μετά τίς ἐργασίες, γ) Κορωπί. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Ὁ ναός μετά τίς ἐργασίες.

α-β) Πλάκα. Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος. Νότιος τοῖχος πρόθεσης, πρίν καί μετά τίς ἐργασίες. γ-δ) Μονή Ὁσίου Μελετίου. Ἡ Κοίμηση τοῦ Ὁσίου στό νάρθηκα, πρίν καί μετά τίς ἐργασίες.

α-β) Λέχαιο. Ἀγρός Γκρούτση. Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή, γ-δ) Κεγχρεές. Οἰκόπεδο Θρεψιάδη. Ἡ ἀνασκαφή.

Κεγχρεές: α-δ) Οἰκόπεδο Ι. Πετούλη. Ἀγγεῖα ἀπό τήν ἀνασκαφή, ε-ζ) Οἰκόπεδο Ἀθανασόπουλου. Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Σικυώνα. Χτίρι: α) Ἄποψη τοῦ νεκροταφείου μέ στῆλες κατά χώρα, β-δ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

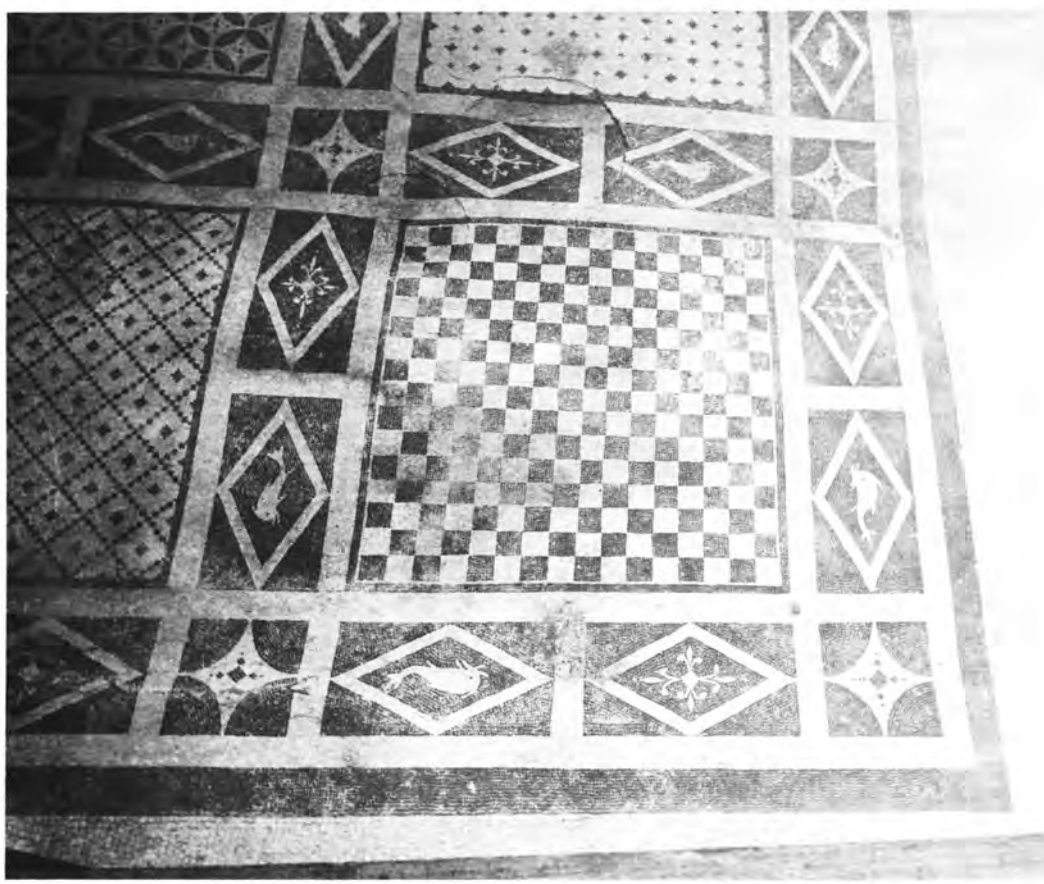

Isthmia: a) View looking southwest across northern rooms of the Bath, b) The junction of Hexamilion and Bath at Rooms I and II. View from the southeast.

Isthmia: a) The junction of Hexamilion and Bath on the west, b) Junction of east-west channel (left) and north-south channel (center) in southwest corner of Room II, c) At top center drain-line from Room IV.

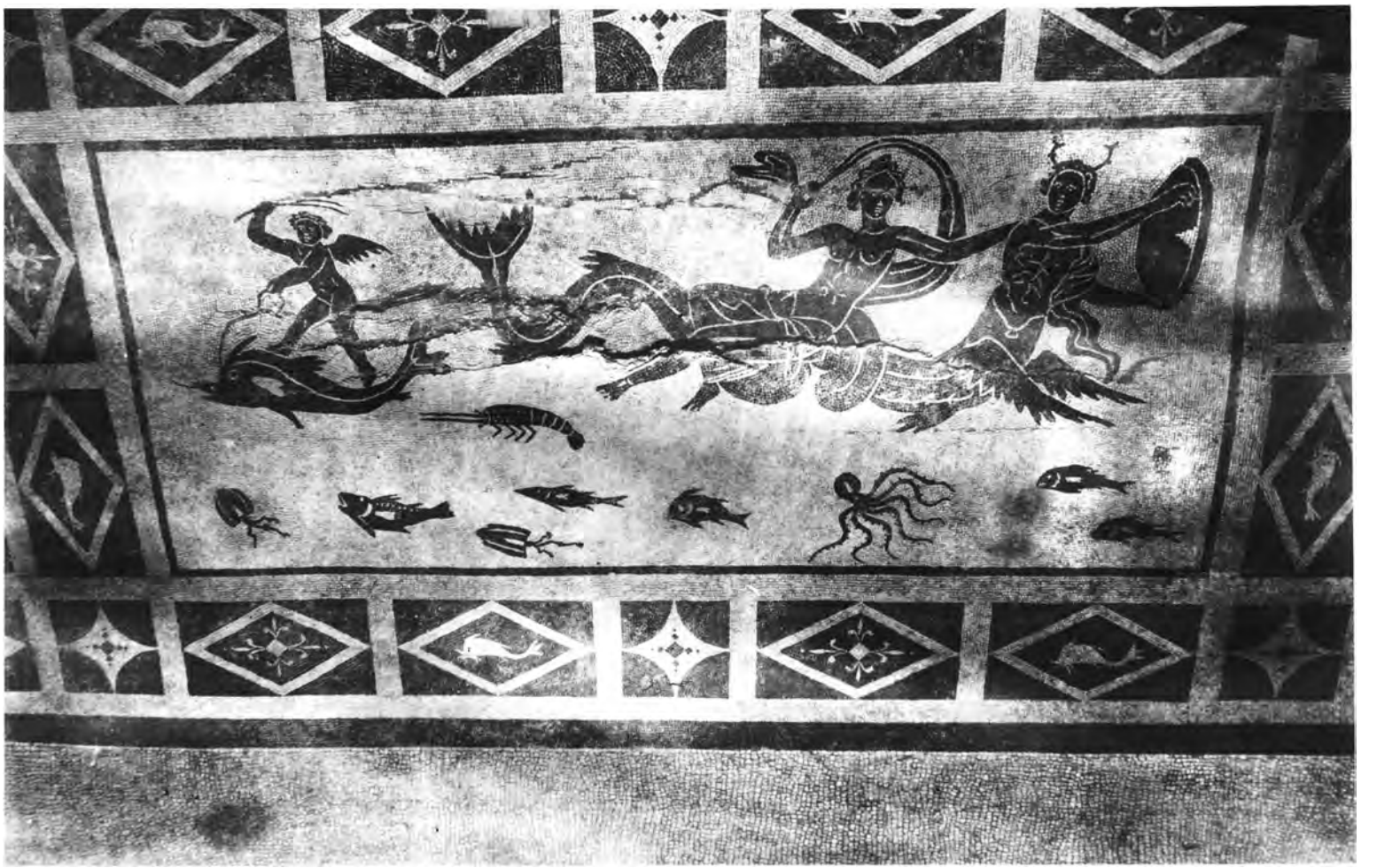

Isthmia: a-b) The Great Hall mosaic. Western third of the mosaic from the north.

Isthmia. The Great Hall mosaic. The north central panel.

Isthmia. The Great Hall mosaic. The south central panel.

Isthmia, Hypocaust: a) The more westerly room, view looking east, b) The more easterly room, view looking southeast.

Nemea. General view of the Stadium.

Franchthi: a) Aerial view of Paralia and Cave Mouth from West-Northwest, b) Paralia squares O5, P5, Q46 and Q R Balk from balloon, c) Carbonized spikelets of Mesolithik oats (*Avena* sp.) F/A S. Balk, d) Carbonized spikelets of Mesolithik barley (*Hordeum spontaneum*) F A S. Balk.

Menelaion, Sparta. The Shrine of Menelaos and Helen: a) Plain pointed amphora from the cistern-fill, b) Fragmentary Lakonian III stand, c) Bronze ox-head from the great pit, d) Pendant in the form of a mouse from the great pit, e) Upper part of painted Daedalic terracotta female statuette, f) Terracotta Daedalic head.

Περιστεριά: α-β) Ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καί ὁ ΜΕ τάφος.

Γ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

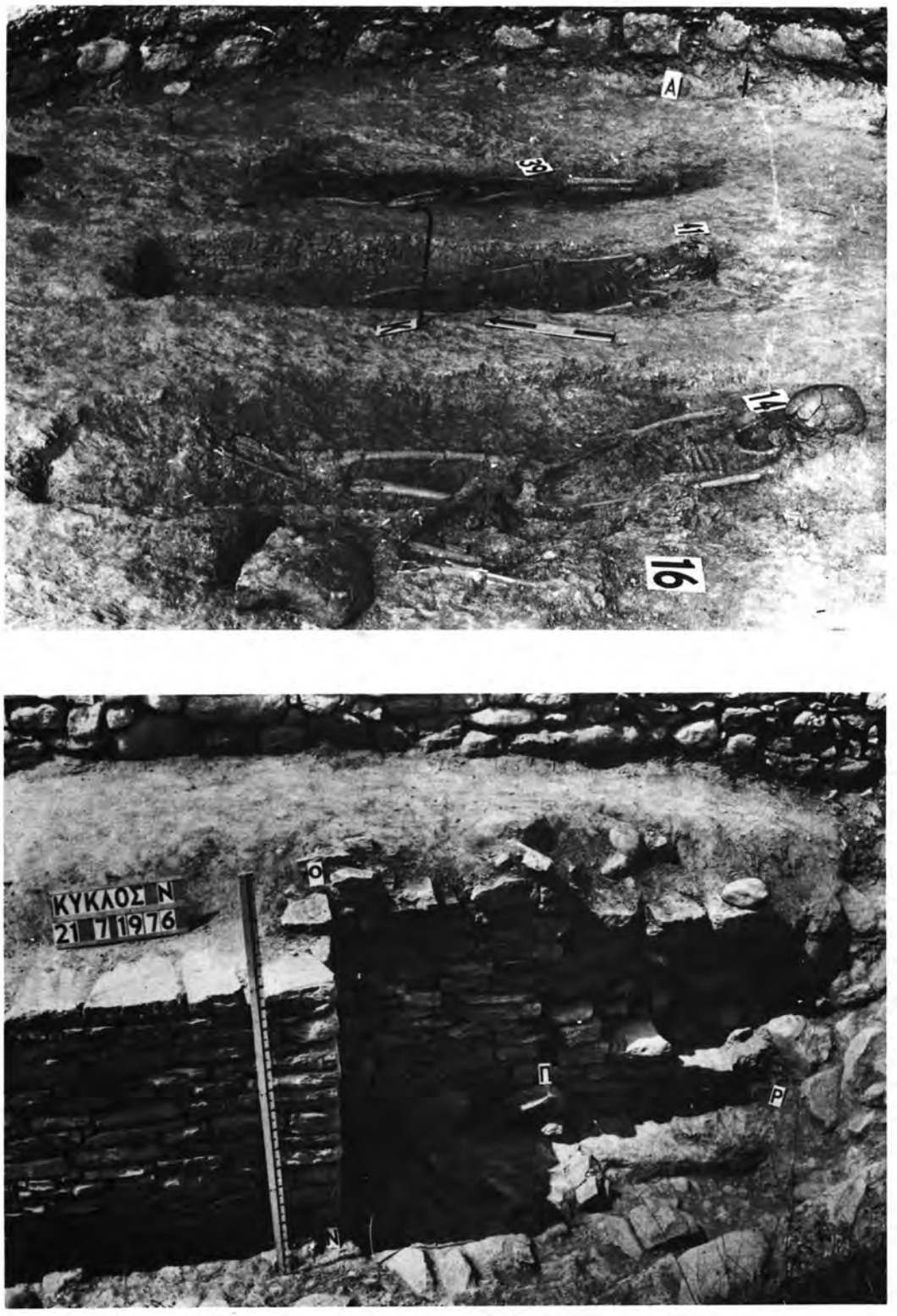

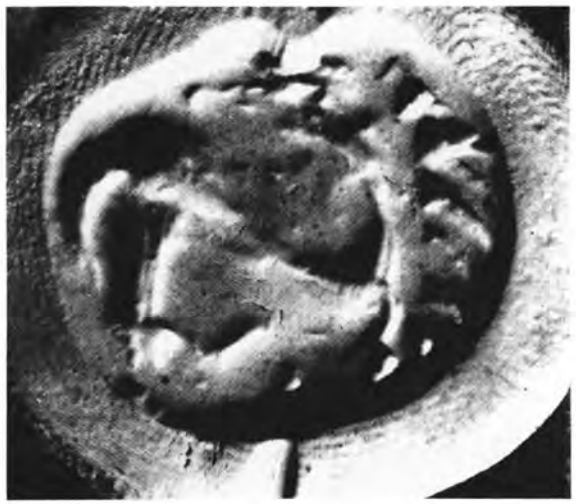
Περιστεριά: α-δ) Κτερίσματα ἀπό τό ΜΕ τάφο.

Γ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

Περιστεριά: α) Νότιος θολωτός τάφος 1· ταφές κάτω ἀπό τό δάπεδο, β) Νοτιοανατολικό ἄκρο τοῦ «κύκλου».

Γ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

Περιστερια. «Κύκλος»: α) Σφραγιδόλιθος ἀπό στεατίτη, β) Νοτιοδυτικό τμῆμα μεταξύ δύο τμημάτων τοῦ «κύκλου», γ-δ) Δυτικό τμῆμα τοῦ «κύκλου» καί ὁ θολωτός τάφος 3.

Γ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

α) Περιστερά. Νοτιοανατολική οἰκία, δωμάτιο Μ 1, β) Βοϊδοκοιλιά. Ὁ θολωτός τάφος τοῦ Θρασυμήδους.

Πάτρα. Πλατεία Παντοκράτορος 49: α) Ἀγγεῖα μέ ἀσβέστη, β-δ) Ἀγγεῖα ἀριθ. 2943, 3352-3356.

Πάτρα: α) Ὁδός Χαραλάμπη 23-24. Τάφος, β-γ) Ὁδός Φιλοποίμενος 54-56. Πρώιμο ρωμαϊκό κτίριο ἀπό Α. καί λεπτομέρεια τοιχοποιίας χώρου 10, δ) Ὁδός Φιλοποίμενος 54-56. Κρατηρίσκος ἀριθ. 3166.

Πάτρα: α) Ὁδός Φιλοποίμενος 54-56. Ψηφιδωτό δάπεδο, β) Ὁδός Φιλοποίμενος 54-56. Πινάκιο, ἀριθ. 3221, γ) Ὁδός Βότση 53. Κορινθιακή ἀρύταινα, ἀριθ. 3165, δ) Ὁδός Καλαμογδάρτη 24. Ρωμαϊκός δρόμος.

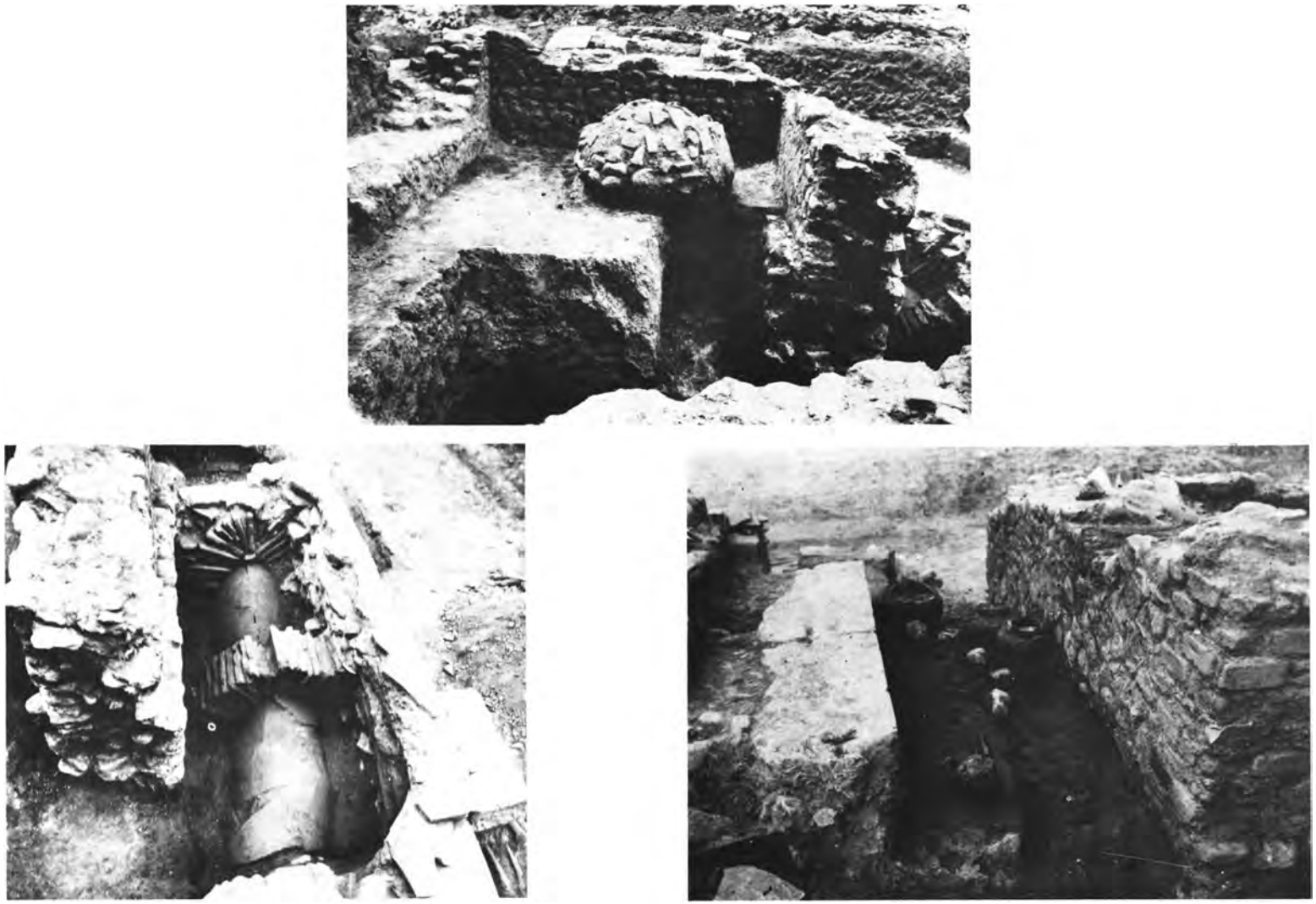

Πάτρα: α-β) Ὁδός Πετμεζᾶ 2 καί Ναυαρίνου 23. Ὑπολήνιο καί κορινθιακός σκύφος, ἀριθ. 2791, γ-δ) Ὁδός Κορίνθου 221-223. Ὁ ἑλληνιστικός τάφος 31 καί τό ρωμαϊκό ταφικό κτίσμα 1.

Πάτρα. Όδός Κορίνθου 221-223: α) Χτιστό τυμβοειδές κατασκεύασμα στήν ταφική κατασκευή 3, β) Πλινθόχτιστος τάφος 25, γ) Τεφροδόχα ἀγγεῖα in situ.

Πάτρα: α-β) Ὁδός Κορίνθου 221-223. Ἑλληνιστικές ἐπιτύμβιες στῆλες, ἀριθ. 1446 καί 1447, γ-δ) Ὁδός Κορίνθου καί Πουκεβίλ 17-19. Τάφος 8 καί ἐπιτύμβια πλάκα, ἀριθ. 1455.

Πάτρα. Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82: α-στ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

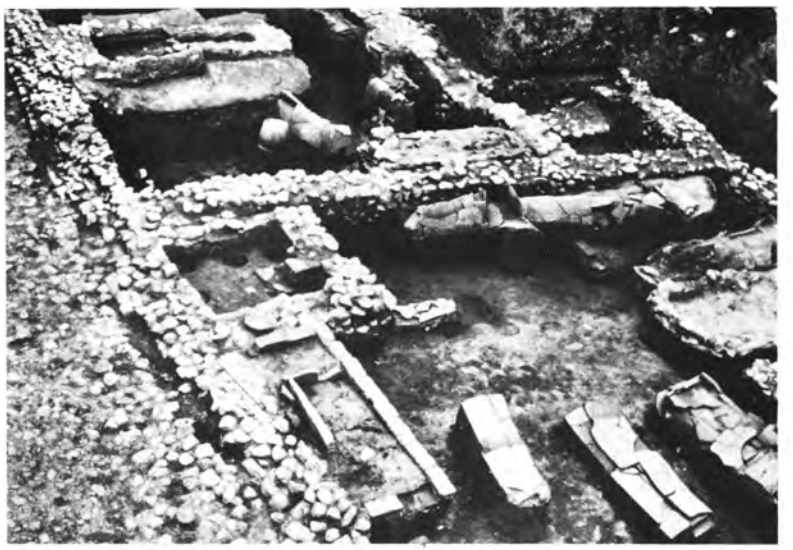

Πάτρα. Ὁδός Ἑρμοῦ 80-82: α-δ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Πάτρα. Ὁδός Ἀσημάκη Φωτήλα 23-25: α-δ) Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό ΝΑ. καί εὑρήματα.

Πάτρα. Ὁδός Χαρ. Τρικούπη 28-30: α) Ἀρχαία ὁδός μέ τήν ἀνατολική πλευρά νεκροταφείου, β-ε) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή, στ) Ἡ κόγχη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου 12.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτρα. Ὁδός Κανακάρη 217: α) Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό Δ., β) Λίθινη κατασκευή στό χῶρο **Χ4**, γ-ε) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτρα: α) Ὁδός Γούναρη 69. Κόγχη τοίχου Α ἀπό ΝΔ., β-γ) Ὁδός Μπουμπουλίνας 10 καί Μιαούλη. Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπό ΝΔ. καί εὑρήματα ἀπό αὐτή, δ) Σχολεῖα Ἁγίου Γεωργίου Λάγγουρα. Ἡ ἀνασκαφή ἀπό Δ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Μιστράς: α-β) Σπίτι «Ξ» στή συνοικία τῆς Μητρόπολης, πρίν καί μετά τίς ἐργασίες, γ-δ) Σπίτι κάτω ἀπό τήν πύλη τῆς Μονεμβασιᾶς, πρίν καί μετά τίς ἐργασίες.

ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ

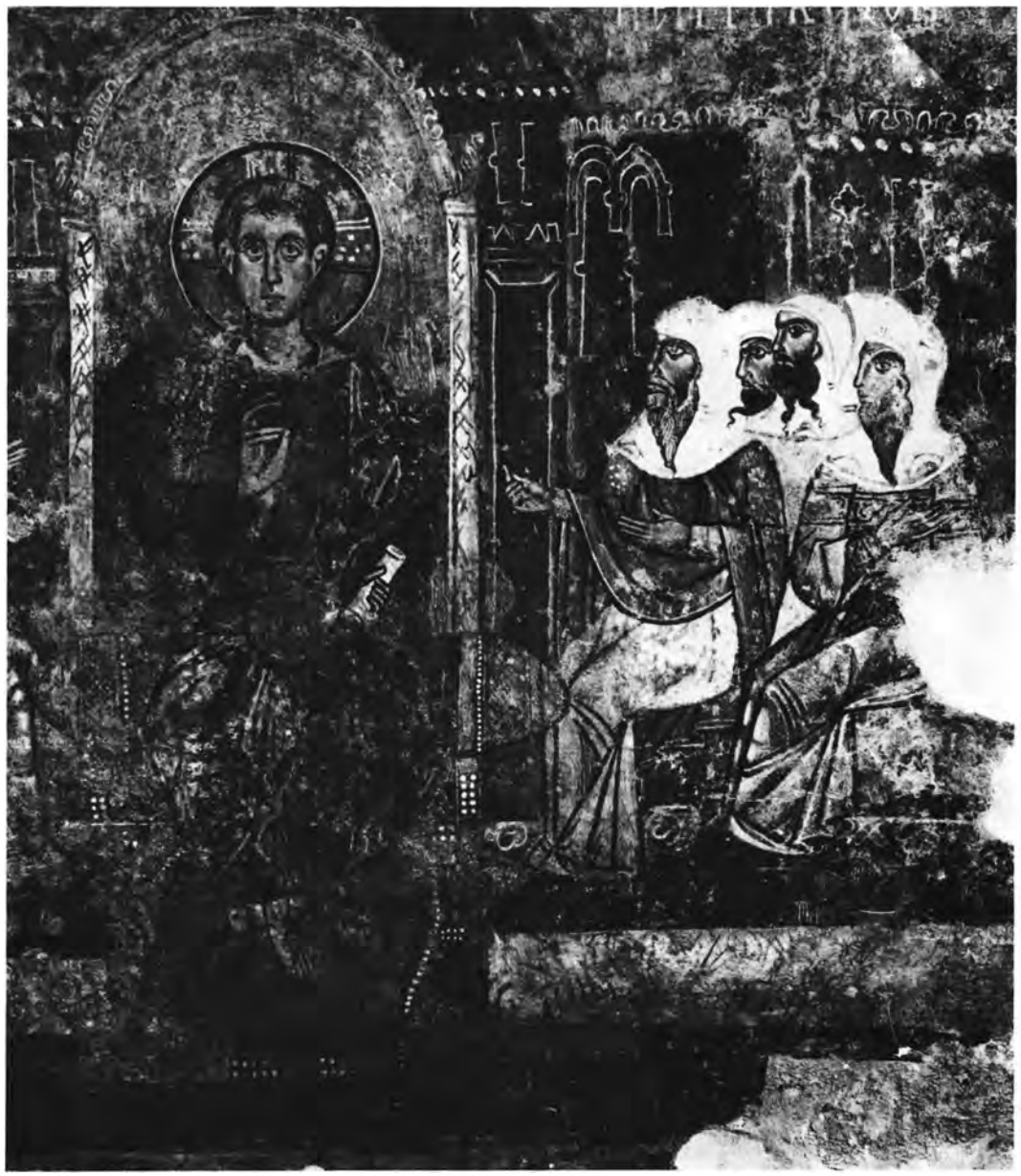

Μιστρᾶς: α) Σπίτι «Ο», μετά τίς ἐργασίες, β) Παντάνασσα. Τό Ταξίδι στή Βηθλεέμ, μετά τή συντήρηση.

Μιστράς. Παντάνασσα: α-β) Κόγχη νότιου κλίτους γυναικωνίτη, κατά τή διάρκεια τῆς συντήρησης.

Γεράκι. Ἅγιος Σώζων. Τό Μεσοπεντήκοστο (λεπτομέρεια).

Γεράκι. Ἅγιος Σώζων. Τά Εἰσόδια τῆς Παναγίας στό βόρειο τοῖχο τοῦ Ἱεροῦ.

'Ακραιφία: α) 'Εγχυτρισμός, β) Κεραμοσκεπής τάφος, γ) Βοιωτική ἀνθεμωτή κύλιξ, δ-ε) 'Αττικά ἀγγεῖα.

Ἁγία Ἐλεούσα Πυρίου: α) Γεωμετρικός κάνθαρος, β-δ) Κορινθιακά ἀγγεῖα.

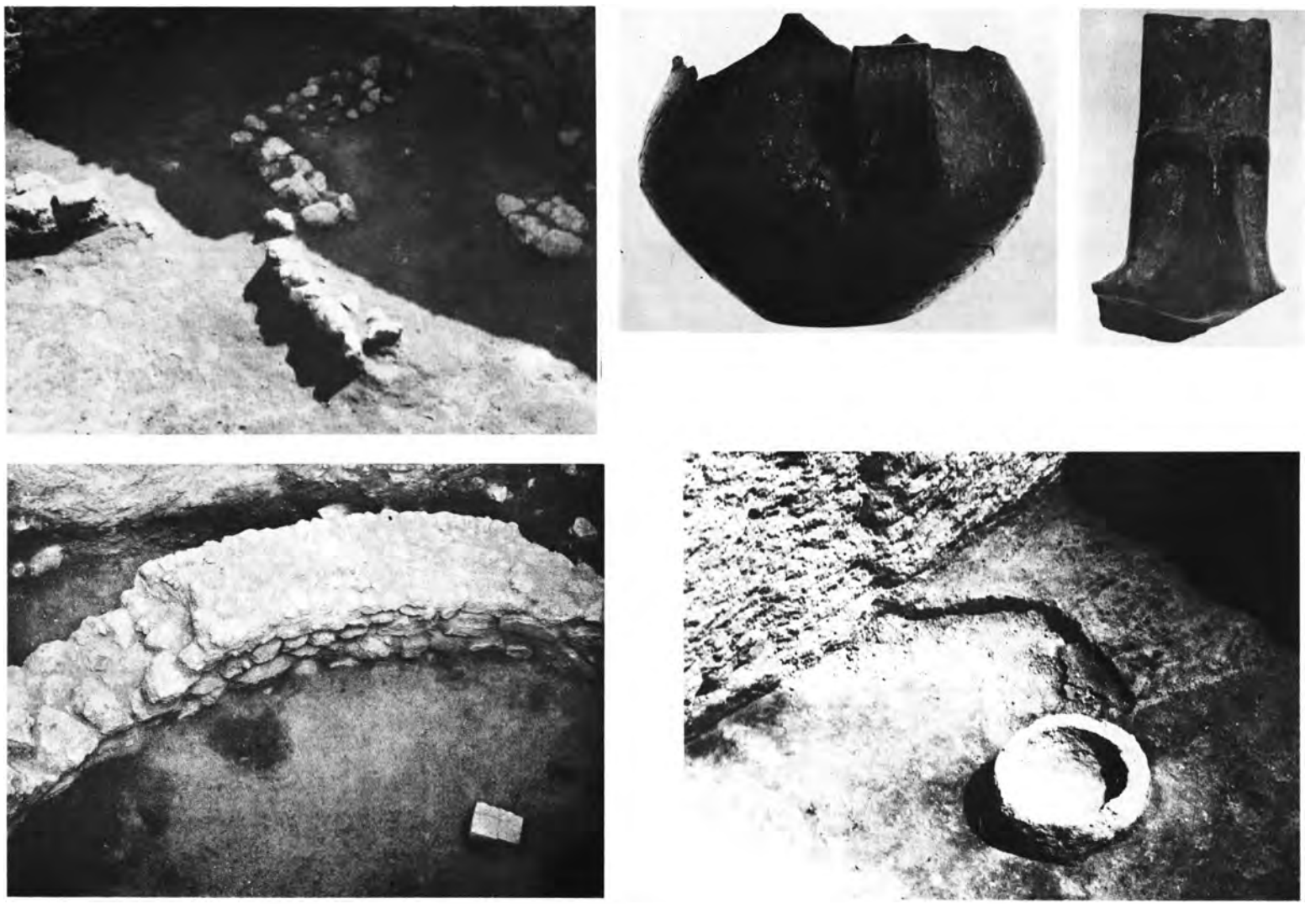

Τανάγρα: α) Λακκοειδής τάφος τοῦ 570 π.Χ., β) Κεραμοσκεπής τάφος μέσα σέ τετράπλευρο λάξευμα, γ) Κορινθιακός ἀρύβαλλος, δ) Λεκανίδα τοῦ ζωγράφου τοῦ πόλου, ε) Ἀττικά ἀγγεῖα.

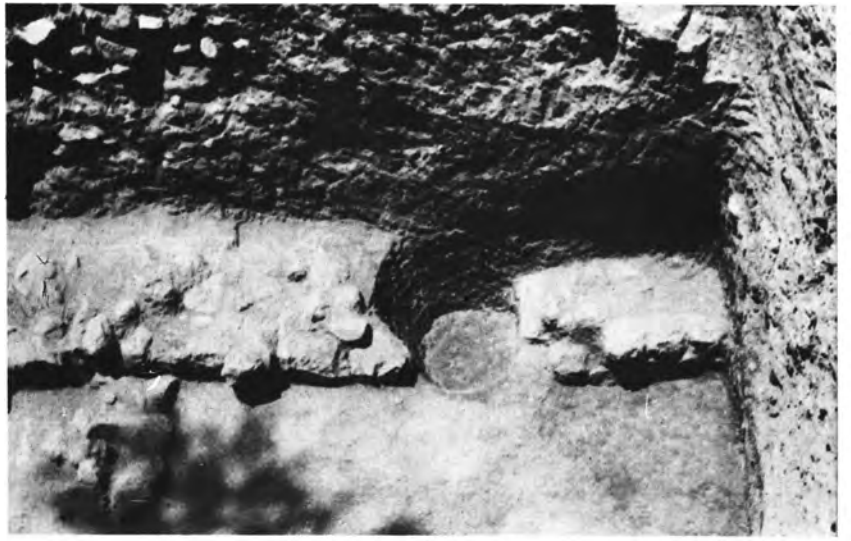
Τανάγρα: α-δ) Ἀρχαϊκά εἰδώλια.

Θήβα. Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη: α) ΜΕ στρῶμα, β-γ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή, δ) ΠΕ ἀψιδωτό οἰκοδόμημα, ε) Πήλινη ἑστία.

Θήβα. Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη: α-θ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Θήβα. Οἰκόπεδο Στ. καί Ν. Μανίσαλη: α) ΠΕ τοῖχος, β-στ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Θήβα: α-γ) Οἰκόπεδο Π. Ζουλάμογλου. ΜΕ τοῖχοι, ΠΕ τοῖχοι καί τό ΠΕ στιλβωτό κύπελλο, δ) Οἰκόπεδο Χρ. Λουκοπούλου. Μυκηναϊκός τοῖχος.

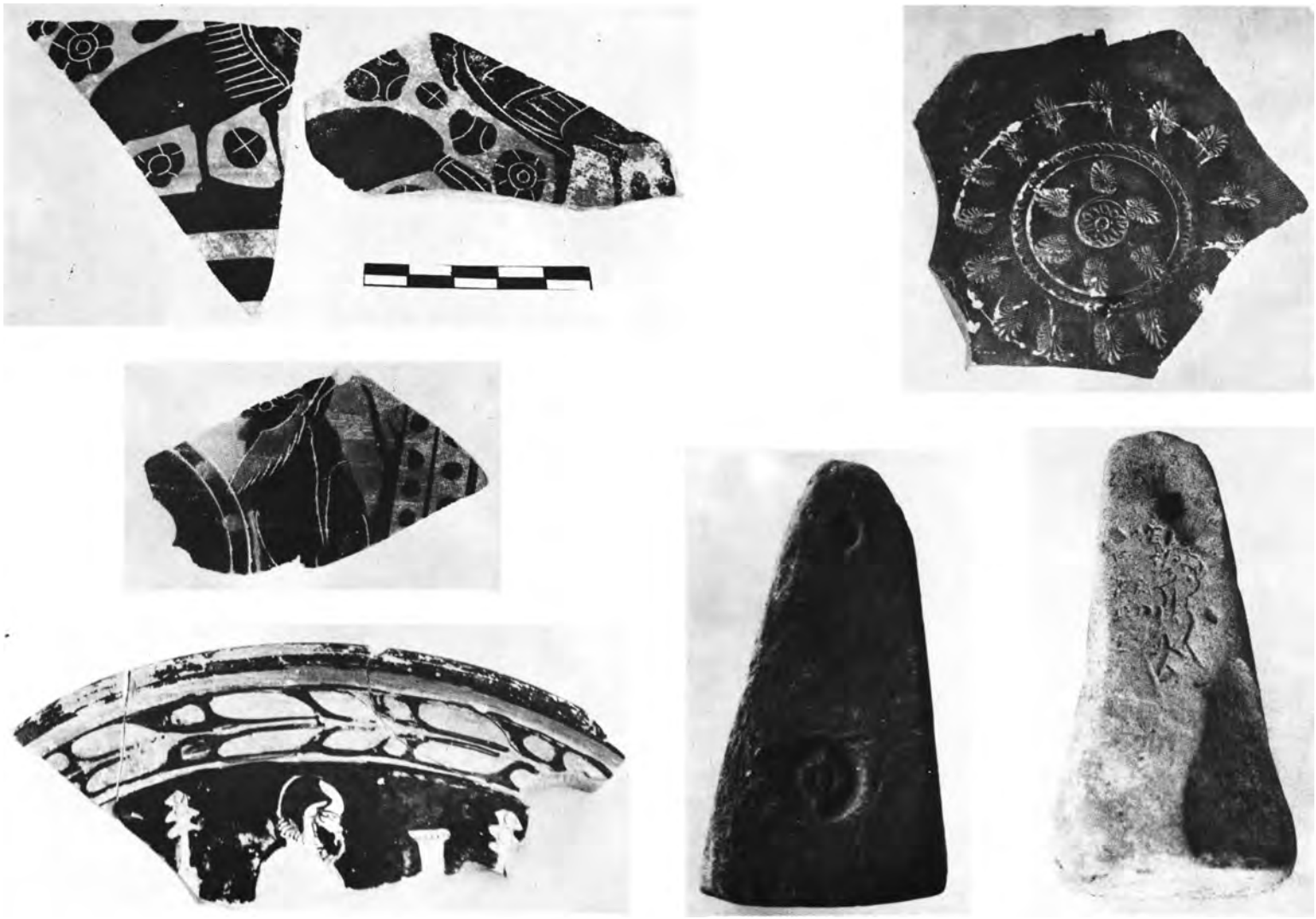

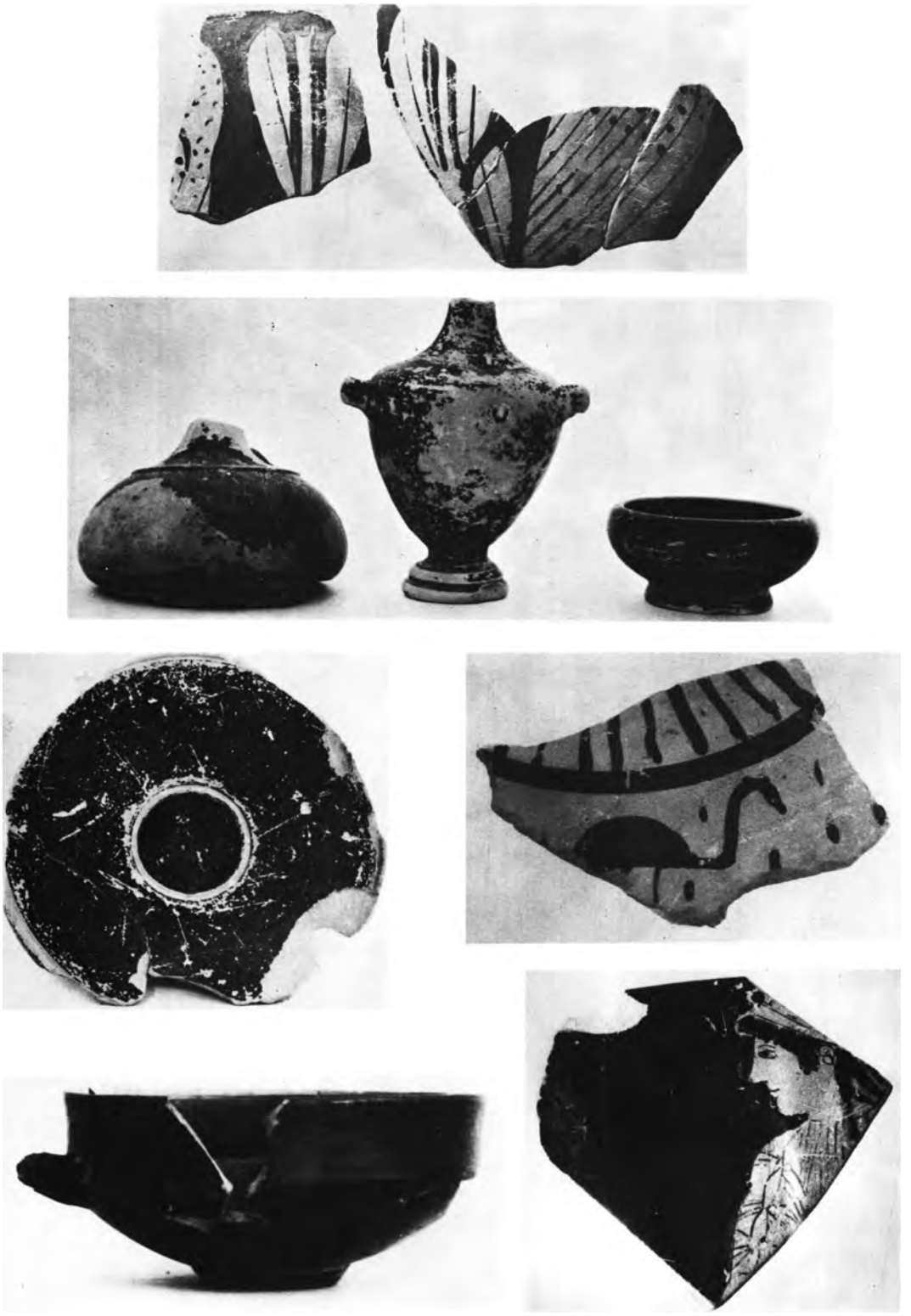

Λιθαρές: α) Ὁ δρόμος καί τό νοτιοανατολικό τμῆμα τοῦ ΠΕ συνοικισμοῦ ἀπό Α., β) Λοπάς μέ κοχλίες ἀπό τό δωμάτιο 32, γ) Δωμάτιο 31 ἀπό Α.

Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ- Χ. ΤΖΑΒΕΛΛΑ-EVJEN

Μουσεῖο Ἐρετρίας: α-στ) Ὄστρακα καί ἀγνύθες.

Ἐρέτρια: α) Οἰκόπεδο Δημ. Βλάχου. Ὄστρακα, β-στ) Οἰκόπεδο Χρ. Παπαθανασίου. Ἀγγεῖα καί ὄστρακα.

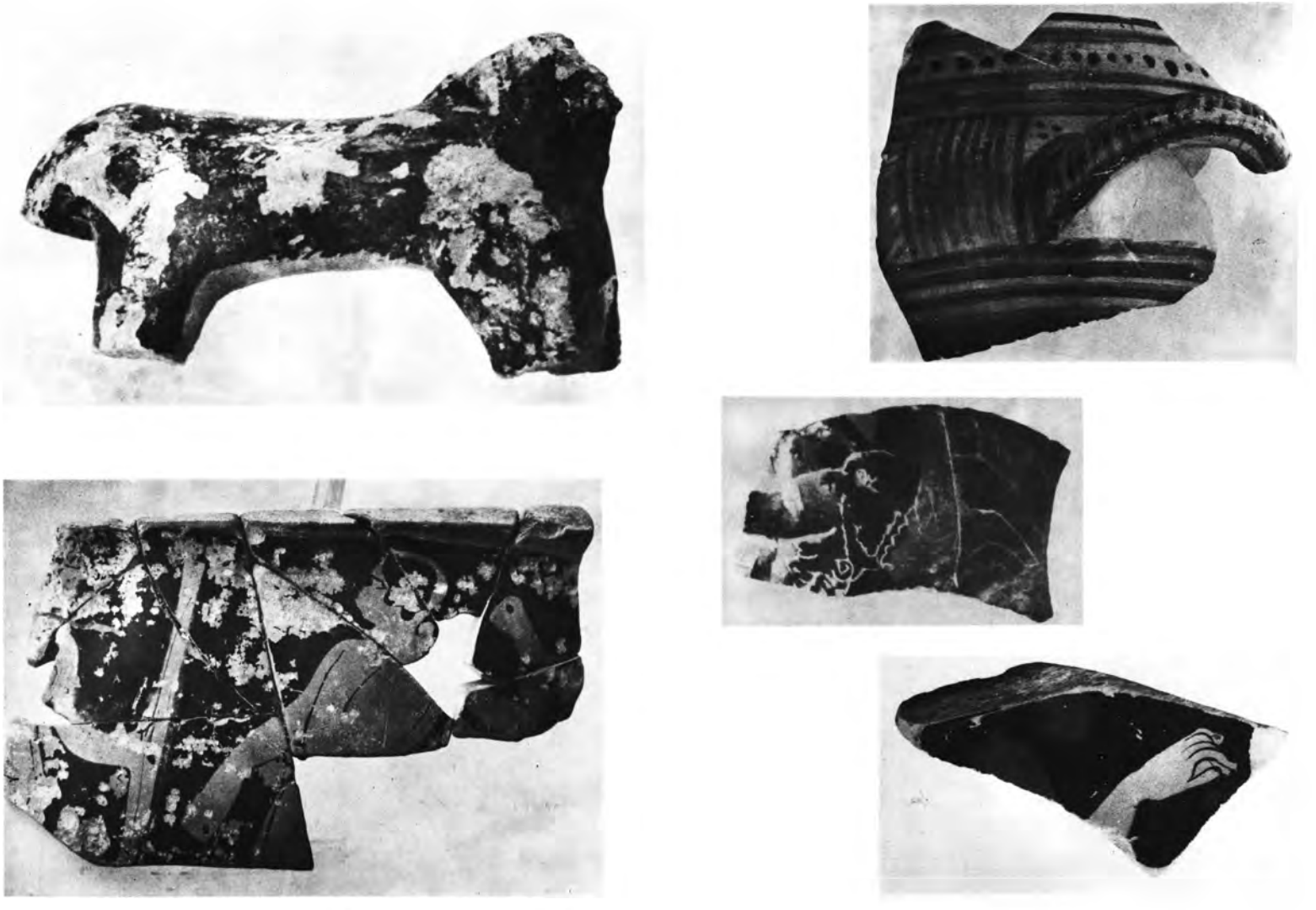
Ἐρέτρια. Οἰκόπεδο Χρ. Παπαθανασίου: α-γ) Κεραμική ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Ἐρέτρια: α-β) Οἰκόπεδο Παρ. Μπόλα. Ὄστρακα γεωμετρικῶν χρόνων, γ) Οἰκόπεδο Ἄννας Ψωμᾶ. Πῶμα ἑλληνιστικῆς πυξίδας.

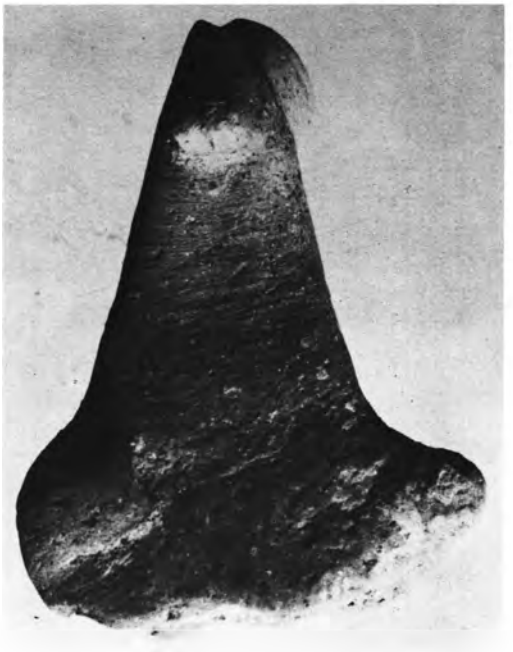

Ἐρέτρια: α-β) Οἰκόπεδο Ἐλευθ. Σαραντινοῦ. Εὑρήματα γεωμετρικῶν χρόνων, γ-ε) Οἰκόπεδο Γεωργ. Συκᾶ. Μελανόμορφη καί ἐρυθρόμορφη κεραμική.

'Ερέτρια: α-γ) Οἰκόπεδο Νικ. Σκουμπρῆ. Μελανόμορφη κεραμική καί ὄστρακα γεωμετρικῶν χρόνων, δ) Οἰκόπεδο 'Ιω. Εὐαγόρα. Πρωτοαρχαϊκό εἰδώλιο, ε) Οἰκόπεδο Νίκης Μίχου. 'Αρχαϊκό εἰδώλιο κόρης.

Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Πειραϊκῆς-Πατραϊκῆς: α-β) Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς καί ἀκροκέραμος ἀπό αὐτή.

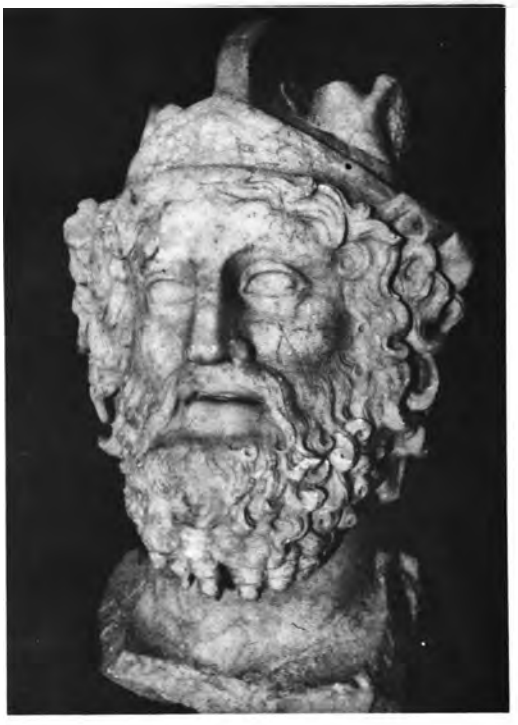

Χαλκίδα: α) Οἰκόπεδο Πνευματικοῦ. Πρωτογεωμετρικός ἀμφορίσκος, β, δ) Οἰκόπεδο Κουφαλέξη. Θραύσματα ἀνάγλυφων ἀγγείων, γ) Οἰκόπεδο Παπαστάμου. Ἑλληνιστικά εἰδώλια.

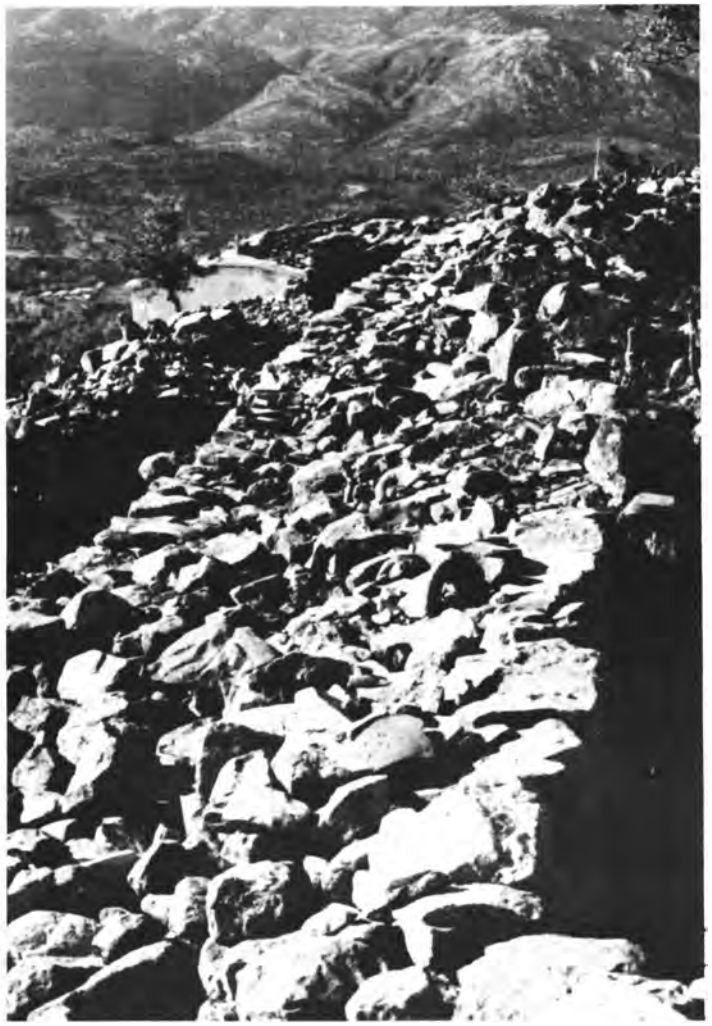
Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Ζέρβα: α-δ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Χαλκίδα. Οἰκόπεδο Ζέρβα: α-δ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

Ἄνω Ποταμιά Κύμης: α) Τομέας ΙΙΙ. Κτιριακό συγκρότημα, β) Τομέας VI. Ἐπιγραφή in situ, γ) Τομέας VI. Ἡ νότια πλευρά τοῦ τείχους.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

Μουρτερή Κύμης: α) Τμῆμα ἀψιδωτοῦ ΠΕ κτιρίου, β) ΠΕ κτίριο, γ) Τμῆμα ἄβαφου ΠΕ σκύφου.

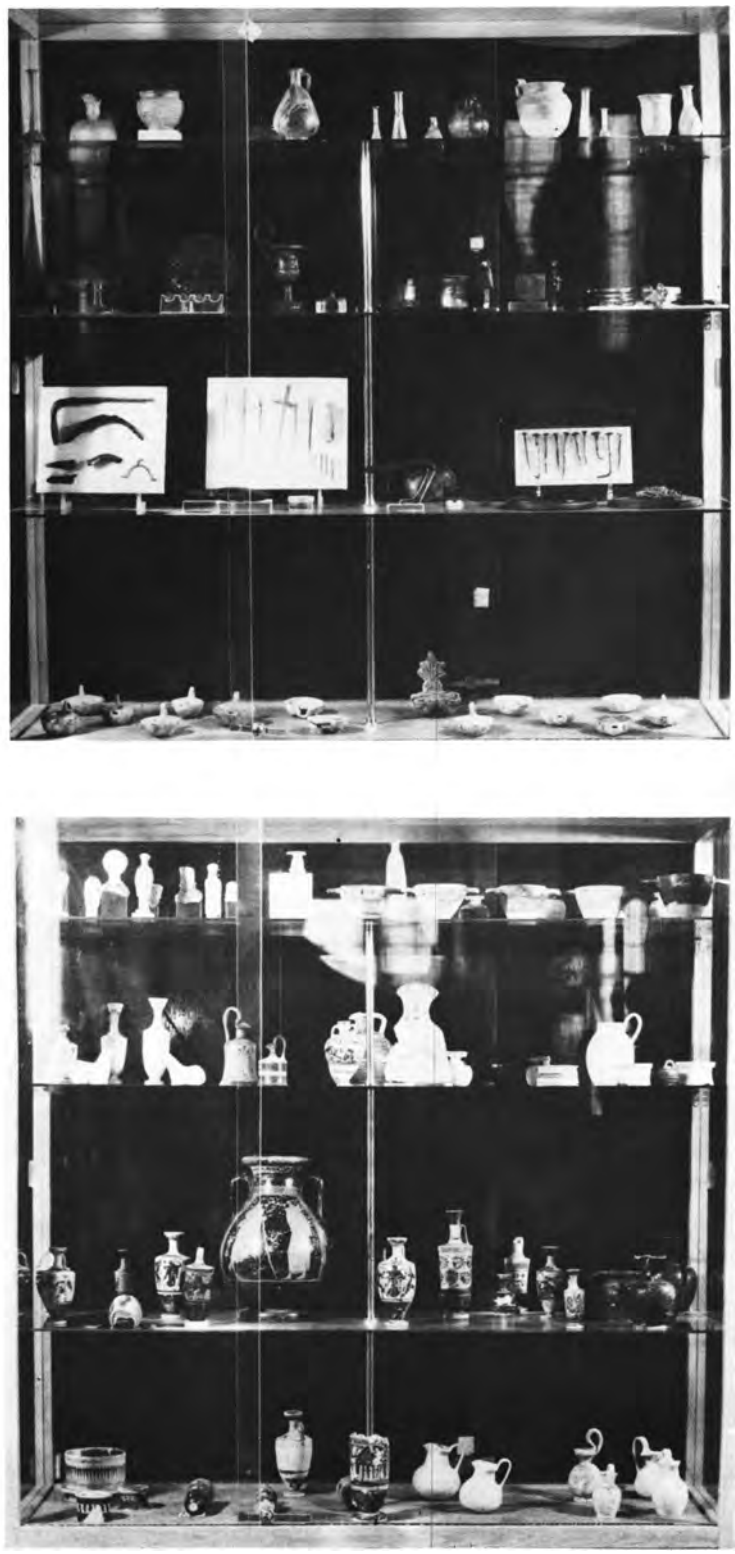
α) Νέος Πύργος Ὡρεῶν. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, β-γ) Νέος Πύργος Ὡρεῶν. Ἐπιτύμβιες στῆλες, δ) Μπούρτζι Χαλκίδας. Ρωμαϊκή κεφαλή.

Γαλαξείδι. Οἰκόπεδο Ψυχογιοῦ: α-γ) Τμῆμα ἀρχαίου τείχους.

Γαλαξείδι: α-β) Ἀρχαιολογική Συλλογή στό Ναυτικό Μουσεῖο.

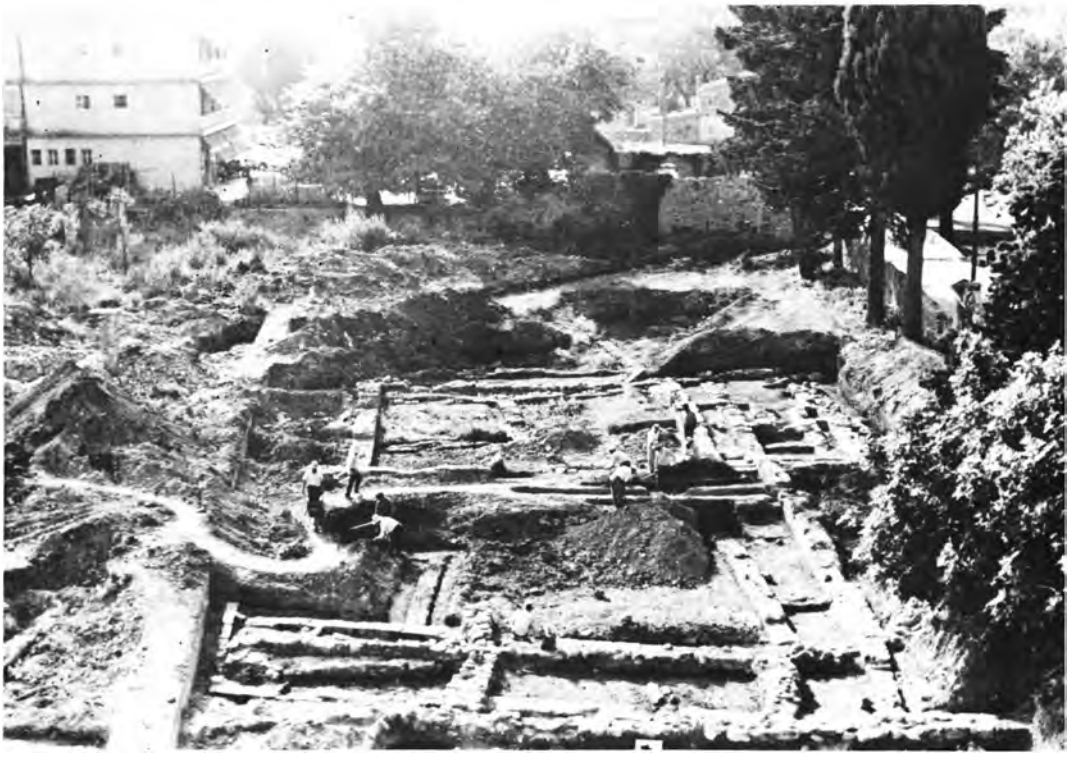

Καλλιθέα Δωρίδας: α-γ) Συστάδες κιβωτιόσχημων τάφων.

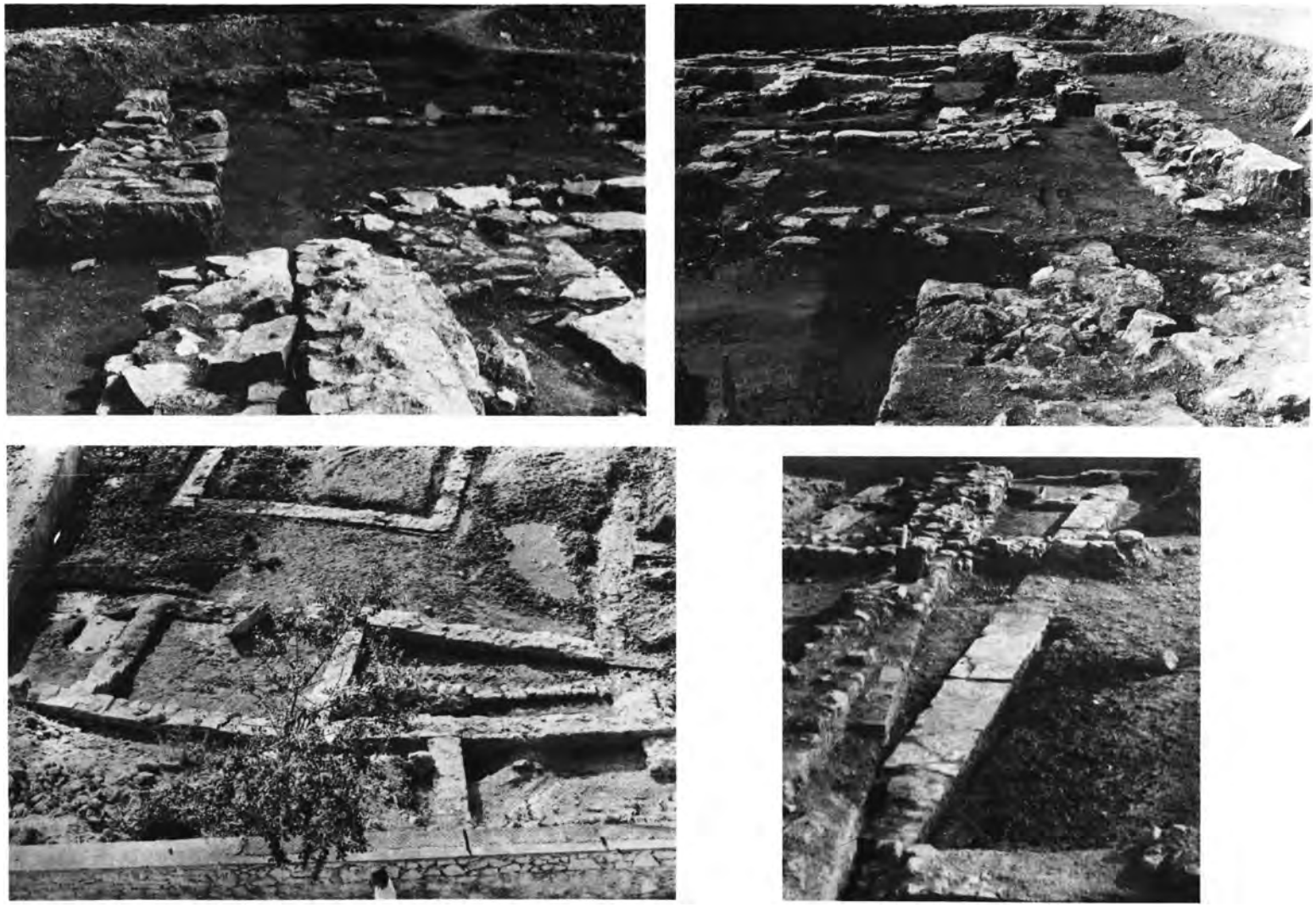

α) Ἐρατεινή Δωρίδας. Νόμισμα, β) Ἅγιος Νικόλαος Δωρίδας. Ἀγγεῖα ἀπό τάφο. γ) Ναύπακτος. Λείψανα ρωμαϊκῶν κτιρίων στό κτῆμα Νόβα.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ναύπακτος: α-δ) Λείψανα ρωμαϊκῶν κτιρίων στό κτῆμα Νόβα.

Ναύπακτος: α-δ) Λείψανα ρωμαϊκῶν κτιρίων στό κτῆμα Νόβα.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

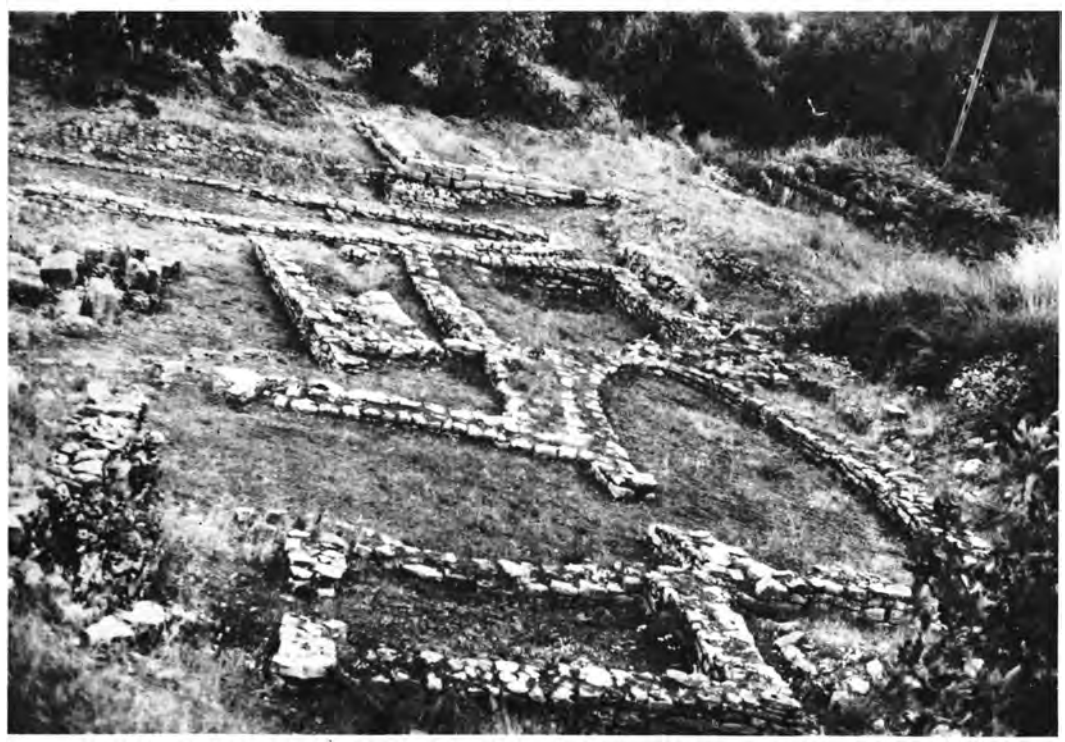

Ναύπακτος: α-δ) Λείψανα ρωμαϊκῶν κτιρίων στό κτῆμα Νόβα.

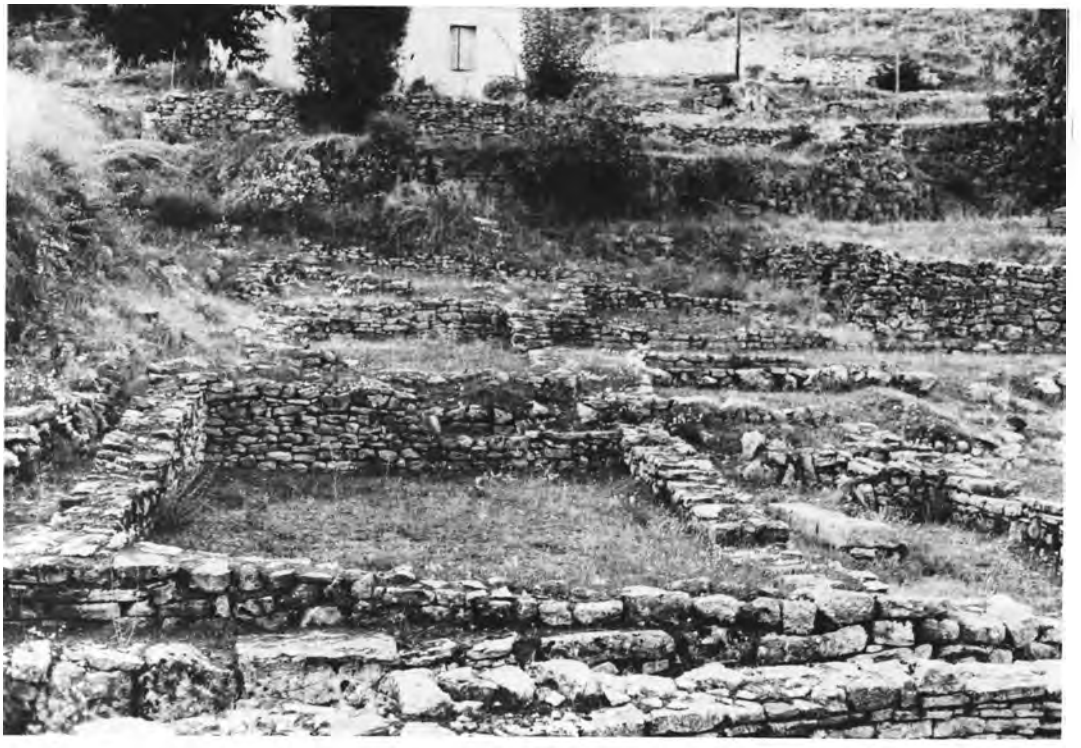

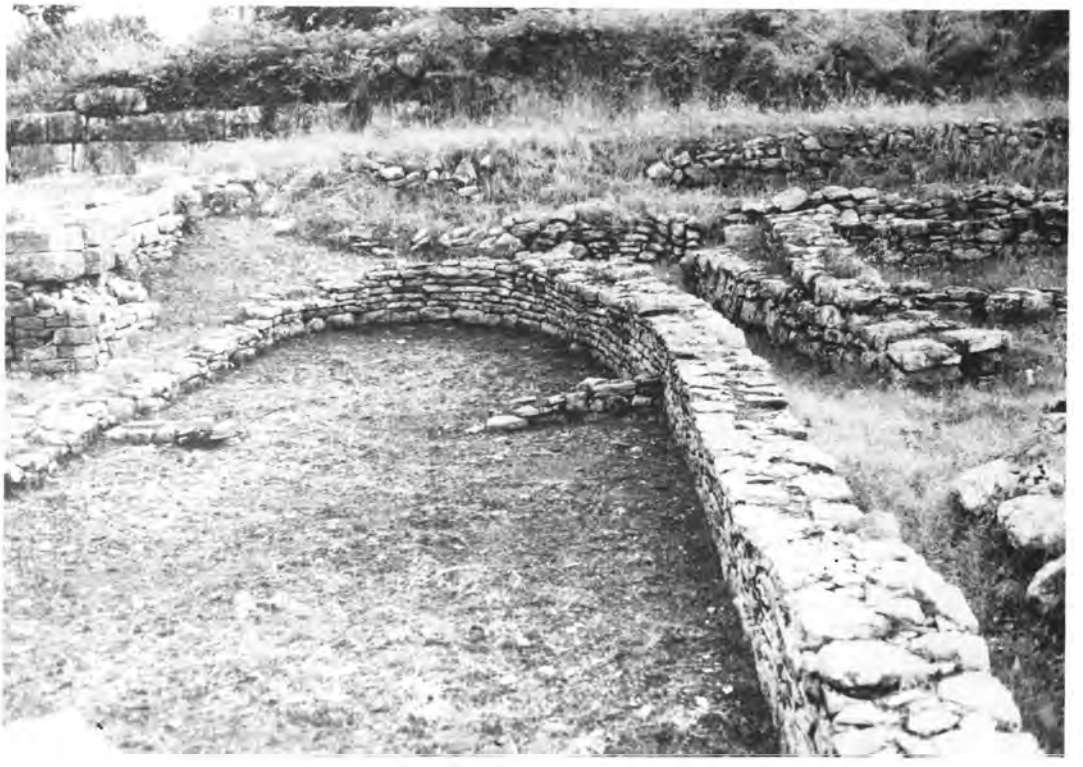

α-β) Πλευρώνα. Ἑλληνιστικός θαλαμωτός τάφος (λεπτομέρεια) καί ἐπιτύμβια στήλη, γ) Θέρμο. Προϊστορικά κτίρια.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Θέρμο: α-β) Προϊστορικά κτίρια.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

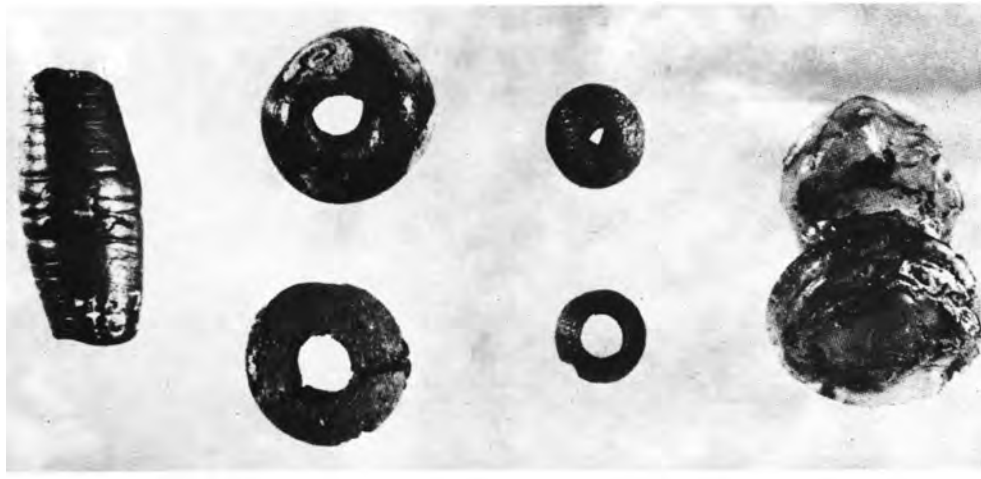

α) Ἀστακός. Ναός Διός Καραοῦ, β) Στράτος. Λείψανα χτιστοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, γ) Ἀρσινόη. Εἴσοδος τάφου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀρσινόη: α-ε) Εὑρήματα.

Ἄρσινόη: α-β) Εὑρήματα ἀπό περισυλλογή.

α) Φύταιο. Ἐπιτύμβια στήλη, β) Μεσάριστα. Ἐπιτύμβια στήλη.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖο Βόλου. Ἀναπαράσταση τάφων τῆς προϊστορικῆς καί τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου.

α) Σουφλί Μαγούλα. Ἀγγεῖα ἀπό τήν ταφή καύσης ἀριθ. 14, β) Πλατιά Μαγούλα. Ζωόμορφο τεφροδόχο ἀγγεῖο, γ) Βλοχός Καρδίτσας. Μαγούλα Κεραμαριά. Μυκηναϊκά λείψανα.

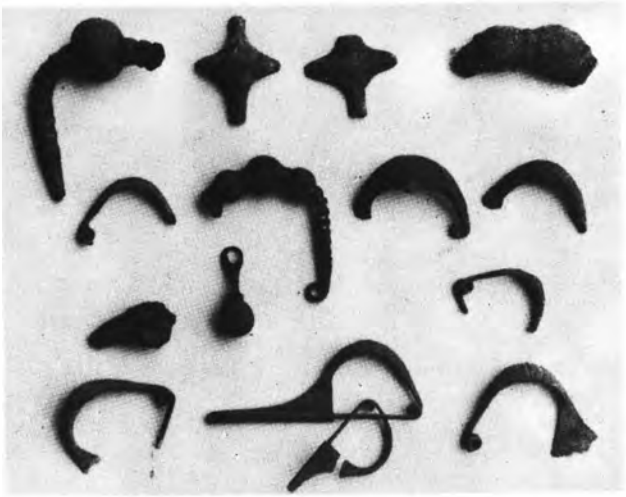

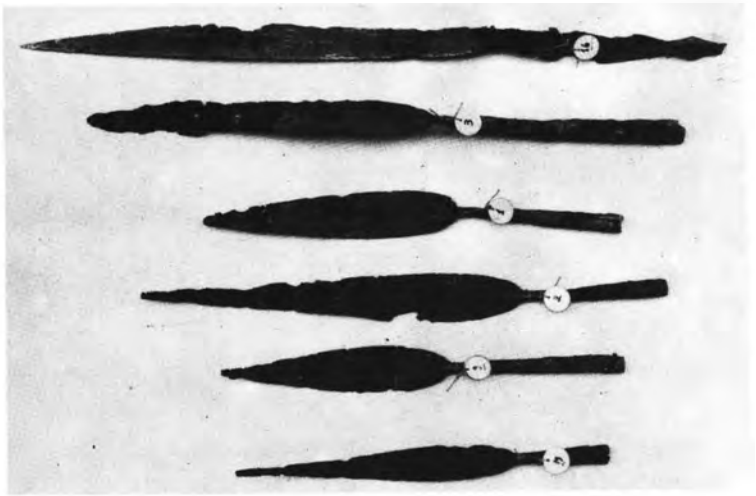
Μουσεῖο Λαρίσης: α) Ἐπιτύμβια στήλη, β) Ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν.

Τρίκαλα . Οἰκόπεδο Πυργιώτη: α) Ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς, β) Πυλίδα εἰσόδου στό χῶρο τῶν ὑποκαύστων.

Ἅγιος Γεώργιος Λάρισας. Ἀγρός Κ. Νανούλη: α-γ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α-β) Μητρόπολη Καρδίτσας. Γυάλινα ἀγγεῖα, γ-δ) Καλλίθηρα Καρδίτσας. Χάλκινος ἀμφορέας, πρίν καί μετά τήν ἀποκατάσταση, ε) Μουσεῖο Λαρίσης. Ἐνεπίγραφη πλάκα ἀπό τόν Ἄτραγα.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Μουσεῖο Λαρίσης: α) Στήλη ἀπό τή Λάρισα, β-γ) Στῆλες ἀπό τόν Ἄτραγα, δ) Στήλη ἀπό τό Παλαιόκαστρο Ἐλασσόνας.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

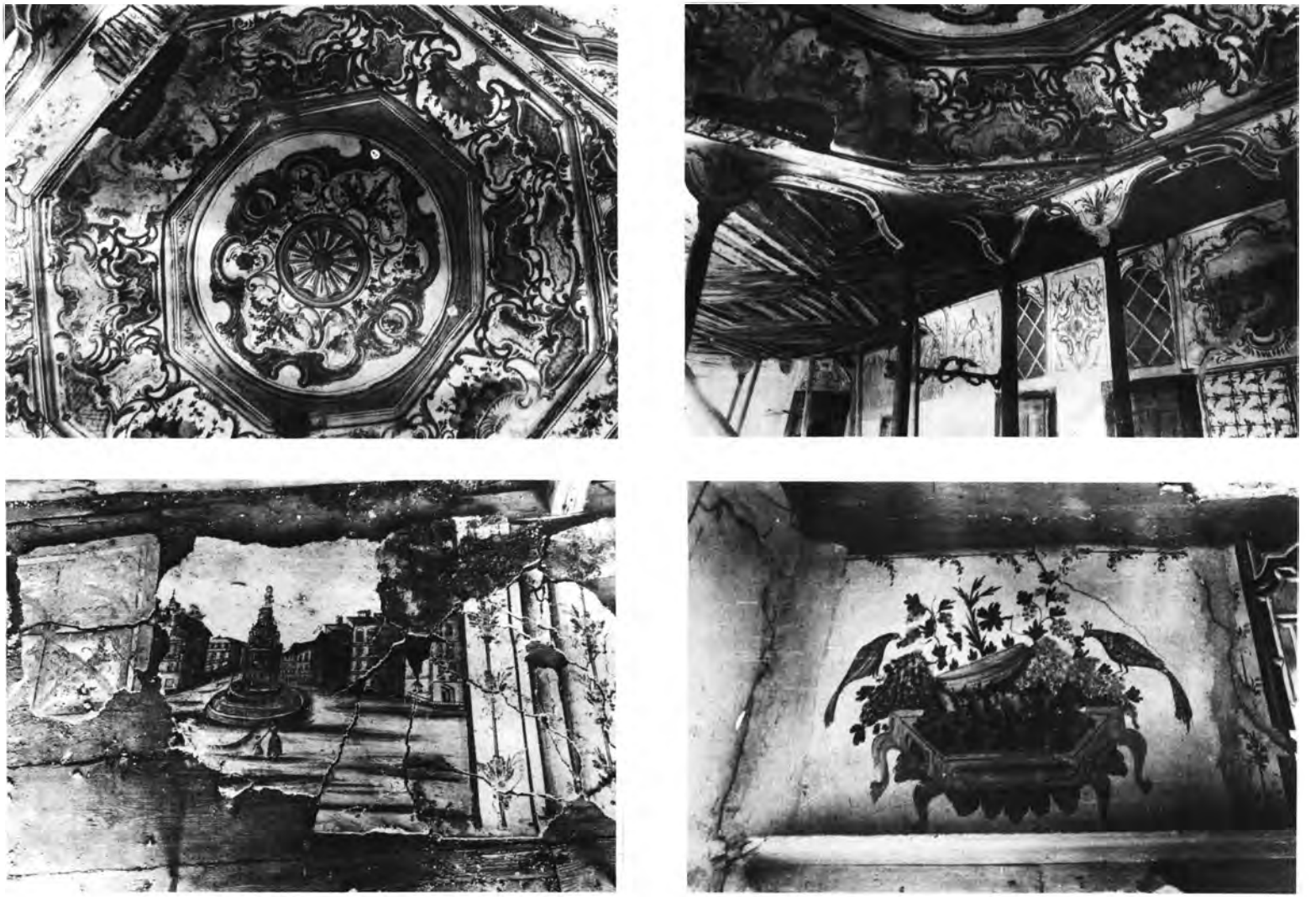
Μετέωρα: α) Μονή Ρουσάνου. Τό δωμάτιο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, β) Μονή Μεταμορφώσεως. Ἡ στέγη τοῦ ὑποστέγου.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

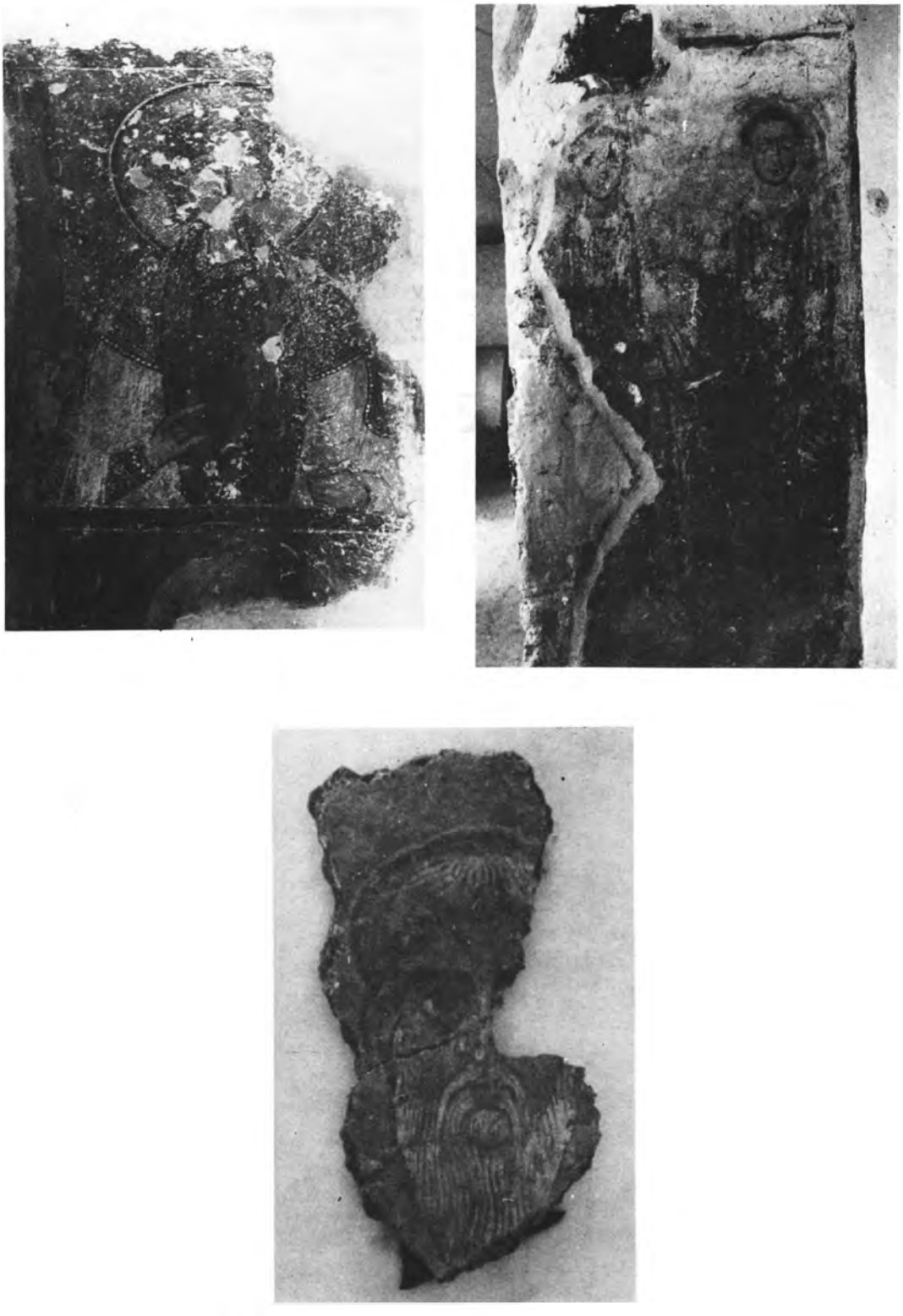

α) Φρούριο Λάρισας, β) Σκιάθος. Μονή Ἁγίου Δημητρίου ἢ Παναγία Στομίου. Ἐπισκευή στέγης παρεκκλησίου. μετά τίς ἐργασίες.

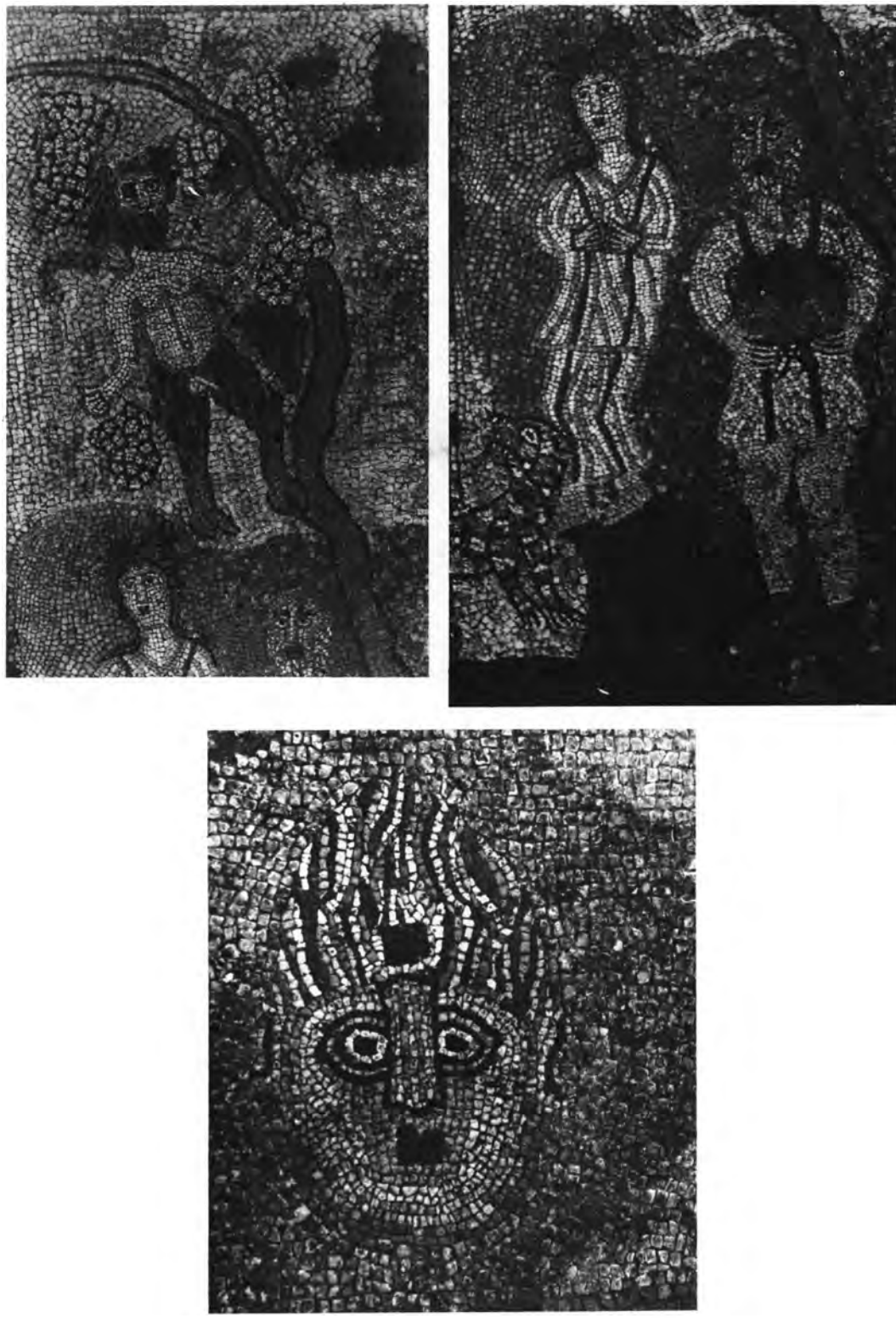

Λάρισα. Ἀμπελάκια. Ἀρχοντικό Δ. Σβάρτς: α-δ) Λεπτομέρειες τοιχογραφιῶν.

α-β) Βαθύρεμα Ἁγιᾶς. Ναός Παναγίας. Τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ, γ) Κόκκινο Νερό. Ναΐσκος. Σπάραγμα τοιχογραφίας.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Λάρισα. Ὁδός Παπακυριαζῆ 3: α-γ) Λεπτομέρειες ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

α-β) Λάρισα. Ὁδός Παπακυριαζῆ 3. Λεπτομέρειες ψηφιδωτοῦ δαπέδου, γ) Κόκκινο Νερό. Ἄποψη τοῦ ναΐσκου.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

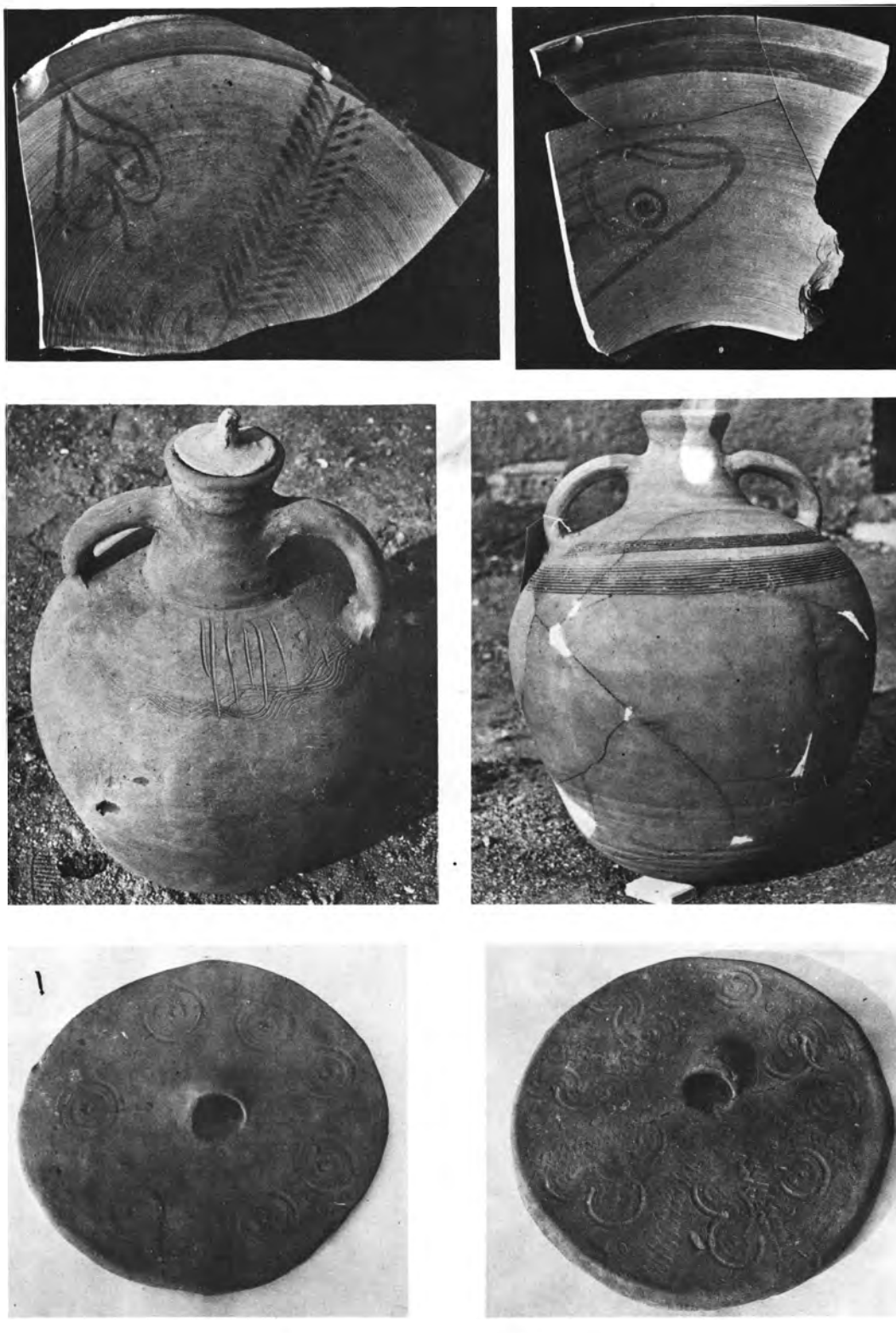

α) Ξουρίχτι. Ναός Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, β) Πουρί Ζαγορᾶς. Ἅγιος Δημήτριος. Λιθανάγλυφο ὑπέρθυρο,
γ-δ) Νέα Ἀγχίαλος. Οἰκόπεδο Π. Μάντση. Ἡ ἀνασκαφή ἀπό Δ. καί μέρος αὐτῆς ἀπό Ν.

Νέα Ἀγχίαλος. Οἰκόπεδο Π. Μάντση. α-στ) Εὑρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή.

ΕΥΛ. ΙΑΤΡΙΔΟΥ

α-γ) Νέα 'Αγχίαλος. Οἰκόπεοο Π. Μάντση. Εὑρήματα ἀπο τήν ἀνασκαφή, δ) Πολυδένδρι 'Αγιᾶς. Ναός Παναγίας. Μεταμόρφωση (λεπτομέρεια), μετά τή συντήρηση.

ΕΥΛ. ΙΑΤΡΙΔΟΥ